

Öğrencilerin İnternet Ortamında Kullandıkları Yazılı Sohbet Dili Üzerine Bir Araştırma

Cenk Akbıyık*

Adnan Karadüz**

S. Sadi Seferoğlu***

Öz

Günümüzde internet ortamında iletişim kurma alışkanlığı giderek yaygınlaşmakta, her geçen gün daha çok insan internet ortamında iletişim kurmak istemektedir. Bu ortamda iletişim kurulurken yüz yüze iletişimden farklı olan durumlarla karşılaşabilmektedir. Bu araştırma öğrencilerin internet ortamındaki sohbetleri sırasında kullandıkları dili çeşitli boyutlarıyla inceleyen betimsel nitelikte bir durum çalışmasıdır. Kayseri ilinde bulunan özel bir ortaöğretim okulu bu çalışmada durum olarak belirlenmiştir. Araştırma kapsamında anket, görüşme ve belge taraması gibi farklı kanallardan toplanan veriler çözümlenmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre internet ortamında kendine özgü simgeleri veya yazım tarzı olan yazılı bir işaret dili oluşmaktadır. Öğrenciler okul günlerinde bir saatten daha az bir süreyi sohbet başında geçirirken bu süre tatil günlerinde artmaktadır. Öğrencilerin yazılı sohbetler sırasında kullandıkları dil günlük konuşma dilinin özelliklerini taşımaktadır. İnternet ortamında kullanılan bu dilde bazı sapsmalar söz konusudur. Öğrenciler yazılı sohbetleri sırasında Türkçenin temel yazım kurallarının neredeyse hiçbirine uymamaktadırlar.

Anahtar Kelimeler

İnternet, sohbet, iletişim, simgeler, dil alışkanlıkları, yazım, öğrenci

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü – Kayseri / Türkiye
cakbiyik@erciyes.edu.tr

** Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü – Kayseri / Türkiye
akaraduz@erciyes.edu.tr

*** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü – Ankara / Türkiye
sadi@hacettepe.edu.tr

Giriş

Bilgisayar ağlarını ve kurumsal bilgisayar sistemlerini birbirine bağlayan elektronik iletişim ağı olan internet ortamında iletişim kurma alışkanlığı giderek yaygınlaşmaktadır. Sürekli çevrimiçi olma ve birçok işi aynı anda yapma günümüz gençlerinin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma alışkanlıklarıyla ilgili dikkati çeken iki önemli özelliği durumundadır. İnternet, kısa sayılabilecek bir geçmişe sahip olmasına karşın dünya üzerinde yaygın bir kullanım alanı edinen bir kitle iletişim aracıdır. Bireyler internet ortamında e-posta, anında mesajlaşma, görüntülü sohbet, sesli mesaj, tartışma panosu, forum, sosyal ağ gibi çeşitli teknolojileri kullanarak yazılı, görüntülü ve sesli olarak iletişim kurabilmektedir.

Öte yandan internet ortamında kurulan iletişimin yüz yüze iletişimden bazı farkları olduğu açıktır. İnternet ortamında gerçekleştirilen yazılı iletişim yüz yüze yapılmadığı için kullanıcılar psikolojik bir rahatlık yaşayabilmektedir. Bu durum, her türlü ideolojik baskı ve toplumsal değerden soyutlandığı için bireye özgür bir ortam sağlamaktadır. Ancak sanal ortamda kurulan iletişimlerde görsel ve işaretsel ifadelerin eksikliği, iletişimde kopukluklara, yanlış anlamalara yol açabilmektedir. Bu nedenle sanal âlemde kurulan iletişimlerde bilgilerin aktarılması uzun sürmektedir (Korukçu Sarıcı 2009: 14).

Elektronik ortamlarda kurulan iletişim yöntemlerinin dilin kullanımı ve bireylerin dil alışkanlıkları üzerine kimi etkileri bulunabilmektedir. Kullanım alanı gün geçtikçe genişleyen bu iletişim aracıyla birlikte hayatımıza yeni ifadeler, anlatım kalıpları, semboller ve kullanım uygulamaları girmektedir (Çakır ve Topçu 2005: 72). Kısaltmalar kullanılarak yeni bir dilin oluşturulması, ortama özgü jargonların kullanılmaya başlanması, gülen yüz gibi harf yerini alacak simge kodlarının geliştirilmesi internet dilinin iletişim alanında açtığı yepyeni boyutlara örnek oluşturmaktadır. Bu özel dille bu ortamlarda iletişim kuran kişiler, duyu ve düşüncelerini aktarmada bazen yazı dilini kullanmakta, bazen de yazı dilinin anlatım olanaklarının dışına çıkarak simgeleri kullanmaktadırlar. Bunun yanında sosyal, ekonomik, teknolojik ve kültürel alanda yaşanan gelişmelerin internet aracılığı ile hızla yayılması dilimize yabancı dillerden yoğun bir sözcük ve terim akışına neden olmaktadır.

Anında mesajlaşma, birbirinden farklı ortamlarda bulunan iki bireyin anlık yazılı iletişimde bulunmalarını sağlayan bir teknolojidir. Anında mesajlaşma konusunda ABD’de gerçekleştirilen bir araştırmaya katılan lise öğretmenlerinin yarısının öğrencilerinin yazılı ödevlerinde internet dili olarak kabul edilen dilin özelliklerini gözlediklerini belirtmişlerdir (Eller

2005). Özezen Çukurova Üniversitesi'nde 393 üniversite öğrencisiyle bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmasında öğrencilerin internet ortamındaki iletişimlerinde kullandıkları yazı dilinde birtakım kısaltmalar yaptıklarını, klavyedeki ulaşılması zor olan bazı harfleri (tuşları) tercih etmediklerini, farklı dillerden sözcükleri, simgeleri ve Türkçe alfabede olmayan bazı harfleri kullandıklarını belirtmektedir (2010).

Yukarıdaki açıklamalardan internet ortamında kullanılan dilin konuşma ve yazı dillerinden bazı yönleriyle farklılaştığı anlaşılmaktadır. İnternetin yaşamın her alanını etkilediği günümüzde bireyler arasındaki ilişkileri daha iyi anlayabilmek için bu dilin incelenmesinin gerekli olduğu ileri sürülebilir. Öte yandan yeni teknolojilere uyum sağlama konusunda daha başarılı olan gençlerin internet ortamında kullanılan dil ile ilgili durumlarının ortaya konmasının ve bu amaçla değişik düzeydeki öğrencilerin bu dili kullanma durumunun incelenmesinin önemli olduğu söylenebilir. Ayrıca bu dilin konuşma ve yazı diline yansımalarının ortaya konduğu bir çalışmanın hem gerekli hem de anlamlı olduğu görülmektedir.

1.1. Problem Durumu

Araştırmanın genel amacı öğrencilerin internet ortamındaki yazılı sohbetler sırasında kullandıkları dilin çeşitli boyutlarıyla incelenmesidir. Bu kapsamda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Öğrencilerin internet ortamında yazılı sohbet etme alışkanlıkları nedir?
2. Öğrencilerin internet ortamındaki yazılı sohbetlerle ilgili dil alışkanlıkları ve bu sohbetlerde kullandıkları dilin niteliği nedir?
3. İnternet ortamındaki yazılı sohbetlerde Türkçe yazım kurallarına uyulmasıyla ilgili öğrenci görüşleri nedir?
4. İnternet ortamındaki yazılı sohbetler sırasında kullanılan dilin konuşma ve yazma alışkanlıklarına etkisiyle ilgili öğrenci görüşleri nedir?
5. İnternet ortamındaki yazılı sohbetler sırasında kullanılan dilin yazma ve konuşma alışkanlıklarına etkisiyle ilgili Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin görüşleri nedir?

2. Yöntem

Bu araştırma öğrencilerin internet ortamındaki sohbetler sırasında kullandıkları dili inceleyen betimsel nitelikte bir durum çalışmasıdır. Araştırma internet ortamında gerçekleştirilen yazılı sohbetler üzerine odaklanmıştır. Görüntülü ve sesli iletişim ise araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

2.1. Çalışma Grubu

Öğrencilerinin bilgisayarlara ve internete erişim olanaklarının daha fazla olduğu varsayımından hareketle Kayseri ilinde bulunan özel bir ortaöğretim okulu bu araştırmada durum olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla araştırmanın çalışma grubunu bu okulda öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrencilerin ailelerinin genel olarak üst sosyo-ekonomik düzeydeki aileler oldukları söylenebilir.

Araştırmanın çalışma grubu farklı teknikler kullanılarak belirlenmiştir. İlk olarak anket çalışması kapsamında tüm öğrencilere ulaşılmaya çalışılmış ancak yoğun biçimde üniversite sınavına hazırlık çalışması içinde bulunan lise son sınıf öğrencilerine ve anket çalışmasının yapıldığı gün farklı bir etkinlik dolayısıyla okul dışında bulunan lise birinci sınıf öğrencilerinin çoğunluğuna ulaşılamamıştır. Bu nedenle anket çalışma grubunun ulaşılabilir örnekleme tekniği ile belirlendiği söylenebilir. Anket çalışmasının çalışma grubunu 83 lise öğrencisi oluşturmaktadır. Bu öğrencilerden %4.8'i lise bir, %69.9'u lise iki ve %25.3'ü lise üçüncü sınıfta öğrenim görmektedir.

Grup görüşmesine dâhil edilecek öğrenciler amaçlı örnekleme tekniği kullanılarak belirlenmiştir. Bu amaçla hem Türk dili ve edebiyatı hem de bilgisayar dersi öğretmenlerinden görüş alınarak uygun nitelikte 15 öğrenci belirlenmiştir. Grup görüşmesine davet edilen öğrencilerin bilişim teknolojilerini kullanmaya meraklı, internette yazılı sohbetlere katılan ve görüşme sırasında kendi düşüncesini aktarıp savunabilecek, araştırmaya katkı sağlayabilecek niteliklerde öğrenciler olmasına dikkat edilmiştir.

Öğretmenlerle birlikte yürütülen grup görüşmesine ise okulda görev yapan tüm Türk dili ve edebiyatı öğretmenleri (toplam 5 öğretmen) dâhil edilmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları

İnternet ortamında sohbet etmeye ilişkin öğrenci düşünceleri araştırmacılar tarafından geliştirilen bir anket kullanılarak toplanmıştır. Anket maddeleri yapılan alan yazın taramasından ulaşılan verilerden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Önce dil ve anlatım özellikleri yönünden incelenen anket formu daha sonra birkaç dil ve eğitim uzmanının görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan, anket maddelerinde kullanılan dilin anlaşılabilirliği ve ayrıca kapsam geçerliliğiyle ilgili geri bildirimler gelmiştir. Yapılan öneriler doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılarak ankete son hâli verilmiştir.

Daha derinlemesine veri toplayabilmek amacıyla yarı yapılandırılmış biçimde yürütülen grup görüşmeleri de yapılmıştır. Görüşmeye araştırmacılar tarafından belirlenen sorularla başlanmıştır. Karşılıklı sohbet havası içinde geçen görüşme sırasında öğrencilerden alınan yanıtlar doğrultusunda araştırma sorularına yönelik ek sorular yöneltilmiştir. Ayrıca bu öğrencilerin internet ortamında gerçekleştirdikleri sohbetlerinden örnek ifadeler de derlenmiştir.

Öğrencilerin internet ortamında gerçekleştirdikleri yazılı sohbet örneklerinin incelenmesi amacıyla kendilerinden yazılı sohbet örnekleri istenmiştir. Bu kapsamda iki öğrencinin onayı alınarak sohbet örnekleri araştırmaya dâhil edilmiştir.

Son olarak öğretmen düşünce ve görüşlerinin araştırmaya önemli katkılar sağlayacağı öngörüldüğünden çalışma grubundaki öğrencilerin Türk dili ve edebiyatı öğretmenleriyle yapılandırılmamış görüşme tekniği kullanılarak görüşmeler yapılmıştır.

2.3. Verilerin Çözümlemesi

Bu çalışma durum çalışması desenine uygun olarak planlanmış ve yürütülmüştür. Araştırma kapsamında anket, görüşme ve belge taraması gibi farklı kanallardan toplanan veriler nicel ve nitel teknikler kullanılarak çözümlenmiştir. Anket yardımıyla toplanan veriler yüzde ve frekans kullanılarak çözümlenirken grup görüşmesi ve derinlemesine görüşme ve belge incelemesi yoluyla toplanan verilerin içerik analizleri yapılmıştır. İçerik analizi sürecinde öğrenci görüşleri evet, kısmen ve hayır biçiminde üç temel kategori etrafında kodlanarak görüşlerin sıklıkları hesaplanmıştır. Öğretmen görüşlerinin seçimi ise üzerinde hemfikir olunan noktalar belirlenerek gerçekleştirilmiştir. Bunlara ek olarak öğrenci ve öğretmen görüşlerinden ve öğrencilerin yazılı sohbetlerinden yapılan alıntılar da içerik analizinde kullanılmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde araştırmada elde edilen bulgular araştırma sorularının sırası izlenerek sunulmuştur.

3.1. İnternet Ortamında Yazılı Sohbet Etme Alışkanlıkları

Öğrencilerin internet ortamındaki yazılı sohbetlere katılma sıklığıyla ilgili veriler Tablo 1’de verilmektedir. Buna göre internet ortamında hiç sohbet etmeyen öğrenci yüzdesinin yalnızca %9.6 olduğu görülmektedir. İnternet ortamında ara sıra sohbe katılanların yüzdesi ise %34.9’dur. Öğrencilerin üçte birinden biraz fazlası ise bu tür sohbetlere sık sık ya da her zaman

katıldıklarını belirtmektedir. Bu verilerden öğrencilerin çok büyük çoğunluğunun internet ortamındaki yazılı sohbetlere nadiren ya da daha sık olarak katıldıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 1. Öğrencilerin İnternet Ortamındaki Yazılı Sohbetlere Katılma Sıklığı

	f	%
Hiç	8	9.6
Nadiren	15	18.1
Ara sıra	29	34.9
Sık sık	17	20.5
Her zaman	14	16.9
Toplam	83	100

Öğrencilerin internet ortamındaki yazılı sohbetlere katılma süreleri ise Tablo 2’de verilmektedir. Tablo 2’nin incelenmesiyle okul günlerinde birçok öğrencinin internet ortamında ya hiç sohbet etmediği ya da en fazla 1 saat süresince sohbet ettiği göze çarpmaktadır. Doğal olarak hafta sonları öğrencilerin sohbet başında geçirdikleri süreler artmaktadır. Ancak hafta sonları bile çok az öğrenci 3 ya da daha fazla saatini sohbet ederek geçirmektedir. Tatillerde sohbet başında geçirilen süre biraz daha artmaktadır. Öğrencilerin %6.9’u tatillerde günde 5 saatten fazla zamanını sohbet yaparak geçirdiğini belirtmektedir. Bu öğrencilerin internet bağımlısı olabilecekleri öngörüsünde bulunulabileceğinden küçük görünen bu oranın üzerinde durulması gerektiği söylenebilir.

Tablo 2. Günlere Göre Öğrencilerin İnternet Ortamındaki Yazılı Sohbetlere Katılma Süreleri

Süre (Saat)	Okul günleri		Hafta sonu		Tatil günleri	
	f	%	f	%	f	%
0 - ½	41	65.1	24	34.8	21	29.2
½ - 1	11	17.5	15	21.7	10	13.9
1 - 2	6	9.5	12	17.4	15	20.8
2 - 3	4	6.3	13	18.8	8	11.1
3 - 4	0	0	4	5.8	7	9.7
4 - 5	0	0	0	0	6	8.3
5+	1	1.6	1	1.4	5	6.9
Toplam	63	100	69	100	72	100

Grup görüşmesinden elde edilen bulgulara göre internet üzerinden iletişim kurma ve sohbetlere katılmanın öğrencilerin günlük yaşamlarının bir parçası haline geldiği anlaşılmaktadır. Öğrenciler internet ortamındaki sohbetlere “vakit geçirmek, eğlenmek, stres atmak, dinlenmek, birileriyle ilgili konuşmak, dersler ve okul hakkında konuşmak ve duygusal içerikli ko-

nuşmak” gibi çeşitli amaçlarla katıldıklarını belirtmektedirler. Öğrenciler, bu alışkanlıklarının nedenlerine “sıkıldığım zamanlarda bilgisayarda oyun oynar, arkadaşlarımla geyik yaparım”, “çok komik şeyler söylenir, espri falan yaparız, bazen küfür söylendiği de olur”, “dışarıda görüşmeyince arkadaşlarımızla buradan görüşürüz” şeklinde açıklama getirmektedirler.

3.2. Yazılı Sohbetlerdeki Kullandıkları Dilin Niteliği ve Öğrencilerin Dil Alışkanlıkları

İnternet ortamındaki yazılı sohbetler sırasında kullanılan dille ilgili öğrenci alışkanlıkları hem kapalı hem de açık uçlu sorularla belirlenmeye çalışılmıştır. Bunlara ek olarak yazılı sohbetlerde kullanılan dilin niteliğinin ayrıntılı olarak betimlenebilmesi için grup görüşmesi yapılmış ve bu öğrencilerden internet ortamında gerçekleştirdikleri geçmiş sohbetlerinden örnek ifadeler vermeleri istenmiş, böylelikle öğrencilerin dil alışkanlıklarının ve dili kullanmaya ilişkin görüşlerinin çeşitli kanallardan belirlenmesine çalışılmıştır. Yazılı sohbetlerde kullanılan dilin niteliğiyle ilgili olarak grup görüşmesinde ortaya çıkan en belirgin bulgu öğrencilerin internet ortamındaki sohbette yüz yüze sohbete göre kendilerini daha rahat hissettiklerini belirtmeleri olmuştur.

Öğrencilerin anket maddelerine verdikleri yanıtların çözümlenmesiyle ilk olarak sohbetlerde kısaltma kullanma durumlarının belirlenmesine çalışılmıştır. Bu konuyla ilgili veriler Tablo 3’te verilmektedir.

Tablo 3. İnternet Ortamındaki Yazılı Sohbetlerde Kısaltma Kullanma Sıklığı

	f	%
Hiç	10	13.2
Nadiren	6	7.9
Ara sıra	19	25.0
Sık sık	25	32.9
Her zaman	16	21.1
Toplam	76	100

Tablo 3’teki verilere göre öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun yazışmalarında kısaltma yaparak iletişim kurdukları görülmektedir. Hiç kısaltma kullanmayan öğrencilerin oranı yalnızca %13.2’dir. Bu bulguya göre internet ortamındaki yazılı sohbetler sırasında kullanılan dilin genelde kısaltmalarla dolu olduğu söylenebilir.

Grup görüşmesine katılan öğrencilerin geçmiş sohbetlerinde kullanılan ifadelerinin incelenmesinden internet ortamındaki sohbet sırasında kulla-

nılan dilde kısaltmalardan kaynaklanan farklı yazımların sözcük, söz öbekleri ve cümle düzeyindeki sözcelerde yapıldığı anlaşılmaktadır. Kısaltmalara en fazla olarak sözcüklerde daha az harf kullanmak için başvurulduğu gözlenmektedir. “sn gelmişsn”, “yoksn”, “bn”, “her gn”, “bz snle epeydir konuşmyrz ztn”, “ii” örneklerinde bazı ünlüler veya bazen de ünsüzler yazılmadan kısaltmalar yapıldığı görülmektedir. Öğrenciler sohbetleri sırasında daha hızlı yazmak için sözcük öbeği ve cümle düzeyindeki kısaltmaları da kullanmaktadır. Bu tür kısaltmalar daha çok kalıplaşmış sözcüklerde görülmekte ve zamanla ortak bir yazıma dönüşmektedir. “hg”, “hb”, “mo”, “saol”, “bişe”, “nber”, “slm” gibi kalıplaşmış ve sıklıkla kullanılan sözcük öbekleri ve cümlelerde ortak bir kısaltma yaklaşımı söz konusudur.

Elektronik ortamlarda sohbet edenler duygularını kısa ve kolay yoldan ifade edebilmek için çeşitli karakterler kullanmaktadırlar. Bu karakterleri kullanarak iletişim kurulmasının temel nedeni bireylerin yazıyla anlatamadıkları duygu ve düşünceleri kısaltmalara başvurarak aktarmak istemeleri olabilir. Anlaşılabilir olarak ortak oluşturulan bu dil kodlarını simge olarak da nitelendirmek mümkündür. Çünkü internet kullanıcılarının uzlaşımı olmasa bu kullanımlar kendi başlarına bir anlam taşımayacaktır (Çakır ve Topçu 2005).

Öğrencilerin yazılı sohbetler sırasında duygusal karakter kullanım sıklığıyla ilgili olarak elde edilen veriler Tablo 4’te sunulmaktadır. Veriler incelendiğinde bu tür duygusal karakterlerin yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Nitekim duygusal karakterleri hiç kullanmayan öğrencilerin oranı yalnızca %11.8’de kalmaktadır.

Tablo 4. İnternet Ortamındaki Yazılı Sohbetlerde Duygusal Karakter Kullanım Sıklığı

	f	%
Hiç	9	11.8
Nadiren	23	30.3
Ara sıra	13	17.1
Sık Sık	20	26.3
Her Zaman	11	14.5
Toplam	76	100

Öğrencilerin yazılı sohbetlerinden alınan örneklerden bazı öğrencilerin yazışmalarında “Gerisi cazz, nik i yazışım manyk oldu, patladım, adam şizofren mi dersn, video izledm hacı sori, olum daa fazla şeyler vardı, yok jelibonum şekerim, fatmada kartzma olsun die harunun k...da dolaşıodu”

gibi argo ve küfür içeren ifadeler yer verdiği anlaşılmaktadır. Bu tür ifadelerin kullanım sıklığıyla ilgili veriler Tablo 5'te verilmektedir. Tablodaki verilere göre çalışmaya katılan öğrencilerin yazılı sohbetler sırasında pek fazla argo ve küfür kullanmadıkları anlaşılmaktadır. Öğrencilerin yalnızca yaklaşık olarak %10'u bu tür ifadeleri sık sık ya da her zaman kullanmaktadır. Diğer taraftan "ara sıra" argo kullanma oranının "ara sıra" küfür kullanma oranına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında öğrencilerin sohbetlerinde argoyu küfre göre daha yoğun kullandıkları söylenebilir. Bazı araştırmacılar (Craig 2003) dilde argo kullanımının düşünüldüğü kadar kötü olmayabileceğini, nitekim İngilizcede yaygın bir şekilde kullanılan bazı güzel sözcüklerin ilk çıkışlarının argo olduğunu belirtmektedirler.

Tablo 5. İnternet Ortamındaki Yazılı Sohbetlerde Argo ve Küfür Kullanım Sıklığı

	Argo kullanımı		Küfür Kullanımı	
	f	%	f	%
Hiç	26	34.2	36	47.4
Nadiren	23	30.3	25	32.9
Ara Sıra	18	23.7	7	9.2
Sık Sık	3	3.9	3	3.9
Her Zaman	6	7.9	5	6.6
Toplam	76	100	76	100

Öğrencilerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri yazılı sohbetlerinden alınan örneklerin incelenmesinden bu dilin her ne kadar yazılı da olsa yazı dilinin değil, konuşma dilinin özelliklerini taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Bu dil ses düşmesi, ses türemesi gibi çeşitli ses olaylarının yanı sıra fonetik bakımdan aykırılışmaların da yer aldığı özelliklere sahiptir. Yazı dilinde görülmeyen bu tür ses olayları konuşma dilinde, ağız ve şivelerde görülmektedir. Bu tür fonetik özellikler, kullanılan dilin konuşma dili olduğunun kanıtıdır. "Herkez, ne diyon, bak bi, gidiyom, naber ya nassın, napcan, nbr, nedeyon, baya, eyüüü, silcem" örneklerinde görüldüğü gibi internet ortamındaki yazılı sohbetlerde sözcüklerde ses değişimleri, ünlü ve ünsüz düşmeleri, hece düşmeleri ve aykırılışmalar meydana gelmektedir. Diğer taraftan karşılıklı sohbet şeklinde gerçekleşen yazışmalarda kısa konuşma cümleleri, basit cümle yapıları, seslenmeler, söyleşi üslubunda oluşan kalıp sözler ve söz öbekleri, eksilteli cümleler, durum bağlamına göre anlam kazanan sözcükler yer almaktadır. Söz gelimi "ne bilim, he öle dio, bacaklarının kırılması gelmiş, bu çok feci" gibi kullanımlar bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Öte yandan ayrıca internet ortamındaki yazılı sohbetler sırasında bireyler duygularını ve ses tonlarını yazıda gösterebilmek için harf tekrarı yapma yoluna gidebilmektedir. Bir harf birden fazla yazılarak harflerin karşılığı olan her ses birimin taşıdığı duygu yükü yazıya aktarılmaya çalışılmaktadır. “Heyyy, offff, neeee, aman tanrıuuuuuuuuuu, tuuuuuuuuuuu, Öfffffffff, eeeee, heeeeee, vaaaaa, gülüüüm” yazımları bu duruma örnek oluşturmaktadır.

3.3. Türkçe Yazım Kurallarına Uyulmaya İlgili Görüşler

Öğrencilerin “internet ortamında sohbet ederken Türkçe yazım kurallarına uymak gerekir mi?” şeklindeki anket sorusuna verdikleri yanıtların dağılımı Tablo 6’da verilmektedir.

Tablo 6. Öğrencilerin İnternet Ortamındaki Yazılı Sohbetler Sırasında Türkçe Yazım Kurallarına Uyulmasıyla İlgili Görüşlerinin Dağılımı

	f	%
Uymak Gerekir	44	55.7
Uymak Gerekmez	33	41.8
Kararsızım	2	2.5
Toplam	79	100

Verilere göre öğrencilerin %55.7’si bu tür yazışma ortamlarında yazım kurallarına uyulması gerektiğini ifade etmektedir. Diğer taraftan “internet ortamındaki sohbetlerde Türkçe yazım kurallarına dikkat ediyor musunuz?” sorusuna verdikleri yanıtlarla ilgili veriler ise Tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablo 7. Öğrencilerin İnternet Ortamındaki Yazılı Sohbetler Sırasında Türkçe Yazım Kurallarına Dikkat Etme Durumu

	f	%
Yazım kurallarına dikkat ederim	26	34.2
Yazım kurallarına kısmen dikkat ederim	11	14.5
Yazım kurallarına dikkat etmem	39	51.3
Toplam	76	100

Tablo 7’ye göre öğrencilerin yarısından biraz fazlası sohbet sırasında yazım kurallarına uymamaktadır. Yazım kurallarına uymadıklarını belirtenlerin oranı olan %51.3 bu konudaki genel durumu ortaya koyması bakımından ilginç bir bulgudur.

Tablo 6 ve Tablo 7’deki veriler birlikte incelendiğinde bir kısım öğrencinin sohbetlerde Türkçe yazım kurallarına uyulmasını gerekli gördüğü, ancak buna karşın sohbet sırasında bu kurallara uymadığı anlaşılmaktadır.

Bu durumu incelemek üzere gerçekleştirilen çapraz sorgulama sonuçları Tablo 8’de sunulmaktadır. Tablo 8’e göre öğrencilerin %24.0’ü sohbet sırasında yazım kurallarına uyulmasını gerekli görmekte ancak kendisi bu kurallara uymamaktadır. Diğer taraftan sohbet sırasında yazım kurallarına uymamanın gerekmediği yönünde görüş bildiren öğrencilerin bir kısmı (%13.3) yazışmalarında yazım kurallarına uyduğunu belirtmektedir. Bu durum, sohbetlerde kullanılan dilin insan ilişkilerinin niteliğiyle ilgili olabileceğini düşündürmektedir. Yazışmaların yapıldığı sohbet ortamlarındaki ilişkilerin yaygın olarak informal oluşu, o ortamda bulunanların duygu ve düşüncelerini paylaşırken dilin kendine özgü genel kurallarına uymayışlarına neden olarak gösterilebilir. Bu duruma karşıt olarak, gerekliliğine inanmadığı halde yazım kurallarına uymak zorunda kalan öğrencilerin varlığı ise sohbet edilen bireyle olan ilişkinin ciddiliği ya da karşıdaki bireyin kişisel özellikleriyle açıklanabilir.

Tablo 8. Öğrencilerin İnternet Ortamındaki Yazılı Sohbetler Sırasında Türkçe Yazım Kurallarına Uyulmasıyla İlgili Görüşleri ve Türkçe Yazım Kurallarına Dikkat Etme Durumu

	Türkçe yazım kurallarına uymak gerekir		Türkçe yazım kurallarına uymak gerekmez		Kararsızım	
	f	%	f	%	f	%
Yazım kurallarına dikkat ederim	15	20.0	10	13.3	1	1.3
Yazım kurallarına kısmen dikkat ederim	8	10.7	3	4.0	0	0.0
Yazım kurallarına dikkat etmem	18	24.0	19	25.3	1	1.3

3.4. Yazılı Sohbetlerdeki Dilin Konuşma ve Yazmaya Etkisi

“İnternet ortamındaki yazılı sohbetler sırasında kullandığınız dil konuşmanızı etkiliyor mu?” sorusuna verilen öğrenci yanıtlarıyla ilgili veriler Tablo 9’da sunulmaktadır. Bu soruya verilen yanıtlara göre öğrencilerin büyük kısmı (%68.9) yazılı sohbetlerde kullandıkları dilin konuşmalarını etkilemediğini düşünmektedir. Ancak bu soruya evet ve kısmen yanıtı veren öğrenciler birlikte düşünüldüğünde öğrencilerin yaklaşık üçte birinin yazılı sohbetlerin konuşmalarını az ya da çok etkilediğini belirttiği bulgusuna ulaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili açık uçlu soruya verilen uçlu yanıtlardan bazıları şöyledir:

Kısaltmaları günlük yaşamda kullanabiliyorum (Öğrenci 7 ve 9).

Bazen telaffuzda hata yapıyorum, kimse ne dediğimi anlamıyor (Öğrenci 43).

“Görüşürüz” yerine “ see you” dediğim oluyor. (Öğrenci 47).

Yazılıda kısaltmalar ve yüz ifadeleri kullanırken seslide kullanmıyorum (Öğrenci 79).

Evet, etkiliyor. Kişi o tarz konuşmaya alışıyor ve normal hayatta bile o şekil konuşuyor (Öğrenci 81).

Tabii ki yazı yazarken değil ama konuşma dilinde bu dil bize alışkanlık yapıyor yine de doğru cümleleri kullansam daha iyi olur (Öğrenci 83).

Tablo 9. İnternet Ortamındaki Yazılı Sohbetler Sırasında Kullanılan Dilin Öğrencilerin Konuşmasını Etkileme Durumu: Öğrenci Görüşlerinin Dağılımı

	f	%
Evet etkiliyor	15	20.3
Kısmen etkiliyor	8	10.8
Hayır etkilemiyor	51	68.9
Toplam	74	100

“İnternet ortamındaki yazılı sohbetler sırasında kullandığınız dil yazmanızı etkiliyor mu?” sorusuna verilen öğrenci yanıtlarıyla ilgili veriler de Tablo 10’da sunulmaktadır. Tablodaki verilere göre öğrenciler çoğunlukla yazılı sohbetlerin yazmalarını etkilemediğini düşünmektedirler (%83.3). Sohbetlerin yazmalarını etkilediğini düşünen öğrencilerin oranı %12,5’te kalmaktadır. Öğrencilerin bu soruya verdikleri açık uçlu yanıtlardan bazıları şöyledir:

Alakası bile yok, etkilemiyor (Öğrenci 58).

Tabii ki hayır. Sohbette farklı dil, ödevlerimde farklı dil kullanıyorum (Öğrenci 49).

Hayır. Etkilemez. Çünkü kölesi olmuyorum (Öğrenci 48).

Öğrencilerin bu soruyla ilgili yaptıkları ek açıklamalardan sohbet ortamlarında kullandıkları dilin yazma alışkanlıklarını etkilemediğini özellikle vurguladıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 10. İnternet Ortamındaki Yazılı Sohbetler Sırasında Kullanılan Dilin Öğrencilerin Yazmasını Etkileme Durumu: Öğrenci Görüşlerinin Dağılımı

	f	%
Evet etkiliyor	9	12.5
Kısmen etkiliyor	3	4.2
Hayır etkilemiyor	60	83.3
Toplam	72	100

Tablo 9 ve 10'da sunulan veriler karşılaştırıldığında öğrencilerin, internet ortamındaki sohbetlerinin yazmalarını etkilemediği düşüncesine bu ortamın konuşmalarını etkilemediği düşüncesinden daha çok katıldıkları ortaya çıkmaktadır. Yani daha çok sayıda öğrenci sohbetlerin konuşmalarını etkilediğini düşünmektedir.

Diğer taraftan öğrenciler anket formlarında her ne kadar sohbet sırasında kullandıkları dilin yazılı anlatımlarını etkilemediğini belirtse de yazılı anlatımlarının az çok etkilendiği yönündeki ipuçlarını görüşme sırasındaki ifadelerinden elde etmek mümkündür. Öğrenciler derslerde ve yazılı ödevlerinde (sohbet sırasında yaptıkları gibi) bazı kısaltmalar yaptıklarını, bilişim teknolojisiyle ilgili bazı sözcükleri de sohbet sırasında kullandıkları biçimleriyle yazdıklarını ifade etmektedirler. Örneğin “media player, pc, playstation” gibi terimler hem internet ortamında hem de yazılı ödevlerde aynı biçimleriyle yazılmaktadır. Bu durum internet ortamındaki sohbet sırasında oluşturulan alışkanlıkların formal öğrenme ortamlarındaki dil alışkanlıklarını az da olsa etkileyebileceği anlamına gelebilir.

Grup görüşmesi sırasında gerçekleşen Türk dili ve edebiyatı öğretmenin de katıldığı aşağıdaki konuşma bu durumu açıkça yansıtmaktadır:

Öğrenciler: Bilgisayar terimleri konuşma dilimize girdi, Windows gibi.

Araştırmacı: Söz dağarcığınıza giren hangi kelimeler var? Örneğin “Windows” ve “email” gibi kelimeler var. Bir kompozisyon yazarken “email” sözcüğünü mü kullanıyorsunuz?

Öğrenciler: “Email” yazıyoruz.

Araştırmacı: Oyun isimlerini sınavda nasıl yazıyorsunuz?

Öğrenciler: Mesela “media player” yazıyoruz.

Araştırmacı: Bu yazdıklarınız ödevlerinize yansıyor mu?

Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni: Biraz yansıyor. Bu yazışmalara alışanlar ş'lerin noktasını unutuyor, ğ yerine g kullanılıyor.

Öğrenciler: Evet. Türkçe karakterleri untabiliyoruz.

Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni: Bu duruma sıklıkla rastlıyoruz. Bir de geçenlerde rastladım, formatlamak gibi bir deyim başka bir alana aktarabiliyorlar. Örneğin ilişkiyi formatlama gibi.

Her ne kadar öğrencilerin anketlerde belirttikleri görüşler, internet ortamındaki yazılı sohbetler sırasında kullandıkları dilin yazma ve konuşma alışkanlıklarını etkilemedikleri yönünde olsa da görüşmede ortaya konan görüşler, bu dilin öğrencilerin yazma ve konuşma becerileri üzerinde az da olsa etkili olduğu yönündedir. Bilişim teknolojilerinin günlük yaşama girmesiyle birlikte öğrencilerin söz varlığına yeni sözcükler eklenmektedir. Öğrenciler özellikle bilgi ve iletişim teknolojileriyle ilgili sözcükleri gerek yazma gerekse konuşma dilinde orijinal yazımıyla kullanabilmektedirler.

3.5. Yazılı Sohbetlerdeki Dilin Yazma ve Konuşma Alışkanlıklarına Etkisiyle İlgili Öğretmen Görüşleri

İnternet ortamındaki yazılı sohbetler sırasında kullanılan dilin öğrencilerin yazma ve konuşma alışkanlıklarına etkisinin belirlenebilmesi amacıyla öğrencilerin Türk dili ve edebiyatı dersi öğretmenleriyle görüşmeler yapılmıştır. Görüşme samimi bir atmosferde sohbet biçiminde yürütülmüştür. Görüşme sırasında öne çıkan öğretmen görüşleri not alınarak araştırmaya dâhil edilmiştir. Yapılan görüşmede öğretmenlerin dile getirdikleri ve genel olarak tüm öğretmenlerin üzerinde hemfikir oldukları noktalar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Kısa cümleler

Kısaltma kullanımı

İmla kültürünün yok olması

Q harfinin kullanımı

Ğ yerine g kullanımı

Noktalama işareti ve büyük kullanmama eğilimi vb.

Öğretmenlerin ifadelerinden öğrencilerin ders notlarında ve sınav kâğıtlarında kısaltarak yazma, ünlüleri kullanmama, büyük harf yerine küçük harf kullanma, noktalama işaretlerine yeterince özen göstermeme, şapka ve inceltme işaretlerini kullanmama (örneğin ğ yerine g gibi) eğilimlerini gösterdikleri anlaşılmaktadır. Özellikle klavye kullanımındaki bazı zorlukların özensiz olduğu düşünülebilecek kullanımlara yol açması söz konusu olabilmektedir. Bir öğretmenin (Öğretmen 3) “yazı diliyle konuşma dili

arasında bir dil oluşuyor” şeklindeki ifadesi öğrencilerin dil alışkanlıklarında oluşan değişmeyi net olarak göstermektedir. Eller’in (2005) araştırmasında lise öğretmenleri öğrencilerinin ödevlerinde internet dilinin izlerinin olduğunu belirtmektedir. Bu yönüyle Eller’in bu bulgusu yukarıda sözü edilen öğretmen görüşlerini destekler niteliktedir.

4. Tartışma ve Sonuçlar

Salt sözlü iletişimde söz ve yazının kullanımı ve sonrasında ise mesajların elektronik ortamlarda işlenip iletilmesi yönünde olan değişim, dildeki evrimin yazıya dayanan yönlerini giderek daha açık hale getirmektedir (Ong 2002: 3). Başlangıcından itibaren söze dayanan insan dilinde yazının icadıyla önemli bir sıçrama gerçekleşmiştir. İnsan dili açısından ikinci sıçrama matbaanın icadıdır. İnsan dili; yaygınlaşma, dilsel biçimlerin çeşitlenmesi ve hız bakımından telgraf, telefon, radyo, televizyon gibi araçların bulunmasıyla önemli bir aşama kaydettikten sonra, internetin yaygınlaşmasıyla yeni bir sıçrama daha gerçekleştirmiştir. Matbaa, dil-yazı-kâğıt ilişkisini nasıl değiştirmişse; internetin bulunması da dil-yazı-elektronik ortam ilişkisini öyle değiştirmiştir denebilir (Yıldırım ve Tahiroğlu 2006: 363). Nitekim internet, çeşitli dünya dillerini etkilemektedir ve Türkçe de bu etkileşimden payını fazlasıyla almaktadır (Kabadayı 2006: 299).

İnternet Ortamındaki Yazılı Sohbetlere Katılım Durumu: İnternet ortamındaki yazılı sohbetlerde kullanılan dili inceleyen bu çalışmada elde edilen bulgulara göre öğrencilerin tamamına yakını internet ortamındaki yazılı sohbetlere nadiren ya da daha sık katılmaktadırlar. Bu sohbetlere hiç katılmayanların oranı yalnızca %9,6’dır. Bu bulgudan hareketle internet ortamındaki yazılı sohbetin öğrenciler tarafından sevildiği ve sıklıkla kullanıldığı sonucuna ulaşılabilir. İnternet ortamındaki yazılı sohbetler hem bir iletişim hem de eğlence aracı olarak kullanılmaktadır. Öğrenciler bu iletişim biçimini daha çok bir tür eğlenme olarak algılama eğilimindedir. Onlara göre bu ortamlarda oldukça samimi ve keyifli sohbetler yapılabilmektedir. Doğal olarak yüz yüze yapılan sohbetlerle internet ortamında yapılan sohbetler arasında bazı farklar bulunmaktadır. Bu farklardan belki de en önemlisi internet ortamındaki sohbetlerin daha serbest biçimde gerçekleşmesidir. İnternet ortamında sosyal baskının olmayışı ya da daha az oluşu onların daha serbest sohbet yapabilmeleri için bir zemin oluşturmaktadır. Öğrenciler bu sohbetlerde duygu ve düşüncelerini rahatlıkla yazabildiklerini ifade etmekte, hatta yüz yüze söyleyemedikleri duygu ve düşüncelerini bu ortamda paylaşabildiklerini belirtmektedirler.

İnternet Ortamındaki Yazılı Sohbet İçin Ayrılan Süre: Genel olarak öğrenciler okul günlerinde bir saatten daha az bir süreyi çevrimiçi sohbete

ayırırken tatil günlerinde bu süre artmaktadır. Az sayıda da olsa bazı öğrenciler tatil günlerinin 5 saat ya da daha fazlasını sohbet ederek geçirdiğini belirtmektedir. Çok uzun sayılabilecek bir süreyi internette sohbet ederek geçirmeyi tercih eden bu öğrencilerin internet bağımlısı olma olasılıkları, üzerinde çalışılması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnternet Ortamındaki Yazılı Sohbetlerde Kullanılan Dilde Gözlenen Sapmalar: Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgulardan öğrencilerin yazılı sohbetler sırasında kullandıkları dilde benzer sapmalar bulunduğu anlaşılmaktadır. İnternet ortamındaki yazılı sohbetlerde sohbetin daha hızlı akmasını sağlamak için çeşitli kısaltmalar sıklıkla kullanılmaktadır. Çalışma kapsamında görüşülen öğrenciler de bu tür kısaltma ve karakterleri sıklıkla kullandıklarını belirtmektedirler.

Yıldırım ve Tahiroğlu (2006: 368), internet ortamındaki sohbetlerde kullanılan dildeki sapmaları (yazı dilinden) şöyle özetlemektedir:

Konuşma dilinin yansıtılması, yerel ağızların kullanılması

Tonlamaların gösterilmesi amacıyla harflerin tekrar edilmesi

Kısaltmaların kullanılması

Argonun yaygın kullanımı

Yeni kelimelerin türetilmesi

Türkçe kelimelerin Türkçede olmayan harflerle yazılması

Türkçe söyleşilerde İngilizce kullanılması

Alfabe dışı simgelerin kullanılması

Kısaltmalardan kaynaklanan farklı yazımlar hem sözcük, hem söz öbeği, hem de cümle düzeyindeki sözcelerde yapılmaktadır. Genellikle daha az harf yazmak için ünlüler kullanılmamakta ya da bazı sık kullanılan kalıplaşmış sözcükler kısaltılarak yazılmaktadır. İnternet ortamındaki sohbetlerde duyguların ifade edilmesinde ise duygusal karakterler (☺, ☹, ☹ gibi) kullanılmaktadır. Elde edilen bu bulgu alan yazındaki diğer çalışmalarda elde edilen bulgularla paralellik göstermektedir (Crystal 2001, Özezen 2010). Bu araştırmacılar elektronik ortamlardaki yazışmalarda kısaltma ve duygusal ifadelerin kullanıldığına dikkati çekmektedirler. Duyguların ve ses tonlarının yazıda gösterebilmesi için başvuru olan diğer bir yol da harf tekrarlarının yapılmasıdır. Bir harf birden fazla yazılarak harflerin karşılığı olan her ses birimin taşıdığı duygu yükü yazıya aktarılmaya çalışılmaktadır.

İnternet Ortamındaki Yazılı Sohbetlerde Yazım Kurallarına Uyuma Durumu: Genel olarak informal bir iletişim ortamında gerçekleşen yazılı sohbetlerde yazım kurallarına uyulmamaktadır. Öğrenciler yazılı sohbetleri sırasında Türkçenin temel yazım kuralları olan büyük harfli yazımlar, ayrı yazılması gereken ekler ve edatların yazımı ile ilgili neredeyse hiçbir kurala uymamaktadırlar. Öğrencilerin bu şekilde davranmaları öğretmenleri tarafından özensizlik olarak algılanabilmektedir. Bu yazma etkinlikleri sırasında standartlara uymamanın bir sonucu olarak birçok sözcüğün yanlış yazılması da söz konusu olabilmektedir. “Napanki, türkçeyi mahvettim ahmetttt affet bni, EF Bİ AY FELAN, kamil çıkamazfsn dışarı, bn saa kurban olurm” örneklerinde görüldüğü gibi dilin kullanımında standartlardan sapmalar olabilmektedir. Kabadayı (2006), internet ortamındaki bu durumun yazılardaki biçim güzelliğini ortadan kaldırdığını iddia etmektedir.

Öte yandan dilin kullanımı hususunda yaşanan bu durumla çelişir bir biçimde öğrencilerin çoğunluğu yazılı sohbetler sırasında yazım kurallarına uyulması gerektiğini düşünmektedir. Bu çalışmaya katılan az sayıda öğrenci yazılı sohbetler sırasında dilin kurallarına uymayla ilgili herhangi bir kaygı taşımadıklarını belirtmektedirler. Çakır ve Topçu (2006) hem lise hem de üniversite öğrencileriyle birlikte yürüttükleri çalışmalarında internet dili olarak nitelendirdikleri kullanımlara daha çok üniversite öğrencilerinin tepki gösterdiğini, lise öğrencilerinin ise bu tür kullanımlarda bir sakınca görmediğini belirtmektedirler. Çakır ve Topçu'nun araştırmasında internet dilinin kullanımına karşı çıkanlar bu dilin gereksiz kullanımlar içerdiğini, kafa karıştırdığını, anlaşılmaz olduğunu ve zor olduğunu gerekçe göstermektedir. Bu dilin kullanımına, dilimizin korunması gerektiği, milli hassasiyetlerin önemli olduğu, İngilizcenin kültürel emperyalizmin bir parçası olduğu gerekçeleriyle de karşı çıkmaktadır. İnternet dilindeki kullanımları destekleyen öğrenciler ise internetin evrensel olduğunu ve bu ortamın ortak bir dil gerektirdiğini savunmaktadır.

Dilin kullanımı konusundaki bu tür düşüncelere karşın, araştırmalar internet ortamında yazışan insanların duygu ve düşüncelerini hızlı biçimde aktarmaya çalışırken yazım kurallarına uymadıkları gerçeğini ortaya koymaktadır (Çakır ve Topçu 2005). Oysa Aksan'a (1998) göre birçok yazım ve dil bilgisi kuralına sahip olan yazı dili kontrollü olmayı ve dili dikkatlice kullanmayı gerektirmektedir. Çünkü yazılı dil daha ölçülü, daha kurallıdır. Yazı diliyle konuşma dili arasındaki başlıca ayrımın, yazılı anlatımda dil kurallarına uymaya daha çok özen gösterilmesi olduğu da söylenebilir. Yazı yazan kişiler dili her bakımdan daha güzel kullanabilmek için daha yavaş hareket eder. Dolayısıyla yazılı anlatımın informal özellikler taşıyan inter-

net ortamındaki yazılı sohbetlerden etkilenme olasılığı düşüktür. Ancak Yıldırım ve Tahiroğlu 2006 yılında yayımladıkları çalışmalarında bu görüşte olmadıklarını, internetin yazı dili üzerinde büyük etkisi bulunduğu görüşünü desteklediklerini belirtmektedir. Günümüz çalışma ortamlarında hızın giderek önem kazanması bireyleri daha hızlı yazmaya yönlendirmekte, bunun bir sonucu olarak da ekran karşısındaki bireylerin standart yazım ilkelelerinden sapan metinler ortaya çıkarması söz konusu olabilmektedir.

Çalışma kapsamında görüş bildiren öğrenciler de ağırlıklı olarak internet ortamındaki sohbetlerin yazılı anlatımlarını etkilemediği yönünde görüş belirtmektedir. Ancak yazılı anlatımın tamamıyla bu tür ortamların etkilerinden bağımsız olduğu düşünülmemelidir. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojileriyle birlikte dilimize giren ve internet ortamında genellikle kendi yazımlarıyla kullanılan bazı sözcükler hem yazımları hem de söylenişleri bakımından bireylerin dağarcığının bir parçası durumuna gelebilmekte ve onların yazılı anlatımlarını da etkileyebilmektedir. “Email, msn, windows, media player” gibi sözcükler bunlardan birkaçıdır. Diğer taraftan kısaltmalar yaparak yazmanın bir süre sonra alışkanlık haline gelmesi ve bireylerin yazılı anlatımlarını etkileme olasılığı da bulunmaktadır. Grup görüşmesinden elde edilen veriler de bu düşünceleri doğrular niteliktedir. Öte yandan bazı araştırmacılar (Craig 2003), dilin standart kurallarına katı bir şekilde uyulması durumunda bireylerin düşüncelerini ifade etmek konusunda rahat olamadıklarını ve bunun da bazen o düşüncelerini hiç ifade edeme sonucunu doğurduğunu ileri sürmektedirler.

İnternet Ortamındaki Yazılı Sohbet Ortamında Kullanılan Dilin Özellikleri: İnternet ortamındaki yazılı sohbetlerde kullanılan dilin niteliğiyle ilgili ilginç olan bir nokta da bu sohbetlerde kullanılan dilin yazı dilinin değil günlük konuşma dilinin özelliklerini taşıyor olmasıdır. Bu ortamlarda kullanılan dil ses bilgisi bakımından değerlendirildiğinde kullanılan dilin yazı değil konuşma dili olduğu anlaşılmaktadır. İnternette Türkçe kullanımı sorunlarını incelediği çalışmasında Yıldırım ve Tahiroğlu (2006) da bu sonuca ulaşmıştır. Sosyal hayatta konuşulurken kullanılan dil sohbet havasında geçen bu yazışma ortamlarına taşınmaktadır. Kullanılan sözcükler, söz kalıpları, ifade biçimleri günlük konuşma dilinde kullanıldığı şekliyle yazılmaktadır. Bu durumda da ağızlarda görülen birçok ses olayı meydana gelmekte, birçok yazım yanlışlığı oluşturacak biçimde yazı dilinde kullanılan yazım kurallarının dışına çıkılmaktadır. Karşılıklı sohbet şeklinde gerçekleşen yazışmalarda kısa konuşma cümleleri, basit cümle yapıları, seslenmeler, söyleşi üslubunda oluşan kalıp sözler ve söz öbekleri, eksiltili cümleler, durum bağlamına göre anlam kazanan sözcükler yer almaktadır.

Diğer bir deyişle internet ortamındaki yazılı sohbetlerde yazarak konuşma gibi bir durum söz konusudur. Ancak konuşma dilinin bütün özelliklerini yazının sınırlı dünyasına sığdırmak olası değildir. Konuşma hızının yazma hızından daha yüksek olması bu ortamlarda sohbet eden bireyleri özensizliğe ve yazı dilinin kurallarını aşmaya yöneltmektedir. Zaten elektronik ortamlarda dilin kullanımına yönelik yürütülen çalışmalarda dilin özensiz kullanımı ve kurallara uyulmaması gibi noktalara değinildiğine tanık olunmaktadır. Genel olarak bu çalışmaların dilin elektronik ortamlarda kullanımına yönelik olumsuz bir bakış açısı taşıdığı söylenebilir (Lee 2010).

Günlük Konuşma Dili ile İnternet Ortamındaki Yazılı Sohbetlerde Kullanılan Dil Arasındaki Etkileşim: Günlük konuşma dilinde kullanılan dilin internet ortamındaki yazılı sohbetlere taşınması, bu ortamlarda kullanılan dilin de günlük konuşma dilinde kullanılabileceği anlamına gelmektedir. Çünkü hem günlük konuşma ortamlarında hem de internetteki sohbet ortamlarında oluşan atmosfer birçok yönden benzerlik göstermektedir. Konuşma dilinden ağ ortamına taşınan sözcükler, söz öbekleri ve söyleyiş biçimlerine internet ortamında yeni söyleyişler ve söylemler eklenerek bu ortamın jargonu oluşturulmaktadır. Oluşturulan bu jargonun sosyal yaşama taşınarak günlük konuşma dilinin bir parçası haline gelmesi olasıdır. Her ne kadar bu araştırmadan elde edilen bulgular böyle bir etkileşimin olup olmadığını ortaya koymada yeterli olmasa da sanal ortamlarda oluşturulan jargonun bir süre sonra günlük konuşma dilinde de kullanılmaya başlanabileceği öngörüsünde bulunulabilir. Nitekim bu araştırma kapsamında internet ortamındaki sohbetlerde kullanılan dilin gerek konuşma dilini gerekse yazılı dili etkilediği yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Öğrenciler internet ortamında kullandıkları dilin etkisiyle hiç farkında olmadan kısaltarak yazma, kısa ve öz ifadelerle yazma, özensiz yazma, yazılı sohbetlerdeki bazı kısaltılmış ifadeleri sözlü dilde de kullanma gibi alışkanlıklar edinebilmektedir.

Sonuç olarak internet ortamında kendine özgü simgeleri veya yazım tarzı olan yazılı bir işaret dili oluşmaktadır. Bu işaret dilinin nitelik ve içeriğini dilin sınırlarıyla birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu olanaklar belirlemektedir. Özellikleri geleneksel konuşma ve yazma dilinden farklı olan bu dilin geleneksel konuşma ve yazı dilini ne biçimde etkileyeceği ve bu dilin edebiyat dünyasında kendine nasıl bir yer edineceği konusunda yapılacak yeni araştırmalara ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

- Aksan, Doğan (1998). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Baron, Naomi (2008). *Always On Language in an Online and Mobile World*. New York: Oxford University Press.
- Craig, David (2003). "Instant Messaging: The Language of Youth Literacy". *The Boothe Prize for Excellence in Writing* (Winter): 117-133. [Çevrimiçi: <http://bootheprize.stanford.edu/0203/PWR-Boothe-Craig.pdf>], Erişim tarihi: 09 Ağustos 2010.
- Çakır, Hamza ve Hasan Topçu (2005). "Bir İletişim Dili Olarak İnternet". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19: 71-96.
- Crystal, David (2001). *Language and the Internet*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Eller, L. Lara (2005). Instant Message Communication and its Impact upon Written Language. Masters' thesis. West Virginia: West Virginia University.
- Kabadayı, Osman (2006). "Ağ Ortamındaki Türkçeye Genel Bir Bakış". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 652: 298-314.
- Korukçu Sarıcı, Meryem Burçin (2009). Gençlerin İnternet Sohbet Ortamlarında Kurdukları Arkadaşlıklar: Sanal Arkadaşlık Fenomeni Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Leander, Kevin M. (2003). "Writing Travelers' Tales On New Literacy Capes". *Reading Research Quarterly* 38 (3): 392-397.
- Lee, Carmen. (2010). "Learning New Text Making Practices Online: from Instant Messaging to Facebooking". *The International Journal of Learning* 16 (12): 111-124.
- Ong, Walter J. (2002). *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word* (2nd ed.). New York: Routledge. http://monoskop.org/images/f/ff/Ong,_Walter_J_-_Orality_and_Literacy,_2nd_ed.pdf, Erişim tarihi: 03 Eylül 2012.
- Özezen, Muna Yüceol (2010). "Türkçenin Ağ Ortamındaki Yazımı ve Bunun Ses Bilimsel Yapıyla Bağlantıları". *bilig* 53: 233-256.
- Taşkın, Gülşen ve Sevdâ Üsküplü (2004). "Bilişim Türkçesi". Akademik Bilişim Konferansı. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon. 11-13 Şubat.
- Yıldırım, Faruk ve Tahir B. Tahiroğlu (2006). "İnternette Türkçe Kullanımı Sorunları". *Türkçenin Çağdaş Sorunları*. Ed. Gürer Gülsevin ve Erdoğan Boz. Ankara: Gazi Kitabevi. 359-378.
- Yüksel, Haluk (2008). "İletişim Kavramı ve Tanımı". Etkili İletişim. Ed. Uğur Demiray. Ankara: PegemA Yay. 2-41.
- Zillioğlu, Merih. (2003). *İletişim Nedir?* İstanbul: Cem Yay.

A Study of Students' Use of Written Language in Online Chatting

Cenk Akbıyık*

Adnan Karadüz**

S. Sadi Seferoğlu***

Abstract

In this era, Internet-mediated communication has become widespread. Increasingly, more and more people communicate through the Internet. The purpose of this research is to investigate the language used in written chat from multiple dimensions. The research was designed and conducted as a case study. A private high school in Kayseri / Turkey was selected as the case. Data were collected through various data collection instruments including surveys, interviews, and document review. According to the findings, students spend less than one hour for online chatting during schooldays. The time allocated for online chatting increases during holidays. A sign language specific to Internet-based communication with its own symbols and writing style is emerging. The language used by students during written chat has common features with daily spoken language. This language has various deviations and contains many examples of unique usage. Students follow almost none of the rules of written language.

Keywords

Internet, chat, communication, symbols, language habits, spelling, student

* Assist. Prof. Dr., Erciyes University, Faculty of Education, Department of Computer Education and Instructional Technology – Kayseri / Turkey
cakbiyik@erciyes.edu.tr

** Assoc. Prof. Dr., Erciyes University, Faculty of Education, Department of Computer Education and Instructional Technology – Kayseri / Turkey
akaraduz@erciyes.edu.tr

*** Assoc. Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Education, Department of Computer Education and Instructional Technology – Ankara / Turkey
sadi@hacettepe.edu.tr

Исследование языка, используемого учащимися при письменной переписке в интернете

Дженк Акбыйык*

Аднан Карадюз**

С. Сади Сефероглу***

Аннотация

В настоящее время все более широкое распространение приобретает привычка общения в интернете и с каждым днем все больше людей желают общаться в интернете. В этой среде при общении могут возникать различные ситуации, отличные от прямого общения лицом к лицу. Это исследование носит описательный характер и рассматривает различные аспекты языка, используемого учащимися в процессе общения в интернете. Объектом данного исследования явилась частная средняя школа в провинции Кайсери. В рамках этого исследования были обработаны данные, собранные через различные каналы, такие как анкеты, интервью и анализ документов. Согласно результатам, в интернете имеются свои уникальные знаки или письменный язык знаков, являющийся стилем письма. В течение учебного дня учащиеся уделяют менее одного часа общению в интернете, но на выходных это время увеличивается. Язык, используемый в процессе письменного общения содержит те же языковые особенности, что и повседневный разговорный язык. Имеются некоторые отклонения языка, используемого в интернете от разговорного языка. В ходе общения в интернете учащиеся не соблюдают почти ни одно из основных правил правописания турецкого языка.

Ключевые слова

Интернет, чат, общение, символы, языковые привычки, правописание, учащийся

* и.о.доц. док., университет Эрджис, педагогический факультет, кафедра информатики и учебных технологий – Кайсери / Турция
cakbiyik@erciyes.edu.tr

** доц. док., университет Эрджис, педагогический факультет, кафедра турецкого языка – Кайсери / Турция
akaraduz@erciyes.edu.tr

*** доц. док., университет Хаджеттепе, педагогический факультет, кафедра информатики и учебных технологий – Анкара / Турция
sadi@hacettepe.edu.tr

Kavram Olarak Hayat Boyu Öğrenme ve Hayat Boyu Öğrenmenin Avrupa Birliği Serüveni

Mustafa Aksoy*

Öz

Hayat boyu öğrenme sadece belirli bir ülkenin ya da uluslar arası bir organizasyonun değil tüm dünyanın yoğun ilgi gösterdiği bir yaklaşımdır. Temel olarak “beşikten mezara kadar öğrenme” ile ifade edilen kavram, batı dünyasında özellikle de Avrupa Birliğinde adeta kurtarıcı bir role bürünmüştür. Oluşum temelleri bu günkü okulların ilk yapılandığı döneme kadar uzatılan ve sanayi devriminin etkisiyle gelişen eğitim sistemlerinin yetersizliğine vurgu yapan hayat boyu öğrenme, sadece örgün ve yaygın eğitim yoluyla verilen genel ve mesleki eğitim-öğretimi değil, hayatın tüm alanlarındaki öğrenme faaliyetlerini kapsar. Kavrama özel ilgi gösteren Avrupa Birliği, 1996 Avrupa Hayat Boyu Öğrenme Yılı’ndan başlayarak sosyal ve ekonomik uyumunu hızlandıracak bir beklenti içine girmiştir. Bu çalışmanın amacı, hayat boyu öğrenme terimini genel olarak kavramsal boyuta taşıyarak, olgu dünyasında, etkili olarak kullanıldığı, Avrupa Birliğinin kavrama olan ilgisini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler

Hayat Boyu Öğrenme, Öğrenme, Eğitim, Anahtar Beceriler

Giriş

Eğitim, toplumsal yapı açısından şekillendirilerek, bireyin topluma kazandırılmasını hedef alan, genel anlamda onda meydana gelmesi istenen değişikliklerin hal, hareket ve tavırlarına da yansımaları isteyen bir yönelimle

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı – Ankara / Türkiye
mustafaaksoy@meb.gov.tr

biçimlenmektedir. Ancak aynı konuda çok sayıda öğrencinin eğitimi için yapılandırılan eğitim sistemleri, ihtiyaç duyulan yeni değerler ve beceriler üretmekte zorlanmaktadır. Birbirine benzer bireyleri yetiştirmek üzere yapılandırılmış olan okullar, bireysel ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Klasik eğitim sisteminin temel özelliği yaygın bir şekilde bilgi sunmaya dayalıdır. XXI. yüzyılda ise bilginin kazandırılması değil bilgiye ulaşma yollarının öğretilmesi önem kazanmaktadır. Bir başka ifade ile öğretme değil “öğrenmeyi öğrenme” ön plana geçmektedir.

İnsan varlığını değerli, şerefli ve eşsiz kılan özellik: öğrenen ve öğrendiklerini değerlendirme yeteneğine sahip olmasıdır. Öğrenme, eğitim bilimcilerin ve tarih sürecinde çeşitli bilim adamları ve filozofların farklı açılardan tanımlamaya çalıştıkları özel ve önemli bir kavramdır.

Öğrenme ile ilgili tanımlar ve öğrenme özellikleri incelendiğinde davranış değişikliği ön plana çıkmakta, ancak öğrenmenin, sadece davranış değişikliği ile ifade edilmesinin bu kavramı sınırlandırdığı ve tartışmaya açık hale getirdiği belirtilmektedir. “Tanımların sadece davranış değiştirme olarak ifade edilmesi bir bakıma sonuçlardan hareketle yapılan bir çıkarımda bulunmak anlamına gelmektedir. Öğrenme, davranışın bileşenlerinden sadece birini oluşturmaktadır.” (Ekici 2001: 31).

Hergenhahn ve Olson (1997: 1) öğrenmenin, yaşantı sonucunda davranışta meydana gelen nispeten kalıcı izli davranış değişikliği olduğunu, hastalık, yorgunluk ya da ilaç etkisiyle meydana gelen davranış değişikliklerinin öğrenme olmadığını ifade etmektedirler.

Arık (1995: 64), “öğrenme kavramına daha geniş bir perspektif ile yaklaşarak, öğrenme tanımlarında belirtilen davranış değişikliğinin her zaman meydana gelmeyeceğini ve öğrenmenin olabilmesi için davranışın belirli şartlarda tekrar edilmesine de gerek olmadığı” yönünde eleştirilerini belirterek, öğrenme kavramının davranışsal, duyuşsal ve bilişsel boyutlarının da dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir.

Aynı şekilde Ormrod (1990: 150) öğrenme kavramını bilgiyi işleme yaklaşımına dayalı olarak geniş bir perspektif içinde açıklayarak, öğrenmeyi “mutlaka açık davranış değişmelerinin gözlenmesine gerek duyulmayan zihinsel çağrışım biçimini kapsayan ve yeni bilgilerin önceden öğrenilmiş bilgilerle ilişki kurulduğu bir süreç” olarak değerlendirmektedir.

Teknik anlamda öğrenme göz tarafından tespit edildikten sonra algılanan karakterlerin beyin tarafından, şifrelerinin çözülerek bilgi olarak hafızaya kaydedilmesidir. Öğrenme bir “kanal” ile (okuyarak ve yaşayarak), bir amaç

için (bilinçli veya bilinçsizce), bir veya daha fazla kaynaktan (kendi kendinden veya başkalarından) alınan bilgi ve duygunun (tür) davranış veya düşünce düzeyinde (düzey) meydana getirdiği değişiktir (Sekman 1998: 8).

Öğrenme tanımlarını, öğrenme sonunda oluşan davranış değişmelerini vurgulayan somut tanımlar ve öğrenmenin kuramsal sürecini vurgulayan soyut tanımlar olmak üzere iki kümede toplamak mümkündür. Somut tanımlar öğrenmeyi öğrencinin öğrendiklerini anlaması, öğrenilenlerin bellekte saklanması; öğrenilenlerin yapılması ve öğrencinin alışkanlık kazanması olarak tanımlarken, soyut tanımlar ise öğrenmenin etkilere karşı yapılan tepkilerin sınırlara yerleşmesi ve güdülerin doyurulması için yapılan eylemler olduğunu savunurlar (Hilgard ve Bower 1962: 2).

Bacanlı (2003: 145), “tekrar ya da yaşantı yoluyla organizmanın davranışlarında meydana gelen oldukça kalıcı/sürekli değişimler” şeklinde tanımlamakta ve öğrenme kavramının bir süreci içerdiğini vurgulamaktadır. Bu süreç sonunda bir davranışın öğrenme olup olmadığının belirlenmesi için tekrar veya yaşantı yoluyla mı oluştuğu, davranışta değişiklik meydana getirip getirmediği, değişikliğin kalıcı olup olmadığı sorularına verilen cevapların "evet" olması gerektiğini ifade etmektedir. Bir davranışın öğrenme olup/olmadığını anlamaya yönelik olarak ifade edilen bu sorulardan sonra öğrenmenin temel özellikleri şöyle sıralanabilir (Fidan 1986: 13, Morgan 1991: 77, Erden ve Akman 1995: 119, Senemoğlu 2004: 89):

1. Öğrenme sonucunda davranışlarda bir değişimin meydana gelmesi,
2. Öğrenmenin kişinin çevresiyle etkileşimde bulunmasının bir ürünü olması,
3. Öğrenmenin kalıcı izli bir değişim olması,
4. Davranıştaki değişimin yorgunluk, hastalık, ilaç alma vb. etkenlerle geçici biçimde meydana gelmemesi,
5. Davranıştaki değişimin sadece büyüme sonucunda oluşmaması.

Bu değerlendirmeler ışığında öğrenme: çevresi ile etkileşimi sonucu bireyde oluşan davranışsal, bilişsel ve duyuşsal değişiklikleri vurgulayan oldukça karmaşık bir kavram olarak tanımlanabilir. Öğrenme sürecinin doğasını ve sonuçlarını açıklamaya çalışan öğrenme kuramları da öğrenmenin yukarıda belirtilen karmaşık yapısını açıklamaya çalıştığı için oldukça çeşitlilik göstermektedir.

Eğitim, temel olarak, bireylerin kendilerinden önceki bireyler tarafından kültürlenmeleri eylemidir. XVIII. yüzyıla kadar çeşitli akımlar eğitime etki etmişlerdir. Bu akımlardan en önemlisi ise din olgusudur. XVIII. yüzyılın

ikinci yarısı ile XIX. yüzyıl, sanayi çağının başlangıcıdır. Bu çağdaki eğitim akımları Batı'daki sanayi devriminin oluşturduğu toplumsal yapı ve onun sorunlarıyla paralellik göstermiştir. 1840'lı yıllarda ve özellikle buhar gücünün iş ortamında kullanılmasıyla başlayan sanayi devrimi, yeni bir toplumsal hayat biçimini de beraberinde getirmiştir. Buhar gücü ile çalışan lokomotifler ve gemiler, üretilen mamullerin kısa sürede diğer ülkelere ulaştırılmasını sağlamıştır. İşçi sınıfının doğuşu, hızlı kentleşme ve makineleşmenin yer aldığı ve toplumun sosyo-ekonomik açıdan sanayi toplumu olarak adlandırıldığı bu dönemde, insanlığın ilgisi sanayi ve makinelere yönelmiştir. XVIII. yüzyılda eğitim, örgütler ve sosyal sistemlerde olduğu gibi fabrika anlayışı ile inşa edilmiştir. Böylece eğitim sadece okul olarak, okul da fabrika türü üretim yapan bir kurum olarak algılanmıştır. Eğitim kavramının etkilendiği davranışlar kuramı, kısa sürede birtakım davranış modelleri ve uygulamalarla hayata geçirilmiştir (Şimşek 1997: 7).

Dünyada 1980'li yıllarda eğitime ayrılan kaynaklardaki azalma eğilimleri 1990'lı yıllarda tersine dönmeye başlamıştır. Yeni eğilimin oluşmasında eğitimde hayat boyu öğrenme yaklaşımının önemli rol oynadığı söylenebilir. Nitekim 1990'lı yılların başından itibaren, birçok ülkenin eğitim sistemlerini hayat boyu öğrenme yaklaşımıyla yeniden yapılandırmak için harekete geçtikleri ve yasal düzenlemeleri gerçekleştirdikleri görülmektedir. Hayat boyu öğrenme yaklaşımıyla, sanayi toplumunun değerlerine göre oluşmuş eğitime ilişkin kavram, değer ve ilkelerin bilgi toplumunun ihtiyaçları doğrultusunda yeniden tanımlandığı söylenebilir (DPT 2006: 10).

Eğitimin kimi yeni anlayışlarının eskileri ile birlikte karşılaştırıldığında eğitilmemiş öğrenci beyninin, öğretmenin üzerine kalemlere yazacağı boş bir sayfa kâğıda ya da öğretmenin kendi aklındaki bilgilerle dolduracağı boş bir kaba benzetilmesi görüşü halen birçok öğretmen tarafından seçeksiz olarak bilinmektedir. XXI. yüzyılda yaşama, öğrenme ve çalışma biçimleri hızla değişmektedir. Bütün bu değişimlerin yaşandığı bir ortamda, kişileri hayata hazırlama görevini yüklenen eğitim sistemlerinin değişmeden aynen kalmaları ve bu haliyle, yüklenmiş oldukları görevi yerine getirebilmeleri mümkün değildir.

Bireylerin, oldukça dinamik ve değişken bir iş gücü piyasasında rekabet edebilmeleri ve ekonomik ve sosyal seviyelerini koruyabilmeleri için istihdam edilebilme niteliklerini kazanmaya ve bu nitelikleri sürekli olarak geliştirmeye, yenilemeye ihtiyaçları vardır. Bireylerin yaşamları boyunca devam eden ve her geçen gün daha da önem kazanan bu ihtiyaçlarının hayat boyu öğrenme yaklaşımının doğmasına ve yaygınlaşmasına sebep olduğu düşünülmektedir.

Hayat Boyu Öğrenme Kavramı

Hayat boyu öğrenme, geçirilen evreler ve yaşanan değişim ve dönüşümün etki ve hızına bağlı olarak artan bir önemle bugüne kadar birey ve toplum hayatında önemli bir yer tutmuştur. Bilgi ve iletişimin, birey ve toplumu derinden etkilediği bilgi çağında; öğrenme ihtiyacı sürekli olarak artmakta, edinilen becerilere yenilerinin katılma ihtiyacı ortaya çıkmakta, iş ve istihdam güvenliği sürekli olarak azalmaktadır. Diğer yandan, küreselleşmenin ve bilişim teknolojilerindeki yeniliklerin bir sonucu olarak uluslararası rekabet şartları sürekli olarak ağırlaşmakta ve küreselleşme için yeni bir insan merkezli kalkınma modeli ortaya konmaya çalışılmaktadır. Rekabette kritik başarı faktörü; verimli ve esnek bir işgücünün yetiştirilmesine dayanmaktadır. Bu noktada hayat boyu öğrenme ülkelerin en önemli varlığı olan insan kaynağının niteliğinin yükseltilmesinde, ekonomiye kazandırılmasında ve istihdam edilebilirlikte önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır.

XXI. yüzyılda artık hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler, okullarında aynı konuları öğretmektedirler. Genellikle öğretim yöntemleri pek değişmemiştir. Bu günkü anlamda batı okullarının temeli XVII. yüzyıl başlarında Cizvitlerin; matbaada basılan kitapların ileri düzeyde eğitim üzerine kurulacak tekel yoluyla, kendilerine toplum üzerinde siyasi ve sosyal denetim imkânı sağlayacağını görmelerinden sonra atılmıştır. Cizvitler, soylular ve eğitim görmüşlerin üzerinde egemenlik kurabilmek için ilk modern okulun tasarımını gerçekleştirdiler. Bundan kısa bir süre sonra John Amos COMENIUS adında bir Çek, ilk ders kitabını ve okuma kitabını geliştirerek ülkesinde Katoliklerin egemen olmasına rağmen halkın İncil'i evinde okuyarak Protestanlıklarını koruyabileceklerini düşünmüştür.

XVIII. yüzyılda bütün batı, eğitimin ve okulların önemli sosyal güçler olduğunu kabul etmiştir. Amerikanın sömürge olduğu dönemlerde Comenius'un güçlü etkisiyle okullar baştan itibaren insanlara yurttaş kimliği verecek biçimde tasarlanmıştır. Amerika'ya olan göçün yoğun yaşandığı XIX. yüzyılda, Amerikan okulu yeni gelenleri Amerikalılaştırmak için bir araç ve Amerikan inancını öğreten bir kurum niteliği kazanmıştır. Aynı dönemde Avrupa'da Gymnasium'ların kurulması insanların eğitim yoluyla sınıf atlamalarına imkân vermiştir. Yine aynı dönemde Japonya'da her hangi bir sınıf ayrımı olmaksızın her Japon'un eğitim imkânına kavuştuğu Bunjin'ler bu günkü Japonya'nın temellerini atan bireyleri yetiştirmişlerdir. Eğitim yoluyla özellikle Amerika ve Fransa'da elit sınıf oluşturma çabası da bu dönemde başka bir akım olarak devam etmiştir (Drucker 2000: 241-247).

Avrupa ve Amerika Birleşik Devletlerinde XIX. yüzyıldan başlayarak belirli yaş grupları zorunlu olarak okullarda eğitim ve öğrenme sürecine alınmışlardır. Bu durum eğitim ve öğretim işlerini devletlerin asıl görevi hâline getirmiştir. Bilinenlerin yeni nesillere aktarılmasında görülen aksaklıklar, eğitimin yetersizliği konusunda görüşler dile getirilmesine sebep olmuştur. Çünkü bilim ve teknolojinin hızla gelişmesiyle bir insanın ortalama ömründe çok büyük değişikliklere neden olan yenilikler ortaya çıkmıştır. Bu koşul altında insanların çocukluklarında öğrendikleri hayatlarının geri kalan kısmında geçerli ve yararlı olmayacaktır (Akbaş ve Özdemir 2002: 2). Artık insanların gençliklerinde öğrendikleri şeylerin onların hayatları boyunca kullanmaları tezi geçersiz hâle gelmiştir. Bugün çok önemli değişimlerin meydana gelme süresi bir insanın ömründen daha kısadır. Bundan dolayı, yapılacak eğitim insanların olabilecek yeni koşullara hazırlıklı olmalarını sağlamalıdır (Knowles 1996: 177).

Hayat boyu öğrenme, siyaset sahnesinde yeni bir kavram gibi aniden ortaya çıkmıştır. Buna karşın kavram otuz yıldan fazla bir süredir literatürde yer almıştır. Hayat boyu öğrenmenin biraz farklı görünümü altında olsa da, düşünce 1960'ların sonları ve 1970'lerin başlarında geniş ölçüde beğeni toplamıştır (Field 2001: 1).

Hayat boyu öğrenme konusundaki tartışmalar 1960'ların sonu ve 1970'lerin başındaki ilgi artışından daha öncelere uzanmaktadır. Düşünce, Rusya'daki Bolşevik Devrimi gibi uluslararası gelişmeler tarafından etkilenen I. dünya savaşından sonraki entelektüel mayalanmaya kadar takip edilebilir. Hayat boyu öğrenmenin başlangıcını 1919 yılında İngiltere'de silahlı kuvvetler ve kritik sanayilerde görev alan yetişkinlerin hızla, yeniden eğitimi ihtiyacının bir sonucu olarak "Dünya Yetişkin Eğitimi Derneği"nin kurulmasına ve bu derneğin 1929 yılında İngiltere-Cambridge'de "Dünya Konferansı" adını taşıyan toplantısına kadar götürmek mümkündür (Field 2001: 5). 1919 yılında, derneğin yayınladığı raporda yetişkin eğitimin evrensel ve hayat boyu süren milli bir amaç olarak ele alınması gerekliliği vurgulamıştır (Grace 2000: 149). II. Dünya savaşına kadar yetişkin eğitimciler tarafından yetişkin eğitimi gönüllülük esasına dayanan ve yarı zamanlı olarak faydalanılan etkinlikler olarak algılanmaktadır. Yetişkinlerin eğitim için ayıracak ne vakitleri ne de kaynakları vardır ve hatta devletler tarafından öğrenme ortamları da sağlanmamaktadır (Titmus 1999: 345). Buna rağmen Danimarka ve Almanya'da yetişkin eğitimine yönelik içerisinde teşviki de kapsayan çeşitli mekanizmalar geliştirilebilmiştir. Her ne kadar yetişkin eğitimine olan olumsuz bakış açısı yaygın da olsa bahsedilen zaman diliminde Türkiye'de tüm vatandaşların katılmasının

zorunluluğu olduğu bir eğitim seferberliği yürütülmektedir. Türkiye, İngiltere, Danimarka ve Almanya örnekleri esasen yetişkin eğitimine olan bir ilgi artışının göstergeleridir.

Yetişkin eğitime yönelik artan ilgi ve elde edilen başarı sonucu ikinci uluslararası yetişkin eğitimi konferansı 16 Haziran 1949'da, Danimarka'nın Elsinore şehrinde toplanmıştır. Elsinore'den onbir yıl sonra Kanada'nın Montreal şehrinde 22-31 Ağustos 1960 tarihinde, "Değişen Bir Dünyada Yetişkin Eğitimi" temasını ele alan uluslararası konferansta 51 ülke temsil edilmiş ve yetişkin eğitiminin amaçları ile işlevleri, dünyayı içine alan bir çerçeve içinde incelenmiştir. Delegeler yetişkin eğitiminin aynı zamanda mesleki eğitimi de kapsadığını, düzeyi ya da amacı ne olursa olsun yetişkinleri eğitmeye yönelik düzenli çabaların hepsini içine aldığı hususunda görüş birliğine varmışlardır. Montreal konferansı, hayat boyu öğrenmeyi, devletlerin gelecekteki politikaları için bir amaç olarak belirleyen ilk uluslararası toplantı olmuştur (Lowe 1985: 9).

Montreal Konferansının önde gelen başarısı hayat boyu öğrenmenin ilk kez uluslararası bir toplantı konusu haline gelmesi ve kavramın eğitim uygulamaları açısından ifade ettiği anlamı ortaya koymak üzere; UNESCO, OECD ve Avrupa Konseyi ile birçok kuruluşun gösterdiği kararlılıktır.

Bir diğer uluslararası yetişkin eğitimi konferansı 1972 yılında Tokyo'da toplanmış ve "Hayat Boyu Eğitim Çerçevesinde Yetişkin Eğitimi" olarak adlandırılmıştır ve Tokyo Konferansının amaçlarından biri hayat boyu öğrenme sistemlerine geçmek üzere yetişkin eğitiminin hangi şekiller içinde sunulabileceğini görmektir (Lowe 1985: 9).

Tokyo Konferansında kararlaştırılanlara göre: hayat boyu öğrenme kavramı çerçevesinde yetişkin eğitimi, eğitimin belirli ve vazgeçilmez bir parçası olarak görülmeli, geniş kapsamlı yetişkin eğitimi hizmetlerinin geliştirilmesine yardım edecek yasal düzenlemeler yapılarak diğer önlemler alınmalıdır. Hayat boyu eğitim anlayışı yetişkin eğitiminin normal akademik öğrenime sadece bir alternatif olarak işleminin ötesinde bir anlam taşır. Buna göre bu iki sektörün birbirinin içine girmesi, birbirini pekiştirmesi, yetişkin eğitimcileri ile öteki eğitimciler arasında canlı bir fikir alışverişi bulunması gerekir. Yetişkin eğitimi başlı başına bir bütün olarak görülmemelidir. Zira o hayat boyu eğitim ve öğrenim sisteminin bir alt sistemi, onun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu sistem bütünlüğü bireyin, kendisiyle, toplumla ve yakın çevresiyle uyuşma içinde tam bir kişilik kazanmasına yardım etmelidir. Hayat boyu öğrenme en iyi biçimde öğrenme yetkinliğinin sürekli olarak kullanılması yoluyla geliştirilebilir ve zenginleştirilebilir (Lowe 1985: 177).

Montreal ve Tokyo konferanslarından sonra hayat boyu öğrenmenin uygulanıp uygulanamayacağı konusunda birçok tartışma yaşanmıştır. Ancak uygulama açısından tartışmaların ötesine geçilememiştir. Buna karşılık üçüncü dünya ülkelerinde konu oldukça önemsenmiş, hatta Montreal Konferansında üçüncü dünyanın giderek artan etkisi hissedilmeye başlanmıştır. Tokyo Konferansında ise kavramdan yüksek beklentileri olan üçüncü dünya ülkelerinin güçlü bir şekilde temsil edilmesi bu gerçeği ortaya koymaktadır. Bu konferanslara yönelik ilgi yetişkin öğrenmesinin kurallarını öğrenen ülkelerde aydınlanmanın önünü açarak önemli sosyal değişimleri getirmiştir. 1960'dan sonra sömürge olmaktan çıkmış ülkelerin sayıları görülmemiş ölçüde artmıştır.

Hayat boyu öğrenme ile eşdeğer tutulan yetişkin eğitimi faaliyetleri Montreal Konferansı ile Tokyo Konferansı arasında geçen oniki yıllık sürede dünyanın hemen her yerinde dikkate değer ilerlemeler kaydetmiştir. (1962 Ağustos ve Eylül aylarını kapsayan Hamburg-Almanya Yetişkin Eğitimi Konferansı bu ilerlemelerden biridir.) Her ne kadar 1960'tan sonra yetişkin eğitimi daha az ihmal edilen bir alan görüntüsü almış ise de UNESCO tarafından, alanın üç önemli noktada zayıf olduğu tespit edilmiştir.

Bunlardan ilki: ülkeler yetişkin eğitimini, eğitim sistemlerinin ayrılmaz bir parçası olarak ele alma konusunda isteksizdirler. İkincisi: bir veya iki ülke dışında yetişkin eğitime yapılan mali destek düzeyi son derece düşüktür. Üçüncüsü ise genel olarak kişinin eğitim düzeyi meslek statüsü ne kadar düşükse o kişinin yetişkinlik hayatında eğitimden yararlanmayı istemesi o derece düşük bir ihtimal olduğundan, eğitime en çok ihtiyacı olanlar yetişkin eğitimi programlarına katılmakta isteksizdirler (Lowe 1985: 11).

1960'lardaki hayat boyu öğrenmeye ilişkin tartışmaları basitçe kapitalizmin etkilediği radikal sosyal hareketlerin eğitimsel ifadesi olarak görmek yanlış olacaktır. Eğitim çevrelerinde, okullaşmanın kaldırılması gibi radikal düşünceler, açık bir biçimde hayat süresince örgün ve yaygın eğitim dışındaki öğrenmeye yapılan vurguya ilişkindir (Field 2001: 3). Okullaşmanın kaldırılması düşüncesi, hayat boyu öğrenme kavramının üzerinde titizlikle düşünülmenden hareket edilmesi halinde doğabilecek olumsuz sosyal sonuçlara bir örnek olabilir. Bu görüş sosyal ortamların başlangıcı sayılabilecek okulun ortadan kaldırılmasıyla bireyselleşmiş bir toplum oluşturmayı hedeflemekte ve sonuçları açısından tehlike taşımaktadır.

Aspin ve Chapman'ın (2000: 2) aktardığına göre, konu üzerinde çalışmış en eski yazarlardan biri olan Gelphi, kavramsal açıklığın yoksunluğundan şikâyet etmiş ve hayat boyu öğrenme kavramının açık bir biçimde tanım-

lanmasının gerekli olduğunu ileri sürmüştür. İleri sürdüğü sorun ‘mesleki eğitim’, ‘teknik eğitim’ ve ‘bakıcılık eğitimi’ gibi terimlerde anlam ve uygulanabilirlik açısından oldukça açık olunabilmesine rağmen, aynı açıklığın ‘hayat boyu öğrenme’ terimi için söz konusu olmamasıdır. Terime açıklık getirmek için hayat boyu öğrenme fikrinin en az dört ana işlevinin literatürde bu terime karşılık olarak yazıldığını dikkate almıştır:

1. Bireyin, yetişkin hayatında kendini idare etmeye hazırlanması,
2. Eğitimin, bireyin tüm yaşantısına yayılması,
3. Bireyin yaşam tecrübesinin, eğitim işlevi görmesi,
4. Eğitimin, yaşamın tamamı ile kimlik bulması.

Genel olarak dört işlevle açıklanmaya çalışılan hayat boyu öğrenme tutumu, her bir birey için bir öğrenme kaynağı haline gelmesine yönelik olarak, toplumun temelden değişmesini sağlamaktır. Bu tutum hayat boyu öğrenmenin gerçek anlamının anlaşılmasında somut bir veri oluşturmaktadır. Geliştirilen bu tutumun toplumsal değişimleri hedef almasından dolayı eleştiriye açık olduğu ortadadır. Hayat boyu öğrenme toplumların yapısını değiştirmek için kullanılan bir sosyolojik silah olarak algılanmamalıdır. Gerçi hayat boyu öğrenmenin gücü hakkında 1960’lı yıllarda sömürgelekten kurtulan ülkelerin örneği ile burada ifade edilenler arasında bir bağ kurulmaya çalışılırsa sosyolojik silah terimi çok da yersiz değildir.

Hayat boyu öğrenmenin amaçları: daha yüksek becerili işgücü, toplumun tamamını kapsayan daha geniş bir demokrasi ve bireylere sunulacak daha değerli bir hayattır. Bu bağlamda hayat boyu öğrenme bireylere bilgilerini güncelleme için verilen bir fırsat olarak değerlendirilmelidir (Chapman vd. 2005: 100).

Hayat boyu öğrenmenin bir politika olarak doğası, kapsamı ve önemine ilişkin çok tartışma olsa da, hayat boyu öğrenme tarafından cevap vermesi amaçlanan değişim süreçleriyle ilgili olmasını gerektiren, özellikle öğrenmeye ilişkin, çok az teorik tartışma olmuştur.

Hayat boyu öğrenmenin gerçek anlamını veya mutlak tanımını boşuna aramaya çalışmak yerine, bu terimin, bunu kullananlar tarafından nasıl kullanıldığına bakmak olduğu düşünülmelidir. Bu düşünce, eğitim politikası, planlama ve yönetimle ilgili uluslararası tartışmalarda hayat boyu öğrenme fikrinin gittikçe artan önemine dikkat çekilmesini sağlayacaktır (Aspin ve Chapman 2000: 5).

Hayat boyu öğrenme fikrinin uygulamaya konulmasına ilişkin çabalar ilk kez 1970’li yıllarda UNESCO tarafından başlatılmıştır. Kısa sürede hayat

boyu öğrenme, OECD'ye ait tekrarlayan eğitim konusu ve Avrupa Konseyi'nin sürekli eğitim konusu üzerinde büyük bir etki oluşturarak, daha iyi bir toplum ve daha kaliteli bir yaşam beklentisi ile ilişkilendirilmiştir.

Karakteristik olarak, hayat boyu öğrenme üzerindeki tartışmalar UNESCO ve OECD gibi uluslararası kuruluşlar çerçevesinde toplanan eğitim uzmanlarının düşüncelerini koruma eğilimi taşımıştır. Özellikle UNESCO, Fransa Başbakanlığı ve Eğitim Bakanlığı görevlerinde bulunmuş olan Edgar Faure tarafından başkanlık edilen bir uluslararası uzmanlar komitesinin raporu olarak 1972 yılında yayınlanan Learning to Be (Olmayı Öğrenmek) raporunun yol açtığı küresel bir tartışmayı desteklemiştir. (Learning to Be, UNESCO tarafından hazırlanan "Learning to Live Together (Birlikte Yaşamayı Öğrenmek)", "Learning to Do (Yapmayı Öğrenmek)", "Learning to Know (Bilmeyi Öğrenmek)" rapor serisindedir.) Hayat boyu eğitime (Bu aşamada hayat boyu öğrenme nadir olarak kullanılmaktadır.) ilişkin bir beyan olarak "Faure Raporu" bir dönüm noktasıdır. Faure Raporu, eğitimin farklı aşamalarının esnek biçimde düzenlenmesi, eğitimin daha yüksek seviyelerine erişimin genişletilmesi, örgün ve yaygın eğitim ile örgün ve yaygın eğitim dışındaki öğrenmenin tanınması ve sağlık eğitimi, kültür eğitimi ve çevre eğitimi gibi o zamanlar yeni olan öğretim programları yoluyla insanın potansiyelinin hayata geçirilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. UNESCO'nun görüşüne göre eğitim sadece öncelikli ya da özel bir azınlık için okulda ya da üniversitede ele alınmamalı, bunun yerine tüm bireyler için hayat boyu sürmelidir. Kapsamı geniş ve vizyon sağlayan bir bildiri olan 'Learning to Be' uluslararası eğitim politikası ve reformunun iyimser bir evresinin ve ayrıca hayat boyu eğitim üzerindeki tartışmanın başlatılmasına hizmet etmiştir (Field 2001: 6).

OECD, eğitim fırsatlarını insan hayatının tamamına yaymanın bir gereği olarak yinelemeli eğitim yaklaşımını kuvvetle desteklemiştir. Yinelemeli eğitimle ilgili ulusal politikalar saptanmasında ise

- Herkesin zorunlu öğrenimini bitirdikten sonra daha ileri düzeylerde eğitimini kendi seçeceği zamana erteleme hakkına ve aynı zamanda eğitim sistemine yeniden girme hakkına sahip olması,
- Herkesin işinde ilerlemek, iş değiştirmek ya da istihdam fazlası haline geldiği takdirde yeni iş edinmek üzere gerekebilecek meslek eğitiminden geçmek hakkına sahip olması,
- Yetişkin eğitimi fırsatlarının uygulanması ile mevcut eşitsizliklerin daha da fazlaşmaması için gereken önlemler alınması olmak üzere üç önemli esas önermiştir (Lowe 1985: 31).

1972 yılında toplanan UNESCO eğitimin geliştirilmesi komisyonunda, eğitimin hayat boyunca süren bir etkinlik olduğu kararına varılmıştır. Eğitimin insanları henüz olmayan bir topluma hazırladığı belirtilmiş ve UNESCO uluslar arası eğitim komisyonu şu önerilerde bulunmuştur (Knowles 1996: 178):

- Eğitimi okul yaşı ve okul binaları ile sınırlamak yanlıştır.
- Eğitim, hem okul eğitimini hem de okul dışı eğitimi kapsayan tüm eğitsel etkinliğin temel bileşeni olarak düşünülmelidir.
- Eğitsel etkinlik daha esnek olmalıdır.
- Eğitim hayat kadar uzun bir varoluşsal süreklilik olarak tasarlanmalıdır.

1973 yılında OECD tarafından yayınlanan “Hayat Boyu Öğrenme İçin Bir Strateji” adlı raporda küresel ekonomi ve rekabet ortamında mesleki hareketlilik ve kişisel öğrenmeyle ilgili olarak hayat boyu öğrenme gerekli görülmüştür (EURYDICE 2000: 7). Bir dizi araştırmada, OECD, amacı hükümetlere hayat boyu eğitimi gerçekleştirmenin pratik yollarını sağlamak olan ‘tekrar eden eğitim’ adı verilen siyasi araçlar geliştirmeye çalışmıştır.

OECD araçlarından en tipik olanı, ücretli eğitim izni (ÜEİ) için olan teklifidir. ÜEİ, OECD’nin (ücretli) çalışma, boş vakitler ve öğrenme arasında hayat boyunca ‘değişim’ adını verdiği bir sistemdir. ÜEİ’ye ilişkin mevzuat İsveç ve kimi Alman eyaletlerinde uygulanmaya başlanmış, Fransa’da sürekli eğitim hakkında 1971 yılında yayınlanan bir kanunla benzer bir yaklaşım benimsenmiştir (Field 2001: 7).

OECD tarafından 1999 yılında hazırlanan raporda: raporun hazırlandığı tarihe kadar hayat boyu öğrenmenin yatırımının, ortamının, parasının ve yönetiminin kamu otoritesi tarafından karşılandığı belirtilmektedir. Hayat boyu öğrenmenin sadece kamuya bırakılmayacak kadar karmaşık olan yapısı, sorumlulukların paylaşımını gerektirmektedir. İş dünyasının ihtiyacı olan yüksek kaliteli iş gücünün yetiştirilmesinde firmaların ve kişilerin de sorumlulukları bulunmaktadır (EURYDICE 2000: 9).

Tennat’a (2005: 1) göre, çok sayıda farklı somut örneğine karşın, hayat boyu öğrenme ilk olarak ulusal eğitim ve öğretim sisteminde reform yapmak için tasarlanmış olan bir politika çerçevesi ve bir dizi araç olarak nitelendirilebilir. Bu görünüşüyle hayat boyu öğrenme mesleki eğitim ve öğretimde kendini gösteren bir dizi özelliğe sahiptir. Bu özellikler eğitim verenler ve iş yeri arasında daha güçlü bağlar oluşturulmasını (her iki yönde de) ve öğrenme için çeşitli yollar sağlanmasını içermektedir. Hayat boyu öğ-

renme reformları, kurumsal engelleri ortadan kaldırmaya, öğrenme için geniş yollar açmaya ve yeni kurumsal kimlikler oluşturmaya çalışmaktadır ve bunu başarmak için ulusal yeterlilik çerçevelerinin kabul edilmesi, eğitim programlarına ilişkin işverenler başta olmak üzere ilgili tüm aktörlerin fikirlerini de içeren kalite güvencesi rejimlerinin kurulması, kredi transferinin kabul edilmesi, daha önceki öğrenmelerin tanınması, mesleki eğitimdeki yeterlik standartlarının tanımlanması ve akredite edilmiş iş yeri öğrenmesinin geniş olarak desteklenmesi gibi AB başta olmak üzere uluslararası kurumların da desteğiyle bir dizi önlem alınmıştır. Bu tür önlemlerin sonucu olarak eğitimin kurumsal kimliklerinde önemli ölçüde değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır.

Ancak, hayat boyu öğrenme sisteminin benimsendiği bir ülkede yetişkin eğitiminin hem geleneksel hem de yeni ortaya çıkan şekilleri açıkça tehlike altına girmektedir. Çünkü devletler dikkatlerini insanın üretici yanına çevirmektedirler. Bireyin aile ve toplum içindeki işlevlerini ihmal ettiklerinden, çabaların, tamamıyla okul sonrası örgün eğitim ile mesleki yetiştirme imkânlarının oluşturulmasına yönelmesi durumu ortaya çıkabilmektedir. Yetişkin eğitimi açısından bakıldığında birçok ülkede hayat boyu öğrenmeye karşı artan ilgi daha geniş sosyal ve ekonomik amaçlar gütmekten çok okul sonrası akademik eğitimin daha rasyonel daha ekonomik bir esasa oturtulması isteğinden doğmaktadır. Belki de kısmen örgün eğitim sektörünün ağırlığını azaltmak üzere Avrupa Konseyi'nin "Sürekli Eğitim" raporunu kaleme alanlar üç ana fikir üzerinde durmayı tercih etmişlerdir. Bunlar: eşitlik, katılma ve dünya ölçülerinde yaygınlaştırmadır (Lowe 1985: 32). Nitekim Fransa tarafından izlenen ve işgörenlerin 5 yıllık bir sürede kendi imkânlarıyla yıllık 6 saatlik eğitimi alma zorunluluğu bu görüşü destekler görünmektedir. İşgörenlerin eğitim ihtiyaçlarına ilişkin masrafların azaltılması hatta işletme üzerinden kaldırılması ve yükün çalışanlar üzerinde bırakılması bu günkü anlamıyla hayat boyu öğrenmede tarafların sorumluluklarının tanımlanmasına kötü bir örnektir.

Hayat boyu öğrenme kavramı üzerindeki tartışmalardan bir diğeri de 9 Aralık 2003 tarihinde, Dünya Bankası'nın eğitim ve bilgi ekonomisi politika diyalogunun bir parçası olarak Bratislava'da gerçekleştirilen bir çalıştaydır. Dünya Bankası Eğitim Uzmanı Mary Canning'in (2003: 1) çalışmaya ilişkin tutanaklarında OECD temsilcisi Gregory Wurzburg'in konuşmasına özel bir bölüm ayırdığı görülmektedir. Wurzburg'in konuşmasına göre, 10 yıl içinde teknolojinin %80 oranında değişeceği, işgücünün %80'inin bu on yıllık süre içinde halen iş piyasasında olacağı ve bu iş gücüne sürekli olarak yeniden yeterlilik kazandırılmasının gerektiği bildiril-

mektedir. Bu sebeple, mesleki ve teknik eğitim ve öğretim sistemlerinde reforma gidilerek yetişkinlerin üçüncü düzey eğitime katılımına imkân sağlayacak mekanizmaların geliştirilmesi gereklidir. Ekonomide bir iş icra etmek ve küresel toplumda faaliyet göstermek teknik, kişilerarası ve metodolojik becerilerde ustalık gerektirir. Teknik beceriler okur-yazarlığı, yabancı dil bilgisini, matematiği, fenni, problem çözme ve analitik becerileri içerir. Kişilerarası beceriler ekip çalışmasını, liderliği ve iletişim becerilerini içerir. Metodolojik beceriler kendi kendine öğrenebilmeyi, hayat boyu öğrenmeyi izlemeyi ve yeni beceriler ve değişim ile başa çıkabilmeyi içerir.

Hayat boyu öğrenme, bilgi ve becerilerin kazanılması ve uygulanması için sürekli bir yükümlülük olup öğrenme süreçlerine ait, değişen ekonomi ve toplumların taleplerine cevap veren bir kavramdır. Sosyal ve ekonomik yaşamın tüm alanlarına, yaşa, cinsiyete veya sosyal ve ekonomik statüye bakılmaksızın aktif katılım gösterebilen bireylerin toplumda yer almasını amaçlamaktadır. Hayat boyu öğrenme, sadece yetişkinler için yaygın eğitim, eğitimin yenilenmesi ve ikinci eğitim fırsatı değildir. Hayat boyu öğrenme, örgün, yaygın ve hayattan öğrenme olmak üzere, öğretim ve öğrenmenin her parçasını görme şeklidir.

Hayatın okul, iş ve emeklilik olmak üzere üç aşamaya ayrıldığı fikri de yanılıcıdır. OECD tarafından geliştirilen tekrarlanan eğitim fikri, ilkökul döneminin daha da uzatılması ve daha sonra öğrenmenin unutulması yerine, bu sıranın yaygın eğitimin yanı sıra örgün eğitim çeşitleri ile de tüm yaşam süresi boyunca karıştırılmasını ileri sürmektedir. En “gelişmiş” toplumların yeni demografik yapısı nedeniyle insan hayatının alışılmış üç evresi, emekliliğin önünde görülen beceri eksikliği ve emekli maaşı krizinin birlikte sebep olduğu yeni uzatılmış iş yaşamı evresi ile birlikte hızlı bir şekilde dört evre olarak değerlendirilmeye başlanmaktadır.

Hayat boyu öğrenme, hayat boyu olmasının yanı sıra hayatın her alanına yayılmış olan anlamına da gelmektedir. Sınırlı ve kısa vadeli ekonomik başarıdan daha fazlasını ifade eden bu kavram toplumun, gelecekte güçlü ve varlığını sürdürülebilir olması için anahtar role sahiptir. Toplumun kendi kendini yenileyen bir kapasite oluşturulmasına ve sürdürülebilir olmasına katkı sağlar. Hayat boyu öğrenme örgün eğitimin ötesindeki eğitim ve öğretimden çok daha fazlasıdır. Bir hayat boyu öğrenme çerçevesi, hayat döngüsü içinde “beşikten mezara öğrenmeyi” ve örgün, yaygın ve resmi olmayan hayattan öğrenme ortamları gibi farklı öğrenme ortamlarında öğrenmeyi kapsar.

Hayat boyu öğrenme ile ilgili birçok politika belgesinde örgün eğitime önem verilmediği görülmektedir. Oysa örgün eğitim ve hayat boyu öğrenme birbirini tamamlamaktadır. Örgün eğitimin hayat boyu öğrenme sistemine entegre edilmesi ülkelerin küreselleşme sürecinde hayati önem taşımaktadır (Griffin 1999a: 329).

Hayat boyu öğrenme her vatandaşa az çok belirli bir yaşa ulaşmış olmaları sebebiyle ihtiyaç duydukları, eğitim ve öğretimin tüm düzey ve şekillerini içeren öğrenme imkânlarına giden birçok yol sağlayan bir sistem gerektirmektedir. Bir hayat boyu öğrenme sistemi aynı zamanda insanların bir öğrenme düzeyi ya da şeklinden diğerine hareket edebilmelerini sağlamak amacıyla farklı yollardan kazanılmış becerileri tanıyan mekanizmalar da gerektirmektedir.

Hayat boyu öğrenme insanların öğrenme ve yaşam süreleri boyunca daha iyisini yapmaya ilişkin ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Bu nedenle, ‘herkes için hayat boyu öğrenme’ anlamı ve değeri, okul öncesinden itibaren başlayan, zorunlu eğitim döneminde ve zorunlu eğitim sonrasındaki dönemlerde örgün eğitim-öğretim yoluyla gerçekleştirilen, daha sonra evde, işyerinde, üniversitelerde ve toplum içindeki diğer eğitim, sosyal ve kültür ortamlarında, kurumlarında ve yerlerinde bu öğrenme deneyimlerinin, faaliyetlerinin ve eğlencelerinin sağlanması sayesinde hayat boyunca süren tamamen karmaşık ve çok yönlü bir süreç olarak görülmelidir.

Hayat boyu öğrenme, ülkelerin ekonomik ilerleme ve gelişimleri için, sosyal birliktelik, demokratik anlayış ve etkinlik için, kişisel gelişim ve hayatın her alanından tatmin için geliştirilmiş bir kavramdır.

Bütün bunların ışığında hayat boyu öğrenme; “bireysel, sosyal, kültürel, ekonomik ve özellikle istihdam ile ilişkili bir yaklaşımla bireylerin ilgi alanlarının tespit edilerek, bilgi-beceri-tutum ve davranışlar ile yeterliliklerini geliştirmek amacıyla, hayatları boyunca katıldıkları örgün, yaygın, hayat-tan öğrenme etkinlikleri ve bu etkinlikler sonucu elde edilenlerin belgelen-dirilmesi” olarak tanımlanabilir.

Hayat boyu öğrenme kavramı hem bilimsel düzeyde hem de uygulama düzeyinde ele alınırken daha çok hizmet öncesi eğitime ve daha da fazla meslek eğitimine odaklanmaktadır. Bunun nedeni ise birey ve toplumların ekonomik ihtiyaçları ile paralel olarak, kavramın ekonomik algılamalarının ön plana çıkarılması ve diğer anlamlarının gölgede bırakılmasıdır. Daha açık bir ifade ile hayat boyu öğrenme genel olarak istihdam edilebilirliğe odaklanmakta, kazanmak için öğrenmek ön plana çıkmaktadır. Zira bilgi, ekonomi teorisyenleri tarafından önemli bir ekonomik faktör olarak değerlendirilmektedir.

Çalışabilir yaş nüfusunda ortaya çıkan beceri eksiklikleri ve bu eksikliklerin hem bireylerde hem de genel ekonomide meydana getirdiği ve mesleklere dair yaşanan hızlı değişim ve gelişimler dikkate alındığında, kavramın ekonomik algılamalarının ön plana çıkması doğru bir yaklaşımdır. Çünkü hayat boyu öğrenme kavramının içeriğinin ne olduğuna bakmaktan ziyade nasıl, nerede ve ne için kullanıldığı daha önemlidir. Bu durum, dünyadaki bilgi ekonomisinin ve bilgi toplumu olma akımının bir gereğidir.

1996 yılının Avrupa'da Hayat Boyu Öğrenme Yılı olarak ilan edilmesi kavrama olan uygulama düzeyindeki ilginin boyutu hakkında önemli bir ipucudur. Ayrıca, Lizbon 2010 hedefleri olarak belirlenen ve 23-24 Mart 2000 tarihlerinde yapılan Lizbon-Portekiz'deki toplantı sonucu Avrupa Birliği tarafından alınan kararlar da bunu desteklemektedir. Hayat boyu öğrenme; kişisel, sivil, sosyal ve/veya istihdam ile ilişkili bir bakış açısı içinde bilgi, beceri ve yetkinlikleri geliştirmek amacıyla tüm yaşam boyunca üstlenilen her türlü öğrenme etkinliklerini kapsamaktadır. Hayat boyu öğrenme; örgün öğrenmeyi, yaygın öğrenmeyi, teknik eğitim ve becerilerin kazanılmasını sağlayan kursları, iş yerinde kazanılan mesleki becerileri ve diğer becerilerin kazanılmasına yol açan öğrenmeyi de içermektedir. Bu yüzden hayat boyu öğrenme yaş, statü ya da eğitim seviyesine bakılmaksızın okullarda, üniversitelerde, evde, işte ya da toplum içinde diğer herhangi bir yerde gerçekleştirilebilmektedir.

Avrupa Birliği ve Hayat Boyu Öğrenme

Hayat boyu öğrenmeye ilişkin olarak yoğun çabalar içinde olan AB kurulduğundan beri, ağırlıklı olarak ekonomik bir yapı olarak görülmüştür. AB'nin 1970'li yıllara kadar eğitim konusunda herhangi bir projesi bulunmamaktadır. Eğitimle ilgili ilk resmi çalışma, 1973 yılında hazırlanan "Avrupa Topluluğunda Yüksek Öğretim Muhtırası" adlı rapordur. İkincisi ise yine aynı yılda yayınlanan "Avrupa Topluluğunda Açık Uzaktan Eğitim Bildirisi"dir. 1980'li yılların ortalarından itibaren eğitimin farklı alanlarında hizmet veren programlar yürürlüğe girmiştir (EURYDICE 2000: 10).

Sürekli eğitimle ilgili ilk metin 1993 yılında hazırlanan "Yeşil Bültendir". Bu metinde işsizlerin tekrar işgücü piyasasında istihdam edilmelerini sağlamak amacıyla sürekli mesleki eğitimin sistematik bir yapıya kavuşturulması öngörülmüştür. Bu metinde, mevcut iş gücünün mesleki-teknik eğitim ile günün teknoloji ve iş gücü piyasasına uygun becerilerle donatılmasına geniş bir yer ayrılmıştır (Akbaş ve Özdemir 2002: 3).

Diğer bir rapor ise Avrupa Komisyonu tarafından 1995 yılında hazırlanan ve "Öğrenen Toplumla Doğru: Öğrenme ve Öğretme" başlığını taşıyan

“Beyaz Bülten”dir. Beyaz Bülten’de hayat boyu öğrenme konusunda birliğin amaçları ve yapılması gerekenler belirlenmiş ve bunun sonucunda ise 1996 yılının “Avrupa Hayat Boyu Öğrenme Yılı” ilan edilmiştir. Avrupa Komisyonu kararıyla hayat boyu öğrenmenin amaçları, ilkeleri ve stratejileri belirlenmiştir (Akbaş ve Özdemir 2002: 3).

1996 yılında UNESCO, OECD ve Avrupa Komisyonu hayat boyu öğrenmeyi özellikle İngiltere ve diğer ülkelerde çıkabilecek muhtemel krizlerin önüne geçmek amacıyla planladıkları neo-liberal refah reformu kapsamında bir sosyal demokrasi projesi olarak ele almışlardır (Griffin 1999b: 432).

1996 Avrupa Hayat Boyu Öğrenme Yılı’nın amaçları [UNESCO ve OECD politikalarının da etkisiyle] şu şekilde belirlenmiştir (EC 2003: 4):

- Genel eğitim, kişiler arasında ayırım yapılmaksızın herkese açık olmalıdır. Ayrıca, bu eğitim öğrencilerin kendi kendine öğrenme kabiliyetlerini artıran ve hayat boyu öğrenmeye hazırlar nitelikte olmalıdır.
- Bütün genç insanların nitelikli olmaları için mesleki eğitim teşvik edilmelidir. Bu eğitim gençlerin iş hayatına sorunsuz bir geçiş için ön hazırlık niteliğinde olmalıdır. Ayrıca bu eğitim kadın ve erkeklere eşit fırsatlar sunmalıdır. Kişilerin tekrar meslek piyasasına uyum sağlamaları için personel gelişimini temel almalıdır.
- Sürekli eğitim ve öğretim teşvik edilerek, okul eğitimi ve iş öncesi eğitim uyumunda, toplum ve iş dünyasının yeni ihtiyaçlarıyla ilgili, kalite ve saydamlığa dayalı eğitim ve öğretim sağlanmalıdır.
- Şimdiye kadar eğitim ve öğrenme fırsatlarından çok az faydalanmış veya hiç faydalanamamış grupların yararına öğrenme yaşantıları geliştirilmelidir.
- Eğitim ve öğretim kurumları ile ekonomi dünyası arasında (özellikle küçük ve orta ölçekli şirketler) gelişmiş bir iş birliği olmalıdır.
- Sosyal sınıfların yaratıcılıkları artırılmalı, yüksek istihdam ve rekabete dayalı ekonomik gelişme için, bütün Avrupa’da hayat boyu öğrenme fırsatları sunulmalıdır.
- Hayat boyu öğrenme perspektifinde gençlerin ve çocukların eğitim ve öğretiminin önemi için velilerin farkındalıkları artırılmalı ve bu hususta velilerin daha önemli rol oynamaları sağlanmalıdır.
- Avrupa’da eğitim konusunda tam bir işbirliği sağlanana kadar hareketlilik ve karşılıklı anlayış teşvik edilerek, Avrupa birliği ve Avrupa vatandaşlığının farkında olunması sağlanmalıdır. Özellikle akademik ve

mesleki tanıma, diploma ve niteliklerin sistemle uyumuna dikkat edilerek dil becerileri teşvik edilmelidir.

Ancak, Griffin (1999b: 431) Avrupa Komisyonu'nun hayat boyu öğrenmeyi bir istihdam politikası ve işgücünün yeni becerilerle ilgili yeniden eğitimi olarak algıladığını belirtmektedir. Komisyonun hayat boyu öğrenme ve öğrenme toplumu ile ilgili genel yaklaşımının da aynı şekilde ekonomik ve istihdamla ilgili politikalarla işbirliği içinde eğitim değil öğrenme odaklı olduğuna da vurgu yapmaktadır.

Hayat boyu öğrenmenin kavramsal gelişimi sürecinde EURYDICE tarafından 2000 yılında AB üye ülkelerde hayat boyu öğrenme adına yapılan raporlaştırılmış, yine 2000 yılında AB hayat boyu öğrenme bildirisi yayınlanmıştır. Avrupa Komisyonunun, Avrupa çapında ilgili tüm çevrelerle görüş alışverişi sonucunda hazırladığı hayat boyu öğrenmeye ilişkin bildiri (the Communication "Making a European area of lifelong learning a reality"[Hayat Boyu Öğrenme Gerçeği İle Bir Avrupa Alanı Oluşturmak]), Kasım 2001'de kabul edilmiştir. Okul öncesinden emeklilik sonrasına tüm yaşamı kapsayan öğrenmenin önemini vurgulayan bu bildiri: yaşam boyu öğrenmenin örgün, yaygın ve resmi olmayan eğitim yelpazesini tümüyle kapsaması gerektiğini belirtmektedir. Bildiride yaşam boyu öğrenme "kişisel, sosyal, vatandaşlıkla ve/veya istihdamla ilgili bir perspektifle, bilgi, beceri ve yeterlikleri geliştirme amacıyla, yaşam boyu üstlenilen öğrenme etkinliği" olarak tanımlanmıştır (Schild 2002: 23).

Bilgi toplumunda sosyal uyum, istihdam edilebilirlik ve aktif vatandaşlık için gerekli görülen hayat boyu öğrenmenin temel kriterleri Avrupa Komisyonu tarafından şu şekilde belirtilmiştir (EC 2007: 3):

- 1) Ana Dilde İletişim,
- 2) Yabancı Dilde İletişim,
- 3) Bilim ve Teknolojide Matematik ve Temel Becerilerin Kullanımı,
- 4) Sayısal Beceriler,
- 5) Öğrenmeyi Öğrenme,
- 6) Sosyal ve Yurttaşlık Becerileri,
- 7) Girişimcilik Ruhu ve
- 8) Kültürel Farkındalık

UNESCO tarafından geliştirildiği öne sürülen hayat boyu öğrenme düşüncesine Avrupa Komisyonu yoğun biçimde sahip çıkarak 2000 yılında hayat boyu öğrenme hakkındaki altı anahtar mesajı içeren muhtırayı yayınlamıştır (MEB 2006b: 1). Bu yayın, Avrupa Komisyonu'nun eğitim

reformu amacına uygun olarak vatandaşlarına rehberlik etmesi amacıyla tasarlanmıştır. Tablo 1’de detaylı olarak verilen anahtar mesajların ise uzun vadede eğitim uzmanları, araştırmacılar, uygulayıcılar ve politika yapımcılar için destek görevi görmesi planlanmıştır.

Tablo 1. Hayat Boyu Öğrenme Hakkında Altı Anahtar Mesaj

Anahtar Mesaj	Hedef
1. Herkes için yeni beceriler	Sosyal dışlanma ile savaşmak ve etkin vatandaşlığı desteklemek için öğrenmeye evrensel ve sürekli erişimin garanti edilmesi
2. İnsan kaynaklarına daha fazla yatırım	Öğrenmeye yapılan para ve zaman yatırım seviyesinin gözle görülür biçimde artırılması
3. Öğretme ve öğrenmede yenilik	Hayat boyu ve hayatın her alanına yayılmış öğrenme sürekliliği için etkin öğretme ve öğrenme yöntemleri ile çevre ve şartları geliştirilmesi
4. Öğrenmeye değer verilmesi	Öğrenmenin, katılımın ve sonuçların, özellikle yaygın eğitim anlayışla ve takdir edilme yollarının önemli biçimde iyileştirilmesi
5. Rehberlik ve danışmanlığın yeniden değerlendirilmesi	Herkesin Avrupa genelinde ve hayatları boyunca olan öğrenme fırsatlarına ilişkin iyi kalitede bilgilere ve tavsiyelere kolayca erişebilmesinin sağlanması
6. Öğrenmenin eve daha yakın hale getirilmesi	Hayat boyu öğrenme fırsatlarının öğrencilere kendi toplumlarında ve uygun olan durumlarda Bilgi ve İletişim Teknolojilerine dayalı tesislerce desteklenen biçimde mümkün olduğunca yakından sağlanması

Kaynak: MEB 2006: 1.

Uygulama düzeyinde kavramdan yüksek beklentileri olan Avrupa Birliği’nin hayat boyu öğrenmenin gelişimine ilişkin çalışmaları şu şekilde özetlenebilir:

- 1973 yılında hazırlanan “Avrupa Toplumunda Yüksek Öğretim Muhırası” adlı rapor.
- 1993 yılında hazırlanan “Yeşil Bülten”.
- 1995 yılında hazırlanan ve “Öğrenen Topluma Doğru: Öğrenme ve Öğretme” başlığını taşıyan “Beyaz Bülten”.
- 1995-2000 döneminde SOCRATES, LEONARDO DA VINCI II ve YOUTH programlarının Avrupa Birliği tarafından başlatılması.

- 1996 yılının “Avrupa Hayat Boyu Öğrenme Yılı” ilan edilmesi.
- 1999 Bologna Deklarasyonu’nun yayınlanması.
- 2000-2006 döneminde COMENIUS, ERASMUS, LEONARDO DA VINCI ve GRUNDTVIG Programlarının başlatılması.
- 2000 yılında AB hayat boyu öğrenme bildirisi yayınlanması.
- 2000 Lizbon Konseyi tarafından “Lizbon 2010” Bildirisinin Yayınlanması.
- 2001 Stockholm Konseyi tarafından "Eğitim ve Öğretim Sistemlerinde Gelecekte Somut Amaçlar" hakkındaki raporun yayınlanması.
- 2001 Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan “Hayat Boyu Öğrenme Avrupa Sahasını Bir Gerçeğe Dönüştürme” raporu.
- 2002 Barselona Konseyi tarafından 2010 yılına kadar Avrupa'daki eğitim ve öğretimin dünya çapında kalitenin referansı haline getirilmesine yönelik "Amaçlar Raporu"nun hazırlanması ve Çalışma Programı'nın Avrupa Konseyi tarafından onaylanması.
- 2002 Kopenhag Deklarasyonu ile Mesleki Eğitim İçin Avrupa Kredi Transfer Sistemi'nin (European Credit (Transfer) System for Vocational Education and Training [ECVET]) oluşturulması sürecinin başlatılması.
- 2003 yılında AB tarafından kabul edilen ve 2003-2006 yıllarını kapsayan Yenilenmiş İstihdam Stratejisi'nde, üye devletlerde genç işsizlere ve uzun dönemli işsizlere yönelik danışmanlık ve eğitim hizmetlerinin artırılması, girişimciliğin ve istihdam yaratmanın teşvik edilmesi, eğitim yatırımlarının nicelik ve nitelik olarak artırılması önceliklerinin de yer aldığı 10 öncelik belirlenmesi.
- 2004 Maastricht Bildirgesi, Avrupa eğitim ve öğretim sistemlerini 2010 yılına kadar dünyada bir kalite referansı haline getirmek ve yaşam boyu öğrenmeyi herkes için somut bir gerçek haline dönüştürmek ve bu çerçevede Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi'nin (European Qualifications Framework [EQF]) oluşturulması ve ECVET ile birlikte öncelikli olarak uygulanmasının sağlanması. Bildirgede, Mesleki Eğitim ve Öğretim Sistemleri ve uygulamalarında şeffaflık (EUROPASS [Bireylerin yeterliliklerin yer aldığı özgeçmiş ve yabancı dil bilgisinin ve tüm Avrupa Birliği çevresinde ulaşılabilen bir veritabanına aktarıldığı Avrupa Yeterlilik Pasaportu]), hayat boyu rehberlik, kalite güvencesi ile yaygın ve hayattan öğrenimin kabul edilmesi gibi konularda reform yapılması ve bunların geliştirilmesinin desteklenmesine yönelik ortak araçlar, referanslar ve ilkelerin kullanımı benimsenmiştir.
- 2006 Avrupa Komisyonu tarafından yetişkinlerin hayat boyu öğrenimlerinin, istihdam edilebilirliğe, hareketliliğe ve kişisel gelişime katkıları

nın önemini vurgulamak için, “Öğrenmek İçin Çok Geç Değildir” başlıklı bildirisinin yayınlanması.

- 2006 Helsinki Bildirgesinin yayınlanması. Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi, Avrupa Kredi Transfer Sistemi ve EUROPASS’ın daha ileriye götürülmesini amaçlamıştır.
- 2007 Avrupa Komisyonu tarafından hayat boyu öğrenmeye katılımın da yer aldığı Lizbon hedeflerinin ölçümüne ilişkin bildirisinin yayınlanması.
- 2007-2013 AB Bütünleştirilmiş Eylem Programının hazırlanması ve uygulama sürecinin başlatılması. Bütünleştirilmiş Eylem Programı “Hayat Boyu Öğrenme Bütünleştirilmiş Programı olarak adlandırılmış ve içeriğinde, COMENIUS, ERASMUS, LEONARDO DA VINCI, GRUNDTVIG, JEAN MONNET PROGRAMI, ÇAPRAZ PROGRAM (Politika geliştirme, Dil öğrenme, Bilgi ve iletişim teknolojileri, Yaygınlaştırma) olmak üzere altı programı bulundurmaktadır.

Tüm bu süreç içinde Avrupa Birliği hayat boyu öğrenme konusunda idari yapılanmasını da gerçekleştirmiştir. Avrupa Konseyinin Eğitim ve Kültür Genel Müdürlüğü altında iki müdürlük hayat boyu öğrenmeye tahsis edilmiştir. Bunlardan ilki “Lizbon Politikaları ve Uluslararası İlişkiler Hayat Boyu Öğrenme Müdürlüğü” diğeri de “Hayat Boyu Öğrenme Politika ve Programlar Müdürlüğü”dür (EC 2008).

1997 yılında, Avrupa Eğitim Vakfı (ETF), girişimcilik ve yönetim becerileri de dâhil olmak üzere, hayat boyu öğrenmeyi kavramsallaştırmak ve operasyonel düzeyde algılanabilir kılmak için çekirdek beceri eğitiminin geliştirilmesini daha ayrıntılı incelenecek bir tema olarak belirlemiştir. Girişimcilikle ilgili öz kişisel becerilerin geliştirilmesi için programların daha ayrıntılı şekilde çalışılması bu temanın anahtar konusudur. Buna göre, piyasa ekonomisi mesleğe özel becerilerin yanı sıra, insanların ‘anahtar yeterlikler’ de geliştirmesini gerektirmektedir. Bu anahtar yeterlikler, ekip çalışmasını, planlamayı, sorun çözmeyi, iletişim becerilerini, bilgi teknolojisi becerilerini, belirsizlikle başa çıkma becerisini, kâşifliği, yabancı dilleri, liderliği, girişimcilik davranışını, yönetim becerisini ve örgütsel anlayışı içerir (Shaw 1998: 4).

Çekirdek beceriler, sıklıkla mevcut müfredata yapılan ekler olarak düşünülmektedir. Ancak hayat boyu öğrenmede, çekirdek beceriler diğer bir öğrenme aktivitesinin “yolcusu” olmaktansa, öğrenme aktivitesinin “sürücüsü” olabilirler. Bu, özellikle istihdam ve girişimcilik becerileri ya da işletme becerileri için geçerlidir (Shaw 1998: 41). Çekirdek beceriler esasen bireylerin istihdam edilebilirliklerini kolaylaştırmak için standardize edilmiş yeterliliklerdir. “Öğrenme ihtiyaçlarının doğru tespit edilmesiyle bireylere önlerine çıkan fırsatları değerlendirme imkânı sunmaktadırlar” (Tobias 1999: 117).

Hayat boyu öğrenme ülkelerin eğitim sistemlerinde bireyi merkeze almanın bir gereği olarak, mevcut eğitim ve öğrenme kavramlarının yetersizliğinden hareketle eğitim ve öğrenmenin daha üst bir kavramda tanımlanması ihtiyacından ortaya çıkmıştır. Hayat boyu öğrenme var olan durumu kavramsallaştırmaya yönelik bir çalışmadır. Bütün eğitim ve öğrenme teorileri ile iç içe ama onların hepsini kapsar niteliktedir. Eğitim ve öğrenmeyi toplumun tamamına zaman, mekân ve yöntem sınırı olmaksızın yayma amacındadır. Hayat boyu öğrenme kendisine yapılan yatırımın, dolaylı ya da doğrudan, ekonomik sisteme fazlasıyla geri kazandırılmasını şart koşar. Zaman-mekân sınırı tanımayan, hiçbir ön şartı olmayan sonucun belgelendirilebildiği her faaliyet hayat boyu öğrenmenin kapsamındadır.

Sonuç

Hayat boyu öğrenme sadece nüfusun yaşlanmasından dolayı açığa çıkacak nitelikli iş gücünün yeni becerilerle donatılması veya refah düzeyi yüksek ülkelerdeki bireylerin boş vakitlerini geçirmek için kullandıkları bir araç ya da sadece yetişkin eğitimi olarak algılanmamalıdır. Hayat boyu öğrenme kavramının sınırlarının çizilmesine çalışmak yerine eğitim ve öğrenme kavramlarının genişletilmeye çalışılması, hayat boyu öğrenmenin kavramsallaştırılması açısından doğru bir başlangıç yaklaşımı olacaktır. Hayat boyu öğrenme tek başına okuma-yazma-hesap yapma-bilgi iletişim araçlarını kullanma vb. beceriler yanında eğitimin faydaya dönüştürülmesine katkı sağlamak için kariyer rehberliği faaliyetleri ile desteklenmelidir. Eğitimin faydaya dönüştürülmesi ise bireyin, ekonominin içinde üreten konumunda yani istihdamda olması gerektiği yönünde değerlendirilmesini gerekli kılar.

Bir sosyal değişim programı olarak hayat boyu öğrenme; bütün eğitim ve öğrenme teorilerinin üzerinde, kariyer ve istihdam teorilerinden de yararlanılarak, öğrenilenlerin nerede, nasıl, neden, kimden, ne ile öğrenildiğine bakılmaksızın, beceri ve kazanılan becerilerin belgelendirilmesi esasına dayalı olarak öğrenme kavramının yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir.

1996 yılının Avrupa Hayat Boyu Öğrenme Yılı olarak ilan edilmesinin ardından, Avrupa'daki eğitim ve öğretim için önceliklerin oluşturulması ve stratejilerin geliştirilmesinde hayat boyu öğrenmenin, ekonomiye ve sosyal hayata nasıl katkıda bulunabileceğine ilişkin elde edilen sonuçlar belirleyici olmuştur. Bu gelişmelerin, daha fazla sorumluluk, toplumun değişmesi ve AB'nin genişlemesi perspektifinde önemli olduğu görülmüştür.

Gelecek, aynı zamanda, genç insanların sosyal değişimlere ayak uydurmalarına, yüksek düzey nitelikler edinmelerine ve hayat boyu öğrenmeye devam etmelerine bağlıdır. Yeni eğitim programlarının uygulanması gelecek neslin eleştirel düşünme, problem çözme, işbirlikli öğrenme, iletişim ve yeni teknolojilerin kullanılması gibi daha güçlü bir temele sahip olmalarını sağlayabilir. En önemlisi, öğretim programının onları hayat boyu öğ-

renmeye hazırlaması, bu sayede de yeni beceriler ve bilgiler edinmeleri, dünyadaki hızlı değişime kendilerini uyarlayabilmeleridir.

Hayat boyu öğrenmede asıl zorluk, şu ana kadar örgün eğitim sistemi tarafından çok fazla ele alınmayan farklı öğrenme sistemlerini tanımak ve destek sağlayabilmek için uygun çözümler geliştirmektir. Öğrenme sonuçlarını veya yeterlikleri değerlendirmek için yeni prosedür ve örüntüler geliştirmek gerekecektir. Deneyimsel öğrenme için yeni tür vasıfların sertifikalandırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Esnek olan öğrenme çeşitliliğini kapsayabilmek için yeni öğretim yaklaşımlarından ve fırsatlarından faydalanılması gerekmektedir. Hayat boyu öğrenme, herkes için eğitim ve öğretim modelini ifade etmektedir.

Hayat boyu öğrenme çerçevesi daha geniş bir hedefin oluşturulmasını sağlar; öğrenmeyi teşvik etmek, sadece geleneksel eğitim kurumlarının sorumluluğunda olmamalıdır. Örneğin kütüphaneler, yerel yönetimler, işverenler, kültürel gruplar ve diğer sosyal hizmet kuruluşları gibi kurumlar da toplum için öğrenme fırsatları sağlamalıdır. Bu kurumlar da eğitimin aktif destekçileri olarak kendilerini görmelidirler.

Hayat boyu öğrenmenin nispeten yeni bir kavram olması, bu alanda çalışan bilim insanlarının önünde açık bir alan olduğunun göstergesidir. Dolayısıyla kavrama olan ilginin yoğunluğundan yararlanarak daha da fazla çalışma yapmak ve ilk planda bir paradigma etrafında toplanmak faydalı olacaktır.

Kaynaklar

- Akbaş, Oktay ve Soner M. Özdemir (2002). “Avrupa Birliğinde Yaşam Boyu Öğrenme”. *MEB Millî Eğitim Dergisi* 155-156.
http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/155-156/akbas.htm
- Arık, Alev İ. (1995). *Öğrenme Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Der Yay.
- Aspin, David and Judith D. Chapman (2000). “Lifelong Learning: Concepts And Conceptions”. *International Journal of Lifelong Education* 19 (1): 2-19.
- Bacanlı, Hasan (1998). *Eğitim Psikolojisi "Gelişim ve Öğrenme"*. Ankara: Nobel Yay.
- Canning, Mary (2003). *Lifelong Learning Workshop in Bratislava*. World Bank Group.http://www1.worldbank.org/education/lifelong_learning/presentations/LLL_Workshop_Bratislava.pdf, 03.08.2006.
- Chapman, Judith D., Janet Gaff, Ron Toomey and David Aspin (2005). “Policy On “Lifelong Learning In Australia”. *International Journal of Lifelong Education* 24 (2): 99-122.
- DPT. (2006). *IX. Kalkınma Planı, Eğitim Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

- Drucker, Peter F. (2000). *Yeni Gerçekler*. Çev. Birtane Karanakçı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- EC (Avrupa Komisyonu) (2003). Directorate-general for education and culture. *Implementing Lifelong Learning Strategies In Europe: Progress Report On The Follow-Up To The Council Resolution of 2002 EU And EFTA/EEA Countries*. Brussels/Belgium: <http://ec.europa.eu/education/>
- _____, (Avrupa Komisyonu) (2007). Directorate-general for education and culture. Key Competences For Lifelong Learning European Reference Framework, Brussels, Belgium, EC Lifelong Learning Programme. http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/publ/pdf/ll-learning/key-comp_en.pdf, 16.08.2009.
- _____, (Avrupa Komisyonu) (2008). Directorate-general for education and culture. Directorate-General for Education and Culture, http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/organi_en.pdf, 18.08.2009.
- Ekici, Gülay (2001). Öğrenme Stiline Dayalı Biyoloji Öğretiminin Analizi. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Erden, Münire ve Yasemin Akman (1995). *Eğitim Psikolojisi Gelişim-Öğrenme-Öğretme*. Ankara: Arkadaş Yay.
- Eurydice (2000). *Lifelong Learning: The Contribution of Education Systems In The Member States of The European Union, Results of The EURYDICE*, Survey, March. London, UK: EURYDICE.
- Field, John (2001). "Lifelong Education". *International Journal of Lifelong Education* 20 (1/2): 3-15.
- Fidan, Nurettin (1986). *Okulda Öğrenme ve Öğretme Kavramlar İlkeler Yöntemler*. Ankara: Kadioğlu Matb.
- Grace, André P. (2000). "Canadian And US Adult Learning (1945-1970) And The Cultural Politics And Place of Lifelong Learning". *International Journal of Lifelong Education*. 19 (2): 141-158.
- Griffin, Colin (1999a). "Lifelong Learning and Social Democracy". *International Journal of Lifelong Education* 18 (5): 329-342.
- _____, Colin (1999b). "Lifelong Learning and Welfare Reform". *International Journal of Lifelong Education* 18 (6): 431-452.
- Hergenhahn, Baldwin R. and Matthew H. Olson (1997). *An Introduction to Theories of Learning*. New Jersey, USA: Prentice Hall.
- Hilgard, Ernest R. ve Gordon H. Bower (1962). *Theories of Learning*. New York, USA: Appleton-Century-Crofts Inc.
- Knowles, Malcolm (1996). *Yetişkin Öğrenenler, Göz Ardı Edilen Bir Kesim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

- Lowe, John (1985). *Dünyada Yetişkin Eğitime Toplu Bakış*. Çev. Turhan Oğuz. Ankara: UNESCO Türkiye Milli Komisyonu.
- MEB (Millî Eğitim Bakanlığı) (2006). Projeler Koordinasyon Merkezi Başkanlığı. *Türkiye'nin Başarısı İçin İtici Güç: Hayat Boyu Öğrenme Politika Belgesi*. Ankara: MEB.
- Morgan, Clifford T. (1991). *Psikolojiye Giriş*. Çev. Hüsni Arıcı vd. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yay.
- Ormrod, Jeanne E. (1990). *Human Learning: Theories Principles And Educational Application*. Columbus, Ohio, USA: Merrill Publishing Company.
- policies/2010/doc/synthesis_efra_ea_en.pdf, 14.08.2009.
- Sekman, Mümin (1998). *Kesintisiz Öğrenme. Okul İçin Değil Hayat İçin Öğrenin*. İstanbul: Alfa Yay.
- Senemoğlu, Nuray (2004). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Shaw, Simon (1998). *Ortak Ülkelerde Temel Beceri Eğitiminin Geliştirilmesi*. Torino, İtalya: Avrupa Eğitim Vakfı (ETF) Yay. ETF-AF98-010.
- Şimşek, Hasan (1997). *21. Yüzyılın Eşiğinde, Paradigmalar Savaşı Kaostaki Türkiye*. İstanbul: Sistem Yay.
- Tennat, Mark (2005). "Issues of Identity And Knowledge In The Schooling of VET: A Case Study of Lifelong". *International Journal of Lifelong Education* 24 (3): 213-225.
- Titmus, Colin. J. (1999). "Concepts And Practices of Education And Adult Education: Obstacles To Lifelong Education And Lifelong Learning?". *International Journal of Lifelong Education* 18 (5): 343-354.
- Tobias, Robert (1999). "Lifelong Learning Under A Comprehensive National Qualifications Framework Rhetoric And Reality". *International Journal of Lifelong Education* 18 (2): 110- 118.

Lifelong Learning as a Concept and the European Union Adventure of Lifelong Learning

Mustafa Aksoy*

Abstract

Lifelong learning is not an international organisation or the practice of a specific country, but an approach that is of high interest throughout the whole world. Expressed as “learning from the cradle to the grave”, lifelong learning has been almost a saviour in the western world and especially in the European Union. The idea for the development of lifelong learning emerged with the realization that the education system that had developed as a consequence of Industrial Revolution, dating back to when schools were first established, was inefficient. Lifelong learning spans across all learning activities in all aspects of life and is not limited to general and vocational formal and non-formal education. The European Union places special emphasis on this concept and has declared 1996 the Year of Lifelong Learning. Since then the EU has expected rapid social and economic adaptation to lifelong learning. The aim of this study is to bring the term ‘lifelong learning’ to a conceptual level in general and to emphasize the interest shown in this concept by the European Union, where it is used effectively in real life situations.

Keywords

Lifelong Learning, Learning, Education, Key Competencies

* Dr., Ministry of National Education, – Ankara / Turkey
mustafaaksoy@mcb.gov.tr

Концепция непрерывного образования и развитие непрерывного обучения в Европейском Союзе

Мустафа Аксой*

Аннотация

Непрерывное образование вызывает интерес не только той или иной страны или какой-либо международной организации, а привлекает к себе большой интерес всего мира. В принципе концепция «учиться от колыбели до могилы» сыграла спасительную роль в западном мире, особенно в Европейском Союзе. Непрерывное образование, основы формирования которого уходят корнями вплоть до начального периода становления современных учебных заведений, подчеркивает недостатки образовательных систем, возникших вследствие промышленной революции, и охватывает не только общее и профессионально-техническое образование, но включает в себя и образовательную деятельность во всех сферах жизнедеятельности. Обративший на это особое внимание Европейский Союз, начав с объявления 1996 года годом непрерывного образования Европы, возлагает большие надежды на ускорение процесса социально-экономической гармонии. Целью данной работы является концептуальное измерение термина непрерывного образования и выявление интереса Европейского Союза к данной эффективно используемой концепции.

Ключевые слова

непрерывное образование, обучение, образование, ключевые навыки

* Доктор, Министерство национального образования – Анкара / Турция
mustafaaksoy@mcb.gov.tr

Yazılı İronik Metinlerin Anlamlandırılması Üzerine Bir Durum Saptaması: Köşe Yazısı Örneği*

İ. Seçkin Aydın**

Öz

Bu çalışma, yazılı ironik metinlerin anlamlandırılmasında karşılaşılan sorunlar üzerine bir durum saptamasını amaçlamaktadır. Günlük yaşantımızın her anında sözlü olarak kullandığımız ironinin yazılı metin olarak kullanımında karşılaşılan anlamlandırma sorunları, bu çalışmanın problem durumunu oluşturmaktadır. Başta eleştiri türü olmak üzere şiir, roman, köşe yazısı vb. türlerde karşımıza çıkan ironik söylem, sözlü ironide olduğu gibi söylenenin tam tersini kastetme gibi bir işleve sahiptir. İronik metinler, eleştirel ve kültürel okuryazarlık çerçevesinde değerlendirilebilecek söylemlerdir. Böyle bir metinle karşılaşan okurun takındığı tavır, gerek sosyal ve kültürel gerek bilişsel farkındalık açısından önemlidir. Çalışma, nitel araştırmaya bağlı olarak Türkçe Eğitimi Bölümünde öğrenim gören 40 üniversite öğrencisi üzerinde yapılmıştır. Bu çerçevede katılımcılara ironik söylemli iki köşe yazısı ve bu yazılara ilişkin sorular verilmiştir. Katılımcılardan derin, yüzey ve eleştirel yapıya yönelik hazırlanan soruları yanıtlamaları istenmiştir. Bulgular sonucunda, katılımcıların ironik söylem taşıyan metinleri çoğunlukla anlamadıkları ve okuma sürecinde metin merkezli bir yaklaşım sergiledikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

İroni, okuryazarlık, eleştirel okuryazarlık, kültürel okuryazarlık, okuduğunu anlama

* "Bu çalışma, II. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda (9-11 Aralık 2009, K.K.T.C.) sözlü bildiri olarak sunulmuştur."

** Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, DEÜ Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü - İzmir / Türkiye
seckin.aydin@deu.edu.tr

Giriş

Bu çalışma, yazılı ironik metinlerin anlamlandırılmasında karşılaşılan sorunlar üzerine bir durum saptamasını amaçlıyor. Yaşantımızın her anında sözlü olarak kullandığımız ironinin yazılı metin olarak kullanımında karşılaşılan anlamlandırma sorunları, bu çalışmanın problem durumunu oluşturmaktadır.

İroninin tarihine yönelen araştırmacılar, çoğu zaman Yunan filozofu Platon'un diyaloglarında hocası Sokrates'e ilişkin yarattığı "temsili karakter"i bir başlangıç sayma eğilimindedir. Bu kavramın tarihsel gelişimi bir boyutuyla da Aristoteles'e dayanır. Aristoteles, ironi kavramını kişinin kendi kendisini önemsiz göstermesi çerçevesinde tanımlar. Bu noktada önemsizliği övünmenin karşısına koyar (Cebeci 2008a: 278). İroni, Büyük Türkçe Sözlük'te (2009) gülmece, söylenen sözün tersini kastederek kişiyle veya olayla alay etme, biçiminde tanımlanmıştır. Kılıç (2008: 148), Türkçede alay kelimesinin ironi kavramını tam olarak karşılamadığını, bunun yerine "alaysama" kelimesinin daha uygun olduğunu ifade eder.

İroni her şeyden önce sembolik bir dildir. Üretilen dildeki sözcükler anlamsal bir değişime uğrar. Sözün gerçek anlamda kullanılmaması ironiyi sembolik bir dil kullanımına götürerek mecazlı bir söyleyişe sokar (Danesi ve Perron 1999: 355-356).

Jankélévitch'e (2008: 140) göre ironi, inceliğe benzer biçimde daha çok mantığımızı frenleyen şeyi temsil eder. Yazara göre, çoğul ve kıvrak olan ironi, duygulara etki etmez artık; incelik ruhunun her şeyi tanımlamaktan ve her şeyi kanıtlamaktan kendini alıkoyması gibi ironi de kendi akıl yürütmesi üstüne fazla akıl yürütmemeyi çizgisel ya da fazla destekli gösterimlerden kaçınmayı öğretir. Yüreğin ağır özelliklerine karşı ironi, incelikli art arda her telden çalan belirsiz bir "amatörlüğün" haklarını ortaya koyar.

İroninin sokratik, dramatik, kozmik ve romantik türlerinden söz edilebilir (Abrams 1993: 136-137). Böylesine bir ayırım yapılmasına karşın, ortak olarak her zaman eleştirel bir tavır, entelektüel bir boyut içeren ironi; örtük, dolaylı, kinayeli ve iğneleyici söyleme biçimidir (Taşdelen 2007: 53). Rotry'e (1995: 115) göre ironinin karşıtı ise sağduyudur. Yazara göre sağduyuya sahip biri olmak, sözcük dağırında formüle edilmiş inançları, eylemleri ve yaşamları sorgulamaksızın kabul etmektir. Oysa ironi, herşeyden önce yaşama dair olguları sorgulamayı gerektirir.

Kierkegaard'a (2004: 227) göre söylev sanatında sık kullanılan bir söz oyununun adıdır ironi ve özelliği, söylenen sözün aksinin ima edilmesidir. Böylece ironinin her biçimi için geçerli olabilecek bir belirleme elde edilir. Fenomen olan sözcük, özün yani anlamın değil, özün karşıtıdır. İroni her

durumda öz ile biçim, anlam ile söz, söylenenle söylenmek istenen arasındaki karşıtlığı esas alır. Asıl anlam niyette ortaya çıktığından, söylediği ifadelerin görünür / gramatik anlamından hareketle suçlanamaz (Taşdelen 2007: 58).

İronik anlatımın en önemli özelliklerinin başında eleştirel bakış bulunur. Yazar her ne kadar saçmalığı/karşıtlığı tarafsız bir şekilde anlatıyor gözükse de metnin gerisinde ağır bir eleştiri vardır. Toplumsal yapı, tarihsel yanlışlıklar ironinin gücüyle mahkûm edilir. Ayrıca bu anlatımda üst bakış ve ince bir alay kendini hissettirir. Ama bu alay, bildik küçümsemeye işaret eden bir tavır olmayıp bu acınası olaya duyulan tepkinin bir sonucu olan karşı koyuştur (Tosun 2007: 84). İroni, içerdiği bütün alay etme dalga geçme anlamlarına rağmen oldukça ciddi bir tavrı gerektirir (Sağlık 2007: 102). İroninin, eski çağlardan itibaren sözlü iletişimde kullanılan önemli bir söylem türü olduğunu belirten Lapp (1992: 24), bu söylem türünün kullanılma amacını ise şöyle belirtir:

1. Söylemek istediğinin tam tersini kastetmek,
2. Birinin düşündüklerinden farklı bir şey kastetmek,
3. Yanlış bir şeyi över gibi görünmek,
4. Gülünçlük yaratmak ve eğlenmek.

İroni farklı metinlerde ve farklı söylem durumlarında kullanılan stratejik bir mekanizmaya sahiptir (Partington 2007: 1556). Partington, farklı metinlerden, söylemlerden ve politik brifinglerden oluşturduğu bütüncede (corpus), ironinin yaşamın her anında yararlanıldığını saptamıştır.

İroni, bir yanıyla da mübalağa sanatına dayanır. Gibbs (1994: 359)'e göre ironi ile mübalağanın ortak noktası gerçeği saptırmasıdır. McCarthy ve Carter (2004: 150), İngilizcede her gün beş milyon sözcüğün mübalağalı kullanıldığını ve bunların çoğunun ironi ile ilgili olduğunu belirtir.

İletişim süreçlerinde vericinin (konuşan/yazan) samimiyeti, sözcelerin anlamlandırılmasında ayrı bir önem taşır. Okamoto (2007: 1143), "samimiyetsiz iletişim" kuramı (the communicative insincerity theory), çerçevesinde yaptığı değerlendirmede, konuşan kişinin söylediklerindeki samimiyetin önemi üzerinde durur. Bu samimiyet, bireylerin iletişim anında ne türden bir niyet taşıdıklarıyla da ilgilidir.

İroni, her ne kadar sözlü olarak yaygınlık gösterse de yazılı kültürün yaygınlaşmasıyla çeşitli yazılı ürünler arasında da yer almıştır. Başta eleştiri türü olmak üzere şiir, roman, köşe yazısı vb. türlerde karşımıza çıkan ironik söylem, sözlü ironide olduğu gibi söylenenin tam tersini kastetme gibi bir işleve sahiptir. Örneğin Swift'in İngiliz edebiyatında bir metin boyunca

sürdürülen ironinin olağanüstü örneği "Alçakgönüllü Bir Öneri" (A Modest Proposal)'sinin İngiltere'de okuryazarlığın arttığı bir sırada belirmesi şaşırtıcı değildir (Sanders 2001: 117). Jonathan Swift, 18. yüzyılda İrlanda'daki yoksulluğu ironik bir söylemle eleştirir. Bu noktada yazılı kültür, yer yer ironik söylemden beslenmiştir. Yazılı kültürün yaygınlaşması ise bireyin yaşamış olduğu kültürden beslenerek ya da o kültürün içindeki olguları anlayabilmesine bağlı olarak kültürel okuryazarlık kavramını geliştirmiştir. Bu durum, anadil programlarına da yansarak kültürel okuryazarlık denilen bir kavram ortaya çıkarmıştır (Pehlivan 2003: 43).

İroni ve Okuryazarlık

En yalın anlamıyla okuryazarlık, bireyin kâğıt üzerindeki birtakım imleri birbirine çatarak sesbirimler, sözcükler, sözcük dizileri, anlamlar çıkarabilme, kendi demek istediklerini de o imler aracılığıyla kâğıt üstüne dökme becerisidir (Göktürk 2006: 45). Bu beceri bir bakıma "temel okuryazarlık" biçiminde de adlandırılabilir. Okuryazarlık sürekli işletildiği oranda bir değer taşır. Aksi hâlde uygar bir dünyanın gündelik olaylarını, kültürel, politik, ekonomik gelişmelerini izlemeye yetmez. Gerçek okuryazarlık yetisi, okuduğunu kendi sözleriyle anlatabilmeyi de kapsar. Bu anlamda okuyan kimse, başkalarına bağımlı olmadan kendi okuma deneyleriyle, kendisi için bilgi edinmeye başlar; dünyaya, olaylara, insanlara bakışını içgörüsünü gittikçe derinleştirir. Öte yandan öğrenim görme amaçlı okuryazarlıkta, bireylere kuru bir beceri kazandırmak değil, belli alanlarda araştırmacı, bilgilendirici, düşüncüyü, duyarlılığı geliştirici bir okuma alışkanlığı vermek olmalıdır. İlköğretimden yükseköğretime, bütün izlencelerin bu amaca yöneltilmesi, bilgi alanı ne olursa olsun, eleştirici irdeleyici bir okuma alışkanlığının anadilin bütün iletişim esneklikleriyle donatılarak bilinçlere yerleştirilmesi gerekir (Göktürk 2006: 47).

İronik bir söylemi anlamak, sosyal edinimin önemli bir özelliğidir Çocuklar, ironik söylemde bulunan kişinin söylediklerinin doğru olmayacağını altı yaşlarında anlamaya başlar ve bu durum on iki – on üç yaşlarına kadar devam eder (Pexman ve Glenwright 2007: 184). İronik söylem, aynı zamanda bir imalı söyleyişe sahiptir. İmalı bir söyleyişin anlamlandırılması, kavramların sözlüksel anlamı ile deneyimlerden, inanışlardan ve ön yargılardan ortaya çıkar (Allan 2007: 1049). Bir metne yaklaşan okur, belli bir okuma birikimi, bir toplumsal kültürel bakış, bir inançlar, beklentiler yumağı ile yaklaşır. Bu birikimden kaynaklanan bir ön anlamayı da birlikte getirir. Gerçekte her okurun bir metni anlaması, kendi dünya yaşantısının, bilinç deneyinin boyutlarıyla, özellikle de dil yetisiyle doğru orantılıdır. Böylece her yorumlama edimi biraz da kendi benliğimizin yorumlanmasıdır. İşte bu anlamda okumak yorumlamak, dilbilgisel, çizgisel, salt parça-

lara yönelik bir etkinlik değil, metnin önü ardı, yüzeyi derini, içerdiği değişik bakış açıları, değişik anlam tabakaları kapsamında bir gezi, bir çabalama, bir uğraştır (Göktürk 2006:108-109).

Bazı ironik metinleri anlamak çok güç değildir. Konuşan kişinin söylediklerinin karşıtını düşünerek kolayca anlam bulunabilir (Grice 1989: 21, Searle 1979: 3, Bosco ve Bucciarelli 2008: 584). Randevusuna ya da toplantısına geç gelen birine:

-Sizi bu kadar erken beklemiyorduk, demek gelen kişinin görüşmeye geç kaldığı anlamını taşır.

Ne var ki kimi karmaşık ironik söylemlere anlam yüklemek bu kadar kolay değildir. Hatta Jean Paul tarafından ironiyi teşhis etmek için soru işareti veya ünlem işareti benzeri bir ironi işaretinin kullanılması bile önerilmiştir (Lang 2008: 232). İronik söylemi ortaya çıkarmak bu durumda bireylerin art alan bilgisine bağlı olarak daha yoğun bir anlamlandırma süreci gerektirir.

İroni ile ilgili son teorilerde anlamlandırma hem anlatım ötesi (meta-representational) hem de karmaşık (sophisticated) çıkarım yeteneği ile ilgilidir (Bosco ve Bucciarelli 2008: 591). Özellikle bireylerin çocukluktan itibaren düz söz ile edim söz arasındaki anlamsal farklılıkları kavrayabilmesi, yetişme tarzları ile doğrudan ilgilidir. Giora ve Fein (1999: 241-242) de ironik bir söylemin anlamlandırılmasında bağlamın etkisi üzerinde dururken diğer yandan ironinin dikkat çekme aracı olduğunu belirtirler. İroni bir taraftan gülme duygusu uyandırabilirken, bir taraftan da hiyerarşik ilişkiler kurar ve tabi olma/olunma durumlarını, yargılamayı ve ahlakî üstünlük iddialarını gündeme getirir. İroninin anlaşılması, ironinin varlığını ya da yokluğunu değerlendiren bir yorum topluluğunun mevcut bulunmasını gerektirir. Yorum toplulukları, benzer duygu ve düşünceleri paylaşan çeşitli söylem toplulukları içinde yer almaktadır. İroninin bu toplulukları oluşturmasından çok; yaş, cinsiyet, meslek grubu vb. çevresinde oluşan ve aynı söylemi paylaşan bu topluluklar tarafından algılanması söz konusudur. Çeşitli söylem topluluklarının örtüşmesi, bu grupların dolaylı bir iletişim içinde olmalarını mümkün kılar. İroninin aktarılmasında ve paylaşılmasında da ironistle yorumcunun mensup buldukları söylem topluluklarının örtüşmesi söz konusudur (Cebeci 2008a: 297).

İronik bir söylemin anlaşılması, anlatımın sözlü ya da yazılı olmasına göre de farklılık gösterebilir. Örneğin sözlü ironide konuşmacının niyetini belirlemek için yüz ifadesine, ses tonuna dikkat ederiz (Pexman ve Glenwright 2007: 179). Mey'e (2003: 7-8) göre bir iletişim süreci sadece söz ediminin ışığında anlaşılabilir. Sözlü davranışların yorumunda sözlü olmayan davranışların ve durumun sınırlılığının da iletişim sürecini etkilediği görülür. Gumperz (1982: 2) de bağlamsal sıranın önemine dikkat

çeker. Sözlü iletişimde yüzey yapının biçim, ölçü, sözdizimsel yapı örtük anlamın yorumlanmasında bir sıra takip eder. Öte yandan yazılı bir ironik söylemde konuşan kişinin yerine ürettiği metnin karşımızda olması, bizi ironinin anlaşılması konusunda farklı sorunlarla karşı karşıya getirir. Yazarın konuya ilişkin niyeti, tutumu, metnin oluşturulduğu siyasi ve sosyal koşullar ironik söylem taşıyan metinlerin anlamlandırılmasında etkili olur.

İronik bir sözü açığa çıkarma yetisi bir okurun okuryazarlığının son sınavıdır. İroni sıradan okur ile çözümleyici okuru birbirinden ayırır. Bir konuşmacıda yüz ifadelerine bakarak ve jestlere dikkat ederek ironiyi kolayca anlayabiliriz. Ancak okurların bu türden bir ipucu avantajları yoktur, onlar okuma ve anlam çıkarma serüvenlerinde yalnızdır ve en çok da bu yüzden ironi kişisel bir çabayı zorunlu kılar (Sanders 2001:117). Hutcheon'a göre ironi söylenmiş olanla söylenmemiş olan arasındaki bir çatışmaya ya da zıtlasmaya dayanmaktan çok, bir yorumlayıcının duyduğu/okuduğu bir ifadeye yönelik anlamlandırma çabası kapsamında ele alınmalıdır. Bu açıdan ironi durağan bir durumu değil, bir iletişim sürecini kapsar (Cebeci 2008a: 296).

İroni öbür yandan hiledir, açıkça saldırgan olmasa bile yine de bir hiledir. -hem oyunbaz hem de son derece ciddidir. İroniyle bir süre geçirdikten sonra okur, her zaman sayfayı belirgin bir topallamayla okuyacaktır. Sorular peşini bırakmaz: Okumama güvenebilir miyim? Algılama gücümü mü yitirdim? Gerçekten anlıyor muyum (Sanders 2001: 117)?

İroninin genel olarak kabul edilen üç işlevi bulunmaktadır. İroni öncelikle konuşmacının sözlerini kuvvetlendirmeye yarayan bir retorik aracı olarak işlevseldir. İkincisi, satir türünün kullandığı bir teknik olarak toplumsal ve bireysel zaafı teşhir etmeye yarar. Üçüncü amaçsa kimi amaçlara göre okuyucuda belli bir farkındalık yaratmaktır (Cebeci 2008b: 96). Bu farkındalık, bireylerin okuma sürecinde metne ve nesnel gerçekliğe yönelik ilgi ve tutumlarını değiştirmede doğrudan rol oynar.

Bir metni okuma sürecinde takınılan tavır ya da okuma yaklaşımı, okunan metnin anlamlandırılmasında ayrı bir önem taşır. Bu nedenle okuma becerilerinin geliştirilmesi ve farklı metin türlerine göre ortaya konan yaklaşımların kavranabilmesi, etkili bir okuma için son derece önemlidir. Okuma becerilerinin geliştirilmesinde iç doğrultulu (metin merkezli), dış doğrultulu (okur merkezli) ve etkileşimsel okuma yaklaşımlarının birlikte göz önünde bulundurulması gerekir (Dechant 1991: 107, Alderson 2000: 303, Treiman 2003: 665, Özbay 2009: 10, Ülper 2009: 29).

Bu çalışmada “Türkçe öğretmen adaylarının ironik metinleri algılamaları hangi düzeydedir?” sorusuna yanıt aranmıştır. Çalışmanın alt soruları aşağıdaki biçimdedir:

Katılımcılar, ironik metinleri anlamlandırırken yüzey anlamsal yapıya ilişkin soruları doğru yanıtlamakta mıdır?

Katılımcılar, ironik metinleri anlamlandırırken derin anlamsal yapıya ilişkin soruları doğru yanıtlamakta mıdır?

Katılımcılar, ironik metinleri anlamlandırırken eleştirel anlamsal yapıya ilişkin sorulara ne tür yanıtlar vermektedir?

Katılımcıların sorulara verdiği yanıtlar, hangi tür okur tipini göstermektedir?

Yöntem

Bu çalışma, nitel bir araştırmaya dayalı olup veriler, doküman ve görüşme tekniğiyle toplanmış, içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Araştırmamanın desenini “durum çalışması” oluşturmaktadır.

Çalışma Grubu: Araştırma, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümünde öğrenim gören ve “Anlama Teknikleri: Okuma Eğitimi” dersini alan 40 öğrenci üzerinde yapılmıştır.

Verilerin Toplanması: Araştırmada, Edgü (1986) ve Güçlü’ye (2008) ait iki ironik söylem taşıyan köşe yazısı kullanılmıştır. Köşe yazılarının ironik söylem taşıyıp taşımadığıyla ilgili uzman görüşüne başvurulmuştur. Bu doğrultuda, metinleri önceden okuyan beş uzman öğretim elamanı bunların ironik nitelikli olduğu konusunda görüş bildirmişlerdir. Ardından metinlerin anlamlandırılmasına ilişkin durum saptama soruları oluşturulmuştur. Durum saptama soruları alan yazındaki (Ülper 2009) yüzey anlamsal (iki soru), derin anlamsal (iki soru) ve eleştirel anlamsal (iki soru) yapıya ilişkin durum saptama sorularından yararlanılmış, daha sonra bu sorular yine beş uzman görüşüne başvurularak düzenlenmiştir. Çalışmada kullanılan her iki metin için de aşağıdaki sorular verilmiştir:

- Metnin konusunu belirleyiniz.
- Metinde verilen konunun hangi yönlerine değinilmiştir? Açıklayınız.
- Metnin ana fikrini belirleyiniz.
- Yazarın metni oluşturma amacını belirtiniz.
- Metinde verilen bilgilere ilişkin siz neler düşünüyorsunuz? Yorumlayınız.
- Bu metinden nasıl yararlanırsınız? Açıklayınız.

Verilerin Analizi: Bu çalışmada toplanan verilerin, nitel araştırmaya dayalı olarak birinci ve ikinci alt problemin analizinde yanıtlar, alt sorular çerçevesinde yüzde (%) ve frekansları alınmış; üçüncü alt soruya ilişkin ise betimsel analiz yapılmıştır.

Bulgular: Bu bölümde çalışmanın alt sorularına ilişkin bulgular ortaya konmuştur. Çalışmanın bulguları ortaya konurken katılımcıların görüşle-

rine de yer verilmiştir. Her katılımcının sıra numarası görüşlerinin sonunda belirtilmiştir.

1. Yüzey Anlamsal Yapı

Aşağıdaki çizelgede verilen metinlerin yüzey anlamsal yapıdaki anlaşılma durumları verilmiştir:

Çizelge 1: yüzey anlamsal yapıya ilişkin anlama durumları

Metin	Konu		Alt Aşamalar	
	f	%	f	%
M1	19	47,5	17	42,5
M2	15	37,5	12	30

Çizelge 1’de, 1 ve 2. metne ilişkin verilen yanıtların anlaşılma durumlarını göstermektedir. Katılımcıların metnin konusunu ve alt aşamalarını (örge) bulmada sorun yaşadıklarını göstermektedir. Birinci metne verilen yanıtların doğruluk oranı, ikinci metne ilişkin verilen yanıtların doğruluk oranından daha yüksektir. Toplam katılımcının (n=40), 19 (% 47,5)’u birinci metnin konusuna; 17 (% 42,5)’si ise alt aşamalarına doğru yanıt vermiştir. Toplam katılımcının (n=40), 15 (% 37,5)’i ikinci metnin konusuna; 12 (% 30)’si ise alt aşamalarına doğru yanıt vermiştir.

Metnin konusuna doğru yanıtlar verenler

Metin 1

Metnin konusu, Türkiye’de yabancı dil eğitimi sorunudur (2).

Metin 2

Metnin konusu, Türk politikacılarının okuryazarlık durumu (14).

Metnin alt aşamalarına doğru yanıt verenler

Metin 1

Metnin alt aşamaları: MEB’in eğitimdeki ilerlemeleri, sınavlardaki başarısı, öğrenci başına düşen öğretmen sayısı, eğitimde kalite, yabancı dil eğitimi, yabancı dilden başka alanlardaki başarı, MEB bakanının başarıları, Türkiye’nin eğitim ve sosyal alanlarda gösterdiği gelişmeler (34).

Metin 2

Metnin alt aşamaları: Türklere yönelik önyargı, Türklerin okur yazarlık durumu, Türk politikacılarının okuryazarlığı. Türk politikacılarının okuma ilgi alanları, Türk politikacılarının kendi meslekleri dışındaki çalışma alanları (19).

Metnin konusuna doğru yanıt vermeyenler

Metin 1

Metnin konusu, eğitim seviyesinin yükselmesi (37)

Metin 2

Metnin konusu, Türk politikacılarının Batılılar tarafından yanlış aksettirilmesi, Türk insanını tanımamaları, Türklerin özellikle de politikacılarımızın okuyup yazdıklarına pek inanmamaları (34).

Metnin alt aşamalarına doğru yanıt vermeyenler

Metin 1

Metnin alt aşmaları: Yabancı dilde önemli adımlar atılmıştır. Bunu görmek için SBS bize yol göstermektedir. Yabancı dilde doğruluk oranı % 50 civarında iken diğer derslerde bu oran % 50'nin altındadır (2).

Metin 2

Metnin alt aşmaları: Anlatıcı, politikacılar üzerinde oluşan yanlış izlenimleri ortadan kaldırmak istediğini belirtiyor. Politikacıların okuduklarını, araştırdıklarını, sürekli aktif hâlde olduklarını anlatıyor (13).

2. Derin Anlamsal Yapı

Çizelge 2: Derin anlamsal yapıya ilişkin anlama durumları

Metin	Ana fikir		Amaç	
	f	%	f	%
M1	4	10	4	10
M2	3	7,5	5	12,5

Çizelge 2, 1 ve 2. metne ilişkin verilen yanıtların anlaşılma durumlarını göstermektedir. Katılımcıların metnin ana fikrini ve metnin oluşturulma amacını bulmada ciddi sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Toplam katılımcıların (n=40), 4 (% 10)'ü birinci metnin ana fikrine ve metnin oluşturulma amacına doğru yanıt vermiştir. Toplam katılımcının (n=40), 3 (% 7,5)'ü ikinci metnin ana fikrine; 5 (% 12,5)'i ise metnin oluşturulma amacına doğru yanıt vermiştir.

Metnin ana fikrine doğru yanıt verenler

Metin 1

Metnin ana fikri, Milli Eğitim Bakanlığının uyguladığı eğitim politikaları ve başarısızlığı (16).

Metin 2

Metnin ana fikri, Türkiye’de halkın özellikle politikacıların okumadaki başarısızlığı, okumayan bir millet olmamız (19).

Metnin oluşturulma amacına doğru yanıt verenler

Metin 1

Metnin oluşturulma amacı, MEB’in uyguladığı sistemi kinayeli bir şekilde eleştirmek ve uygulanan sistemin başarısızlığını gözler önüne sermektir (39).

Metin 2

Metnin oluşturulma amacı, politikacıların okuma alışkanlıklarının olmadığını vurgulamak (28).

Metnin ana fikrine doğru yanıt vermeyenler

Metin 1

Metnin ana fikri, eğitimde özellikle de yabancı dilde kat edilen yolun görmezlikten gelinmesidir (5).

Metin 2

Metnin ana fikri, Türk politikacılarının bilinenin aksine çok okuduğu ve araştırdığı, Batıların her konuda olduğu gibi bunda da ön yargılı olduğudur (35).

Metnin oluşturulma amacına doğru yanıt vermeyenler

Metin 1

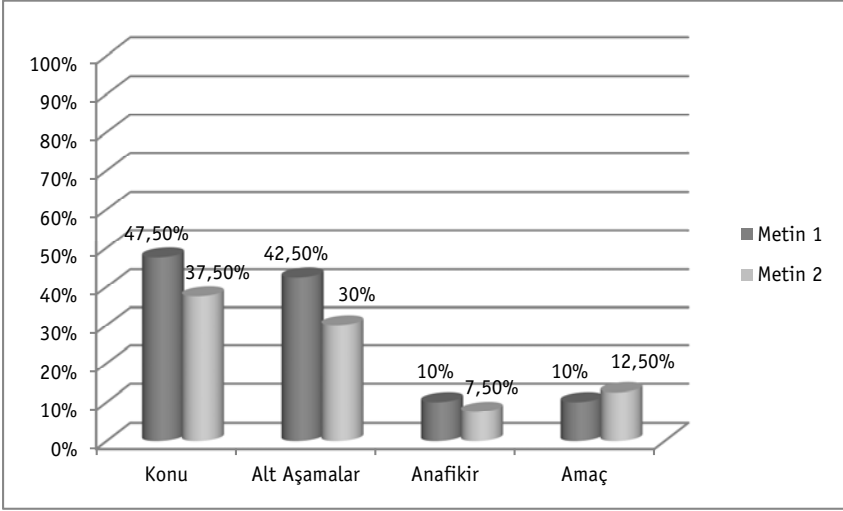
Metnin oluşturulma amacı, yapılmış ve yapılmakta olan başarıların takdir edilmemesi, aksine daha da eleştirilmesini gözler önüne sermesidir (1).

Metin 2

Metnin oluşturulma amacı, halkımızın ve politikacılarımızın okuyup yazdıklarını, fakat yanlış tanıdıklarını belirtmektir (7).

Aşağıdaki grafikte katılımcıların yüzey ve derin anlamsal yapıya ilişkin anlama düzeyleri % olarak gösterilmiştir.

Çizelge 3: katılımcıların yüzeysel ve derin anlamsal yapıya ilişkin anlama yüzdeleri

3. Eleştirel Anlamlandırma düzeyi

Bu düzeyde, katılımcılara metinde verilen bilgiler hakkında neler düşündükleri ve bu metinlerden nasıl yararlanabilecekleri sorulmuştur. Verilen yanıtlar, çoğunlukla yazarın ifade ettiklerini yüzeysel anlamlandırma düzeyinde algıladıklarını göstermektedir. Diğer yandan katılımcılar kişisel yorumlarında yazarın görüşlerini haklı bulmaktadır. Örneğin katılımcılar yazarın düşüncelerini şu şekilde yorumlamışlardır:

Metin 1:

Metinde verilen bilgilerin doğru olduğunu düşünüyorum. Gerçekten de iyi bir eğitimle bütün sorunların üstesinden gelinebileceğine inanıyorum. Yeter ki eğitim taktiği doğru olsun. Öğrenciler en zor olan konuları bile kolaylıkla öğrenebilir. MEB'in kullandığı doğru taktik sayesinde yabancı dil sorunu çözülmüştür (3).

Metinde verilen bilgilerde sayısal veriler kullanılmıştır. Bu yüzden metnin güvenilirliği yüksektir. Ben bu yazısında yazarı haklı buluyorum. Velilerin çoğu ahkâm kesiyor. Yazar burada sayısal verilerle öğrencilerin İngilizcelerindeki başarılarından söz ediyor. Bunu insanlar göz ardı ediyorlar. Bence bu düşüncelerinde haklı. Bu metindeki sayısal verilerden yararlanabilirim. Ayrıca öğrencilerin başarılı olmasının nedenlerini araştırabilirim (5).

Yapılan eğitim sistemindeki değişiklik olumlu olmuştur. Yabancı dil öğrenenlerin sayısı artmıştır. Bu da ülkemizin seviyesini yükseltmiştir. Yabancı dili herkesin

bilmesi gerek. Bunun için de yapılan uygulama olumlu olmuştur. Bu metni kendi öğrencilerime sunarım. Bize bu metnin ne anlatmak istediğini anlatırım. Dil öğretiminin nereden nereye ve nasıl geldiğini dile getiririm (11).

Türkiye’de eğitim sisteminin geliştiği, öğrenci başına daha fazla öğretmenin düştüğü, yabancı dil konusunda gelişmelerin görülmesi, Türkiye’nin geleceği için bilgili kişilerin yetişeceğinin önemli olduğunu söylemek kaçınılmaz olacaktır (30).

Metinde verilen bilgilere katılmayan kimi katılımcılar, bunu yabancı dile gereğinden fazla önem verilmesine bağlıyorlar:

Yabancı bir dil bilmenin güzel olduğunu, ama yabancı bir dil öğrenmeye kalktıgımız zaman kendi dilimizi, kendi derslerimizi ihmal etmemeliyiz. Yabancı dilin diğer derslerden daha yüksek bir noktaya geldiğini görüyoruz (4).

İngilizceye verilen değer kendi dilimize de verilmesi gerektiği düşüncesindeyim. Yabancı dili iyi biliyoruz da kendi dilimizi neden bilmiyoruz! Bir İngilizce kadar kendi dilimizi neden bilmeyelim. Benim düşüncem, bir İngilizceye verilen önemin kendi dilimize de verilmesidir (6).

Benim düşüncem yabancı dile bu kadar özen gösterilirken matematik, Türkçe ve fen bilgisi gibi derslere neden bu çabanın gösterilmediğidir. Diğer dersler için de aynı çabanın gösterilmesi gerektiğini düşünüyorum (20).

Metnin yüzey ve derin anlamsal yapısını anlayan katılımcıların görüşleri ise daha farklı bir biçimdedir:

Metnin kendi içinde çeliştiğini düşünüyorum. Verilen bilgiler ve ifade etme biçimleri arasında bir çelişki görüyorum. Önce eğitimdeki kaliteden söz ediliyor, sonra başarısızlıktan dem vuruluyor (29).

Bir öğrenciye önce kendi anadili öğretilmeli ve bunu nerede, nasıl, kullanacağı gösterilmelidir. Bir insan kendi dilini bilmedikten sonra diğer dilleri bilmesi çok da önemli değildir. Bu metni kendimize bir kılavuz olarak alıp öğrencilerin zorlandığı, başarılarının düşük olduğu yerleri tespit edip o konulara daha fazla ağırlık vermemizde bize yardımcı olacaktır (39).

Metin 2

Ben de yazarın görüşlerine katılıyorum. Bizde de okuryazar sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. Politikacılarımızın da okuryazar olduklarını konuşmalarından anlıyoruz. Aslında biz de kitap okuyoruz, ama bir kitabı birkaç arkadaş birlikte alıyoruz. Birlikte okuyoruz, bu durum bizim okumadığımız anlamına gelmemeli (40).

Türklerin aslında kitap okuyan bir millet olduğunu söyleyebiliriz. Ama kitap okuma oranlarının, satılan kitap sayısı ile ölçüldüğü için Türkiye’de yaşanan ekonomik sıkıntılardan ötürü fazla satış yapılmaması kitap okumadığımız izlenimini yaratmaktadır (39).

Metinde savunulan düşüncenin doğruluğundan kaygı duymuyorum. Türkiye’de belki az sayıda kitap basılıyor, ama bir kitabı en az yüz kişi okuyor (29).

Metnin yüzey ve derin anlamsal yapısını anlayan katılımcıların görüşleri ise şu şekilde örneklendirilebilir:

Metin, politikacıların yeterince okumadıklarına gönderme yapıyor. Bence bu metinden ders çıkararak okuryazarlık konusunda daha dikkatli olmalıyız (38).

Okuma kültür işidir. Ne yazık ki bu da kültürümüzde zayıflamıştır. Politikacılarımızın okumaya zamanları yok; danışmanları okuyor sağ olsunlar (!). Bu metinde anlatılanlar doğru olsaydı öğrencilerimi motive etmek için metni kullanabilirdim (28).

Sonuç

Aynı niyeti taşıyan yazılı ve sözlü metinlerin anlamlandırılmasında dil dışı etkenlerin metne etkisini göz önünde bulundurduğumuzda yüz yüze gerçekleşmeyen iletişimde “anlam”ı ortaya koymak ayrı bir önem taşır. Son dönemlerde “medya okuryazarlığı” kavramının giderek yayılma gösterdiği süreçte, bireylerin yaşadığı toplumun kültürel yapısını, toplumun dünya üzerindeki diğer toplumlarla olan ilişkilerini, toplumu oluşturan bireylerin birbirleriyle olan iletişim biçimlerini anlamak aydın birey olma yolunda bir gereksinim olarak düşünülebilir. Bireylerin gündemi takip etmesi, gündemden kendi değer yargıları doğrultusunda anlamlar çıkarmasının gerçek okuryazarlık bağlamında değerlendirilmesi gerekir. Bu bağlamda, bireylerin kendi anadilinin olanaklarını değerlendirmelerinin yanında eleştirel ve kültürel okuryazarlık deneyimlerinin artırılması da önemli bir yaşantıdır. Bireylerin farklı durumlar içerisinde farklı anlamları çıkarabilmelerini salık vermek, hiç kuşkusuz öncelikli olarak “dil” kavramını kendine meslek edinmiş bireylerin işidir. Özellikle temel okuryazarlıktan eleştirel ve kültürel okuryazarlığa ulaşabilmede dil öğretimini etkin bir biçimde hedef kitleye aktarabilmek için dilin dil dışı etkenlerle anlam kazandığını göz ardı etmemek gerekir. Bazı durumlarda dil dışı bağlam da anlamın oluşmasına katkı sağlar. Bu bağlamda önemli bir söylem biçimi olan ironiyi anlamak entelektüel bir çaba gerektirir.

İyi bir okurdan beklenen en temel davranış biçimlerinin başında, okuduğu metne eleştirel bir gözle bakabilmesi gelir. Eleştirel okuma, çözümleyici

okuma olarak da adlandırılabilir. Çözümleyici okumada kişinin, okuduğu metni anlayarak iletişim öğeleri açısından bilginin bütünlüğü ve tutarlılığı, bilginin değişik kanıtlarla doğrulanması ya da yanlışlanması işlemlerini kullanarak ele alınmasıdır (Gülyüz 2004: 34).

Yapılan bu çalışmanın bulguları, gerek dil öğretimi açısından gerek üniversite öğrencilerinin ironik metinleri nasıl anlamlandırdıklarını gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Bu çalışmanın bulguları doğrultusunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Yazılı ironik metinlerin anlamlandırılmasına ilişkin üniversite öğrencilerinin konu ile tema kavramlarını birbirine karıştırdıkları görülmektedir. Diğer yandan, konuyu bulamayan katılımcıların daha çok metni destekleyen yardımcı fikirleri ve metnin alt aşamalarını fark ettiği görülmüştür. Böylece metinlerin yüzey anlamlandırma aşamasında sorunlarla karşılaşıldığı söylenebilir.
- Derin anlamlandırma düzeyinde, katılımcıların metinleri daha çok düz anlamları ile algıladıkları söylenebilir. Böylece yazarın niyeti ile vermede çalıştığı ileti kaybolmuştur. Alanyazında İpşiroğlu'nun (2002) yaptığı benzer bir çalışmada da yakın sonuçlara ulaşılmıştır. İpşiroğlu, yaptığı bu çalışmada Boğaziçi Üniversitesi ile İstanbul Üniversitesindeki üniversite öğrencilerine verdiği ironik metinde üniversite öğrencilerinin metnin ana fikrini bulmakta güçlük çektiklerini belirtmiştir. Çalışmaya göre verilen metni İstanbul Üniversitesindeki öğrencilerin % 5'i; Boğaziçi Üniversitesindeki öğrencilerin ise % 66'sı anlamışlardır. Yine Altunay (2000), İngilizce öğretmen adaylarının İngilizce ironik metinleri anlamakta güçlük çektiğini saptamış, anlamın gerçekleşebilmesi için ön örgütleyicilerin etkililiği üzerinde durmuştur.
- Katılımcıların eleştirel anlamlandırma düzeyinde yüzey ve derin anlamlandırma düzeyine bağlı kaldıkları, kendi düşüncelerini daha çok metnin düz anlamına bağlı kalarak verdikleri görülmüştür. Böylece metinle, dolaylı olarak yazarla, iletişime geçen katılımcıların metin merkezli bir okuryazarlık yaklaşımı sergiledikleri görülmüştür.

Bu çalışmanın katılımcılarını Uluslararası Kıbrıs Üniversitesinin Türkçe Eğitimi Bölümünde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Çalışma sonucunda, katılımcıların eleştirel ve kültürel okuryazarlığa sahip olmadığı, ironik söylem taşıyan metinleri anlamlandırırken metinle kendi yaşam deneyimleri arasında bir bağlantı kurmaktan çok metne bağlı kaldıkları, böylece etkileşimsel bir okuma süreci yaşamadıkları söylenebilir.

Kaynaklar

- Abrams, Meyer Howard (1993). *A Glossary of Literary Terms*. USA: Harcourt Brace Collage Publisher.
- Alderson, J. Charles (2000). *Assessing Reading*. New York: Cambridge University Press.
- Allan, Keith (2007). "The Pragmatics of Connotation". *Journal of Pragmatics* 39 (6): 1047-1057.
- Altunay, Uğur (2000). Ön Örgütleyicilerin ve Öğrenci Tutumlarının İngilizce İronik Metinlerin Anlaşılması Üzerine Etkileri. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Bosco, Francesca and Monica Bucciarelli (2008). "Simple and Complex Deceits and Ironies". *Journal of Pragmatics* 40: 583-607.
- Büyük Türkçe Sözlük* (2009). <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (12.11.2009).
- Cebeci, Oğuz (2008a). *Komik Edebi Türler: Parodi, Satir ve İroni*. İstanbul: İthaki Yay.
- Cebeci, Oğuz (2008b). "Tarihsel Bir Perspektif Üzerinden İroni Tür ve Tekniklerinin Gelişimi ve Bazı Uygulama Örnekleri." *Cogito* 57: 87-104.
- Danesi, Marcel and Paul Perron (1999). *Analyzing Cultures: An Introduction and Handbook*. Bloomington: Indiana University Press.
- Dechant, Emerald (1991). *Understanding and Teaching Reading: An Interactive Model*. Hillsdale, J: Lawrence Erlbaum.
- Edgü, Ferit (1986). "Türk Politikacılarının Kültür ve Sanatla İlişkileri." *Milliyet Sanat* 15: 10-11.
- Gibbs, Raymond (1994). *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press..
- Giora, Rachel and Ofer Fein (1999). "Irony: Context and Salience". *Metaphor and Symbol* 14 (4): 241-257.
- Göktürk, Akşit (2006). *Sözün Ötesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Grice, Paul H. (1989). *Studies in the Way of Words*. Cambridge/London: Harvard University Press.
- Gumperz, John J. (1982). *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Güçlü, Abbas (2008). "Türkiye Yabancı Dil Sorununu Çözdü!". www.milliyet.com.tr/2008/08/05/ (10.08.2008).
- Güleryüz, Hasan (2004). *Yaratıcı Beyin Gücü ve Okuma Yetişiği*. Ankara: Tekağaç Eylül Yay.
- İpşiroğlu, Zehra (2002). *Düşünme Korkusu, Düşünmeyi Öğrenme ve Öğretmenin Temelleri*. İstanbul: Papirüs Yay.

- Jankélévitch, Vladimir (2008). “Kendisine Dönük İroni: Dokunup Geçme Sanatı.” Çev. Orçun Türkay. *Cogito* 57: 137-142.
- Kılıç, Savaş (2008). “İroni, İstihza ve Alaysama.” *Cogito* 57: 143-148.
- Kierkegaard, Soren (2004). *İroni Kavramı* Çev. Sıla Okur. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Kotthoff, Helga (2003). “Responding to Irony in Different Contexts: on Cognition in Conversation.” *Journal of Pragmatics* 35: 1387-1411.
- Lang, Berel (2008). “İroninin Sınırları”. Çev. Şeyda Öztürk. *Cogito* 57: 231-249.
- Lapp, Edgar (1992). *Linguistik der Ironie*. Narr, Tübingen.
- McCarthy, Michael and Ronald Carter (2004). “There’s Millions of Them’: Hyperbole in Everyday Conversation”. *Journal of Pragmatics* 36 (2): 149-184.
- Mey, Jacob L. (2001). *Pragmatics: an Introduction*. Blackwell: Oxford.
- Okamoto, Shinichiro (2007). “An Analysis of the Usage of Japanese Hiniku: Based on the Communicative Insincerity Theory of Irony”. *Journal of Pragmatics* 39 (6): 1143-1169.
- Özbay, Murat (2009). *Anlama Teknikleri: I Okuma Eğitimi*. Ankara: Öncü Kitap.
- Partington, Alan (2007). “Irony and Reversal of Evaluation”. *Journal of Pragmatics* 39 (9): 1547-1569.
- Pehlivan, Ahmet (2003). *Türkçe Ders Kitabı Seçme ve Değerlendirme*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Pexman, Penny and Melanie Glenwright (2007). “How Do Typically Developing Children Grasp the Meaning of Verbal Irony”. *Journal of Neurolinguistics* 20: 178-196.
- Rotry, Richard (1995). *Olumsuzluk, İroni ve Dayanışma*. Çev. Mehmet Küçük-Alev Türker. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Sağlık, Şaban (2007). “Türk Romanı ve İroni”. *Hece* 124: 92-103.
- Sanders, Barry (2001). *Kabkahanın Zaferi: Yıkıcı Bir Tarih Olarak Gülme* Çev. Kemal Atakay. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Searle, John R. (1979). *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taşdelen, Vefa (2007). “İroni”. *Hece* 124: 53-66.
- Tosun, Necip (2007). “Öyküde İronik Anlatım”. *Hece* 124: 84-91.
- Treiman, Rebecca (2003). “Linguistics and Reading”. *The Handbook of Linguistics*. Eds. Mark Aronoff and Janie Rees-Miller. Blackwell Publishers. 664-672.
- Ülper, Hakan (2009). *Okuma ve Anlamlandırma Becerilerinin Kazandırılması*. Ankara: Nobel Yay.

Kullanılan Materyaller:

Metin 1

TÜRKİYE YABANCI DİL SORUNUNU ÇÖZDÜ!

Abbas Güçlü

Milli Eğitim Bakanlığı, hemen her konuda müthiş performans gösteriyor. Okuma yazma oranlarından okulöncesi eğitime, meslek liselerinden OKS, ÖSS, SBS'ye kadar hemen her konuda müthiş ilerlemeler kaydetti. Kişi başına düşen öğretmen sayısı arttı. Eğitimin kalitesi yükseldi. MEB'e ayrılan ödenekler ve yeni yapılan okullar TC tarihinde hiç görülmeyen noktalara ulaştı. Tıpkı tüm zamanların en büyük kampanyaları gibi.

Çelik yönetimindeki Milli Eğitim Bakanlığı'nın her şeyi yapmaya muktedir olduğunu biliyordum ama bu kadarını başaracağına, rüyamda görsem inanmazdım.

Anadolu liselerinde yabancı dili kaldırdığında kendisini eleştirmiştik. Meğerse büyük haksızlık etmişiz. Anadolu liselerindeki birkaç yüz bin öğrenciye yabancı dil öğretemezken, 20 milyon öğrenciye nasıl öğreteceksiniz diyenler de halt etmiş... Öğrencilerimiz, düne kadar, 10 yıla yakın bir süre yabancı dil eğitimi görüp sokakta gördüğü bir yabancıyla iki kelime konuşamıyordu. Ama artık o günler geride kaldı... Peki, bütün bunları nereden çıkardık? MEB'in bu yıl gerçekleştirdiği Seviye Belirleme Sınavı (SBS) sonuçlarından. Yani devletin resmi rakamlarından.

Sınav sonuçları genelde iyi analiz edilmez. Oysa her şey onlar da gizlidir. Veliler hâlâ SBS puanları niye azaldı, niye çoğaldı diye ahkâm keseceklerine, MEB'in gerçekleştirdiği bu göz kamaştırıcı başarıyı alkışlasınlar. İşte size çok çarpıcı istatistikler:

Yaklaşık birer milyon öğrencinin girdiği 6 ve 7. sınıf SBS'lerde 5 ayrı testten sorular soruldu. 6'lara 80, 7'lere de 90 soru yöneltildi.

Şimdi sıkı durun; 6'larda 19 Türkçe sorusunda Türkiye ortalaması 10.96, 16 Matematik sorusunda 4.59, 16 Fen sorusunda 4.78, 16 Sosyal'de ise 7.3. Yani öğrenciler her iki Türkçe sorusundan birini, her dört Matematik ve Fen sorusundan birini, her beş sosyal sorusundan ancak ikisini yaparken, en yüksek performansı yabancı dilde gösterdi. Yabancı dilde Türkiye ortalaması 13 soruda 7.16. Yani yüzde 50'nin çok üzerinde. Buna başarı denmez de ne denir? 7. sınıflarda da durum farklı değil, en yüksek başarı ortalaması yine yabancı dilde.

Türkiye'nin çok kısa bir sürede öğrencilerini her iki yabancı dil sorusundan birini çözecek noktaya getirmesi çok önemli bir başarıdır. 7.5 milyon vatandaşımızın okuma yazma bile bilmediği bir ortamda, özellikle İngilizce konusunda geline bu nokta takdire şayandır. Şimdi yine bazı münafıklar ökünün altında buzağı arayıp farklı gerekçeler öne sürecektir. Zaten konuşmaya da başladılar.

Neymiş efendim:

*Sorular çok kolaymış. Sanki diğer sorular kolay değildi!

*Kolej öğrencileri soruların tümünü yanıtlayarak ortalamayı yükseltmişmiş. Pes yani, peki diğer derslerde niye yükseltemediler?.. Böylesi bir mucizeyi kim görmezlikten gelebilir ki? Değil başka bir bakanlığa kaydırma ya da kızağa çekme, kendisine TBMM Onur Ödülü verilmelidir. O da yetmez, Tüm Zamanların En Başarılı Milli Eğitim Bakanı ilan edilmelidir. Üniversitelerin yabancı dil bölümleri fahri doktora için yarışa girmeli, sivil toplum örgütleri de yılın oskarları için tek aday olarak onu göstermelidir. Özetin özeti: Türkiye'nin ekonomik ve sosyal alanlarda gösterdiği göz kamaştırıcı gelişmeleri görmeyenler, eğitimde, özellikle de yabancı dilde kat edilen yolu görmezlikten geleceklerdir. Siz onlara bakmayın!..

Metin 2

TÜRK POLİTİKACILARININ KÜLTÜR VE SANATLA OLAN İLİŞKİLERİ

Ferid Edgü

Türk politikacılarının, kültür ve sanatla pek yakından ilgilenmedikleri konusundaki yaygın inanç (gene!) Batı'dan kaynaklanıyor olsa gerek. Batılılar, bilindiği üzere Türk insanını tanımadıkları gibi, tarihimizi de pek bilmezler. Ayrıca, o büyük saplantıları, Batılıları nesnel olmaktan alıkoymaktadır. Dolayısıyla Türklerin özellikle de politikacılarımızın okuyup yazdıklarına pek inanmazlar.

Batı etkisindeki birtakım aydın bozuntuları da yanlış kanıyı paylaşmakta, politikacılarımızın günahlarına girmektedirler.

1960'lı yıllarda, Paris'te bir kahve sohbeti sırasında, Lautréamont, Rimbaud, Jarry, Artaud gibi gerçeküstücülerin Tanrıları konusunda konuşulurken, (gençlik dolayısıyla) ikide bir söze girdiğimi gören, gerçeküstücülerin papası André Breton, bir ara, bana doğru dönmüş ve o genzinden gelen gururlu sesiyle " Siz gerçekten Türk müsünüz?" diye sormuştu. "Hayır, demiştim ben bir Jeune Turkc'üm." Yanıtımdan pek hoşlanan Breton "Ağzınızı açar açmaz anlamıştım." demişti.

Diyeceğim, Türkler konusunda, Batılılar, özellikle Fransızlar, Almanlar, İngilizler, İskoçyalılar, İrlandalılar, Felemenkler, Belçikalılar, İsviçreliiler, Danimarkalıları vb. hem ön hem de arka yargılıdırlar. Bizleri tanımadan hüküm verirler. Ne yazık ki, bu hükümler, hiçbir eleştiri süzgecinden geçmeden, bizde de bazı çevrelerde benimsenir.

Nedir bu hükümler?

Örneğin Türk politikacısı okumazmış!

Hatta Türk aydını bile okumazmış

Yalnızca bazı..... (sansür) okurmuş.

Bunların hiçbir bilimsel temeli yoktur.

Çünkü istatistik yöntemler her ülkede değişiklikler gösterir. Göstermiyorsa göstermelidir. Örneğin, kâğıt üretimi, yayımlanan kitap sayısı, baskı sayısından oluşan bir istatistik her ülke için (okur sayısı açısından) sağlıklı sonuçlar sergilemez. Örneğin Fransa’da bir gazeteyi ortalama 3,2 kişi okur. Türkiye’de ise 12 kişi. Bu oran, kitap konusunda çok daha büyüktür. Bir kitabı belki de 100 kişi okur. Böylece 3.000 satan bir kitap 300.000 kişi tarafından okunuyor demektir ki, bu da hiç de azımsanacak bir okur sayısı değildir.

Okurlar arasında en büyük yoğunluğu politikacılar oluşturmaktadır. Ülkemiz politikacıları, kim ne derse desin, Fransız, İtalyan, İngiliz meslektaşlarından çok daha fazla okumaktadır.

Birçok kişi bu savımıza inanmayacaktır ya da politikacıların çok işi olmadığıyla açıklayacaktır bu durumu.

Oysa ne biri ne de öbürüdür gerçek neden: Türk politikacısı bu toplumun en meraklı kesimini oluşturmaktadır. Uğraşları gereği, yurtlarını genelinde ve tüm boyutları içinde algılamak istemektedirler. Bunun için de, yalnız yurt gerçeklerinin değil, dünyada olup bitenlerin, bilimsel araştırmaların sanatsal yeniliklerin izleyicisi olmaları gerektiğinin bilincindedirler.

Bu olgu, özellikle 1960’ların günümüze kendini daha bir duyurmaktadır. Son dönemlerin Türk politikacısının ilgi duymadığı kültür, sanat, bilim etkinliği, yeniliği yok gibidir.

1980’lerin başında yapılmış (ne yazık ki henüz yayımlanmamış) bir araştırmanın sonuçlarına göre, Türk politikacısının en fazla ilgi duyduğu alan, “felsefe ve mantık”tır. Bunu sırasıyla: 2) Tarih, 3) Toplumbilim, 4) Zooloji, 5) İktisat, 6) Matematik, 7) Çevrebilim, 8) Morfoloji, 9) Edebiyat, 10) Sibernetik, 11) Hukuk izlemektedir.

Gene bu araştırmanın sonuçlarından öğrendiğimize göre, politikacılar her hafta en az bir kitap okumaktadır (en çok okuyan 10 kitap). Evinde kitaplığı olmayan hiçbir politikacı yoktur. Ama hiçbir politikacı, evindeki kitaplarla yetinmemekte ve kitaplıklardan yararlanmaktadır.

Ne zaman bir kitaplığa uğrasam, bu kitaplık, ister Süleymaniye gibi çok özel; ister Milli Kütüphane gibim genel; ister Fransız Bibliothèque’i gibi çok Firenk; ister Köprülü gibi çok üzgün; ister Beyazıt Kütüphanesi gibi çok üzgün olsun, her zaman, bu kitaplıklarda politikacılarla karşılaşmışımdır: Başları önlerindeki kitaba eğilmiş, sağ ya da sol ellerinde kalem dış dünya yokmuşçasına kendilerini okudukları kitaba ya da el yazmasına kaptırmışlar, not almaktadırlar...

İstanbul kenti, son seçimlerde kaç milletvekili çıkarmıştır bilmiyorum. Hele bu milletvekillerinin partilere göre dağılımlarını hiç bilmiyorum. Ancak bildiğim bir şey var: Birkaç gün önce uğradığım Millet Kütüphanesinin okuma salonunu tıklım tıklım gördüğümde hayli şaşırılmış ve yıllardan beri tanıdığım kütüphane me-

muruna bu yeni gelen ve eskisine pek benzemeyen oturaklı zatların kimler olduğunu sormuştum. Aldığım yanıt “Aman Aziz Bey, nasıl olur da tanımazsınız, beldemizin milletvekilleri!” doğrusu pek şaşırtmadı beni; daha önce gördüğüm, izlediğim, tanıdığı olduğum bir gerçeğin dışavurumuydu bu.

Yanımda bir fotoğraf makinesi bulunmadığı, dolayısıyla bu tarihsel anı negatife geçiremediğim için pek çok üzüldüm. Oysa üzülecek bir şey yoktur: Politikacılarımız okuyordu. Üstelik ellerine geçenleri değil, ellerine geçmeyenleri de okuyorlardı.

Büyük bir coşkuyla bu “durumu” kendisine aktardığım bir sahaf dostum, “Bunda şaşılacak ne var?” dedi. “Türkler çok okur; bu bir. İkincisi, Türk politikacıları daha çok okur. Öylesine ki, arayıp da bulamadıkları kitaplar için kitaplara açık çek bırakanlar yalnız onlardır. Çoğu kez, aradıkları kitabın fotokopilerine bile razı oluyorlar...”

Sahaf dostumla yaptığım söyleşi sırasında, politikacılarımızın yalnız iyi ve doyumsuz bir okur olmadıklarını, aynı zamanda ilgi çekici araştırmaların, incelemelerin, tezlerin yazarları oldukları da ortaya çıktı: 1980’den bu yana yayınlanan en ciddi, en önemli, en ilginç araştırmaları politikacılara borçlu olduğumuzu bu arada öğrendim. “Fatih Döneminde Levent /Batı İlişkileri; Kanuni’nin Kanunları; Köy Gerçekleri, Köylü Düşleri; Yarın Ne Zaman Olacak? Dilinin Kurbanı Bir Şair: Tevfik Fikret; Ümmetten Millete: Cumhuriyetin Doğuşu” politikacılara borçlu olduğumuz yapıtlardan yalnızca birkaçı.

Politikacılarımızın ilgi alanları, kültür birikimleri, genel ve özel kültürleri öylesine geniş ve derindir ki, öğrenimleri ne olursa olsun, en yüksek düzeyde sorumluluk isteyen görevlerde (öğrenimleriyle uzaktan ilgisi bulunmasa dahi) büyük bir başarı göstermektedirler. Tıp doktoru içişleri bakanları, mühendis ekonomi bakanları, avukat kültür bakanları, siyasal bilimci orman bakanları bu savımızın en geçerli kanıtlarıdır.

Ülkemizin kültür, sanat ve bilim alanındaki olağanüstü hızlı gelişmesindeki en büyük pay ilkin politikacıların sonra da yükçülerindir. Ama YÖK’çüleri politikacılarından ayırmak doğru olmayabilir. Bu, bir yorum sorunudur ya da bir sorun yorumudur. Sanırım daha çok ikincisidir.

Fakirin bu yazısı gibi, vesselam....

A Situation Assessment on the Comprehension of Written Ironic Texts (A Study of Newspaper Columns)

İ. Seçkin Aydın*

Abstract

This study aims to assess the situation concerning the problems encountered in comprehending written ironic texts. The comprehension problems encountered in written forms of irony, which we use orally at any time in our daily lives, constitute the problem statement of this study. The ironic discourse which we encounter especially in critical reviews, and other genres such as poetry, novel and newspaper columns, has the function of implying the opposite of the words uttered, just like in oral irony. Ironic texts have discourses which can be assessed within the framework of critical and cultural literacy. The attitude assumed by the reader who encounters such a text is important in terms of either social and cultural awareness or cognitive awareness. Depending on qualitative research, this study was carried out with 40 undergraduate students studying at the Department of Turkish Language Education. In this context, two newspaper columns with ironic discourse and some questions related to these two columns were given to the participants. The participants were asked to answer these questions, which aimed at an understanding of the deep, surface, and critical structure. Consequently, it has been observed that the participants mostly did not understand the texts with ironic discourse, and they showed a text-oriented approach during the reading process.

Keywords

Irony, literacy, critical literacy, cultural literacy, reading comprehension.

* Assist. Prof. Dr., Dokuz Eylül University, DEÜ Buca Faculty of Education, Department of Turkish Education, - İzmir / Turkey
seckin.aydin@deu.edu.tr

Анализ состояния интерпретации письменных ироничных текстов (на примере статей колонки)

И.Сечкин Айдын*

Аннотация

Целью данной работы является анализ ситуации, связанной с выявлением проблем в интерпретации письменных ироничных текстов. При использовании иронии, повсеместно употребляемой в повседневной жизни, в письменном тексте возникают проблемы с ее интерпретацией, которые и явились предметом исследования данной работы. Ироничные предложения, используемые особенно как критика, в стихах, романах, статьях газетной колонки, имеют особенность указывать на значение, прямо противоположное словесному значению. Ироничные тексты являются предложениями, которые могут быть рассмотрены в рамках критической и культурной грамотности. Отношение читателя к такому тексту важно с точки зрения социальной и культурной, а также познавательной осведомленности. В данном исследовании принимали участие 40 студентов университета, обучающихся по специальности «обучение турецкому языку». В этом контексте участникам были даны два текста, содержащих ироничные предложения, и связанные с этим текстом вопросы. Участникам было предложено ответить на подготовленные вопросы, носившие глубокий, поверхностный и критический характер. В результате исследования было выявлено, что в большинстве случаев участники не понимали смысла ироничного текста, а также во время чтения наблюдался ориентированный на данный текст подход.

Ключевые слова

ирония, грамотность, критическая грамотность, культурная грамотность, понятие прочитанного

* и.о. доцента доктор, университет Докуз Эйлюль, педагогический факультет Буджа, кафедра обучения турецкому языку – Измир / Турция
seckin.aydin@deu.edu.tr

Is Attār's Fotovvatnāme in Istanbul...?

Ömür Ceylan*

Abstract

Farid ud-Dīn Attār, one of the prominent and leading poets of Eastern literature, still keeps researchers busy not only with the valuable works he has left, but also with the numerous works doubtfully belonging to him. Fotovvatnāme of Attār is one of these works, which has provoked deliberations concerning authorship for nearly a century. Spanning from Germany to Pakistan, these lengthy deliberations have encompassed the copies existing in Turkey, Iran and Romania, but poets such as Hātifi of Hargird and İzzī-i Mervī, and scholars such as Said Nefīsī, Franz Taeschner and Abdülbaki Gölpınarlı have not yet come to a definite conclusion. By setting out from a manuscript, which is registered in Istanbul University Central Library's Persian Manuscript Collection, Number F 1288 and which has not been seen or evaluated by the above mentioned scholars, this article will bring the deliberations to a new dimension and the text cited will be published for the first time in its original script.

Keywords

Classical Literature, Fotovva, Fotovvatnāme, Attār, Akhī, Manuscript, Critical Edition

Starting from the time of the Prophet Muhammad and continuing increasingly, the establishment and adoption of Islam in the regions where it spread through the conquests do not indicate a time period only in the field of research of those studying the history of belief. The processes of conversion and alteration of the established cultures, which are usually imposed with the political projects, the restructuring of the social layers

* Prof. Dr., İstanbul Kültür University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature – İstanbul / Türkiye
o.ceylan@iku.edu.tr

and institutions accordingly, the changing perception of art and works of art along with the individual and society, exist as a multilingual, versatile, complex socio-political process concerning in totality the cultural history of an important part of today's world geography. One of the cultural elements of the mentioned history which is emerging from the dark – drastically still not enlightened – labyrinths is the ideal of *fotovva* which has become rather organized under the name of Ahilik [the Institution of *Akhî*] (Köksal 2005) in Anatolia.

Starting from the first century AH when it was mentioned as one of the virtues of Sufism until the fifth and sixth centuries AH when it was entirely institutionalized, the concept of *fotovva* has been an important item on the agenda of the cultural, moral, political, social and economic life in most parts of the Islamic geography. Although it grew into a medium of political power in the hands of the Abbasid caliphs, the history of *fotovva* spanning many centuries is a field worthy of study for various disciplines today. However, the characteristics that make the history of *fotovva* so fertile involve difficulties for scholars in these fields. *Fotovva*, which has left political and cultural tracks in the geographies of the Arabian Peninsula, Iran, Middle Asia, the Central East, Anatolia, the Balkans and even North Africa, has a complex structure spanning from the local details to historical-social conversions in these regions and can only be analyzed by multilingual readings and versatile comparisons. Besides the studies of the original sources written in Arabic, Persian and Turkish, following the research on *fotovva* in many different countries of the world, especially in Europe, together with the Arabic, Persian and Turkish world, also means a thoroughly difficult process which exerts the lifetime of men and their assets. Consequently, as it is in almost every field of research, studies based on translation and comparison acquire great importance for research on *fotovva*.

Written both in verse and in prose in Arabic, Persian and Turkish, the *Fotovvatnâmes* which are the historical codes of laws of the *fotovva* doctrine are the principal sources of the studies on the subject (Ocak 1996; Öztürk 1997, Torun 1996, 1998; Afshari 2003; Bilgin 1992; Gölpınarlı 1954-1957; Arslanoğlu 1997b). Particularly in the examples written in prose, the establishment of *fotovva* by Çâr Pîr (Prophet Adam, Prophet Noah, Prophet Abraham, Prophet Muhammad), the *Ghadir Al-Khumm* event and succession to 'Ali, and *fotovva* ceremonies such as ahd (lit. pledge of loyalty), biat (lit. oath of allegiance), kardaşlama (lit. welcome into the group), helva gönderme (lit. serving helva) and şed kuşanma (lit. girding with waistband) are explained in detail. The rules of *fotovva*, which are subsequently listed– even sometimes designed to be learnt by heart in

question and answer form – and each of which is called *adab* (lit. prescribed Islamic etiquette), are the common content of all *fotovvatnâmes*, in verse or in prose. These rules of *adab* virtually portray the character of a *fatâ* (lit. a member of *fotovva*). Accordingly a *fatâ* should be righteous, peaceful, trustworthy, pious, kind, generous and modest. A *fatâ* is open-handed, open-hearted, neighbourly and munificent, and a *fatâ* is not interested in other people's behaviour, is not engaged in gossip and is virtuous. He knows about what he talks; he is loyal, bountiful, friendly and soft-spoken. Both his friendship and enmity are for the sake of Allah. He behaves with kindness even to those who harm him. He is not haughty, he is modest. He does not slander; he is compassionate and patient. He favours the *dervishes* and believers. He guards secrets and overlooks faults. He represses his anger. He is helpful to everyone, first of all to his neighbours. He loves solitude. *Fotovvatnâmes* also organize the everyday behaviour of this sample man, generally described by covering the main features. They explain etiquette – how to sit down and stand up, how to behave at table, how to go to shopping, how to visit people suffering from an illness, how to visit graveyards – which it is obligatory to obey in detail.

The ideal of *fotovva*, which promises a total moral revolution to the society, has an opulent collection of texts extending over a vast geography, even for today. Within this vast geography, Iran attracts attention as one of the regions where *fotovva* developed historically. The *fotovva* scholars in Iran are rich in number and quality, in contrast to the modest progress in Turkey. "*Fotovvatnâme-hâ va Resâ'el-e Khâksâriyeh (30 Treatises)*", which was published in 2003 (1382 SH) by the Iranian *fotovva* scholar Mehran Afshari, is a new and important work that demands mention. In this work 30 manuscripts of *fotovvatnâme* and treatises of Hâksâriye are published comparatively and there is also a comprehensive section of analysis written by Afshari.

Among the 30 texts compiled by Afshari in his valuable work there is a text differing from the others because of the centenary disputes about it. Entitled as *Fütüvvetnâme-i Seyyid İzzî-i Mervî*, this modest *masnavi* consists of a minimum of 80 a maximum of 84 couplets according to the copy and is in the form *mafâ' ilun / mafâ' ilun / fa' ulun* of the *Hajaz* class of meter.

Permanent debate about its author rather than its content and style make the above mentioned work interesting. The fifth treatise of the work, *Fotovvatnâme of İzzî* opens with a preface by Afshari relating to the information on the text and its copies as in the case of other texts. As to this preface, the text was first published in *the Corrected Divan of Attâr* by Saïd Nefîsî in 1959 (1339 SH) and since then it has been known as "*Fotovvatnâme of*

Attār” in Iran¹. While some of the subsequent publishers of *Attār* incorporated it under the title of “*Fotovvatnāme in verse*” in publications (Dervish: 92-95), some of them excluded it (Bedüzzaman Fürüzanfer 1381 SH). The Pakistani scholar Muhammed Riyâz has an article titled “*Fütüvvetnāme-i Attār yâ Hâtifi*” on the text ascribed to Hâtifi of Hargird (Huart 1997: 370; Öztürk 1997: 468)² by Prof. Dr. Franz Taeschner in his article published in 1932 (Taeschner 1932). Muhammed Riyâz affirms that this *fotovvatnāme* could not be ascribed to either *Attār* of Nishapur (d.1229) or Hâtifi (d. 1521), or *Attâr-ı Tûnî* or one of the other *Attār*s in terms of its language and style (Riyâz 1348 SH: 86-92). By noting that Nefîsî did not mention the source of the text he published when attributing it to *Attâr*, Riyâz suggests that it could have been taken from a handwritten *divan* of *Attâr* kept in the Istanbul Hâlet Efendi Library, as indicated in the preface of the Nefîsî publication. According to Riyâz, unaware of the copies that each of them used, Taeschner and Nefîsî have published the same text, ascribing it to Hâtifi and to *Attâr* under the guidance of the manuscripts. As regards to the age he lived in and the references in his other works, it is reasonable to assume that *Attâr* had written a *fotovvatnāme* or a poem dealing with *fotovva*. On the other hand, it is not reasonable that Hâtifi, who lived between the second half of the 15th and the beginning of the 16th century and who wrote a *Shahnameh* for Shah Ismail, also write a poem about *ehl-i fetyân* (lit. members of *fotovva*) and *ayyārân* (lit. a class of warriors, associated with *fotovva*) at a time when they were under persecution. However, when the language and style of the poem is compared with *Attâr*'s other works, it becomes quite difficult to attribute the text to him (Riyâz 1348 SH: 89-92). Eventually, in M. Riyâz's article dated 1969, the text was re-published as 84 couplets, attaching the couplets the Nefîsî and Taeschner publications did not mutually include in their own publications (Riyâz 1348 SH: 89-92).

M. Afshari brings up another dimension to all these discussions. Based on a collection in the Central Library of the University of Tehran (with the date of copy July 12, 1441 and registration nr. 3528) Afshari assumes that the *fotovvatnāme* was written by Seyyid İzzî-i Mervî. The reasons for this assumption are thus:

I.

مکن زنه‌ار این معنی فراموش
همی کن پند من چو ن حلقه در گوش

“Do not forget what I told you; My advice should always be in your mind.”

While the 80th couplet is as such in other copies, in the manuscript from the University of Tehran it is recorded as a pen name couplet;

مکن زنه‌ار این معنی فراموش
همی کن پند عزی حلقه در گوش

“Do not forget what I told you; İzzī’s advice should always be in your mind.”

II. The 82nd couplet does not exist in the manuscript from the University of Tehran, whereas in the other copies it is as such:

اگر خواهی که این معنی بدانی
فتوت نامه عطار خوانی

“If you want to comprehend this meaning/fotovva (really), you have to read the Fotovvatnāme of Attār.”

In fact, this is the only reason that Said Nefīsī attributed the poem to Attār.

Although Mehran Afshari did extended research on Seyyid İzzī-i Mervī – presuming that he lived in the 14th century setting out from the date of the copy – he points out that he did not encounter any information. However, Afshari’s research led him to two new copies (Rum 1, Rum 2). One of the copies, entitled “Fotovvatnāme of Sheikh Attār” which is kept in the Library of the Romanian Oriental Studies Academy (Rum 1, M 178, Central Library of the University of Tehran, microfilm nr. 6225) is a manuscript presumably from the 15th century, and the other one belongs to an earlier period (Rum 2, Central Library of the University of Tehran, microfilm nr. 3761). After giving this information, Afshari re-publishes the text, comparing the mentioned five copies (S. Nefīsī, M. Riyāz, University, Rum 1, Rum 2) and shows the differences of the copies in the apparatus (Afshari 2003: 36-42).

A manuscript which has not been seen by the above-mentioned scholars is registered in the Persian Manuscript Collection of Istanbul University Central Library’s under the number F 1288. Abdūlbakī Gölpınarlı cites the mentioned manuscript for the first time (1950: 15-16) and gives us information in his comprehensive and praiseworthy article entitled “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları” (The Institution and Resources of *Fotovva* in the Islamic and Turkish Regions):

A Fotovvatnāme registered with the number 1288 among the Persian manuscripts in Istanbul University Central Library is attributed to the great Sufi poet Farīd ud-Dīn Attār (627 AH / CE1230). In this treatise which is a masnavi of 192 couplets and is in the meter of <<mafā`ilun / mafā`ilun / fā`ülun>>, it is told that there are seventy two orders of fotovva such as generosity, righteousness, open-heartedness, virtuousness, loyalty, returning good for evil, bountifulness. In this masnavi, two times Ahī (Akhī), for expressing the disciple of fotovva two times terbiyet (terbiye) (lit. education) are uttered, in two couplets the name

of Attâr is cited, and by the end of the text it is advised to refer to Nizâmî's <<Penc-genc>> intentionally. It is ambiguous that this masnavi which was not seen by Âka-yı Said Nefîsî and Prof. Ritter belongs to Attâr. ... In short, this masnavi does not deal with the principles of fotovva but its aspects and conditions.

The first 80 couplets of the mentioned masnavi – which Gölpinarlı assumes to be only doubtfully belonging to Attâr – is the masnavi itself which S. Nefîsî ascribed to Attâr, F. Taeschner to Hâtîfî, and finally M. Afshari to İzzî-i Mervî. In fact, by using another manuscript Nefîsî included the mentioned *fotovvatnâme* in *the Corrected Divan of Attâr* (1959) which he published 19 years later than his Attâr biography dated CE 1940 (1320 SH) (in giving reference, Gölpinarlı claims that Nefîsî probably had not seen this manuscript) and 10 years later than Gölpinarlı's article. It is also noteworthy that in the same article the late Gölpinarlı provides information about the manuscript published by Taeschner in the name of Hâtîfî in 1932 (1949-1950: 23). "Hâtîfî also has a Fotovvatnâme of 84 couplets and this treatise in verse is creditable to bring out the power of the member of fotovva in Iran in the 15th century. This treatise notifies that there are seventy two orders of fotovva and it does not deal with its principles. This treatise was published in Leipzig in 1932 by Taeschner as photocopy; its 11th and 14th couplets include the term <<ahî>> (Akhî) and its 69th couplet the term <<terbiyet>> for the word 'disciple'." Apparently, the absence of the couplet including the name of Attâr in Taeschner's manuscript misled Gölpinarlı and the similarity of the first 80 couplets of the Istanbul manuscript and Taeschner's publication escaped Gölpinarlı's notice.³

The manuscript in Istanbul which has a red heading {قدس سره} شیخ عطار (Fotovvatnâme of Sheikh Attâr [lit. a word for the expression of respect]) and which is compiled uninterruptedly and continuously as 180 couplets, is complemented with a couplet called mahlashane (lit. house of the pen name) including the pen name *Attâr*, and a piece of *masnavi* in 10 couplets – follows again continuously – quoting a conversation between Prophet Luqman and his son. Regarding the entirety of the text, it can be suggested that these 10 couplets were placed by the transcriber inadvertently next to the *Fotovvatnâme* because they use the same meter. In fact, between these 10 couplets referring to Nizâmî's *Penc Genc* and the couplet including the pen name Attâr there is a line drawn with another pen and a mark put afterwards. Although there is no record of the date of copy and the transcriber, this manuscript which could contribute to the publication of Afshari – with

its critical edition –could also facilitate vital progress in the discussions on *Fotovvatnâme of Attâr* that have lasted nearly eight decades.

Setting out from the poems in the Turkish postscript, probably written by the same person (Kemalpaşazade, Muînî, etc.), it is assumed that the manuscript is at the earliest from the beginning of the 16th century and from Anatolia. As in the copies of Taeschner, Nefisî (Hâlet Efendi), Tehran and Romania, this manuscript also begins with these couplets:

الای هوشمند خوب کردار
بگویم با تو رمزی چند ز اسرار
چو دانش داری و هستی خردمند
بیاموز از فتوت نکته چند

“Hey you, the good-tempered, clever one! Let me utter some secrets with symbols to you. Be clever and well-informed, so you can learn some witty remarks (important points) on *fotovva*.”

In common with the other copies, the first 80 couplets make us think that it is one of the texts belonging to the second period of the *fotovvatnâme* tradition that begins with Sühreverdi (*Rasâlatu'l-Fotovva*) (13th-14th centuries). The *fotovvatnâmes* of this period have the identity of regulations where the principles of *fotovva* are listed, while *fotovva* is to be accepted as an independent ideal of the institution. It is also the period when the terminology on *fotovva* begins to be created anew. The texts including detailed information on customs and principles were *fotovvatnâmes* of the third period written mainly after the establishment of *ahi* (*akhî*) trade guilds (Ocak 1996).

This section of 80 couplets – accepted as belonging to İzzî-i Mervî by M. Afshari, basing his conclusions on the manuscript in the library of the University of Tehran – indicates that it is a poem written at the age of maturity of the poet in terms of its poetic technique. The construction of the poetry gives the impression that the poet is not one poet with the ability of a profound and artistic style. His language is simple and fluent; his style is comfortable, sincere and unimposing. As in every product of the tradition, although the character of “*pendnâme*” (lit. book of counsel and advice) is in the forefront, the addressee of the poet is not only from among the postulants of *fotovva*, the candidates of *akhî*. Three couplets (couplet 40, 49, 65) which directly target *akhî* and give advice about its education and proprieties, make us assume that he is a *cüvanmert* (*javânmardî*) holding a rank at least of *zâim* or *kebîr* – these ranks are equal to the posts such as *abi*, *yol ata*, *nakîb*, *nakîbü'n-nukebâ*, *şeyh*, etc. in the Anatolian tradition.

The *masnavi* – as stated by the poet – was written in verse in order to introduce the 72 orders (82 in the Tehran manuscript) of *fotovva*. The number of these orders, some of which indicate the same virtues, differs in the *fotovvatnāmes*. Actually, specifying the indicated virtues with a definite number is not noteworthy as more than a narrative method which is used in order to increase the didactic power of the text. What is important is not the number of the orders but their content. Except for some orders such as “çok ‘terbiye/yol oğulu’⁴ sahibi olmaya tamah etmemek” (lit. not to covet having too many disciples) and “libâsı herkesle paylaşmamak” (lit. not to share the garment with everyone) – which have not attracted our attention in the Turkish *fotovvatnāmes* we have met – almost all the orders considered for *fotovva* and members of *fotovva* by the poet overlap with the *fotovvatnāmes* in Turkish.

In Afshari’s comparative publication of 84 couplets, four couplets – couplets 11, 27, 57 and 80 – do not exist in the Istanbul manuscript and the order of couplets 50, 54 and 56 is different. Although it cannot be said that the manuscript designated as Rum 1 by Afshari and the manuscript of Nefîsî are copied from the Istanbul manuscript and from each other because of the volume of the text, the order of the couplets and the differences they comprise, it is understood that they have the same lineage. Unlike the Tehran manuscript, the Istanbul manuscript does not include the pen name İzzî, neither do the other copies. The words written as پند عزى in the Tehran manuscript are written as پند من چون in the Istanbul manuscript. The last two couplets of the other copies correspond to couplets 79 and 80 of the Istanbul manuscript. In these couplets supplicating the yol erenleri (lit. disciple) advising them to read the *Fotovvatnāme of Attār* the strong impression of the classical tone of the epilogue is / can be (is:%100 can be:%50) sensed.

اگر خواهی که این معنی بدانی
فتوت نامه عطار خوانی

خدا یار تو باشد در دو عالم
چو از مردان این ره می زنی دم

“If you (really) want to comprehend this meaning/fotovva, you have to read the Fotovvatnāme of Attār. As long as you follow in the footsteps of the members of fotovva may God help you both in this world and in the other world.”

While the other copies end with these couplets, the Istanbul manuscript continues without interruption. In the section starting with the couplet 81, the sound duplications, traditional similes, classical figures of speech and eminent diction remind us that we have definitely encountered a distinct artist:

مشو مغرور ملک و مال و دینار
که دنیا بار دارد چون تو بسیار

“Do not take pride in having goods, properties and money. For the world bore/saw a good many like you.”

This section of 100 couplets indicates the moral virtues of *fotovva*, as the first 80 couplets do. However, the sincere and simple diction of the first section is replaced with an eminent diction which is livelier, more elaborate and more artistic. The couplets on “the virtues of taciturnity,” where the differences in sound and style between the two sections reach a peak, are quoted to provide an example:

جوابش داد آن پیر طریقت
که ده جزوست در معنی حقیقت
بگویم باتو کر نیکو نیوشی
یکی کم گفتنست و از خموشی
بخاموشیست دردت نهان باز
که بلبل در قفس باشد ز آواز
اگر در تن زدن جانت کند خوی
شود هر ذره با تو سخن گوی
چو چشمه تا بکی در جوش باشی
که دریا گردی ار خاموش باشی

“That master of the religious order gave the answer: “Truth has ten segments in reality.” If you are listening to me carefully, let me utter. One of the segments is to talk very little, and the rest (nine) is to be taciturn. By being taciturn keep your sorrow secret. (Don’t you see?) The nightingale is in the cage for it continually warbles. If your soul gets used to be taciturn, every part/cell of you begins to utter with you. Like the (unnecessarily flowing) fountain, how long will you speak? (Be taciturn!) If you become taciturn, you’ll be the ocean.”

In the last couplet of the text, the pen name Attār is mentioned. However, different from the couplets 79/83 – of the copies including the first 80/84 couplets, advising the reading of the *Fotovvatnāme of Attār* – this time we encounter a precise couplet where the pen name of the poet is mentioned which has the classical manner of self-glorification:

تو ای عطار در بحر معانی
بالماس سخن در می چگانی

“Hey Attâr! You are forming pearl(s) with the diamonds of words in the sea of the meanings.”

As a conclusion, the first 80 couplets of the Istanbul manuscript which are compiled without interruption were copied at different times as independent copies, and these copies were published by the scholars who have not seen the Istanbul manuscript, attributing them to Hâtifî, Attâr and İzzî-i Mervî until today. There are also some scholars, like Muhammed Riyâz, who think that the mentioned text could not belong to Hâtifî or Attâr. As is understood, Abdülbaki Gölpınarlı – the only scholar who has seen the Istanbul manuscript, although he could not see the other copies – could not have the opportunity to study the text in depth, and therefore he abstained from saying that the masnavî, which seems to have two pen name couplets, belongs to Attâr. Contrary to Gölpınarlı's view, M. Afshari, who had not seen only the Istanbul manuscript, setting out from the other copies, and publishing the first 80 couplets (as 84 couplets) comparatively, assumes that the masnavi belongs to İzzî by relying on the Tehran manuscript titled فتوت نامه از گفتار سيد عزی مروی رحمت الله عليه .

We are of the opinion that the first section of 80 couplets of the Istanbul manuscript, which was published by being ascribed to different poets by the scholars, and the second section of 100 couplets – beginning from couplet 81, and which were written completely in a different style – were works of different poets. In fact, the first masnavi ending with the advice to read the *Fotovvatnâme of Attâr* and whose number of couplets reaches 84 in different copies, gives the impression of a complimentary simple nazire (lit. parallel poem) based on the *Fotovvatnâme of Attâr* written in a later period. We did not encounter the second masnavi of 100 couplets among the works of Attâr we accessed. Setting out from its language and style, the ones who should decide whether it belongs to Attâr, or not, are the scholars who are experts on Attâr. In order to provide assistance to them we are publishing the whole text as an appendix to the article. The final solution to the matter depends on the new and significant copies being accessed.

Notes

- ¹ The text is placed between pages 666 and 669 of the Nefisî publication. In his noteworthy literary history published five years later than the publication of the mentioned *Corrected Divan of Attâr*, the late master mentions this modest *fotovvatnâme* among the works he assumes belonging to Attâr (Nefisî 1344: 115). Nevertheless, in the articles of the old and new encyclopaedias written on Attâr there is no evidence of *fotovvatnâme*, even among the lists of works ascribed to him (Ritter 1997: 7-12; Şahinoğlu 1991: 95-98).

- ² In both articles there is no reference to a *fotovvatnâme* belonging to Hâtîfî.
- ³ In another article on fotovva published six years later Gölpınarlı touches upon the matter of the Fotovvatnâme of Attâr. During the evaluations on Molla Hüseyin Vâiz's Fütüvvetnâme-i Sultânî, as there are some couplets of Attâr according to the quotations the author gives, Gölpınarlı states thus: "Besides these books, Molla Huseyn Vâiz quotes three couplets of Attâr – written on fotovva in the meter of <<fâilâtun / fâilâtun / fâilât >> – from <<Kavâid-al Futuvva>> whose author is not known (2b). A fotovvatnâme in verse registered with the number 1288 among the Persian manuscripts in Istanbul University Central Library is attributed to Attâr. However, these three couplets do not exist in this fotovvatnâme written in the Persian language and in verse. Essentially ascribed to Attâr, the fotovvatnâme is written in the meter of <<mafâ`ilun / mafâ`ilun / fâ`ülun>>" (Gölpınarlı 1956: 130).
- ⁴ In the Persian tradition of *fotovva*, nakîb (lit. chief) is called "peder-i Ahdullâh" and terbiye (lit. disciple) "ferzend." This information is not included in M. Afshari's publication where he also makes an analysis of the terminology. However, this information is given by Abdülbaki Gölpınarlı in his article on Molla Hüseyin Vâiz (d. 1504-1505) and his work, *Fütüvvetnâme-i Sultânî* in Persian (Gölpınarlı 1956:134).

References

- Afshârî, Mehrân (2003). *Fotovvatnâme-hâ va Rasâ'el-e Khâksâriyeh (30 Treatises)*. Introduction, Compilation & Explanation by Mehran Afshari. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Arslanoğlu, İbrahim (1997). *Yazarı Belli Olmayan Bir Fütüvvetnâme*. Ankara: Publication of the Ministry of Culture.
- Bedüzzaman Fûrûzanfer (1381 SH). *Divan-ı Attâr-ı Nişâbüri*. Müesseset-i İntişrât-ı Negâh. Çâp-ı Çehârüm. Tehran.
- Bilgin, Orhan (1992). *Şeyh Eşref bin Ahmed Fütüvvetnâme*. Istanbul: Yıldızlar Matbaası.
- Fotovvatnâme ez-Güftâr-ı Seyyid İzzî-i Marvî*. Central Library of the University of Tehran 3528.
- _____, *Sheikh Attâr*. Istanbul University Central Library, Persian Manuscript Collection, F 1288.
- _____, *Sheikh Attâr*. Library of the Romanian Oriental Studies Academy, M 178, Central Library of the University of Tehran, microfilm nr. 6225.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1950). "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* (Journal of Istanbul University Faculty of Economics) 11 (1-4): 6-354.
- _____, (1954). "Burgazi ve Fütüvvetnâmesi". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* (Journal of Istanbul University Faculty of Economics) XV (1-4): 76-154.

- _____, (1956). "Fütüvvet-Nâme-i Sultânî ve Fütüvvet Hakkında Bâzi Notlar". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* (Journal of Istanbul University Faculty of Economics) 17 (1-4): 127-155.
- _____, (1957). "Şeyh Seyyid Gaybî Oğlu Seyyid Hüseyin Fütüvvetnâmesi". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* (Journal of Istanbul University Faculty of Economics) XVII (1-4): 27-126.
- Huart, Cl. (1997). "Hâtîf". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 5/1. Eskişehir: Publication of the Ministry of Education. 370.
- Köksal, M. Fatih Haz. (2005). *I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu (Bildiriler I-II)*. (Proceeding I-II of the Symposium of the 1st Ahi Evran-ı Velî and Akhi Institution Studies). Kırşehir: Publication of the Research Centre of the Culture of the Akhi Institution.
- M. Dervish. *Divan-ı Attâr*. Tehran: Cavidan.
- Nefîsî, Said (1339 SH). *Dîvân-ı Attâr-ı Musabhab*. Tehran: Kitâbhâne-i Senâ'î.
- _____, (1344 hş.). *Târîh-i Nazm u Nesr der-İran ve der-Zebân-ı Fârisî*. Kitâbfürûş-ı Furuği. Cild-i Evvel. Tehran.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1996). "Fütüvvetnâme". *İslâm Ansiklopedisi*. V. 13. İstanbul: Diyanet Yay. 264-265.
- Öztürk, Mürsel (1997). "Hâtîf". *İslâm Ansiklopedisi*. V. 16. İstanbul: Diyanet Yay. 468.
- Ritter, Helmuth (1997). "Attâr". *İslâm Ansiklopedisi*. V. 2. Eskişehir: Publication of the Ministry of Education. 7-12.
- Riyaz Han, Muhammed (1348 SH). "Fütüvvetnâme-i Attâr Yâ Hâtîf?". *Mecelle-i Maârif-i İslâmi*. Şomare-i 8 Ferverdîn: 86-92.
- Şahinoğlu, M. Nazif (1991). "Attâr Ferîdüddin". *İslâm Ansiklopedisi*. V. 4. İstanbul: Diyanet Yay. 95-98.
- Taeschner, Franz (1932). "Das Futuwvatnâme Des Persischen Dichters Hâtîf". *Festschrift Georg Jacob*. Leipzig. 304-316.
- Torun, Ali (1996). "Muhtevaları ve Kaynakları İtibariyle Fütüvvetnâmeler". *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri* (Proceedings of the 1st International Symposium of the Culture of the Akhi Institution). Ankara: Publication of the Ministry of Culture. 163-169.
- _____, (1998). *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler*. Ankara: Publication of the Ministry of Culture.

Appendix

فتوتنامه شیخ عطار ص قدس سره ش

<p>۱</p> <p>الا ای هوشمند خوب کردار
بگویم با تو رمزی چند ز اسرار
چو دا نش داری و هستی خردمند
بیاموز از فتوت نکته چند
که تا در راه مردان ره دهندت
کلاه سروری بر سر نهندت
اگر خواهی شنیدن گوش کن باز
زمانی باش یا ما محرم راز</p> <p>۵</p> <p>چنین گفتند پیران مقدم
که از مردی ز دندی در جهان دم
که هفتاد و دو شد شرط فتوت
یکی زان شرطها باشد مروت
بگویم با تو یک جمله راز
که تا چشمت بدین [راز] شود باز
نخستین راستی را پیشه کردن
چو نیکان از بدی اندیشه کردن
همه کس را به یاری داشتن دوست
نکفتن آن یکی مغز و دگر پوست</p> <p>۱۰</p> <p>ز بند نفس بد آزاد بودن
همیشه پاک باید چشم دامن
و کر اهل فتوت را وفا نیست
همه کارش به جز روی و ریا نیست
کسی کورا جوان مردیست در تن
ببخشاید دلش در دوست و دشمن
بهر کس خواستی می باید آنت
اگر خواهی بخود نبود زیانت
مکن بد با کسی کو با تو بد کرد
تو نیکی کن اگر هستی جوا نمرد</p> <p>۱۵</p> <p>کسی کز مهر تو ببرید پیوند
بمردی جان و دل در مهر او بند</p> | <p>زبانرا در بدی گفتن میاموز
پشیمانی خوری ترسم یکی روز
ترا آنکه برآرد مردمی زور
که بینی خویشتن را کمتر از مور
مراد نامرادانرا برآور
که تا یابی مراد خویش دیگر
مگو هرگز که خواهم کرد این کار
اگر دستت دهد می کن بکردار</p> <p>۲۰</p> <p>کسی کو را به چشم اندر حیا نیست
فتوت در جهان او را روا نیست
فتوت دار شو چون با دل آزار
نباشد در جهانش را کسی بار
درین ره خویشتن بینی نکنجد
بجز خاکی و مسکینی نکنجد
فتوت ای براد [ر] بردباریست
نه گرمی و ستیزه بانگ زاریست
بده نان تا برآید نامت ای دوست
چه خوشتر در جهان از نام نیکوست</p> <p>۲۵</p> <p>زبان و دل یکی کن با همه کس
چنان کز پیش باشی [باش] از پس
مکن چیزی که دیدن را نشاید
و کر گوئی شنیدن را نشاید
طریق پارسایی زد دمام
که نیکو نیست فاسق را سرانجام
مکن با هیچ کس تزویر [و] داستان
که حیلت هست کار زبردستان
درون تن پاک دار از کین مردم
که کین داری نشد آیین مردم</p> |
|--|--|

- ۳۰ چو خواهندت برو زنهار پی هیچ مروت کن تو با اهل زمانه
کرت کر نیم نان باشد مکو هیچ که تا نامت بماند جاودا نه
- بجان کر بازمانی اندرین راه هزاران تربیت کر هست اخی را
نباشد از فتوت جانت آگاه ندارد دوست زیشان جز سخی را
- دماغ از کبر خالی دار پیوست مزن لاف ای پسر با دوست و دشمن
نه شیطانی که کبری عذر بردست که باشد مرد لافی کمتر از زن
- تواضع کن تواضع با خلاق فتوت چیست داد خلق دادن ۵۰
تکبر جز خدا را نیست لایق بیای دستگیری ایستادن
- تکبر به چیزه کی خودرا مرنجان هر آن کس کو بخود مغرور باشد
که افزونی جسمت کاهش جان به فرسنگ از مروت دور باشد
- ۳۵ سخن نرم و لطیف و تازه می کوی ادب را گوش دار اندر همه جای
نه برون از حد و اندازه می کوی مکن با بی ادب هرگز محابای
- مکو راز دلت با هر کسی باز بخدمت می توان این ره بریدن
که در عالم نیایی محرم راز بدین چو کان توان گویی ربودن
- حسد را در فتوت ره نباشد بعزت باش تا خوری نبینی
حسود از راه حق آکه نباشد چو یاری کردی اغیاری نبینی
- اخی را چون طمع باشد بفرزند کر آید از درت سیلاب خون باز ۵۵
ببر زنهار از وی مهر [و] پیوند بیوشانش بزیر پرده راز
- اگر گفتم زدی آنرا بجائی آر مبر نام کسی جز با نکویی
اگر خود می رود سر در سر کار اگر اندر فتوت نام جویی
- ۴۰ بخود هرگز مرو راه فتوت باعصیان در میفکن خویشتن را
بخود رفتن کجا باشد مروت مجو آخر بلای جان و تن را
- ریاضت کش که مرد نفس پرور هوای نفس خود بشکن خدا را
بود از کاو و خر بسیار کمتر مده از بیش خود حاجت هوا را
- مرو ناخوانده تا خوری نبینی چنان ترتیب کن پیر و جوان را
چو رفتی جز جگر خوری نبینی که حجت بر نیفتد این و آن را
- بچشم شهوت اندر دوست منگر نصیحت در نهانی بهتر آید ۶۰
ز دشمن کام کردی ای برادر گره از جان و بند از دل گشاید
- ز کج بینان فتوت راست ناید لباس خود مده هر نا سزا را
که کج بینی فتوت را نشاید بگوش جان شنو این ماجرا را
- ۴۵ بکام خود منه زنهار یک گام میان تربیت زان روی می بند
که ایمن نیست هرگز مرد خود کام که باشد در کنارت همچو فرزند
- مدارا کن تو با پیران مسکین فتوت جوی اگر داری قناعت
ببخشا بر جوانان بد آیین همه عالم برند ازو بضاعت

- ۱ مشو مغرور ملک و مال و دینار
که دنیا بار دارد چون تو بسیار
خدا را زان پرست از جان پرئور
که استحقاق دارد وز طمع دور
بهر کاری خدارا یاد می دار
حدارا تا تویی از یاد مگذار
بکاری کر مدد خواهی ازو خواه
کزین بهتر نیایی هیچ درگاه
- ۵ اگر از خویشتن خوشنودی ای دوست
یقین می دان که این خشنودی اوست
بطاعت خوی کن وز معصیت دور
که ندهد طاعتی بامعصیت دور
ز بس تندی مشو تو زود در خشم
که ناری هیچ کس را نیز در چشم
مکن از کینه خود سینه پرسوز
که خود در سوختن مانی شب و روز
حریصی را مکن بر خویشتن جیر
که جان پاک تو گرد در تن سیر
- ۱۰ دروغ و کژ مگو از هیچ راهی
نباشد زین بتر هرگز کناهی
حسد کر بر نهدادت خیر گردد
دلت از زندگانی سیر گردد
چو کاری را بخواهی کرد ناکام
به بین تا بر چه سان دارد سرانجام
مکن هرگز تو احمق را کرامی
که احمق در غلط افتد ز خامی
مکن هرگز به پیش احمقان راز
مده هرگز جواب احمقان باز
- ۱۵ بسنگ و هنگ باش و هیچ مشتاب
بسیر اندر مدو مانند سیماب
بمعیار خرد کر سخته گردی
چو سیم خام خالی پخته گردی
بهر یاری که اندر شهوت آبی
چو خو بستی دهی از خود جدایی
- ۶۵ به طاعت کوش تا دین دار گردی
که بی دین را نزیبد لاف مردی
پرستش کن خدای جاودائرا
مطیع امر کن تن را و جان را
قدم اندر طریق نیستی زن
که هستی بر نمی آید ازین فن
چو سختی پیشت آید کن صبوری
در آن حالت تو خود از صبر دوری
بنعمت در همی کن شکر یزدان
چو محنت در رسد صبرست درمان
چو مهمان در رسد شیرین زبان شو
بصد الطاف پیش مهمان شو
- ۷۰ تکلف از میان بردار و از پیش
بیاور آنچه داری از کم و بیش
باحسان و کرم دلها بدست آر
کزین بهتر نباشد در جهان کار
چو انصاف از تو خواهد مرد هشیار
چو مردان راه خود چالاک بسیار
دکر شکرانه کوید چه کویی
بباید کشتنت تسلیم و رویی
فتوت دار چون شمعست در جمع
از آن سوزد میان جمع چون شمع
- ۷۵ ترا با عشق باید صبر همراه
که تا گردی از این احوال آگاه
چو چشمت روی ازین معنی ببیند
سخنهای منت در جان نشیند
مکن زنهار ازین معنی فراموش
همی کن پند من چون خلقه در گوش
کر این معنی بجای آری ترا به
بشرط این و بسیاری ترا به
اگر خواهی که این معنی بدانی
فتوت نامه عطار خوانی
- ۸۰ خدا یار تو باشد در دو عالم
چو مردان تو این ره می زنی دم

- ۳۵ سوی هر کس چنان گردان نظر را
که بهتر بینی از وی هر بترا
گمان بد میر کس را مگو بد
حلیمی کن سوال کس مکن رد
برغبت بر همه کس مهربان باش
همه کس را چو خورشید جهان باش
اگر خواهی که گردد کعبه آباد
دل اهل دلی از خویش کن آباد
نظر از روی نا محرم نگهدار
مشو از یک نظر در زیر صد یار
- ۴۰ مکن عیب و مده بیپوده دشنام
که در حسرت فرو مانی سرانجام
بطینت کر تو شمعی بر فروزی
ازان طینت چو شمعی بر فروزی
مده بر باد عمرت را یگانی
که کس نشناخت قدر زندگانی
بپاسخ زبردستان را نگه دار
که گویندت همه خلقان نگه دار
میفکن در سخن کس را بخواری
خود افکن باش در استادکاری
- ۴۵ مگو بیپوده کس را نا سزاوار
بهرزه خود مرنج و کس میازار
اگر پیش تو آید احمقی باز
تکبر کن به پیش احمق آغاز
اگر پیش تو آید مرد یزدان
فروتن باش خود را خاک گردان
اگر [چه] گردشی بسیار کردی
اگر چه بس عزیزی خوار کردی
اگر بسیار کس را سر دهی باز
ز درد سر فراوان سر نهی باز
- ۵۰ به پیران کن تقرب تا توانی
که ایشانند آگاه از جوانی
بدرویشان رسان از مال بهری
که تا مالت نگرده مال زهری
- ۲۰ زبان خویش کم ده در سخن تو
زسی دنداننش در سی بند کن تو
تو سخت اندیشه کن وانگه سخن گوی
بسی برسیدن و گفتن بکن خوی
سخن خوش گوی چندانی که گویی
که خوش گوئیست اصل هر نکویی
مگو از هیچ کونه پیش زن راز
که زن رازت بگوید جمله سرباز
بدین فرزند را دل دار زنده
که آن نقشی بود بر سنگ کنده
پسر را از قرین بد نگه دار
که مردم از قرین گردد گنهکار
کرامی دار ببیران کهن را
که در پیری بدانی این سخن را
- ۲۵ سخن کم گوی و گویی نکو گوی
نه نیک و بد چنان آن فرو گوی
سخنهای بزرگان یاد گیر
ز هر یک نکته صد ارشاد می گیر
کسی کو در هنر بر دست رنجی
بجز یک نکته ای او را نه سنجی
کسی را کز تو عزت یافت یکبار
بنادانی مکن خوارش دگر بار
کسی کو نکته ای گوید بیندیش
مگو کین را شنیدستم ازین پیش
- ۳۰ مکن بدگوی را نزدیک خود رام
که بد گویند ترا اندر سرانجام
مبادت جز بدانایان سر و کار
... ..
کسی کو کار بد گوید که چون کن
مده بارش ز پیش خود برون کن
سخن چین را مده نزدیک خود جای
که روزت را بگرداند بصد رای
مگو عیب کسان کان نابدیدت
که حق داند که چونش آفریدت

- توانگر کر برت آید بخدمت
مدار او را برای سیم حرمت
- ۷۰ بخوبی و بزشت ناتوانی
مده اقرار بر کس تا توانی
- ۵۵ مجوی از عجب بر موری فزونی
که در قدرت تو چون مور زبونی
- اگر مرده نه ای در پرده راز
بسر ده جز بنیکویی مگو باز
- سخن کر راست گوید چون نکو گفت
ازو بپذیر آن منکر که او گفت
- اگر خصمی شود با تو بد اندیش
به نیکویی زبان بندش کن از خویش
- مبین زنهار خصم خویش را خوار
که شهری را بسوزد شعله نار
- ۷۵ ز بهر خلق نیکویی رها کن
تو نیکی خاص از بهر خدا کن
- بترک هر چه گفتن کر توانی
دگر مندی ازان کر کاردانی
- ۶۰ چو خواهی کز بلا یابی جدایی
اسیرانرا ز زندان ده رهایی
- طعام افزون مخور بیگاه و ناساز
که آن افزون خورد بیشک ترا باز
- چو شب در خواب خواهی شد بعبادت
بگو از صدق دل قول شهادت
- بوقت صبح سر از خواب بردار
؟ که ان خفته را بسیار
- ۸۰ چو هنگام نماز آید فرازت
مکن ز اندیشه باطل نمازت
- ز کار عاقبت اندیش پیوست
که هر کو عاقبت اندیش شد رست
- همیشه حاضر اوقات خود باش
بعزت در حضور ذات خود باش
- ۶۵ دلت خرسند کن تا جان ببوسد
که خرسندبست گنجی کان نبوسد
- مگو از هیچ بسیاری بیایکی
بدان خودرا که مشتی آب و خاکی
- چنان وقتی بدست آر از زمانه
که گویند روی گردی از زمانه
- ۸۵ اگر زرداری و کر پادشاهی
مکن کاری که او با بر نیایی
- مخور حسرت ز غمهایی که می باز
که نبود این سخن را بیخ و بن باز

- اگر داری زبانی سود گردان
بلطفی خصم خود خشنود گردان
- زبانت چون شود در نزع خاموش
همه اندیشهها را کن فراموش
- مترس آن ساعت و امید می دار
چراغی را فرا در پیش می دار
- که هر کو جان دهد در شادمانی
بسی لذت که یابد جاودانی
- ۹۰ مدار از عاقلی پند مرا خوار
یکایک کاربند و یاد می دار
- ترا کر در ره اسرار کارست
بدان کس را که به زین یادگارست
- بدان این جمله و خاموش بنشین
زبان از کام کش از خویش بنشین
- ؟ بچین شد پیش به بر ای مرد هشیار
که مارا از حقیقت کن خبردار
- جوایش داد آن پیر طریقت
که ده جزوست در معنی حقیقت
- ۹۵ بگویم باتو کر نیکو نیوشی
یکی کم گفتنست و از خموشی
- ؟ بخاموشیست دردت [را] نپهان باز
که بلبل در قفس باشد ز آواز
- اگر در تن زدن جانت کند خوی
شود هر ذره با تو سخن گوی
- چو چشمه تا بکی در جوش باشی
که دریا گردی از خاموش باشی
- درین دریای کوهر هر که ره یافت
بغواصیش باید دم نگه داشت
- ۱۰۰ تو ای عطار در بحر معانی
بالماس سخن در می چگانی

Addition 1: Istanbul University Central Library, Persian Manuscript Collection, F 1288, 1b.

فوتوت نامه صحیح علی قاسم از...

آن ای هوشمند خوب کردار
 به جو دانش داری و مستی خردند
 که تا در راه مردان ره دهندت
 اگر خواهی شنیدن کوشش کن باز
 چنین گفتند بهر آن مقدم
 که هفتاد و دو شده شد فوتوت
 بگویم با تو یک مک جمله راز
 نخستین سستی را همیشه کردن
 همه کس را بیاری داشتن دوست
 ز بند نفس بر آزاد بودن
 و کراهِ فوتوت را وفا بخت
 کسی که راجوان مردیست در سن
 بهر کس نواسنی می بایدانت
 مکن بهر کسی که با تو بد کرد
 کسی که مهر تو برید پیوند
 ز بار زاده بدی گفتن میاموز
 ترا آنکه بر آرد مردی زور
 مرد نامراد انرا بر آور
 مگو هرگز که خواهی کرد این کار
 کسی که را بجشم افکند جفا بخت

بگویم با تو رمزی چند ز سر
 بیاموز از فوتوت نکته چند
 کلاه سروری بر سر بختندت
 زمانی باش با محرم راز
 که از مردی ز زندگی در بختادم
 یکی زان شرطی باشد مرآت
 که تا چشمت بدین شود باز
 چون پیش از بدی اندیشه کردن
 نکفتن آن یکی مغز و در پوست
 همیشه پاک باید چشم و امان
 همه کارش بجز زرق و ربانیت
 بخت دیدنش در دوت و دشمن
 اگر خواهی بخود بنود زیانت
 تو بیکی کن اگر هستی جانمزد
 بر دی جان و دل در مهر و بند
 پیشمانی خوری ترسم بکی بود
 که جیبی خویشش را کمتر از مور
 که تیا جی مراد خویشش دیگر
 اگر دست و سدی کن بگردار
 فوتوت در جیبش اورا و امانیت
 فوتوت

سز تو کس تو با و صیب
 چون سنجید بر نهی زین
 و نهی با بی بر سر کردن
 و بیکری برست بر من
 نیست کردی یک طبعی من
 که کسب از آفتاب من
 بنبارت کن تا سبب
 چو در آتش دل این را

تو خفتی و کاروان بخت
 از غم تو ریگان بخت
 آه درد که روزگار خفت
 این را زنده بخت
 بی بی آسود ز شوق
 چون جابخت گمان بخت
 آب ز بار ز دور بود
 که بلان بن جابخت

حرف بود

Addition 2: Istanbul University Central Library, Persian Manuscript Collection, F 1288, 2b.

بی کشم ای رخ زیبای تو بسیار نام
 دادم غنای دروت پدر بسیار چه کم
 کما را چون سران زلفت تو اشتفت بهم
 ای تو نبود مرا زنده کی خوشتر از عدم
 همه عالم بر بند اندر و بضع
 کبری دین را از زیندلاف مروی
 مطیع امر کس تن را و جان را
 که هستی بر منی آید ازین سخن
 در آن حالت تو خود را ز مهر دوری
 چون جنت در رسد صهرت در جان
 بصداقت پیس مهان سوز
 بیاد در کج دار کا از کم و بیش
 که بن بهتر نباشد در جهان کار
 چون مردان راه خود چالاک بسیار
 به یاد گشتن تسلیم در وی
 از آن سوز و میلا جمع چون شمع
 که ناکروی ازین احوال گاه
 سخنها میشت در بجا نشیند
 همی کن بند من چون خلق و کوی
 بشرط این و بسیاری تراب
 فتوت نامه عطا رجوانز
 چون مردان تو ازین ره می نرفتم
 که درین باره دار و چون تو بسیار
 که سختی دار و در طمع دور
 خدا را تا تو بی از باد مکه دار

فتوت جوئی کرد ای عفت
 بخت کوش تا دین دار کردی
 پرستش کن خدای جاودانرا
 قدم اندر طریق بنیستی زن
 چون سختی پریش آید کم صبوحی
 بنعت در کج شکر بزدان
 چون کج در رسد شیرین زبان شو
 تحلف ازین سب را در اول پیش
 با حسان و کرم و طها بدست آ
 چون انصاف از تو خواهد و هیتار
 در کج اندر کج بود چه کوس
 فتوت دار چون شمعست در جمع
 ترا با عشق باید صبر همراه
 چون چشمت و عازین معنی بیند
 مکن زنها ازین معنی فراموش
 که این معنی بجای آری تراب
 اگر خواهی که این معنی بدانی
 خدا یا رتو باشد و در دو عالم
 مشغول و ملک عالم و دینار
 خدا را ازان پرست از چنان بر نوز
 بهر کاری خدا را یاد می دار

با بی
 از آنده بیجاک سر کوبی تو بنم
 از آنده زلف شکوبی تو بنم
 بیست کسبند بیای تو بنم
 صد از آنده ای کج بیای تو بنم
 من هر چه از آنده نام خدا را با من بنم
 از آنده دست ز کج بیای تو بنم

Addition 3: Library of the Romanian Oriental Studies Academy, M178, 1a.

بسم الله الرحمن الرحيم
 جز اوله اکر بان کتم هم مرواست
 سر بود بچاه چون آمد دوم ایهاتان
 سان تا خوش کز خوش نویسم دیوت
 قصیده خلاصه افکار

آستین لعلی که تاج چسپه و از زیورست
 شکوه و از عدل ناز و زوست بیان ملک
 قید زینت مسقط قرش که خسرویت
 لاله شای بی باشد خالی از دور و سبک
 بادمان خشک چه سمرقندت بر آنکه
 خوابه دل رو به و بسره افکنده پیش از برافز
 آلوده شمع برایی بخت که دور است بخ
 عقل نشد و زانچه گویند اهل زوق از واقعه
 و اخط طامع کدای نان بود و فرشتن بین
 تنم رسوایی پدید روانه بسبب چرزق
 فتنه رایون علت مکر و حیل بساز و فقیته
 قاضی چو کادار اید بحسب بر کوه
 جان بطلب در بگردید اهل بی شک است
 زه روان بزرگش ناسهل آن شایسته
 لاقین و چه کس که آمدند زو لیل
 نکته ناوان زهر سر در پیش خود انوش
 جرش اندر چو چشم پر سر شد و
 حرج معلولیت کردی واجب ادا حراز

را که بر مطرب سر زنده خوش کجاست
 در سرف و محلی نشاید که کوه مروست
 زانکه بسال دولت اوست رخ فرست
 میر علی شیر النبلانی

آنگهی بر خیال خام بختن در سرست
 خسرو فی عاقبت خسرو ملا و کوشویت
 شیر زنجیری ز شمشیر پست که صلیت برت
 کوسش خان و بانگ غلغلهش در دست
 سر که قانع شد کجنگ و در شکر و برت
 صدر از هر طبع نبشسته چینی بر دست
 تاشتمارایج بود عیان کسپه مضطر
 شعله ارده که خواب اندر فضا که سر
 کین ز بر منسب آمد وان فراز منبرست
 آری آزی و اندیشه نویسی با بار اوست
 فی فقیست او که جرفی علفش فتنه اندرست
 محض کد دست ان برای هر که کوی حضرت
 جاهل اریابد خلاص ارجاه علمش منبرست
 درد مان ناله خادشنگ خرمای ترست
 افت بجد بر اذالطون اگر چه افسرست
 مهر خسته از پی ترین آب رخست
 نامه کذب آرد برون کوه و دست
 ایش بر اعضا طمصرف حال سفید از انترت

Addition 4: Central Library of the University of Tehran 3528

السلام ای بیگر کل امیر	هر زمان بجز بر لب آرد گفت
رفت سبستی ازین صبا بخت	تا حق بر تو تقای تو دید
در دشت بدو جهان بخت	مدنی در جهان بپس کردید
کال سلام ای امیر کل امیر	عاقبت از دل این حدیث
فوت نام از گفت رسید عی مروی رحم الله علیه	
بگویم با تو رمزی چند را بر	الای سو نمند خوب کردگار
پاموز از فوت کنه ز چند	بود انش داری و پستی بوند
کلاه سپه وری بر سر نه	که تا در راه مردان ره دست
زمانی باش با من محرم	اگر خواهی شنیدن کوس کن
که از مردی زدندی در حدیث	خستین گفتند بر این قدم
کجی زان شرطها باشد عروت	که گشت دو دوتن شرط فوت
که تا حجت شود روشن برین	بگویم با تو یک یک شرط را
جو بیگان اندیشه از هر کی	نخستین را می را میسر کردن
گفتن کین کی بزمست دان تو	که کس را بیاری دانستن
بر یک مردمان دمساز بود	ز بند نفس بر آزاد بودن
همیشه باک با بر چشم و دامن	دختر را در میان دوست
که کارش محسن روی کار	اگر اهل فوت را در فایز
بخت بد دلش بر دست و دامن	کسی که را جو از دولت درین
که خواهی بخود بود زبانت	بهر کس خوا پیش باید
تو نیکی کن اگر هستی جو از	کمن بر با کسی که با تو بر کرد
بمردی جان و دل در هر روز	کسی که همه به تو بر بود

حسن

فوت نامه

رایحه مسترد دو کافوت

زبان

Attâr'ın Fütüvvetnâmesi İstanbul'da mı...?

Ömür Ceylan*

Öz

Doğru edebiyatlarının ünlü ve etkili şairlerinden biri olan Feriüddin Attâr, yalnız ardında bıraktığı değerli eserleri ile değil, kendisine aidiyeti şüpheli çok sayıda eserle de araştırmacıları hala meşgul etmektedir. Attâr Fütüvvetnâmesi, ona ait olduğu üzerine bir asra yakın zamandır tartışmalar yürütülen işte bu eserlerden biridir. Türkiye, İran ve Romanya'da bulunan nüshaların; Harcirdli Hâtifi ve İzzî-i Mervî gibi şairlerin; Said Nefisi, Franz Taeschner ve Abdülbaki Gölpınarlı gibi önemli bilim insanlarının dahil olduğu, Almanya'dan Pakistan'a uzanan, geniş soluklu bu tartışmalar, henüz kesin bir sonuca varmış değildir. Bu makalede, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Bölümü F1288 numarada kayıtlı olan ve anılan araştırmacılar tarafından görülmemiş / değerlendirilmemiş bulunan bir nüshadan hareketle tartışmalara yeni bir boyut kazandırılmaya çalışılmakta ve söz konusu metin, özgün alfabetiyle ilk kez yayınlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Klâsik Edebiyat, Fütüvvet, Fütüvvetnâme, Attâr, Ahilik, Yazma Nüsha, Edisyon Kritik

* Prof. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – İstanbul / Türkiye
o.ceylan@iku.edu.tr

... ?

*

Аннотация

F1288

Ключевые слова

o.ceylan@iku.edu.tr

Kavramsal Anahtar Modeli ile Metafor ve Deyim Öğretimi

Nihal Çalışkan*

Öz

Metafor, metonimi, benzetme gibi söz figürlerini ve deyim, atasözü gibi kalıplaşmış ifadeleri içine alan figüratif dil; yalnızca edebî dilin değil, günlük dilin de önemli bir unsurudur. Bu doğrultuda son yıllarda figüratif dil öğretimine ilişkin araştırmalar önemli bir artış göstermiştir. Bu çalışmada da Kavramsal Metafor Teorisi'ne dayalı olarak hazırlanan Kavramsal Anahtar Modeli aracılığıyla figüratif dil öğretimi konusu ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı Kavramsal Anahtar Modeli'nin metafor ve deyim öğretimi konusundaki etkinliğini araştırmaktır. Uygulama, duygu metaforları ve deyimleri ile sınırlandırılmıştır. Son test kontrol gruplu desen doğrultusunda yürütölen çalışma, Belçika'nın Limburg Bölgesi'nde yaşayan 32 Türkçe-Flamanca iki dilli öğrenci ile sınırlıdır. Uygulama sonuçlarını değerlendirmek üzere araştırmacı tarafından Duygu Metaforlarını Hatırlama Testi, Duygu Deyimlerini Hatırlama Testi, Duygu Deyimlerini Yorumlama Testi, Mini Metin Bağlamında Duygu Deyimlerini Hatırlama Testi, Deyim Yorumlama Testi olmak üzere beş farklı ölçme aracı geliştirilmiştir. Ölçme araçları verilerinin ilişkisiz ölçümler t-testi ile analizinden elde edilen sonuçlar, deneysel çalışma neticesinde duygu alanıyla ilgili metafor ve deyimlerin hatırlanması ve yorumlanması konusunda gruplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunduğunu göstermiştir. Bu yönüyle Kavramsal Anahtar Modeli, metafor ve deyim öğretiminde etkili bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Figüratif dil öğretimi, metafor, deyim, Kavramsal Metafor Teorisi, Kavramsal Anahtar Modeli

* Yrd. Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Ankara / Türkiye
ncaliskan@ybu.edu.tr

1. Giriş ve Kavramsal Çerçeve

En genel ifadesiyle kelimelerin *literal* bağlanlarından sıyrılarak sözlük anlamları dışında kullanılmasını ifade eden *figüratif dil* ile ilgili çalışmaların geçmişi oldukça eskidir. Kökeni Aristo'nun *Retorik* ve *Poetik*'ine uzanan geleneksel yaklaşıma göre figüratif ifadelerin temel işlevi söze güzellik, canlılık kazandırmaktır. Figüratif kullanımların birer süs unsuru olarak görüldüğü bu yaklaşım, dilin düşüncüyü yaratan bir etkinlik olduğu tezini sistemleştirerek dil felsefesinin ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkmasını sağlayan Humboldt'tan sonra farklı bir boyuta taşınmıştır. Bu alanda yapılan çalışmalardan biri de figüratif ifadelerin kullanım alanlarının edebi eserlerle sınırlı olmamasından, günlük dilde de yaygın bir etkinlik alanı bulunmasından hareketle Lakoff ve Johnson tarafında ortaya konan Kavramsal Metafor Teorisi'dir. Kavramsal Metafor Teorisi, George Lakoff ve Mark Johnson tarafından 1980 yılında yayımlanan *Metaphors We Live By* adlı kitap ile ortaya konmuştur.² Batının felsefe ve dilbilim geleneğinde anlamla ilgili teorilerin yetersiz kaldığını düşünen Lakoff ve Johnson, metaforun³ günlük dilde yaygınlığı ve sadece dilde değil düşünce boyutunda da var olduğuna dair keşifleriyle yola çıkmışlardır. Bu keşif onların geleneksel görüşten epeyce farklı yeni bir metafor yorumu geliştirmelerini sağlamıştır. Geleneksel anlayışta metafor, bir ifadenin literal anlamının değişmesiyle ortaya çıkan bir söz figürüdür. Bu anlam değişmesinin temelinde benzerlik ilişkisi bulunmaktadır. Aralarında benzerlik olan iki kavramdan birinin diğeri yerine kullanılmasıyla oluşan metafor, semantik bir yenilik taşımaz; buna bağlı olarak gerçeklik ve onun algılanışı hakkında yeni bir bilgi sağlamaz. Oysa Kavramsal Metafor Teorisi'nde metafor, dilden önce düşüncede gerçekleşen bir eylem olarak tanımlanmaktadır (Lakoff, Johnson 1980).

Kavramsal Metafor Teorisi'ne göre metafor, bir kelimenin başka bir kelimedden hareketle anlaşılması değil, bir kavram alanının başka bir kavram alanına göre anlaşılmasıdır. Bu noktada dil metaforları ile kavramsal metaforlar arasında bir ayırım yapmak gerekir. Söz gelimi ZAMAN PARADIR bir kavramsal metafordur. Zaman ile ilgili kavram alanını para ile ilgili kavram alanına ait özelliklerle anlattığımız her ifade, bu kavramsal metafora bağlı bir dil birliğidir. Bu bağlamda, "Zamanını boşa harcıyorsun. Derslerden *arta kalan* zamanı aileme ayırıyorum. Zamanını iyi *değerlendirmelisin*. Zaman *kazanmak* için başka ne yapabiliriz? Zaman *kaybetmeyelim*. Daha fazla zamanınızı *almayayım*." cümleleri ZAMAN PARADIR kavramsal metaforundan doğan dil metaforlarıdır. Bu dil metaforlarında eğik yazılan kelimelerin hepsini para için de kullanabiliriz. Bu aktarmayı müm-

kün kılan, düşünce sistemimizde para ile zaman arasında kurduğumuz bağlantılardır (Lakoff, Johnson 1980: 8-9).

Dil ve düşünce ilişkisi bağlamında ele alındığında sözünü ettiğimiz dil metaforlarını doğuran şey, zihnimizde bu ifadeleri söylememizi sağlayan metaforik düşünce kodlarıdır. Bu durumda kavramsal metafor birincil gibi görünmekle birlikte dil verileri olmadan kavramsal metaforlara ulaşmak mümkün değildir. Ancak farklı yapılarda karşımıza çıkan dil verilerini çözümleyip buradan hareketle yapacağımız genellemeler sonucunda kavramsal metaforlara ulaşabiliriz. Bu noktada bizi kavramsal metaforlara götüren dil örneklerinin her zaman söz figürü olarak metafor biçiminde karşımıza çıkmayabileceğini de ifade etmek gerekir. Söz gelimi “Bu öfke sağanağından nasibimizi aldık. Köpürdü, köpürdü! Öfkesini kustu. Bura- ma kadar geldi. Keskin sirke küpüne zarar.” gibi cümlelerde öfke duygusu farklı söz figürleriyle ifade edilmekle birlikte kavramsallaştırmada ortaklık vardır. Bu cümlelerde öfke, bir sıvı olarak (sağanak, köpürmek, kusmak, sirke) düşünülmüştür. Bu da bizi ÖFKE İNSAN VÜCUDUNDA BİR SIVIDIR kavramsal metaforuna götürür. Buradan da anlaşılacağı üzere dil metaforlarının yapıları değişken olmakla birlikte kavramsal metaforun A, B’dir şeklinde tek yapısı vardır. Figüratif dil öğretiminde kavramsal metaforlardan yararlanan çalışmaların temelinde de metafor, metonimi, deyim, atasözü gibi farklı formlardaki dil birliklerinin kavramsal ortaklıklarından hareket edilmesi esası yer almaktadır.

Peki kavram sistemimizin yapı taşı olma özelliğini vurguladığımız kavramsal metaforların şekillenmesi yalnızca bilişsel bir işlem midir, bu işlem sürecinde kültürün rolü var mıdır? Bu konuda Ying (2007: 78-79)’in aslan ve ejderha metaforlarından hareketle hedef ve kaynak alan arasındaki ilişkiyi incelediği çalışması, kavramsal metaforların oluşumunda kültürün rolü hakkında fikir vermesi bakımından dikkate değerdir. Ying’e göre; örneğin Batı kültüründe bir hedef alanın fiziksel kuvvetiyle ilgili özellikler öne çıkarılacaksa kaynak alan olarak aslan seçilir. Mitolojik bir kahraman olan Aşil bu nedenle aslan olarak tanımlanır. Aynı bağlamda Çinlilerin başvurduğu kaynak alan ise aslan değil, kaplandır. Bununla birlikte hedef ve kaynak alan arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde bilgi (ontolojik temel) ve deneyim (epistemolojik temel) bir arada etkili olduğu için “X, aslandır.” veya “X, kaplandır.” ifadeleri, ait olduğu kültürün dışında da anlaşılabilir olma özelliği taşımaktadır. Yani bir Çinli “Aşil, aslandır.” ifadesini duyduğunda bununla ne anlatılmak istendiğini anlayacaktır. Fakat mesele her zaman bu kadar basit değildir. Bir kısım metaforları tam olarak anlayabilmek için ona bağlı yan anlamları ve çağrışım anlamlarını da bilmek gere-

kir. Sözelimi Çince de bir hedef alan ejderhaya ait kaynak alanın bilgisiyle tanımlanıyorsa burada olumlu bir ilişki vardır. Bunun nedeni ejderhanın kralı temsil ederek mitolojiyle bağlantılı biçimde yüklendiği yan anlamlar ve çağrışımlardır. Bu kültüre yabancı bir Batılı için ejderha bir çeşit canavar olmaktan öteye geçmeyecektir.⁴

2. İlgili Literatür

Dilsel ifadelerin birbirinden bağımsız biçimde öğretilmesi yerine metaforik bağlantılardan yola çıkılarak öğretilmesinin verimli olacağına ilk olarak dikkat çekenlerden biri Low'dur. Low'un, konuyla ilgili etkinlik önerileri şöyledir: Belli bir konuyla ilgili düşüncelerin metaforlardan yararlanılarak anlatılması, AŞK YOLCULUKTUR gibi bir kavramsal metafor verilerek bunu örneklendiren ifadelerin yazılması, belli kavramlara ilişkin metaforik tanım cümleleri kurulması, hedef ve kaynak alana ilişkin kelimeler arasında eşleştirmeler yapılması, deyimlerin canlandırılması, metin bağlamında metaforların işlevleri üzerinde durulması (1988: 137-143). Low'dan sonra Lazar (1996: 46-50) da "sık kullanılan kaynak alanlara ilişkin kelimelerin belirlenmesi, belli kavramsal metaforların farklı yönlerini ele alan ifadelerin tespit edilmesi" gibi benzer etkinlikler önerir.

Bu ilk çalışmalardan sonra uygulamalı dilbilim alanında Kavramsal Metafor Teorisi'ne dayalı ayrıntılı çalışmalar yapan isim Frank Boers'tur. Boers, kavramsal metafor terimini, metaforun kavramsal statüsü ve bilişsel işlevi konusundaki tartışmalara dâhil olma anlamına geleceği ve bunun uygulamalı dilbilim alanındaki çalışmaların amacına hizmet etmeyeceği gerekçesiyle kullanmamakta; "metaforik farkındalık" terimini tercih etmektedir. Boers'a göre bu farkındalığın aşamaları şunlardır: 1. Metaforların günlük hayatın bir parçası olduğunu fark etmek, 2. Metaforların arkasındaki kavramsal dünyayı fark etmek, 3. Metaforların gelişigüzel oluşmadığını, bir sistem oluşturduğunu fark etmek, 4. Metaforik kavramsallaştırma sürecinde kültürün etkisini fark etmek, 5. Metaforların ifade edilişindeki çeşitliliği fark etmek (2000b: 566).

Boers'a (2004: 213-214) göre metaforik temalar bilginin bütünleştirilmesine yarayan birer çerçevedir. Yeni elde edilen bilgiler, geniş bir ağda ne kadar iyi bütünleştirilirse bunları hafızadan çekip çıkarmak o kadar kolay olur (Baddeley 1990, Boers 2004: 214'ten). Ayrıca figüratif ifadelerin metaforik temalarına göre öğretimi, gruplayarak öğrenme stratejisini harekete geçireceği için bilginin hatırlanması daha kolay olacaktır (Lazar, 1996: 44-45). Gerçekten de konuyla ilgili deneysel çalışmalar, metaforik temalara dikkat çekilerek yapılan öğretimin hatırlama potansiyelini olumlu yönde etkilediğini göstermiştir (Boers 2000a: 145-146, 2000b: 569). Ancak bu çalışma-

lar, öğretim etkinliğinden hemen sonra ya da birkaç hafta arayla yapılan kısa vadeli değerlendirmeleri göstermektedir. Uzun vadede hatırlama potansiyelinde bir farklılık bulunup bulunmadığına ilişkin deneyinde Boers, belli düzeyde “metaforik farkındalık” geliştirmek için basit dikkat çekmelerin yeterli olmadığı, sürekli hatırlatmalar ve konuyla ilgili uzun vadeli bir eğitim gerektiğine dair bulgular elde etmiştir (2004: 215-217). Öğretim programlarının tasarımı, dil öğretimine ayrılan süre gibi etkenler bağlamında “metaforik farkındalık” geliştirmek amacıyla ne kadar mesai harcanması gerektiği, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Zira bir dildeki bütün figüratif ifadeleri değil, sık kullanılanları öğretmeye çalışmak bile epey zaman ve çaba gerektirecektir. Öğretim etkinliklerini her şeyi derste öğretmek mantığıyla düzenlemek gerçekçi değildir. Asıl olan öğrenciyi daha önceki bilgileri yeni alanlara aktarma becerisi kazandırarak onu bağımsızlaştırmaktır. Bu nedenle çalışmamızda üzerinde durulan problemlerden biri de belli bir alana yönelik olarak kazanılan “metaforik farkındalık” diğer alanlara da aktarılabilir mi, konusu olmuştur.

3. Yöntem

Bu çalışmanın amacı, Kavramsal Metafor Teorisi’ne dayalı olarak yapılan öğretimin metafor ve deyim öğretimi konusunda etkili olup olmadığını ortaya koymaktır. Bu amaçla geliştirdiğimiz modelin adı Kavramsal Anahtar Modeli (KAM)’dir. “Kavramsal anahtar” terimi, ilk defa Charteris-Black (2000: 281-282) tarafından kullanılmıştır. Charteris-Black’in, Boers’un “metaforik farkındalık” terimi yerine “kavramsal anahtar” terimini önerme sebebi, pek çok durumda metafor ile metoniminin iç içe geçmiş olmasıdır. Gerçekten de çoğu zaman bu iki söz figürü arasında kesin bir ayırım yapmak mümkün değildir. Söz gelimi ÖFKE YERİNE VÜCUT SICAKLIĞINDA ARTIŞ bir kavramsal metonimi iken ÖFKE SICAKLIKTIR bir kavramsal metafordur (Lakoff 1987: 381) ve dilsel ifadeler bağlamında ele alındığında bu ikisini birbirinden ayırmak güçtür.⁵ Buradan hareketle çalışmamızın çerçevesini oluşturan duygu bütüncesi kapsamındaki figüratif ifadelerde metonimi kullanımının yoğunluğu göz önünde bulundurularak metafor ve metoniminin her ikisini de içine alacak biçimde, Charteris-Black’in “kavramsal anahtar” terimi tercih edilmiştir. Bu doğrultuda araştırma problemlerimizi şöyle formüleştirmek mümkündür:

Temel Problem: Kavramsal Anahtar Modeli ile yapılan öğretimin, metafor ve deyim öğrenimine anlamlı bir katkısı var mıdır?

Alt Problemler: Kavramsal Anahtar Modeli ile metafor ve deyim öğretimi yapılan grupla geleneksel öğretim yapılan grup arasında;

1. Duygularla ilgili metaforları hatırlama bakımından anlamlı bir farklılık var mıdır?
2. Duygularla ilgili deyimleri hatırlama bakımından anlamlı bir farklılık var mıdır?
3. Duygularla ilgili deyimleri yorumlama bakımından anlamlı bir farklılık var mıdır?
4. Aynı duygunun ifadesinde kullanılan deyimler arasındaki ince ayrımları fark etme bakımından anlamlı bir farklılık var mıdır?
5. Duygu alanı dışındaki deyimleri yorumlama bakımından anlamlı bir farklılık var mıdır?

3.1. Araştırma Modeli

Araştırma, deneysel desenlerden son test kontrol gruplu model doğrultusunda yürütülmüştür. Deney grubunda kavramsal anahtarlara uygun olarak metafor ve deyim öğretimi yapılırken kontrol grubunda aynı metafor ve deyimler klasik yöntemle öğretilmiştir.

3.2. Örneklem

Çalışma, Belçika'nın Limburg Eyaleti'nde Türkçe ve Türk Kültürü derslerine devam eden, yaşları 10-12 arasında değişen 5 ve 6. sınıf öğrencileri arasında gönüllülük esasına dayalı olarak yürütülmüştür. Öğrenciler deney ve kontrol gruplarına yansız atanmışlardır. Çalışmanın başlangıcında deney grubundaki katılımcı sayısı 20, kontrol grubunda ise 21'dir. Ancak gönüllü katılım esası gözetildiği için araştırma sürecinde deney grubundan 4, kontrol grubundan 6 kişilik denek kaybı yaşanmıştır. Bu nedenle çalışma 16'sı deney, 16'sı kontrol grubunda olmak üzere toplam 32 kişilik bir örnekleme gerçekleştirilmiştir.

3.3. Uygulamada Yer Alacak Metafor ve Deyimlerin Seçimi

Herhangi bir figüratif ifadenin arka planında yer alan kavramsal metaforlara/metonimilere ulaşmak, bir başka deyişle kavramsal anahtarları keşfetmek, anlamca yakın sözcüksel öğeleri bir araya getirerek tümevarım yoluyla bunlardan bir genellemeye gitmenin ötesinde çabalar gerektiren bir süreçtir. Bu nedenle çalışmada kullanılacak figüratif ifadelerin hangi kavramsal anahtarlar tarafından yönetildiğine dair kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Türkçe için konuyla ilgili başlıca çalışmalardan biri, Bayram Çetinkaya'nın "Türkiye Türkçesinde Mutluluk ve Üzüntü Göstergeleri" başlıklı doktora tezidir (2006). Böyle bir çalışmanın varlığı, bizi deneysel çalışma için duygu bütüncesinden hareket etme konusunda cesa-

retlendirmiştir. Bunun yanı sıra Mustafa Aksan'ın (2006a, 2006b) Türkçedeki öfke metaforlarını ele alan makaleleri de araştırmamızda yol gösterici olmuştur. Figüratif ifade terimi, bu çalışmada bütün söz figürlerini ve deyim, atasözü gibi söz varlığı örneklerini içine alan bir çerçeve terimdir. Bu çalışmanın sınırlılıkları ve amaçları göz önünde bulundurulduğunda duygu bütüncesiyle ilişkili bütün figüratif ifadelerin deneysel çalışma sürecinde yer almasının mümkün olmadığı görülecektir. Bu nedenle çalışma dilsel olarak metafor ve deyimler ile sınırlandırılmıştır. Hedef kitlenin özellikleri dikkate alınarak bu metafor ve deyimlerin de öğrenci düzeyine göre elenmesi yoluna gidilmiştir. Söz gelimi mutluluk duygusunun anlatımında kullanılan “abat, asude, ihya, inşirah, teferrüç” gibi göstergeler ve türevlerini içeren metafor ve deyimler ile “dört başı mamur, sadra şifa vermek” gibi, içinde hedef kitlenin düzeyine, ilgi ve ihtiyaçlarına hitap etmeyecek; hatta arkaik olarak nitelendirilebilecek kelimelerin yer aldığı göstergeler çalışma dışı tutulmuştur. Bu tür göstergeler elendikten sonra kalan göstergelerin tamamı birlikte değerlendirilerek kavramsal anahtarların belirlenmesi, buna bağlı olarak metafor ve deyimlerin kavramsal anahtarlar göre gruplandırılması yoluna gidilmiştir. Bu süreçte, düzey kaybıyla elenen göstergelerden de yararlanılmıştır. Zira “mutluluk ile canlılık”, “mutluluk ile yerden yukarıda olma” arasındaki ilişki, ihya ve teferrüç gibi göstergelerde çok açık biçimde gözlemlenebilmektedir.

Bu noktada bir hususu daha belirtmekte fayda vardır. Mutluluk ve üzüntü göstergeleriyle ilgili kavramsal anahtarlar, Çetinkaya'nın çalışmasında da yer almaktadır. Fakat yine hedef kitlenin özellikleri düşünülerek bunların Çetinkaya'da yer aldığı biçimiyle kullanılması mümkün olmamış; öğrenci düzeyine uygun biçimde yeniden ifade edilmesi gerekmiştir.

Çalışmanın amaçlarından biri, belli bir konuya ilişkin olarak kazanılan farkındalığın o konuyla ilgili yeni karşılaşılan figüratif ifadeleri anlama ve yorumlamaya etkisini araştırmaktır. Bu nedenle yukarıda ifade edildiği şekilde kavramsal anahtarlar göre gruplandırılan metafor ve deyimler, deneysel çalışmada ve deney sonrası son testlerde kullanılacaklar olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Örneğin öfke ile ilgili göstergelerden “surat asmak” deyimini, deneysel çalışma sırasında verilirken aynı kavramsal anahtarla ilişkilendirilebilecek “yüzünü sallandırmak” deyimini son testte kullanılmak üzere seçilmiş ve uygulamada bu deyimle ilgili herhangi bir etkinliğe yer verilmemiştir. Çalışmada bu şekilde belirlenen 35 metafor ve 70 deyim öğretilmesi hedeflenmiştir.

3.4. Uygulama

Çalışmaya, ilgili göstergelerin sayısı bakımından ikinci sırada bulunan mutluluk duygusuyla ilgili metafor ve deyimlerle başlanmıştır. Üzüntü göstergeleri, sayı bakımından ilk sırada olduğu hâlde, öğrencilerin konuyla ilgili belli bir aşinalık kazanmadan karşılaşmaları durumunda bocalayabilecekleri düşünülerek sona alınmıştır. Mutluluk ve üzüntü göstergeleriyle ilgili etkinliklerin uygulamada art arda yer almaması, iki duygunun karşılaştırmalara elverişli yapısı nedeniyle yapılan geri dönüşler aracılığıyla mutlulukla ilgili metafor ve deyimlerin hatırlanmasına da yardımcı olmuştur.

Mutluluk, öfke, üzüntü biçiminde adlarla ifade edilmesine rağmen duygular, aralarında çeşitli ince ayrımlar bulunan duygu durumlarının bir toplamı olarak düşünülebilir. Bu nedenle etkinliklerin ilk aşamasında öğrencilere mutluluk, öfke, üzüntü duygularıyla ilişkili, bir anlamda bütünü oluşturan ya da bütünün farklı yönlerini temsil eden diğer duygularla ilgili bilgiler ve buna yönelik söz varlığı kazandırılmaya çalışılmıştır. Böylece sözgelimi mutluluk ile keyif, haz, zevk, huzur, rahatlık, eğlence gibi kavramların ilişkisi kavratılarak buradan hareketle özelde mutluluğun, genelde duyguların karmaşık yapısı vurgulanmıştır. Duyguların başka bir özelliği de dereceli olmalarıdır. Çok sevdiğimiz bir insanı kaybettiğimizde duyduğumuz üzüntü ile sevilen bir eşya kaybedildiğinde duyulan üzüntü aynı değildir. Buradan hareketle bu ilk aşama etkinliklerde duyguların dereceli yapısını kavratmaya yönelik çalışmalara da yer verilmiştir. Bu yolla öğrencilerin duygunun farklı derecelerini ifade eden söz ve kavramlara da duyarlı hâle gelmeleri hedeflenmiştir.

İkinci aşama etkinliklerde duygulara eşlik eden davranış ve tepkilerin belirlenmesine yönelik etkinliklere yer verilmiştir. Duyguların ifadesindeki tepkiler kavramsal anahtarların belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Örneğin “zıplama” tepkisi doğrudan MUTLULUK YERDEN YUKARIDA OLMAKTIR kavramsal anahtarı ile ilişkilidir. Benzer şekilde “gülme, kahkaha atmak” göstergeleri MUTLULUK YERİNE GÜLME kavramsal anahtarıyla bağlantılıdır. Bu nedenle öğrencinin, dilsel ifadeler ve kavramsal anahtarlardan önce bunlarla ilişkili davranış ve tepkilerin bilgisine ulaşması konunun daha iyi kavranmasına da zemin hazırlamıştır. Ayrıca imgeleme ve canlandırmaya dayalı olarak yürütülen bu tip uygulamalar eğlenceli olması, herhangi bir hazırlık ve malzeme gerektirmemesi bakımından da son derece verimli olmuştur. Bunun yanı sıra canlandırmalar ilk bakışta üzüntü duygusuyla eşleştirilebilecek “ağlamak” tepkisinin mutluluğun ifadesinde de kullanılabileceğini göstermiştir. Hazırlık etkinliği olarak da nitelendirilebilecek bu çalışmalarda temel olarak şu hedeflere

ulaşmak amaçlanmıştır: Duygunun karmaşık yapısını kavratmak, duygunun dereceli yapısını kavratmak, duygunun dilsel olarak ifade edilişindeki çeşitliliği kavratmak, söz varlığını zenginleştirmek, duyguyu doğuran durumları kavratmak, duygunun insan ruhu ve bedenindeki etkilerini kavratmak.

Hazırlık olarak nitelendirilebilecek bu etkinliklerden sonra metafor ve deyimlerle ilgili etkinliklere geçilmiştir. Etkinlikler, günlük hayatta daha sık kullanılması, buna bağlı olarak öğrenciler tarafından daha rahat kavranacak olması düşüncesiyle önce metafor, daha sonra deyim ile ilgili olanlar şeklinde sıralanmıştır. Böylece, kavramsal anahtarlar metaforlardan hareketle kavratılarak öğrencilerin deyimlerle ilgili etkinliklere geçmeden önce konuya ilişkin bilgi sahibi olmaları da sağlanmıştır. Sözelimi öğrencilerden, “Gözlerinden mutluluk fışkırıyordu.” gibi bir cümlede önce duyguyla ilgili dilsel ifadeleri belirlemeleri, sonra da bu dilsel ifadelerden çıkarımlar yaparak kavramsal anahtarın bilgisine ulaşmaları istenmiştir. Bir başka deyişle, “fışkırmak” kelimesinin “hacmi belli olan bir kaba sığmayarak taşma” durumunu anlatmasından hareketle öğrencinin, bu cümlede mutluluğun bir sıvı biçiminde kavramsallaştırıldığını fark etmesi beklenmiştir.

Metaforlarla ilgili etkinliklerin bir sonraki aşaması, öğrencilerin doğrudan kavramsal anahtarlarla karşılaşacağı biçimde düzenlenmiştir. Sözelimi mutluluk ile ilgili etkinliklerde, öğrencilerden “Öğretmen, bahçede ders yapacağımızı söyleyince hepimize bir canlılık geldi. Annesi, ‘Arkadaşlarını eve çağırabilirsin.’ deyince Aysun’un yüzünde bir ışık belirdi. Çok istediği spor ayakkabıları alınca kanatlandı sanki. Güzel kokular, tertemiz ve aydınlık bir oda, yeni eşyalar, bunlar beni sarhoş etmeye yetti.” gibi metaforik cümlelerle liste hâlinde verilen kavramsal anahtarlar arasında uygun eşleştirmeyi yapmaları istenmiştir.

Çalışmada araştırılan konulardan biri de Kavramsal Anahtar Modeli’ne dayalı eğitimin deyim öğretiminde etkili olup olmadığıdır. Bu doğrultuda duygularla ilgili etkinliklerin ikinci bölümünde deyim etkinlikleri yer almaktadır. Metafor etkinlikleri aracılığıyla kavramsal anahtarlara ilişkin bilgi sahibi olan öğrenci, deyimlerle ilgili etkinliklerde mevcut bilgiyi harekete geçirmekte; bir anlamda pekiştirmektedir. Sözelimi mutlulukla ilgili deyim etkinliğinde, öğrencilerden liste hâlinde verilen deyimleri, metafor etkinliklerinde hazırladıkları Kavramsal Anahtar Tablosu’nu kullanarak tasnif etmeleri istenmiştir. Öğrencilerin ikili gruplar hâlinde çalışmalarına izin verilen bu etkinlikte, 20 deyim yer almıştır. Bunlardan “cana can katmak, içini ısıtmak, içine su serpmek, gözü gönlü açılmak, düğün bayram etmek, gözleri parlamak, içi rahat etmek, dünyalar birinin olmak”

deyimleri, kavramsal anahtarlarla doğrudan ilişkilendirilebildiği, hatta bir ölçüde ortak kelimelerden oluştuğu için en kolay sınıflandırılanlar olmuştur. Bunu imgelebilir deyimler olarak nitelendirebileceğimiz “dört köşe olmak, koltukları kabarmak, ağzı kulaklarına varmak” deyimleri takip etmiştir. “Yüzünde güller açmak” deyimi, gül kelimesinin olumlu çağrışımları ve ses bakımından gülmek eylemini hatırlatması sebebiyle ufak bir yönlendirme ile rahatlıkla açıklanmıştır. “Baş döndürmek” deyimi ile MUTLULUK KENDİNDEN GEÇMEKTİR, NE YAPTIĞINI BİLMEMEKTİR arasında ilk bakışta ilgi kurulamamıştır. “Bastığı yeri bilmemek” deyimi MUTLULUK KENDİNDEN GEÇMEKTİR, NE YAPTIĞINI BİLMEMEKTİR ile MUTLULUK YERDEN UZAK OLMAKTIR, YÜKSELMEKTİR; “oh demek” deyimi ise “oh” ifadesinin rahatlatma belirtisi olması sebebiyle MUTLULUK RAHATLIKTIR, GENİŞLİKTİR, AÇIKLIKTIR; nefesle, dolayısıyla da canlılıkla ilişkisi sebebiyle MUTLULUK CANLILIKTIR, DİRİLİKTİR, YAŞAMAKTIR kavramsal anahtarlarının her ikisiyle de ilişkilendirilmiştir. Bu örneklerde öğrencilere iki ilişkilendirmenin de uygun olduğu söylenmiştir. “Sinirleri gevşemek” deyimi, sinir kelimesinin öfke ile ilgili çağrışımları nedeniyle rahatlık kavramıyla ilişkilendirilememiş, bu noktada bir ip aracılığıyla gerginlik ve gevşeklik kavramlarına açıklık getirilmiştir. İpin gergin olduğunda daha çok ses çıkaracağı, dış etkenlerden daha çabuk etkileneceği, koparılmasının daha kolay olacağı gibi örnekler verilerek gerginlik ile öfke, gevşeklik ile mutluluk arasında bağ kurulmuştur. “Deliye dönmek, tat vermek, içini dökmek” deyimleriyle ilgili kavramsal anahtarlar tabloda yer almadığı için, bunlara ilişkin kavramsal anahtarlar da birtakım yönlendirmeler ile öğrenciler tarafından MUTLULUK DELİLİKTİR, MUTLULUK YİYECEKTİR, MUTLULUK HAFİFLETMEKTİR biçiminde ifade edilmiştir.

Öfke ile ilgili deyimlerde kavramsal anahtarların arka planındaki tepki, davranış ve fiziksel değişimlerle ilgili cümleler verilerek öğrencilerin deyimlerle bu cümleler arasında ilgi kurması sağlanmıştır. Etkinlikte yer alan deyimlerden “gözünü kan bürümek, kaşlarını çatmak, surat asmak, gözü dönmek, diş bilemek, gözlerini devirmek, gözü kararmak, sinirleri gerilmek, dik dik bakmak, ağzına geleni söylemek” deyimleri ilgili tepki ve davranışlarla kolayca eşleştirilmiştir. “Burnunun yeli harman savurmak” deyimi, yel ve harman kelimeleri açıklandıktan sonra şiddetli nefes alıp verme ile; “sinirleri boşanmak” deyimi boşanmak kelimesinin açıklanmasıyla kontrolünü kaybetmekle ilişkilendirilmiştir. “Ateş püskürmek” deyimi hem yüz ya da gözün kızarması hem de bağırıp çağırma ile bağlantılı olarak düşünülmüştür. “Kan beynine sıçramak” deyimi küçük bir yönlendirme

dirme ile yüz ya da gözün kızarması, “küplere binmek, hop oturup kalkmak” deyimleri de bu ifadelerin canlandırılması neticesinde abartılı hareketler yapmak ile, “gözlerini devirmek” deyimini de yine canlandırma sonucunda bakışların sertliği ile eşleştirilmiştir.

Üzüntü ile ilgili deyim etkinliğinde, deyimler kavramsal anahtarlara göre gruplanarak öğrencilerden, deyimlerin yer aldığı cümlelerde üzüntü duygusunun nasıl tarif edildiğini belirtmeleri istenmiştir. Mutluluk ve öfke ile ilgili deyimler herhangi bir bağlam içinde olmaksızın sunulurken üzüntü deyimleri hem deyimlerin fazlalığı hem de bunlarla ilişkili kavramsal anahtarların çokluğu nedeniyle cümle bağlamında verilmiştir. Etkinlikte 35 deyim yer almıştır. Bu deyimleri şöyle sıralamak mümkündür: belini bükmek, dünya başına yıkılmak, içine oturmak, yüreği kaldırmamak, başını belaya sokmak, belaya çatmak, ağzını bıçak açmamak, arpacı kumrusu gibi düşünmek, huzur kalmamak, rahatı kaçmak, içi içini yemek, başından aşağı kaynar sular dökülmek, içi cız etmek, yürek kanatmak, can evinden vurmak, işkence çektirmek, başını taştan taş vurmak, burnundan gelmek, hayal kırıklığına uğramak, umduğunu bulamamak, yüzünden düşen bin parça olmak, içine kapanmak, boğazına dizilmek, yüreği sıkışmak, dünya başına dar gelmek, içini karartmak, dünya gözüne zindan görünmek, kararlar bağlamak, yas tutmak, akli başından gitmek, burnunun direği sızlamak, gözleri dolmak, beti benzi sapsarı olmak, zehir olmak, tat vermemek. Üzüntü deyimleri etkinliğinde öğrencilerden yeri geldikçe mutluluk deyimleriyle karşılaştırma yapmaları istenmiştir. Çalışmada yer alan “başını belaya sokmak, belaya çatmak, huzur kalmamak, rahatı kaçmak, yas tutmak, zehir olmak, tat vermemek, işkence çektirmek” deyimleri, deyim yapısında bulunan bela, huzur, yas, zehir, işkence gibi kelimelerin yardımıyla; “gözleri dolmak, beti benzi sapsarı olmak” deyimleri öğrencilerin aşına olmaları nedeniyle rahatlıkla yorumlanabilmiştir. “Belini bükmek, dünya başına yıkılmak” gibi deyimlerin yorumlanmasında bu ifadelerin imgelenebilir olmasından hareket edilerek öğrencilerden “beli bükülmüş, dünya başına yıkılmış bir insan” figürü düşünmeleri istenmiştir.

Öğrenciler mutluluk ve öfke ile ilgili deyimlerle ilk olarak herhangi bir bağlam içinde olmaksızın karşılaşmışlardır. Bunun olumsuz etkilerini azaltmak, daha da önemlisi deyimlerin genel olarak mutluluk, üzüntü ya da öfkenin dışında özelde hangi durumların anlatımında kullanıldığını kavratmak üzere boşluk doldurma ve doğru-yanlış tipinde çalışmalara da yer verilmiştir.

3.5. Veri Toplama Araçları

Uygulama sonuçlarını değerlendirmek üzere beş farklı veri toplama araçından yararlanılmıştır. Veri toplama araçlarının kapsam geçerliliği uzman görüşü alınarak sağlanmıştır. Testlerin her birine ilişkin güvenilirlik analizi sonuçları aşağıda araç içinde verilmiştir.

Duygu Metaforlarını Hatırlama Testi (DMHT, Croanbach Alfa: .76): Bu testte mutluluk, üzüntü ve öfke duygularının ifadesinde kullanılan metaforlardan deneysel çalışma sürecinde ele alınanlar yer almaktadır. Açık uçlu 10 maddeden oluşan testin amacı, deney ve kontrol grupları arasında metaforları hatırlama bakımından anlamlı bir farklılık olup olmadığını ölçmektir.

Duygu Deyimlerini Hatırlama Testi (DDHT, Croanbach Alfa: .97): Bu testte mutluluk, üzüntü ve öfke duygularının ifadesinde kullanılan deyimlerden deneysel çalışma sürecinde ele alınanlar yer almaktadır. Açık uçlu 9 maddeden oluşan testin amacı, deney ve kontrol grupları arasında deyimleri hatırlama bakımından anlamlı bir farklılık olup olmadığını ölçmektir.

Duygu Deyimlerini Yorumlama Testi (DDYT, Croanbach Alfa: .95): Bu testte mutluluk, üzüntü, öfke duygularının ifadesinde kullanılan deyimlerden deneysel çalışma sürecinde ele alınmayanlar yer almaktadır. Açık uçlu 9 maddeden oluşan testin amacı, mevcut bilginin ilk defa karşılaşılan deyimleri yorumlama sürecindeki etkisi bakımından deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını ölçmektir.

Mini Metin Bağlamında Duygu Deyimlerini Hatırlama Testi (MMB-DDHT, Croanbach Alfa: .96): Bu testte mutluluk, üzüntü, öfke duygularının ifadesinde kullanılan deyimlerden deneysel çalışma sürecinde ele alınanlar yer almaktadır. Çoktan seçmeli 9 maddeden oluşan testin amacı, benzer duyguların ifadesinde kullanılan deyimler arasındaki ince ayrımları belirleme, belli bir duygu durumunu tam olarak yansıtan deyim bulma bakımından deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını ölçmektir.

Deyim Yorumlama Testi (DYT, Croanbach Alfa: .89): Bu testte duygu bütüncesi dışında kalan, dolayısıyla deneysel çalışmada da ele alınmayan deyimler yer almaktadır. Açık uçlu 15 maddeden oluşan testin ilk 10 sorusu organ adlarıyla kurulan deyimleri, son 6 sorusu ise kapalı olarak nitelendirilebilecek deyimleri yorumlamaya yöneliktir. Testin amacı, duygu bütüncesinden hareketle edinilen deyim bilgisinin duygu alanı dışındaki deyimleri yorumlama konusunda deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını ölçmektir.

4. Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde araştırma sonunda elde edilen bulgular araştırma problemleri etrafında sunularak tartışılacaktır.

Birinci Alt Problem: Kavramsal Anahtar Modeli'ne dayalı olarak öğretim yapılan grup (deney grubu) ile geleneksel öğretim yapılan grup (kontrol grubu) arasında, metaforları hatırlama bakımından anlamlı bir farklılık var mıdır?

Bu sorunun analizinde, son test olarak kullanılan DMHT'den elde edilen veriler değerlendirilecektir. Bu testte deneysel çalışma sürecinde ele alınan “geniş, ışık, kanatlanmak (mutluluk), çökmek, yaralamak, paramparça olmak, ağır (üzüntü), esip yağıp gürelemek; köpürdü, öfkeyi tedavi etmek” metaforları yer almaktadır. Gruplar arasında metaforları hatırlama bakımından anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için öğrencilerin DMHT toplam puan ortalamaları ilişkisiz ölçümler t-testi ile sınanmıştır. Buna göre; deney grubu öğrencilerinin, Kavramsal Anahtar Modeli aracılığıyla öğrendikleri metaforları hatırlama oranları %93,75; kontrol grubu öğrencilerinin ise %88,13'tür. Bu, metaforlara ilişkin dil becerileri açısından [$t(30) = 2.166, p < .05$] deney grubunun lehine anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir.

DMHT sonuçlarına göre deney grubu, testte yer alan 10 sorudan ortalama 9,37'sini; kontrol grubu ise 8,93'ünü doğru cevaplandırmıştır. Her iki grupta da en çok ÜZÜNTÜ YERE YAKIN OLMAKTIR kavramsal anahtarıyla ilgili “çökmek” metaforunda hata yapılmıştır. Bu metafor, “yaşlanıp ölme” biçiminde yorumlanmıştır. “Babam geniş bir adamdır, kolay kolay keyfini kaçıramazsınız.” bağlamında verilen “geniş” metaforu, “şişman, iri” biçiminde literal doğrultuda ya da “cesur, sağlam” biçimlerinde yorumlanmıştır. “Esti, yağdı, güreledi; sonra da kapıyı çarpıp çıktı.” cümlesindeki “esmek, yağmak, gürelemek” metaforu havanın durumu ile ilişkilendirilerek literal bağlamda açıklanırken, “bu davranışın arkadaşlığımızı yaralayabilir.”, “Öfkeni tedavi etmeye çalışmalısın.” bağlamlarında verilen “yaralamak” ve “öfkeyi tedavi etmek” metaforları “tamamen bitirmek” gibi keskin yorumlara neden olmuştur. Fakat genel olarak değerlendirildiğinde grupların metaforları hatırlama ve yorumlama bakımından başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Bu başarının nedeni ise büyük ölçüde, bu tür ifadelerin günlük dilde sık kullanılıyor olması, buna bağlı olarak öğrencilerin söz konusu metaforlara aşinalık düzeyinin yüksekliğidir.

İkinci Alt Problem: Kavramsal Anahtar Modeli'ne dayalı olarak öğretim yapılan grup (deney grubu) ile geleneksel öğretim yapılan grup (kontrol grubu) arasında, duygularla ilgili deyimleri hatırlama bakımından anlamlı bir farklılık var mıdır?

Bu sorunun analizinde, son test olarak kullanılan DDHT'den elde edilen veriler değerlendirilecektir. DDHT'de deneysel çalışmada yer alan "gözü gönlü açılmak, yüzünde güller açmak, içini dökmek (mutluluk), surat asmak, diş bilemek, dik dik bakmak (öfke), başından aşağı kaynar sular dökülmek, burnunun direği sızlamak, boğazına dizilmek (üzüntü)" deyimleri bulunmaktadır. Öğretim süreci sonunda deney gurubu öğrencilerinin puan ortalamaları %97,91; kontrol grubu öğrencilerinin ise %76,38'dir. İlişkisiz ölçümler t-testi sonucunda her iki grup arasında çalışmada yer alan duygu deyimlerini hatırlama bakımından [$t(30) = 5.921, p < .05$] deney gurubu lehine anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır.

Deney grubu, testte yer alan 9 sorudan ortalama 8,81'ini, kontrol grubu ise 6,87'sini doğru cevaplandırmıştır. Deney grubunda cevaplanamayan sorular "burnunun direği sızlamak, boğazına dizilmek, içini dökmek" deyimlerine ilişkindir. Bu grupta hata sayısı yalnızca 3 olduğu için herhangi bir soruda yoğunlaşma tespit etmek mümkün değildir. Kontrol grubunda hata sayısı 34'tür. Kontrol grubunda en çok "başından aşağı kaynar sular dökülmek" deyiminde hata yapılmıştır. Bu deyim verilen cevaplar şöyledir: Korkmak (3), rahatlamak ve korkmak (1), meraklanmak (1), sinirlenmek (1), içi boşalmak (1), boş (1). Öğrenciler test öncesinde soruları cevapsız bırakmalarını konusunda bilgilendirildikleri hâlde 1 öğrenci cevap sütununu boş bırakmış; 1 öğrenci "içi boşalmak" biçiminde, deyim kullanımıyla tamamen bağımsız bir cevap vermiş⁶; 1 öğrenci deyim, "rahatlamak ve korkmak" biçiminde birbirleriyle ilişkili olmayan kavramlarla açıklamış; diğer öğrenciler ise deyim, "korkmak, sinirlenmek, meraklanmak" gibi kavramlarla izah etmiştir. Bunlar arasından "korkmak, sinirlenmek, meraklanmak (endişe etmek anlamında düşünüldüğünde)" açıklamaları, deyim "üzüntülü veya kötü bir olay karşısında birdenbire büyük bir sıkıntı duymak" biçimindeki kullanımıyla ilişkilendirilebilirse de burada öğrenciler deyim temel olarak ilişkili olduğu "üzüntü" duygusuyla ilgili vurguyu yakalayamamışlardır. Aslına bakılırsa öğrenciler, deyim içinde geçtiği cümle aracılığıyla olumsuz bir durumun betimlendiğini hissetmekte, fakat deyim anlamına odaklanmak yerine deneyimleri ve hayal güçleriyle bağlamı, farklı durumları da içine alacak şekilde genişletmektedirler.

Öğrencilerin "diş bilemek" deyimini açıklamada kullandıkları ifadeler ise "arkasını dönmek (2), küsmek (1), kötü (1), dışlamak (1), suç vermek (1)"⁷ şeklindedir. Cevaplarda, deyim "kötülük yapmak için fırsat beklemek, hıncını gösterir bir durum almak" anlamlarıyla ilişkilendirilebilecek ifadeler yer almakla birlikte bunlar, öğrencilerin deyim anlamına ilişkin çok genel

bir tahminde bulduklarını, bu genel tahminden yola çıkarak yorum yaptıklarını göstermektedir. Daha açık bir ifadeyle, öğrenciler “Bütün arkadaşları ona dış biliyor.” bağlamından arkadaşlık ilişkilerine dair bir sorunun varlığı mesajını almakta, böyle bir durumda kendi tutum ve davranışlarının ne olduğunu düşünerek bunlardan örnek vermektedirler.

Testte yer alan deyimlerden biri de “burnunun direği sızlamak”tır. Bu deyimle ilişkin açıklamalar “korkmak (5), meraklandırmak (1)” biçimindedir. Burada da “Film hepimizin burnunun direğini sızlattı.” cümlesindeki “film” kelimesi öğrencilere deyimden korku ya da merak kavramlarıyla ilgili olduğunu düşündürmüştür. Yukarıdaki örneklerle birlikte düşünüldüğünde öğrencilere yardımcı olmak amacıyla, daha çok ipucu niteliğinde oluşturulan bağlamlar, aynı zamanda yanıltıcı da olabilmekte; öğrenciler geçmiş yaşantıları, zihinlerindeki çağrışımsal ilişkiler gibi etkenlerle niyet edilenin dışında bağlamlar oluşturarak yorumlarını bu doğrultuda yapabilmektedir.⁸

Testte yer alan deyimlerden açıklamasında en çok hata yapılanlardan biri de “dik dik bakmak”tır. Bu deyim “çok iyi bakmak (dikkatlice bakmak), iyice bakmak (2), gözünü ayırmamak, gözleri dalmak” biçiminde açıklanmıştır. “Annem kardeşime dik dik baktı.” bağlamında verilen deyim, öğrenciler tarafından öfke duygusuyla bağlantısız biçimde izah edilmiştir. “Gözleri dalmak” açıklamasını bir kenara bırakacak olursak diğer dört cevap, muhtemelen “dik dik” ikilemesinin etkisi sonucu, bakma eyleminin pekiştirilmesiyle ilgili kavramlarla ifade edilmiştir.

Çalışmada yer alan “boğazına dizilmek” deyimini bir öğrenci tarafından “bakımsız olmak” biçiminde açıklanmıştır. Burada “Çocukların hâlini görünce yediklerim boğazıma dizildi.” bağlamıyla verilen deyim, odak noktası çocuklara kaydırılarak çocukların bakımsızlığı biçiminde yorumlanmıştır. Bir başka deyişle bağlam, gerektiği biçimde değerlendirilememiştir. Diğer iki hatalı cevap ise “midesini ağrıtmak” biçimindedir. Deney grubunda da bu deyim bir öğrenci tarafından “yemeğin yanında içecek konmaması” olarak açıklanmıştır. Bunlar deyimden tamamen literal yorumuna yöneliktir. Literal yorumda “üzüntü, kaygı vb. sebeplerle isteksiz yemek, iştahı kesilmek” anlamındaki deyimden, literal ve figüratif anlamı aynı anda taşıyor olmasının etkili olduğu düşünülebilir.

“İçini dökmek” deyimini bir öğrenci tarafından cevapsız bırakılmış, iki öğrenci tarafından “üzülmek” biçiminde açıklanmıştır. Deyimin üzüntü duygusuyla ilişkilendirilmesinde “dökmek” kelimesinin olumsuz çağrışımlarının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu deyim, deney grubunda

da bir öğrenci tarafından hatalı açıklanmıştır. Deney grubundaki öğrenci “Keşke demeseydim, sinirlendi.” biçiminde bir açıklama yaparak bir “iç dökme” eylemi sonrasında yaşanabilecek pişmanlığa odaklanmakta, davranışının arkadaşını sinirlendirebileceğini düşünerek kendisini ona ihanet etmiş saymaktadır.

Testte “Biraz dolaştık, gözümüz gönlümüz açıldı.” cümlesiyle verilen “gözü gönlü açılmak” deyimini ise bağlamda yer alan sebep-sonuç ilişkisinden sebep kısmına odaklanılarak “dışarı çıkmak, dışarıyı görmek” biçiminde açıklanmıştır. “Surat asmak” deyimini 1 öğrenci tarafından boş bırakılırken, “yüzünde güller açmak deyimini” bütün öğrenciler tarafından doğru yorumlanmıştır. Bunda, elimizde herhangi bir istatistiksel veri olmamakla birlikte, muhtemelen deyim kullanım sıklığı ve buna bağlı olarak öğrencilerin deyimlere aşinalık durumları etkili olmuştur.

Yukarıda ayrıntılı biçimde ele almaya çalıştığımız sonuçları genel olarak değerlendirecek olursak Kavramsal Anahtar Modeli’ne dayalı olarak yapılan öğretimin, daha önce karşılaşılan deyimleri hatırlama bakımından deney grubu lehine olumlu sonuçlar doğurduğunu söyleyebiliriz. Kontrol grubuna ait hata analizinden çıkan en önemli sonuç ise bu grubun cümle içinde verilen deyimlerle ilgili bağlam ipuçlarını iyi değerlendiremediğidir. Bu noktada, “Deney ve kontrol grupları arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılığı doğuran, Kavramsal Anahtar Modeli’nden bağımsız olarak grupların bağlam ipuçlarını değerlendirme açısından gösterdiği başarı mıdır? Kavramsal Anahtar Modeli, aynı zamanda bağlam ipuçlarının iyi değerlendirilmesini sağlayan bir model midir?” soruları akla gelmektedir. Grupların yaş ortalaması, sosyal çevre, devam ettikleri okullar, akademik başarıları, Türkçe derslerine katılımları gibi değişkenlerin benzer olduğu düşünüldüğünde, Kavramsal Anahtar Modeli’nin bu konuda etkili olduğu düşünülebilir. Zira deney grubundaki öğrenciler, özellikle hazırlık niteliğindeki çalışmalarla deyimlerin arka planındaki ÖFKE YERİNE KAŞLARI ÇATMA, DİŞLERİ SIKMA gibi metonimleri ve ÜZÜNTÜ AŞAĞIDADIR, MUTLULUK YUKARIDADIR gibi kavramsal metaforları bir resim ya da bir durumun betimlenmesi şeklinde zihinlerine yerleştirmektedir. Bağlam bilgisinin bir parçası olan bu resim ve durumlar, karşılaşılan deyim cümle içindeki sınırlı bağlamını zenginleştirmekte; öğrencinin yalnızca cümledeki bağlamdan değil, daha önce oluşan bağlamdan da yararlanarak deyimini yorumlamasını beraberinde getirmektedir. Deney grubu lehine farklılığı doğuran temel sebep de bu olmalıdır. Hata analizinin ortaya koyduğu sonuçlardan biri de kontrol grubu öğrencilerinin bağlamı ilk göze çarpan veriler doğrultusunda değerlendirdiğidir. Bundan kasıt “Film,

hepimizin burnunun direğini sızlattı.” gibi bir bağlamda doğrudan en belirgin öge olan “film” kelimesine odaklanılarak “korku filmi, filmin sonunu merak” şeklinde ilişkiler kurulmasıdır. Bunun sebebi muhtemelen kontrol grubundaki öğrencilerin az çaba harcamalarıdır. Oysa deney grubu öğrencileri, uygulama sırasında adeta bir matematik problemi çözer gibi deyim çözümlene deneyimi kazandığı için kendilerine daha çok güvenmekte, deyim yerindeyse pes etmemektedir. İki grup arasında farklılık yaratan faktörlerden biri olarak bu psikolojik etkiyi de dikkate almak gereklidir.

Üçüncü Alt Problem: Kavramsal Anahtar Modeli’ne dayalı olarak öğretim yapılan grup (deney grubu) ile geleneksel öğretim yapılan grup (kontrol grubu) arasında, duygularla ilgili deyimleri yorumlama bakımından anlamlı bir farklılık var mıdır?

Bu alt sorunun analizinde, son test olarak kullanılan DDTY’den elde edilen veriler değerlendirilecektir. DDTY’te deneysel çalışmada yer almayan “yüreği hafiflemek, etekleri zil çalmak, ayakları yerden kesilmek (mutluluk), cini cinini yemek, yüzünü sallandırmak, diş gıcırdatmak (öfke), ağrısına gitmek, ateş düşmek, tavan başına çökmek (üzüntü)” deyimleri bulunmaktadır. Öğretim süreci sonunda deney gurubu öğrencilerinin puan ortalamaları 77,08; kontrol grubu öğrencilerinin ise 52,77’dir. İlişkisiz ölçümler t-testi sonuçlarına göre, deneysel çalışmada yer alamayan duygu deyimlerini yorumlama bakımından $[t(30) = 4.452, p < .05]$ deney gurubunun lehine anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır.

Deney grubu, testte yer alan 9 sorudan ortalama 6,93’ünü, kontrol grubu ise 4,75’ini doğru cevaplandırmıştır. Deney grubunda toplam hata sayısı 33, kontrol grubunda 68’dir. Her iki grupta da en çok “ayakları yerden kesilmek” deyiminde hata yapılmıştır. Bu deyim deney grubunda “biri tarafından kırılmak (2), korkmak (2), üzülp bir daha görüşmemek, yerden uzaklaşmak, bir yere oturup ayakları havada kalmak, bıkkınlık sonucu uğraşmaktan vazgeçmek” biçiminde; kontrol grubunda üzümek/üzülmek (5), ayağını yerden kesmek (2), burnundan getirmek, sıkıntıya sokmak, kötü olmak, konuşmak, artık gelmemek, sinirlendirmek, heyecanlanmak” biçiminde yorumlanmıştır. Kontrol grubunda bir öğrenci cevap vermemiştir. Çok açık bir şekilde MUTLULUK YERDEN UZAK OLMAKTIR, YÜKSELMEKTİR kavramsal anahtarıyla ilişkili olmasına rağmen hem deney grubu hem de kontrol grubu öğrencileri deyimini olumsuz kavramlarla açıklama yoluna gitmiştir. Bunda deyimde yer alan “kesilmek” kelimesi etkili olmuştur. Ayrıca deyim her iki grupta da “ayakların gerçekten yerden kesilmesi” biçiminde literal olarak yorumlanmıştır. Bu noktada dikkat

çekici bir husus da deyimim “ayağını kesmek” deyimini ile karıştırılmış olmasıdır. Bu karışıklık “bir daha görüşmemek, artık gelmemek” gibi yorumlara neden olmuştur.

Hata ortalaması bakımından her iki grupta da öne çıkan bir diğer deyim ise “tavan başına çökmek” deyimidir. Bu deyim deney grubunda “sinirlenmek/sinirleri alt üst olmak, başı dönmek, başı derde girmek” biçiminde; kontrol grubunda “sinirlenmek (5), korkmak (5), strese girmek (2)” biçiminde yorumlanmıştır. Deney grubunun hata sayısı (4) ile kontrol grubunun hata sayısı (10) arasında belirgin bir farklılık bulunmakla birlikte her iki gruptaki öfke duygusuyla ilgili yorumlar yapılmıştır. Bu, muhtemelen deyimim içinde geçtiği “Beni suçlayınca tavan başıma çöktü.” cümlesindeki “suçlamak” kelimesine bağlıdır. Deyimin korku ile ilişkilendirilmesi ise literal bağlamda düşünüldüğünde “tavan başına çökmek” ifadesinin dehşetli bir durumu anlatıyor olması sebebiyledir. Yine her iki grupta da olumsuz kavramlara yönelik yorumlar öne çıkmıştır.

“Ayakları yerden kesilmek” ve “tavan başına çökmek” deyimlerinin yanı sıra her iki grupta da “cini cinini yemek” deyimine ilişkin hatalı yorumların sayısı (D-10/K-8) dikkat çekmektedir. Bu deyim, aradaki fark istatistiksel açıdan anlamlı olmasa da deney grubu öğrencilerinin kontrol grubu öğrencilerinde daha çok hata yaptığı tek deyimdir. Deyime yapılan yorumlar gruplara göre şöyledir: “Deney Grubu: İçi içini yemek (4), rahatsız olmak (2), sıkılmak, pişman olmak 2, acıkmak; kontrol grubu: içi içini yemek (3), kendini yemek (2), merak etmek, çok yemek, boş” biçimindedir. Burada en dikkat çekici husus, “ayakları yerden kesilmek ve ayağını kesmek” deyimlerindeki benzer şekilde “cini cinini yemek ve içi içini yemek” deyimleri arasında dilbilgisel yapıdaki benzerlik nedeniyle bağlantı kurulmuş olmasıdır. Bu da modelin uygulanışı sırasında dilbilgisel yapıları da dikkate almak gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir.

En az hata oranı esas alındığında her iki grupta da örtüşen deyimler ise “yüreği hafiflemek (D-0/K-1), ağırına gitmek (D-1/K-4), yüzünü sallandırmak (D-2/K-4)”tır. Bunda deyimlerin içinde geçtiği “Bu sözler biraz ağırına gitti.” ve “Gerçekleri öğrendim, yüreğim hafifledi.” cümlelerindeki “ağır” ve “hafif” kelimelerinin etkili olduğunu düşünebiliriz. Fakat “yüzünü sallandırmak” deyimini “Ne oldu yine, niye yüzünü sallandırdın?” biçiminde çok açık bir bağlamda verilmemiş olmasına rağmen grupların hata oranlarının düşük olması dikkate değerdir. Bu noktada öğrencilerin söz konusu deyimlere aşinalık durumlarının da belirlenmesi gerektiği düşünülebilir. Hata sayısı çok düşük olmamakla birlikte grupların hata yapma oranı bakımından birbirine yaklaştığı bir diğer deyim (D-4/K-5) ise “ateş

düşmek” deyimidir. Bu deyim de “ateş” kelimesi nedeniyle her iki grupta “üzülmek, korkmak, endişelenmek, meraklanmak” gibi kavramlar ile açıklanmıştır.

Hata sayısı bakımından gruplar arasındaki en belirgin fark “etekleri zil çalmak (D-2/K-9)” ve “diş gıcırdatmak (D-2/K-10)” deyimlerinde gözlemlenmektedir. Deney grubu öğrencileri “zil” kelimesi nedeniyle “etekleri zil çalmak” deyimini oyun, eğlence, neşe kavramlarıyla ilişkilendirebilirken kontrol grubu öğrencileri, yine verilere dayalı olarak söyleyememekle birlikte, deyimın kapalılığı nedeniyle “şık giyinmek, eteklerinde zil olmak, (etek) küçük gelmek, (etek) güzel olmak” gibi daha ziyade literal anlama dayalı yorumlarda bulunmuştur.⁹ “Diş gıcırdatmak” deyiminde de benzer bir durum söz konusudur. Deney grubu ÖFKE YERİNE DİŞ SIKMA kavramsal anahtarı yardımıyla deyimı büyük ölçüde doğru yorumlarken kontrol grubu öğrencileri “ağlamak, üzmek, huysuzluk yapmak” gibi çok genel, hatta “dişlerini göstermek” gibi literal yorumlar yapabilmektedir.

Dördüncü Alt Problem: Kavramsal Anahtar Modeli’ne dayalı olarak öğretim yapılan grup (deney grubu) ile geleneksel öğretim yapılan grup (kontrol grubu) arasında, aynı duygunun ifadesinde kullanılan deyimler arasındaki ince ayrımları fark etme bakımından anlamlı bir farklılık var mıdır?

Bu sorunun analizinde, MMBDDHT’den elde edilen veriler değerlendirilecektir. MMBDDHT’de deneysel çalışmada yer alan “yüzünde güller açmak, içini ısıtmak, bayram etmek, gözü gönlü açılmak, dünyalar birinin olmak, içine su serpmek, gözleri parlamak, ağız kulaklarına varmak, deliye dönmek, koltukları kabarmak, bastığı yeri bilmemek, zevkten dört köşe olmak (mutluluk), kaşlarını çatmak, sınırları boşanmak, kan beynine sıçramak, ağızına geleni söylemek, sınırları gerilmek, gözü dönmek, birbirine girmek, burnunun yeli harman savurmak, diş bilemek, gözü kararmak, surat asmak, sinir küpü olmak (öfke), can evinden vurmak, gözleri dolmak, ağzının tadı kalmamak, dünya gözüne zindan görünmek, yüreği sıkışmak, canı sıkılmak, içi cız etmek, içine oturmak, burnundan gelmek, dünya başına dar gelmek, belini bükmek, içi içini yemek (üzüntü)” deyimleri bulunmaktadır. Öğretim süreci sonunda deney gurubu öğrencilerinin puan ortalamaları 61,80; kontrol grubu öğrencilerinin ise 24,30’dur. İlişkisiz ölçümler t-testi sonuçlarına göre aynı duygunun ifadesinde kullanılan deyimler arasındaki ince ayrımları ayırt etme bakımından [$t(30) = 5.761$, $p < .05$] deney gurubu lehine anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir.

Deney grubu, testte yer alan 9 sorudan ortalama 5,56’sını, kontrol grubu ise 2,18’ini doğru cevaplandırmıştır. Deney grubunda toplam hata sayısı

55, kontrol grubunda 109'dur. Deney ve kontrol grupları hata oranı bakımından en çok "Ahmet Bey, fakir bir adam. Kalabalık bir ailesi var. Zengin olma ümidiyle yılbaşında piyango bileti aldı. Ailece televizyon seyrederken büyük ikramiyenin kendisine çıktığını öğrendi. 'Yaşasın, zengin olduk!' diye bağırınca evdekiler de sevinç çığlıkları atarak hoplayıp zıplamaya başladı." mini metni bağlamındaki deyimlerle ilgili soruda birbirine yaklaşmıştır. Burada her iki gruptaki öğrenciler de mini metin bağlamındaki "sevinç çığlıkları atarak hoplayıp zıplamak"la ilgili kısmı gözden kaçırarak "dügün bayram etmek" deyimini yerine sırasıyla "gözü gönü açılmak (D-3/K-5), yüzünde güller açmak (D-2/K-2), içini ısıtmak (D-2/K-1)" deyimlerini işaretlemiştir.

Grupların hata oranı bakımından birbirine yaklaştığı diğer deyimler ise "Ali arkadaşlarıyla oynarken aralarında bir tartışma çıktı. Ali yalnız kaldığı için kendisini koruyamadı ve arkadaşlarından dayak yedi. Bu duruma üzüldü sinirlenen Ali, arkadaşlarını cezalandırmak istiyor. Bunun için uygun bir fırsat arıyor." ile "Bir alışveriş merkezine gittiniz. Arabanızı otoparka bıraktınız. Alışverişten sonra park yerine geldiniz. O da ne? Birileri arabanıza çarpıp kaçmış. Babanız bunu görünce birdenbire çok sinirlendi." mini metinleri bağlamında verilmiştir. Burada ilk metindeki "cezalandırmak için fırsat kollamak" ayrıntısını kaçıran gruplar sırasıyla "sinir küpü olmak (D-5/K-7), surat asmak (D-3/K-3), gözü kararmak (D-1/K-1)" deyimlerini işaretlemişlerdir. İkinci metinde ise iki gruptaki öğrenciler de olayın mini metinde geçmeyen aşamasından hareketle yorum yapmışlar, böyle bir durumda öfkelenen insanın kaba sözler sarf etmiş olduğunu varsayarak "kan beynine sıçramak" deyimini yerine belirgin biçimde "ağızına geleni söylemek (D-4/K-5)" deyimini tercih etmişlerdir. Grupların hata oranı bakımından birbirine yaklaştıkları bu üç soruda çeldiricilerin hem deney hem de kontrol grubunda hemen hemen aynı etkiyi göstermesi, her iki grubun da benzer bir mantıkla hareket etmiş olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Grupların hata oranı bakımından birbirinden ayrıştığı ilk üç deyim ise sırasıyla "Aileniz Almanya'ya taşınmaya karar verdi. Siz de orada Almanca eğitim veren bir okula gideceksiniz. Almanca bilmediğiniz için endişelisiniz. Fakat gideceğiniz okulda çok sayıda Türk öğrenci olduğunu öğrenince rahatlıyorsunuz.", "Anneniz bir yemek yarışmasına katıldı. Yarışma için yaptığı pasta çok beğenildi ve birincilik ödülünü aldı. Böyle lezzetli yiyecekler yapan bir anneniz olduğu için seviniyor ve gurur duyuyorsunuz." ve "FC ANADOL, dün çok önemli bir maça çıktı. Fakat futbolcular o kadar kötü oynadılar ki maç 10-0 yenilgiyle sonuçlandı. Bu duruma çok kızan

teknik direktör soyunma odasında futbolcuları önce azarladı. Fakat öfkesi bir türlü geçmedi. Sporculara küfretmeye başladı. Hatta Geberteceğim sizi! diye bağırarak birkaç tanesine de tekme tokat girişti. Adamı zor tuttular, yoksa bütün futbolcuları dövecekti.” mini metinleri bağlamında verilmiştir. İlk metinde, deney grubundaki bir öğrenci “içine su serpmek” deyimini yerine “ağız kulaklarına varmak” deyimini işaretlemiştir. Kontrol grubundaki öğrenciler ise sırasıyla “gözleri parlamak, dünyalar birinin olmak, ağız kulaklarına varmak” deyimlerini işaretlemişlerdir. Bu soruda kontrol grubu öğrencileri, belirgin bir şekilde duygunun endişeden rahatlamaya doğru değiştiğiyle ilgili ayrıntıları kaçırarak sonuca odaklı cevap vermişlerdir. İkinci metinde, deney grubu öğrencileri “koltukları kabarmak” deyimini yerine “gurur” ile ilgili ayrıntıyı kaçırarak sırasıyla “zevkten dört köşe olmak (2), bastığı yeri bilmemek (2), deliye dönmek (1)”; kontrol grubu öğrencileri de “deliye dönmek (6), zevkten dört köşe olmak (5), bastığı yeri bilmemek (1)” deyimlerini işaretlemişlerdir. Deney grubunda, her türlü duygunun en üst derecesini yansıtan “deliye dönmek” deyimini yalnızca bir öğrenci, kontrol grubunda ise altı öğrenci işaretlemiştir. Üçüncü metinde, deney grubu öğrencileri “birbirlerine girmek (2), sınırları gerilmek (2), burnunun yeli harman savurmak (1)”; kontrol grubu öğrencileri ise sınırları gerilmek (10), burnunun yeli harman savurmak (3), birbirine girmek (2)” deyimlerini işaretlemiştir. Burada en dikkat çekici husus, kontrol grubu öğrencilerinin en uzak çeldiriciyi işaretlemiş olmalarıdır zira “sınırları gerilmek”, mini metinde anlatılanın aksine aşırı öfkeden çok öfkelenmeye hazır bir ruh hâli içinde olmayı anlatmaktadır.

Yukarıdaki verileri genel olarak yorumlayacak olursak deney grubu öğrencilerinin kontrol grubu öğrencilerine göre, belli bir durumla en iyi örtüşen deyimini belirleme açısından daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak her iki grupta da bağlam içinde kilit noktadaki ayrıntıların kaçırılması, bir başka deyişle bağlamı oluşturan olay ve durum basamaklarının tamamının bir arada değerlendirilememesi ve bağlamda yer almayan unsurların kişisel deneyimlerden hareketle metne dâhil edilmesi gibi nedenlerle hatalar yapılmıştır. Bu noktada, okuduğunu anlama sürecini bir parçası olarak bağlam ipuçlarını değerlendirme becerisinin geliştirilmesi gerektiği bir kez daha kendini göstermektedir.

Beşinci Alt Problem: Kavramsal Anahtar Modeli’ne dayalı olarak öğretim yapılan grup (deney grubu) ile geleneksel öğretim yapılan grup (kontrol grubu) arasında, duygu alanı dışındaki deyimleri yorumlama bakımından anlamlı bir farklılık var mıdır?

Bu alt problemin analizinde, Deyim Yorumlama Testi'nden elde edilen veriler değerlendirilecektir. Organ adları ile ilgili 10, nispeten kapalılık özelliği taşıyan 5 olmak üzere toplam 15 deyimden oluşan bu testte, deneysel çalışma sürecinde yer almayan “el ayak çekilmek, göz açtırmamak, ağzına bakmak, burnu sürtülmek, ayak kesmek, dizlerinin bağı çözülmek, diline dolamak, kafa patlatmak, göbeği çatlamak, kulak kabartmak, tükürdüğünü yalamamak, sudan çıkmış balığa dönmek, körler mahallesinde ayna satmak, kendi yağıyla kavrulmak, daldan dala konmak” deyimleri bulunmaktadır. Öğretim süreci sonunda deney gurubu öğrencilerinin puan ortalamaları (49.16), klasik öğretimle devam eden kontrol grubu öğrencilerinin puan ortalamaları ise (40.83)'tür. İlişkisiz ölçümler t testi sonuçlarına göre duyu alanı dışındaki deyimleri yorumlama bakımından [$t(30) = 1.676, p>.05$] anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bu da belli bir konuda kazanılan kavramsal anahtar farkındalığının başka konulara genelmesiyle ilgili ileri araştırmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada 1980'de Lakoff ve Johnson tarafından sistemli biçimde ortaya konan Kavramsal Metafor Teorisi esas alınarak geliştirilen Kavramsal Anahtar Modeli'nin ana dilde metafor ve deyim öğretimindeki etkinliği araştırılmıştır. Ülkemizde bu konuda gerçekleştirilen ilk uygulamalı çalışma olması ve söz konusu modelin ana dili öğretim etkinliklerinde kullanımını ele alması bakımından ilgili literatüre katkı sağlayacağını ümit ettimiz bu çalışmadan elde edilen sonuçları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Kavramsal Anahtar Modeli, ana dilde metafor öğretimi açısından deney ve kontrol grupları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık oluşturmakla birlikte her iki grupta da başarı oranı yüksek çıkmıştır. Bu durum büyük ölçüde, metaforların günlük dilde sık kullanılıyor olmasına bağlıdır. Deney ve kontrol grubu öğrencileri günlük hayatta sıkça duydukları, bir başka deyişle zaten aşına oldukları bu ifadeleri anlamakta herhangi bir güçlük çekmemişlerdir. Ancak buradan, metaforların öğretimi için özel bir çaba harcanmasına gerek olmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Duygu alanına ilişkin metafor ve deyimleri ele alan bu çalışmada, metaforlar ilgili oldukları duygulara dair kavramsal anahtarlar hakkında bir ön farkındalık oluşturmak üzere kullanılmıştır. Bu hazırlayıcı çalışmalar, şüphesiz deyim öğretimine yönelik etkinliklerin başarıya ulaşmasında olumlu rol oynamıştır.
2. Kavramsal Anahtar Modeli, ana dilde deyim öğretimi açısından deney ve kontrol grupları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık oluşturmuştur. Bu farklılık, uygulama sırasında kullanılan deyimleri hatırlama konusunda ortaya çıkmıştır. *Duygu Deyimlerini Hatırlama*

*Testi'*nden elde edilen veriler, Kavramsal Anahtar Modeli doğrultusunda eğitim alan deney grubu öğrencilerinin, öğrendikleri deyimleri klasik yöntemle eğitim alan kontrol grubu öğrencilerine göre daha iyi hatırladığını ortaya koymuştur.

3. Çalışmanın ortaya koyduğu en önemli sonuçlardan biri de belli bir alanda kazanılan kavramsal anahtar farkındalığının aktarılabilme durumuna ilişkindir. Bunu araştırmak üzere gruplara *Duygu Deyimlerini Yorumlama Testi* uygulanmıştır. Testte, duygularla ilgili olmakla birlikte deneysel çalışmada bulunmayan deyimlere yer verilmiştir. Test sonuçları, bu konuda da deney grubu lehine istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç, belli bir kavramsal anahtara ilişkin farkındalığın, o kavramsal anahtarla ilgili çok sayıda deyimden önce karşılaşılmamış olsa da doğru olarak yorumlanabildiğini göstermesi bakımından önemlidir.
4. Çalışmanın başka bir sonucu, belli bir konuyla ilgili deyimler arasındaki ince ayrımları fark etme bakımından grupların karşılaştırılmasına ilişkindir. *Karşılaştırmada Mini Metin Bağlamında Duygu Deyimlerini Hatırlama Testi* kullanılmıştır. Test sonuçları, Kavramsal Anahtar Modeli doğrultusunda eğitim alan deney grubu öğrencilerinin, yakın anlamlı deyimler arasındaki ince ayrımları, klasik yöntemle eğitim alan kontrol grubu öğrencilerine göre daha iyi ayırt ettiğini ortaya koymuştur.
5. Çalışmada belli bir konuda kazanılan kavramsal anahtar farkındalığının o konu dışındaki alanlarda etkinliği de araştırılmıştır. Bu amaçla *Deyim Yorumlama Testi* uygulanmıştır. Testte gruplardan, organ adlarının yanı sıra nispeten kapalı deyimlerin yer aldığı cümleleri yorumlamaları istenmiştir. Burada içerik bakımından duygu alanının tamamen dışında deyimler verilerek öğrencilerin deneysel çalışmada elde ettikleri kazanımları farklı alanlara aktarabilme becerileri ölçülmüştür. Ancak bu konuda gruplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık oluşmamıştır. Bu da kavramsal anahtar farkındalığı oluşturulmak istenen konuya yönelik ayrı etkinlikler düzenlemek gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir.
6. Çalışmada 8 haftalık sürede metaforlara ilişkin 35, deyimlere ilişkin 71 etkinliğe yer verilmiştir. Resimlerle ya da hikâyelerle yapılan deyim öğretimi ile karşılaştırıldığında, Kavramsal Anahtar Modeli doğrultusunda yapılan eğitimin az zamanda çok sayıda deyim öğretilmesine imkân sağladığı görülmüştür.

7. Gruplar arasındaki farklılığı oluşturan önemli etkenlerden biri de bağlama ilişkin ipuçlarının değerlendirilmesi konusunda ortaya çıkmıştır. Deney grubundaki öğrenciler, özellikle hazırlık niteliğindeki çalışmalarla deyimlerin arka planındaki “ÖFKE YERİNE KAŞLARI ÇATMA, DİŞLERİ SIKMA” gibi metonimleri ve “ÜZÜNTÜ AŞAĞIDADIR, MUTLULUK YUKARIDADIR” gibi metaforları bir resim ya da bir durumun betimlenmesi şeklinde zihinlerine yerleştirmektedir. Bağlam bilgisinin bir parçası olan bu resim ve durumlar, karşılaşılan deyim cümle içindeki sınırlı bağlamını zenginleştirmekte; öğrencinin yalnızca cümledeki bağlamdan değil, daha önce oluşan bağlamdan da yararlanarak deymi yorumlamasını beraberinde getirmektedir. Bu durum deney grubu lehine farklılık yaratmaktadır.
8. Hata analizinin ortaya koyduğu sonuçlardan biri de kontrol grubu öğrencilerinin bağlamı ilk göze çarpan veriler doğrultusunda değerlendirdiğidir. Bunun sebebi muhtemelen kontrol grubundaki öğrencilerin az çaba harcamalarıdır. Oysa deney grubu öğrencileri, uygulama sırasında adeta bir matematik problemi çözer gibi deyim çözümleme deneyimi kazandığı için kendilerine daha çok güvenmekte, deyim yerindeyse pes etmemektedir. İki grup arasında farklılık yaratan faktörlerden biri olarak bu psikolojik etkiyi de dikkate almak gereklidir.
9. Deyim öğretimi söz konusu olduğunda kavramsal anahtarlar kadar deyimleri oluşturan kelimeler de önemlidir. Kavramsal anahtarların çok açık olduğu durumlarda bile, “ayakları yerden kesilmek” örneğinde olduğu gibi, deymi oluşturan kelimelerin çağrışımları hatalı yorumlara neden olabilmektedir.
10. Deyim öğretiminde dikkate alınması gereken bir başka husus da dilbilgisel yapılardır. ÖFKE DELİLİKTİR kavramsal anahtarıyla ilişkili “cini cinini yemek” deyiminin dilbilgisel yapıdaki benzerlik dolayısıyla üzüntü ile ilgili “içi içini yemek” deymiyle bağdaştırılmış olması kavramsal anahtarlara ilişkin bilginin tek başına yeterli olmayabileceğini göstermektedir.

Sonuçları genel olarak değerlendirecek olursak Kavramsal Anahtar Modeli'nin metafor ve deyim öğretimi konusunda etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ancak modelin uygulanışı, hangi yaş ve sınıf düzeyinde hangi kavramsal anahtarlar ve deyimlere yer verilebileceği, özellikle de modelin Türkçe dersi müfredatına nasıl yerleştirilebileceği konusunda başka çalışmalara ihtiyaç vardır. Bunun dışında Kavramsal Anahtar Modeli doğrultusunda yapılan öğretimin figüratif dil becerilerinin gelişimi yanında diğer dil bece-

rilerinin gelişimine nasıl katkı sağladığı da araştırılmalıdır. Bu çalışmada duygularla ilgili metafor ve deyimlerden hareket edilmiş olmasına rağmen, kullanım sıklığı ve sayıca çokluğu göz önünde bulundurularak başta organ adlarıyla kurulan deyimler olmak üzere sayılar, renkler, bitki ve hayvan adlarıyla kurulan deyimlerle ilgili olarak Kavramsal Anahtar Modeli doğrultusunda bir çerçeve oluşturulmasında da fayda vardır.

Teşekkür: Bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki rehberliği dolayısıyla Hocam Prof. Dr. Leylâ Karahan'a teşekkür ederim.

Açıklamalar

- ¹ Bu çalışmada figüratif dil, her türlü söz figürü ile deyim, atasözü gibi kalıplaşmış ifadeleri içine alan bir çerçeve terim olarak; literal ise bir ifadenin “bilinen, en çok kullanılan ve bağlamdan bağımsız olarak ilk akla gelen anlam”ını karşılamak üzere kullanılmaktadır. İki terim arasında, sınırları keskin bir biçimde belirlenebilen bir zıtlık ilişkisi yerine birbirlerini daha anlaşılır kılmaya yarayan bir eşlik ilişkisi olduğu düşünülmüştür.
- ² Gökhan Yavuz Demir tarafından dilimize kazandırılan bu çalışma, *Metaforlar, Hayat, Anlam ve Dil* adıyla, 2005 yılında Paradigma Yayınları'ndan çıkmıştır.
- ³ Metafor, kimi kaynaklarda genel olarak mecaz karşılığında kimi kaynaklarda ise bir söz figürü olan istiare ve teşbihbeliği karşılamak üzere kullanılmaktadır. Çalışmamızı temellendirdiğimiz literatüre sadık kalınarak burada metafor, istiare ve teşbihbeliği kapsar biçimde kullanılmaktadır.
- ⁴ Türkçenin kavram sisteminin belirleyici özellikleri için bk. Aksan 1998a: 183-187, 1998b: 218-220”ye başvurulabilir.
- ⁵ Bu noktada “O hâlde neden bir kavramsal metonimi teorisi yok?” sorusu akla gelebilir. Radden ve Kövecses, bu hususla ilgili olarak “Towards a theory of conceptual metonymy” başlıklı çalışmalarında Lakoff'un (1987) “idealize edilmiş bilişsel modeller (idealized cognitive models-ICMs)” çerçevesinin metonimiye de içine alacak bir yaklaşım getirdiğini belirtmekte ve kendi teorilerini Lakoff'un “idealize edilmiş bilişsel modeller” yaklaşımı esasında biçimlendirmektedirler (1999: 20).
- ⁶ “İçer boşalmak” deyimini TDK *Deyimler Sözlüğü*'nde “önemi ve anlamı kalmamak” biçiminde açıklanmaktadır.
- ⁷ Öğrencilerin ifadeleri aynen alınmıştır. Burada “arkasını dönmek” ile “küsme”, “suç vermek” ile “suçlamak” kastedilmektedir.
- ⁸ Bu durumun iki dilli bireylere özgü nitelikler taşıyıp taşımadığı araştırılması gereken bir konudur.
- ⁹ Bu, “Kavramsal anahtar farkındalığı gelişen bir grup ile böyle bir farkındalığı olmayan bir grup arasında kapalı deyimleri yorumlama bakımından farklılık var mıdır?” sorusunu da akla getirmektedir.

Kaynaklar

- Aksan, Doğan (1998a). *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____, (1998b). *Türkçenin Gücü*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, Mustafa (2006). "Metaphors of anger: an outline of a cultural model". *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3 (1), 31-59.
- _____, (2006). "The container metaphor in Turkish expressions of anger". *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3 (2), 103-124.
- Baddeley, Alan (1990). *Human memory*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Boers, Frank (2000a). "Enhancing metaphoric awareness in specialised reading". *English for Specific Purposes*, 19 (2), 137-147.
- _____, (2000b). "Metaphor Awareness and Vocabulary Retention". *Journal of Applied Linguistics*, 21 (4), 553-571.
- _____, (2004). "Expanding Learners' Vocabulary Through Metaphor Awareness: What expansion, What Learners, What Vocabulary?" In M., Archard and S. Niemeier (Eds.), *Cognitive linguistics, second language acquisition, and foreign language teaching* (p. 211-232). Berlin: Mouten de Gruyter.
- Charteris-Black, Jonathan (2000). "Figuration, lexis and cultural resonance: A corpus based study of Malay". *Pragmatics*, 10, 281-300.
- Çetinkaya, Bayram (2006). *Türkiye Türkçesinde Mutluluk ve Üzüntü Göstergeleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Lakoff, George (1987). *Women, fire, and dangerous things*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Lakoff, George ve Mark Johnson (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lazar, Gillian (1996). "Using figurative language to expand students' vocabulary". *ELT Journal*, 50 (1), 43-51.
- Low, Graham (1988). "On teaching metaphor". *Applied Linguistics*, 9 (2), 25-49.
- Radden, Günter ve Kövecses, Zoltan (1999). *Towards a theory of metonymy*. In K.-U. Panther & G. Radden (Eds.), *Metonymy in language and thought* (p. 17-59). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Ying, Sheng (2007). "The role of culture in metaphor". *US-China Foreign Language*, 5, 74-81.

Teaching Metaphors and Idioms Using Conceptual Key Model

Nihal alışkan*

Abstract

Figurative language, which can be thought as a constitution of speech figures like metaphor, metonymy, and stereotypes like idioms and proverbs, is a fundamental element of both literary and daily language. Therefore, there has been a considerable increase in figurative language research. This study also deals with this subject focusing on teaching metaphor and idioms by means of the Conceptual Key Model which is based on the Conceptual Metaphor Theory. The scope of this study is to explore the efficiency of the Conceptual Key Model, particularly in metaphor and idiom teaching under the framework of emotion metaphors and idioms. The study was carried out in the province of Limburg in Belgium with 32 Turkish-Dutch bilingual pupils. The posttest experimental design was used. Data were collected using Emotion Metaphors Retention Test, Emotion Idioms Retention Test, Emotion Idioms Interpretation Test, Emotion Idioms Retention Test in the Context of Mini-Text, Idiom Interpretation Test. The independent samples t-test was used to describe the data. The following results were obtained from the study: There is statistically meaningful difference on account of both metaphor and idiom retention, and interpretation in the domain of emotions. And the Conceptual Key Model emerged an efficient method in figurative language teaching.

Keywords

Teaching figurative language, metaphor, idiom, Conceptual Metaphor Theory, Conceptual Key Model

* Assist. Prof., Yildirim Beyazıt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature – Ankara / Turkey
ncaliskan@ybu.edu.tr

Обучение Метафорам И Идиомам Методом Концептуальной Ключевой Модели

Нихаль Чалышкан*

Аннотация

Образный язык, включающий в себя такие обороты речи, как метафора, метонимия, сравнение и принятые словарные выражения, как идиомы и пословицы, является важным элементом не только литературного языка, но и повседневной речи. В последние годы наблюдается значительный рост научных исследований образного языка. В этой работе рассматривается изучение образного языка методом концептуальной ключевой модели, разработанной на основе теории концептуальной метафоры. Целью данной работы является изучение эффективности концептуальной ключевой модели при обучении метафорам и идиомам. Область применения ограничена чувственными метафорами и идиомами. Последняя работа по групповому тестированию и контролю ограничена двуязычными (турецкий, голландский) 32 учащимися, проживающими в провинции Лимбург в Бельгии. В целях разностороннего анализа результатов исследования, автором были разработаны 5 различных инструментов измерения, таких как тест вспоминания чувственных метафор, тест вспоминания чувственных идиом, тест интерпретации чувственных идиом, тест вспоминания чувственных идиом в контексте мини-текста, тест интерпретации идиом. Результаты т-теста несвязанных измерений данных инструментов измерения и их анализ показали значительную статистическую разницу между группами с точки зрения вспоминания и интерпретации метафор и идиом чувственной сферы. В связи с этим утверждается, что концептуальная ключевая модель является эффективным методом обучения метафорам и идиомам.

Ключевые слова

обучение образному языку, метафора, идиома, теория концептуальной метафоры, концептуальная ключевая модель

* доктор, Министерство национального образования Управление Совета по образованию и воспитанию – Анкара / Турция
ncaliskan@ybu.edu.tr

Şiir Dili, Bağıntı ve Zayıf Sezdirimler

Gürkan Doğan*

Öz

Şiir dilini günlük dilden ayıran özellikleri belirleyebilmek için başvuru olan imge, benzetme, eğretilme ve yan anlam gibi kavramlar ‘tanım’ düzleminde yararlı olmakla birlikte, şiirde oluşan anlam zenginliğini ‘açıklamak’ bakımından yetersiz kalmaktadırlar. Bu makalenin amacı, günlük dilin sözcükleriyle oluşan şiir dilinin yorumlanması sırasında gerçekleşen zihinsel süreçleri Bağıntı Kuramı çerçevesinde ele alıp yukarıda değinilen dil kullanımlarını zayıf sezdirim kavramı temelinde tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler

İmge, benzetme, eğretilme, yan anlam, bağıntı, zayıf sezdirim

*çok uzun anlatmak gerekti
ve biz, sadece imâ ile geçtik*

Hilmi Yavuz

1. Giriş

Günlük dilin sözcükleri kullanılarak oluşturulan şiir dilinin nasıl olup da yoğun duyguları da beraberinde getiren anlamsal zenginlikleri tetikleyebildiği sorusu, insan dilini konu edinen pek çok araştırmacı için ilginç bir çalışma alanı olma özelliğini halen korumaktadır. Dilbilimden göstergebilime, edebiyattan estetiğe kadar uzanan geniş bir yelpazedeki bu tür çalışmaların ortak noktası, şiir diline yönelik bakış açılarının ‘betimleyici/tanımlayıcı’ olmasıdır. Herhangi bir dil olgusunu ‘betimlemek’ kadar, aynı olguyu insanın zihinsel süreçleriyle ilişkilendirerek ‘açıklamak’ da

* Prof. Dr., Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Çeviribilim Bölümü – Ardahan / Türkiye
gurkandogan@ardahan.edu.tr

bilimsel yaklaşımın önemli bir boyutunu oluşturur. Bu çalışmanın temel hedefi, bir şiirdeki belirli bir söz sanatının hangi anlam(lar)ı taşımakta olduğunu bulmak değil, şiirin harcını karan söz sanatlarının ne tür zihinsel süreçler yoluyla anlamlandırıldıklarını açıklamaktır. Bu amaca yönelik olarak, önce, *imge*, *benzetme*, *eğretileme*, *yan anlam* gibi kavramlar için bugüne kadar önerilen tanımları kısaca özetlendikten sonra, insan dilinin çıkarımsal boyutu vurgulanacak ve ‘bir kavramın iletişim süreci içinde nasıl anlamlandırıldığı’ sorusu örneklerle yanıtlanacaktır. Sonuç olarak da, söz sanatı adı verilen dil kullanımlarının temelde *zayıf sezdirim* denilen tek bir bilişsel kavram ile açıklanabileceği görüşü Türk şiirinden alınan örneklerle tartışılacaktır.

2. Şiir ve Anlam

İfade zenginliği sağlamak amacıyla dilin sınırlarının genişletilmesi gerekliliğinden söz eden Ağakay (1949), dili kısırlıktan kurtarmak için söz sanatlarına baş vurarak sözcüklere yeni anlamlar yüklemeyi çare olarak önermektedir. Nitekim Aksan’a (1993: 67) göre şiir, “imgeleri, duygu ve coşkuları tam olarak yansıtabilen dil öğelerini ... yeni bağdaştırmalar, birleştirmeler, türetmelerle dizelere dönüştürebilmektir”¹. Günlük dilin sözcükleriyle oluşan şiir, zengin sembollere, düş gücüne, hayale ve imgeye dayanmakta, sonuç olarak da duygu ve coşku uyandırıp okuru etkilemektedir

Şiir kavramını açıklamak için bir yandan bir dizi açıklayıcı tanım sunmakta, bir yandan da bu tanımlarda ‘zengin bir sembol’den ne kastedildiği, ‘hayal ve düş gücünün sınırlarının nerede başlayıp nerede bitebileceği’ ile ilgili yeni sorular ortaya çıkmaktadır.

2.1. İmge

Şiiri konu edinen bütün çalışmalarda başvurulan temel kavramlardan biri olan *imge*, dil aracılığıyla yeni bir dünya kurabilmenin önemli araçlarından biridir:

imge is. 1. Zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş, hayal, hülya. 2. Genel görünüş, izlenim, imaj. 3. *psikol.* Duyu organlarının dıştan algılandığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, hayal, imaj. 4. *psikol.* Duyularla alınan bir uyaran söz konu olmaksızın bilinçte beliren nesne ve olaylar, hayal, imaj. (*Türkçe Sözlük*, 2005: 962)

Aksan’a (1993: 32) göre imge; dış dünyanın, duyumsamaların ve izlenimlerin *zihinde resimsel* bir değer kazanmasıdır. Özdemir (1981: 39) ise, imgeyi şiirin ana yapı taşı saymaktadır. Şiirin etki gücünü imge örüntüsüne açıklayan Özdemir (2002: 57), şiiri de “imgelerle düşünme sanatı” ola-

rak tanımlamaktadır. Bu bağlamda imgenin görevi, ayrı ayrı nesnelere biraraya getirilerek bilinmeyeni bilinenle açıklamaktır. Amacı, açıkladığı şeyin anlamını kavramamıza yardım etmek olan imge, okura, açıkladığı şeyden daha yakın olmak zorundadır. İmge olgusunu ayrıntılı bir biçimde ele aldığı çalışmada Aktaş (1986: 11), dilin geleneğine yerleşmiş ‘geleneksel imajlar’ ile ‘yeni-orijinal imajlar’ arasındaki nitelik farklılığına işaret etmektedir. Bir dili kullanmanın, kelimelerin bizde uyandırdığı görüntülerin (*image, hayal*) yardımıyla bir şey anlatmak olduğunu söyleyen Rifat (2001a: 310) ise, ‘kanıksamalar/alışkanlıklar’ nedeniyle insanların gerçeğe olan ilgilerini yitirdiklerinden yakınmakta ve bu tür sıradanlıkların yıkılabilmesi için ‘dil’i bir çıkar yol olarak görmektedir.

Özcan (2003: 116), imgeyi “dil’in günlük düzeni içerisinde ona söz olma vasfını kazandıran en önemli unsur” olarak görmekte ve “sanatın büyüklü dünyasında yer alan güçlü şairlerin mutlaka güçlü bir imaj dünyası” olduğunu öne sürmektedir. Doğan’a (2006: 109) göre ise “içselleştirilen eşyanın hayal süzgecinden geçirilip dil imbiğinden damıtılmasıyla varolan şiiri, bu varoluşta eşsiz kılan en önemli öğelerden biri de şüphesiz ki şairin kullanmış olduğu imgelerdir ... Okuyucunun muhayyilesini tahrik edebilme özelliğine sahip olan imge, şairin şiir kudretini ortaya koymasına bakımından da büyük bir önem arz eder”. Benzer biçimde Soyca (2009), “zihnin saf bir yaratısı olan imge için dil, en bâkir alanlara sürülür, sözcükler yükünden/kirinden arıtılır ve hiç denenmemiş ilişkilere sokulur” diyerek düşünsel hazın kaynağını ilk kez keşfedilen anlam alanları ile benzeştirmektedir.²

Wellek ve Warren’in (1983) yapmış oldukları sınıflamadan hareketle imgeyi ayrıntılı bir biçimde ele alan Korkmaz (2002: 276-298), okurda bıraktığı etki ve algılanış bakımından imgeyi beş genel başlık altında incelemektedir: ‘yayılgan (gelegen)’, ‘batık’, ‘radikal’, ‘yoğun’, ‘süsleyici/coşkun/bayat’ imge³:

2.1.1. İmge Türleri

2.1.1.a. Yayılıgana İmgeler

Yayılgan imgeler, okurda daha önce karşılaşılmamış düşsellikleri tetikleme bakımından en değerli imge türü olarak kabul edilirler. Yayılıgana imgelerde yer alan sözcükler, kullanılagelen anlamlarından ziyade metnin bağlamı içerisinde okuyucunun hiç de alışık olmadığı bir söylemi oluşturmasını sağlamak üzere işlev görürler:

Bu imgeler okuyucunun hayal dünyasında, ‘durgun bir suya bırakılan sert bir cismin bıraktığı etki’ye benzer bir etki bırakır ve dolayısıyla okuyucu, imgeyi her an daha da genişleyen/yayılgana bir şekilde alımlar.

Yayılgan imgelerde; şiirde gösteren ile gösterilen, söylenen ile kastedilen arasındaki ilişki, doğrudan ve sıradan olmaktan öte daha kurgusal bir özellik taşımakta ve okuyucunun duyuş, sezış ve tecrid kabiliyetine göre muhayyilede şekillenmektedir (Korkmaz 2002: 277) .

Yayılgan imgeye örnek oluşturan aşağıdaki dizelerde, anlamın giderek derinleştiğini ve genişlediğini söylemek mümkündür:

(1) Sesinden semaya akseden bahçe (*Cahit Sıtkı Tarancı*)

Yukarıdaki dizede şair, insan sesinin kurucu, yaratıcı ve dönüştürücü gücüne gönderme yapar ve sözün/sesin dikey boyutlu kurduğu yeni ve umut dolu bir dünyayı haber verir. ‘Sevgili’ konuştukça, onu dinleyen şair, dikey boyutlu bu ütöpik ‘cennet-mekan’da yeniden doğacak ve varlık sınırları ‘sema’ gibi sonsuza açılacaktır.

2.1.1.b. Batık İmgeler

Yayılgan imgelerden sonra estetik değeri en yüksek imge sayılan batık imgeler; biçimin bulanıklaştırılarak tam görüntü seviyesinin altına düşürülmesi sonucu oluşur. Benzeyen ile benzetilen arasındaki ilgi, çekinik bırakılan görüntü düzeylerinin sezdirmeleri üzerine kurulur. Bulanıklaştırılmış görüntülerin imaları altında daha çok doğa ve insan arasındaki örtük ve parçalanmış birlikteliğe gönderme yapan batık imgeler, zihinsel bir okuma gayreti de gerektirdiğinden, felsefi söylemler için de cazip bir yapıya sahiptir (Korkmaz 2002: 289)⁴:

(2) Başlar sarkmış pencerelerden/ Omuzlarda sallanan tabut (*Cahit Sıtkı Tarancı*)

(3) Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden/ Eteklerinde güneş rengi bir yığın yaprak (*Ahmet Haşim*)

Yukarıdaki dizelerde yer alan batık imgeler, doğanın ritmi ile insan varlığı arasındaki ortak tükeniş ve çözülüşün örtük diline gönderme yapar; görünürün ötesindeki kökensel birliğe işaret eder. Ama bunu yaparken, “sarmak”, “sallanmak”, “dökülmek”, “güneş rengi yaprak” gibi ibarelerle; başakların/meyvelerin olgunlaşması, yaprakların sonbaharda dökülmesi gibi doğadan ödünçlenen imgelerle insanın ölüme doğru sessizce gidişi anlatılmak istenir.

2.1.1.c. Radikal İmgeler

Wellek ve Warren (1983: 276) radikal imgeleri, fazla teknik ve basit oldukları gerekçesiyle, şiirden çok nesre yakın bulur. Korkmaz (2002: 294) ise bu tür imgeleri sade ama zengin çağrışımlı kelimelerin kullanıldığı imgeler olarak tanımlar ve keskin zıtlıklara dayanan eğretilenimlerden kaynaklandıkları için yoğun zihinsel çatışmaların dile getirilmesi bakımından

uygun bir ortam sağladıklarını düşünür. Daha çok düşünsel ve politik söylem için en uygun zemini oluşturan radikal imgeler; lirizmle beslendiği zaman makbul imgelere dönüşebilir. Aksi takdirde ‘manzume’den ‘şiir’e geçemez. Aşağıdaki örnekler bu saptamayı destekler niteliktedir:

- (4) Ölmek hayatı tazelemektir: Biz ölmesek
Efkar ölür; hayat-ı beşer şahs-ı fikretin
Bir cümle-i tekamülü... Her fikir müşterek
Bir sadmedir, onunla kımıldar bu hey’etin
Zerrat-ı bi-nihayesi, zerrat-ı naimi (*Tevfik Fikret*)

Yukarıdaki dizelerde ‘ölmek/yaşamak’ gibi keskin iki zıtlığın kökensel birliğine işaret edilirken; ölüme rağmen, yaşamı kuran olayların ardışıklığına ve sürekliliğine de vurgu yapılmaktadır.

2.1.1.d. Şiddetli İmgeler

Yoğun ruhsal deneyimlerin ve patlamaların şiirdeki yansıması olan şiddetli imgeler, metafizik şiirin en belirleyici niteliğidir. Bu tür imgeler daha çok entelektüel derinliği olan ve varoluşsal sıkıntılar yaşayan şairlerin üslubunda görülür:

- (5) Akrep nokta nokta ruhumu sokmuş,
Mevsimden mevsime girdim böylece.
Gördüm ki, ateşte, cımbızda yokmuş,
Fikir çilesinden büyük işkence. (*Necip Fazıl Kısakürek*)

Şair, ‘yurtsuzluk bunaltısını’, ‘hiçbiryerdeliğini’ ve ‘varoluşun dayanılmazlığını’; büyük bir ızdırıp içinde duyar ve ruhunu akrebin soktuğunu, soktuğunu söyler. Üstelik “nokta nokta” sözü ile azabın sürekliliğini, heryerdeliğini ve dayanılmazlığını vurgular.

2.1.1.e. Yoğun İmgeler

Yoğun imgelerde betimleyici ve simgesel anlatımın öne çıktığı söylenebilir. Korkmaz (2002: 296) “... kaba hatlarıyla fakat minyatür inceliğinde bir resme benzeyen yoğun imgelerde ferdi ve kolektif plânda geleneksel boyutun ağırlıkta olması, metaforların birer sembol olarak değer kazanmasına sebep olmuştur” görüşünü ifade etmektedir:

- (6) Bir kelimenin içinden avladığı gizli anlamlar / kırılğan alayın örttüğü
derin yara / tok sesinin bir ömür boyu dinlenmiş tınlarında artık eleve-
riyordu kendini ölüm (Enis Batur)

2.1.1.f. Süsleyici, Coşkun ve Bayat İmgeler

Bu tür imgeleri değerlendirirken, “estetik açıdan fazla makbul sayılmayan süsleyici imgelerde, çoğunlukla benzeyen ile benzetilen arasında birebir

nicelik benzeşmesi vardır” diyen Korkmaz (2002: 298) süsleyici, coşkun ve bayat imgelere yazınsal bakımdan nispeten fazla değer vermemekte, bu tür imgelere aracı olan eğretilmeleri de yaratıcı bulmamaktadır. Doğan (2006: 118) tarafından *Hüsn ü Aşk*’tan aşağıda verilen örnek ve (8) de yer alan Ahmet Erhan’ın dizeleri de bu saptamayı haklı çıkaracak niteliktedir:

(7) Bir dalda iki gül goncası, birbirinin bülbülü idiler. (*Hüsn ü Aşk* 349)

(8) Son anda göze ilişen bir çiçek / uzaktan duyulan bir çocuk sesi
(*Ahmet Erhan*)

2.2. Benzetme (Teşbih)

Habib (1942: 345) bir veya birkaç şeyin benzetme amacıyla karşılaştırılmasına ‘teşbih’ adını vermektedir:

Mecazların edebiyattaki kıymeti bizde uyandırdıkları ‘hayal parıltıları’ndan ileri geliyor. Çünkü mecazlar, ister benzetmek kasdile olsun, ister olmasın, bizi ikinci bir mefhuma bağlamak suretile bir hayal yaratırlar. Teşbih ise hayalle ikiz gibidir.

Edman (1966: 35) “benzetme ve mecaz, şairin basmakalıp intibalara karşı isyanıdır. Ay, beyaz ve manasız bir yuvarlak olmaktan çıkar; ‘gecenin kraliçesi’ haline gelir” derken ‘benzetme’yi ve ‘mecaz’ı dilde alışılmışlığı, kanıksanmışlığı ve sıradanlığı ortadan kaldırmanın birer yolu olarak görmektedir⁵.

Aksan’a (1971: 123-124) göre “insanoğlunun varlıkları birbirine benzetme eğilimi, bütün dillerde *benzetme* (İng. *simile*) dediğimiz anlatım yolunun örneklerini meydana getirmiştir: Türkçedeki *buz gibi*, *sakız gibi*, *fidan gibi*, *aslan gibi*, *kıyamet gibi* örnekleri, *kabak çiçeği gibi açılmak*, *suyu çekilmiş değirmene dönmek*, *ağız çiriş çanağına dönmek* gibi. Aksan (2003b: 43), bir başka çalışmasında, “... bir nesnenin, bir olayın ya da durumun özelliğini anlatabilmek için insanoğlu her dilde benzetmelerden yararlanır. Böylece, niteliği belirlenmek istenen şey, bir başka nesneye dayanarak onunla benzerliği ortaya konarak daha canlı, daha güçlü bir biçimde söze dönüştürülmüş olur” görüşünü dile getirmektedir. Özkırımlı (2001: 202-204) da benzetmenin anlaşılabilmesini ‘şey’ler arasındaki benzerlik ilişkilerine bağlamaktadır.

Çolak (2004: 63-72) ‘benzetme’yi anlama güç katmak için, aralarında çeşitli yönden ilgi, benzerlik bulunan en az iki varlıktan ya da eylemden birinin diğeri için örnek olarak öne çıkartılması olarak tanımlamaktadır. Böylece varlık ya da eylemlerin ilişkilendirilmeleri imgelemde bir karşılık bulacak ve bir imge değeri kazanabilecektir. Örneğin Nazım Hikmet, *Dörtnala gelip Uzak Asya’dan / Akdeniz’e bir kısrak başı gibi uzanan / Bu memleket bizim* dizelerinde ‘Anadolu’yu bir ‘kısrak başı’na benzetmekte ve ‘Anadolu’ ile ‘kısrak başı’ kavramlarını benzeştirmektedir. Ortaya çıkan

‘şey’, iki sözcüğün ilişkilendirilmesiyle çağrıştırdıkları üçüncü bir sözcüktür; bu da ‘imge’dir. Çolak’a (2004) göre, benzetme sanatında; ‘kendine benzetilen’, ‘benzeyen’, ‘benzetme yönü’, ve ‘benzetme ilgeci’ olmak üzere en az iki, en fazla dört öge bulunduğu kabul edilmektedir. Bu öğelerin yapılan benzetme içinde bulunuş durumlarına göre ‘ayrıntılı benzetme’ (*Genç adam mum gibi eridi gitti*), ‘kısaltılmış benzetme’ (*Kitap gibi adam*), ‘pekiştirilmiş benzetme’ (*İnatçılık yönüyle keçidir abim*), ve ‘düz benzetme’ (*gül yüz, kahpe felek*) olmak üzere dört ayrı benzetme türünden söz edilmektedir.

2.3. Eğretileme (İstiare)

Habib’e göre (1942) her eğretileme aynı zamanda hem bir mecaz, hem de bir benzetmedir ve eğretileme, biri ‘mecaza göre’ diğeri de ‘benzetmeye göre’ olmak üzere, iki türlü tanımlanabilir. Eğretileme, mecaza göre şöyle tanımlanabilir:

İstiare teşbih maksadile ve karine-i mania olmak üzere bir kelime veya tabirin kendi manası haricinde kullanılmasıdır. Mesela ‘yıldızlar gözlerini kırpyordu’ dersek bir istiare yapmış oluruz. Burada bir kere ‘göz’ kelimesini kendi manasının dışında kullandık. Onun için bu bir mecazdır. Sonra bu kelimeyi kendi hakiki manasında kullanmaya da imkan yok, çünkü bunu meneden bir karine var, çünkü yıldızın gözü olamaz. Üçüncü nokta bu mecazı benzetmek maksadile yapıyoruz. Çünkü yıldızları ‘göz kırpmak’ kaydile canlı mahluklara benzetmiş olduk (Habib 1942: 356).

Eğretilemenin benzetmeye göre tanımı ise şöyledir: “İstiare tarafeynden biri kaldırılmış bir teşbihdir diye tarif olunur. Benzeyenin kaldırılmasıyla yapılan ‘açık istiare’, benzetilenin kaldırılmasıyla yapılan da ‘gizli istiare’ denir. Mesela ‘semanın kandilleri yanmıştı’ dersek bir açık istiare yapmış oluruz. Çünkü burada yıldızları kandillere benzettik, fakat yıldızları zikretmedik. Açık istiarede onda zikredilmeyen benzeyeni keşfetmek gibi manevi bir zevk de vardır. Gizli istiare; benzetilenin kaldırılmasıyla yapılan bu istiarede zikredilmeyen benzetilenin ne olduğunu hissettirecek bir emare bulunur ki ona ‘karine’ denir. Mesela ‘gölün sinesi kabarıyordu’ dersek gölü canlı bir mahluka ve insana benzetmiş oluruz, burada zikredilmeyen benzetileni bize göğüs kelimesi hissettirir”. (Habib 1942: 357-360).

İnsanın karmaşık duygu ve düşüncelerini daha iyi ifade etme çabası ile aynı kelimeler başka kavramların anlatımında da kullanılmaya başlanmıştır. Eğretileme için ‘deyim aktarması’ (İng. *metaphor*) terimini kullanan Aksan (1971: 123) “aralarında uzak yakın ilgi bulunan iki şey arasında bir

benzetme yoluyla ilişki kuran, birinin adını ötekine aktaran bir eğilim, bir dil olayıdır. Çoğunlukla anlatıma güç kazandırmak, etkili olmak amacıyla, ya da kısa yoldan, kolay anlatmak üzere bir kelimeyi yeni bir anlamla, değişik bir kavramı yansıtmak üzere kullanma isteğinden ötürü seçilen bu anlatım yolu, başlangıçta bireyin, tek insanın malıdır. Zamanla başkaları tarafından kullanıldıkça benimsenip dile yerleşebilir” demektedir. Dünyanın her dilinde karşımıza çıkan ve dil çalışmalarında ‘aktarma’ olarak adlandırılan olaylar, benzetmenin bir ileri aşaması olarak anlatıma güç kazandırmak amacıyla başvurulan söz sanatları olarak kabul edilirler.

Çolak (2004: 72), eğretilmeyi bir sözcüğün anlamının geçici olarak başka bir sözcüğün yerine geçecek biçimde kullanılması olarak tanımlamaktadır; benzetme öğeleri olan ‘benzeyen’ ile ‘kendisine benzetilen’den birinin söylenmemesiyle yapılan benzetmedir. Bir eğretilmede aşağıdaki üç niteğin bulunması öngörülür:

- (eğretilme yapılacak sözcüğün) gerçek anlamının dışında herhangi bir kavram ya da nesneye ad olması (değişmece anlamında kullanılması),
- ilgili sözcüğün kendi gerçek anlamında kullanılmasının olanaksız olması,
- ilgili sözcüğün benzetme amacının bulunması.

Çolak (2004: 72-79), aynı çalışmasında, eğretilmenin benzetme sanatından farkını, eğretilmenin benzetme öğelerinden benzeyen ve kendisine benzetilenden sadece biri ile yapılması olarak belirlemektedir. Eğretilme bu öğelerden hangisi ile yapılmışsa ona göre adlandırılmaktadır:

- Açık eğretilme:

Aşk! O yok edici *melek* (Hilmi Yavuz)

- Kapalı eğretilme:

zeytinler, *dalgın* nar ağaçları / yapraklar nedense bir örnek *giyinmişler* / *bir kentin hüznüne* birden (Hilmi Yavuz)

Dindir acımı *uykulu yaz bahçesi* (Ahmet Oktay)

- Yaygın eğretilme:

Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın *Horoz*⁶ ve Yahya Kemal'in *Sessiz Gemi*⁷ şiirleri, benzetme öğesinin çeşitli özelliklerinin ayrıntılı olarak verilmesi ve çok yönlü olması bakımından, iki ayrı örnek olarak verilmektedir.

Sadece eğretilmelere yer verilen *Gök Sözlüğü* adlı şiirde sıralanmış olan aşağıdaki benzerlik ilişkileri söz konusu söz sanatı örnekleyici niteliktedir:

- Yıldızlar*: Gecenin dağılmış gerdanlığı

Samanyolu: Perilerin geceye anlattığı / Sarı bir masalın izi

Ay: Kırık elmas / Dolanır durur karanlıkta / Öbür parçasını arar
Bulutlar: Gökyanusun avare gemileri
Yağmur: Tanrıdan azar işitmiş / İçli bir meleğin gözyaşı
Şimşek: Göz kırpar gök / Sevgilisine, yere
Yıldırım: Tanrının telgrafi
Kar: Meleklerin serptiği konfeti
Gökkuşağı: Göğün duvağı / Çıkarıp arada bir sandığından takar
Güneş: Kundakçı, gecenin kundakçısı (*İsmail Uyaroğlu 1987: 37*)

2.4. Temel Anlam / Yan Anlam

Aksan'a (1971: 59) göre temel anlam "kelime aracıyla anlatım bulan ilk, en eski kavramdır; her sözcüğün özünde var olan 'kaynak anlam'dır. Yine Aksan (1993:78), 'temel anlam'a karşılık gelmek üzere, 'göndergesel anlam' ve 'düz anlam' kavramlarını da önermektedir.

Yan anlam ise, "sözcükler aracılığıyla anlatım bulan yeni kavramlardır ve bunlarla temel anlam arasında mutlaka yakınlık bulunur" Aksan (1971: 60). Türkçedeki *göz* insanların ve bundan yola çıkılarak öteki yaratıkların görme organlarına verilen addır. Bir dolabın, bir rafın bir bölümünün *göz* göstergesiyle anlatılışı, sözcüğe biçim ilişkisiyle eklenmiş ikinci bir anlam, bir yan anlamdır. Yine bir başka çalışmasında Aksan (1974) ozanların şiir yazarken çoğu kez düşünce ve duygularını sözcüklerin yan anlamlarından, duygu değerlerinden ve yaratıkları yakın ve uzak çağrışımlardan yararlanarak dile getirdikleri görüşünü ifade etmektedir. Sözcüklerin yan anlamlarıyla kullanım alnına çıkması, imge ve görüntü oluşturması, kullanılan dili düzyazıdan ayıran ve şiirsel kılan ayrıntılardır.

Bu bölümde ele alınan ve farklı araştırmacılar tarafından yapılan tanımları aktarılmış bulunan *imge*, *benzetme*, *eğretileme*, ve *yan anlam* gibi kavramlar şiirin doğasında var olan duygu, düşünce ve tasarımların dilde anlatım bulabilmesinde önemli rol oynayan unsurlardır⁸. Buraya kadar aktarılan tanımlamaları takiben, bir sonraki bölümde 'iletişim' olgusu 'bağını' kavramı çerçevesinde ele alınacaktır.

3. İletişim ve Bağını

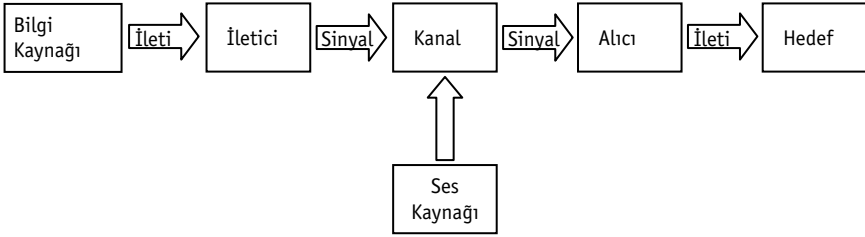
Bu bölümde, şiir dili ile günlük dilin aynı yapısal öğeleri kullandıkları saptamasından hareketle; şiirin doğasını anlayabilmek için iletişim adı verilen sürece *Bağını Kuramı*'nın (Sperber ve Wilson 1995) bakış açısından yaklaşılacaktır. Bu yaklaşımda insanların 'bir iletiden ne anladıkları' sorusuna değil, 'bir iletiyi hangi zihinsel süreçler aracılığıyla anlamlandırdıkları' sorusuna yanıt aranacaktır.

İletişim ile ilgili araştırmalarda günümüze kadar ortaya atılan modeller, temelde iki farklı anlayıştan kaynaklanmaktadır: ‘Kodlama modeli’ ve ‘çıkarımsal model’.

3.1. Kodlama Modeli ve Bilgileme Kuramı

Shannon ve Weaver tarafından 1949 yılında ortaya atılmış olan *Bilgileme Kuramı*, iletişimi basit bir bir ‘kodlama ve kod çözme’ işlemi olarak görür:

Şekil 1. *Bilgileme Kuramı*

Yukarıdaki işleyişi açıklamak gerekirse; konuşucu, bir düşüncesini dil aracılığıyla kodlar/şifreler, dinleyici de bu kodlamayı/şifrelemeyi çözerek konuşucunun amaçladığı anlama erişmiş olur. İnsan aklını bir ‘dekoder’ gibi çalışan ‘şifre çözücü’ bir aygıt olarak kabul eden bu anlayış, aklın yaratıcılığını bir anlamda yok sayan indirgemeci bir yaklaşımdır; bu yüzden de günlük dildeki pek çok yaratıcı kullanımı ve yazın dilinin sınırsız olanaklarını açıklamakta zorlanmaktadır. Çıkarımsal model, bu tür bir eksiklikten doğmuştur.

3.2. Çıkarımsal model ve Bağını Kuramı

İletişimi bütünüyle bir ‘kodlama’ ve ‘çözme’ sürecinden ibaret olarak gören kodlayıcı dil anlayışın tersine, çıkarımsal modele göre iletişim, konuşucunun ne demiş olduğuna bakarak, ne demek istemiş olacağı hakkında varsayım oluşturma durumudur. Yazınsal dil bir yana, günlük dilde dahi insanların birbirlerini doğru anlayabilmeleri için, ‘kod’un ötesine geçmeleri ve ağırlıklı olarak çıkarımlara başvurmaları bir zorunluluktur.

İletişimi, açıkça söylenmeyen ama konuşucu tarafından sezdirilen/imâ edilen bir niyetin dinleyici tarafından sezilmesi olarak gören Paul Grice (1968, 1975), ‘çıkarım’ kavramına vurgu yaparak yeni bir yol açmıştır. Grice’in yaklaşımını temel alan Dan Sperber ve Deirdre Wilson (1995) ise, *Bağını Kuramı*’nı ortaya atmıştır. Bu kuramın amacı “insanlar birbirlerini nasıl anlarlar?” sorusuna, insanın zihinsel süreçlerini hesaba katarak bilişsel bir yanıt vermektir. *Bağını Kuramı*, insan iletişiminin bütün yön-

lerini tek bir kuramla ve bu kuramın temel dayanağını oluşturan tek bir bilişsel kavramla -*bağını*- açıklar. *Bağını* kavramının içini dolduran temel kuramsal saptamalar ise şunlardır:

- a. İletişim amaçlı her dilsel girdi, öncelikli olarak, dinleyicisi için mutlaka bağını olacağı bilgisini taşır.
- b. Bir girdinin işlenmesi sonucunda elde edilen bilişsel fayda ne kadar çoksa, söz konusu girdi, o anda, dinleyici için o denli daha fazla bağınılıdır.
- c. Bir girdinin işlenmesi için sarfedilen zihinsel (fizyokimyasal) enerji ne kadar çoksa, söz konusu girdi, o anda, dinleyici için o kadar daha az bağınılıdır.

Özetlemek gerekirse, iletişimi bir tür ‘maliyet - kazanç dengesi’ olarak tanımlayan *bağını ilkesi* uyarınca, her sözce ‘en az zihinsel çaba’ ile yorumlanır. Bu çaba karşılığında elde edilen anlamlarla, sarfedilmiş olan zihinsel enerji arasında mutlaka makul bir bir denge aranır: Bir sözcenin anlamlandırılması için gereken zihinsel enerji ne kadar az ve karşılığında elde edilen anlam(lar) ne denli doyurucu ise, söz konusu sözce dinleyici için o denli bağınılı olacaktır.

3.3. Zihindeki Anlamlandırma Süreçleri

Bağını Kuramı, bir sözcenin anlamlandırılması sırasında gerçekleşen zihinsel süreçlerini üç ardışık aşama halinde ele almaktadır.

3.3.1. Dil Bölmesi’ Aşaması

Birinci aşamada, her dilsel girdi beyinde var olduğu varsayılan ‘dil bölmesi’nde otomatik olarak işleme alınır⁹. Bu özel amaçlı dil bölmesinin görevi, işleme alınan dil girdilerini derhal ‘düşüncenin dili’ne, yani beyindeki nöronların anlayacağı özel bir ‘dil’e dönüştürmektir. Sperber ve Wilson (1995: 65-67), dil bölmesinde gerçekleşen bu dönüştürme işleminin çıktısına ‘anlamsal canlandırım’ adını vermektedir. Anlamsal canlandırım olarak adlandırılan bu ‘mantık yapıları’ bilinç düzleminde temsil edilmezler ve dinleyici için hiçbir ‘anlam’ ifade etmezler çünkü dil bölmesi bellek adı verilen veri tabanına kapalı bir yapıya sahiptir; yalnızca dilbilgisel çözümlemelerden sorumludur¹⁰. Bu bölmenin çıktısı olan anlamsal canlandırmalar, ‘eksiksiz önerme’lere dönüştürülecekleri bir sonraki aşamanın, yani genel düşünce dizgilerinin girdilerini oluşturur.

3.3.2. Eksiksiz Önerme' Aşaması

İkinci aşamada, birinci aşamanın çıktısı olan ve henüz bir anlam taşımayan 'anlamsal canlandırmalar', bağlamdan sağlanacak bilgilerin kullanılması suretiyle 'eksiksiz önerme'ler haline getirilir. Bu aşamadaki işleyişler 'genel düşünce sistemleri'nde gerçekleşir ve dinleyiciyi bir dizi çıkarımsal ödev bekler:

- (10) Top patladı.
- (11) Fena para kazanmıyor.
- (12) Proje yarına yetişecek.
- (13) Bulaşıklar yıkanmamış.
- (14) Bizim bacanak pilot.

Yukarıdaki örnekler, dinleyici için, belirli boşlukların çıkarımlar aracılığıyla doldurulamaması durumunda, hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Örneğin (10)daki anlam belirsizliğinin (ateşli silah / ramazan topu / futbol topu) giderilmesi, (11)de kimin, ne kadar para kazandığının kestirilmesi, (12)deki ifadenin bir saptama mı yoksa bir taahhüt mü olduğunun belirlenmesi, (13)deki dolaylı talebin anlaşılması, ve nihayet (14)ün düz bir bildirim mi, bir eğretileme mi yoksa bir kinaye mi olduğunun karara bağlanması gerekmektedir.

3.3.3. 'Sezdirimler' Aşaması – Güçlü ve Zayıf Sezdirimler

İletişim sürerken gerçekleşen üçüncü ve son aşama 'sezdirim'lerin ortaya çıktığı aşamadır:

- (15) a. *Umut* Öğlen mantı yiyelim mi?
b. *Selin* Hamur işi yemiyorum.
- (16) Manti, hamur işidir.
- (17) Hamur işi yemeyen bir kişi, mantı da yemez.
- (18) Selin mantı yemeyecektir.

Yukarıdaki kurmaca örnekte "Selin benimle mantı yiyecek mi?" sorusuna yanıt arayan Umut, (16-18) arasında görüldüğü biçimde akıl yürütmesi durumunda, Selin'den olumsuz bir yanıt aldığı sonucuna varacaktır: *Bağını ilkesi* uyarınca, Umut (15b)den hareket ederek öncelikle belleğinde var olan (16)daki öncüle erişecek, ardından hemen (17)yi oluşturacak ve (15b) ile (17)yi tümdengelsel olarak işleme koyacaktır. Bu mantıksal işleyişin sonucunda da (18) ortaya çıkacaktır. (18)deki yanıt, Selin tarafından doğrudan dile getirilen bir yanıt değil 'sezdirilen' bir yanıttır. *Bağını Kuramı*'nın terimlerini kullanmak gerekirse; (17) bir *sezdirilen öncül*, (18) ise bir *sezdirilen sonuçtur*. Bir başka deyişle 'imâ', kuramsal biçimde ifade etmek gerekirse, bir *dilsel girdinin*, *sezdirilen öncül* ile birlikte tümdenge-

limsel olarak işleme koyulması neticesinde ortaya çıkan *sezdirilen sonuç*dur. Bu örnekte sezdirilmiş olan ‘sonuç’, yani (18), *güçlü* bir sezdirimdir. Zira (18)deki sonuç, konuşucu tarafından kuvvetle sezdirilmektedir. ‘Güçlü’ sezdirimler, konuşucunun dinleyiciyi güçlü öncüllere yönlendirdiği iletişim süreçlerinin sonunda ortaya çıkarlar.

İletişim sırasında oluşan sezdirimler sadece güçlü sezdirimlerden ibaret değildir: Konuşucu tarafından kuvvetle sezdirilen (18)deki türden güçlü sezdirimlerin yanı sıra, konuşucunun aslında hiç kastetmemiş olabileceği, bütünüyle dinleyicinin kendi çıkarımlarına dayanan ‘zayıf’ sezdirimler de ortaya çıkabilmektedir. Sezdirimler bir kez tetiklendiklerinde, sürecin hangi noktada sonlanacağını, sürecin hangi sezdirimde duracağını önceden kestirmek mümkün değildir. Diğer bir deyişle Umut, sadece (18)deki sonuca varmakla kalmayabilecek, harekete geçireceği (19-23) arasındaki öncüllerle ve yine tümdengelsel olarak (24-28) arasındaki diğer sezdirimlere de ulaşabilecektir:

- (19) Pizza / pide / börek, hamur işidir.
- (20) Hamur işi kilo yapar.
- (21) Buğday ununda gluten bulunur.
- (22) Diyet yapan bir kişi sağlığına önem verir.
- (23) Diyet yapan bir kişi dış görünümüne önem vermektedir.
- (24) Selin pizza / pide/ börek yemeyecektir.
- (25) Selin’in gluten alerjisi vardır.
- (26) Selin diyet yapmaktadır.
- (27) Selin sağlığına önem vermektedir.
- (28) Selin dış görünümüne önem vermektedir.

Hemen görüleceği gibi, yukarıda yer alan (24-28) arasındaki sezdirimler nitelik olarak (18)deki güçlü sezdirimden farklıdır. Bu sezdirimler nispeten zayıf sezdirimlerdir ve Selin tarafından gerçekten amaçlanıp amaçlanmadıklarını bilebilmek olanaksızdır. Şiir dilinde söz sanatları aracılığıyla yaratılan anlamsal zenginliklerini de, günlük dildeki işleyişi gösteren yukarıdaki çerçeveden hareketle, ‘zayıf’ sezdirim kavramı temelinde açıklamak mümkündür¹¹.

4. Kavramlara Anlam Yükleme

Şiir dili de günlük dilde kullanılan sözcüklerden oluştuğuna göre, bu iki dil arasındaki farkı ortaya koyabilmek için konuya sadece betimleyici bir açıdan yaklaşmak yeterli olmayacaktır. Bir söz sanatını tanımlamak kadar onu ‘açıklamak’ da önem taşır; bir okurun bir eğretilmeden ne anladığını değil, söz konusu eğretilmeyi anlarken hangi süreçlerin yaşandığını tartışmak konuya bilişsel olarak yaklaşmak anlamına gelmektedir. Örneğin,

bir boksör rakibinden gelen yumrukları ‘kroşe’, ‘swing’, ‘aparkat’ vb. terimlerle adlandırmadan da o yumruklara karşı kendisini savunabilir ve kendisi de yumruk atabilir. Önemli olan, savrulan yumrukları isimlendirmek değil, bir yumruğun o andaki ‘seyrini’ anlamaktır. Benzer biçimde bir okur; imge, benzetme, eğretileme, yan anlam gibi kavramların tanımları hakkında hiçbir fikri olmadan da şiirden haz alabilir. Çünkü şairler, söz sanatlarını okurlarına “bu bir imgedir”, “bu bir benzetmedir”, “bu bir eğretilemedir”, “bu bir yan anlamdır” gibi etiketlerle takdim etmezler.

Bir söz sanatının hangi süreçler vasıtasıyla anlamlandırıldığını açıklayabilmek için, öncelikle “bir sözcük nasıl anlamlandırılır” sorusunu ele almak gerekir. Bu çalışmanın I.4. bölümünde de değinildiği gibi, bir sözcüğün taşıyabileceği anlamlar genel olarak ‘temel anlam’ ve ‘yan anlam’ gibi ibarelerle adlandırılmaktadır. Oysa bir dinleyicinin bir sözcüğe nasıl anlam yükleyebildiği konusu, *Bağını Kuramı*’ndan hareketle yeni bir çerçeve sunan Carston (2002a, 2002b) tarafından ele alınmış ve üç ayrı yol önerilmiştir: *Sınırlama, yaklaşıklık kurma, yaratma*.¹² Bir sözcüğe iletişim sırasında anlam yüklemek için başvurulan söz konusu bu üç strateji aşağıda örneklerle açıklanmaktadır:

4.1. Sınırlama

Dinleyici, bir sözcüğe anlam yüklerken zihinde o sözcükle ilgili ‘ansiklopedik veri tabanı’nın sınırları içinde kalıp sadece belirli bir daraltma yoluna gidiyorsa, bu tür durumlara ‘sınırlama’ adı verilmektedir. Örneğin, Ege kıyılarında geçirmekte olduğu yaz tatili sırasında oltayla balık tutmak için sandalla denize açılan bir kişi, dönüşünde (29)u dile getirmektedir:

(29) Bugün çok *balık* tuttum.

Bu örnekte konuşucu, dinleyicinin *balık* girdisinden yola çıkarak, *balık** anlamına varmasını beklemektedir¹³ ve *balık* ile *balık** arasındaki anlam farkı şu şekilde gösterilebilir:

(30) *balık*: suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve genellikle yumurtadan üreyen istavrit, palamut, çipura, ispari, sinarit, karagöz, mırmır, levrek, lüfer, kalkan, alabalık, sazan, turna, yunus, köpek balığı, balina vb. hayvanlar.

(31) *balık**: çipura, ispari, mercan, sinarit, karagöz, mırmır, vb.

Yukarıdaki kurmaca örnekte açık olarak görüleceği gibi, dinleyici, *balık* kavramının genel anlam kümesinden yola çıkarak, konuşucunun amaçlamış olacağını düşündüğü *balık**a, yani çok daha dar olan bir anlamsal kümeye ulaşmak için kavramsal bir ‘sınırlama’da bulunmaktadır. Dinleyicinin nihai olarak eriştiği anlam, *balık* kavramının genel anlam alanı içinde zaten yer alan ve ‘Ege kıyılarında sandaldan oltayla balık avlayan bir kişinin

tutabileceği türden balıklar'la sınırlı olan anlamdır. Bağlam uyarınca sınırlanan alana sadece 'çipura, ispari, mercan, sinarit, karagöz, mırmır' gibi Ege'nin olta balıkları girmekte; 'yunus, köpek balığı, balina' gibi büyük balıklar, 'hamsi, lüfer, kalkan' gibi Karadeniz balıkları ile 'alabalık, sazan, turna' gibi tatlı su balıkları girmemektedir. 'Sınırlama' yoluyla anlamlandırma stratejisine şiir dilinden örnekler vermek gerekirse, aşağıdaki dize-lerde yer alan *balık* ve *kuş* kavramları aynı çerçevede düşünülebilir:

(32) Buzları çelik burgularla delip

Uyuyan *balıkları* avlıyor İsveçliler (Özkan Mert)

Örneğin (32)deki 'balık'lar, (30)da tanımlanan genel kümeyi sınırlamak suretiyle Baltık Denizi'ne özgü 'hareng', 'somon' gibi 'balık'ları ifade edecek biçimde anlamlandırılabilir.

4.2. Yaklaşıklık Kurma

Bir sözcük anlamlandırılırken kullanabilecek ikinci yol, 'yaklaşıklık kurma' olarak adlandırılabilir. Günlük dilde bu yöntemin nasıl işlediğini göstermek bakımından aşağıda yer alan örnek açıklayıcı niteliktedir. Umut, bu örnekte, avukat olan bacanağı hakkında aşağıdaki ifadeyi kullanmaktadır:

(33) Bizim bacanak *tüccar*.

Umut, bacanağının aslında avukat olduğunu zaten bilen dinleyicisine, "Bizim bacanak *tüccar*" derken, aslında *tüccar** demek istemektedir:

(34) *tüccar*: ticaret yapan, ticaretle uğraşan kimse; tacir; kâr peşinde olan kimse.

(35) *tüccar**: işlerinde kâr peşinde olan kimse.

Avukat olan bacanağını, bir *tüccar* gibi davrandığı için *tüccar** olarak niteleyen Umut, bu örnekte, bacanağının avukatlık mesleğini nasıl bir tarz içinde yapmakta olduğunu anlatabilmek için *tüccar* kavramından yararlanmaktadır. Umut, asıl mesleği tüccarlık olmayan bir kişiyi 'tüccar' olarak nitelerken *tüccar* kavramının genel anlam kapsamının (35)de yer alan sınırlı bölümünden yararlanma yoluna gitmektedir. Bu süreç sonunda dinleyici "Umut'un bacanağının bir avukat olduğu" fikrini sürdürmekte, sadece söz konusu bacanağın avukatlığı nasıl bir yaklaşımla icra etmekte olduğu hakkında fikir sahibi olmaktadır.

Bu noktada kısa bir karşılaştırma yapmak gerekirse, 'sınırlama' ve 'yaklaşıklık kurma' stratejileri arasındaki önemli fark şudur: 'Sınırlama'da bulunan bir dinleyici, bir kavramın genel anlam kapsamı içinde kalarak, o kapsamdaki sınırlı bir kümeyi seçmektedir: (29)daki dinleyici, *balık* girdisinden hareketle *balık** anlamına varmaktadır. 'Yaklaşıklık kurma'da ise, durum farklı-

dir: Umut'un bacanağının avukat olduğunu bilen dinleyici, 'tüccar' kavramının genel anlam alanı içinde saplanıp kalmamakta, 'avukatlık' ile 'tüccarlık' kavramları arasında, (35)den yararlanarak 'yaklaşıklık' kurmaktadır. İyi pişmemiş biftek için 'çiğ', dünya için 'yuvarlak', çok az sayıda seyircinin izlemeye geldiği futbol karşılaşmasındaki tribünler için 'boş' denmesi aynı durumu açıklayan başka örneklerdir; oysa ne biftek tam anlamıyla çiğdir, ne dünya tam olarak yuvarlaktır ne de tribünler bütünüyle boştur.

'Yaklaşıklık kurma' olgusunun şiir dilindeki görünümünü örneklemek için aşağıdaki dizeler kullanılabilir:

- (36) Kadehi *yarıda* bırakıp sözlere davranıyor:
Bir halk bilgisi falan değildi babam (*Ahmet Alp Çankaya*)
(37) yol *ortasında* kimsenin eğilip almak istemediği
Harcanmaya bile değmeyen bir metal para (*Salih Bolat*)

Yukarıdaki örneklerde de görülmekte olduğu gibi, ne (36)deki 'kadeh' ölçülüp biçilip tam olarak 'yarı'sında bırakılmıştır, ne de (37)deki 'metal para' yolun tam 'orta'sında durmaktadır. (33)deki 'avukat'ın da aslında bir 'tüccar' olması gibi, bütün bu kullanımlarda 'yaklaşıklık kurma' girişimi vardır.

4.3. Yaratma

Bir sözcüğe anlam yüklerken dinleyicinin başvurabileceği üçüncü anlamlandırma yöntemi 'yaratma'dır. Hem günlük dildeki hem de şiirdeki eğretilmelerin anlamlandırılmasında yoğun olarak başvurulan bu yöntemi açıklayabilmek için öncelikle günlük dilde oluşan eğretilmeye göz atmakta yarar olacaktır:

- (38) Umut tam bir *buzdolabı*.
Umut bir *buzdolabı* olamayacağına göre, konuşucu, Umut'un bir *buzdolabı* değil, *buzdolabı** olduğunu kastetmektedir:
(39) *buzdolabı*: yiyecek, içecek gibi şeyleri soğuk olarak saklamaya yarayan ve motorla çalışan bir dolap
(40) *buzdolabı**: insanlarla yakın ilişki içinde olmayan, insanlara soğuk davranan kişi

Dinleyicinin, konuşucu tarafından amaçlanan anlamı bulmaya çalışırken, 'sezdirilmiş öncül' olarak (39)u kullanması mümkün değildir. Bunun yerine, *buzdolabı*ndan hareketle, (41-44) arasında yer alan türden öncülleri konuşma anında kendisi 'yaratacak'¹⁴ ve (45-48) arasındaki 'sezdirilen sonuçlar'a ulaşacaktır:

- (41) Soğuk insanlar, diğer insanlara karşı mesafelidirler.
(42) Soğuk insanlar, diğer insanlarla yakın ilişki içine girmezler.

- (43) Soğuk insanlar, diğer insanlara soğuk davranırlar.
 (44) Soğuk insanlar ile komşuluk ilişkileri geliştirmek mümkün değildir.
 (45) Umut, diğer insanlara karşı mesafelidir.
 (46) Umut, diğer insanlarla yakın ilişki içine girmez.
 (47) Umut, diğer insanlara soğuk davranır.
 (48) Umut, ile komşuluk ilişkileri geliştirmek mümkün değildir.

Hemen dikkati çekeceği gibi, ‘buzdolabı’ kavramının yorumlanması sırasında, (39)da görülen ansiklopedik anlam ile (41-44) arasında yer alan ve hemen konuşma anında yaratılmış olan anlamların birbirlerine hiç benzedikleri görülmektedir. Günlük dilde kullanılan eğretilmelerin yorumlanması sırasında, dinleyici, sezdirilen öncülleri ‘daraltma’ veya ‘yakınlık kurma’ yoluyla değil ‘yaratma’ yoluyla oluşturmaktadır. Kullanılan eğretilmenin niteliğine göre, sezdirimler güçlü ya da (45-48) arasındaki gibi nispeten zayıf olabilmektedir. Özellikle zayıf öncüllere ve zayıf sezdirimlere dayanan eğretilmeler ise şiir dilinde ortaya çıkmaktadır:

5. Şiirde Eğretilme ve Zayıf Sezdirim:

Bir önceki bölümde vurgulanmış olduğu gibi, şiir dili söz konusu olduğunda yoğun olarak başvurulan anlamlandırma stratejisi ‘yaratma’dır. Aşağıdaki (49) numaralı örnekte yer alan *kuş* kavramının anlamlandırılmasına da bu çerçeveden bakmakta yarar olacaktır:

- (49) Hayat kısa
Kuşlar uçuyor (Cemal Süreya)

Bir an okurun yukarıdaki *kuş* girdisini ‘sınırlama’ yoluyla anlamlandırıldığını varsayalım. Bu girdiden hareket eden okur, sadece (50)de görülen türden kuşları aklında canlandırmış olsun:

- (50) Turna, leylek, kırlangıç, yelkovan kuşu, vb.’

Bu okur, *kuş* girdisinden hareket ederek anlamlandırmayı sadece ‘göçmen kuşlar’la sınırlamakta ve sonuç olarak *kuş* kavramının sınırları içinde sapanıp kalmaktadır. Oysa ‘sınırlama’ yerine ‘yaratma’ yoluna giden bir başka okur, aynı girdiden hareket ederek bambaşka farklı anlamlara ulaşabilmektedir:

- (51) Zaman akıp gidiyor.
 (52) Ömür geçip gidiyor.
 (53) Fırsatlar uçup gidiyor.
 (54) Hayatı boşa harcamamak gerekir.
 (55) Vakit varken hayatın tadını çıkarmak gerekir.
 (56) Son pişmanlık fayda etmez.

Kısaca söylemek gerekirse, bir okurun bir şiiri okurken ulaşacağı ve/veya ulaşamayacağı yorumlamalar, anlamlandırma sürecinde kullanılacağı/kullanılmayacağı zihinsel stratejiler tarafından belirlenmektedir. Özellikle şiirde kavramları 'sınırlama' yoluyla yorumlamaya çalışan okurlar sınırlı anlamlara saplanıp kalabilecektir. 'Yaratma' yolunu seçen okurlar ise yepyeni sıçramalarla daha önce kendilerinin de aklından geçmemiş olabilen anlamlamalara ulaşabilecektir. (50)de yer alan şiirin yorumlanmasında 'yaratma' yoluna giden bir okur, (51-53) arasındaki öncülleri yaratarak tündengelimsel bir biçimde (54-56) arasındaki zayıf sezdirimleri üretebilmektedir. Özetle, şiirde anlam zenginliğine giden yolun iki temel dayanağı vardır:

- a. Sezdirilen öncüllerin mutlaka 'yaratma' yoluyla oluşturulması
- b. Ulaşılan yorumlamaların ağırlıklı olarak 'zayıf sezdirim'lere dayanması

1.1.1. numaralı bölümde Korkmaz'dan (2002) aktarılmış olan beşli sınıflamada, 'yayılgan imge'nin diğer imge türlerine göre yaratıcılık ve yenilik bakımından farklı olduğu vurgulanmıştı. Bu tür imgelerin, okurun zihninde daha önce duyulmamış benzersiz canlandırmaların hayalini mümkün kıldıkları gibi, giderek yayılan ve genişleyen anlam alanlarını tetikledikleri ifade edilmişti. Korkmaz'ın (2002: 227) yayılgan imgeler için yapmış olduğu 'suya atılan taş' benzetmesi uyarınca, imgeler 'makbul olan'dan 'makbul olmayan'a doğru uzanan bir yelpaze üzerinde düşünülürse, bu ayrımın *Bağını Kuramı*'nin yapmış olduğu 'güçlü' ve 'zayıf sezdirim ayrımıyla aynı eksen üzerinde yer aldığı görülecektir. Bir uçta en değerli kabul edilen 'yayılgan' imgenin, diğer uçta ise en az makbul olan 'bayat' imgenin yer almakta olduğu düşünüldüğünde: Yayılgan imgeler 'yaratma' yoluyla üretilen öncüllere dayanan zayıf sezdirimlerden, bayat imgeler ise 'sınırlama' yoluyla üretilen öncüllerden üretilen güçlü sezdirimlerden doğmaktadır.

Yapılan bu kuramsal saptamayı şiir dilinde sınamak amacıyla aşağıdaki dizelere yakından bakmakta fayda vardır:

- (56) **Gelişiniz mektupmuş, gidişiniz telgraf**(Haydar Ergülen)
- (57) **Ben pırıl pırıl bir gemiydim eskiden** (Özdemir Asaf)
- (58) **İnce bir tülüdür hayat** (Ergin Günçe)
- (59) Her yüz bir **memlekettir** (Cemal Süreya)
- (60) Seni **sevmek** bir **savaş**tı uzaktan (Özkan Mert)
- (61) **Bir esmer kadındır ki, kaldırımlarda gece** (Necip Fazıl Kısakürek)
- (62) Çünkü **tren**, **Türkçenin en uzun kelimesi** (Haydar Ergülen)
- (63) **Bir çiçek kurumasıdır göz göz** **göze gelmem kendimle** (Edip Cansever)

(64) **Biz** yangında koşuyu kaybeden atlarız / **Biz** koşu bittikten sonra da koşan atlarız (Sezai Karakoç)

Yukarıda yer alan dizelerdeki eğretilmelerin hepsinin tek bir ortak noktası bulunmaktadır: Bu eğretilmelerin her biri mutlaka zayıf sezdirimlerden doğmaktadır ve bütünüyle yayılğan imgeleri tetiklemektedir. Okur, yukarıda (56-64) arasında yer alan dizelerdeki her bir ‘benzetilen’i anlayabilmek için öncelikle işleme aldığı kavram¹⁵ üzerinden bir dizi ardışık çıkarımda bulunarak daha önce belleğinde yer almayan yeni öncüller *oluşturmak/yaratmak* zorundadır. Bir diğer deyişle, (56-64) arasındaki eğretilmelerde yer alan ‘benzetilen’leri yorumlayan okur, sezdirilen öncülleri, daima yukarıda açıklanan ‘yaratma’ temelinde kendisi ilk kez oluşturmak durumundadır. Sözü edilen sürecin niteliği gereği zaten her zaman ‘zayıf’ olarak ortaya çıkan bu öncüller, doğal olarak ‘zayıf sezdirimleri doğurmaktadır. Bir ‘insan’ın *gemiye, mektuba, telgrafa*; ‘ölüm’ün *sarmaşıka*, ‘tren’in *uzun bir Türkçe kelimeye*, ‘sevme’nin *savaşa* benzetilmesi durumlarında okurun belleğinde yer alan ansiklopedik bilgiler şiirsel bir okuma için işe yarayacağından okur, ‘anlıklar yaratma’ girişimlerinde bulunacaktır. ‘Bellekte zaten var olan bilgilerin kullanılması’ ‘sınırlama’ stratejisinin, ‘yeni bilgilerin yaratılması’ ise ‘yaratma’ stratejisinin bir sonucudur. Okur, yukarıdaki dizelerde yer alan eğretilmelerde ancak ‘yaratma’ yoluna gitmesi halinde anlam zenginliğine giden kapıları açabilmektedir. Örneğin, insanın *kendi kendisiyle göz göze gelmesinin bir çiçek kurumasına* benzetilmesinde okuru oldukça yüklü çıkarımsal ödevler beklemektedir. Bu ödevlerin zorluk dereceleri de okurdan okura değişecek, farklı okurlar farklı şairlerden farklı hazlar alacaktır. Kimi okurlar sadece ‘bayat imge’lerle baş edebilirken, kimi okurlar daha çok ‘yayılğan imge’lerin peşinde koşacaktır. Bu saptamayı örneklemek bakımından, yukarıdaki dizelerde yer alan bazı eğretilmelerin kimi okurlarda tetikledikleri yorumlamalar aşağıda sıralanmıştır¹⁶:

yüz ↔ memleket

(65) Her yüz farklıdır; kendine hastır. Kendi yöresini, ait olduğu yeri yansıtır. Gördüğümüz, tanıdığımız her insanın farklı bir hikayesi vardır; hepsi bizi alır, farklı diyarlara götürür.

(66) Herkesin yüzü değişiktir, farklıdır. Kardeşler bile birbirine benzemez; hem fiziken hem de huy bakımından farklıdırlar. Tek yumurta ikizleri bile benzemezler birbirlerine. Memleketler de öyledir. Yüzölçümleri benzese de insanları ve yeryüzü şekilleri benzemez.

geliş ↔ mektup; gidiş ↔ telgraf

- (67) Gelişi bir mektup kadar sıcak ve içtendi; fakat gidişi bir telgraf kadar soğuk ve resmi oldu. Gelişler bir çok merasim, bir çok söz gerektirirken, gidişler sade, öz ve sessizdir.
- (68) Mektup, duyguların yazıldığı, olayların anlatıldığı, saklanan ve anılmanın bulunduğu bir kağıttır; telgraf ise kısa ve öz yazılan, anılardan yoksun bir kağıt. Gelişi anlamlı, uzun süreli olmuştur, gidişi ise ani ve çabuk.
- (69) Bir insanın hayatına girmek kolay değildir. Aynı zamanda hayatına birini almak da öyle. Kolay kazanılmaz bir insan, kolay kazanılmaz bir kalp, kolay kazanılmaz bir dostluk. Ama çok kolaydır kaybetmek. Girmenin, kazanmanın yolu uzundu, zaman alır mektup misali ama kırması, çıkması kısadır, çabuk ve ani olur, telgraf gibi.
- gece ↔ kadın*
- (70) Karanlık örter her şeyi; güzeli veya çirkini, yalanı veya doğruyu. Kadın, güzel veya çirkindir, gerçek veya yalandır, sevgilidir veya değildir, dosttur veya düşman. Esmerliğiyle kapatır; göremezsin yüzünü bir gece misali. Gece karanlıktır ama bir o kadar da çekici.

Açık olarak görüleceği gibi, yukarıdaki yorumlamalar bütünüyle zayıf sezdirimlere işaret etmektedir; (65-70) arasındaki yorumlamaların şair tarafından ne kadar amaçlanmış olduklarını söyleyebilmek mümkün değildir. Ancak ulaşılmış olan öznel yorumlamaların varlığı, kuramsal bir açıklama olan ‘zayıf sezdirim’ kavramını belirgin biçimde desteklemektedir.

6. Sonuç

Eğretileme imgenin, imge de şiirin olmazsa olmaz birer önkoşulu değildir. Ancak hem eğretileme, hem de tıpkı diğer söz sanatları gibi imge şiirsel dilin oluşumuna çok güçlü katkıda bulunur¹⁷. Zira imge, ortada var olmayan ‘şey’i canlandırabilmek için kullanılır ve kendisi, “canlandığı şeyden daha kalıcı hale gelebilir” (Berger 1986: 10-11). Şairlerin söz sanatlarına başvurmalarının temel nedeni de, okurda yaratmak istedikleri duygu ve düşünceleri olabildiğince kalıcı ve canlı kılmaktır.

Özellikle 1980’lerden sonra hızla gelişmeye başlayan bilişsel yaklaşımlar, dil olgusu ile insanın zihinsel süreçlerini eşleme yönünde araştırmalar yürütmektedirler. Bu çalışma, Türkçe’deki bazı söz sanatlarına *Bağını Kuramı* çerçevesinden yaklaşmayı denemiştir. Şiir dilinin nasıl olup da çok çeşitli anlam zenginliklerini ve buna bağlı duygu alanlarını ortaya çıkarabildiğini açıklamak bakımından *Bağını Kuramı* kuramsal bir temel olarak alınmıştır. *İmge, benzetme, eğretileme, yan anlam* gibi kavramların bu tür bir kuramsal bakışla ele alınması sayesinde, aşağıda maddeler halinde sıralanan sonuçlara varılmıştır:

- a. Türkçe'deki edebiyat incelemelerinde söz sanatları için önerilen tanımlamalar büyük ölçüde birbirlerine benzemektedir. Bu tanımlar şiir dili hakkında betimleyici bir 'üst dil' oluştururken, zaman zaman bu soyut üst dilin kendisi de ayrı bir 'şiirsel dil' haline gelebilmektedir. Oysa bir olguyu 'betimlemek' kadar 'açıklamak' da bilimsel bir zorunluluktur. Bu zorunluluğu yerine getirmek için kuramsal bir yaklaşım gereklidir ve Türkçe'deki söz sanatlarına ilişkin incelemelerin belirli bir dil kuramına dayanmadığı gözlenmiştir.
- b. Bir kavram üç ayrı yolla anlamlandırılabilir: (i) kavramın anlam alanı içinde kalıp 'sınırlandırma' yoluna gidilerek, (ii) iki kavram alanı arasında 'yaklaşıklık kurularak', (iii) bir kavramdan yeni bir anlam alanına sıçrayıp yeni bir alan 'yaratılarak'. İlk iki yol bellekte depolanmış bulunan alışılmış, aşına öncülleri kullanmak anlamına gelir ve yorumlama süreci nispeten *güçlü sezdirimler*le sona erer. Oysa üçüncü yol, yani öncüllerin 'kavramsal sıçrama' yoluyla eşzamanlı olarak 'yaratılması' durumu, yorumlama sürecinin mutlaka *zayıf sezdirimler*le sona ereceğinin kesin bir işaretidir.
- c. *Zayıf sezdirim* kavramı, açıklama düzleminde, şiir dilinden söz ederken kaçınılmaz olarak başvuru olan *imge*, *benzetme*, *eğretileme*, *yan anlam* gibi kavramların tek başına yerini tutabilecek nitelikte bir bilişsel kavramdır. Bir şiiri okurken okurun vardığı yorumlamalar giderek kesin ve tanıdık önermeler olmaktan çıkıp sezgisel izlenimlere dönüşüyorsa, o noktada yoğun duygusal bulunumlar da ortaya çıkar ve ilgili şiiri yeniden söze dökmek, başka sözcüklerle yeniden ifade etmek güçleşir¹⁸. Bu tür durumlar bütünüyle zayıf sezdirimlerden kaynaklanır. Adı ister *imge*, ister *benzetme*, ister *eğretileme* olsun, bir şiir eğer 'yayılgan' ise, o şiir gücünü ve yayılgan olma özelliğini *zayıf sezdirim*lerden almaktadır.

İçinde 'makbul' imgeler barındıran şiirlerin daha kalıcı olacakları yargısından hareketle, kalıcı şiirlerin büyük ölçüde 'yayılgan imgeler'e, 'uzak çağrışımlar'a ve 'alışılmamış bağdaştırmalar'a dayandıkları söylenebilir (Korkmaz 2002, Aksan 2003b). II. ve IV. bölümlerde ele alınan bu terimlere yakından bakılınca, özünde hepsinin aynı olguya işaret etmekte olduğu görülmektedir. Sözü edilen bu tür dil kullanımları, derin, geniş, yayılgan, etkileyici ve alışılmadık anlamlar taşırlar. Bütün bu imgelerin, çağrışımların ve bağdaştırmaların hepsi: (i) *yaratma* yolu ile oluşturulan öncüllerden ve, (ii) *zayıf sezdirim*lerden kaynaklanmaktadır.¹⁹ Kuramsal olarak ifade etmek gerekirse; günlük dil, ağırlıklı olarak kavramsal sınırlama veya yaklaşıklık kurma ile sağlanan nispeten güçlü sezdirimlerden, şiir dili ise ağırlıklı

olarak kavramsal yaratma ile sağlanan nispeten ‘zayıf sezdirim’lerden ortaya çıkmaktadır:

günlük dil = kavramsal sınırlama/yaklaşıklık kurma \Rightarrow güçlü sezdirim
 şiir dili = kavramsal yaratma \Rightarrow zayıf sezdirim

Aşağıdaki iki kısa saptama, şiirde ‘imâ’ olgusunu bilişsel bir yaklaşımla ele alırken başvurulan ‘çıkartım/sezdirim’ kavramlarını destekler niteliktedir:

“Bir şiir yalnız o şiire giren değil, bir de girmeyen sözcüklerden meydana gelir”. (Birsal 1976: 71)

“Bir şiirin güzelliği kendi dışında bıraktığı sözcüklerin sayısıyla doğru orantılıdır”. (Birsal 1976: 71)

Özdemir Asaf’ın ve İsmail Uyaroğlu’nun aşağıda yer alan dizeleri ise, bu çalışmada ‘şiirsel anlam’ olgusunun öznel boyutunu nesnel bir biçimde açıklamak için yapılan kuramsal saptamalara uygun düşmektedir:

- (71) Bir kelimeye
 Bin anlam yüklediğim zaman
 Sana sesleneceğim (*Özdemir Asaf*)
- (72) Beyaz bir kağıdın ortasında
 Kıpkırmızı bir çılgılık
 Ama bin kişi okur
 Bir kişi duyar
 O da bir aralık (*İsmail Uyaroğlu*)

Açıklamalar

- ¹ Şiirin doğuşu ve tarihsel gelişimi ile ilgili kısa bir tarihçe için bk. Özdemir (2002: 49-54).
- ² <http://www.edebistan.com/index.php/celalsoycan/siir-dilinin-yapisi-ozellikleri-ve-anlam/2009/10/> (01.01.2010, 23:15)
- ³ Welles ve Warren’a (1983) dayanan bir başka inceleme için bk. Çolak (2004: 116-122).
- ⁴ Batık imgelerin tabiata yönelik göndermeleri bakımından insan yaşamıyla bitkilerinki arasında çağrışımları tetiklediği ileri sürülmektedir (Welles ve Warren 1983: 276).
- ⁵ Yaşar Çetinkaya’nın “Bir serap gibi değil / Bir ay gibi düş / Düşlerimin düştüğü yere” dizelerinde de benzeri bir durum söz konusudur (<http://www.edebiyatdefteri.com/siir/316466/bir-ay-gibi.html>).
- ⁶ *Erken öten güzel horoz / Öt, sürüp giden gecede bir daha / İlesin sessizlik / Korku girsin yüreğine karanlıkta çalanların / Öt ki kara dağlar allana / Yiğitlerin amacına yollana / Uyanmak, gelecekle üzerine çekilen bir bıçak gibi ışıltılı / Yeniden başlamak bir bilince, bir*

*doğruya, bir savaşa yeniden / Atları koyunları, kazmaları, kürekleri uyandırmak / Güneş
üzre önermek kurtuluşu / Öt ki kara dağlar allana / Gökyüzü, yeryüzü sallana / Erken öten
horozun başı kesilirmiş / Bitmez tükenmez ki başın kesile kesile / Her çağda, her yüzyılda, her
gün / Senin altın sesindir getiren ışığımızı / Öt ki kara dağlar allana / Aç eller tok tarlalara
çullana.*

⁷ *Artık demir almak günü gelmişse zamandan / Meçhule giden bir **gemi** kalkar bu limandan /
Hiç yolcusu yokmuş gibi sessizce alır yol / Sallanmaz o kalkışta ne mendil ne de bir kol / Rıh-
tımda kalanlar bu seyahatten elemli / Günlerce siyah ufka bakar gözleri nemli / Biçare gönül-
ler. Ne giden son gemidir bu / Hicranlı hayatın ne de son matemidir bu / Dünyada sevilmiş
ve seven nafîle bekler / Bilmez ki, giden sevgililer dönmeyecekler / Bir çok gidenin her biri
memnun ki yerinden / Bir çok seneler geçti; dönen yok seferinden.*

⁸ Bu unsurlara ek olarak, şiirin sunuluşunu sağlayan, günlük dili şiirsel kılan araçlar ara-
sında ‘özel adlardan yararlanma’, ‘sapmalar’, ‘uyak’, ‘ses öğeleri’, ‘yinelemeler’, ve ‘ölçü –
ritm’ gibi biçimsel unsurlar da yer almaktadır (Aksan 1983: 59).

⁹ ‘Dil bölmesi’ ve ‘zihindeki bölmelenme’ kavramları için bk. Fodor (1971).

¹⁰ ‘Dil bölmesi’ ile ‘beş duyu’nun zihindeki işleyiş yapıları aynı kabul edilir; beyindeki bu
modüller bellekteki bilgilere kapalı ve özel amaçlıdır (Fodor 1971).

¹¹ ‘Zayıf sezdirim’ kavramı için bk. Sperber ve Wilson (1986/95: 199-200).

¹² Carston’daki (2002b) açıklamanın Türkçe’deki *karşı* sözcüğüne uygulandığı bir çalışma
için bk. Ruhi (2003).

¹³ Konuşucu tarafından dile getirilen kavram *italik* olarak, bu kavram ile konuşucunun
kastetmiş olduğu anlama karşılık gelen anlam ise, kavramın sonuna * işareti eklenerek
yazılacaktır.

¹⁴ Bir kavrama ait bilgilerin, bellekte o kavramın altındaki ‘ansiklopedik veri tabanında’
saklandığı görüşünü kabul eden Sperber ve Wilson (1986/1995:87-90), bu bilgilere eri-
şilme sürecinin tek tek önermeler olarak işlemlenmesinden ziyade, ‘senaryolar’ bütünü olarak
çalıştığını kabul eder. İşleme maliyeti bakımından, örneğin ‘lokanta’ girdisi altında
yer alan bütün öncüllerin (*masa, tabak, garson, hesap* vb.) tek tek işleme alınmadığını,
bilgi tabanlarının bir bütün olarak harekete geçirildiğini varsayar (bk. Minsky 1974).

¹⁵ Bu kavramlar (56-64) arasında yer alan dizelerde *italik* olarak yazılmış sözcüklerdir.

¹⁶ Bu yorumlamalar, Çankaya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Mütercim-
Tercümanlık Bölümü, 2009-2010 Akademik Yılı-Güz Dönemi’nde verilen TINS 115
Türkçe Okuma ve TINS 201 *Türkçe Yazı Becerisi* derslerini öğrencilerinin, ilgili dizeleri
okuduktan sonra yazdıkları yorumlamalardan bazılarıdır.

¹⁷ İmgesiz şiirin de ‘şiirsel’ olabileceği hakkındaki bir değerlendirme için bk. (Wellek ve
Warren 1983).

¹⁸ Romatiklere göre bir söz sanatı, içeriği zedelenmeksizin, ‘açımlanamaz’. Bu bakımdan
zayıf sezdirimlerin taşıdıkları anlamların yeniden dile dökülemeyişi durumu, Romatikle-
rin ‘açımlanamazlık’ ilkesini destekleyen bir kanıt oluşturmaktadır.

- ¹⁹ ‘Günlük dil’de ve ‘eğretileme’nin yorumlanmasında harcanan zihinsel enerjinin ölçüldüğü deneysel bir çalışma, ‘eğretileme’nin çok daha yoğun anlam ve duygu alanlarını tetikliyor olmasına rağmen, sarfedilen fizyokimyasal enerji toplamı bakımından okura fazladan bir işleme yükü getirmedeği saptanmıştır (Gibbs ve Tendahl 2006).

Kaynaklar

- Ağakay, Mehmet Ali (1949). *Türkçede Mecazlar Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Aksan, Doğan (1971). *Anlambilim ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yay.
- _____, (1974). “Dilbilim Açısından Şiir”. *Türk Dili* 271:558-573.
- _____, (1987). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yay.
- _____, (1993). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*. Ankara: Şafak Matbaası.
- _____, (1998). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yay.
- _____, (2003a). *Dil Şu Büyüklü Düzen*. Ankara: Bilgi Yay.
- _____, (2003b). *Cumhuriyet Döneminden Bugüne Örneklerle Şiir Çözümlemeleri*. Ankara: Bilgi Yay.
- Aktaş, Şerif (1986). *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*. Ankara: Akçağ Yay.
- Anday, Melih Cevdet (1990). “Ozan Esini Hak Eder”. *Cumhuriyet Kitap Dergisi* 37: 9.
- Asaf, Özdemir (1983). *Bir Kapı Önünde*. İstanbul: Adam Yay.
- Batur, Enis (1996). *Doğu-Batı Divanı*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Bender, John ve David Welberty (1990). *The Ends of Rhetoric: History, Theory, Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Berger, J. (1986). *Görme Biçimleri*: İstanbul: Metis Yay.
- Birsel, Salah (1976). *Şiirin İlkeleri*. İstanbul: Koza Yay.
- Budak, Abdulkadir (1998). *Seçme Şiirler*. Antalya: Akdeniz Kitapevi.
- Camp, Elisabeth (2008). “Showing, Telling and Seeing”. *The Baltic International Yearbook of Cognition, Logic and Communication* 3: 1-24.
- Carston, Robyn (2000). “Explicature and semantics”. *UCL Working Papers in Linguistics* 12: 1-44.
- _____, (2002a). *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell.
- _____, (2002b). “Metaphor, ad hoc concepts and word meaning – more questions than answers”. *UCL Working Papers in Linguistics* 14: 83-105.
- Cömert, Bedrettin (1997). *Eleştiriye Beş Kala*. Ankara: Prospero Yay.
- Çolak, Veysel (2004). *Şiir Nedir ve Nasıl Yazılır?* İstanbul: Papiriüs Yay.

- Doğan, Ahmet (2006). “Hüsn ü Aşk'ta İmgeler”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16: 1, 109-119.
- Doğan, Gürkan (1992). “Hangi ‘anlam?’” *Dilbilim Araştırmaları*. Ankara: Hitit Yay. 93-100.
- _____, ve Ahmet Kocaman. (1999). “Sözcede kişisel tutum ve belirteçler”. *Dilbilim Araştırmaları*. Ankara. Hitit Yay. 64-78.
- _____, (2003). “Söylemin Yorumlanması”. Haz. A. Kocaman. *Söylem Üzerine*. Ankara: ODTÜ Yay.
- Doğan, Mehmet Halil (2001a). *Yüzyılın Türk Şiiri*. C. I. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- _____, (2001b). *Yüzyılın Türk Şiiri*. C. II. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Edman, Irwin (1966). *Sanat ve İnsan: Estetiğe Giriş*. İstanbul: MEB Yay.
- Ergülen, Haydar (2006). *Yağmur Cemi*. İstanbul: Toroslu Yay.
- _____, (2007). *Üzgün Kediler Gazeli*. İstanbul: Merkez Yay.
- Erhan, Ahmet (1982). *Alacakaranlıktaki Ülke*. Ankara: Lir Yay.
- Fuat, Mehmet (1996). *Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Adam Yay.
- Gibbs, Raymond ve Markus Tendahl (2006). “Cognitive effort and effects in metaphor comprehension: Relevance Theory and psycholinguistics”. *Mind and Language* 21: 379-403.
- Günçe, Ergin (1988). *Türkiye Kadar Bir Çiçek*. İstanbul: Can Yay.
- Habib, İsmail Sevük (1942). *Edebiyat Bilgileri*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İnce, Özdemir (1992). “Şiirin Dili II, Yazınsal İmge: İmge ve Eğretileme”. *Adam Sanat Dergisi* 83 (Ekim): 43-66.
- Kenesei, Andrea (2004). “Frames in the interpretation of poems and their translations”. *Translation Studies in the New Millennium* 2: 151-164.
- Korkmaz, Ramazan (2002). *İkaros'un Yeni Yüzü: Cabit Sıtkı Tarancı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Mert, Özkan (1994). “Ben savaştı değil, gül yetiştiricisiyim”. *Gösteri Dergisi* 162: 13-15.
- Minsky, Marvin (1974). *A Framework for Representing Knowledge*. MIT-AI Laboratory Memo 306.
- Özcan, Tarık (2003). “Şiir sanatında imajın yeri-önemi ve bunun Cemal Süreya'nın şiir dünyasına uygulanması”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13:1, 115-136.
- Özdemir, Emin (2002). *Yazınsal Türler*. Ankara: Bilgi Yay.
- Özkırımlı, A. (2001). *Türk Dili: Dil ve Anlatım*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- Papafrağou, Atilla (1996). “Figurative language and the semantics-pragmatics distinction.” *Language and Literature* 5: 179-93.

- Pilkington, Adrian (2000). *Poetic Effects: A Relevance Theory Perspective*. Pragmatics and Beyond Series 75. Amsterdam: John Benjamins.
- Rifat, Mehmet (1997). *Gösterge Avcuları*. İstanbul: Om Yay.
- Ruhi, Şükriye (2003). "A relevance-theoretic approach to word meaning: An investigation within the context of *Karşı* a poem by O. Veli Kanık". *Dilbilim Araştırmaları*: 41-51.
- Shannon, Claude ve Warren Weaver (1949). *A Mathematical Model of Communication*. Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Soycan, Celal (2009). <http://www.edebistan.com/index.php/celalsoycan/siir-dilinin-yapisi-ozellikleri-ve-anlam/2009/10/> (Erişim Tarihi: 01.01.2010)
- Sperber, Dan and Deirdre Wilson (1995). *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- _____, (1990). "Rhetoric and Relevance". *The Ends of Rhetoric*. Eds. John Bender and David Wellbery. Stanford: Stanford University Press. 140-156.
- Süreya, Cemal (1998). *Sevda Sözleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Uyaroğlu, İsmail (1987). *Şiir ... Ölümcül Yolculuğun Senin*. İstanbul: Cem Yay.
- _____, (1982). *Şiir Kitabı*. İstanbul: Yazko Yay.
- Wellek, Rene ve Austin Warren (1983). *Edebiyat Biliminin Temelleri*. Çev. Ahmet Edip Uysal. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Yavuz, Hilmi (1989). *Hüzün Ki En Çok Yakışandır Bize*. İstanbul: Can Yay.

Poetic Language, Relevance and Weak Implicatures

Gürkan Doğan*

Abstract

Imagery, simile, metaphor, connotation etc. are the concepts that are instrumental to distinguish everyday language from poetic language. Although they are helpful on the descriptive level, it is possible to argue that they lack explanatory power. The aim of this paper is to handle literary interpretation cognitively and to discuss the above-mentioned concepts within the framework of Relevance Theory, with special reference to ‘inferencing’ and ‘implicature’. Poems by Turkish poets are used to exemplify the claims being made.

Keywords

Imagery, simile, metaphor, connotation, relevance, inference, implicature

* Prof. Dr., Ardahan University, Faculty of Humanities and Letters, Department of Translation Studies – Ardahan / Turkey
gurkandogan@ardahan.edu.tr

Поэтический язык, релевантность и слабая импликатура

Гюркан Доган*

Аннотация

Понятия образа, сравнения, метафор и коннотации являются отличительной чертой поэтического языка от повседневного языка, но вместе с этим они недостаточны для передачи и объяснения богатства значения поэзии. Целью данной статьи является исследование психических процессов в ходе интерпретации поэтического языка, состоящего из слов повседневного лексикона в рамках теории релевантности (Спербер и Уилсон 1986/1995) и обсуждение вышеупомянутого использования языка на основе слабой имплицатуры.

Ключевые слова

образ, сравнение, метафора, коннотация, релевантность, слабая импликатура

* Профессор доктор, университет Ардахан, факультет гуманитарных наук и литературы, кафедра переводческого дела, проректор – Ардахан / Турция
gurkandogan@ardahan.edu.tr

Medyada “Doğru” Türkçe Tartışmaları Üzerine: Betimleyici-Kuralcı Yaklaşımlar ve Ötesi

Derya Duman*

Öz

Kitle iletişim araçlarında kullanılan Türkçe, popüler bir konu olarak sayısız eleştiri yazısına konu olmaktadır. Gazetecilik, spikerlik, akademisyenlik, öğretmenlik, okutmanlık gibi çeşitli meslek grupları ve uzmanlık alanlarından kimselerce yazılan “Türkçenin kullanımında yapılan hatalar” konulu bu çalışmaların büyük çoğunluğu dilbilimsel bakış açısıyla yazılmamış olmalarından ve yöntemsel ve kuramsal bir temele dayanmalarından kaynaklanan birtakım yanlışlar içerebilmektedir. Zaman zaman okullarda da okutulan bu incelemeler hayli öznel ve tartışmaya açık yargılar ortaya koymakta, kimi durumlarda ortaya atıldıkları andan itibaren yeni tartışmaları beraberinde getirmekte ve böylelikle söz konusu tartışmalar bir kısır döngü içerisine girmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de son on yıl içerisinde yayımlanmış, Türkçenin kullanımının konu edildiği 12 adet kitaptan oluşturulmuş bir bütüncü incelenmiş, çalışmalarda rastlanan kuramsal ya da yöntemsel yanlışlar tartışılmış ve bu bakış açısının yarattığı çelişkiler ortaya konmuştur. Çalışmanın amacı, dil planlamasında ve toplumda dil bilincinin artırılmasına faydalı olabilecek bu türün, verimli hâle gelmesini sağlamak ve toplumdilbilim çalışmaları için yeni çalışma alanları önermektir.

Anahtar Kelimeler

betimleyicilik, dil planlaması, kuralcılık, medya dili, popüler dil tartışmaları, toplumdilbilim, Türkçe

* Yrd. Doç. Dr., İzmir Ekonomi Üniversitesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü - İzmir / Türkiye
derya.duman@ieu.edu.tr

1. Giriş

Türkiye’de özellikle Hepçilingirler’in *Türkçe Off* ve Yalçın’ın *Doğru Türkçe* başlıklı kitaplarının yayımlandığı 1997 yılından sonra popüler bir yazı türü yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Türkçede ilk örneklerinden birini Ömer Asım Aksoy’un 1980 yılında yayımlanan *Dil Yanlışları* adlı kitabının oluşturduğu bu yazı türü, yaklaşık 20 yıllık bir duraklamadan sonra yeniden ortaya çıkmış ve Türkçenin “yanlış” ya da “kötü” kullanımı, Türkçeye giren yabancı sözcükler ve Türkçenin gelecekte yok olacağına ilişkin kaygıları konu edinerek gazete, dergi ve kitaplarda sıkça yer almaya başlamıştır. Dilbilimci olmamakla birlikte Türkçe öğretmeni, sunucu, gazeteci gibi genellikle dil ile ilgili farklı meslek gruplarından gelen bu yazarların yayınlarının ciddi satış rakamlarına veya okur kitlelerine ulaştığı, zaman zaman ilköğretim, lise ve üniversite öğrencilerine tavsiye edildiği bilinmektedir. Her ne kadar Türkiye’de 1990’ların sonunda yaygınlaşsa da popüler dil yazıları sadece ülkemize ait bir alan olmakla kalmamakta, özellikle Almanya, Fransa, Norveç gibi Avrupa ülkelerinde ve Birleşik Devletler’de de dilin değişimine ilişkin kaygılar sıkça dile getirilmektedir. Ancak, genellikle dilbilimsel gerçeklerle çelişen bu tür popüler yayınların içeriği dilbilimcilerin incelemelerine konu olmuş, dilbilim çevresi haricinde gelişen bu yayın türü, dilbilimciler tarafından oluşturulmuş bir karşı grup tarafından eleştiriyile karşılanmıştır (Crystal 2006, Aitchison 1993, Bauer ve Trudgill 1998, Wardhaugh 1999). Ülkemize baktığımızda ise toplumda dil bilincinin artırılmasına büyük katkılar sağlaması muhtemel olan bu tür yayınların ciddi bilimsel hatalar içerebildikleri, dile karşı yaklaşımlarının aşırıya kaçan bir hoşgörüsüzlüğü yansıtabildiği, zaman zaman da çelişkiler içeren ve kafa karıştıran bir içeriğe sahip oldukları düşünülmektedir. Bunun yanında, dilbilimcilerin “kuralcı” olarak nitelendirdikleri bu yaklaşımın akademi cephesinde kolay kolay muhatap bulamadığını iddia etmek yanlış olmaz.

Literatürdeki bu boşluğu doldurmak üzere tasarlanan bu çalışmanın amacı toplumda ve/ya kitle iletişim araçlarında kullanılan Türkçenin eleştiri konusu yapıldığı belli başlı kitap ve yazıları dilbilimsel ilke ve doğrular bağlamında ele almak; yayınların yöntem ve kuram konusundaki yetersizliklerini belirlemek, bunları belli başlıklar altında gruplamak ve daha tutarlı bir dil anlayışına doğru geliştirilebilecek nesnel ve bilimsel bir bakış açısı ortaya koyabilmektir. Tutarsız ve fazla öznel bakış açısının yerine geçebilecek dilbilimsel, akademik ve nesnel yaklaşımların dil bilincinin artırılması konusunda sağlayacağı faydalar tartışılacaktır.

Çalışmanın veritabanını, 1997-2008 yılları arasında çeşitli yayınevleri tarafından yayımlanmış, Türkçenin “hatalı” kullanımı üzerine eleştirel bakış açısıyla yazılmış, on iki adet kitap oluşturmuştur. Kitaplardan bazıları (örneğin Kongar 2003, Yalçın 2003) yazarların gazetelerde yayımladıkları köşe yazılarından derlenmiştir. Yayınların tümü dil hakkındaki temel varsayımları yönünden eleştirel bir bakış açısıyla incelenmiş, dilbilimin temel ilke ve kuramlarıyla çelişen önermeler toplanarak sınıflara ayrılmıştır. Analiz bölümünde veritabanından alınan örnekler, aykırı geldikleri dilbilimsel gerçekler bağlamında ele alınmış ve çalışmanın sonuç bölümünde de dil bilincinin gelişmesine büyük katkılar sağlayabilecek bu türün kuram ve yöntem bakımından bir temele dayanması gerektiği görüşü kanıtlanmaya çalışılmış, bu yayınlarda eleştirilen olgular toplumdilbilim bilgileri ışığında yeniden ele alınmıştır.

1.1 Kuralcı-Betimleyici İkilemi ve Sonrası

Dilbilimin en temel varsayımlarından biri, dilbilimin “kuralcı” değil, “betimleyici” bir disiplin olduğudur. Diğer bir deyişle, dilbilimin ilgi alanının “toplumdaki bireylerin nasıl konuşmaları gerektiğini” belirlemek değil, nasıl konuştuklarını *betimlemek*” (Lyons 1990: 47) olduğunu söyleyebiliriz.

Tarihsel evrim süreci içinde dile yaklaşımlar göz önünde bulundurulduğunda, kuralcı-betimleyici ikiliğinin kökeni daha iyi anlaşılabilir. 19. yüzyılda yaygın olan tarihselci yaklaşıma göre dil değişimi normal bir olgu olarak görülüyordu. Bununla beraber romantiklerin ölçünlü dille pek de ilgilenmedikleri anlaşılıyor. Dolayısıyla, bu dönemde kuralcılık yaklaşımının geçerli bir yaklaşım olmadığı ortaya çıkmaktadır. Tarihselciliği takip eden ve 20. yüzyılın en önemli dilbilim akımı olarak adlandırılacak betimleyicilik ise tarihselciliğe tepki olarak ortaya çıkmış ve dile yapılan her türlü müdahaleyi deneysel araştırmaya bir engel olarak görmüştür. Dillerin ölçünlüleştirilmesine ve ölçünlü dillere karşı da mesafeli duran betimleyici yaklaşım, dil tipolojisi ve dillerin yapısına odaklanarak kuralcılığın önemsiz olduğu kadar konu dışı olduğunu da ileri sürmüştür. 20. yüzyılın ikinci yarısında Prag Okulu çevresinde gelişen işlevselci yaklaşım da kuralcılığa olumlu yaklaşmamış, ancak dilin ölçünlüleştirilmesi üzerine gerçekleştirilen çalışmalar kuralcılığın indirgenmiş bir türünü içermek durumunda kalmıştır. Toplumdilbilimsel deneycilik geleneği ise kuralcılığın dil planlaması yoluyla toplumdilbilime entegre edebilmiştir. Kuralcılığın bir biçimi olarak özleştirmecilik, dil planlamasının hedeflerinden biri olmuştur (Thomas 1991: 115-22).

Mesthrie vd. (2000: 12) betimsel yaklaşımı “belli insan topluluklarının kullandıkları dile, doğruluğa ilişkin önyargı içermeyen şekilde ve bir top-

lumsal grubun dilinin diğerinden daha üstün olduğunu iddia etmeden yaklaşmak” olarak tanımlıyor. Kuralcı yaklaşım ise gene Mestrie vd. (2000: 13) tarafından “dilsel görgü kuralları” olarak tanımlanmıştır. Betimleyici yaklaşımdan bakıldığı zaman, kuralcılığın temel varsayımları aşağıdaki gibidir (Mesthie vd. 2000: 16-17):

- Seçeneklerden biri mantığa daha uygundur.
- Doğruluk açısından klasik diller örnek alınır.
- Dilin eskiden kullanılan biçimleri tercih edilir.
- Yabancı sözcüklere izin verilmez.

Betimleyici yaklaşımın savunucuları, bu ilkelerin toplumun elitlerinin uygulama ve tercihlerine dayandığını, ama nesnel bir “doğruluk” ölçütü içermediğini iddia ederler. Dilbilimciler kuralcılığa ilişkin şu argümanları öne sürerler (Mesthie vd. 2000: 16-17):

- Matematiksel anlamda bir dil mantığı olduğuna ilişkin bakış açısı doğru bir bakış açısı değildir. Dile biçimsel bir dizge olarak yaklaşan günümüz sözdizimi de bu dizgeselliği matematiksel bir dizgesellik olarak kabul etmez. Bu bağlamda, iki olumsuz bir olumlu eder gibi varsayımlar dil söz konusu olunca genellikle işe yaramamaktadır.
- Klasik dillerin örnek alınması konusunda betimleyici yaklaşımı benimseyenler bir dilin bir başka dilin yapısına uyması gerektiği konusunda hiçbir geçerli varsayımın olamayacağını iddia etmekte.
- Kuralcıların “eski doğrudur” konusundaki ısrarlarına karşı dilbilimciler dilin sürekli bir değişim içinde olduğunu söylemekte. Dünya üzerindeki her şey gibi dil de sürekli ve kaçınılmaz bir değişim içindedir.
- Yabancı dillerden sözcükler alma konusunda betimleyici yaklaşımı benimseyen dilbilimciler bütün dillerin diğer dillerden sözcük aldığını söylerler. Bu, dilin gelişiminin vazgeçilmez bir parçasıdır.

Kuralcılığın yöntemleri de betimleyicilerin eleştirilerinden nasibini almıştır: Kuralcılar, sözlük incelemesi, kökenbilim ve sözcük türetimi, şiir sanatı, yazılı metinlerin incelenmesi gibi filologların kullandığı yöntemleri kullanırken tamamen kişisel sezilere dayanmakla, nicel yöntemler kullanmamakla, tutarlı bir karşılaştırmalı veya tipolojik çerçeve oluşturamamış olmakla eleştirilirler (Thomas 1991: 16).

Her ne kadar betimleyici/kuralcı ikiliği, dilbilimin temel ilkelerinden olsa da, son 15 yıldır bu ikiliğin sorgulandığına da şahit oluyoruz. Bu sorgula-

malardan biri Cameron’ın 1995’te ilk baskısını yapan tanınmış *Verbal Hygiene* (Dil Sağlığı) başlıklı kitabıdır. Bu çalışmasında Cameron, dilbilimin en temel kavramlarından biri olan kuralcı-betimleyici ikiliğinin gerçekçi ve nesnel bir ikilik olmadığını ifade ederken şu argümanları ileri sürmektedir:

- i. Kuralcılık, dilbilimciler için olumsuz, ötelenmiş ve yasak kutbu temsil eder.
- ii. Kuralcılık, betimciliğin yanında olumsuz bir değer yargısı içerir.

Betimleyici/kuralcı ikiliğinin öznel ve taraflı bir bakış açısını ve bir çifte standardı yansıttığını ifade ettikten sonra Cameron, “kuralcılık” diye tabir edilen yaklaşımları “dili” “kullanıcılar”dan ayırma çabası olarak niteler ve dilbilimcilerin de zaman zaman kuralcılığı içinde barındıran birtakım gayretler içinde olabildiklerini belirtir. Cameron’ın “verbal hygiene” (dil temizliği) adını verdiği normatif denebilecek bu uygulamalar, dil planlaması çalışmaları olabileceği gibi feministlerin cinsiyetçi olmayan bir dil kullanımını yaygınlaştırma çabalarına kadar uzanan bir dizi çalışmayı içerir. Cameron (1995) “kuralcılık” kavramına ilişkin sorunları sıralarken şu argümanları öne sürer:

- Dilde normlar vardır ve olmak zorundadır.
- Herkes konuştuğu dili bilir ve dili hakkında yorumda bulunma hakkı vardır.
- Dilbilimci de zaman zaman (hatta çoğu zaman) kural koyar.

Bunların yanında Cameron (1995: 19)’a göre “verbal hygiene” işe de yarayabilir: Örneğin feministlerin çabalarıyla hem kadın hem erkekler için kullanılan İngilizce “he” adlı yerini daha demokratik bir adil kullanımına bırakmıştır. Bu gibi müdahalelerle dilin evrim geçirerek daha “iyiye” gitmesi mümkündür.

Brendemoen (2006) de kuralcılık ve betimleyicilik tartışmasına değinirken her ne kadar Türkçenin “bozulmakta” ve “ölmekte” olduğunu düşünen kuralcılarla hemfikir olmasa da, Türk dilbilimcilerin Türkçe için bir tehlike olmadığına kanaat getirerek rehavete kapılmalarının doğru bir yaklaşım olmayacağını, Türkçenin kullanımında sorunlar olduğunu ve bunların eğitim kurumlarında öğrencilere dil bilinci kazandırılarak üstesinden gelinebileceğini iddia etmektedir.

Bu çalışmanın temel varsayımlarından biri, Cameron’ın da belirttiği gibi, kişilerin dilbilimci olsunlar olmasınlar, konuştukları dil hakkında fikir

sahibi olma ve bunu ifade etmelerinin bütün toplumlar için normal ve doğal bir durum olduğudur. Çalışma, dilbilimcilerin “betimselci” yaklaşımı ile Türkçe ile ilgili kaygılarını dile getiren dilbilimci olmayan yazarların muhafazakar yaklaşımını orta bir yolda birleştirmeyi hedeflemektedir. Amaç, söz konusu yazarların kaygılarını akademik bir zeminde değerlendiren, zaman zaman düşülen yöntemsel ve kuramsal “hataları” dile getirerek bunların sınıflandırmalarını yapmaktır. Böylelikle, eğitsel yönünün önemli olduğuna inanılan bu türün verimli ve tutarlı bir bütün hâline gelmesine dilbilimsel bir katkı sağlanması hedeflenmektedir.

2. Çözümleme ve Tartışmalar

Veritabanını oluşturan çalışmalar incelendiğinde dile karşı oluşturulan bakış açısının 4 bakımdan sorunlu olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu noktalar şu şekilde gruplanabilir:

1. Dilin homojen bir yapı olmadığı gerçeği reddedilmektedir: Dilin; ağız ve lehçe, üslup, argo, jargon, dil kesiti gibi çeşitli görünümleri olabileceği gerçeği bu yazıların çoğunda yadsınmakta, dilin sadece ölçünlü, hatta zaman zaman yazıya aktarılmış hâli esas alınmaktadır.
2. Söz konusu yazılarda örneklerin seçiminde yöntemsel bazı sorunlar bulunmaktadır: Bunlar, edim üzerinden hata avcılığı yapılması, sözce-nin ortaya çıktığı bağlamın göz ardı edilmesi, dil kullanımının “doğru” ya da “yanlış” olarak nitelenmesinde dilin dizgesellik özelliğinin yanlış anlaşılmasının yanı sıra öznel davranılması olarak özetlenebilir.
3. Dilin doğasına ilişkin kavramsal yanılgılara rastlanabilmektedir: Dil değişimi, dil ölümü, ödünçleme gibi konular çoğunlukla bilimsel değil, ideolojik yaklaşımla ele alınmakta, bununla birlikte Türkçe ve Osmanlıca hakkında yanlış yorumlarda bulunulabilmektedir.
4. Söz konusu yayınların bazılarında, küreselleşmeye bağlı olan bir takım ekonomik ve politik süreç ve sonuçlar, dille ilişkiliymiş gibi sunulabilmektedir: Özellikle büyük şehirlerde çokuluslu şirketlerin orijinal adlarıyla mağaza, restoran, televizyon-radyo istasyonları açabilmeleri sıkça eleştiri konusu olmuş ve bir “dil” sorunuymuş gibi sunulmuştur.

Yukarıda dört başlık altında gruplanan bu konular aşağıda ayrıntılı olarak örnekleriyle ele alınmıştır.

2.1. Dilin Heterojenliğinin Reddedilmesi

Çağdaş dilbilimin en temel varsayımlarından biri, dilin heterojen oluşudur. Her ne kadar kuramsal bazı zorunluluklardan dolayı edinç homojen

bir bütünlük olarak görülse de, hiçbir dilbilimci dilin heterojen olduğunu yadsımayacaktır. Lyons (1995: 24-7) kuramsal dilbilimcilerin amaçları doğrultusunda dili homojen bir olgu olarak görmelerine “homojenlik kurgusu” (the fiction of homogeneity) adını vermiştir. Yukarıda da değinildiği gibi bu heterojenlik dilin ağız, argo, jargon gibi farklı kesitlerinin olmasından ileri gelir.

Söz konusu yazılarda ortaya çıkan sorunlardan biri de bu heterojenliğin yadsınmasıdır.

2.1.1. Bölgesel Dil Türlerinin Yanlış Kabul Edilmesi ve Kitle İletişim Araçlarında Temsil Edilmesine Tepkiler

“...yöresel söyleyiş özelliklerinin radyo ve TV aracılığıyla yaygınlaşmasının, bu türde modalar yaratılmasının önüne geçilmelidir.” (Hepçilingirler 1999: 202).

“...lehçe, ağız, şive farkları vardır ki, her dilin bir standart veya “en güzel, en doğru” şekli olmasına rağmen –Türkçede İstanbul şivesi- bir ölçüde hoş görülebilir.” (Yalçın 2003: 63).

“Türkçenin bir takım ağızlarda durmaksızın kabalaştırıldığını işitiyor...” (Hepçilingirler 2007: 60).

Yukarıda çeşitli yazarlardan yapılan alıntılarda örtük bir şekilde yapılan temel varsayımlar şunlardır:

- Ölçünlü dil haricindeki söyleyiş biçimleri yanlıştır.
- Ölçünlü dil kibar, ağızlar kabadır.
- Yöresel söyleyişler TV ve radyolarda yasaklanmalıdır.

Sadece ülkemizde değil, İngilizce konuşulan ülkelerde de ölçünlü ağzın daha “kibar” ve “güzel” olduğuna ilişkin kamusal bir yargı bulunmaktadır (Preston 1998: 139). Ancak, bu yargının kökeni dil türünün özelliklerinden çok kültürel normlar hatta toplumsal baskı ve çağrışımlarda yatmaktadır. Bilindiği üzere ölçünleştirme, aynı ülkede yaşayıp farklı dil ve ağızları konuşan toplulukların iletişim sorununu çözmeye yönelik, bütün çağdaş toplumların kaçınılmaz bir şekilde başvurduğu bir dil planlaması örneğidir. Milroy (1998: 63) ölçünlü ağzın şu özelliklerinden bahsetmektedir: Ölçünlü dil, daha çok bir yazılı dil değişkesidir ve nüfusun çok küçük bir kısmını oluşturan üst ve üst-orta sınıfa aittir. Bu yönüyle ölçünlü ağız, toplumsal boyutun katı bir katmanını teşkil eder ve bu ağzı konuşmayan kimseler için dezavantaj oluşturabilir. Öte yandan, ölçünlü ağza bu statüyü kazandıran olgu dilsel üstünlükleri değil, toplumsal konumudur. Ölçünlü

ağzın toplumsal prestijinin yanında, bu değişkeye yüklenen estetik yargılar da dikkat çekicidir. Öte yandan, ölçünlü olmayan dil/lehçe/ağızlar için genel dilbilimde hâkim eğilim, hiçbir dilin bir diğerdinden daha üstün, güzel, kibar, vs olamayacağıdır. Kişilerin sosyal sınıflarından ve yöresel geçmişlerinden getirebilecekleri dilsel bazı özellikleri toplumsal hayatlarında bir engel oluşturması, ya da ölçünlü dil haricindeki değişiklikleri konuştukları için TV ve radyolardan uzak tutulmaları eşitlikçi bir yaklaşım olmayacaktır. Crystal'ın (2006: 51) “ağız demokrasisi” adını verdiği bu durum aynı zamanda ağızların komedi unsuru olarak kullanılmalarını ve bu dil değişikliklerini kullanan dil kullanıcılarının cahil ve kaba gösterilmesini içeren toplumsal temsili de içermektedir.

Hogg ve Vaughan (2006: 621) ise ağza “kimlik sunumu” açısından yaklaşırken, dil ve konuşma tarzının etnik kimliğin bir işareti olduğununun üzerinde durmaktadırlar. İnsanların etnik kimliklerini öz-saygı ve gurur kaynağı olarak görüp görmemeleri, kendi etnik dillerini vurgulamaları ya da küçümsemeleriyle sonuçlanır. Bunun sebebi de etnik gruplar arasındaki güç ilişkisinden başka bir şey değildir. Hogg ve Vaughan (2006: 621) hemen hemen bütün toplumların çok kültürlü olduğunu, dolayısıyla da toplumda *lingua franca* statüsündeki bir yüksek statü grubunun yanı sıra dilleri geri planda kalan etnik gruplar olduğunu ileri sürmektedir. Crystal (2006: 75-80) da ağzın grup dayanışmasını ya da grup farklılaşmasını güçlendirdiğini belirtmektedir. Ağızlar olmasaydı toplumsal ve yöresel kimliğimizi muhtemelen başka yollarla ifade etmek zorunda kalacaktık.

Bu tartışmaların yanında ölçünlü dile saygınlık kazandırılması dil planlamasının önemli bir aşaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan, toplumun kanaat önderlerinin “özenli”, “anlaşılır”, “dikkatli” bir Türkçe konuşarak takip eden kuşaklara ideal bir model oluşturmaları, ölçünlü dilin saygınlığını koruması açısından önemli bir unsurdur. Ancak, Türkçenin saygınlığını tehdit eden unsurların yerelleşmeden çok küreselleşme yoluyla İngilizceden geldiği tartışma götürmez bir gerçek olarak karşımıza çıkar.

2.1.2. Değişmeceli Dile Yönelik Eleştiriler

“Herkes kulak kesilsin lütfen! (Yoksa bozuk Türkçe modasına uyararak, herkes kulağını dört açsın mı demem gerekiyordu?)” (Atalay 2008: 34).

“‘İstanbul İl Çevre ve Orman Müdürlüğü gürültü avına çıktılar.’ Bize sorarsanız, avlanması gereken ‘gürültü’ değil, ‘gürültücü.’” (Evren 2007: 53).

“ÖğrenMAC ya da öğrenMAC...Bu buluşu yapan kim bilir nasıl övünmüştür kendisiyle? Türkçeyi İngilizceye yedirmek böyle bir şey olmalı.” (Hepçilingirler 1999: 39).

“‘Kazete’ olunca ‘gazete’den farklı bir şey mi olmakta?” (Feminist gazete Kazete için) (Hepçilingirler 2007:192).

Değişmeceli anlatım gündelik konuşma dilinde zaman zaman görülebilmekle birlikte, dilin kurallarının zorlandığı söylem türlerinde sıkça gözlemlenir. Crystal (1989: 67; 83) bu türler içinde şiir başta olmak üzere sanatsal türleri sayıyor. Edebî türler dilin kurallarını esnetir, dilin anlatım olanaklarını zorlarlar. Crystal (1989: 72-73)’a göre şiir dili, eskil sözcükler (archaism), yenitüretimler ve sözdizimsel anormallikler içerebilir. Sanatsal olmayan türlerden de örneğin reklam dili, diğer özelliklerinin yanında yazım kurallarını ihlal etmesi ve söz sanatlarını kullanması açısından diğer söylem türlerinden ayrılır (Crystal 1989, Cook 2001).

Dilde değişmece ve kuralları esnetmenin doğal bir olgu olmasının yanında Özünlü (1993: 147) bu olgunun önemine bir de şu açıdan değinmekte:

“Dil dizgesinin dışında, dilin her katmanında birtakım özel kullanımlar bulunabilir. Bireyler yaşamları boyunca dili her zaman dilbilgisi kuralları uygunluğunda kullansalardı, bu dil kullanımları belli mantıksal ve matematiksel dizgeler yüklendikten sonra bu dizgelerin uygunluğunda belli değişiklikler üreten bilgisayar iletişimlerinden farklı olmayacaktı. Özellikle anlambilim alanında görülen değişkenlikler, dil kullanımlarının sınır tanımazlığını belirtmek bakımından çok ilginçtir. Dilin en önemli özelliklerinden biri olan yaratıcılık ve yaratma yeteneği, insanı konuşan bir hayvan olarak yalnızca diğer hayvan türlerinden değil, belli bir dizge yüklenmiş makineler olan bilgisayarlardan da ayırır. Bu çok doğaldır, çünkü dilin yaratma gücü, hem dil dizgesi içinde, hem de bu dizgenin dışında sonsuz olanak ve olasılıklar aracılığıyla dil kullanımını sağlar.”

Crystal (1998: 8) da benzer bir şekilde dilsel yaratıcılığın açıklanmasında en önemli faktörlerden birinin sözcük oyunları olduğunu belirtmekte. Sözcük oyunları dilin en eğlenceli yönlerinden biri olmasının yanında, şiir gibi birçok farklı türün içinde yer alır. Bu özelliğinin yanında, sözcük oyunları aynı zamanda çocukların anadil ediniminin başlamasıyla ortaya çıkan doğal bir süreçtir ve yabancı dil öğrenirken de başvurulması yararlı olan bir araç olabilir. Crystal (1998: 8) sözcük oyunlarından kaçınmanın iletişimde bir aksaklık, hatta iletişim rahatsızlığı olduğunu iddia etmektedir.

Yukarıda alıntılanan yazarların eleştirdiği kullanımlara da bu bağlamda, dilin ilgi çekmek amacıyla kullanıldığı, türetilmesi bir çeşit zekâ mesaisi gerektiren yaratıcı kullanımlar olarak yaklaşılması daha adil olacaktır. Dilin yaratıcı kullanımına ilişkin bu bakış açısının yanında, veritabanında incelenen yayınların bazılarında sözcük oyunlarına dilin yapısını bozan zararlı uygulamalar olarak bakıldığı görülebilmektedir. Yazarların bakış açısına göre bu kullanımlardaki sorun, dilin kurallarının esnetilmesi, daha önce duyulmamış yeni bir sözcük veya ifadenin “uydurulması”, dolayısıyla da dilin bozulmasıdır. Bu yazarların gözden kaçırdığı bir diğer gerçek de yukarıda anılan ve reklam ve gazete metinlerinden alınan örneklerin klişe bir dil kullanımına karşı üretilmiş yaratıcı kullanımlar olduğudur.

2.1.3. Toplumsal ve İşlevsel Dil Türleri: Ölçünlü Olmayan Dil Tartışmaları

“Bi’ kilim yeter!” “İster atarız ister tutarız; “r” de bizim, kilim de.” Böyle mi demek istiyorlar acaba? (Hepçilingirler 2007: 19).

“...Bir süre sonra sokak girer çocuğun yaşamına. Sokak, evde başlayan konuşmanın ‘bozulma’ ortamıdır. Doğal olarak da bu bozulma ‘okul’da düzeltilir.(di)” (Gülizar 2006: 1).

Kimi reklamlardaki, “Kafadan kazandırıyor.” Türünden sözler de en azından kaba ve çirkin. “Yahu, pensiz percere markası olur mu?” daki “yahu” da öyle. (Hepçilingirler 2007: 197).

Toplumdilbilim perspektifinden bakıldığında dilin çok-katmanlılığına ilişkin ayrıntılı sınıflandırmalar yapıldığını görüyoruz. 1970’lerde etkin olan ve Bernstein tarafından ortaya atılan Eksiklik kuramına göre ölçünlü dil dışındaki dil değişkelerini konuşan bireyler, özellikle de çocuklar eğitsel açıdan bir engelle karşı karşıyaydı (İmer 1990: 21). Ancak bu görüş daha sonra geçerliliğini yitirerek yerini “Ayrılık kuramı”na bırakır: Bu kuram uyarınca her türlü dil değişkesi bir sistem içerir ve hiçbirinin “daha iyi”, “daha kötü”, “yeterli” ya da “yetersiz” olarak nitelenmesi mümkün değildir (İmer 1990: 34-5). Dilin heterojenliğini ifade eden “dil türü” kavramı; ölçünlü, bölgesel, toplumsal ve işlevsel dil türleri olarak sınıflandırılmıştır (İmer 1990). Bölgesel dil türlerine karşı tepkiler yukarıda tartışılmıştı. İşlevsel ve toplumsal dil türleri lehçe, ağız gibi bölgesel dil türlerinin yanında deyiş, özel dil (register), teknik dil (jargon), argoyu vb. içerir. Bütün dil konuşucuları birden fazla işlevsel ve toplumsal dil türünü bağlama ya da ortama göre kullanma yetisine sahiptir.

Aynı olguya sosyalsikoloji perspektifinden bakıldığında da araştırmalar, konuşmanın sosyal işaretler içerdiğini göstermektedir (Scherer ve Giles

1979, Hogg ve Vaughan 2006’dan). Bu sosyal işaretler etnik kimlik, yaş, cinsiyet, sınıf gibi değişkenler olabilir. Buna göre, istisnasız bütün konuşucular ağızlarını her açtıklarında kendilerini bu sosyal işaretler bağlamında tanımlar ve oluştururlar. Bu dilsel işaretler, konuşucunun bağlı olduğu toplumsal ağlar bağlamında şekillenir. Konuşucunun yoğun toplumsal ağlarla bağlı olduğu çevrede kullandığı dil, örneğin patronuyla konuşurken kullandığı dilden farklılıklar gösterecektir. Bu farklılıklar evrensel olup bütün bireyleri kapsadığı gibi bütün toplumları da kapsar.

Söz konusu literatürde konu hakkındaki araştırmaları özetledikten sonra yukarıdaki örneklere dönecek olursak, televizyon ekranlarında, günlük hayatta ya da başka ortamlarda, toplum bireylerinin sürekli ölçünlü dil kullanarak anlaşmaları kuramsal olarak da pratikte de mümkün değildir. Gençler, aralarında geliştirdikleri özel kodlarla dilsel bir dayanışma örneği sergilerken, farklı etnik, bölgesel, kültürel, vb. altyapıya sahip kimseler de bu kimliklerini dilleriyle sembolize edebilirler. İnsanların sahip olduğu bu toplumsal, işlevsel ya da bölgesel değişkeler sadece toplumsal olarak kullanılmaları gereken yerlerde kullanılmadığı zaman sorun olabilir. Gündelik hayatın bir yansıması olan popüler kültür alanında ya da edebiyatta insanlar arasındaki bu çoklu ilişkiler ağının temsil edilmemesi gibi bir durum söz konusu olamaz. Küfür gibi “dilsel tabu” alanlarına girilmediği sürece dil türleri basında ve edebiyatta temsil edilmektedir ve edilecektir.

2.2. Yöntemsel Sorunlar

2.2.1. Edim Üzerinden Hata Avcılığı

“radyoda...’ Dışarıda hava çok güzel ama bugün güzel bir gün aslen, çünkü bugün hayvanları koruma günü,” dedi. Kabahat aslen ile zaten sözcüklerini birbirine karıştıran kızımızda değil, ona mikrofonu emanet eden anlayışta.” (Kongar 2003: 38)

“Çok üzgün bir haberle bültenimize devam ediyoruz.’ Üzgün olan, “haber” olamaz, biziz; hele bütün bunlardan sonra.” (Hepçilingirler 1997: 94).

Türkçenin kullanımına ilişkin yayınlarda sıkça eleştirilen konulardan biri de TV veya radyo yayınlarında rastlanan canlı yayın hataları, yani dil sürçmesi sonucu meydana gelen dilbilgisi yanlışlarıdır. Böyle bir yaklaşım, yöntem açısından bazı sakıncalar içermektedir. Teorik dilbilimde bilindiği üzere “edinç” ve “edim” ayrımı vardır: Dil kullanıcılarının örtük bir şekilde sahip oldukları “dil edinci” (competence), anadilinin kurallarını bilinç düzeyinde olmayan bir şekilde bilmeleri demektir. Diğer bir deyişle, bir dili anadili olarak konuşan kimse, dilin kurallarını tek tek dile getiremeye de, örtük bir şekilde dilbilgisel tümcenin yapısına hâkimdir. Öte yandan,

zihindeki bu örtük dilbilgisi "dil edimi"nden (performance) farklı olabilir. Yorgunluk, tümcenin uzaması, heyecan, dikkat dağılması gibi çeşitli nedenlerden ötürü konuşucular hata yapabilirler. Bu bağlamda, dil edimi, dil edincinin bire bir değil, mükemmelden uzak bir yansımasıdır. Dilin kurallarına fevkalade hâkim bir kişi konuşma esnasında hata yapabilir, ama bu kişinin dili bilmediği anlamına gelmez.

Bu yaklaşımdan yola çıkarak, kişilerin konuşmaları sırasında oluşan dil sürçmelerinin "Türkçenin iyi öğrenilemediği/öğretilmediği" ya da "TV'ye çıkan kimselerin Türkçeyi kötü konuşarak bozulmasına sebep olduğu" şeklinde yorumlanması hem yöntem hem kuram bakımından bir yanılsamadır. Ekranda ve radyoda rastlanan her türlü dil sürçmesini eleştiri malzemesi yapmak yerine, bu tür yayınlarda sıkça yapıldığı gibi, sürekli yinelenen yanlış sesletimlere ya da anlatım bozukluklarına değinilmesi kamuoyunu bilgilendirmek açısından daha değerli bir katkı olacaktır.

2.2.2. Dilin Dizgesellik Özelliğinin Yanlış Yorumlanması

"...Hayat güzel şey ama yaşanırsa...' Yaşanmayan şeyin nasıl 'hayat' olabileceği üstüne pek düşünmemiş anlaşılan" (Hepçilingirler 1997: 58).

"...bir durum sorulduğu zaman ('Bugün yağmur yağdı mı?', 'Yarın Ankara'ya gidecek misiniz?') buna olumlu cevap vermek için nasıl 'var' demiyor da 'evet' diyorsak, olumsuz cevap vermek için de 'yok' demememiz, onun yerine 'hayır' dememiz gerekir" (Yalçın 2003: 27-28).

"Gazete ve TV'lerin çoğunda dil mantığı diye bir şey kalmadı. Bir magazin gazetecisi, bir şarkıcıya 'Senin sesinden korkunç keyif alıyorum' diyebiliyor." (Özel 2007: 41).

"Genç bir sinema oyuncusu, röportajında şöyle dedi: 'Yönetmen... ile çalışmak isterdim.' Bunun anlamı şudur: Yönetmen ...ile eskiden çalışmak isterdim ama şimdi çalışmak istemiyorum" (Evren 2007: 63).

"İyi misin?" Bizim dilimizde olmayan bir soru biçimi, işin tuhafı, yanıt ta aynı yanlışlık ta. "İyidir." Dikkat edin, soru "ikinci kişiye" yönelik, yanıtı "üçüncü kişi"nin durumunu bildiriyor (Gülizar 2006: 150) (Yazım hataları yazara aittir.).

"Mantıkla çelişen bir başka reklam sözü de şu: 'Tam 144 en güzel renk filli boyada.' 144 tane 'en güzel' olamaz. 'En güzel' tektir, bir tane; ötekiler 'güzel' olabilir ancak." (Hepçilingirler 2007: 196).

Dil bir mantık ya da matematik dizgesi midir? 17. yüzyılda Descartes usçuluğu etkisiyle dilin mantık dizgesi veya matematiksel bir dizge olduğu

fikri yaygındı. Bilindiği üzere aynı usçu yaklaşım günümüz Üretimsel Dilbilgisi modelinde de savunulmaktadır. Bunun yanında, Türkçenin sondan eklemeli yapısından da kaynaklanan özelliğiyle, formal anlambilim çalışmaları için elverişli bir dil olduğu defalarca dile getirilmiştir. Literatürde sıkça rastlanan “Aynı tümcede iki olumsuz tümceyi olumlu yapar.” gibi tartışmalar sık sık gündelik dil üzerinden gerçekleştirilmektedir. Dilin mantık ve matematik kuralları bağlamında tartışılması sadece Türkçe üzerine yapılan çalışmalarda değil, İngilizce (Cheshire 1998) ve Fransızca (Lodge 1998) üzerinden de incelenmiştir. Dilin mantık veya matematik kural ve ilkeleri doğrultusunda tartışılmayacağını belirten Cheshire (1998: 114) matematik ve mantıkta sembollerin anlamı olmadığını ama doğal dillerde her bir birimin anlama sahip olduğunu, bu anlamın da sözün veya tümcenin diğer unsurlarıyla bir etkileşim içinde olduğunu iddia etmektedir. Buna göre, dilin kuralları matematik veya mantık gibi disiplinlerin kurallarından farklı bir şekilde işler, diyebiliriz.

Bu bilgiler ışığında, Hepçilingirler’in (1997: 58) “hayat zaten yaşanır; yaşanmayan şey hayat olamaz. “ şeklindeki argümanı, Türkçede “her türlü baskıdan uzak, dilediğince, gönlünce yaşamak” (TDK Türkçe Sözlük) anlamına gelen “hayatını yaşamak” ve olumsuz biçimi “hayatını yaşayamamak” ifadelerini yadsımış görünmektedir. Bu durumda “Hayat güzel şey ama yaşanırsa...” diyen kişi büyük ihtimalle “hayat ancak gönlünce yaşanıyorsa güzeldir.” demek istemektedir. Benzer bir şekilde, Yalçın’ın (2003: 27-28) yanılışı da Türkçede “yok” sözcüğünün anlamını “var” sözcüğünün zıt anlamlısı olmaktan ibaret görerek edimbilimsel işlevlerini göz ardı etmesidir. Öztürkçe “yok” sözcüğü Türkçede, Arapça kökenli bir sözcük olan “hayır”ın yerine kullanılır. Erzurumlu Emrah’ın meşhur dizelerinde de bu kullanıma şahit oluruz: “Sabahtan uğradım ben bir fidana/Dedim mahrum musun dedi ki yok yok.”. Gülizar (2006)’ın ve Hepçilingirler’in (2007) eleştirileri de aynı gerekçe ile yanıtlanabilir. Kişinin “Nasılsın?” sorusunu “İyidir.” şeklinde yanıtlaması da, “Okulun en çalışkan öğrencileri bu sınıfta.” şeklindeki bir ifade de Türkçe konuşucularının yaygın olarak kullandıkları ifadelerdir ve “yanlış” olarak nitelenemez. Ateş’in (2005: 59-62) de belirttiği gibi, kullanım her zaman kurallardan önce gelmelidir çünkü kurallar kullanımdan çıkar.

2.2.3. Öznellik

“Her dildeki sözcüklerde zamanla bazı aşınmalar, harf düşmeleri, hece düşmeleri olur. Bunların bazıları dilin güzelleşmesi, daha ince bir nitelik kazanması için yararlıdır. Bizim Ğ’leri değişik okumamız gibi. Ama

bazı aşındırmalar tam aksine dile olumsuzluklar getirir. H'lerdeki aşınmalar gibi." (Gülizar 2006: 32).

"Eski İstanbulluların konuştuğu Türkçe'nin Fransızca gibi son derece âhenkli bir dil olduğunu ayrıca belirtmeye gerek var mı?" (Er 2005: 61) (Yazım hataları yazara aittir.)

Dilbilim de dahil olmak üzere bir akademik disiplinin başlıca temel kaygıları nesnellik, tarafsızlık, kesinliktir. Diğer bir ifadeyle öznellik, taraflılık veya keyflik yansıtan ifadeler, söylem üzerinde kuşkulara neden olur ve çürütülmesini kolaylaştırır.

Yukarıdaki alıntılarda görülen "bazı", "yararlı", "güzelleşme", "olumsuzluk", "aşınma", "âhenkli", "ince nitelik" gibi ifadeler söyleme belirsizlik ve öznellik katmaktadır. Örneğin, Gülizar'ın ifadesinde geçen "bazı" ifadesi, bahsedilen değişikliklerin hangi koşullarda daha "iyi", hangi koşullarda daha "kötü" olduğu gibi bir soruyu akıllara getirmektedir. Bunun yanında "dilnin güzelleşmesi", "(dilnin) daha ince bir nitelik kazanması" gibi kavramlar ses düşmesiyle bağdaştırılamayacakları gibi, somut bir düzlemde kesin olarak tanımlanamayacak kadar belirsiz ifadelerdir. Aynı şekilde Er'in ifadesindeki "âhenkli" sıfatı, bir dil için dikkatli kullanılması gereken bir sözcük olarak karşımıza çıkar. Çünkü bir dilin "âhenkli" olması kişilerin estetik yargılarına bağlı, tamamen öznel bir yargıdır; kişiden kişiye, toplumdandan topluma değişebilir. Daha önceden de ifade edildiği gibi dilin "saygınlığı" veya benzer estetik yargılar dillerin dışında, tamamen toplumsal konumlardan kaynaklanmış yargılardır.

2.2.4. Edimbilim Yetisinin Göz Ardı Edilmesi

"Nasıl geçti yeni yıl?" diye soran kişi, aslında bir yılın nasıl geçtiğini değil, yılbaşı gecesinin nasıl geçtiğini merak etmektedir. (Heççilingirler 2007: 199)

"...reklamında da 'Cildinizi sabun gibi kurutmaz.' deniyor ya orada da bir belirsizlik var. Cildimiz, sabun gibi mi kururmuş...yoksa cildimizi, sabunun kuruttuğu gibi kurutmaz mıymış?" (Heççilingirler 2007: 275).

"Evliya Çelebi 'Şimdiki canavarın sesini ben de duydum ama göremedim' diyor...Yukarıdaki anlatımın doğrusu şöyle olmalı: 'Evliya Çelebi' Şimdiki canavarın sesini ben de duydum; ama kendisini göremedim. diyor". (Evrer 2007: 49-50).

Bir otobüsün ön camında yazıyordu: "Uykusuz yola çıkmayın..." "Yola uykusuz çıkmayın." Demek isteniyor. "Alkollü araç kullanmayın." da da aynı yanlışlık var... Söylenmek istenen, şöyle ifade edilmeli: "Alkollüken araç kullanmayın." (Heççilingirler 2007: 113-114).

Bilindiği gibi sözcük anlamı ve dilbilgisel yeti/edinç, sözcelerin anlamlandırılmasında konuşucuların sahip olduğu yetinin sadece bir kısmıdır. Bunların dışında dünya bilgisi ve bağlam bilgisi de sözcelerin anlamlandırılmasına katkıda bulunur. Bağını kuramının da belirttiği gibi (Sperber ve Wilson 1986) konuşucular sözceleri bağlama en yakın şekilde yorumlama eğilimi taşırlar.

Edimbilimsel kavramlar ışığında bakılacak olursa, yukarıda dilsel “sorun” olarak görülen sözcelerin iki anlamlı olarak yorumlanmaları, bağlam söz konusu olduğunda olası görünmemektedir. Yeni yıl kutlamalarının arkasından arkadaşına yeni yılın nasıl geçtiğini soran bir kişi, bütün bir yıldan değil, yeni yıl kutlamalarından bahsetmektedir. Aynı şekilde “Alkollü araç kullanmayın.” tümcesinde “araç”ın “alkollü araç” şeklinde bir tamlama olarak algılanması ihtimali yoktur. Yazılı tümcelerde virgül eksikliğinden ya da sözdiziminden kaynaklanan çiftanlamlılık anlamda belirsizlik yaratacağından dolayı özellikle gazete dili için önemli olabilir ve anlamda belirsizliğe ilişkin dil bilinci öğrencilere aşılmalıdır. Ancak tartışılan örnekler üzerinden baktığımızda bu örneklerin çiftanlamlılık bakımından iletişim sorununa yol açtığı söylenemez. Dil kullanıcıları, sözceleri dünya bilgileri ve bağlam doğrultusunda, çoğunlukla da konuşucunun hedeflediği anlama ulaşarak yorumlarlar. Bunu yaparken, sözcede beliren eksilteli yapıları kendileri tamamlayabilir, ya da konuşucunun örtük bir şekilde ifade ettiği anlamı bağlama en uygun şekilde bulabilir. Bu nedenle, konuşuculara sadece sözcedeki sözcükleri çözümleyen zihinler olarak bakılması, dil yetisi hakkında çok önemli bir gerçeği gözden kaçırmak anlamına gelecektir.

2.3. Kavramsal Yanılgılar

Popüler yayınlarda gerek Türkçe, Osmanlıca, İngilizce gibi tek bir dil üzerine gerekse genel olarak dillerin doğasına ilişkin akademik bulgularla çelişen çeşitli yanılgılara rastlanabilmektedir. Bunlardan bazılarını aşağıda değinilmiştir.

2.3.1. Dil Değişimi ve Dil Ölümüne İlişkin Yanılgılar

“Artık konuşmalarda, yazılarda karşımıza bir ya da birkaç yabancı sözcük mutlaka çıkıyor... Üstelik bilim adamları, dünyada şu an 7.000 civarında dilin konuşulduğunu ve bunlardan 1’inin iki haftada bir öldüğünü açıklamışken..!” (Atalay 2008: 13).

“İki haftada bir dünya üzerinden bir dil ortadan kalkıyor.” (Heççilindirler 1997: giriş).

Atalay (2008)'in yukarıdaki alıntısında Türkçeye yabancı sözcükler girmesiyle dil ölümü denen olgu arasında doğrudan ilişki kurduğu görülüyor. Dillerin yaşayan birer organizma olduğuna inanılan dönemde terminolojiye giren "dil ölümü" kavramı mecazi bir kavramdır. Bu mecazdan kaynaklanan yanlış anlamaların yanında, dil üzerine yazılan yazılarda dil ölümünün de yanlış yorumlanması sık rastlanan bir durumdur. Downes'a (1998: 27) göre dil ölümü birkaç şekilde gerçekleşebilir. Bunlardan ilki çiftdilli (ya da çokdilli) bir toplumun etnik azınlık dilini konuşmayı bırakarak baskın olan çoğunluk dilini benimsemesiyle gerçekleşir. Bir diğeri, bir dili konuşan kimselerin soykırım benzeri bir nedenle yeryüzünden silinmesi ve dili konuşan nesillerin yetişememesidir. Dil ölümü bu şekilde aniden gerçekleşebildiği gibi, zamanla yavaş yavaş da meydana gelebilir. Aitchison (1993: 209) dil ölümünün bir dilin konuşulduğu toplumun ihtiyaçlarını karşılayamadığı zaman gerçekleştiğini belirtmektedir.

"Dil ölümü" denen olgunun niteliği göz önünde bulundurulduğunda Türkçenin ölü bir dil hâline dönüşme olasılığının olmadığı görülür. Popüler Türkçe yazarlarının temel endişesi İngilizcenin Türkçenin yerini alması gibi görünmekteyse de toplumdilbilimsel çalışmalar dil ölümünün ikidilli toplumlarda gerçekleşebildiğine işaret etmektedir. Halkta kimi kesimlerce endişe uyandıran bir değişim olarak görülen İngilizce sözcüklerin Türkçeye girmesi konusu "dil ölümü"ne bağlanabilmekle birlikte, kimi yazarlarca "dil kirlenmesi" olarak nitelenen ve bir sonraki altbaşlıkta inceleyeceğimiz durumla da ilişkilendirilebilmektedir.

2.3.2. Dil "Kirlenmesi" ve Dilde "Doğrular", "Yanlışlar"

Popüler literatürde "kirlenme", "çürüme", "yozlaşma", "bozulma" vb. sözcüklerle anlatılmaya çalışılan olgu, dilin sözcükçüğüne başka dillerden sözcüklerin girmesi, dilde özellikle gençler tarafından yeni ifade biçimlerinin oluşturulması veya dilde bunlara benzer –kaçınılmaz bir şekilde– meydana gelen herhangi bir değişim olabilmektedir. "Kirlenme" benzetmesi sadece Türkçe literatürde karşımıza çıkmaz. Başta İngilizce olmak üzere diğer batı dillerine yönelik de "kirlenme" kaygıları olduğunu ve popüler tartışmaların bu yaygın "yanılgısı"nın akademik tartışmalarda ele alındığını görüyoruz (Aitchison 1993, 1998, Crystal 2006). Popüler söylemde karşımıza çıkan ve "dil kirlenmesi" olarak adlandırılan olgu, Aitchison (1993)'a göre "dil değişimi"nden başka bir şey değildir ve dilin değişiminin ne olumlu ne de olumsuz bir sonucu olabilir (Dil değişiminin olumsuz sonuçlar doğurabileceği tek durum, insanlar ya da belli gruplar arasındaki iletişime engel teşkil etmesi olabilir.). Bunun yanında Aitchison (1993)'a

göre dil değişimi hem kaçınılmaz hem devamlı hem de son derece doğal bir olgudur.

Nesnel ölçütlerle yaklaşıldığında dilde “kirlenme” olgusunun tam olarak ne olduğunu açıklamak da mümkün görünmemektedir. Örneğin “kirlenme” dile yabancı dillerden sözcük aktarımı olarak tanımlanacak olursa, Türkçeye yüzyıllar hatta binyıllardan beri başta Çince ve Moğolca olmak üzere başka dillerden sözcük girdiği bilinmekte. Kirlenmeyi dile yeni giren ifade biçimleri olarak tanımlayacak olduğumuzda da yeni ifadelerin gene yüzyıllardır dile girmeye devam ettiği düşünüldüğünde dilin değişiminin engellenemez bir durum olduğu ortaya çıkar.

“Kirlenme” benzetmesinin yarattığı sorunların yanında popüler Türkçe literatürde yazarların “doğru” ve “yanlış” gibi yargıları kimi dil kullanımları için kullanmaları da sorun yaratabilmektedir. Bu kullanımlardan biri, yöresel dil kullanımlarıdır. Popüler literatürde yöresel söyleyiş özelliklerinin “yanlış” olarak nitelenebildiği görülmektedir. “Doğru” ve “yanlış” ifadeleri değer yargısı bildirdiklerinden dolayı, bunlar yerine “ölçünlü”, “ölçünlü olmayan” ya da “yöresel” terimlerinin kullanılması yerinde olacak, dil türleri hakkında da değer yargısı belirten ifadelere yer verilmemiş olacaktır.

2.3.3. Diller Hakkındaki Yanılgılar

“Türkçe gibi soylu bir dil başka dilden kelimelerle tüyleri diken diken eden çirkin argolar üretmez.” (Yalçın 2003: 35).

“Osmanlı ‘münevverleri’ de dillerini halkın kullandığından farklılaştırıp ‘Osmanlıca’ diye yapay bir dil yaratmışlar ve bunu yüzyıllarca ‘yazı dili’ olarak kullanmışlardı.” (Hepçilingirler 2007: 37).

“Osmanlıca eşsiz bir aşuredir... Osmanlıca... yapma bir dildi.” (Erata 2004: 115).

“İngilizce beş dilden teşekkül etmiş; kuralları kalmadığı için öyle kolayca terimler türetilmez.” (Sinanoğlu 2009: 107).

İdeolojik ve duygusal bir konu olarak dil, yazarların değer yargılarını yansıttıkları birer alan olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Bu değerlendirmeler arasında Osmanlıcaya ilişkin akademik anlamda hatalı yaklaşımlar bulunabilmekte: Bunlardan ilki Osmanlıcanın yapay bir dil olduğu şeklindedir. Oysa yapay dil, farklı dilleri konuşan bireylerin iletişim sorununu çözmek için doğal dillerden alınan öğelerden oluşturulmuş dildir: Müzik, matematik, bilgisayar programlama dili gibi dizgeler yapay dil sınıfına girerler. Osmanlıcanın yapay bir dil olduğunu söylemek, “yapay dil” teri-

mini yanlış kullanmak olacağı için kabul edilemez. Osmanlıca, Osmanlı'nın bürokrasi, dil ve edebiyat dilini oluşturmuş, üst değişke (high variety) örneği olarak görülür (İmer 1990: 151-154). Bir üst değişke olup kimse'nin anadili olmayan Osmanlıca, yazılı değişke (variety) olarak kullanıla gelmiş, bu esnada Türkçe ise günlük konuşmaların dili olmuştur. Osmanlıcanın hatalı bir şekilde yapay dil olarak algılanmasının sebebi, Osmanlıca yazan aydın ve bürokratların Arapça ve Farsçadan özgürce kelime transfer edebilmeleri olabilir. Ancak bu gerçek de Osmanlıca'yı “yapay” ya da “uyduruk” dil yapmaya yeterli bir neden değildir.

Yazarların ideolojik yaklaşımlarına göre diğer dillere karşı yaklaşımları da bazı değer yargıları taşıyabilmektedir: Sinanoğlu'ndan (2009) yukarıda yapılan alıntıda böyle bir durum söz konusudur. Sinanoğlu İngilizcenin beş farklı dilden oluştuğunu, bu durumdan ötürü artık “kurallarının kalmadığı”, dolayısıyla da sözcük üretme kapasitesinin bulunmadığını söylemektedir. Sinanoğlu, İngilizcenin beş farklı dilden oluştuğunu ifade ederken de birçok dilin başvurduğu sözcük alıntılama olgusundan bahsetmektedir: Bir Germen dili olan İngilizce kültürel temas yoluyla Latince, Fransızca gibi dillerden sözcükler almıştır; ancak bu İngilizcenin işlevsel türetim eklerini veya bu işlevini yitirdiği anlamına gelmez.

Osmanlıcanın veya İngilizcenin bir dil olarak görülmediği durumların yanında Türkçeye ilişkin duygusal, öznel ve övgü dolu ifadelerin de yer aldığı görülebilmektedir. İnsanların anadillerine sevgi göstermeleri doğal olsa da bu varsayımlar söze döküldüğünde diğer dillerin Türkçe kadar soylu olmadıkları ya da Türkçe kadar iyi olmadıkları gibi önvarsayımlar ortaya çıkar ve bu da doğru kabul edilecek bir durum değildir. Bütün diller, o dilleri konuşanlar için mükemmel iletişim araçlarıdır ve bir diğerinin değerine olan üstünlüğü söz konusu olamaz.

2.3.4. Diğer Yanlıklar ve Bilgi Eksiklikleri

İncelenen kitaplarda, yazarların dil kavramlarını oluştururken akademik yayınlardan yararlanmadıklarını düşündüren birtakım yanlışlara da rastlanmakta. Bunlardan birkaçını sıralayacak olursak, “sesbirim” ile “harf” arasındaki ayrımın yapılamadığını (Gülizar 2006: 32), bütün dillerde görülebilen “eşanlamlılık” olgusunu dünya dillerinden hiçbirinde gözlemlenmeyen, aykırı bir durummuş gibi göstererek “ikilik”, “üçlük” gibi adlar takıldığını (Erata 2004: 115), çoğu dilde ad öbeğini oluşturan sözcüklerin ilk harfleriyle oluşturulan akronimlerin “dilsel yozlaşma” olarak kabul edilebildiğini (Sinanoğlu 2009: 17), sesbilgisinde “ünlü düşmesi” olarak bilinen olguya “aşınma” denebildiği (Gülizar 2006: 32), dilde “yerleştirme” olgusunun, örneğin Arapça kökenli bir sözcüğün Türkçe yapım eki

alması suretiyle Türkçeleşmesi olayına “barbarizm” denebildiği (Yalçın 2003: 15) görülmüştür. Daha da uzayabilecek bu listenin varlığı, yazarların temel dilbilim kavramlarına uzak olduklarının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

2.4. Dil-Dışı Tartışmalar

Daha önce de belirtildiği gibi, dil tartışmalarını ideolojiden bağımsız gerçekleştirmek pek de mümkün görünmemektedir. Bu çerçevede, ele alınan yayınlarda dildışı bir takım olgulara da dilsel birer olguymuş gibi eleştiriler yönlendirildiği görülmektedir. Bu tartışmalardan bir kısmı, küreselleşme karşısı bir dünya görüşünü yansıtır: Kahve evi menülerindeki frappuccino, brewed coffee, espresso macchiato gibi İtalyanca adların eleştirilmesi (Atalay 2008: 9-35) ya da Discovery Channel, Citibank, Hyatt Regency gibi uluslararası kuruluşların İngilizce adlarının eleştirilmesi (Hepçilingirler 2007: 4-6) gibi.

Cameron (1995: 149) dili düzeltmenin bir bakıma dünyayı da düzeltme çabası olduğunu söylemektedir. Cameron’ı doğrularcasına Türkçe tartışmalarında dil tartışmasının sık sık “değerler” tartışmasına döndüğünü görmekteyiz. Gene Cameron’ı (1995: ix) dikkate alacak olursak; “değer yargıları”, dilbilimcinin uzman söylemiyle dilbilimci olmayanların söylemini ayıran noktadır. Örneğin *Dilim Dilim Anadilim*’de Hepçilingirler’in (2007) yeni dönem şarkı sözlerindeki değer yargılarını eleştirdiğini görüyoruz. Bununla birlikte Hepçilingirler (2007: 124) dünyamız gibi dilimizin de kabalaştığı görüşünü taşır. Ancak bu ifadelerde iki sorun görünmekte: İlki dünyanın ve dilin değişime direnemeyeceği gerçeğidir. İkincisi ise bu değişimin yazarların ifade ettikleri gibi muhakkak olumsuz bir değişim olduğuna ilişkin nesnel kanıtların eksikliğidir.

3. Sonuç ve Tartışma

Crystal (1989: 2-3) günümüzdeki kuralcı ve betimleyici yaklaşımların diğeri hakkında gerçekçi olmayan bir resim çizerek iki ucu temsil ettiğini söylemekte. Betimleyiciler, bütün kullanımları eşit şekilde kabul edilebilir gördükleri için standartları önemsememekle, kuralcılar ise tarihî bir gelecekçiliği körü körüne takip etmekle eleştirilirler. Oysa, Crystal’a (1989: 3) göre, nesnel bir bakış açısıyla bakıldığında her iki yaklaşım da önemlidir ve birbirini tamamlar.

Veritabanını oluşturan ve yukarıda anılan kitaplar bu çalışmada eleştirilmiş olmakla birlikte, başta çocuklar ve öğrenciler olmak üzere toplumdaki dil bilincinin yaygınlaştırılmasında ve dilin nüanslarının anlatılması ya da anlatım bozuklukları, sesletim hatalarının düzeltilmesinde çok önemli görevler

üstlendikleri düşünülmektedir. Bu ve benzer çalışmaların, kuralcılığın hoş-görüsüzlüğü ile kuramsız ve yönemsiz eleştiri çıkmazına girmeden, sağlıklı bir eleştiri zemini üzerinde inşa edilmesi gerekli görünmektedir. Bu sağlam zemini oluşturacak temel varsayımlar arasında şunlar sayılabilir:

- Dilin bir matematik veya mantık dizgesi olmadığı, kurallarının ise konuşucular tarafından konulduğu göz ardı edilmemelidir. Bunun aksi iddialar, dili katı kurallar içine hapsedmiş olacaktır.
- Ölçünlü olmayan ağızların dilin bir utancı değil, çeşitliliği olduğu teslim edilmeli, bu dil değişkelere estetik ya da sınıfsal değer yargıları yüklemekten kaçınılmalıdır.
- Ağızların yanında çeşitli toplumsal grupların –yaş grupları, cinsiyet grupları, meslek grupları- bir kimlik göstergesi olarak farklı dil türlerine sahip olmaları doğal kabul edilmelidir.
- Dil kullanıcılarının dili “yanlış” kullanmaları, TV ve radyolarda sürekli tekrarlanan gelen sesletim hataları ve anlatım bozuklukları üzerinden tartışılmalı, dil sürçmesi sayılabilecek münferit hatalar tartışmaya değer görülmemelidir.
- Dil kurallarının esnetilmesi özellikle reklam metinlerinde, gazete başlıklarında ya da sanatsal türlerde karşılaşılan doğal bir durumdur. Dil konuşucularının dikkat çekmek amacıyla başvurduğu yaratıcı kullanımların eleştirilmesi, dile kısır bir bakışı yansıtmakta, dilin potansiyelini sınırlamaktadır.

Yeni maddelerin eklenmesi mümkün olan böyle bir ilkeler topluluğuna sadık kalarak ortaya çıkabilecek bir literatürün, dilin dinamiklerini, bununla beraber yeni nesillerin de dinamiklerini yakalayacağı, toplumda Türkçe bilincinin artmasını destekleyeceği ve belki de en önemlisi daha güler yüzlü bir profille çok daha büyük kitleleri yapıcı bir şekilde konuya yönlendireceğine inanıyorum.

Bunların yanında, yazarların çalışmalarına kaynaklık eden bazı dil sorunları (örneğin Türkiye’de İngilizce tabela meselesi, İngilizce kökenli sözcüklere Türkçe karşılık bulunamaması, bulunduğu da benimsenmesinin yüksek oranlarda gerçekleşmemesi, sözcük aktarımının yüksek seviyede olması, dilin en dikkatli kullanılması gereken ortam olarak kitle iletişim araçlarında sözcüklerin sesletiminde ve yazımlarında hataların yapılması, vb.) her ne kadar yazarlar tarafından doğru teşhisle adlandırılmamış olsa da dille ilgili birtakım sıkıntılara işaret etmektedir. Bu durumun sebeplerinden bazıları dil planlaması çerçevesinde ölçünlü Türkçeye yeterince

prestij kazandırılmaması ve düzeltme işareti kullanımı ya da doğru sesletim gibi konuların öğrencilere öğretilmemesi gibi görünmektedir. Popüler tartışmalarda dilbilimcilerin de yer almaları ve konuların bilimsel platformda, bilimsel veriler ışığında tartışılarak çözüm yollarının bulunmasıyla bu sorunların üstesinden gelmek mümkün olabilecektir.

Kaynaklar

- Aitchison, Jane (1993). *Language Change: Progress or Decay?*. Cambridge: Cambridge University Press.
- _____, (1998). “The Media are Ruining English”. *Language Myths*. Ed Laurie Bauer and Peter Trudgill. London: Penguin Books. 15-22.
- Aksoy, Ömer Asım (1980). *Dil Yanlıları*. Ankara: TDK Yay.
- Atalay, Kemal (2008). *Alo Türkçe Neredesin?*. İstanbul: Babıali Kültür Yay.
- Ateş, Kemal (2005). *Türkçem Mahzun Ben Mahzun*. Ankara: İmge Yay.
- Bauer, Laurie and Peter Trudgill (Ed.) (1998). *Language Myths*. London: Penguin.
- Brendemoen, Bernt (2006). “Popüler Tartışmada Hatalar ve Normlar”. *Türkiye’de Dil Tartışmaları*. Eds. Astrid Menz and Christoph Schroeder. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. 25-39.
- Cameron, Deborah (1995). *Verbal Hygiene*. London, New York: Routledge.
- Chishire, Jenny (1998). “Double Negatives are Illogical”. *Language Myths*. Ed. Laurie Bauer and Peter Trudgill. London: Penguin Books. 113-122.
- Cook, Guy (2001). *The Discourse of Advertising*. London: Routledge.
- Crystal, David (1989). *The Cambridge Encyclopediae of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- _____, (1998). *Language Play*. London: Penguin Books.
- _____, (2006). *The Fight for English: How Language Pundits Ate, Shot and Left*. Oxford: OUP.
- Downes, William (1998). *Language and Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Er, Sırrı (2005). *Türkçe’nin Adı Var*. İstanbul: Ağaç Yay.
- Erata, Rüştü (2004). *Sachmalama Türkçe de Neymiş!*. İstanbul: Yapı Yay.
- Evren, Kerim (2007). *Güncel Örneklerle Medyada Dil Yanlıları*. İstanbul: Alfa Yay.
- Gülizar, Jülide (2006). *Where Are You Going Türkçe?*. Ankara: Sinemis Yay.

- Hepçilingirler, Feyza (1997). *Türkçe “Off”*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- _____, (1999). *Dedim: “Ah”*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- _____, (2007). *Dilim Dilim Anadilim*. İstanbul: Everest Yay.
- Hogg, M. A. and G. M. Vaughan (2006). *Sosyal Psikoloji*. Çev. İbrahim Yıldız ve Aydın Gelmez. Ankara: Ütopya Yay.
- İmer, Kamile (1990). *Dil ve Toplum*. Ankara: Gündoğan Yay.
- Kongar, Emre (2003). *Yozlaşan Medya ve Yozlaşan Türkçe*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Lodge, Anthony (1998). “French is a Logical Language”. *Language Myths*. Ed. Laurie Bauer and Peter Trudgill. London: Penguin Books. 23-31.
- Lyons, John (1990). *Language and Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mesthrie, R., J. Swann, A. Deumert and W.L. Leap (2000). *Introducing Sociolinguistics*. . Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Milroy, James (1998). “Children can’t speak or write properly any more”. *Language Myths*. Ed. Laurie Bauer and Peter Trudgill. London: Penguin Books. 58-65.
- Özel, Sevgi (2007). *Dilleri Uzun*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Özünlü, Ünsal (1993). “Erayoloji”. *Dilbilim Araştırmaları*: 147-159.
- Preston, Dennis R. (1998). “They speak really bad English down South and in New York City”. *Language Myths*. Ed. Laurie Bauer and Peter Trudgill. London: Penguin Books. 139-149.
- Sinanoğlu, Oktay (2009). *Bye Bye Türkçe*. İstanbul: Alfa Yay.
- Sperber, D. and D. Wilson (1985). *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Thomas, George (1991). *Linguistic Purism*. London: Longman.
- Wardhaugh, Ronald (1999). *Proper English: Myths and Misunderstandings about Language*. Massachusetts, Oxford: Blackwell Publishers.
- Yalçın, Şiar (2003). *Doğru Türkçe*. İstanbul: Metis Yay..

On Non-Academic Conceptions of “Correct” Turkish in Media: Descriptive and Prescriptive Approaches and Beyond

Derya Duman*

Abstract

As a popular subject, the use of Turkish in media has become the subject of numerous critical articles and books. Most of these studies are written by people with various professional backgrounds such as journalism, teaching, announcing, etc. and due to the lack of a linguistic perspective and methodological and theoretical basis, they may include some misconceptions. These publications, also being recommended for elementary and high school students, include highly subjective and disputable judgements, and sometimes they may lead the way for other unfruitful disputes which eventually end up in a vicious cycle. In this study, a database composed of twelve books about the improper use of Turkish published within the last decade is studied in an attempt to reveal methodological and theoretical misconceptions. My aim is to approach this type of literature critically, which may eventually contribute to the linguistic consciousness and language planning processes and also suggest new fields of inquiry for the sociolinguists.

Keywords

descriptivism, language planning, prescriptivism, language of the media, non-academic conceptions of language, sociolinguistics, Turkish

* Asst. Prof. Dr., İzmir University of Economics, Department of Translation and Interpretation – İzmir / Turkey
derya.duman@ieu.edu.tr

К вопросу об использовании «правильного» турецкого языка в прессе: описательно-правильные подходы и другое

Дарья Думан*

Аннотация

Турецкий язык, используемый в средствах массовой информации, как очень популярная тема является предметом бесчисленного множества критики. Так как большинство этих работ на тему "Ошибки в использовании турецкого языка", написанных такими представителями различных профессиональных групп и областей знаний, как журналисты, спикеры, ученые, преподаватели, учителя, не написаны с лингвистической точки зрения, а также не содержат методологической и теоретической основы, могут содержать ряд ошибок. Время от времени преподаваемые даже в школе эти суждения носят субъективный характер и представляют собой спорные положения; в некоторых случаях, с момента их обнаружения они становятся предметом новых дискуссий и таким образом, эти дискуссии превращаются в порочный круг. В этой работе проведен комплексный анализ 12 книг об использовании турецкого языка, изданных в последние 10 лет в Турции; выявлены теоретические и методологические ошибки, встречающиеся в этих книгах, а также показаны возникающие противоречия. Целью данной работы является обеспечение эффективности работ, которые могут повлиять на языковое планирование и повышение языкового сознания в обществе, а также предложение новых областей изучения для социолингвистики.

Ключевые слова

описание, языковое планирование, правильность, язык средств массовой информации, дискуссии о популярном языке, социолингвистика, турецкий язык

* И.о. Доц. Док., Измирский университет экономики, кафедра перевода – Измир / Турция
derya.duman@ieu.edu.tr

Tanzimat Devrinde Bazı Kıbrıs Rumlarının Yunan Vatandaşlığına Geçmelerinden Kaynaklanan Hukukî Meseleler

Celâl Erdönmez*

Öz

Yunanistan, 1821 yılında Mora'da başlayan isyan hareketine Avrupalı büyük devletlerin destek vermesi ile bağımsız devlet haline geldi. Yunan bağımsızlık hareketine Kıbrıs Kilisesi destek verdiği için gelişmelerden adalı Rumlar da etkilendi. Osmanlı tebaasından bazı Rumlar, bağımsızlıktan sonra Yunanistan'a gidip Yunan vatandaşlığı aldılar. Bunlardan bir kısmı Kıbrıs'a döndükleri zaman, elde ettikleri vatandaşlık bağının kendilerine sağlayacağı bir takım hukukî, malî ve ticarî imtiyazlardan faydalanmak istediler. Ancak, Osmanlı tebaalığından kaynaklanan haklarını da talep ettikleri zaman eski haklarını kullanmalarını yasaklayarak, Yunan vatandaşlığından vazgeçmeye zorlayan yeni bir kanunî düzenleme ile karşı karşıya kaldılar. Yunan vatandaşlığı alan Rumların Lefkoşa'da Osmanlı Mahkemesi'ne müracaat ederek, eski haklarını talep etmeleri yeni birtakım hukukî meseleleri ortaya çıkardı. Osmanlı Devleti bu meseleleri bir yandan hukukî tedbirlerle çözmeye çalışırken, diğer yandan da Rumların Yunan vatandaşlığına geçmelerini önlemeye çalıştı.

Anahtar Kelimeler

Kıbrıs, Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri, Kıbrıs Rumları, Yunan vatandaşlığı meselesi, tâbiyyet

* Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi – Burdur / Türkiye
celalerdonmez@mehmetakif.edu.tr

Giriş

Yunanistan, 1821 Mora İsyanı'yla başlayan siyasi gelişmelerin sonucunda bağımsız devlet haline gelir. Avrupalı devletler, 6 Temmuz 1827 Londra Antlaşması'yla Yunanistan'ın bağımsızlığını tanırlar. Osmanlı Devleti ise Yunanistan'ın bağımsızlığını Rusya mağlubiyetinden sonra akdettiği 14 Eylül 1829 tarihli Edirne Antlaşması ile resmen tanıyarak Edirne Antlaşması yürürlüğe girdikten sonra Osmanlı-Yunanistan ilişkileri, Avrupa devletlerinin baskıları altında normalleşme sürecine girer. Ancak, diplomatik ilişkilerin normalleşmesi, taraflar arasında yeni meselelerin ortaya çıkmasına engel olmaz.

Yunan isyanının başlaması ve başarıya ulaşması, genel olarak XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin her alanda zayıflamış bir durumda bulunmasından ileri gelmiştir. Rum ayaklanmasının Rusya'nın himayesinde patlak vermesi ve Yunanistan'ın bağımsız devlet olarak ortaya çıkması, bir bakıma İngiltere, Fransa gibi Avrupalı büyük devletlerin ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı kazandıkları diplomatik bir zafer olarak görülebilir. Yunan bağımsızlığı, aynı zamanda bu devletlerin Osmanlı toplumuyla doğrudan temaslarının da bir neticesidir. Nitekim Rusya, İngiltere ve Fransa XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı toplumuna nüfuz ederek, emperyalist hedeflerine ulaşma stratejisi benimsemişlerdir. Bu amaçla her devlet, kendi mezhebine mensup Osmanlı reâyasının himayesine talip olmuştur. Himaye taleplerine olumlu cevap veren toplumlardan birisi de Rumlardır. Rumlar XIX. yüzyıl başlarında kapitülasyonların sağladığı haklardan büyük ölçüde faydalanmışlardır. Çifte vatandaşlık statüsü elde ederek, zenginliklerini bir kat daha arttırmışlardır (Türkmen 2002: 868).

Avrupa devletlerine verilen ticarî imtiyazlar zamanla himaye sistemini doğurmuş, bu da Osmanlı toplumunu bu devletlerin müdahalesine açık hale getirmiştir (Erdönmez 2011). Osmanlı'nın "düvel-i muazzama" dediği Avrupalı büyük devletler ve bilhassa Rusya, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılarak kendi himayelerinde bağımsız bir devlet olmasını desteklemiş (Turan 1999: 243-291, Jorga 2005) ve böylece Yunan bağımsızlığının yolu açılmıştır.

Yunanistan'ın bağımsız devlet haline getirilmesinin Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde (A. Cevdet 1301: 224) ortaya çıkan¹ çok boyutlu etkileri olmuştur.² Hıristiyan toplumların Osmanlı Devleti'nden kopuşunun başlangıcı olarak kabul edilen Yunan bağımsızlığı Kıbrıs Rumları'nı da yakından etkilemiştir. İstanbul Patrikhanesi yanında, taşrada ve adalarda da pek çok papaz ve kocabaşı, Mora İsyanı'nda müdahil oldukları gerekçeyle ölüm cezasına çarptırılmışlardır (A. Cevdet 1301: 233). Aynı şekilde, başta Patrik Kyprianos olmak üzere Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ne mensup

bazı Metropolitler ve diğer din adamları da bu harekete destek verdikleri iddiasıyla idamla cezalandırılmışlardır (Cobham 1969: 453-469, Hackett 1972: 229, Çoruh 2008: 472). Kıbrıs'ta idamlara rağmen, ilerleyen dönemde; başpiskopos ve metropolitlere dinî yetkilerinden başka, olağanüstü zamanlarda muhassıl ve voyvodalara tanınan bazı idarî haklar verilmeye devam edilmiştir (Çoruh 2008: 122, 429).

1821 hadiselerinden sonra Kıbrıs Rumlarının Yunanistan ile ilişkileri yeni bir sürece girer. Ortaya çıkan yeni durum, Kıbrıs Rumlarının Osmanlı Devleti'nin adli, malî ve hukukî uygulamalarını istismar etmelerine elverişli bir karakter arz etmektedir. Bu dönemde çok sayıda Kıbrıs Rum'u, Yunanistan'a giderek Yunan vatandaşı olmuştur. Böylece bazı Rumlar, Yunan vatandaşı sıfatıyla yahut da Yunan vatandaşlığı iddiasında bulunarak Osmanlı Devleti'ne yeni hukukî meseleler çıkarmışlardır. Kıbrıs'ta görev yapan konsololar da bu süreçte aktif rol oynamışlardır. Bu şekilde Kıbrıs reâyasından bazı Rumlar hükümetin şiddetli cezalar uygulamasına rağmen konsolosların himayesine girme çabası içerisinde olmuşlardır (Bağış 1983: 90). Çalışmamızda verilecek örnekler de bu durumu teyid edecek karakterdedir.

Yunan vatandaşlığı hakkı kazanan Rumlar, adada hem toplumsal ilişkileri hem de diplomatik ilişkileri zorlayıcı bir durumun ortaya çıkmasına yol açmışlardır. Bu sebeple, Kıbrıs Rumlarının Yunan vatandaşlığına geçmesi sonucu ortaya çıkan durumların, müstakil bir çalışmada değerlendirilmesi gerekir. Bazı çalışmalarda (Gazioğlu 2000: 307-309) kısmen değinilmiş olmasına rağmen konu, henüz örnek olaylar üzerinden ve Osmanlı arşiv kayıtları değerlendirilerek bütün boyutlarıyla incelenmemiştir. Ayrıca bu konuya değinen çalışmalar, Kıbrıs'ta görev yapan Rus ve Avrupalı konsolosların amirlerine yazdıkları raporlar yanında bir vesileyle Kıbrıs'a gelmiş seyyahların şahsi gözlemlerine dayanarak aktardıkları verilere dayanmaktadır. Rumların Kıbrıs'a dönüşünden sonra ortaya çıkan meselelerin aydınlatılabilmesi, ancak Osmanlı vesikalarının ve mahallî arşivlerin kullanılmasına bağlıdır.

Bu çalışmamızda, Kıbrıs Rumlarından bazılarının Yunan vatandaşlığına geçmeleri, Lefkoşa Mahkemesi'ne yansımış davalar esas alınarak; sebep ve sonuçlarıyla birlikte incelenecektir. Ayrıca konunun genel çerçevesini oluşturan hadiseler hakkında daha önceden yapılmış çalışma ve değerlendirmeler de gözden geçirilerek mesele aydınlatılmaya çalışılacaktır. Çalışmamızın amacı, Yunan vatandaşlığına geçen Rumların Kıbrıs'ta meydana getirdikleri hukukî meseleleri Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri'ne ve diğer kaynaklara istinaden ortaya koyarak değerlendirmektir. Meselenin daha iyi ortaya konulabilmesi için devrin siyasî ve iktisadî durumu hakkında yapılmış çalışmalar da bu çerçevede değerlendirilmiştir.

Kıbrıs Rumlarının Yunanistan'a Göçü ve Yunan Vatandaşlığına Geçme Sebepleri

Kıbrıs Rumlarının Yunanistan'a göç etmeleri ve akabinde Yunan vatandaşlığına kabul edilmeleri genel olarak, Yunan devletini de ortaya çıkaran devrin siyasî ideolojisiyle ilgili görülmektedir. Milliyetçilik ideolojisinin, Avrupalı büyük devletler tarafından Osmanlı Devleti'ne yönelik dış politika uygulamalarında istismara elverişli bir unsur olarak kullanılması ve XIX. yüzyılda özellikle Balkanlar'da uygulanmasından Rumlar da etkilenmiştir. Tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'nın ifade ettiği şekliyle, Napolyon III'ün "bir hükümetin kendisini istemeyen bir kavmi terk etmesi lâzım gelir" fikrinin Kıbrıs'ta yaşayan Rumlar arasında taraftar bulması ihtimâl dahilindedir (Cevdet 1980:42, 1992:60).³

Esasında Yunan bağımsızlığı sürecinde Rumların Yunanistan'a gitmeleri genel manada iki aşamalı olarak gerçekleşmiştir. İlki 1821 Mora İsyanı sırasında olup (Çoruh 2008: 240) ikincisi 1829'daki bağımsızlıktan sonradır. Ancak, bu dönemde Yunanistan'a gidenler yalnızca Kıbrıs Rumları değildir. Anadolu'dan da çok sayıda Rum bu yola başvurmuştur. Mesela, 1829 yılında Anadolu'da, yarısı Türkiye'de doğup büyümüş olan, 300.000 civarında Rum, Yunan tebaası oldukları iddiasında (İpek 1997: 22) bulunmuşlardır. Aynı dönemde, Kıbrıs'tan bazı Rumlar da, Yunanistan'a göç ederek Yunan vatandaşlığı kazanmışlardır.

Her iki dönemdeki Rum göçmen grubunun 1829 yılından sonra Kıbrıs'a dönme isteğinde bulunmaları birtakım hukukî-siyasî meselelerin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Rumların Yunan vatandaşlığına geçmeleri, Kıbrıs'ta görev yapan ve Yunan bağımsızlığını destekledikleri bilinen Rusya ve Avrupa ülkelerinin Kıbrıs konsoloslarınca da teşvik ve himaye edilmiştir. Yunanistan'dan Kıbrıs'a dönen Rumların sığınma ve korunma taleplerine konsoloslar olumlu cevap vermiş; İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Kıbrıs konsoloslukları adaya dönen Rumların sığınma adresleri olmuştur (Gazioğlu 2000: 307). Bu durumda Kıbrıs Rumlarının Yunan vatandaşlığı meselesini, Avrupa diplomasisinin politik manevra kabiliyetini sergilediği bir alan olarak görmek hiç de yanlış olmaz. Ancak, göçlerde siyasî ve diplomatik unsurlar her zaman öncelikli sebep değildir.

Kıbrıs Rumlarının Yunanistan'a gitmesinde, yukarıda bahsedilen diplomatik sebeplerin dışında bazı tabii sebeplerin de etkisi muhtemeldir. Tanzimat Devri başlarında Kıbrıs'ta yaşanan kıtlık neticesinde Müslim ve Gayrimüslim ahalinin bir kısmı, vergilerini ödemekte zorlandıklarından ada dışına kaçmışlardır. Konuyla ilgili arşiv kayıtlarından 200 kadar Müslim ve

Gayrimüslimin, Antalya'ya diğerlerinin de başka yerlere gittiği görülmektedir (K.Ş.S. 38/44-1).⁴

Cobham, 1840 yılı Ekim ayında Kıbrıs'ı ziyaret eden Wilhelm H. Engel'in gözlemlerine dayanarak, 1830'lu yıllarda Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın yol açtığı meseleler sebebiyle de adadan gidenler olduğunu aktarır (Cobham 1969: 462-463). Buna göre, Kıbrıs'ın, İngiltere, Osmanlı Devleti ve Mehmed Ali Paşa arasındaki barış müzakerelerine konu olması sebebiyle, durumdan rahatsız olan eğitimli ve saygın çok sayıda Kıbrıs Rum'u, Yunan Krallığı'na göç etmiştir (Cobham 1969: 462-463).

Kıbrıs Rumlarının Yunan Vatandaşlığına Geçmelerini Önlemeye Yönelik Tedbirler

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, Osmanlı Devleti bazı hukukî tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştır. Bunların ilki, 29 Zilhicce 1236/27 Eylül 1821 tarihinde kaleme alınan vesikaya istinaden, "1821 ihtilâlinde firar edenlerden vatanlarına avdet etmeyenlerin mallarından mahrumiyetleri ortaya çıkacağı'nın ilân edilmesi"dir (B.O.A. C.HR. 139/6938).⁵ Bu karar aşağıda incelenecek olup, Kıbrıs'ta yaşanan birtakım hukukî meselelerin meydana gelmesinde de etkili olmuştur. Buna mukabil, Osmanlı Hükümeti 1830 yılından itibaren adadan göçü önlemek amacıyla vergi konusunda düzenlemelere gitmiştir (İnalçık 1964: 44-45).

Kıbrıs Rumlarının, Yunanistan'a göç ederek Yunan vatandaşlığına kabul edilmelerinin yol açtığı meseleleri önlemeye yönelik tedbirler iki aşamalıdır. İlk aşamada göçü önlemek için çalışılmıştır. İkinci aşamada ise göçlerin önlenememesi sebebiyle gidenlerin geri döndürülmeleri adına gerek teşviğe gerekse zorlayıcı yöntemlere başvurulmuştur. Bu tarz bir politikanın uygulanması, ilk kez Rusya'nın 1829 yılında Rumeli'den birçok Osmanlı reâyasını Rusya'ya göçe zorlaması sürecinde ortaya çıkmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti tarafından Rumeli reâyasını geri döndürmek amacıyla uygulanan yöntem, Kıbrıs'ta da eş zamanlı olarak tatbik edilmiştir. Bu çerçevede üretilen politikanın temelini, göçmenlerin geride bıraktıkları ev, bağ, bahçe ve diğer mallarının kadı marifetiyle kocabaşı, despot ve çorbacılar aracılığı ile muhafaza ve idare altına alınması; bunların emanet usulü ile işletilmesinin sağlanması ve geriye dönen reâyanın mal ve mülklerinin yapılan masraflar düşüldükten sonra iade edilmesi, oluşturmuştur (Gülsoy 1993: 69, 70).

Kıbrıs Rumlarının, Yunan vatandaşlığı olarak Kıbrıs'a dönmeleri sebebiyle ortaya çıkan meselelerin çözümü için alınan tedbirler, Osmanlı Devleti'nin bu konudaki endişelerini ortadan kaldırma amacı taşır. Bu endişelerin en

önemli sebebi, Yunan pasaportuyla Kıbrıs'a dönen Rumların konsoloslara sığınarak koruma altına alınmalarıdır. Bu durum Osmanlı tebaası Rumları, Osmanlı idaresinden uzak tuttuğu gibi, mahallî idarecilerle konsolosluk arasında gerginlikler yaşanmasına da sebep olmuştur (Gazioğlu 2000: 309, Hill 1952: 151, Luke 1969: 166).⁶ Diğer bir endişe ise ada genelinde büyük bir iç huzursuzluğun baş göstermesi ihtimalidir.

Bu tedbirlere karşı, kendisi de Rum asıllı olan Rusya konsolosu Constantin Peristiani ile Fransız konsolosu, Yunan vatandaşlığına geçmiş Rumları, Osmanlı ülkesinde belirli bir hukukla bulunma hakkı tanınmış müste'minlere tanınan vergi muafiyeti ve diğer ayrıcalıklardan faydalanmaları hususunda, Osmanlı idarecilerine karşı tahrik etmişlerdir (Gazioğlu 2000: 308). Bu sebeplerdir ki, Osmanlı Devleti, Rumlar yanında Rusya ve Fransa gibi büyük devletlerin Kıbrıs konsololarına karşı da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Zira konsololar bu süreci Osmanlı Devleti aleyhine desteklemişlerdir. Buna mukabil Kıbrıs Kilisesi temsilcileri de bu durumdan hoşnut değillerdir. Mesela, Kıbrıs Başpiskoposu Panaretos, 6 Mart 1830 tarihinde Mısır'daki Kıbrıs Rumlarına bir mektup yazarak tekrar Kıbrıs'a dönmelerini teşvik etmiştir. Başpiskopos'un bu yöndeki gayretleri 2 Aralık 1831 tarihine kadar devam etmiştir. Panaretos'un, Yunan vatandaşlığına geçen Rumları tekrar re'aya statüsüne dönmeye teşvik etmesine karşı Larnakalı bazı Rumlar Rus konsolosuna müracaat ederek tepkilerini göstermişlerdir. Bunlar aynı zamanda Yunanistan da dâhil, garantör devletleri adadaki Yunan vatandaşlarının haklarını korumaya ve Osmanlı idaresini kinamaya davet etmişlerdir (Luke 1969: 168, Gazioğlu 2000: 309).

Kıbrıs Rumlarının, Yunan pasaportuyla Kıbrıs'a dönerek bazı taleplerde bulunmaları; Kıbrıs'ta Osmanlı idarecileri açısından, Avrupa diplomatlarının gözetimi ve müdahale girişimleri altında yeni bir yöneten-yönetilen ilişkisi ortaya çıkarır. Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ta bir süre önce kendi tebaası olduğu halde Yunan vatandaşlığı yoluyla bu statüden çıkıp; tekrar adaya dönerek müste'min statüsü kazanmaya çalışan kişilerden kaynaklanan hukukî meseleleri, konsoloların gözetimi altında çözmek gibi zor bir durumda kalır. Rumlar, ilk olarak Osmanlı ülkesinde müste'minlere tanınan imtiyazlar çerçevesinde vergi muafiyeti talep ederler.

Yukarıda da değinildiği gibi Hükümet, bu taleplerin önünü kesmek için bazı tedbirler almıştır. İlk olarak Rumların Yunanistan'a göçü önlenmeye çalışılmıştır. Esas tedbir ise, Yunan pasaportu ile Kıbrıs'a dönen Ortodoks Rumlar'ın, Bâb-ı Ali'ye müracaat ederek; Osmanlı vatandaşlığından çıkmak için izin almaları gerektiği, aksi halde vatandaşlıktan çıkma izni almaksızın Kıbrıs'a dönerlerse bu durumda eski vatandaşlıklarını yeniden

kazanmış olacaklarının ilan edilmesidir. İngiltere'nin Kıbrıs Konsolosu Antonio Vondiziano, ortaya çıkan durumu İstanbul başkonsolosuna yazdığı 3 Aralık 1831 tarihli raporunda şu şekilde kaydetmiştir (Luke 1969:166):

“Yunan Krallığı'nın, güçler (Avrupa devletleri) tarafından tanınmasının sonuçlarından birisi, kendilerini reâya statüsünden kurtarmak için can atan birçok Ortodoks Kıbrıslının Yunan vatandaşlığı edinebilmek için Yunanistan'a gitmeleridir. Bunlar, bu imtiyaza sahip olabilmek adına çok az güçlük çekmiş gibi görülmektedirler. Daha 1831 yılında Yunan pasaportuyla adalarına (*native island*) geri dönen Kıbrıslıların sayısı Türkleri telaşlandıracak kadar fazlaydı. Bunlar, şayet Osmanlı vatandaşlığından düşürülmeleri için İstanbul Hükümeti'nden mücadele almazlarsa, Osmanlı ülkesine dönmeleri halinde Osmanlı vatandaşlığına devam etmeye zorlanacaklardı. Bu emirden etkilenen Larnakalı Kıbrıslılar, bu tarihten itibaren Yunanistan'ın koruyucu güçlerini temsilen Kıbrıs'taki Rus konsolosuna müracaat ettiler.”

İngiltere Konsolosu Vondiziano'nun raporundan, Osmanlı Devleti'nin Rumların Yunan vatandaşlığına geçmelerini, bazı Rumların Rusya konsolosunu meseleye müdahil olmaya davet ettikleri bir süreçte önlemek istediği açıkça görülmektedir. Öte yandan Osmanlı Devleti, bu geçişleri bir yandan önlemeye çalışırken, ayrıca hukuk yoluyla mâniolar çıkartarak eski vatandaşlarını geri kazanmak eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur. Bu çerçevede olmak üzere Kıbrıs'tan göç edip ayrılan kişilerin geriye döndürülmeleri için bir dizi malî tedbirler de alınmıştır. Bu tedbirlerin başında, Kıbrıs'a geri dönen Rumlar için üç yıl vergi muafiyeti uygulaması gelmektedir. Ancak bu düzenlemeye göre, Müslümanların nüzül ve avâriz, Gayrimüslimlerin ise cizyeleri, diğer ahali arasında bölüşülerek ödenmeye devam edecektir. Öte yandan geri döndürme tedbirlerinden bir diğeri de bu kişilerin başkalarına olan borçlarının üç yıl boyunca ertelenmesidir (K.Ş.S. 38/44-1).

Rumların, Yunan vatandaşlığına geçişlerini önlemek maksadıyla alınan caydırıcı nitelikteki hukukî tedbirler yeterli olmamıştır. Bunun akabinde bazı muafiyetler öngören geri dönüşü teşvik tedbirleri de umulan faydayı temin etmemiştir. Osmanlı Devleti son çare olarak; vatandaşlık meselesini istismar yoluna giden kişilerin, tekrar Osmanlı tâbiyyetine döndürülmelelerini sağlamak üzere zor kullanma yoluna gitmiştir. Vondiziano'nun da raporunda kaydettiği gibi, Rumların reâya statüsüne dönmelerini zorunlu hale getiren devlet, hem gidişatı kontrol altına almaya çalışmış hem de buna uymayanları tutuklamıştır (Luke 1969: 169).

Kıbrıs Rumlarının Yunan Vatandaşlığına Geçmelerinin Yol Açtığı Meseleler

1829'da Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması üzerine pek çok Rum'un Yunan vatandaşlığına geçmesi, yeni bir meseleyi gündeme getirmiştir. G. Bozkurt'un ifade ettiği gibi, beratlı ya da patenteliler⁷, artık koruma altında değil, bizzat kendilerini koruyan Rus veya Avrupalı devletin uyruğu olduklarını iddia etmeye başlamışlardır. Bu şekilde, Bâb-ı Ali, zimmî vatandaşlarını ve onlardan sağladığı vergi gelirlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca, Osmanlı vatandaşlığından çıkan kişiler yine Osmanlı Devleti'nde yaşayarak, hem bir müste'min gibi imtiyazlara sahip olup hem de eski haklarını muhafaza etmişlerdir (Bozkurt 1989: 145-149, 1998: 18-19).⁸ Bu durumun aynısının Kıbrıs'ta da yaşandığı Osmanlı vesikalarına paralel olarak, İngiltere konsolosu Vondiziano'nun raporlarından da anlaşılmaktadır. Meselenin tüm boyutlarıyla tespitinin yapılabilmesi için uluslararası boyutu hesaba katılmalıdır. Çünkü Yunanistan'ın bağımsızlığı başlı başına Avrupa diplomasisinin marifeti olup, bu durum Kıbrıs'ta ortaya çıkan meseleleri de haliyle uluslararası hukuk meselesi haline getirmektedir.

Aslen Kıbrıs Rum'u olduğu halde Yunan vatandaşlığı kazanan kişilerin Avrupa'nın korumasına hak kazanıp kazanmadığı diplomatik bir uzlaşmazlık konusu haline gelmiştir (Gazioğlu 2000: 309). Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, durumu yerinde incelemek üzere Hihsat Bey'i umumî müfettiş sıfatıyla Kıbrıs'a göndermiştir. Hihsat Bey'in Larnaka'daki faaliyetleri, İngiltere konsolosu Vondiziano'nun 1831 yılı raporuna şöyle yansımıştır (Luke 1969: 169):

“Yazmış olduğum raporların birkaçında dikkatinizi bu adalıların göç mevzuuna çekmiştim; onlar yığınlar halinde Yunanistan'a gidip anavatanlarına (*native country*) Yunan pasaportuyla dönmektedirler ki, bu düzenleme kolayca ve gecikmeksizin yapılmaktadır. Böylece bütün vergilerden muaf ve ecnebilerin imtiyazlarına sahip olarak tekrar evlerinin ve diğer mallarının sahibi olmaktadırlar. Bu süreç bütün adalı kesimler tarafından o kadar çok benimsenir ve uygulanır bir hal aldı ki, devam etmesi durumunda ada kısa bir sürede Yunan kolonisine dönüşecekti ve Sultan'ın elinde içi boş bir hükümdar (*padrone*) unvanı dışında hiçbir şey kalmayacaktı. Bu nedenle bu kesimlerin reâya kategorisine dönmeleri için bir emir çıkartıldı; bazıları tutuklandı. Bu uygulamayı kontrol etmek için ciddi önlemlerin alınacağı görülmektedir.”

Vondiziano'nun raporu açıkça ortaya koymaktadır ki Rumlar, Yunan pasaportu ile Kıbrıs'taki evlerine, tarlalarına dönerek her türlü vergiden muafiyet kazanmaktadırlar. Vondiziano'nun buraya kadarki yorumu, mevcut

durumun tespiti açısından önemlidir ve fiili durumdan bahsetmektedir. Ancak konsolos, aynı zamanda Yunan vatandaşı olarak Kıbrıs'a dönen köylülerin sayıca çokluğunun gelecekte doğurması muhtemel sıkıntılardan bahsetmektedir. Aslında bu yorum konsolosun Osmanlı Devleti'nce kendisine tanınan görev ve yetkileriyle ilgili değildir. "Kıbrıs'ın çok yakında bir Yunan kolonisi olacağı, padişahın elinde ise sadece buranın –Kıbrıspatronu unvanının kalacağı" şeklindeki yorumda başvurduğu "Yunan kolonisi" tabiri, İngiltere konsolosunun 1831 gibi erken bir tarihte adaya kolonileştirilecek ülke gözüyle baktığının işareti olarak değerlendirilebilir.

Burada tespit edilmesinde fayda görülen bir husus, Kıbrıs'tan ne kadar Rum'un Yunanistan'a göç ettiği, bunlardan ne kadarının geriye döndüğü ve Osmanlı siyasi, malî ve adli sisteminde ne gibi meselelere sebep oldukları konusudur. A. Gazioğlu, Yunanistan'a giden Rumların sayısını Kyriazis (Kyriazis 1888, Gazioğlu'ndan 2000: 308)'i kaynak göstererek onbinlerce olarak vermektedir (Gazioğlu 2000: 308). Ancak, H. Luke'un eserinde bu konuda bir sayı verilmemiş "çok sayıda" ve "yığınlar hâlinde" ifadeleri kullanılmıştır (Luke 1969:166). Luke'un satır aralarından, giden Rumların sayısının büyük oranlara vardığı hissedilmektedir. H. İnalçık da A. Gazioğlu'na kaynaklık eden Kyriazis'in, 1821-1826 yılları arasında Mora İsyanı'nın Kıbrıs'ta yaşayan Rumlar üzerinde de etkili olduğu ve Osmanlı idarecilerinin aldığı sert tedbirler sebebiyle 20.000-25.000 Rum'un bu sebeple adadan ayrılmış oldukları şeklindeki ifadelerini abartılı bulmaktadır (İnalçık 1964: 44). H. İnalçık, giden Rumların sayısının iddia edildiği gibi olmadığını, 1830'da oluşturulan reâya meclisinin o zaman adada vergiye tabi Rum sayısını 15.006 olarak vermesini ve bu tarihten bir yıl sonraki 1831 sayımında bu sayının 16.420 olarak verilmesini esas alarak ileri sürer. Ayrı bir çalışma konusu olmakla beraber meselenin tam olarak aydınlatılabilmesi, Osmanlı nüfus kayıtlarının incelenmesini gerektirmektedir⁹.

Burada ortaya çıkan sayı meselesinin çözümüne, Yunanistan vatandaşı olarak Kıbrıs'a dönüp birtakım haklar talep eden Rumların Lefkoşa Mahkemesi'ne yansıyan dava kayıtlarının tedkikiyle ulaşılabilir. İstismara son derece açık olup devrin konsolos raporlarında da bu şekilde değerlendirilen durumun aydınlığa kavuşturulması, ancak bu kişilerin mahkemeye intikal eden davalarının diğer davalarla kıyaslanmasıyla mümkün olabilir. Bunun için de en elverişli malzeme, Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri'ne yansıyan miras davalarıdır. Yunan bağımsızlığını izleyen ilk on yıla ait sicillerin taranması bu konudaki boşluğu dolduracak veriler sunabilir. 1839-1856 yılları arasında mahkemelere yansıyan davalar, A. Gazioğlu'nun verdiği onbinlerce

sayısını teyid etmemektedir. Bununla birlikte aradan geçen on yılda pek çok mesele çözüme kavuşturulmuş da olabilir.

1839-1856 yılları arasında, Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri'ne yansıyan dava kayıtları, Rumların Yunan vatandaşı olmalarından kaynaklanan meselelerin çeşitli vesilelerle ortaya çıktığını göstermekte ve bu meseleler, hukuk davalarından izlenebilmektedir.

Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ta Yunan bağımsızlığından sonra ortaya çıkan hukuk meselelerini çözüme bağlamak üzere kanunî düzenleme yapmıştır. Bir irâdeyle Kıbrıs'taki idarecilere uygulamanın usulü bildirilmiştir. Buna göre, Yunan bağımsızlığı sebebiyle Kıbrıs'tan firar eden Rumların geride kalan gayrimenkulleri devlet hazinesi tarafından zabt edilir. Zabt edilen gayrimenkuller talipleri çıkması halinde rayiç bedeli üzerinden satışa çıkarılır ve satılır. Ancak, eski mülk sahiplerinin Kıbrıs'a dönme niyetleri olması halinde söz konusu emlak ve diğer mülkler, o anda tasarruf edenlerden alınarak asli sahiplerine iade edilir. Bu iade işleminin gerçekleşebilmesi öncelikli olarak söz konusu şahsın tekrar Osmanlı tebaası olmayı kabul etmesine bağlıdır. Asli mülk sahiplerinin, emlak ve diğer mülklerin mamuriyeti için sarf edilen masrafı peşinen hazineye ödemeleri de gerekmektedir (K.Ş.S. 39/75-1).

Emsal teşkil ettiği için Girit'te bu dönemde ortaya çıkan *firar* olaylarına karşılık Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler kısaca şöyledir: Girit'te Yunan bağımsızlığından sonra isyanı destekleyen Rumların mal ve mülklerine el konulmayacağı, 1830 Londra Protokolü ile Osmanlı idarecilerine kabul ettirildiyse de Osmanlı Devleti bu şarta uymamıştır. Devlet, isyan edenlerin sadece katlini değil, aynı zamanda emlakına el konulmasını da sağlamıştır. Bu şekilde hem isyan sırasında ölenlerin, hem de çeşitli sebeplerden dolayı firar edenlerin emlakı mirîye zabt edilmeye başlanmıştır. Mübaşir ve yazıcılar marifetiyle tespit edilen emlak açık arttırma ile satışa çıkarılmıştır (Adıyeke ve Adıyeke 2000: 109). Benzeri uygulama, Kıbrıs'ta da cârî olmuş fakat Kıbrıs'ın durumunun Girit'teki durumdan ciddi derecede farklılıklar göstermesi (Adıyeke ve Adıyeke 2000: 108)¹⁰ sebebiyle tedbirler, adanın özel durumu da göz önüne alınarak uygulamaya konulmuştur.

Lefkoşa Mahkemesi'nde görülen 23 Zilkade 1258/26 Aralık 1842 tarihli çiftlik¹¹ davası (K.Ş.S. 39/75-1) konu açısından önem arz ettiğinden burada incelenecektir. Söz konusu Petraki Çiftliği, Değirmenlik Kazası'ndadır. Çiftlikle ilgili dava, 1842 yılının son haftasında başlayıp 1844 yılı Ocak ayının ilk haftasına kadar adli süreçte kalmıştır. Kıbrıs zimmîlerinden Yorgaki'nin, babası Petraki ile Yunanistan'a gitmesi ve

babasının vefatından sonra adaya dönerek; Değirmenlik Kazası'nda bulunan çiftliklerinin kendisine iade edilmesi talebi, Yunan tebaasından olduğu gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Meclis-i Vâlâ meseleyi ayrıntılı bir incelemeye tabi tutmuş, 23 Zilkade 1258/26 Aralık 1842 tarihli Yorgaki'nin davasının ancak tekraren Osmanlı reâyası olmayı kabulü halinde görülüp hakkının iade edileceği belirtilmiştir (K.Ş.S., 39/75-1)¹².

Belgeden anlaşılacağı gibi; Yorgaki, baba malının kendisine teslimini temin için Meclis-i Vâlâ nezdinde dava açar. Davayla ilgili olarak Meclis-i Vâlâ, Sadaret ve diğer ilgili kurumlar arasındaki yazışmalar ve yapılan tahkikat neticesinde, Yorgaki'nin Yunan tebaası olduğu anlaşılır. Bu durumu Yunanistan Konsolosluğu'ndan gelen resmi yazı da teyid eder. Meclis-i Vâlâ'nın bu konudaki ilk kararı, tâbiyyet farklılığı sebebiyle Yorgaki'ye babasından kalan miras mallarının verilemeyeceği yönündedir. Ancak mesele hakkında Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri'nde kayıtlı diğer vesikalar, tâbiyyet farklılığı sebebiyle miras intikalini önleme gerekçesinin ortadan kalktığını göstermektedir. Mesela, 10 Ramazan 1259/4 Ekim 1843 tarihinde İstanbul'dan gönderilip 16 Şevval 1259/9 Kasım 1843 tarihinde Lefkoşa'ya ulaşan vesika (K.Ş.S. 39/114-3), İstanbul'da verilen ilk karar neticesinde ortaya çıkan vaziyetin değiştiğini göstermektedir. Tahkikatın devam eden safhalarında, İstanbul Hükümeti'nin Petraki Çiftliği'ni Yorgaki'ye iade kararı aldığı görülür. Bu konuda bilgi veren vesikalarda açıkça ifade edilmese de, Yorgaki tekraren Osmanlı tâbiyyetine geçmeyi kabul etmiş olmalıdır (K.Ş.S. 39/114-3)¹³.

Petraki Çiftliği davası, İstanbul safahatından sonra 15 Zilhicce 1259/6 Ocak 1844 tarihinde Lefkoşa Mahkemesi'nde tescil edilir (K.Ş.S. 39/126-1). Mahkeme, babasından kalan çiftlik ve ekleri ile çiftlik üzerindeki tüm gayrimenkul malları Yorgaki'ye iade kararı verir. Kıbrıs Kadısı Es-Seyyid Hasan Hilmi Efendi'nin karara bağladığı davada, Kıbrıs Kaymakamı Edhem Paşa ve Nakîbü'l-Eşrâf Es-Seyyid Ahmed Hulusi Efendiler de şühûdü'l-hâl¹⁴ olarak hazır bulunurlar (K.Ş.S. 39/126-1)¹⁵. Şühûdü'l-hâlin bu şahıslarla oluşturulması, Petraki Çiftliği meselesine mahallî idarecilerin verdikleri önem ile doğrudan alâkalıdır.

Lefkoşa Mahkemesi'nin hücceti, tâbiyyet farklılığının ortadan kalkmasından sonra adli mekanizmanın hukuk çerçevesinde adilce işlediğini göstermektedir. Zira Yorgaki'nin babasından kalan çiftliği, klasik miras intikal yolları tamamlandıktan sonra; kendisinin yokluğunda satın alan ve birtakım ilaveler yaparak işleten kişilerden yaptıkları masrafların ödenmesi kaydıyla geri alınmış ve hak sahibi olarak kendisine verilmiştir. Böylece dört konak ile bunlara bağlı evler, sekiz ipek boyahanesi, çiftliğe ait tatlı su

kaynağından on beş günde bir, iki yüz kırk altı saatlik su kullanım hakkı¹⁶, beş yüz seksen altı kök zeytin ağacı, yedi parçadan müteşekkil olmak üzere toplam otuz dönüm bahçe ve ziraat yapılabilir durumda yirmi üç parçadan oluşan dört yüz altmış dört dönüm araziden meydana gelen çiftlik, masraf bedeli karşılığında Yorgaki'ye teslim edilmiştir.

Petraki Çiftliği davası, Osmanlı Devleti'nce Yunan vatandaşlığı alan Rumların adaya dönmelerinin teşvik edildiğinin göstergesi olduğu gibi, devletin bu gibi kişilere karşı hakkaniyeti elden bırakmadığının da delilidir.

Burada Yorgaki'nin babasının Yunanistan'a gitmesinin ardından geride bıraktığı çiftliğine devlet marifetiyle sahip çıkılması, kanunî yollarla çiftliğin el değiştirmesi, bir düzen içerisinde gerçekleşmiştir. Yapılan tüm işlemler kayıt altına alınmıştır. Devlet, Yunan tâbiyyetine geçen Rumlara karşı düşmanca bir tavır takınmadığı gibi tekrar Osmanlı tâbiyyetine dönmeleri halinde mal varlıklarına kavuşabilmelerini de hukukî bir çerçevede düzenlemiştir. En önemli durum ise devletin kişinin özel mülkiyetinin varlığına ve korunmasına saygılı davranmış olmasıdır.

Kıbrıs Rumlarının, Yunan vatandaşlığına geçmesinin hukuk alanında yol açtığı meseleler daha ziyade miras davalarında ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi Osmanlı miras hukukunda tâbiyyet farklılığı mirasa engeldir (Akgündüz 1986: 285, Cin Akgündüz 1996: 141, Karaman 2005: 427, Fidan 2005: 159). Meselâ, aile fertlerinden birinin başka ülke vatandaşlığına geçmesi, onu Osmanlı ülkesinde kalan diğer aile fertlerinden normal şartlarda kendisine intikal etmesi gereken miras hakkından mahrum bırakmaktadır.

Yunan tâbiyyetleri onaylanan Rum ailelerin bölünmesi neticesinde ortaya çıkan miras meseleleri, aile fertlerini menfaatleri gereği hileli yollara başvurmaya sevk etmiştir. Osmanlı Devleti, meşru yollardan mal ve mülklerin hak sahiplerine iâdesi konusunda olumlu davranırken, istismarların önünü almak için bu dönemde caydırıcı tedbirlere başvurmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu tedbiri almaktaki maksadı, Rumların Yunan vatandaşlığına geçme eğilimlerini ortadan kaldırmaktır. 1850'li yıllarda devlet, Yunan tebaası olan kişiler söz konusu olduğunda onların meselelerini devletlerarası hukuk çerçevesinde görmeye başlamıştır. Burada vereceğimiz dava kaydının Yunan bağımsızlığından yirmi üç yıl sonraya tekabül etmesi, bu meselenin uzun vadeli sonuçları olduğunun delilidir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Osmanlı Devleti, Yunan vatandaşlığına geçtiği halde tekrar Osmanlı tâbiyyetine dönmeyi kabul eden Rumların eski hukukî haklarını aynen kullanmalarını sağlamıştır. Ancak, bu durum-

da olan şahıslardan Osmanlı tâbiyyetine dönmeyi kabul etmeyenler ise haklarını kullanmaktan men edilmişlerdir. Yunan tâbiyyetine geçen bir Kıbrıs Rumu'nun Osmanlı tebaası olan kardeşinin mirasından pay almak talebiyle ortaya çıkan bu tarz bir hukuk meselesi, 29 Receb 1268/19 Mayıs 1852 tarihinde Kıbrıs mahkemesinde kayda geçirilmiştir (K.Ş.S. 42/206-1)¹⁷.

Mahkeme kaydında görüldüğü üzere, iki erkek kardeşten birinin Yunan tâbiyyetine geçmesi söz konusudur. Burada, Osmanlı tebaası olan Leftorodi'nin vefatı üzerine, erkek kardeşi geriye kalan mirastan pay almak için dava açar. Fakat Osmanlı makamlarınca davacının durumunun tahkik edilmesi neticesinde, kendisinin aslında Yunan tâbiyyetine geçtiği, fakat sonradan Kıbrıs'a döndüğü ortaya çıkmıştır. Yunan konsolosunun beyanata da bu yöndedir. Leftorodi'nin erkek kardeşinin Osmanlı tebaası olmadığı, bu sebeple de kardeşinin mirasını alamayacağı hükme bağlanmıştır.

Tahkikatın ayrıntıları göz önüne alınınca, Leftorodi'nin kardeşinin aslen Yunan tâbiyyetine geçmiş olmakla birlikte; vefat eden kardeşinin mal varlığına sahip çıkmak için Kıbrıs'a gelerek, gerek nüfus defterine yazılmak, gerekse cizye ödemek suretiyle Osmanlı kayıtlarında yer almak gibi yollara başvurduğu anlaşılmaktadır.

Burada zikredilmesi gereken diğer bir durum da davacının erkek kardeşinin, Leftorodi'nin mirasını alamayacağının karara bağlanması yanında, kendisinin ayrıca tutuklanmasına dair mahallî idarecilere emir verilmiş olmasıdır. Aslında burada bahsedilen tutuklamanın, 1831 yılından beri tatbik edilen bir yol olduğu, bununla da Osmanlı vatandaşlığına dönüşü zorlayıcı uygulamaların devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak, bu gibi kişilerin tutuklanmasını öngören uygulama, beklenen caydırıcılık vasfından uzaklaşmış olmalı ki aradan yirmi bir yıl geçmiş olmasına rağmen mesele devam etmiştir.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde, Kıbrıs Rumları dışında, aslen Yunan vatandaşı olan şahısların davaları, bağlı oldukları ülkenin konsoloslarınca görülmektedir. Ancak bazı hallerde konsoloslar bu şahıslara sahip çıkmaz. Bilhassa katil gibi ağır suçlar işleyerek; Osmanlı ülkesine gelen şahıslar, konsolosları tarafından kabul edilmemeleri halinde, Osmanlı adli makamları tarafından takip edilip cezalandırılabilirler.

Katil suçu işlediği gerekçesiyle daha önceden kaçılaryaları tarafından taşraya sürgün edildiği halde tekrar İstanbul'a dönüp çeşitli suçlara karıştığından sahip çıkılmayan Yunanlı Dimitri bu duruma örnek teşkil eder. Dimitri, Cemaziyelevvel 1264/5 Nisan 1848 tarihinde İstanbul'da tutuklanarak Osmanlı ceza kanununca yargılanmış ve "bir daha İstanbul'a ayak basmamak üzere" Kıbrıs Adası'nda Mağusa'da "kal'a-bend edilmek" hük-

müyle cezalandırılmıştır (K.Ş.S. 41/169-2). Bu vesikada bahsedilen Dimitri'nin Yunanlı olduğu belirtilmekle birlikte vesika diliyle "sahih Yunanlı" olarak kaydedilmemiş olması, onun sonradan bir vesileyle Yunan vatandaşı olduğu veya bu konuda iddia sahibi olduğunu düşündürmektedir. Çünkü vesikalar, bu durumu açıkça kaydetmekte titiz davranmışlardır.

Kıbrıs Rumlarının, Yunan tâbiyyetine geçme gerekçelerinin başında, Yunan tebaası olarak adaya dönüp buradaki hayatlarına kaldıkları yerden, fakat Yunan vatandaşı statüsünde devam ederek, bunun sağlayacağı muafiyetlerden yararlanma beklentileri gelmektedir. Bunun yanında bazı Kıbrıs Rumlarıyla, Yunan vatandaşı diğer şahıslar arasında devam etmekte olan ticarî faaliyetlerin de Yunan vatandaşlığına geçme konusunda etkisi olmalıdır. Gerçi bu durum, Rumların Yunan vatandaşı olmalarının sebebinden ziyade sonucunda ortaya çıkmış olarak da kabul edilebilir. Lefkoşa ahali-sinden sandık pazarcısı Haralanbi veled-i Nikola'nın 21 Rabi'ü-l âhir 1265/15 Mart 1849 tarihli terekesinde böyle bir ticarî iş ilişkisinin varlığını gösteren alacak kaydı mevcuttur (K.Ş.S. 41/41-1)¹⁸.

Burada incelenen vesikaya göre, Yunan tebaasından İstoraki'nin *sahib Yunanlı* olduğunun belirtilmemiş olması, bunun sonradan Yunan tâbiyyetine geçmiş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Osmanlı mahkemelerine intikal eden bazı suç olaylarında, Yunan tebaasından olduğu zikredilen şahısların aslen Yunan vatandaşı olup olmadıkları açık değildir. Aşağıda vesikası incelenecek olan davanın mağdur tarafında olan Yunan tebaasından tüccarın Fransa himayesinde bulunması, bu şüpheli kuvvetlendirmektedir. Aslında şahsın Yunan vatandaşı olması halinde Fransa himayesinde bulunmasına hukuken gerek yoktur. Ancak, bazı "Yunanlıların" Fransa ile ticarî ilişkileri çerçevesinde Yunan tebaası haline getirildiklerini düşündürecek bir sürgün olayı 30 Muharrem 1266/16 Aralık 1849 tarihinde kayıtlara geçmiştir (K.Ş.S. 42/64-1)¹⁹.

Bir suç hadisesinde, taraflardan birinin Yunan vatandaşı ve her ikisinin de Gayrimüslim olduğu durumlarda, hukuken yeni problemler ortaya çıkmaktadır. Davalı taraflardan birinin Yunan tebaasından olması bu gibi durumlarda devleti hukuk uygulamasında daha hassas ve titiz hareket etmeye zorlamıştır. Mesela, Yunan konsolosunun da mahkemede hazır bulunduğu davada, Yunan tebaasından Atnas hakkındaki karar, evail Cemaziyevvel 1267/4 Mart 1851 tarihinde verilmiştir (K.Ş.S. 42/132-1).²⁰

Söz konusu karar metninde Atnas'ın, Rodos'ta ikamet etmekte olduğu, fakat buna paralel olarak Yunan tâbiyyetinde bulunduğu görülmektedir. Kendisini yaraladığı iddiasıyla hâkim karşısına çıkartılan İstadri ise zaten Gayri-

müslimdir. Ancak İstadi'nin Osmanlı tebaası ve Rum cemaatinin kocabaşısı sıfatını taşıması, kendisini Osmanlı tarafına alırken Atnas ise Yunan tarafında değerlendirilmiştir. Yunanistan konsolosunun, Atnas'ın haklarını korumak amacıyla mahkemede bulunması kanunî hakları arasında yer aldığı gibi, kendisinin Yunan tebaası olduğunun mahkemece de kabul edildiğini göstermektedir. Ayrıca darb hadisesi sonunda yaralanmanın meydana gelmesi, yaralanmanın reâyadan, yani Osmanlı Gayrimüslimlerinden biri tarafından gerçekleştirildiği de belli değildir. Bu durumda mahkeme, aslında sübut bulmamış bir darb olayı sebebiyle kocabaşısı sürgün etmiştir.

Rumların Yunan vatandaşlığına geçmelerinden kaynaklanan bazı meseleler, Kıbrıs'ta görevli Rusya ve Avrupa konsoloslarınca da takip edilmiştir. Ancak konsoloslar, bu meselelere Osmanlı iç hukuku açısından değil, Osmanlı'nın henüz dâhil olmadığı devletlerarası hukuk çerçevesinden bakmışlardır. Buna dair çok sayıda örnek olay vardır. Bunlardan birisi, 1821 yılında ihtida eden Helen Constantinidou meselesidir. Helen Constantinidou'nun, 1846 yılında Atina'da bulunan kardeşinin yanına gitmesi mahallî idarecilerce engellenmiştir. Bunun üzerine söz konusu şahıs Fransız konsolosuna sığınmıştır. Konsolos da şahsı Türk makamlarına teslim etmeyip, bir Yunan gemisi ile İzmir'e göndermiştir (Hill 1952: 217).

Sonuç

Yunanistan'ın bağımsız devlet olma sürecinde bazı Kıbrıs Rumları, Yunanistan'a giderek Yunan vatandaşlığına geçmişlerdir. Osmanlı Devleti, Yunanistan'a göçleri önleyememişse de geri dönüşü teşvik etmek amacıyla, Yunan vatandaşlığına geçenlerin geri dönmemeleri halinde Kıbrıs'taki haklarını kaybedecekleri; buna mukabil geri dönüp Osmanlı tebaası olmaları halinde ise eski haklarının tamamına sahip olacaklarını ilan etmiştir. Bu çerçevede bu gibilerin gayrimenkul malları devlet tarafından münasip bedel karşılığında satın alınmış ve ihâle yoluyla taliplilerine satılmıştır.

Buna rağmen bazı Rumlar, Yunanistan vatandaşı olmalarına rağmen Yunanistan'da ikamet etmemişlerdir. Aksine, tekrar Kıbrıs'a dönmüşler ve adada yerleşik hayatlarına devam etmişlerdir. Bu gibi şahıslar, aile bağları sebebiyle, özellikle miras meselelerinde Lefkoşa Mahkemesi'nde dava açarak hak talebinde bulunmuşlardır. Ancak Osmanlı Devleti bu hak arayışlarını ve bunu doğuran vatandaşlık meselesini Rumların, Osmanlı reâyası sıfatının kendilerine yüklediği malî mükellefiyetlerden kurtulma isteklerine bağlamıştır. Çünkü Kıbrıs Rumları, Yunanistan vatandaşı sıfatını alarak Kıbrıs'ta müste'minlere tanınan ticari ve hukuki imtiyazlardan faydalanmak yoluna gitmişlerdir.

Kıbrıs Rumlarının Yunan vatandaşlığına geçmeleri, Kıbrıs'ta görev yapan Avrupa konsoloslarınca da yakinen takip ve hatta teşvik edilmiştir. Bilhassa Rusya ve Fransa konsolosları Rumların Yunan vatandaşlığına geçmelerini gözetimleri altında tutup korurken, onları Osmanlı mahallî idarecilerine karşı da tahrik etmişlerdir. Konsolosların bu tutumları, meseleyi uluslararası hukuk tartışmaları alanına çekmiştir.

Tebaasının bir kısmını, özellikle de İngiltere, Rusya ve Fransa gibi, devrin büyük devletlerinin himayeleri altında bağımsız olmuş Yunanistan'a kapı-tırma endişesi, Osmanlı Devleti'ni birtakım tedbirler almak zorunda bırakmıştır. Ancak hukukî ve malî alanlardaki tedbirler etkili olmadığı gibi, Osmanlı vatandaşlığından çıkış izni almaksızın Yunan vatandaşlığına geçen ve tekrar adaya dönerek hak talep eden kişilerin tutuklanması da istenilen sonucun alınmasında yeterli olmamıştır.

Bu çalışmada, Kıbrıs esas alınarak incelenmeye çalışılan Osmanlı tebaası Gayrimüslimlerin bir başka devletin tâbiyyetine geçmeleri hadisesi yalnızca ada ile sınırlı değildir. Vatandaşlık olgusu yanında bunun Kıbrıs Adası'nda ortaya çıkardığı hukuk meseleleri; ada şartları ile bu dönemde Osmanlı Devleti'nin kendi iç düzeninden ziyade, çeşitli harici faktörlerin desteği sonucunda meydana gelmiştir.

Açıklamalar

¹ Yunan bağımsızlığı Girit'te de çeşitli meseleler çıkmasına yol açmıştır (adiyeke ve Adıyeye 2000: 107-113). Öte yandan Yunanistan Devleti kurulunca Anadolu'daki Türk ve Yunan tebaanın ayrılması ciddi sorunlara yol açmıştır (İpek 1997: 20). Ermeni ve Musevilerin Amerikan, İngiliz ve Fransız pasaportu alarak sorunlar çıkardıkları bilinmektedir (Fraşerli: 1325; Bozkurt 1991: 177-189).

² Bu etkiler müstakil bir çalışma konusu olabilir. Ancak, bu çalışmada meydana gelen etkilerden yalnızca vatandaşlık meselesi ele alınacaktır. Bu konu ele alınırken, konumuzla benzerlik teşkil etmesi açısından en önemli etki Rusya'nın, Rumeli topraklarından çok sayıda Osmanlı tebaasını Rusya'ya göç ettirmesidir. (Gülsoy 1993). Rusya'ya göç ettirilen Rumeli ahalisinin durumuyla ilgili geliştirilen politikalar Kıbrıs'ta da geliştirilerek tatbik edilmiştir.

³ Ahmet Cevdet Paşa, 1821 Mora İsyanı ve 1829 Yunan bağımsızlığından hayli zaman sonra, 21 Rebi'ü-l evvel 1278/24 KAsım 1861 tarihli tezkeresinde, Korfu Adası'nda yaşayan varlıklı kişilerin tersine adanın "ayak takımı", İngiliz idaresinden ayrılıp hemicinsleri olan Yunan Devleti'ne iltihak etme arzusunda olduklarını; buna mukabil İngiltere'nin de Napolyon III'ün meydana koyduğu (nationalité) yani ittihad-ı kavmiyye kaidesine tevfi-kân Cezâyir-i Seb'a'yı Yunan Devleti'ne terk ettiğini yazar (Cevdet 1991: 160; Cevdet 1980: 42). Cevdet Paşa'nın 1861 yılında Korfu Adası'nın İngiltere tarafından Yunanistan'a bırakılmasını nationalisme yani milliyetçilik kavramına bağlaması, Osmanlı aydınının söz konusu ideolojiyi ancak bu devirde, meydana getirebileceği etkileri tam olarak gördükten sonra, teşhis ve hakkını teslim edebildiklerini gösterir.

⁴ KKTTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri, K.Ş.S. 38/44-1.

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Tasnifi Hariciye B.O.Aç C.H.R., Dosya no: 139, Gömlek no: 6938. (29 Zilhicce 1236/27 Eylül 1821).

- Erdönmez, *Tanzimat Devrinde Bazı Kıbrıs Rumları'nın Yunan Vatandaşlığına Geçmelerinden...*•

- ⁶ 1831 yılı sonlarında Kıbrıs'a durumu yerinde değerlendirmek üzere İstanbul'dan müfettiş olarak gönderilen Hihsat Bey'e karşı Fransız konsolos Bottu'nun çok katı, inatçı ve uzlaşmaz bir tavır sergilediği zikredilen kaynaklara yansımıştır.
- ⁷ Konsololar tarafından eline patente verilen Osmanlı reâyası Gayrimüslimlerin bu durumlarını istismar ettiklerine dair çok sayıda örnek vardır (Bağış 1983: 33, 34, 43, 47, 63, 86).
- ⁸ Devletin bu yolu kapatmak amacıyla aldığı tedbirlerle karşılık zimmiler yeni bir yol açarak Rusya ve Avrupalı büyük devletlerin pasaportlarını almaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin 1851 yılında yayınladığı taktirin de bu durumu önlemekte yetersiz kalması üzerine 1869 yılında Tabiiyyet-i Osmaniye Kanunnamesi çıkarılmıştır.
- ⁹ 1246/1831 tarihli Kıbrıs Nüfus Defterleri'ne göre Kıbrıs Adası'nın nüfusu 15.585 Müslim ve 29.780 Gayrimüslim olmak üzere toplam 45.365 kişidir. Nüfus sayımında yalnız erkek nüfus esas alındığından bu rakam erkek nüfusun toplamını göstermektedir (Yıldırım ve diğerleri 2000: XXXVI, 93).
- ¹⁰ Girit'te yaşayan Rumların yanında Müslümanlar da Yunan İsyanı'na destek vermişlerdir.
- ¹¹ Çiftlik, Osmanlı arazi, hukuk ve teşkilatı ile maliye işlemlerinde ve son devrin toprak meseleleri tarihinde, hususi bir istilal olarak, çok farklı manalar ile türlü şekillerde kullanılmıştır. Burada zikredilen Petraki Çiftliği, dört yüz altmış dört dönümlük araziden oluşmakta, 60-80, 80-100 ve 100-150 dönüm olarak tespit edilen "zirâat yapılan yer" ve "bir çift öküzün işleyebileceği arazi"den (Barkan 1963: 392-397) farklı bir duruma sahip gözükmektedir (İnalçık 1993b: 31-65). Ancak, bir kısım çiftliklerin, bölgenin fethi sırasında bazı kişilere her türlü rüsumdan muaf olmak kaydıyla irsi olarak tasarruf etmeleri için verildiği bilinmektedir (Ünal 1989: 90 Barkan: 1980 İnalçık 1993a: 15-30 Cin: 1985).
- ¹² "Yorgaki nâm zimminin Kıbrıs ceziresi reâyasından babası Petraki nâm zimminin mukaddemâ uhdesinde bulunarak kurâ-yı emlakıyla zabt ve fûrûht olunub Sadr-ı a'zâmdan semâhatlu Tahsin Bey Efendi Hazretlerinin uhdesinde bulunan çiftlik mukaddem ve mu'ahhar tasvir olunan tahîrat mücebcine tarafına red ve i'tâsı mahallinde rû'yet olunmakta iken mersûm Petraki hâlik olmak hasebiyle husûs-ı mezbûr hâlî üzre kaldığından bahisle mir-i müşârun ileyh Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-i Adliyede bi't-terafî çiftlik-i mezbûrun istirdâdı husûsî mersûm Yorgaki tarafından bâ arz-ı hâl istid'â olunmuş olduğundan kuyûda lede'l-mürâcaa Kıbrıs ceziresi reâyasından olarak mukaddemâ firâr idenlerin üzerlerinde bulunub mâliye-i hazîne-i celilesinden bi'z-zabt bi'l-cümle tâliblerine fûrûht olunmuş olan çiftlikât ve sâireye mutasarrıfları tarafından li ecli'l-i' mâr ne mikdâr akçe sarf olunmuş ise teslim-i hazîne kılınmış olan mu'accele ile beraber peşin-i ba'de'l-edâ sâhib-i evleri olarak avdet emelinde olan reâyâ red ve i'tâsı iktizâ-yi irâde-i seniyyeden olundığını mebnî reâyâ-yı mersûmiden Değirmenlikli mersûm Acî Petraki zimminin uhdesinde iken ber minvâl-i muharrer cânib-i haziniden bi'z-zabt bâ mu'accele Lefkoşa Kazası ahâlisinden Hâcî İbrâhîm Efendi'ye fûrûht ile muahharen [...] mersûm Yorgaki'nin Yunan teba'asından olub Dârü'l-harbe luhûkından sonra avdet eylediği sûrette da'vâsi mesmû' olunmamak şer'î-i şerîfi iktizâsından olduğu ve mes'ûd râiyyeti kabul ittüğü hâlde çiftlik-i mezbûrun [...] müteveffâ-yı mûmâ ileyh zemânında ihdâs olunan ebniye çiftlik-i mezkûr arâzisine mebnî olub ebniye-i merkûmenin tefrikleriyle mir-i müşârun ileyhe terkî ve mu'ahharan ilâve kılınan birtakım tarla ve arâzi ve mâ-i leziz çiftlik-i mezkûrün beyân da takrib mir-i müşârun ileyh in uhdesine ibkâsı husûsları mutlakâ mir-i müşârun ileyh tarafından mahâlline vekil irsâliyle ebniye-i mahdûse bâhâsi ve mesârîfi keşf olunarak mahallince bi'r-rüye tesviyesi lâzım geleceğini [...]"
- ¹³ "[...] Efendi-yi mûmâ ileyhânın vekili Hasan Efendi ve cezire-i mezkûre vücûhinden bi-garaz erbâb-ı vukûd ve mi'mâr ve halifeleri ma'rifetleriyle keşf ve mu'âyene olunduktan sonra i'lân olunan arâzi ve mâ-i leziz mir-i müşârun ileyh uhdesine ifâ olunmak üzere [...] kıymet takdîr olundukda icâb iden bâhâ bi'l-cümle mesârîfâtı altmış dört bin üç yüz yetmiş gurus on bir paraya resîde olmuş ve bunun üzerine altı yüz bu kadar gurus zamlı altmış beş bin gurusâ iblâğ olunub mebâliğ-i mezkûre ile hazinede mukayyed olan altmış [altmış] bin gurusâ mu'accesi mersûm Yorgaki cânibinden bi'l-kabûl karar verilmiş [...] meblâğ-ı mezbûr cem'ân bir yük yirmi beş bin gurus emvâl sandığında hıfz kılınmış olduğu inhâ ve beyân olunmuş [...] çiftlik-i mezkûrün cem'ân mu'accele-i evveli ve mesârîfi ve resm-i dellâliyesi bir yük yirmi beş bin gurus olmak üzere yazılmış ve bu cihette tesviyesi tarafeyne gadr-i müceb görülmüş olduğundan bahisle [...] Yorgaki'ye terk kılınacak çiftlik ve arâzinin mu'accel-i kadîmi olan altmış bin gurusdan başka [...] keşf ve takrîr olunan mesârîf altmış beş bin olup mu'accel-i mezkûr ile beraber mecmu'î bir yük yirmi beş bin gurus demek ider mir-i müşârun beyân ve isbât eylediği mesârîf ve bedel ile beynlerinde vâfir akçe olarak bi'l-âhare mir-i müşârun ileyh mersûm Yorgaki muvâçhesinde husûs-ı mezkûrün müsâlahâ sûretiyle tesviyesi münâsib olacağından [...] bir yük yirmi beş bin gurus ile mir-i müşârun ileyh in meclis-i mezkûre irâe itmîş olduğu defterde muharrer mebâliğ mizân olundukda beynlerinde yalnız bertaraf bin gurusun nizâ'ı kalmış olduğundan bi'l-âhare meblâğ-ı mezkûrün yirmi bin gurusunu mir-i müşârun ileyh bi't-tav'î (kesik) tenzil ve küsûri yirmi bin gurusunu dahi rızâsıyla mersûm kabul iderek kararlaştırılmış [...] sâli-

fü' z-zıkr altmış bin ve mu` ahharan inşa ve ihdâs olunan ebniye-i säiresi mesârifi olarak tarafeynin kabul ve rızâlarıyla ma`a zamma karar verilen seksen beş bin gurus ki cem`an bir yük kırk beş bin gurus mahallinde mîr-i müşârun ileyhin sipârisi ideceği vekile teslim olunmak ve ittifaaken beyân olunduğu vecihle mu` ahharan bi`l-mu`âyene çiftlik-i mezkûre i`lân olunub ma`rifet-i şer`î-i şerife ve mübaşir me`mûrları ma`rifetleriyle mahallinde tefrik olunan emlak ve arâzi mîr-i müşârun ileyh uhdesinde kalmak şartıyla çiftlik-i mezkûrun müştemilât-i säireleriyle mahallinde mîr-i müşârun ileyhin vekil-i şer`îsi ma`rifetiyle ber naħ-ı şer`î-i şerif mersûm Yorgaki`ye ferâğ ve tevfiזi hususının icrâsıyla keyfiyetin bâ hüccet ve mazbata bu tarafa iş`arı lâzım geleceği [...]

¹⁴ Osmanlı şer`î mahkemelerinde Şühûdül-Hâl kavramı için (Taş 2008: 25-44).

¹⁵ “[...] Nefs-i Değirmenlik`de vâkı` Petrakı Çiftliği dimekle meşhûr lede`l-ahâlî ma`lûmu`l-hudûd Sarây ta`bir olunur bir bâb, İngiliz Konağı dimekle arif bir bâb ve yine Kado Harosya`da bir bâb ve Hirisotgı Konağı dimekle ma`rûf bir bâb harâb menzil ki cem`an dört bâb buyût-i adideyi müştemil mülk konak ve menâzil ve sekiz bâb harir boyası hâneleri ve kanavâtına tâbi`iyetle cereyân iden mülk-i mâ-i cârden beher onbeş günde iki yüz kırk altı saat mülk-i mâ-i cârî-i leziz ve beş yüz seksen altı sak mülk zeytun eşçarıyla tahvîd ve ta`rifden müsteğani yedi kıt`a otuz dönüm bahçe ve çiftlik-i mezbûre tab`iyetiyle zira`at olunur yirmi üç kıt`a dört yüz altmış dört dönüm arâziyi muhtevi bir kıt`a çiftliğin müştemil olduğu emlak-i mezkûresini ber vech-i nişîn yüz kırk beş bin gurus semen ve bedel-i medfu` ve makbûza mersûm Yorgaki`ye bi`l-vekâle bey`i bât-i sahih-i şer`î ile bey` ve temlik ve arâzisini dahi ferâğ ve tevfiז ve teslim eylediğimde ol dahi ber minvâl-i muharrer tebeyu ve teferru` ve kabz ve kabul itmekle ba`de`l-ıyevm çiftlik-i mezkûre mersûmun dâhil-i havza-i tasarrufu ve hakk-ı sırfı olmuştur keyfe mâ yeşâ` mutasarrıf olsun didikde mersûm Yorgaki dahi vekil-i mûmâ ileyhi kelimât-i meşrûhasında tasdik ve çiftlik-i mezbûr vesâireden dolayı mîr-i müşârun ileyh Hazretleri kabilinde asla hakkım yoktur deyü taktır itmegin mâ huve`l-vâkı` bi`l-ittikâ kerb imlâ ve ve yed-i min lehu`l-talebe def ve i`tâ olundu [...].”

¹⁶ “On beş günde iki yüz kırk altı saat mülk tatlısu”. (K.Ş.S. 39/126-1).

¹⁷ “[...] Kıbrıs cezaresinde fevt olan teba`a-yi Devlet-i Aliyyeden Leftorodi`nin Yunan Devleti teba`asından erkek karındaşı müccerred mirasdan hisse almak arzıyla Devlet-i Aliyye tâbi`iyeti iddi`asında bulunduğundan merkûmun tahkik-i tâbi`iyetiyle terakesinin ana göre veresine tevzi` ve taksim itirilmes i fâdesine dâir [...]merkûm bundan akdem Yunanistan`a azimetiyle orada bir müddet ikâmet imiş ise de mu`ahharan Kıbrıs cezaresine ric`atinde kendüsi teba`ay-i Devlet-i Âliyye`den bulunduğu cihetle almış dört (1847/1848) senesinde icrâ olunan tahrir-i nüfusda reâyâ defterinde yazılarak sene-i merkûmeye mahsûben cizye-i şer`iyesi te`diye imiş olduğu beyânıyla ve iş`ar ve sûret-i hücceti şâmilî`l-irtifada mukîm Yunan konsolosı tarafından i`tâ olunub bir sûreti lefen irsâl ve savb-i halisi kılınan varakadan dahi konsolosınca dahi mahfûz olan defterde merkûmun Yunan Devleti teba`asından ve Mora`da kâin Anaboli şehri mütemekkinlerinden olduğunu mübeyyin kendü hatırıyla imzâsi bulunduğu üç mâh geçinceye kadar da`vâları zuhûr idince konsoloshâneye mürâca`at itmekte ve me`mûrin-i Devlet-i Aliye cânibinden dahi Yunan teba`ası sıfatıyla tanınmakta olduğu derc ve ezbâr kılınmış ve şu hâle nâzaran mersûm sahihen Yunan Devlet-i teba`asından olub tâbi`iyet-i Saltanat-i seniye reyâsından bulunması ve altmış dört senesine mahsûben cizye aldım dimesi muharrer şeylerden hatırıyâb olmak arzından ibâret olduğu anlaşıldığına ve bu ise verese-i (silik) hükûkun ibdâli ve ezâ virmek olarak bir vecihle tecvîz olunmayacağına mebni kendüsünün teba`a-yi mezbûreden adile-i tereke-i mezkûreyi vaz`ı yed virememe ve hükûk-i irsiyenin verese-i şer`iyye-i sahihasına beynlerinde tevzi` ve taksim itirilmiş ve merkûmun cezirede teb`id olunması husûsına [...].”

¹⁸ “Cezire-i Kıbrıs`da Mahrûse-i Lefkoşa`da Başmahallesi mütemekkinlerinden iken bundan on iki gün mukaddem halik olan sanduk bazarcısı Haralanbi veled-i Nikola`nın verâseti zevce-i metruküsi Katerina bint-i Hiristofi ve anası Hiristallu bint-i Anzoli nâm nasrâniyelere ve sülb-i kebir oğlu Nikola ve sülbiye kebir kızları Efruseti ve İbriti ve Hiristallu ile sülbiye sagire kızı Eleni ve Marya`ya inhişârı ba`de`l- tahakkuk ma`rifet-i şer`î-i şerif ve verese-i kibâr adet sagiretâni mersûmânın tevsiye-i umûrlerini ru`yete kibeli şer`den mansûbe vaslileri anaları mersûme Katerina ve li ecli`l- muhâsebe vâsi-i mersûme üzerine tarafeyn kılınan mahrûse-i mezkûrede mütemekkin Çirkako ma`rifetleriyle tahrir ve terkîm olunub ancak halik-i mersûmun cezire-i mezkûre mal sanduğuna zimmet-i kesiresi bulunmağla kasabada zuhûr idecek olan irâde-i seniyyeye değin beyne`l- verese tevki olunub muhalefât-i halik-i mersûmdur ki ber vech-i ati zıkr ve beyân olunur. Fi 20 Rebi`ü`l-âhir Sene 1265. [...] Halik-i mersûmun Fransalu Komi ve Yunan teba`asından İstoraki kumpanyalarında seksen bin gurus sermayesi olduğu rivayet olunmuş ise de keyfiyet [...]”.

¹⁹ “Adana Vücûhından Kapucıbaşı İtmekçi Hâci Hasan Adana`da mukîm Yunan teba`asından ve Fransalu mahmiyelerinden Tâcir Mihail`in oğlu İskender`in vâlidisinin boğçasını almak üzere nisâ hâmmamına girmek kabâhâtinde bulunmasından dolayı... Memleket umûrine karışmamak ve kendü haliele hânesinde ikâmet itmek üzere li ecli`l-mücâzât bir sene müddetlere Magosa`ya nefy ve ilçâsı...”.

²⁰ “Rodos'ta mütemmekin Yunan teba'asından Atnas nâm sahiş ba'ızı mazene-i sù-i hânelere girmesinden dolayı Kocabaşoğlu İstadrî altı nefer reaya ile basub o esnâda darb ve cerh olunmuş olmasıyla tarafeyni meclise celb ile Yunan konsolos vekili hâzır olduğı hâlde icrâ olunan muhâkemedede reâyâ-yı merkûme kocabaş-i mersûmun re'iyile Atnası basub ahz ve girift eylediklerini ikrâr mâdene-i darb ve cerhi külliyyen inkâr eyledikleri cihete merkûmun cârihi kim olduğı tebeyyün itmemiş ise de kocabaş-ı mersûm zabtiye me' mûrune haber virmeksizin hûd be hûd bu vecihle harekete ictisâr cihetiyle kocabaşlığından ihrâciyle yerine bir münâsibinin ta'yini ve kendüsiyle refikasının haklarında te'dibât-i lâzimenin icrâsı bâ mazbata ve tahrîr inhâ olunmuş ve siyâk-ı iş'âra nâzaran Yunan-i mersûmun hîn-i ahz ve giriftünde mecrûh olması cihetiyle madde-i cerhin reâyâ-yı merkûme tarafından vukû' bulmuş olması melhûz ise de inkârlarını mebni sâbit olamamış olduğundan haklarında bilâ subut muamele-yi te'dibiye icrâsı icâb immeyeceğinden ve ma'a mâfile bunların mersûmi basub tutmaları koca-i mersûmun re'y ve tahririni mebni olarak işbu hareketten başka uygunsuzluğı dahi gösterildiğinden kendüsünün kocabaşlığından ihrâciyle li ecl' t- te'dib bilâ müddet Kıbrıs cezaresine nefy ve tağribi bâbında [...]”.

Kaynaklar

A. Arşiv Kaynakları

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A)

B.O.A. C.HR., (*Cevdet Tasnifi Hariciye*), Dosya no: 139, Gömlek no: 6938.

II. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi: Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri (K.Ş.S.)

_____, K.Ş.S. 38/44-1

_____, K.Ş.S. 39/75-1.

_____, K.Ş.S. 39/114-3.

_____, K.Ş.S. 39/126-1.

_____, K.Ş.S. 41/41-1.

_____, K.Ş.S. 41/169-2.

_____, K.Ş.S. 42/64-1.

_____, K.Ş.S. 42/132-1.

_____, K.Ş.S. 42/206-1.

B. Kaynak ve Tedkik Eserler

Adıyeke, Ayşe Nühket ve Nuri Adıyeke (2000). “Yunan İsyanı Sırasında Girit'te İrtidat Olayları”. *Kebikeç* 10: 107-113.

Ahmed Cevdet Paşa (1301). *Tarih-i Cevdet*. C. XI. Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye.

_____, (1980). *Mâ'ruzât*. Haz. Yusuf Halaçoğlu. İstanbul: Çağrı Yay.

_____, (1991). *Tezâkir*. 13-20. Yay. Cavid Baysun. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Akgündüz, Ahmet (1986). *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay.

- Bağış, Ali İhsan (1983). *Osmanlı Ticaretinde Gayi Müslimler. Kapitülasyonlar-Berathl Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Barkan, Ömer Lütfi (1963). "Çiftlik". *İslâm Ansiklopedisi*. C. III. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay. 392-397.
- _____, (1980). *Türkiye'de Toprak Meselesi (Toplu Eserler I)*. İstanbul: Gözlem Yay.
- Bozkurt, Gülnihal (1989). *Alman- İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayr-i Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- _____, (1991). "A.B.D. Vatandaşlığı İddiasında Bulunan Osmanlı Vatandaşlarına Dair Bazı Amerikan Belgeleri". *Jale G. Akipek'e Armağan*. Konya: 177-189.
- _____, (1994). "Tanzimat ve Hukuk". *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu 31 Ekim- 3 Kasım 1989*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 271-286.
- _____, (1996). *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- _____, (1998). *Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- Cin, Halil (1985). *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- _____, (1987). *Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yay.
- _____, - Ahmet Akgündüz (1996). *Türk Hukuk Tarihi*, C. II. İstanbul: Timaş Yay.
- Cobham, Claude Deleval (1969). *Excerpta Cypria. Materials for a History of Cyprus. With an Appendix on The Bibliography of Cyprus*. New York: Kraus Reprint Co.
- Çiçek, Kemal (1998). "Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları". *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyet*. Trabzon: Derya Kitabevi. 172-183.
- Çoruh, Haydar (2000). "1833 Kıbrıs İsyanı, İsyanda Yabancı Konsolosların Rolü ve Adada Tanzimat'ın Uygulanması". *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi (13-17 Kasım 2000)*. C. I. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi. 295-306.
- _____, (2008). "II. Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî ve İctimai Yapısı (1808-1839). Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Encyclopædia Britannica* (1968). "Consul". V. VII. Chicago. London etc.: The University of Chicago. 407-410.

- Erdöğru, Mehmet Akif (1999). "Onsekizinci Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları". *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım 1998)*. C. II. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yay. 315-327.
- Erdönmez, Celâl (2011). "Tanzimat Devrinde İngiltere Konsoloslarının Kıbrıs'taki Faaliyetleri (1839-1856)". *Bilig* 58: 91-118.
- Fidan, Yusuf (2005). *İslam'da Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku*. Konya: Ensar Yay.
- Fraşerli, Mehdi (1325). *İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbikatı-ı Hazırası*. Samsun: Matbaa-i (Avnizade) Cemil.
- Gazioğlu, Ahmet Cemâl (2000). *Kıbrıs'ta Türkler 1570-1878*. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkez (CYREP) Yay.
- Gökbilgin, Mehmet Tayyib (1963). "Konsolos". *İslâm Ansiklopedisi*. C. VI. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay. 836-840.
- Gülsoy, Ufuk (1993). *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reâyâ*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Hackett, J (1901-1972). *A History of the Orthodox Church of Cyprus From the Coming of the Apostles Paul and Barnabas to the Commencement of the British Occupation (A.D. 45-A.D. 1878) Together With Some Account of The Latin and Other Churches Existing in the Island*. New York: Published by Lenox Hill (Burt Franklin).
- Hill, Sir George (1952). *A History of Cyprus*. V. IV. Cambridge: University Press.
- İnalçık, Halil (1964). "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus". *Kıbrıs ve Türkler*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 27-58.
- _____, (1993a). "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi". *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yay. 15-30.
- _____, (1993b). "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yay. 31-65.
- İpek, Nedim (1997). "Cezayirli'lerin Tâbiyyeti Meselesi". *Akademik Aç* III: 19-35.
- Jorga, Nicolae (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)*. C. V. Çev. Nilüfer Ebçeli. İstanbul: Yeditepe Yay.
- Karaman, Hayrettin (2005). *Mukayeseli İslâm Hukuku*. C. I. İstanbul: İz Yay.
- Kyriazis, N.G. (1888), *Kypriaka Hronika*. Venedik.
- Luke, Sir Harry Charles (1969). *Cyprus Under the Turks 1571-1878. A Record based on the Archives of the English Consulate in Cyprus under the Levant company and After*. London: C. Hurst & Company.

- Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)* (2000). Haz. Hacı Osman Yıldırım vd. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay.
- Savaş, Ali İbrahim (2002). "Konsolos". *İslâm Ansiklopedisi*. C. XXVI. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 178-180.
- Taş, Hülya (2008). "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şühüdü'l-Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?". *Bilig* 44: 25-44.
- Turan, Ömer (1999). "The Role Of Russia and England in the Rise of Greek Nationalism and in Greek Independence". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 10: 243-291.
- Türkmen, Zekeriya (2002). "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)". *Türkler*. C. XII. Yeni Türkiye Yay. 859-869.
- Ünal, Mehmet Ali (1989). *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Veldet, Hıfzı (1940). "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat". *Tanzimat I*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay. 139-209.

Legal Issues Emerging in the Tanzimat Period as a Result of the Naturalization of Some Greek Cypriots by Being Granted Greek Citizenship

Celâl Erdönmez*

Abstract

Greece became an independent country through the support of prominent European countries for the rebellion in Mora which started in 1821. The Cypriot Greeks (Rums) were also affected by the riot since the Cypriot Church on the island supported the Greek independence movement. Some of the Greeks who had previously been Ottoman citizens went to Greece and obtained Greek citizenship after the independence. When some of them went back to Cyprus they wanted to be privileged within the fields of law, finance and trade. However, when they claimed their rights granted by Ottoman citizenship at the same time, they confronted a new legal regulation issued by Ottoman Government, which banned them from using those rights and which, in this way, compelled them to abandon their Greek citizenship. The Cypriot Greeks, who obtained Greek citizenship, then took the issue to Ottoman courts in Nicosia to claim their previous Ottoman citizenship rights, and this gave rise to some legal problems. The Ottoman Empire, while issuing new legal regulations to solve the problem, also tried to prevent Cypriot Greeks from becoming Greek citizens.

Keywords

Cyprus, Cyprus Sharia Registers, Greek Cypriots, Greek Citizenship Problems, Subject

* Asst. Prof. Dr., Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Education – Burdur / Turkey
celalerdonmez@mehmetakif.edu.tr

Некоторые правовые вопросы, связанные с принятием греческого гражданства некоторыми греками- киприотами в период Танзимата

Джелаль Эрдонмез*

Аннотация

Греция приобрела независимость в результате поддержки ведущими европейскими державами повстанческого движения 1821 года, начавшегося в Морее. Так как киприотская церковь оказывала поддержку греческому движению за независимость, эти события повлияли и на жизнь островитян. Некоторые греки Османской империи после обретения независимости Грецией, выехав в Грецию, приняли греческое гражданство. Некоторые из них по возвращении на Кипр ввиду полученного гражданства пожелали воспользоваться рядом правовых, финансовых и коммерческих льгот. Однако, когда они потребовали исполнения их прав, вытекающих из их Османского гражданства, они столкнулись с новым правовым регулированием, запрещающим им пользоваться старыми правами, что вынуждало их отказаться от греческого гражданства. Обращение в Османский суд Никосии греков-киприотов, получивших греческое гражданство с требованием восстановления прежних прав выявило ряд правовых вопросов. Османское государство, с одной стороны, пыталось решить эти проблемы правовыми мерами, а с другой стороны, стремилась предотвратить принятие греческого гражданства греками-киприотами.

Ключевые слова

Кипр, реестры Кипра, греки-киприоты, проблема греческого гражданства, принадлежность

* И.о.Доц. Док., университет имени Акиф Эрсея педагогический факультет – Бурдур / Турция
celalerdonmez@mehmetakif.edu.tr

Hazar Kağanı Yusuf'un Endülüs'e Mektubu

Osman Karatay*

Muvaffak Duranlı**

Öz

Hazar'ın adını bildiğimiz son kağanı olan ve 10. yy. ortasında hüküm süren Yusuf, devleti hakkında bilgi edinmek isteyen bir dindaşı olan, Endülüs Emevi halifesi 3. Abdurrahman'ın danışmanı Hasday bin Şaprut'a cevaben yazdığı mektupta Hazar hakkında en yetkili ağızdan önemli bilgiler vermektedir. Hazarlardan günümüze herhangi bir kitap veya yazıt ulaşmadığı için, diğer iki mektupla birlikte bu name sahibinden birinci el kaynak sağlaması bakımından, büyük tarihi öneme sahiptir. Bu makale çok bilinen ama tek bir eleştirel yayını yapılan sözkonusu mektubun çevirisi ve açıklamasını içermektedir.

Anahtar Kelimeler

Hazar, Hazarlar, Hazar Muhaberesi, Kağan Yusuf, Musevilik, Yahudilik

Giriş

Endülüs Emevî Halifesi 3. Abdurrahman'ın (912-961) dış ilişkiler danışmanı olarak çalışan Sefarad Yahudisi Hasday bin Şaprut, İspanya'ya ticarete giden Horasanlı Yahudi tüccarlardan *Hazar adlı bir Musevî ülkesinin* varlığını duymuş, önce buna inanmamış, değişik kaynaklardan tetkik ettikten ve emin olduktan sonra Hazar kağanına bir mektup yazarak doğrudan bilgi istemiştir. O zaman kağan olan Yusuf da bu nazik mektuba büyük bir nezaket ve tevazu ile cevap vermiştir. Elimizde hem Hasday'ın,

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, TDAE - İzmir / Türkiye
karatay.osman@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Muvaffak Duranlı, Ege Üniversitesi, TDAE - İzmir / Türkiye
m_duranli@hotmail.com

hem de Yusuf'un mektupları bulunuyor. Ayrıca Kahire'deki bir sinagogun mahzeninden çıkan ama üst düzey bir Hazar görevlisi tarafından benzer soruları cevaplandırmak için yazılmış başka bir mektup daha vardır. Bizim koyduğumuz bir şerh dışında, hiçbir istisna olmaksızın bu mektubun da Endülüs'e gönderildiği düşünülmüştür. Bu dört mektuptan oluşan dosya, tarihçilikte Hazar Muhaberesi olarak adlandırılmaktadır. Buna kısaca değineceğiz.

915-975 arasında yaşadığı düşünülen Hasday, döneminin en zeki ve bilgili âlimlerinden biriydi ve aynı zamanda iyi bir diplomattı. Endülüs devletinin dış siyaseti ve maliyesi ona emanet edilmişti. İşe halifenin hekimi olarak başlamıştı. Mektubunda da belirttiği gibi, elçilerden ülkelerindeki Yahudilerin durumu hakkında bilgi alıyor ve gerektiğinde iyileştirme girişimlerinde bulunuyordu. Onun Hazar temaslarını da bu çerçevedeki heyecanının bir parçası olarak görmek gerekir.

Elimize tam metin olarak ulaşan Hasday'ın mektubu tek başına kapsamlı bir inceleme konusudur. Burada işbu cevabî mektubun yazılmasına sebep olan sual mektubuna yer darlığı sebebiyle değinemeyeceğiz, ancak Kağan Yusuf yer yer kendisine nelerin sorulduğunu hatırlatarak anlatımını sürdürüyor. Bu mektuptaki metnin cevap niyetiyle hazırlandığını bilmemiz yeter, ama tüm sorulara da açık cevaplar vermemiştir.

Hasday ile Yusuf'un yazışmasının çok erken tarihlerde özellikle de İspanya'da iyi bilindiğini 12. yy. da yazılan eserlerden anlıyoruz. Abraham ben David örneğin hem bu yazışmadan bahseder hem de Hazar soyundan gelen kimselerin Toledo'da bulduklarını bildirir. Onun çağdaşları olan Yehuda Halevi ve Yehuda ben Barzillay da bu yazışmadan ve Hazar'da olup bitenlerden haber verirler. Mektubun ilk yayını tahminen 1577 yılında İstanbul'da yapılmıştır. İshak Akriş adlı bir Yahudi, muhtemelen Mısır'da gördüğü mektupları *Qol Mebasser* (Resul'ün Sözü) adlı kitabının ardına ek olarak koymuştur. Bu kitabı okuyan Buxtorf 1660 yılında Basel'de *Cosri* (Hazarlar) adıyla bir tenkitli neşir hazırlamış, bu esnada mektuba kuşkulu yaklaşmıştır. Bundan iki asır sonra, yine İstanbul'dan Mısır'a giden bir başka Yahudi olan Avraham Firkowicz orada mektubun daha ayrıntılı bir nüshasını bularak Kırım'a götürmüştür. Bu mektup, daha sonra onun bütün terekesiyle birlikte Petersburg Kütüphanesi'ne aktarılmıştır. Lakin bir Karaim olan Firkowicz'in sahte belgeler ürettiğini ileri süren diğer Yahudi âlimler başlangıçta buna çok kuşkulu yaklaşmışlardır. Yine de başta Harkavy ve Chwolson olmak üzere, 19. yy. ın ikinci yarısındaki en önemli isimler bu mektupları incelemiş ve diğer benzer belgelerle birlikte ayrıntılı neşirler yapmışlardır.

1912 yılında Kahire'de Yusuf'un cevap mektubuna benzer bir içeriği olan, aynı yıllara ait bir başka mektup daha bulunmuştur. İlk ve son sayfaları kayıp olduğu için mektubun sahibi ve alıcısını bilmiyoruz. Bulunduğu yerden ötürü *Kenize* (İbr. *Geniza*) *Mektubu*, yayıncısından ötürü *Schechter Belgesi* veya saklandığı yerden ötürü *Cambridge Belgesi* denen bu mektup hem Hasday ile Yusuf'un haberleşmesini teyit etmiş hem de karşılaştırmalı bilgi sağlamıştır.

Pavel K. Kokovtsov bu mektupları toplayarak 1932 yılında bir kitap haline getirmiştir. Kitapta mektupların hayli ayrıntılı bir incelemesi sunulur. Çağdaş tarihçilikteki ilk ve son tenkitli neşir de bu olmuştur. Pritsak ve Golb 1982 yılında Kokovtsov'a benzeyen iddialı bir isimle 10. yy. daki Hazar mektuplarını toplamışlardır ama anlaşılabilir şekilde onların kitabında Hasday ile Yusuf'un haberleşmesi bulunmamaktadır. Bu yüzden, halen bütün dünyada Kokovtsov'un neşri kullanılmaktadır. Elbette hem Hasday'ın mektubu hem de Yusuf'un cevabı birçok esere dercedilmiş olarak bulunabilir ama bunlar ya her iki nüshanın terkip edildiği ortalama metinlerdir ya da genellikle Uzun Nüsha'nın edebi çevirileridir. İçerik hakkında bilgi verirler ama bilimsel incelemede kullanılmaları zordur.

Kenize Mektubu daha önce Schechter 1912, Kokovtsov 1932 ve Golb ve Pritsak 1982 neşirlerinden karşılaştırmalı olarak Türkçeye çevrilmiş ve tamamen yeni tenkitlerle yayınlanmıştı (bkz. Karatay 2008). Burada Kokovtsov'un İbraniceden Rusçaya aktardığı mektup metinleri çevrilmiş, şerhleri ise büyük ölçüde Kokovtsov'a dayanılmakla birlikte tarafımızca yapılmıştır. Belki Kokovtsov'un incelemeleri de aynen çevrilmeliydi ama iki önemli sebeple bunu yapmadık: Aradan geçen 80 yıla yakın zamanda Hazar çalışmaları çok ilerledi ve yepyeni açılımlara uğradı. Yer darlığı bu mektubun bütün içeriğinin tahlilini engelliyor ama sadece bu mektuptan bir kitap çıkartacak kadar paralel bilgi ve yoruma ulaşılmıştır. İkincisi ise, Kokovtsov'un okuyucusu ile Türk okuyucusunun ilgi odağı farklı olacaktır. Biz sadece ve mümkün olduğunca teknik tabirleri açıklamakla veya Kokovtsov'dan aktarmakla yetindik. Bu mektubun Türkçedeki çok geniş bir filolojik incelemesini ise Dunlop'ın kitabında bulmak mümkündür (2008: 141-169).

Kısa Nüsha

Bu, Togarma¹ hükümdarı Yusuf'un cevabıdır. Bizlerce değerli sayılan ve bize muhterem olan, Sürgün'ün başındaki Sefarad Ezra oğlu İshak oğlu Rabbi Hasday'a Togarma hükümdarı Harun oğlu Yusuf'un mektubudur.

İşte ben sana, N-m-ts² ülkesinden Eliezer oğlu Rabbi Yakup aracılığıyla saygın mektubunun bize ulaştığını bildiriyorum. Biz de bu mektuba sevindik; senin aklın ve bilgeliğine hayran kaldık. Ben bu mektupta ülkenin bulunduğu yer, uzunluğu ve genişliği, bu ülkeyi yöneten hükümdar Abdurrahman'ın aslı, yüceliği ve büyüklüğü ve Tanrı tarafından ona gösterilen yardımla ilgili (çeşitli) yazılanları, Doğu iklimlerini kendine nasıl itaat ettirdiğini, devletin gücünün bütün yeryüzünde duyulduğunu, o zamanlar Kustantiniya'dan elçilerin hediyelerle (nasıl) gelmeye başladığını ve devletimiz ve inancımızla ilgili gerçeği size anlattıklarını ki, siz önce bu konudaki haberleri yalan saymış ve inanmamıştınız, buldum.

Sen devletimiz ve kökenimiz, atalarımızın İsrail dinini nasıl kabul ettiği ve Tanrı'nın gözlerimizi nasıl aydınlattığı, kasımızı nasıl kaldırdığı ve düşmanlarımızı nasıl kırdığımızla ilgili doğru bilgilerin sana bildirilmesini rica etmişsin. Ülkemizin ölçülerini, uzunluk ve genişliğini, çevremizde yaşayan halkları, bizimle dostluk içinde olanları ve bizimle savaşanları ve (ayrıca) elçilerimiz iyi tutumuyla (bütün) kalplerin kendisini sevmesini ve davranışlarının doğruluğuyla kendisine bağlanmasını sağlayan haşmetmaab ve yüce hükümdarınıza hürmetlerini arz etmek üzere ülkenize gelebilirler mi diye sormuşsun. Zira (öbür) milletler onlara (Yahudilere) İsrail'de hükümet ve devletin olacağı bir bakiye ve yerin bulunmadığını söylemekte. Çünkü İsrailoğulları bundan (haberden) memnun olmuşlar, bu onların ruhunu kaldırmış ve İsrail'de hükümet ve devletin olduğu bir yer olmadığını ve kalıntısının bulunmadığını söyleyenler karşısında daha cesurca cevap vermek, öğünmek ve gururlanmak imkânı vermiştir.³

Biz, mektubunda sorduklarının her maddesi hakkında, ülkeni ve bu ülkede hüküm sürenlerin kökenlerini anlatırkenki bilgeliğinden (hasıl olan) sevinç ve sana hayranlık içinde cevap vererek seni yanıtlıyoruz.

Bahtiyarâne talepleri olan mektuplar önceden de bize ulaşmıştı ve atalarımız önceden de yazmıştı. Bunlar bizim kitaplarımızda korunmuştur ve zikrettiğin gibi, bütün doğuda ülkemizin bütün yaşlıları tarafından bilinmektedir. Biz, daha önce atalarımız arasında olanı yenileyelim ve bunu nesillerimize miras bırakalım.

Mektubunda bizim hangi halktan, hangi soy ve boydan (geldiğimizi) soruyorsun. Bil ki, Yafes oğullarından, onun oğlunun oğullarından, Togarma'dan (geliyoruz). Atalarımızın şecere kitaplarında Togarma'nın on oğlu olduğunu bulduk; adları işte şöyledir: Birincisi Agiyor,⁴ (sonra) Tiras,⁵ Avar,⁶ Ugin,⁷ Biz-l,⁸ T- r- na,⁹ Hazar, Z-nur,¹⁰ B-l-g-d,¹¹ Savir.¹² Biz Hazar'ın oğullarından geliyoruz; bu (oğulların) yedincisidir. Onda, onun

günlerinde atalarının sayıca az olduğu yazmaktadır. Fakat Allah-u Tekaddes ona güç ve metanet vermiştir. Kendilerinden daha kalabalık ve güçlü halklarla savaşmışlar, ama Tanrı'nın yardımıyla onları kovmuş ve ülkelerini almışlardır.¹³ Diğerleri kaçmışlar, onlar da 'Runa'¹⁴ adındaki büyük nehirden geçmeye zorlayınca kadar onları takip etmişlerdir.¹⁵ Onlar günümüze kadar 'Runa' nehrinde ve Kuşantiniya yakınlarında kalmışlar, Hazarlar da onların ülkesini almıştır.

Bundan sonra adı Bulan¹⁶ olan hükümdarları gelinceye dek aradan nesiller geçmiştir. O bütün kalpleri hayran bırakan bilge ve Tanrı'dan korkan birisiymiş. Tanrı'nın himaye ve korumasını istemiş ve falcı ve putperestleri ülkeden çıkarmış. Rüyasında ona melek görünmüş ve demiş:¹⁷ "Ey Bulan! Rab beni sana duanı ve yakarışını duydum demek için gönderdi. İşte seni kutsayacak ve çoğaltacağım. Devletini asırların sonuna dek devam ettireceğim ve bütün düşmanlarını eline vereceğim. Şimdi kalk ve Rabb'e dua et". O böyle yapmış ve melek ona ikinci kez görünmüş ve şöyle demiş: "Ben senin davranışını gördüm ve işlerini onayladım. Biliyorum ki bütün kalbinle beni izleyeceksin. Sana emir, kanun ve kurallar vermek istiyorum. Eğer benim emir, kanun ve kurallarına uyarsan seni kutsayacak ve çoğaltacağım". O cevap vermiş ve kendisiyle konuşan meleğe şunları söylemiş: "Rabbim, kalbimdeki niyetleri biliyorsun ve içimi gördün ki, ben kendimi sadece sana emanet ettim. Fakat yönettiğim halk inancsızdır. Onlar bana inanırlar mı bilmiyorum. Eğer senin nazarında merhamet bulursam ve bana merhametin gelirse, onların büyük beyine belir. O, bu işte bana yardım edecektir".

Allah-u Tekaddes onun isteğini yerine getirdi ve rüyasında o beye belirdi.¹⁸ O da sabahleyin kalkıp hükümdara geldi ve (bunu) anlattı. Hükümdar bütün bey ve hizmetçilerini ve bütün halkını topladı ve tüm bunları anlattı. Onlar bunu onayladılar, (yeni) inancı kabul ettiler ve Şehina'nın¹⁹ himayesi altına girdiler.

Melek ona bir kez daha göründü ve dedi: "İşte gökler ve göklerin göğü beni almadı. Fakat sen (yine de) benim adıma bir mabet kur". O cevap verdi ve şöyle dedi: "Dünyanın hâkimi, ben senin önünde çok mahcubum. Onu inşa etmek için yetecek kadar gümüş ve altınım yok". O, ona dedi: "Güçlü ve yiğit ol! Ordularını al ve Rudlan²⁰ ve Ardil²¹ ülkelerine git. Ben onların kalbine senin karşında korku ve dehşet koyacağım ve onları eline vereceğim. Sana iki ambar hazırladım: Biri gümüş ve biri altın. Senin yanındayım ve gittiğin (her) yerde seni koruyacağım. Sen (bu) malı alacak, sağ salim dönecek ve adıma mabet inşa edeceksin". O, ona inandı ve emrettiğini yaptı. Savaştı, şehre ant verdi ve sağ salim geri döndü.²² (Sonra) o (alınan) malı Tanrı'ya adadı ve ondan bir çadır, gemi, şamdan, masa, su-

naklar ve kutsal kapkacak yaptı. Şimdi bunlar benim emrimde saklanmaktadır ve sağlandırlar.

Bundan sonra onun hakkındaki söylenti yeryüzüne yayıldı. Edom²³ hükümdarı ve İsmail oğullarının²⁴ hükümdarı duyular ve onu kendi inançlarına (geçmesi) için bilgeleriyle birlikte pek çok hediye ve mebzul malla elçilerini gönderdiler.²⁵ Fakat hükümdar akıllıydı ve İsrail oğullarından (da) bilgelerin gönderilmesini emretti. İyi inceledi, araştırdı ve sorguladı. (Sonra) da kendi inançlarıyla ilgili (gerçeği) açıklamaları için onları birlikte görüştü. Onlar birbirlerinin sözlerini yalanladılar ve hiçbir konuda (birbirleriyle) anlaşamadılar. Hükümdar bunu gördüğünde Edom'un rahibine ve İsmail oğullarına dedi: "Evinize gidin, üçüncü gün sizi çağıracağım, siz de geleceksiniz".

Diğer gün hükümdar rahibi çağırdı ve ona dedi: "Biliyorum ki Edom'un hükümdarı bu hükümdarlardan büyüktür ve inancı saygın inançtır. Ben (artık) senin inancını sevdim. Fakat senden gerçeği söylemeni istiyorum: Eğer İsrail inancını ve İsmail oğullarının inancını almak gerekirse, hangisi daha iyidir?". Rahip cevap verdi ve dedi: "Beyimiz, hükümdarımız yüzyıl yaşasın! Gerçeği bil ki, dünyada İsrail inancına benzer inanç yoktur. Çünkü Allah-u Tekaddes bütün halklar içinde İsrail'i seçti, "benim ilkim" olarak adlandırdı. Onlar için işaretler ve harikalar yarattı; firavunun köleliğinden çıkardı; deniz üzerinden karada geçirdi; takip edenleri boğdu. İsteklerini azalttı ve onlara kayadan su verdi, ateşten kanun verdi, miras mülk olarak Kenan ülkesini verdi ve aralarında olmak için onlara mabet inşa ettirdi. Bundan sonra onlar O'nun karşısında günah işlediler; O da onlardan nefret etti; kendi cemalinden mahrum bıraktı ve onları her tarafa saçtı. Eğer böyle olmasaydı, dünyada İsrail inancı gibi başka inanç yoktu. İsmail oğullarının inancında ne Cumartesi, ne bayramlar, ne kanun, ne de Urim²⁶ vardır. Onlar her pislği, her tiksinti vereni ve her sürüngenini yerler". Hükümdar ona cevap verdi: "Böylece sen kendi sözlerini söyledin. Gerçekte bil ki sana saygı duyuyorum".

İkinci gün hükümdar İsmail oğullarından Kadı'yı çağırdı,²⁷ ona sordu ve dedi: "Bana gerçeği bildir: İsrail inancıyla Edom'un inancı arasındaki fark nerede, hangisi daha iyi?" Kadı ona cevap verdi ve dedi: "İsrail'in inancı iyi inançtır ve hepsi gerçektir. Onlardaki kanun Tanrı'nındır ve adaletli hüküm ve kurallardır. Fakat sonuçta onlar O'nun karşısında günah işlediler ve O'ndan ayrıldılar. O da öfkelenmiş ve onları düşmanların eline verdi. Edom'un inancı nasıl? Onlar her pislği yer ve ellerinin ürünü olana eğilirler". Hükümdar ona cevap verdi: "Sen de bana gerçeği söyledin, ben gerçekten de sana saygı duyuyorum".

Diğer gün hepsini birlikte çağırды ve kendi bey ve hizmetçilerinin ve halkının huzurunda onlara dedi: “Benim için seçim yapmanızı istiyorum: İnançlardan hangisi en iyi ve en doğrudur?” Onlar tartışmaya başladılar. Hükümdar rahibe “Eğer İsrail’in inancını ve İsmail oğullarının inancını alacak olursak hangisi daha iyidir?” diye (sonunda) soruncaya dek onlar kendi sözlerini (sağlam) bir temelde ikna edemediler. Rahip cevap verdi ve dedi: “İsrail’in inancı iyidir”. O zaman Kadı’ya sordu ve dedi: “Eğer İsrail’in inancını ve Edom’un inancını alacak olursak (onlardan) hangisi daha iyidir?”. Kadı cevap verdi ve dedi: “İsrail’in inancı iyidir”. O zaman hükümdar cevap verdi: “Siz kendi ağzınızla itiraf ettiniz ki, İsrail’in inancı en iyi ve (inançlar içinde) en doğrusudur. Ben de artık (kendime) İsrail’in inancını seçtim, çünkü bu İbrahim’in inancıdır. Yüce Tanrı bana yardımcı olsun! Sizin bana vereceğinizi söylediğiniz gümüş ve altını o bana zahmetsizce verebilir. Siz de salimen memleketinize gidiniz”.²⁸

O günden itibaren ve sonrasında Yüce Tanrı ona yardım etti ve gücünü pekiştirdi. O ve hizmetçileri kendi kendilerini sünnet yaptılar. (Sonra) o (elçileri) gönderdi ve (kendisine) İsrail bilgelerinden bazılarını getirtti; onlar da ona (Musa’nın) kanununu açıkladılar ve ona her emri bir düzen içinde tanzim ettiler. Günümüze dek biz (bu) saygın inanç ve gerçeğe tutunduk. Allah-u Tekaddes’in adı yüzyıllarca sena edilsin. Atalarımızın Şehina’nın örtüsü altına girdiği o günden beri bütün düşmanlarımızı bize itaat ettirdi ve çevremizde yaşayan bütün kavim ve kabileleri alaşağı etti. Böylece şimdiye kadar hiç kimse karşımızda duramadı. Onların hepsi bize hizmet edecek ve haraç ödeyecektir -Edom’un hükümdarları ve İsmail oğullarının hükümdarları.

Bu olaylardan sonra onun oğullarının oğullarından Obadye adında biri hükümdar oldu. O dindar ve adaletli biriydi. Devleti yönetti ve inancı yasaya ve kurala uygun şekilde pekiştirdi.²⁹ Toplanma ve eğitim evleri inşa etti ve İsraili bilgelerden çok kimseyi topladı. Onlara gümüş ve altın verdi, onlar da ona 24 kitabı,³⁰ Mişna’yı,³¹ Talmud’u³² ve hazanların (kabul etmiş olduğu) duaların bütün düzenini açıkladılar. O, Tanrı’dan korkuyor ve kanun ve emirleri seviyordu.

Ondan sonra Ezekeya’nın oğlu hükümdar oldu, ondan sonra onun oğlu Menasse, ondan sonra Obadye’nin kardeşi Hanukka hükümdar oldu, onun oğlu İshak, onun oğlu Zebulon, onun oğlu Menasse, onun oğlu Nissi,³³ onun oğlu Menahem, onun oğlu Bünyamin, onun oğlu Harun ve ben, zikredilen Harun oğlu Yusuf. Biz bütün hükümdarlar, hükümdar oğluyuz. Bizim atalarımızın tahtında yabancı oturamaz, (sadece) babanın tahtına oğlu oturur. Atalarımızın geleneği ve bizim geleneğimiz böyledir.

Devletimizde hükümdar olanlar devleti her daim kendi kanun ve emirlerinde korusun!

Ülkemizin boyutu ve uzunluk ve genişliğiyle ilgili soruna gelince, (bil ki) G-r-gan denizine³⁴ bitişik nehrin yakınında yer almaktadır; doğuya doğru uzunluğu dört aylık yoldur. (Bu) nehrin yakınında sayısı kalabalık pek çok halk vardır; hem köy ve şehirlerde hem de (duvarlarla) tahkim edilmiş kentlerde yaşarlar. Bu halklardan dokuzu (kesin olarak) bilinmemekte ve sayıları da. Bunların hepsi bana haraç öderler. Buradan sınır G-r-gan'a döner (ve gider). (Bu) denizin kıyısında bir aylık yol mesafesinde bütün yaşayanlar bana haraç öderler. Güney tarafında Bab'ül-Ebvab'a³⁵ kadar kesin sayısı bilinmeyen kalabalık ve güçlü 15 halk yaşar. Bunlar dağlarda yaşarlar. İki aylık yol mesafesinde olan, Kustantiniya denizine³⁶ kadar Bas³⁷ ve T-n-t³⁸ ülkesinin bütün sakinleri bana haraç öderler. Batı tarafından Kustantiniya denizinin kıyısı boyunca kalabalık ve güçlü 13 halk yaşar. Buradan sınır kuzeye Yuz-g³⁹ adındaki büyük nehre döner. Onlar (burada) koruma duvarları olmayan açık alanlarda yaşarlar, Hin-diim⁴⁰ (ülkesinin) sınırlarına dek bütün bozkırda gezerler. Denizin kıyısındaki kumlar gibi kalabalıktırlar ve bana haraç öderler. Ülkeleri dört aylık yol boyunca uzanmaktadır.

Ben (kendim) nehre girişte yaşıyorum ve gemilerde gezen Rusların onlara ulaşmasına izin vermiyorum. Daha doğrusu ülkelerine girmek için kara yoluyla gelen hiçbir düşmanlarını bırakmıyorum.⁴¹ Onlarla şiddetli savaşlar yapıyorum. Eğer onları (rahat) bırakırsam, İsmail oğullarının Bağdat'a kadar bütün ülkelerini yok ederlerdi.⁴²

Sana tekrar bildiriyorum ki, Kadir-i Külli Şey'in yardımıyla ben bu nehrin yanında yaşıyorum ve devletimde üç şehir bulunuyor.⁴³ (Onlardan) birinde harem ağaları ve hizmetkârlarıyla hatun yaşıyor. Bu şehrin uzunluğu ve genişliği, rabatlar ve ona ait köylerle birlikte 50'ye 50 fersah ediyor ve burada Museviler, İsmail oğulları ve Hıristiyanlar yaşıyorlar. Diğer kavimlerden diğer halklar da yaşamaktadır. İkinci şehir rabatlarıyla birlikte sekize sekiz fersah uzunluk ve genişlik tutmaktadır. Üçüncü şehirde beylerim, hizmetçilerim ve tüm memurlarımla ben yaşıyorum. Burası büyük değerlidir ve uzunluk ve genişliği üçe üç fersah tutmaktadır. Bu şehrin duvarları arasında (diğer tarafa doğru) nehir uzanmaktadır.

Biz bütün kışı şehirde geçiriyoruz. Nisan ayında⁴⁴ şehirden çıkıyor ve kendi tarla ve bahçemize ve kendi (tarla) işimize gidiyoruz.⁴⁵ (Bizim) soylarımızdan her biri kendi atalarından (isim almış olan) kendi (miras) mülküne sahiptir. Onlar (oraya) giderler ve kendi sınırları içinde sevinçle ve şarkılarla otururlar. Hiç kimse zalimin, düşmanın sesini duymaz ve ahmakça olay-

lar yoktur. Ben ise, benim beylerim ve hizmetkârlarım V-r-şan⁴⁶ adı verilen büyük nehre kadar 20 fersahlık yol boyunca gidiyoruz. Buradan da şehrin⁴⁷ sonuna gelinceye dek (ülkenin) çevresinden geçiyoruz. Ülkemizin ölçüleri ve bizim dinlenme yerimiz böyledir. Ülkemiz çok yağmur almaz. Burada pek çok balığın büyüdüğü pek çok nehir bulunmaktadır. Pek çok da kaynak vardır. Ülke verimli ve münbittir; tarlalardan, bağlardan, bahçe ve parklardan oluşmaktadır. Bütün bunlar nehirlerden sulanır. Bizde türlü türlü meyve ağaçları vardır.

Ülkemin sınırlarını da bildiriyorum. Doğu tarafına doğru G-r-gan denizine dek 20 fersah yol uzunluğundadır; güney tarafına 20 fersah yola ve batı tarafına 40 fersah yola sahiptir. Ben bir adada yaşıyorum. Tarlalarım, bağlarım, bahçe ve parklarım adadadır. Kuzey tarafına doğru ülke 30 fersah yol boyunca uzanmaktadır (ve burada) pek çok nehir ve kaynak bulunur. Yaradan'ın yardımıyla ben sükûnet içinde yaşıyorum.

Sen "harika sonu" da sormuşsun. Gözlerimiz Tanrımız Rabb'e ve İsrail bilgelerine, Kudüs'te bulunan akademiye ve ayrıca Babil'deki akademiye⁴⁸ yönelmiştir. Biz Sion'dan uzağız, fakat bize günahlarımızın çokluğu yüzünden hesapların karıştığı söylentisi ulaştı, lakin biz hiçbir şey bilmiyoruz. Fakat yüce adı için Tanrı'ya uygun olan yapılmalıdır. O'nun gözleri önünde mabedinin yıkımı, (orada) ona kulluğun ortadan kaldırılması ve uğradığımız tüm felaketlerin hiçbir değeri olmayacak. O bize sözlerini (yazılarını) bildirir "ve birden mabede girer" vs. Bizim ellerimizde sadece Daniel'in⁴⁹ peygamberliği var. Tanrı, İsrail'in Tanrısı kurtuluşu hızlandır-sın ve onun adını seven biz ve sen ve bütün İsrail daha yaşarken sürgünle-rimizi ve dağılmışlarımızı toplasın!

Mektubunda beni görme istediğini dile getiriyorsun. Ben de (benim için) hoş olan yüzünü, (herkes tarafından) sayılan bilgeliğini ve yüceliğini görmeyi çok istiyorum. Eğer istediğin şey olursa, ben de seninle iletişim kurmak ve senin saygın ve şiddetle arzulanan yüzünü görmekle bahtiyar olacağım. Sen benim için baba olasın, ben de sana oğul. Halkım senin sözlerine inkıyat etmektedir ve ben senin sözüne ve doğru kararına uygun olarak girip çıkmaktayım. (Sana) ziyade saadetler (dilerim)!

Uzun Nüsha

(Bilim) topluluğunun başındaki Ezra oğlu İshak oğlu Hasday'a -yaratıcısı olan Rab onu korusun- Togarma hükümdarı Harun oğlu hükümdar Yusuf'un mektubu.

(Hiçbir) ordunun kaçmaya yönelmediği ve (hiçbir) sürü görüntüsünün geriye çekilmeye zorlayamadığı, Rab'den korkan, onun karşısında bilgece

ve saygı duyulan bilgelerin sözleriyle titreyen, uysal ve ezilenleri (kendine) yaklaştıran, kanunun sözlerini (kendine) seçen, herkese kalbiyle yaklaşan ve bütün gücüyle Yaradan'ına güler yüz gösteren güçlü hükümdar, Harun oğlu hükümdar Yusuf tan, onun saydığı ve kendisi için büyük istek duyduğu Ezra oğlu İshak oğlu, bilgelikle taçlanmış, değerli, sevilen R. Hasday'a -Tanrı onu korusun ve esirgesin- ziyade mutluluklar.

Ben sana, sözünün güzelliğiyle taçlanmış mektubunun, Eliezer oğlu İshak adındaki, N-m-ts ülkesinden bir Yahudi aracılığıyla bize ulaştığını bildiriyorum. Biz de senin adına çok sevindik ve anlayış ve bilgeliğine hayran kaldık. Onda senin ülkenin bulunduğu yer ve buradan gece ve gündüz eşitlikle (çizgiler) uzaklığı, ülkede hüküm süren Abdurrahman'ın aslı, onun hükümdarlığının büyüklüğü ve onun yüceliği ve saygınlığı, (daha önce) atalarının iktidarı altında olduğu gibi, Doğu'nun bölgelerini itaat altına almada Tanrı'nın ona gösterdiği yardım hakkında ve de senin mektubunun bize geç ulaşmasına neden olan zorluklar hakkında yazılmış. (Bütün) halkların buradan uzak olması ve tüccarların (gelişini) kısaltılmasıyla ilgili olarak, devletinizin gücünün dünyanın her köşesinde sayılmadığı ve yeryüzünün bütün hükümdarlarının sizin hükümdarınıza saygı duymadığı konusunda şüphe etmişsin. O zaman ülkenize Kustandina hükümdarının elçileri onun hükümdarından hediyelerle geldiklerinde ve onlar size bizim devletimiz ve inancımızla ilgili gerçeği anlattıklarında, önceleri bu konudaki haberleri siz yalan saymış ve buna inanmamışsınız. (Sonra) sana bizim devletimiz ve kökenimizle, onların Tanrı'nın bizim gözlerimizi aydınlattığı İsrail'in inancını nasıl kabul ettikleri, kasımızı nasıl kaldırdığı ve düşmanlarımızı nasıl ezdikleriyle ilgili sahil bilgileri bildirmemizi rica etmişsin. Ülkemizin ölçülerinin ve kendileriyle dostluk içinde olduğumuz veya savaştığımız çevremizde yaşayan halkların, keza sizin saydığınız ve (herkes tarafından) kabul edilmiş, kendi iyi davranışıyla (bütün) kalplerin kendisini sevmesini sağlayan ve davranışlarının doğruluğuyla onları kendine bağlayan hükümdara -Yaradan'ı onu korusun!- saygı göstermek için elçilerimizin ülkenize nasıl ulaştıklarının da bildirilmesini rica etmişsin. İsrail oğullarında hükümet ve devletin olduğu bir yer bulunmadığını ve kalıntısının da olmadığını söyleyen halklar karşısında İsrail oğullarının bundan memnun olduğunu, onlar için bunun kalplerine süs olduğunu ve bu halklara daha cesurca cevap vermek, övünmek ve onlar karşısında gururlanmak fırsatı verdiğini de (bildirmişsin).

Biz sana her konuda cevap vererek, ülkenden ve bu ülkede hüküm sürenin kökeninden bahsederkenki bilgeliğinden çıkan sevinç ve senden gelen hayranlık içinde mektubuna karşılık olarak cevap veriyoruz. Atalarımız

arasında önceleri mektupların ve mutlu taleplerin yazıldığı çok önceden bize ulaşmıştı. Bu bizim kitaplarımızda korunmuş olup, ülkemizin bütün yaşlıları tarafından bilinmektedir. Biz de sürekli olarak sizin ülkenizi ve hükümdarının yüceliğini duyduk –Yaradan'ı onu korusun ve Tanrı senin anlattığın gibi (daha önce onun) atalarının Doğu ülkesindeki onun atalarının devletini ona geri versin! Biz, daha önce atalarımız arasında olanı yenileyelim ve bunu nesillerimize miras bırakalım.

Mektubunda bana soruyorsun: “Hangi halktan, hangi soydan ve boydansın?” Sana Togarma neslinden, Yafes oğullarından (olduğumu bildiriyorum). Şecere kitaplarında atalarımı şöylece buldum: Togarma'nın on oğlu vardı; işte adları: birinci Aviyor, ikinci Turis, üçüncü Avaz, dördüncü Uguz, beşinci Biz-l, altıncı T-r-na, yedinci Hazar, sekizinci Yanur, dokuzuncu B-lg-r, onuncu Savar. Ben (oğulların) yedincisi olan Hazar'ın oğullarından (geliyorum). Bende yazılıdır ki, atalarım sayıca daha az olduğunda, Allah-u Tekaddes ona güç, kuvvet ve metanet vermiştir. Onlar kendilerinden güçlü ve kuvvetli pek çok halkla savaş üstüne savaş yaptılar. Tanrı'nın yardımıyla onları kovdular ve ülkelerini aldılar. Bazılarını ise şimdiki güne kadar haraç ödemeye zorladılar. Benim yaşadığım ülkede daha önce V-n-n-t-r-lar⁵⁰ yaşıyordu. Atalarımız Hazarlar onlarla savaştılar. V-n-n-t-r-lar daha çoktu; deniz kıyısındaki kum kadar çoktular, fakat Hazarlar karşısında duramadılar. Ülkelerini bıraktılar ve kaçtılar. Diğerleri onları “Duna” adlı nehre kadar takip ettiler. Şimdi de onlar Kustandina yakınlarında ve “Duna” nehrinde yerleştiler. Hazarlar ise onların ülkesine hala sahiptirler.

Bundan sonra Bulan adlı bir hükümdar ortaya çıkıncaya kadar aradan nesiller geçti. O bilge ve (Tanrı'dan) korkan, Yaradan'ına bütün kalbiyle hamdeden, Rabb'in kulu bir adamdı. Ülkesinden falcıları ve putperestleri uzaklaştırdı ve Tanrının himaye ve korumasını istedi. Rüyasında ona bir melek göründü ve dedi: “Ey Bulan! Rab beni şunu söylemeye gönderdi: “Oğlum! Duanı duydum ve işte seni takdis ediyorum. Seni(n halkını) çok türetecek ve (sayınızı) çok fazla çoğaltacağım. Hükümdarlığını binlerce kuşak boyu devam ettireceğim ve eline bütün düşmanlarını vereceğim”. O sabah kalktı ve Rabb'ine şükretti. Onu daha fazla saymaya ve kulluk etmeye başladı.

Melek ona ikinci kez göründü ve dedi: “Ey oğlum! Davranışlarını gördüm ve işlerini onayladım. Bütün ruhunla ve gücünle beni izleyeceğini biliyorum. Eğer benim (bu) kanunlarıma ve emirlerime uyacaksan, sana kanun ve kural vermek istiyorum”. O kendisiyle konuşan meleğe cevap verdi: “Rabbim! Sen kalbimdeki niyetleri ve içimi biliyorsun ki ben sadece sana ümit bağladım. Hükmettiğim halk inançsız (insanlardır). Onlar bana ina-

nılar mı bilmiyorum. Eğer bana merhamet ediyorsan onların arasındaki şu beye de görün". Allah-u Tekaddes onun isteğini yerine getirdi ve rüyasında o adama göründü. O sabah kalktı, geldi ve (bunu) hükümdara anlattı, hükümdar da bütün bey ve hizmetçilerini ve bütün halkını topladı. Onların önünde tüm bunları yorumladı. (Yeni) inancı kabul ettiler, gittiler ve Şehina'nın himayesi altına girdiler. Bundan (artık) 340 yıl (geçmiştir).⁵¹

O bir kez daha ona göründü ve dedi: "Ey oğlum! Gökler ve yer beni almıyor. Sen yine de benim adına bir mabet inşa et ve ben orada bulunacağım". O cevap verdi: "Ey kâinatın hâkimi! Biliyorsun ki emrimde gümüş ve altın yok. (Mabedi) neyle yaptıracağım?". O, ona dedi: "Metin ve cesur ol! Halkını ve bütün ordunu al ve "D-ralan" yoluna, Ar-d-vil ülkesine git. İşte sana karşı duranların kalbine korku ve dehşet koydum ve onları eline veriyorum. İşte sana iki ambar hazırladım: Biri gümüşle ve biri altınla dolu. Onları alıyorsun. Ben seninleyim, seni koruyor ve yardım ediyorum ve sen (bu) malı sağ salım (kendine) getiriyor ve onunla benim adıma mabet inşa ediyorsun". O Rabb'e inandı ve söylediği gibi yaptı. Gitti ve pek çok savaş yaptı ve Yaradan'ın yardımıyla zafer kazandı. (O) şehri boşalttı, malını aldı ve sağ salım geri döndü. Bunları (Tanrı'ya) adadı ve bu sayede bir çadır, gemi, şamdan, masa, sunaklar ve kutsal kaplar yaptırdı. Rabb'in merhameti ve Yaradan'ın gücüyle bunlar şimdi bile sağlamdır ve benim kullanımında korunmaktadır.

Bundan sonra onunla ilgili söylenti yeryüzüne yayıldı. Edom hükümdarı ve İsmail oğullarının hükümdarı bunu duydular ve kendi ulak ve elçilerini mebzul malla ve çok sayıda hediyeyle kendi bilgeleriyle hükümdara kendi inançlarına meyletmesi için gönderdiler. Fakat hükümdar bilgeydi. Ruhu onun Tanrısı olan Rabb'in yaşam tomarında bağlı olsun! İsrail oğullarından (da) bilgelerin getirtilmesini emretti. İyi öğrendi, inceledi ve tarttı. (Daha sonra) onları kendi inançları hakkında tartışmaları için birlikte görüştü. Onlar birbirlerinin sözlerini çürüttüler ve (herhangi) bir inanç üzerinde birleşemediler. Hükümdar bunu gördüğünde onlara dedi: "Şimdi evinize gidin, üçüncü gün gelin". Onlar evlerine gittiler.

Diğer gün hükümdar Edom hükümdarının rahibini çağırdı ve ona dedi: "Biliyorum ki, Edom'un hükümdarı bütün hükümdarlardan daha büyüktür ve inancı güzel ve saygın bir inançtır. Ben (artık) senin inancını sevdim. Ancak bir sorumu cevaplamanı istiyorum. Gerçeği söyle; ben de seni affedeyim ve saygı göstereyim. Eğer İsrail inancını ve İsmail oğullarının inancını alacak olursak, hangisi daha iyidir, söyler misin?" Rahip cevap verdi ve dedi: "Hükümdar yüzyıl yaşasın! Eğer inançla ilgili sorarsan dünyada İsrail inancına benzer inanç yoktur. Allah-u Tekaddes bütün halklar

ve kabileler içinde İsrail'i seçti; onu "benim ilkim" olarak adlandırdı. Onlar için büyük mucizeler yaptı; Mısır ülkesinden çıkardı ve Firavun'un elinden ve Mısırlılardan kurtardı. Deniz parçaları arasında karadan geçirdi; takipçilerini ise denizin derinliklerinde boğdu. Açlıklarını bastırmak için isteklerini azalttı ve susuzluklarını gidermek için kayadan su verdi. Kenan toprağına geçirinceye ve onlar O'na mabet inşa edinceye dek onlara ateşten ve ahvden kanun verdi. Bundan sonra onlar (O'na karşı) isyan ettiler, günah işlediler ve inancı bozdular. O da onlardan nefret etti ve sürgüne gönderdi; onları kendi sùretinden mahrum etti ve her bir tarafa dağıttı. Eğer böyle olmasaydı dünyada İsrail gibi inanç olmazdı. İsrail'le (inancıyla) İsmail oğullarının (bu) inancı nedir? Ne Cumartesi, ne bayramlar, ne emirler, ne de kanunlar var. Onlar her pislığı, deve ve at etini, köpek etini, her çürümüşü ve her sürüngenin etini yerler. İsmail oğullarının inancı (gerçek) inanç değildir; yeryüzünün (diğer) halklarının inançlarına benzer". Hükümdar ona cevap verdi ve dedi: "Sen bu sözlerini gerçeğe göre söyledin. Ben de sana merhamet gösteriyor ve saygıyla Edom'un hükümdarına gönderiyorum".

İkinci gün hükümdar (haber) gönderdi ve İsmail oğulları hükümdarının Kadı'sını çağırdı ve ona dedi: "Sana bir şey soruyorum. Gerçeği söyle ve (hiçbir şey) gizleme: Eğer Hıristiyan ve Yahudi inançlarını alacak olursak, hangisi sana daha iyi gelir?" Kadı ona cevap verdi: "Yahudi inancı gerçek inançtır. Onların emir ve kanunları var. Ama günah işlediklerinde Allah-u Tekaddes onlara öfkeleni ve onları düşmanlarının eline verdi. Fakat kefareti ve kurtuluş onlar üzerine (kalır). Hıristiyanların inancı (gerçek) inanç değildir. Onlar domuzu ve her pislığı yerler. Kendi ellerinin ürününe eğilirler ve (kurtuluş) ümitleri yoktur". Hükümdar ona cevap verdi ve dedi: "Sen gerçeği söyledin, ben de sana merhamet gösteriyorum".

Üçüncü gün onları birlikte çağırdı ve dedi: "Konuşun, tartışın ve bana hangi inancın iyi olduğunu açıklayın". Onlar (konuşmaya) başladılar ve tartıştılar ve hükümdar (sonunda) rahibe dönüp şunları söyleyinceye dek kendi sözlerini onaylatamadılar: "Sen ne dersin? Eğer Yahudi ve İsmail oğullarının inancını alacak olursak, hangisi (daha) saygındır?" Rahip cevap verdi ve dedi: "İsrail'in inancı İsmail oğullarının inancından daha saygındır". Hükümdar (sonra) Kadı'ya sordu ve dedi: "Sen ne dersin? Eğer Hıristiyan inancını ve İsrail'in inancını alırsak, hangisi (daha) saygındır?" Kadı cevap verdi ve (ona) dedi: "İsrail'in inancı daha saygındır". O zaman hükümdar cevap verdi ve (onlara) dedi: "Eğer (artık) sizin kendi ağzımızla itiraf ettiğiniz gibi İsrail'in inancı (daha) saygınsa, ben de (artık) Allah'ın merhametiyle, yüce olanın gücüyle İbrahim'in inancı (olan) İsrail inancını

(kendime) seçtim. Eğer Rab bana yardım ederse, sizin bana söylediğiniz malı, gümüş ve altını, himayesinden ve iltica ettiğim korumasından ümitli olduğum Tanrım bana zahmetsizce verir. Siz de selamete memleketinize gidiniz”.

O zaman ve sonrasında Kadîr-i Külli Şey ona yardım etti, gücünü pekiştirdi ve kasını güçlendirdi. Kendisi, köleleri ve hizmetkârları ve bütün halkı sünnet oldular. (Sonrasında) (ulakları) gönderdi ve her yerden İsrail bilgelerini getirtti. Onlar da ona (Musa'nın) kanununu açıkladılar ve ona emirleri düzene koydular. Günümüze dek biz bu inanca uyuyoruz. *Allah-u Tekaddes*'in yüzyıllarca zikredilsin! Atalarımın bu inanca girdiği o günden itibaren İsrail'in Tanrısı onların bütün düşmanlarını onlara tabi kıldı ve gerek Edom hükümdarları, gerekse İsmail oğullarının hükümdarları ve yeryüzünün (diğer) halklarının bütün hükümdarları, onların çevresinde yaşayan her halk ve kabileyi devirdi. Hiç kimse onların karşısında yükselmedi; onlar hepsi hizmet etmeye ve haraç ödemeye başladılar.

Bu olaylardan sonra onun oğullarının oğullarından Obadye adında biri hükümdar oldu. O devleti yönetti ve inancı gerektiği şekilde ve kuralına göre tahkim etti. Toplanma ve eğitim evleri inşa etti ve İsrail bilgelerini topladı. Onlara gümüş ve altın verdi, onlar da (ona) (kutsal yazılı) 24 kitabı, Mişna'yı, Talmud'u ve bayram dualarının (hazanlar tarafından kabul edilmiş olan) külliyatlarını açıkladılar. O Tanrı'dan korkan ve kanunu seven, Rabb'in kullarının kulu bir adamdı. Rab ona huzurlu ruh versin!

Ondan sonra Ezekiya'nın oğlu ve ondan sonra Menasse'nin oğlu hükümdarlık yaptı. Ondan sonra Obadye'nin kardeşi Hanukka ve onun oğlu İshak, (sonra) onun oğlu Zebulon, onun oğlu Musa, onun oğlu Nissi, onun oğlu Harun, onun oğlu Menahem, onun oğlu Bünyamin, Harun, hükümdar Harun'un oğlu, hükümdar oğlu hükümdar, hükümdar oğullarının (hükümdar) oğlu olan ben Yusuf. Benim atalarımın tahtına yabancı oturamaz, (sadece) oğul babasının tahtına oturur. (Bu) ülkede onlar olduğu günden itibaren atalarımızın geleneği ve bizim geleneğimiz böyledir. Bu sayede benim devlet tahtımı bütün nesillerin sonuna dek daima koruyacak olan bütün hükümdarlar lütuf göstereceklerdir.

Ülkemi ve mülkümün ne kadar büyüklükte olduğunu da ısrarla sordun. Ben sana G-r-gan denizinin sonunda İtil adında bir nehrin kıyısında yaşadığımı haber veriyorum. (Bu) nehrin başlangıcı doğuya doğru dört aylık yol boyunca uzanmaktadır. (Bu) nehrin civarında bazıları açık alanlarda, diğerleri ise (duvarlarla) tahkim edilmiş kalelerdeki köy ve şehirlerde kalabalık halklar yer almaktadır. İşte onların adları: Bur-t-s,⁵² Bul-g-r,⁵³ S-var,⁵⁴

Arisu,⁵⁵ Ts-r-r-mis,⁵⁶ V-n-n-tit,⁵⁷ S-v-r,⁵⁸ S-l-viyyun.⁵⁹ Her halk (tam olarak) incelenmemiştir ve sayıları yoktur. Hepsi bana hizmet eder ve haraç öder. Buradan sınır G-r-gan'a doğru Huvarez'm'e giden yola dönmektedir. (Bu denizin) kıyısında bir aylık yol boyunca yaşayanların hepsi bana haraç öderler. Daha güney tarafında ise T-d-lu⁶⁰ (ülkesinin) sonunda, (sınırın) 'Kapılar'a (yani) Bab-ül-Ebvab'a döndüğü yerde S-m-n-d-r⁶¹ vardır; denizin kıyısında yer alır. Buradan sınır dağlara döner. B-g-da⁶² (ülkesinin) sonunda Azur,⁶³ S-ridi,⁶⁴ Kitun,⁶⁵ Ar-ku,⁶⁶ Şaula,⁶⁷ S-g-s-r-t,⁶⁸ Al-bus-r,⁶⁹ Uhus-r, Kiarus-r, Tsig-l-g,⁷⁰ Zunih,⁷¹ çok yüksek dağlarda yer alırlar. Afkan⁷² sınırına dek bütün Alanlar,⁷³ Kasa⁷⁴ ülkesinde yaşayanların tümü ve Kiyal,⁷⁵ T-k-t,⁷⁶ G-bul,⁷⁷ bütün (kabileler) Kustandina denizinin sınırına dek iki aylık yol boyunca herkes bana haraç öder. Batı tarafından Ş-r-kil,⁷⁸ S-m-k-r-ts,⁷⁹ K-r-ts,⁸⁰ Sug-ray,⁸¹ Alus,⁸² L-m-b-t,⁸³ B-r-t-nit,⁸⁴ Alubiha,⁸⁵ Kut,⁸⁶ Mank-t,⁸⁷ Bur-k,⁸⁸ Al-ma,⁸⁹ G-ruzin.⁹⁰ Bu (yerler) Kustandina denizinin kıyısında, (onun) batı tarafına doğru yer almaktadır. Buradan sınır kuzey tarafı yönüne, B-ts-ra⁹¹ adındaki (ülkeye) doğru döner. Onlar Va-g-z⁹² adındaki nehrin civarında yer almıştır. Duvarları olmayan açık yerlerde yaşarlar; göçerler ve H-g-riim⁹³ (bölgesinin) sınırına dek bozkırda otururlar. Deniz kıyısındaki kumların çokluğu kadar çokturlar. Hepsi (bana) hizmet eder ve haraç öderler. Onların yerleşme ve yaşam yerleri dört aylık yol ölçüsünde uzanmaktadır.

Bil ve düşün ki, ben Yaradan'ın gücüyle nehrin ağzında yaşıyorum. Nehrin ağzını koruyor ve gemilerle gelen, İsmail oğullarına ulaşmak için deniz yolunu kullanan Rusları ve (daha da kesin olarak) kara üzerinden 'Kapılar'a gelmeye çalışan düşmanları(nı) bırakmıyorum. Onlarla savaşıyorum. Eğer onları bir saat (rahat) bıraksam, İsmail oğullarının bütün ülkesini Bağdat'a ve ... ülkesine kadar tahrip ederlerdi. Benim sınırlarım ve devletimin iktidarı buraya dek (uzanır).

Bana yaşadığım yeri de soruyorsun. Bil ki, Yaradan'ın yardımıyla bu nehirde yaşıyorum ve onda üç şehir bulunmaktadır. (Onlardan) birinde hatun yaşıyor. Bu benim doğduğum şehirdir. Büyüktür, 50'ye 50 fersah uzunluğa (ve genişliğe) sahiptir; bir daireyi tasvir etmektedir, daire biçiminde yer almıştır. İkinci şehirde Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar yaşar ve bunların yanı sıra her halktan köleler vardır. Burası orta büyüklüktedir, sekize sekiz fersah uzunluğa ve genişliğe sahiptir. Üçüncü şehirde ben (kendim), beylerim, köle ve hizmetkârlarım ve bana sakilik yapan yakınlarım yaşıyor. Burası daire biçiminde yer almıştır, üç fersah uzunluğa ve genişliğe sahiptir. Bu duvarların arasından nehir geçer. Bu kış günlerindeki ikametgâhımdır. Nisan ayından itibaren biz şehirden çıkarız ve

hepimiz kendi bağ ve tarlamıza ve kendi işimize gideriz. Soylarımızdan her biri kendi atalarından (aldığı) (miras) mülke sahiptir. Onlar bu yerde kalır, (oraya) giderler ve oranın sınırlarında kalırlar. Ben ise, beylerim ve kölelerimle çıkarım ve V-d-şan⁹⁴ adı verilen büyük nehre ulaşınca dek 20 fersahlık yol boyunca gideriz. Buradan da endişesiz ve korkusuzca şehrimizin sonuna gelinceye dek (ülkemizin) çevresini dolaşyoruz. Kislev ayının⁹⁵ sonunda, Hanukka⁹⁶ (bayramı) günlerinde şehrimize geliriz. Bulduğumuz bölgenin ölçüleri ve durduğumuz yerler böyledir. (Bizim) ülke çok yağmur almıyor, (fakat) nehirleri ve kaynakları boldur; nehirlerinden de çok çok balık... (Bizim) ülke bereketlidir; çok tarla, çayır ve... Sayısı bilinmez. Bütün bunlar (bizim) nehirden sulanırlar ve (bizim) nehirden bitki alırlar. Sana yaşadığım ülkenin sınır ölçülerini de bildiriyorum. Doğu tarafına G-r-gan denizine dek 20 fersahlık yola uzanmaktadır. Güney tarafında doğru Ug-ru adındaki büyük nehre dek 30 fersahlık yol vardır. Batı tarafına doğru Ug-ru'dan çıkan Buzan nehrine dek 30 fersahdır. Kuzey tarafına doğru G-r-gan denizine doğru (akan) nehrin yamaçlarına ve Buzan'a dek 20 fersahlık yol vardır. Ben bir adada yaşıyorum; tarlalarım ve bağlarım ve bana gereken her şey adada bulunmaktadır. Kudretli Tanrı'nın yardımıyla rahat bir şekilde yaşıyorum.

Sen ayrıca "harika sonu" kastederek sormuşsun. Bizim gözlerimiz yöneldi.

Açıklamalar

- ¹ Togarma İsrailiyat'ta Türklerin atası olarak bilinir ve Ortaçağ Musevi kaynaklarında, dolayısıyla onlara dayanan İslam eserlerinde Türk ülkelerini anlatır. Aşağıda geçeceği üzere, Yafesoğullarından bir atanın adıdır. Öte yandan, Gürcü ve Ermeni kaynaklarının da bu ismi kendi ataları olarak benimsedikleri ve tüm Kafkas halklarının atası yaptıkları görülür (Gürcistan Tarihi: 1; Thomson 1996: 2, 13-14). 12. yy sonunda Orta Avrupa'dan gelip Kırım ve Kafkaslar üzerinden Bağdat'a giden Ratisbonlu Petahiya da Togarma'dan Gürcü ülkesi olarak bahseder (Petachia of Ratisbon 1856: 7; Artamonov 2004: 573; Shapira 2007: 322). Hasday mektubunda kağana 'Hazar hükümdarı' diye hitap eder; kağan ise cevaben 'Togarma' tabirini kullanır. Burada, Kokovtsov'un dikkat çektiği üzere (1932: 72), Hasday'ın ona Hazar hükümdarı demesine mukabil, onun Togarma diye cevaplamasında kendisini sadece Hazarların değil, aynı soydan gelen tüm ulusların hükümdarı olarak sunma çabası vardır. Bir bakıma kendisini daha geniş bir topluluğun temsilcisi ve Turan tahtının varisi olarak görmektedir.
- ² Nemets, Slavların dilinde Alman. Slav kelimesinin tahminen 'söz, konuşma' köküne gitmesine nazire olarak, bu kelime aslen 'dilsiz, ahraz' anlamına gelmektedir (Fasmer 1987: 62; Skok 1971: 516-517). Macarlar da komşu Slavlardan aldıkları bu kelimeyi benimsemişlerdir. Osmanlı döneminde Avusturyalılar için kullanılan 'Nemçe' tabiri bu kelimeye gider. Burada ilginç olan şey, bu kadar erken bir tarihte Slav etkisinin Hazar'a

ulaşmış olmasıdır. Zira Hazar'ın ilişkide olduğu Ruslar o dönemde henüz İsveçli bir topluluktu ve Almanlara Nemets demeleri beklenemez. Hazarların bunu daha önce Slavca konuşan unsurlardan doğrudan veya Macarlar aracılığıyla aldıkları düşünülebilir.

- ³ Hıristiyanlar Yahudilerin Hz. İsa'ya yaptıklarının cezası olarak dağıtıldıklarını ve devletsiz bırakıldıklarını söylerlerdi. İslam'da devletsiz bırakılma iddiası olmamakla birlikte, günahları sebebiyle yeryüzüne dağıtıldıklarına inanılır. Burada, Hasday'ın mektubundan sezilen havanın işaret ettiği üzere, bir Musevi devletin varlığı her yerde Yahudilere kuvve-i maneviye sağlamış gözüküyor.
- ⁴ Uzun Nüsha ve Barselonalı Yehuda 'Aviyor' derler. Harkavy'den alıntılanan Kokovtsov, "muhtemelen İber veya da Ugor" der (1932: 75). Gürcüler ve diğer akraba kavimlerin atalarını işaret eden İber olması zor gözüküyor, çünkü liste Türkçe konuşan, kültür olarak da bozkıra ait toplulukları içeriyor gözükür. Öbür türlü, burada Gürcülerden önce Alanları bulmamız gerekirdi. Hatta listede bildiğimiz bir ifadeyle Macarların geçmeyişi dahi büyük rahatsızlık uyandırmaktadır. Bunun 'Onugor' kelimesinin bozulmuş biçiminin olması beklenirdi ama aşağıda geçeceği üzere bu kelime Uzun Nüsha'da v-n-n-t-r olarak geçmektedir. Burada 'Ugor' kelimesi de saklıdır ve 'Aviyor' yahut 'Agiyor' gibi bir biçimi hiçbir şekilde içermez. Ayrıca, aynı kavim olmasalar da, tarihi sebeplerle bunun eşanlı haline gelen 'Bulgar' kelimesi listede geçmektedir; herhalde tekrardan kaçınılacaktır. *Kenize Mektubu*'ndaki kavim adlarının gösterdiği gibi, Hazarlar çevrelerindeki halkları bizce hiç bilinmeyen biçimlerde adlandırmış olabilirler.
- ⁵ Uzun Nüsha 'Tudis' ve Barselonalı Yehuda 'Turis' derler. İbranicede ט (reş) ve ט (dalet) harflerinin birbirine çok benzemesi sebebiyle Uzun Nüsha'da bir yanlış yazım gözüküyor. Yafesoğulları arasında ismi nadiren Türklere (Dânişmend 2006: 113-116) ve Batı'daki çalışmalarda çoğunlukla Traklara (Bullinger 2000: 15; Gmirkin 2006: 150) bağlanan, bazen de Farsların atası sayılan (Kantor 2005: 52) bir Tiras vardır. Bu listede Türk kelimesinin geçmeyişi düşündürücüdür. *Kenize Mektubu*'ndan Hazarların da Oğuzlara Ruslar gibi 'Türk' (Turku) dediğini anlıyoruz (Karatay 2008: 10-11, 14). Oğuz ise aşağıda geçiyor gözükür. Ancak her iki nüshada ve Barselonalı da farklı biçimler sözkonusudur. Burada Tiras ile Türk anlatıldı ise, aşağıda Oğuz geçmeyebilir. Nitekim bundan kısa bir süre sonra yazılan *Yosippon Kitabı* adlı İbranice eserde 'Türk' geçer ama 'Oğuz' anılmaz (Kokovtsov 1932: 75). Harkavy'nin bunu Kırım'ın eski halkı Taurlara bağlama önerisi (Kokovtsov 1932: 75) uzak bir ihtimal olarak kalıyor. Bunun yerine İbn Rusteh ve Avfi'nin bahsettikleri Kafkas dağlarının Tulasları (Şeşen 1998: 36, 93) daha uygun olurdu, üstelik bunlar Kağan Yusuf zamanında Hazarların çağdaşı idiler.
- ⁶ Uzun Nüsha 'Avaz' ve Barselonalı Yehuda 'Azah' derler. Buradaki son harfler İbranicede karıştırılabilir cinstendir. Bunu kısa Nüsha'daki gibi 'Avar' okumak doğrusu gözüküyor, lakin Türk asıllı olmayan Dağıstan'daki Serir ülkesinin halkı olan Avarlar akla geliyor. Bu ise kağanın ısrarla Türkçe konuşanları seçme anlayışıyla uyumuyor. Harkavy önce burada Türk Avarları görüp öyle okuduysa da, daha sonra çaymış ve kelimeyi 'Avaz' okuyup "bilinmeyen bir halk" olarak bırakmıştır (Kokovtsov 1932: 75). Takip eden isimlerden göreceğimiz üzere, bu liste eski ve Yusuf zamanında ortadan kalkmış boyları da içermekteydi. 8. yy sonuna kadar etkin ve devletli olan bir boyun burada yer almama-

- sını düşünemeyiz. Avar devleti Hazar'ın çağdaşydı ve Hazarlar kuşkusuz onları listelerine almak için gerekli soybilgisine sahiptiler.
- ⁷ Uzun Nüsha 'Uguz' ve Barselonalı Yehuda 'Avin' (veya 'Uyan') derler. İbranicede ׀ (nun) ve ׀ (zayn) harfleri birbirine çok benzer ve yazımda kolayca karışıklık olabilir. Burada 'Oğuz' görmek makuldür. Eğer yukarıda Tiras geçiyor ve doğrudan Türk kastediliyorsa, işbu kelime açıkta kalacaktır. Bu durumda 'Ugin' biçimini bir Bulgar uruğu olan 'Ugain' ile (Golden 2006a: 290) eşleyebiliriz.
- ⁸ Her üç eserde de aynı biçimde geçer. Kokovtsov *Kenize Mektubu*'nda geçen Pynynl kavim adını Peçenek'e çevirir (1932: 117). Bunu koşut bir yazım olarak görebiliriz ama tamamen farklı iki mektupta da aynı hatanın olması beklenemez, zira burada tespit ettiğimiz şey Hazar söyleniş değİL, yazım hatasıdır. Harkavy'nin belirttiği gibi Barsil aramız (Kokovtsov 1932: 75) makul gözüküyor. Yazılışların ittifak halinde oluşu böyle bir okumayı şüpheli bıraksa da, bulunması gereken Barsil kelimesinin başka türlü yokluğu daha fazla rahatsız edicidir. Hazar kağanları anneannelerinden birinin bu kavimden oluşunu hatırlamalıydılar. Bu isimde ׀ harfinin düşüşü nadirattan değıldir. Ermeni kaynaklarında *Basilk* biçimi geçer (Moses Khorenats'i 1978: 200, 211, 236, 237). Barsillerin yeni bir incelemesini Zuckerman (2007: 421-426) yapmıştır.
- ⁹ Uzun Nüsha ve Barselonalı Yehuda da aynı şekilde yazarlar. Harkavy, Konstantinos Porphyrogenitus'un verdiği Macar boy ismi 'Tarian'ı görmek ister (Kokovtsov 1932: 75). Macarların kendileri veya daha büyük boyları yokken, çok önemli olmadığı anlaşılan Taryan kabilesinin burada geçmesi zor olabilir. Kafkasların kuzeyinde yaşayıp 6. yy'ın ikinci yarısında Göktürklerden kaçarak Avarlara sığınan Tarniak boyunun (Golden 2006a: 115, 129) kastedilmesi de mümkündür.
- ¹⁰ Uzun Nüsha 'Yanur' ve Barselonalı Yehuda 'Uz-r' derler. Harkavy'nin belirttiği gibi Güney Kafkaslı 'Zanar' (aslında Tzan > Çan) halkını görmeye (Kokovtsov 1932: 75) kıyas imkân vermiyor. Zira bunlar Hazarların hiçbir şekilde temasta bulunmadığı, alabildiğine uzakta (Rize çevresi) yaşayan ve tarihte rolleri bulunmamış küçük bir topluluktur. Eğer kelimenin başında ׀ (zayn) ve ona benzemeyen ' (yod) harfleri karıştıysa, ortasında da ׀ (nun) ve ׀ (zayn) harflerinin karıştığını düşünebiliriz. Bu ise bizi Oğuz boyu Yazur'a götürecektir. Sarmatların 'Yazig' boyunun yanında, Peçenek ve Kıpçaklarda da 'Yazı' boyuna rastlanır (bk. Karatay 2004: 7). Bu durum sözkonusu boyun Oğuz birliğine katılmadan önce Batı bozkırlarında etkin olduğunu göstermektedir. Belki bundan da olası bir açıklama ise İdil Bulgar'a bağlı 'Yuvar' boyunun ismidir (Pritsak 2002: 511-512).
- ¹¹ Uzun Nüsha 'B-l-g-r' ve Barselonalı Yehuda 'B-l-ga' derler. Buradaki vurgunun İdil Bulgar'a olduğuna rahatlıkla hükmedebiliriz. Kağan, Hazar tarihinin ilk günlerinde Hazarlarca yenilip dağıtılan Büyük Bulgar'ı diğer adları olan Onoğurla anıyor. Çağdaşları olan İdil ve Tuna Bulgarlarının ayrı kökten geldiğini kuşkusuz biliyordu. Belki de muhababında kafa karışıklığına yol açmamak için kısaca Onoğur diye geçiyor, şecerede mükerrer kavim olmaması için Onoğur'u listeye almıyor (bkz. 4. dipyazı) ve kalan tüm istifhamları muhababının tecessüsüne havale ediyor.

- ¹² Sabirlerden gelen haberlerin kesilmesinden sonra aynı bölgeden ve aynı halktan Hazarlarla dair haberlerin gelmesine ve kimi kaynaklarda bunların eşanlımlı kullanımına dikkat çeken Artamonov, Hazarların etnik kökeninin en azından bir kısmının Sabirlere dayandığı tespitinde son derece haklı gözüküyor (2004: 171-172). Velakin burada bir ayırım var ve kökleri aynı yere gitse de Hazarları Sabirler dışında bir topluluk olarak görmek durumundayız.
- ¹³ Uzun Nüsha'da bu halkın ismi verilmektedir. Burada eğer ilk Göktürk fethine değilse, 670'lerin sonundaki Bulgar-Hazar savaşlarına temas edilmektedir. Yalnız, Kağan'ın Aşağı İdil'deki başkenti ve Eski Hazar adlayabileceğimiz Dağıstan'daki arazi Bulgarlardan alınmamış, doğrudan Göktürklerden miras kalmıştır. Eğer buralar kastediliyorsa, bahsedilen savaş Göktürklerle Onoğurların 570'lerdeki savaşlarıdır. Bu esnada Hazar yoktu ama onların kendilerini doğrudan Göktürk mirasçısı olarak görmelerine örnek teşkil etmesi açısından bu ibare ilginçtir. Büyük Bulgar devletinden alınan arazi Orta Kafkas, Aşağı Don ve Kuban boylarındaki bölgelerdir. Yenilen düşmanların Tuna boylarına gittiğinin söylenmesi ilk bakışta 670'lerin anlatıldığını kesin olarak gösterir gibiyse de, tarihi coğrafyanın sorgulanması 570'ler ihtimalini de göz önüne almamızı hatırlatır. Belki birleşik bir haber sunulmaktadır.
- ¹⁴ Aş. bkz. Tuna nehri.
- ¹⁵ Hazarlara boyun eğmeyen Asparuk idaresindeki mağlup Bulgarların 679 senesinde Dobruca'ya gidişleri ve Tuna'nın ağzında Bizanslıları yenerek yurt tutuşları anlatılıyor.
- ¹⁶ İsmi eski Türkçede 'geyik' olarak açıklanır (Golden 2006b: 196-197; Shapira 1998-1999: 233).
- ¹⁷ Bu melek iki kaynaktan daha geçmektedir. Kağanın bu mektubunu ve ayrıca *Hazar Kitabı* ve *Tarihler* adlı bize ulaşmayan kitapları gören 12. yy yazarı Yehuda Halevi (Judah Halevi 1946: 31) ve bu hikayeyi kulaktan dolma bilgilerle Bağdat'ta duyup seyahatnamesinde bize aktaran Ratisbonlu Petahya (Petachia of Ratisbon (1856: 47).
- ¹⁸ *Kenize Mektubu*'nda Musevileşmenin önünü açan kişi, kahramanlığı sebebiyle başkomutan olarak atanan bir Yahudi'dir (Karatay 2008: 5-6). Bu mektupta bir büyük beyden bahsedilir ama bu Yahudi'nin mi, yoksa başka birinin mi olduğu açık değildir. Kanaatimiz büyük beyin o Yahudi olduğu şeklindedir.
- ¹⁹ Şehina: Makam anlamında olup, Tanrı'yı kastedmektedir (Kokovtsov 1932: 76). Bazı İngilizce çalışmalarda bu kelime *Kadir* ('Almighty') ismiyle çevrilir.
- ²⁰ Uzun Nüsha'da 'D-ralan' geçer. Muhtemelen bu doğrudan ve sadece bundan bir çıkarım yapabiliriz. Kafkaslardan güneye iki yol olduğu için, akla Orta Kafkaslardaki Daryal geçidi (Daryalan < Dar-ı Alan) geliyor (Kokovtsov 1932: 77). Buradan Tiflis bölgesine gelinir ve Azerbaycan'ın batısına inilir. Zaten Uzun Nüsha bunu bir yol olarak göstermektedir. Takip eden isim ise ikinci hedefi göstermektedir.
- ²¹ Uzun Nüsha'da Ar-d-vil geçer ki, yine doğru biçim bu olsa gerek, zira o dönemde Hazar'ın güneyindeki memleketlerin en önemli kenti olan, Müslümanların idari ve askeri merkezi Erdebil'e işaret eder (Kokovtsov 1932: 77).

- ²² Burada işaret edilen savaş 730 yılında Erdebil ovasında gerçekleşmiş olup, Hazar ordularıyla ünlü İslam komutanı Cerrah ibn Abdullah el-Hakemî idaresindeki Müslümanlar karşılaşmışlar, savaşta Hazarlar galip gelmiş ve bu ünlü komutan şehit olmuştur (Dunlop 2008: 84-86).
- ²³ Başlangıçta Filistin'de Ölü Deniz kıyısındaki İdumania halkının İbranice söylenişi olan kelime, zamanla Roma'yı ve dolayısıyla Bizans'ı anlatır olmuştur. Kelime zamanla Hıristiyan manası da kazanmıştır (Zeitlin 1970: 262-263).
- ²⁴ Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'e gönderme ile Arapları, dolayısıyla Müslümanları anlatıyor.
- ²⁵ Burada bir 'resmî tarih' oyunu görülmektedir. Müslümanların onların Azerbaycan'a saldırısına kızmayıp da, Musevileşmelerine kızmaları tutarlı değil. Hazar'daki Musevilikle ilgili İslam haberleri bu devletin ancak son 60 yılında gelir. Batı kaynaklarında ise tek biri haricinde hiçbir Musevilik atfı bulunmaz. Buradaki vakayı Erdebil savaşının intikamı olarak Mervan ibn Abdülmelik'in 737 yılında tüm Hazar ülkesini işgal etmesi ve kağanın kurtuluş çaresi olarak İslam'ı kabul etmesini sunması olarak okumalıyız. Bu davete yerli Yahudilerle Bizans'ın tepkisi de gecikmemiş olmalıdır. Kağan, İslam ordusu geri çekilince inancından caymıştır. Buradaki İslam'a davetin uyarıcısı Musevileşme değildir. Üstelik bir asra yakın devam eden İslam-Hazar savaşları 737'de neredeyse bitmiştir. Yani o günlerde bir Musevileşme unsuru var idiyse, ancak savaşları bitirmeye yaramıştır. Aynı *Kenize Mektubu*'nda olduğu gibi, dışarıdan kimsenin haberi olmaksızın sessiz sedasız gerçekleşen Hazar Musevileşmesi çok önemli bir uluslararası hadise olarak sunuluyor. Buna karşılık yenilgiler ve gerçek sebepler anlatılmıyor. Bu konudaki en yeni çalışma halen baskıda olan "Hazar'ın Musevileşme Tarihi" adlı makalemizdir ve konu ayrıntılı incelenmiştir.
- ²⁶ Eski kaynaklarda fazla geçmeyen ama eski İsrail kültüründe çok önemli bir kavram. Kelimenin 'ışıklar' anlamına geldiği sanılıyor ama kesin kökeni de bilinmiyor. Thummim 'kemalat' kelimesiyle birlikte kullanılır ve kısaca Tanrı'dan ilham almak için bir tefekkür süreci olarak değerlendirilebilir. Bunun eski bir kâhinlik kalıntısı olduğu ve kehanet esnasında bazı maddi öğelerin kullanıldığı düşünülür (Dam 1997: 131 vd.).
- ²⁷ Burada Yusuf çağdaş bir kullanım yapıyor. Kendi zamanında ülkesindeki Müslümanların işine bakan iki kadı bulunuyordu. Bundan İslam kaynakları bolca bahseder (Şeşen 1998: 46, 70, 139, 150, 156, 165).
- ²⁸ Bu tartışmadan *Kenize Mektubu*'nda, Endülüslü yazar Bekri'de ve Konstantinos Kiril'in *Hayat*'ında da bahsedilir. *Kenize Mektubu* aynı makamda bir tartışmadan bahseder ama hiç ayrıntıya girmez. Kısaca eski bilgilerin açıklanmasında Yahudi temsilciler daha becerikli davranırlar ve yarışmayı kazanırlar. Kaynağı belki de Mesûdî'nin bize ulaşmayan eseri olan Bekri'ye göre Yahudi yarışmacı Hıristiyan'ı yener, Müslüman'ı ise yenemeyeceğini bildiği için gizlice öldürtür. Bu haberde zaman tayini mümkün gözüküyor. Konstantinos'un hayatını anlatan risaledeki bilgi ise kesin bir tarih veriyor: 861 yılı yaz ayları. Burada galip kesinlikle Hıristiyan temsilci olan Konstantinos'tur ama kağan bir türlü Hıristiyanlığı kabule yanaşmaz (incelemeler için bkz. Artamonov 2004: 343-373;

Dunlop 2008: 101-184; Zuckerman 2005: 71-81; Karatay 2008: 6-8). Bu son haberi ve olayı diğerlerinden ayırmak durumundayız.

²⁹ Obadye'nin ıslahatları konusu geçişi tartışmalı hale getirmiş, bir ikinci geçiş kavramı ortaya çıkmıştır. Buna göre, Bulan'ın yarım bıraktığı yerden torunu Obadye devam etmiş ve devletin tam Musevileşmesi sağlanmıştır. Ancak bunda da sorun vardır. Tam Musevileşmenin hiçbir zaman sağlanmadığı iyi biliniyor. Öte yandan, Bulan Museviliği kabul etti ve bu mektupta yer aldığı gibi dışarıdan din adamları da getirerek şeriatı tam yerleştirdi ise, Obadye'nin ıslahatlarının sebebi neydi? Bu tutarsızlık kimi bilgileri, Yehuda bin Barzillay'da adının geçmemesinden de cesaretle, Obadye'nin varlığını redde kadar sürüklemiştir (Golden ve Novoseltsev'i izleyen Zuckerman 2005: 86-87). Bizim önerimiz ise Bulan'ın Musevileri onaylayarak İslam'dan döndüğü, ama bu dini de ülkede tam olarak yerleştirmede olduğu şeklindedir. Onun oğlunun adı verilmiyor. Gereksiz yere Yusuf'a kadarki kağanlar sayılırken, Musevileşmenin başlangıcındaki kişinin adı geçmiyor. Onu zikretmekte isteksizliği ancak Musevi olmayışı, belki de karşı bir tutum sergilemesiyle açıklayabiliriz. Belki de adını dedesinin koyduğu Obadye ise Bulan'ın tercihini tutup yükseltmiş, ülke idaresini kalıcı olarak Musevileştirmiştir. Bulan'ın zamanı 730'lar ve sonrasına sarkıyorsa, Obadye zamanı da aynı yüzyılın son demlerine doğru sarkacaktır. Bu ise en güvenilir habercimiz olan Mesûdî ve büyük ölçüde ona dayanan kaynakların Musevileşme için neden Harun Reşit dönemini verdiklerini açıklayacaktır. İlginç şekilde, bu ara dönemde Müslümanların ve Bizanslıların Hazar'dan gelin alma işleri vardır ve ayrıca koyu Hıristiyan bir Gürcü prens bir süreliğine Hazar'a sığınmıştır. Bu olaylarla ilgili haberlerin hiçbirinde en ufak bir Musevilik göndermesi bulunmaz. Dolayısıyla, adına iki aşamalı geçiş dememizin yanlış olacağı, hemen bütün benzer örneklerde görülen bir durumla karşı karşıyayız. Yeni din çarçabuk benimsenmiyor ve gösterilen tepki neredeyse istisnasız olarak bir sonraki yöneticiyi eski dinden seçtiriyor. Latin mukadderat değişmiyor ve yeni dinin mensupları toparlanarak iktidarı tekrar alıyor ve artık telakkilerini kamuoyunda kalıcılaştırıyorlar. Ayrıntılı tablillerimiz "Hazar'ın Musevileşme Tarihi" başlıklı makalemizde bulunabilir.

³⁰ Rabbici mezhebe göre, İbranice kısaltma ile *Tanakh* olarak adlanan (T: *Torah* 'Tevrat'; N: *Nevi'im* 'Peygamberler', Kh: *Khetwim* 'Yazılar') üç kutsal metni oluşturan toplam 24 kitap (Bridger & Wolk 1976: 55).

³¹ Musevilerin en eski kanunlar mecmuası. MÖ 450'lerden başlayarak MS 200'lere kadarki bir süreçte toplanmış ve yazılmış olan kanunları içerir (Bridger & Wolk 1976: 324-325).

³² Mişna ve ona bağlı tartışmalar üzerinden MS 500 civarında derlenen Gemara adlı kanun kitaplarının ortak adı (Bridger & Wolk 1976: 475). Rabbici mezhebin itikadı bu esere dayanır ve bu yüzden bu mezhebe Talmudçu da denir. Bu ifadeler Hazarların Karay değil, Talmud mezhebini benimsediklerini göstermektedir.

³³ Uzun Nüsha'da Nissi'den sonra bir Harun vardır. İki liste arasındaki tek fark bundan ibarettir.

³⁴ Hazar denizinin güneydoğu sahilindeki Cürcan eyaletinin ismine binaen bu deniz çoğunlukla öyle adlanmıştır. Ptolemeus'tan alınan Hyrcania Denizi tabiri Hazar'da benim-

senmiş gözükiyor ki, *Kenize Mektubu*'nda Yunancadan nakil ile Arkanus biçiminde geçer (Karatay 2008: 13). Burada ise kelimenin yazımından İslam coğrafya dili benimsenmiş gözükiyor.

- ³⁵ 'Kapıların Kapısı' olan Derbent Geçidi. Avrasya güçlerince hemen hiç denenmeyen Karadeniz sahilini ayrı tutarsak, Kafkasların güneyi ile kuzeyi arasındaki iki bağlantı noktasından biri. Yukarıdaki hüküm burada da geçerli ve hükümdar muhakkak kendi dillerinde özgün bir adının olmasına rağmen, burayı Arapça ismi ile anıyor. *Kenize Mektubu*'nun yazarı muhatabıyla daha iyi anlaşabilmek için Ptolemeus ağzını benimsemişken, Yusuf'un aynı amaçlarla İslami ıstılaha yönelmesi dikkat çekici. Bu yüzden bu isimsiz mektubun da Endülü's'e gönderildiğine dair kuşularımıza bir yenisi ekleniyor. Muhatablar farklı olmak durumunda ve daha önce de bu mektubun neşrinde ifade ettiğimiz gibi, *Kenize Mektubu* daha ziyade Mısır'a gönderilmiş gibi duruyor.
- ³⁶ Karadeniz Eski Yunanlılar tarafından 'misafirsever' veya 'misafirsevmez yol' olarak adlandırılmış, buradaki 'yol'u ifade eden Pontus kelimesi daha sonra Müslümanlar ve Ruslar da dâhil pek çok halkın dilinde bu denizin adı haline gelmiştir. Ancak zengin İslam coğrafya geleneğinde bu deniz için tek bir isim yerleşmemiş, herkes kendi keyfince bir isim benimsemiştir. 'Bahr-i Buntûs' dışındaki isimler hep Bahr-i Rûm, Bahr-i Rûs, Bahri Gurz (Gürcü) ve Bahr-i Arminiyye gibi çevredeki halklara ithafen verilmiştir. Ancak bu kaynakların bildiğimiz kadarıyla hiçbirinde 'Konstantiniyye Denizi' ifadesi çok fazla geçmez. Karadeniz'de neredeyse Bizanslılar kadar kıyası olan Hazarların hem de düşmanlarına ait olan bu ismi kullanmalarına anlam vermek zordur. Diğer Hazar belgesi olan *Kenize Mektubu*'nda ise buraya 'Büyük Deniz' denir. Geniş bir inceleme için bkz. Karatay 2009. Kokovtsov bu mektuptaki kullanımı Araplara maleder (1932: 82).
- ³⁷ Büyük ihtimalle Basean halkını işaret etmektedir (Kokovtsov 1932: 82). Bir yadigarı Erzurum'da Pasinler'in isminde saklı olan bu budun adı, Horenli Musa'nın *Ermeni Tarihi*'nde Bulgarlarla bağlantılı olarak geçer ve Bulgar Türklerinden bir kısmının Kafkasların kuzeyinden getirilerek Erzurum-kars arasına yerleştirildiği anlatılır (Moses Khorents'i 1978: 135-136). Konunun geniş bir incelemesi "Kuzey Kafkaslardaki Vlundur Bulgar Halkı Üzerine" başlıklı makalemizde yapılmıştır.
- ³⁸ Uzun Nüsha'da 'T-k-t' biçiminde geçer. Her iki biçimi de tanıdık bir kavme bağlamak mümkün gözükmüyor. Bazı değişiklik önerileriyle Oset boyu *Tagaur*'dan Macar vakayinamelerindeki *Dencia*'ya kadar çeşitli öneriler yapılmıştır. Azak kenarındaki İtalyan kolonisi Tana'yı da düşünmek mümkündür (Kokovtsov 1932: 82, 105). Tariften burayı Batı Kafkas bölgesine oturtmak gerektiği çıkıyor.
- ³⁹ Uzun Nüsha'da 'Vag-z' biçiminde geçer. Yug-z biçiminde bir tashih ile Dnyeper'in Türkçe ismi olan Ozu/Özü'ye ulaşılır (Kokovtsov 1932: 82-83; kelimenin incelemesini Golden yapmıştır: 2006b: 288-289).
- ⁴⁰ Havkavy'nin önerdiği 'Yugriim' şeklinde bir düzeltme ile Ugorlar, dolayısıyla Macarlar biçimine ulaşılır (Kokovtsov 1932: 83). Burada harflerin tashihi doğru olsa da, coğrafi bir sıkıntı vardır. Sınırın Özü nehrinden kuzeye döndüğü anlatılıyor; dolayısıyla Kiev istikametine, Slav yurtlarının derinliklerine gidilecektir. Başka bir husus ise, o günlerde

Orta Tuna boylarına yerleşen Macarlar ile Hazarların bağlantısının olmayışı, Dnyeper'in batısındaki, hatta doğusundaki Slav topluluklarının da Hazarlara bağlı olmasının sözkonusu olmayışıdır. Harfler makul düzeltmelerle içinde Ugor saklıyor gözüğe de, belki burada Vindi-im, yani Venedler 'Slavlar' kelimesini görmek daha doğru olacaktır. Eğer Ugor önerisi doğru ise, burada Macarların o dönemdeki adının aynen Rus kaynaklarındaki gibi Ugor olduğu ortaya çıkacaktır. Bunu da artık dış adlandırma sayamayız. Macarları o kadar yakından tanıyor Hazarlar da onları Oğurlarla karıştırıp yanlış isim vermiş olamazlar. Macar isminin sonradan yayıldığı ve erken dönemdeki ismin Oğur olduğu şeklindeki savımızı için bkz. Karatay 2010b.

⁴¹ Denizci Rusların karayoluyla gelerek uzun Kafkas düzlüklerini geçerek güneye inme çabasını düşünmek zordur. Öte yandan Hazarların kuzeyde, İdil'in Don nehrine yaklaştığı noktada Oğuzlarla yıllık süregelen savaşlarını biliyoruz (Mesudî 2004: 67-69; Şeşen 1998: 45). aynı şeyi Don nehrinin doğusuna geçip Hazar arazisine girmeye çabalayan Peçenekler için de düşünebiliriz. Oğuz ve Peçeneklere karşı Hazarlar kendilerini koruyorlardı. Kağanın onları Kafkasların güneyindeki İslam toprakları için tehdit olarak değerlendirmesi tamamen kendi bakış açısını yansıtmaktadır ve belki de, tahmin ettiğimiz gibi, Kurtuba sarayı vasıtasıyla Müslümanlara bir ileti vermek istemektedir.

⁴² Ta İsveç'ten yola çıkıp İdil boyunca kayıklarla gelerek güneye inen bir Viking kabilesi olan Ruslar, güçleri yettiğinde savaşıyor, yetmeyince ticaretle meşgul oluyorlardı. Önceki yıllarda, ganimetlerinin bir kısmını kağana vermeleri şartıyla kalabalık halde Hazar denizine geçmelerine izin verilmiş, ancak Azerbaycan'da büyük hasara sebep olmalarına rağmen, sonunda hep kaybetmişlerdir. Hazar ordusunun esasını oluşturan Müslüman paralı askerler onlar için en büyük tehlikeydi. Kağanın izin vermemesinin ardında yatan sebep de askerlerinin muhalefetine karşı koyamayıştıydı. Rusların kağanın izniyle Hazar'a son geçişleri 943'te olmuştu. Mesûdî ve Bar Hebraus Bunun bir incelemesi Zuckerman tarafından yapılmıştır: 1995: 100-103, 114-120. Ayrıca bkz. Artamonov 2004: 475-477, 482-483, 487-492). Hazarlar bundan hemen önce bu Rus filosunu Kerç boğazı çevresinde ağır bir yenilgiye uğrattıklarından, aslında kağanın izin vermesi için mücbir sebep yoktu ve keyfi davranmıştı. Geri dönen Rusların Müslüman Hazar askerleri ve yine Müslüman Bulgarlar tarafından tamamen ortadan kaldırılmasından sonra Hazar'ın içişlerinde neler geçtiğini bilmiyoruz. İşleri biten Müslümanların kağanı sıkıştırdıklarını düşünebiliriz. Dolayısıyla Yusuf'un bu ifadelerinde samimiyetsizlik aramak için sebepler vardır.

⁴³ İslam kaynakları Hazar başkentinin ayrıntılı tariflerini verirler. Artamonov (2004: 505-511) bunları derlemiştir. Özellikle Mesûdî'de başkent kısımlarıyla anlatımlar vardır (Mesudî 2004: 67-69; Şeşen 1998: 45).

⁴⁴ Metinde aynen böyle geçer. Nisan kelimesi aslen Babilce olmakla birlikte, İbrani takviminde şimdiki Mart ile Nisan'a denk gelen 30 günlük aya denir. Mısır'dan çıkış bu ayda gerçekleşmiştir (Bridger & Wolk 1976: 355).

⁴⁵ Bu yazlık hayatın ayrıntıları aynı hava içinde İslam kaynaklarında da verilir. Örneğin İbn Rusteh: "Bahar gelince kırlara çıkarlar. Kış gelinceye kadar oralarda kalırlar." (Şeşen 1998: 36).

- ⁴⁶ Varaç'an, Kuzey Kafkas Hunlarının başkenti idi. Derbent'in hemen kuzeyindeki bölge-
dedir ama yeri tam kestirilemiyor (Golden 2006b: 280-283; Romaşov 2004: 198-201;
Kokovtsov 1932: 86-87).
- ⁴⁷ Rusça çeviride aynen 'şehir, kent' anlamına gelen *gorod* kullanılmıştır, ancak İbranicede,
akraba dil Arapçada ve daha pek çok dilde şehir ve memleket kavramları için aynı keli-
meler kullanılabilir. Buradaki boyutlar açıkça memlekettten bahsedildiğini gösteriyor.
Rusça *gorod*'un böyle bir anlamı olmamakla birlikte, biz Türkçeye aynen şehir diye çe-
virmeyi uygun gördük ama bu kaydı da düşmemiz gerekiyor.
- ⁴⁸ Babil akademisi, Ortaçağ'da Bağdat'ta bulunan ve İspanya'dan Çin'e tüm Yahudilere
hizmet veren dini okul. Buranın başkanı, aynı zamanda sorumluluk bölgesindeki Yahu-
dilerin dini ve manevi önderiydi. İslam fetihleri ile geniş ülkelerin tek bir çatı altında bir-
leşmesi Babil Akademisi'nin işini kolaylaştırmış, *gaon* adı verilen başkanlar Çin'den Fas'a
kadar geniş bir alanda otorite sahibi olmuşlardır (Rabinowitz 1945: 256-257). Aynı şe-
kilde, Halifelik arazisinin siyasi parçalanması Babil Akademisi'nin de gücünü azalttı iş-
levsiz hale getirdi (Dubnov 1980: 377). Bu akademiyle ilgili önemli ayrıntıları 1180'li
yıllarda Bağdat'ı ziyaret eden Ratisbonlu Petahiya verir (Petachia 1856: 15-19, vd.). Biz-
zat bu mektubun muhatabı olan Hasday, Bağdat'tan getirttiği alimlerle Kurtuba'da bir
okul açmış ve Babil Akademisi'nin İspanya'daki erkine son vermiştir.
- ⁴⁹ MÖ 5. yy. dan bir peygamber. Sürgün'de Babil'de yaşamıştır. Ona atfedilen *Daniel*
Kitabı adlı dini eser *Tanab*'in üçüncü kısmı olan *Yazılar*'a dahildir (Bridger & Wolk
1976: 106). Burada onun ismi bir simge olarak kullanılıyor olmalı, zira Daniel Peygam-
ber sürgünün zorluklarında iken muttaki hayatıyla bilinirdi.
- ⁵⁰ Bunda Kafkasların kuzeyindeki düzlüklerde yaşamış Türk boyu Onogurların (Onogun-
dur) ismi aranır (Dunlop 2008: 58-59; Artamonov 2004: 231-232; Golden 2006a: 118;
Kokovtsov 1932: 92). Ancak gerçek Onogurlar değil, onlarla ortak isimde bir devlet ku-
ran Bulgarlar sürülmüştü ve bundan Bulgarları anlamak gerekir.
- ⁵¹ Bunu "240 yıl" olarak tashih etmek durumundayız (Dunlop 2008: 184; Kokovtsov
1932: 93). Öbür türlü en geç Hicret'in ilk yılına veya daha önceye ulaşırız ki, buradaki
zorluk İslam'ın Mekke dönemini yaşadığı günlerde Hazar'da Müslüman temsilcilerin
bulunmasından ziyade, bizzat Hazar'ın henüz ortaya çıkmamış oluşudur. 240 tarihi ufak
sapmalarla bizi 730'lara ulaştıracaktır. *Kenize Mektubu*'ndaki verilerle karşılaştırmalı olan
bu tarih uyarlamasını ayrıntılı bir inceleme ile "Hazar'ın Musevileşme Tarihi" başlıklı
makalemizde yaptık.
- ⁵² Burtaslar İdil boyu üzerinde, Hazarlar ile Bulgarlar arasında yaşayan Fin-Ugor asıllı bir
halk olarak görülürler. Şimdiki Mordvinlerle ilişkileri beklense de, teknik veya toplumsal
bir ifadesinin olması da muhtemeldir (Golden 2000a: 337).
- ⁵³ İdil Bulgar anlatılıyor. Bu dönemde buranın Hazar'a bağlı gösterilmesi abartılıdır.
- ⁵⁴ İdil Bulgar'a bağlı Türk ülkelerinden Suvarların memleketi. Kağan Yusuf'tan bir asır
sonra yazan Kaşgarlı Mahmut Suvarlar hakkında bazı bilgiler verir. Bulgarların bir parça-
sı olarak görülen ve Suvar isimli kentleri Bulgar kentleri arasında sayılan bu Türk hal-
kından diğer İslam kaynakları da bahsederler (Golden 2000a: 319, 323; 2000b: 349).

Yukarıda geçtiği gibi, şecere bilgisindeki kavim adında mektubun iki nüshasında da Savir biçiminin geçmesi herhalde bu boyun güneye inen ve Hazar memleketinde yaşayan kolunun adının Savir/Sabir biçiminde telaffuz edilmesiyle ilgili olsa gerektir. Dönemin Bizans, Ermeni vb. kaynaklarına da bu biçim yansımıştır ve biz bu yüzden bu halka yanlış olarak Sabirler diyoruz (Golden 2006a: 121).

⁵⁵ Kullanımı muasır İslam kaynaklarınca da teyit edilen yerli Erza/Ersa kabilesinin ismi akla geliyor (Kokovtsov 1932: 99).

⁵⁶ Çeremişler.

⁵⁷ İslam kaynaklarındaki Vantit kentinden Fin asıllı Votyaklara ve Doğu Slav kabilesi Vyatçilere kadar değişik öneriler vardır. Burada v-n-n-d-r görmek istediğimizde U (tet) ve ɾ (reş) harflerinin benzerliği karşımıza çıkıyor. Öte yandan, bu bölgede Macar kalıntılarından bahsedilmemesi bir eksiklik, zira Macar göçünü takip eden 350 yıllık dönemde burada Macarca konuşan kimselerin bulunduğunu biliyoruz. Yine de burada v-n-n-d-r (< Onoğundur, Onoğur ~ Macar) aramak hatalı bir çıkış olmayacaktır. Bir Slav kabile veya memleketini görmek zor olacak, zira takip eden kelimelerde Slav'ı veriyor; belli bir kabileyi verdiğinde ise diğerlerini neden vermediğini sormamız gerekecek. Veya kabilelerin adı anılıyorsa, üst isim olan Slav neden veriliyor?

⁵⁸ İlk bakışta akla önceki Suvar'ın tekerrürünü getirirse de, bu kadar açık bir dikkatsizlik yapılmazdı herhalde ve burada başka bir halk anlatılıyor. Seslilerin vurgulanmayışı doğru okumanın Sever gibi bir şey olması gerektiğini gösterir. Bu ise Doğu Slavlarının kuzeydeki kabilelerinden Severyanların adıdır; kelime Slav dillerin 'kuzeyli' demektir. Bu kez burada Slav boylarının isminin verilip verilmediği tartışmasına giriyoruz. Belki Gumilëv'in (2002: 136, 187) önerisi buna bir çözüm sunmaktadır ki, o bu 'kuzeyli' Severlerin bizim Suvarlardan başkası olmadığını ve zamanla dillerini değiştirdiler de, 17. yy. da bile Rusya'da rol oynadıklarını düşünür. Gumilëv bu halkı Türk olarak görmez ve toptan bir Fin-Ugor halk olarak değerlendirir. Öte yandan, Severyan eğer 'kuzeyli' değilse, aynı ismi taşıyan Tuna boyundaki Slav kabilesi Severlerin adının da açıklanması gerekir.

⁵⁹ Slavlar. Ancak yazımda iki çelişki var. O dönemin telaffuzuyla Saklab gibi bir kelime beklerdik ama Slavların kendi telaffuzları olan, şimdi de kullandığımız biçim alınmış. Listedeki diğer isimler tekil iken, burada Arapça çoğul kullanılmış gözüküyor. Buna da anlam vermek zor. Slav dillerinde tekil biçim olarak Slavin, Slaven ve Slavyan gibi kullanımlar var ama Slavun veya Slavyun gibi bir biçim bilinmiyor (Tartışmalar için bkz. Kokovtsov 1932: 99-100). Her halükarda kastedilen topluluk açıktır.

⁶⁰ Yeri kesin ama ismin aslı tespit edilemiyor. Tarku gibi düzeltme önerileri var (Kokovtsov 1932: 100-101). Artamonov'un (2004: 496) burayı Ermeni kaynaklarındaki *Çul* (< Türk *Çor*) ve *Kenize Mektubu*'ndaki *Tizul* ile ilişkilendirmesi de gayet mantıklı.

⁶¹ Semender, Hazarların Dağıstan'daki ünlü kenti. Sık sık İslam ordularınca işgal edilmesi ve yakında olması hasebiyle İslam kaynaklarında fazlaca zikredilir. Ancak konumu tam belirlenmemektedir. Mahaçkale yakınlarında, Terek nehrinin ağzı civarında olduğu tahmin ediliyor (bkz. Golden 2006b: 269-272; Romaşov 2004: 191-198; Kokovtsov 1932: 100). Mesüdi'nin rivayetine göre eskiden başkenti (Mesudi 2004: 67; Şeşen

- 1998: 45, 56). Ancak burada Hazar devletine bağlı bir Hun beyliği vardı ve İslam ordularıyla savaşlarda ana üs burasıydı. Semender'i Hunların başkenti olarak görüp, Hazar başkentini daha kuzeye, belki doğrudan Şarkel'e almak daha yerinde olur.
- ⁶² Kesin tespiti yapılamamıştır. Tadlu ile birleştirip Bak-Tadlu biçiminde okuma önerileri vardır (Kokovtsov 1932: 100).
- ⁶³ Kesin tespiti yapılamamıştır. Üzerinde Bakü'nün bulunduğu Apşeron yardımadası gibi yerlerde bu ismin kalıntılarını arama denemeleri yapılmıştır ama Hazar'a bağlı bir yerin Derbent'in güneyinde olması beklenmemeli (Bkz. Kokovtsov 1932: 103).
- ⁶⁴ Büyük ihtimalle İslam kaynaklarında bolca geçen, şimdiki Dağıstan Avarlarının ataları olarak tanımlanan Serir halkı ve ülkesi (Kokovtsov 1932: 104).
- ⁶⁵ Bugünkü bir halk veya bölge ile tam bir eşlemesini yapamadığımız bir Kafkas dağlı yerleşimi.
- ⁶⁶ Bugünkü bir halk veya bölge ile tam bir eşlemesini yapamadığımız bir Kafkas dağlı yerleşimi.
- ⁶⁷ Osetçe *şau* 'kara' ile başladığı önerilir (Kokovtsov 1932: 104). Böyle ise en azından bölgesini bir nebze tespit edebiliriz. Şimdiki Osetya ve çevresinde, galiben de kuzey tarafında olmalıdır.
- ⁶⁸ Bu kelime de ülkelerinde Alan kapıları, yani Daryal geçidinin bulunduğu Sanar/Tsanar/Çanarların isminin saklı olduğu düşünülür ve yazım Sanasert biçiminde düzeltilir (Kokovtsov 1932: 104).
- ⁶⁹ Harkavy bu ismin ve takip eden ikisinin sonunda İrani *ser* 'kafa, baş' kelimesini görür. Dolayısıyla Osetlerle ilişkilendirilir (Kokovtsov 1932: 104).
- ⁷⁰ Kelimeyi Türkçe *çığlak* olarak okumak mümkün. Bu ise 'çığ olan yer' anlamına gelir ve Kafkaslardaki bir yer isminde haliyle beklenir.
- ⁷¹ Harkavy bunun Zuhih olarak düzeltir ve eskiden Çerkez kavimlerini adlandırmak için kullanılan Zikh kelimesini görmek ister (Kokovtsov 1932: 104).
- ⁷² Harkavy ve Westberg Af-kaz düzeltmesi yaparlar ve Abhaz'a ulaşırlar (Kokovtsov 1932: 105).
- ⁷³ Orta Kafkaslarda yaşayan Alanların Hazar'a boyun eğmediklerini ve sık sık soru çıkarttıklarını biliyoruz. Bazen de en zor zamanlarında Hazar'ın yanında yer almışlardır. 932 yılında örneğin Hazar çevredekilerin herkesin saldırısına uğradığında, darboğazdan Alan yardımıyla kurtuluyor. Ardından Bizans kışkırtmasıyla Hazar'a saldırıyorlar ama bu kez de Hazarlar eski düşman olan Oğuzların yardımını alarak onları bertaraf ediyor. Bunlar *Kezine Mektubu'*nda anlatılır (Karatay 2008: 10-11). Bu mektup yazıldığı sıralarda Alanlar Hazar için tehdit teşkil ediyordu (Constantine Porphyrogenitus 1967: 63).
- ⁷⁴ Ortaçağ'da İslam ve Rus kaynakları tarafından iç taraftaki Çerkez kabileleri için kullanılan Kaysak/Kasak/Kaşak tabiri burada gözüküyor (Kokovtsov 1932: 105).
- ⁷⁵ Kialal isimli bir Çeçen kabilesini anlattığı düşünülür (Kokovtsov 1932: 105).
- ⁷⁶ Bkz. 38. dipyazı.

- ⁷⁷ Harkavy'nin işaret ettiği gibi, bunun sınırı gösteriyor olması mümkündür, zira Kısa Nüsha'da mukabil yerde 15 halk olduğu belirtilir, burada bu kelimeyi çıkarttığımızda 15'e iniyoruz (Kokovtsov 1932: 105).
- ⁷⁸ Şarkel, Don nehrinin orta-aşağı boylarında önemli bir Hazar kalesi, belki de kadim başkent. Buranın kalıntılarına ulaşılmış, Artamonov idaresinde kazılar yapılmıştır (Artamonov 2004: 375-415). Kelime Eski Türkçede 'Beyaz Ev' anlamına gelir (Czeplédy 1963). Bölgede yeni bir devir açan 830'lardaki gelişmelerde oynadığı önemli rol Osman Karatay'ın yayın aşamasındaki "Karadeniz'de İlk Ruslar ve Şarkel'in İnşası" başlıklı makalesinde incelenmiştir. Ayrıca bkz. Golden 2006b: 274-290; (Kokovtsov 1932: 105-106; Romaşov 2004: 214-219. Romaşov'un Şarkel ile El-Beyza'yı ayrı incelemesine katılmıyoruz. El-Beyza kısaca Şarkel'in Arapça ismidir.
- ⁷⁹ Tamatarhan yarımadasındaki Samkerts kenti. Azak bölgesinin başkenti olduğunu düşünmek mümkün ki, *Kenize Mektubu* bura ve çevresi için S-m-k-r-y-y eyaleti tabirini kullanır (Karatay 2008: 11). Buradan İslam kaynaklarında çok olan Yahudi nüfusa vurgu ile bahsedilir. Bunun yerinde bir tespit olduğu anlaşılıyor, zira Hazar devleti yıkıldıktan sonra Ruslar uzun süre buraya Hazar dedikleri gibi, İtalyanlar sonraki yarım binyılda hem buraya, hem de Kırım'a Hazar demişlerdir (Dunlop 2008: 270-273; Kokovtsov 1932: 106-107).
- ⁸⁰ Tamatarhan ve Kırım yarımadaı arasındaki boğaza ismini veren Kerç.
- ⁸¹ Suğday biçiminde bir düzeltme önerilir ve Kırım'daki Suğdak'a bağlanır (Kokovtsov 1932: 107). Burası 1220'lerin sonundaki seferde Selçukluların ele geçirdikleri ticaret kentinin adıdır.
- ⁸² Bugünkü Aluşta (Kokovtsov 1932: 108). Sahilde, Suğdak'ın batısında.
- ⁸³ Bugün Aluşta'ya bağlı olan, hemen batısındaki Büyük ve Küçük Lambat yerleşimleri (Kokovtsov 1932: 108).
- ⁸⁴ Bugünkü Partenit (Kokovtsov 1932: 108). Aluşta'ya bağlı olup hemen batısında, sahilindedir.
- ⁸⁵ Bugünkü Alupka (Kokovtsov 1932: 108). Kırım'ın güney burnuna doğru, Partenit'in batısındadır.
- ⁸⁶ Tam olarak bilinmiyor.
- ⁸⁷ Eski ismi Doros olan, Bizans'ın Kırım'daki başkenti Kerson'un hemen doğusundaki ve Bahçesaray'ın yanbaşındaki Mankup Kale olarak teşhis edilir. Ancak bu ismin ilk kez 14. yy'da geçtiği ve Kıpçaklarca verildiği düşüncesiyle, böyle erken bir tarihte kullanımına itiraz edilir (Artamonov 2004: 495; Kokovtsov 1932: 108-109).
- ⁸⁸ Balaklava yakınlarındaki çok eski bir şehir (Placia, Παλάτιον) olarak teşhis edilir. Okuyuşu Kurk olarak düzeltip Tamatarhan yarımadasına yerleştirme önerisini (Kokovtsov 1932: 109) ise listedeki coğrafi düzenlilik engeller. Artamonov'un soru işaretli olarak kabul ettiği üzere (2004: 109), listeye göre Balaklava veya yakınlarında olması muhtemel gözüküyor.

- ⁸⁹ Kırım hanlarının ikametgahı olarak da kullanılan, Bahçesaray yakınlarındaki Almasaray veya Alma-Kermen olarak tanımlanır (Kokovtsov 1932: 109).
- ⁹⁰ Bir harf tashihi ile Gurzuf'a ulaşılır (Kokovtsov 1932: 109-110). Kırım'ın güney sahilindedir.
- ⁹¹ B-ts-na şeklinde bir tahsis önerilir ve bundan Becene > Peçenek kelimesine geçilir (Kokovtsov 1932: 110; Artamonov 2004: 496).
- ⁹² Yukarı bkz. 39. dipyazı, Özü nehri.
- ⁹³ Yukarı bkz. 40. dipyazı, Macarlar, belki de Slavlar.
- ⁹⁴ Yukarı bkz. 46. dipyazı, Varaçan nehri.
- ⁹⁵ İbrani takviminde Kasım-Aralık aylarına denk gelen, 'eksik' yıllarda 29 güne inen, normalde 30 günlük ay. Kelime aslen Akadçadır (Bridger & Wolk 1976: 70, 269).
- ⁹⁶ Kislev'in 25'inde başlayan ve sekiz gün süren bayram (Bridger & Wolk 1976: 188).

Kaynaklar

- Artamonov, Mikhail (2004). Hazar Tarihi: Türkler Yahudiler Ruslar. Çev. Durmuş Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yay.
- Bridger, David and Samuel Wolk (1976). The New Jewish Encyclopedea. New Jersey: Behrman.
- Bullinger, Ethelbert (2000). The Companion Bible: Enlarged. Michigan: Kregel.
- Constantine Porphyrogenitus (1967). De Administrando Imperio. Yay. Gyula Moravcsik - Romilly James Heald Jenkins. Washington: Dumbarton Oaks.
- Czeglédy, Károly (1963). "Šarkel: An Ancient Turkish Word for House". Aspects of Altaic Civilization (5th PIAC 1962). Yay. Denis Sinor. Bloomington - The Hague: 22-31.
- Dam, Cornelis van (1997). The Urim and Thummim: A Means of Revelation in Ancient Israel. Winona Lake (Indiana): Eisenbrauns.
- Dânişmend, İsmail H. (2006). Türklük Meseleleri. 3. Baskı. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Dubnov, Simon (1980). History of the Jews from the Roman Empire to the Early Medieval. C. II. New Jersey -London: Th. Yoseloff.
- Dunlop, Douglas (2008). Hazar Yahudi Tarihi. Çev. Zahide Ay. İstanbul: Selenge Yay.
- Fasmer, Maks (1987). Etimologiçeskiy Slovar' Ruskogo Yazıka. Moskva: Progress.
- Gmirkin, Russell (2006). Berossus and Genesis, Manetho and Exodus. New York - London: Continuum.
- Golb, Norman and Omeljan Pritsak (1982). Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century. Ithaca: Cornell University.

- Golden, Peter B. (2000a). "Rusya'nın Orman Kuşağı Halkları". Erken İç Asya Tarihi. Der. Denis Sinor. Çev. Mete Tunçay. İstanbul: İletişim Yay.
- _____, (2000b). "Güney Rusya Bozkırlarının Halkları". Erken İç Asya Tarihi. Der. Denis Sinor. Çev. Mete Tunçay. İstanbul: İletişim Yay.
- _____, (2006). Türk Halkları Tarihine Giriş. Çev. Osman Karatay. 2. Baskı. Çorum: KaraM.
- _____, (2006b). Hazar Çalışmaları. Çev. Egemen Mızrak. İstanbul: Selenge Yay.
- Gumilëv, Lev (2002). Hazar çevresinde Bin Yıl. Çev. Durmuş Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yay.
- Gürcistan Tarihi (2003). (Marie-Felicite Brosset'nin Fr. nüshasından çev. Hrant Der Andreasyan). Ankara: TTK Yay.
- Judah Hallevi (1946). Book of Kuzari. Çev. H. Hirschfeld. New York: Pardes.
- Kantor, Mártis (2005). Codex Judaica: Chronological Index of Jewish History. New York: Zichron.
- Karatay, Osman (2004). "Doğu Avrupa Türk Tarihinin Anahatları. Altınorda Öncesi Dönem". Karadeniz Araştırmaları 3: 1-70.
- _____, (2005). "Kuzey Kafkaslardaki Vlëndur Bulgar Halkı Üzerine". Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı. Yay. Gürer Gülsevin ve Metin Arıkan. İzmir: E.Ü. T.D.A.E. 419-428.
- _____, (2008). "Hazarların Musevileşmesine Dair Bir Belge: Kenize Mektubu". Karadeniz Araştırmaları 18: 1-17.
- _____, (2009). "Kara Deniz İsmi: Hazar ve Bulgar Boyutundan Bir Bakış". Karadeniz - Black Sea - Çernoë More 1: 54-75.
- _____, (2010). "Karadeniz'de İlk Ruslar ve Şarkel'in İnşası". Belleten, LXXIV/269: 71-111.
- _____, (2010b). "Magyarok vagy "hungarok": a nép eredetének kutatása", A Szkíta Népek Hitvilága, Yay. Obrusánszky Borbála és MarácZ László, Budapest: Hun Idea. 175-183.
- _____, (2011). "Hazar'ın Musevileşme Tarihi". Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu (5-8 Nisan 2010, Bilecik). Yay. Mehmet Alpargu - Y üçel Öztürk – Bilal Çelik. Bilecik: Bilecik Üniversitesi Yay. 59-92.
- Kokovtsov, Pavel (1932). Evreysko-Xazarskaya Peregipiska v X veke. Leningrad: İzd. Ak. Nauk.
- Mesudî (2004). Murûc ez-Zehab (Altın Bozkırlar). Çev. Durmuş Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yay.
- Moses Khorenats'i (1978). History of the Armenians. (tr. Robert W. Thomson). Cambridge – London: Harvard Un. Press.

- Petachia of Ratisbon (1856). *Travels of Rabbi Petachia of Ratisbon*. Yay. Abraham Benisch. London: Messrs. Trubner Co.
- Pritsak, Omeljan (2002). "Türk-Slav Ortak Yaşamı: Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçbeleri". *Türkler*. C. II. Yay. Kemal Çiçek vd. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 509-521.
- Rabinowitz, Louis (1945). "The Routes of the Radanites". *The Jewish Quarterly Review* XXXV/ 3: 251-280.
- Romaşov, Sergei A. (2004). "İstoriçeskaya Geografiya Xazarskogo Kaganata (V-XIII vv.) -II-". *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 13: 185-264.
- Shapira, Dan (1998-1999). "Two Names of the First Khazar Jewish Beg". *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 10: 231-241.
- _____, (2007). "Armenian and Georgian Sources on the Khazars". *The World of the Khazars*. Yay. Peter Benjamin Golden, Haggai Ben-Shammai and András Róna-Tas. Leiden – Boston: Brill. 307-352.
- Skok, Petar (1971). *Etimološki Rječnik Hrvatskoga ili Srpskoga Jezika*. Zagreb: JANU.
- Sümer, Faruk (1963). "Ağaç-Eriler". *Belleten* XXVI/103: 521-528.
- Şeşen, Ramazan (1998). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. 2. Baskı. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Thomson, Robert (1996). *Rewriting Caucasian History: the Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*. Oxford: Oxford Un. Pres.
- Togan, Zeki Velidi (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*. 3. Baskı. İstanbul: Enderun Yay.
- Zeitlin, Solomon (1970). "The Origin of the Term Edom for Rome and the Roman Church". *The Jewish Quarterly Review* LX/3: 262-263.
- Zuckerman, Constantine (2005). "Hazarların Museviliğe Geçiş Tarihi Üzerine". *Hazarlar ve Musevilik*. Peter Benjamin Golden, Constantine Zuckerman and Ananiasz Zajaczkowski. Çev. Osman Karatay. Çorum: KaraM. 65-122.
- _____, (2007). "The Khazars and Byzantium - The First Encounter". *The World of the Khazars*. Yay. Peter Benjamin Golden, Haggai Ben-Shammai and András Róna-Tas. Leiden. Boston: Brill. 399-432.

The Replying Letter of the Khazarian Qagan Joseph to Andalusia

Osman Karatay*

Muvaffak Duranlı**

Abstract

Joseph, the last ruler of Khazaria whose name is known to us and who ruled in the mid-10th century, gives significant and authoritative information about his domain in his reply to Hasdai ben Shaprut, the advisor of the Andalusian Umeyyed Caliph Abdurrahman III, who sought to learn about Khazaria. Since no book or inscription has reached us from the Khazarians, this letter, besides two others, is a very important source of history in the sense that it provides first-hand knowledge. This essay contains a translation of the reply letter, and the explanation of the technical terms within it.

Keywords

Khazarians, Khazaria, the Khazarian Correspondence, Qagan Joseph, Judaism, Jewry

* Assoc. Dr., Ege University, TDAE - İzmir / Turkey
karatay.osman@gmail.com

** Asst. Assoc. Dr., Muvaffak Duranlı, Ege University, TDAE - İzmir / Turkey
m_duranli@hotmail.com

Письмо хазарского кагана Юсуфа в Андалусию

Осман Каратай^{*}
Муваффақ Дуранлы^{**}

Аннотация

Известный нам последний хазарский каган Юсуф, правивший в середине 10 века, в ответе на письмо Хасдая бин Сарпуга, советника Омеядского халифа Андалуссии Абдуррахмана III, в котором он спрашивал о состоянии дел в государстве, дает очень важную информацию о хазарах. В связи с тем, что до сегодняшнего дня не дошло ни одной книги или рукописи хазарского периода, это письмо хазарского правителя вместе с двумя другими письмами имеет большое историческое значение как первоисточник. Эта статья содержит перевод и описание известного указанного письма, который явился темой всего одной лишь публикации.

Ключевые слова

Хазарское государство, хазары, хазарское сражение, Юсуф каган, иудаизм

^{*} доц. док., Эгейского университета, TDAE - Измир / Турция
karatay.osman@gmail.com

^{**} и.о.доц.док. Муваффақ Дуранлы, Эгейский университет – Измир / Турция
m_duranli@hotmail.com

Mimariyi “Dokumak”: Anadolu - Batı Toros Göçerlerinde Çevre - Kültür İlişkisi

Kemal Reha Kavas*

Öz

Anadolu'nun tarihsel derinliklerinde kültür – çevre ilişkilerinin somut ifadesi olan mimarlığa dair pek çok zenginlik bulunur. Anadolu ile birlikte Akdeniz Havzası ve Avrasya'nın büyük bir kısmının kültür tarihinde göçer ve yerleşik toplumlar arasındaki ilişkiler önemli rol oynamıştır. Genel olarak tarih yerleşik toplumların perspektifinden yazıldığı için göçer toplumların kültür ve mimarlık tarihindeki rolleri hak ettiği şekilde değerlendirilememiştir.

Anılan eksikliğin giderilmesine katkı niteliğindeki bu çalışma Güneybatı Anadolu'da Toros Dağları ile Akdeniz kıyısı arasındaki kesitte yer alan bir örneği ele alarak göçer kültürde mekân üretiminin çevre ve doğal malzemeler ile kurduğu yakın ilişkiyi araştırmaktadır. Bu kapsamda örnek olarak Türkiye'nin Antalya İli'nde mevsimsel döngülere göre konar-göçer karakter sergileyen Yeni Osmanlı Yörükleri'nin çadır üretme ve kurma süreçleri incelenmektedir. Bu örnek ile mimarinin geleneksel dokuma tekniğinden temellenerek vücuda gelişi inşa sürecinin kültür-çevre ilişkilerindeki yeri açısından değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Göçer kültürü, çadır, dokuma, çevre, batı toroslar, yörükler

* Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Mimarlık Bölümü – Antalya / Türkiye
krkavas@gmail.com

1. Giriş: Göçer Kültür ve Mimarisi

1.1. Göçer Kültür

Avrasya tarihinde göçer toplulukların bıraktıkları derin etkilere rağmen tarih yazımı yerleşik kültürlerce olduğu için göçerliğin tarihsel önemi gereğince vurgulanmamıştır. Atlantik Okyanusu'ndan Çin'e kadar uzanan ve çöllerin birbirine bağlı denizler gibi sıralandığı Avrasya coğrafyasında su ve otlak kıtlığından dolayı göçmek mecburiyet halini almış, göçerlik teknikleri tarih içerisinde gelişmiştir (Braudel 2002: 161-162). Bu coğrafi sistemin bir parçası olan Akdeniz Havzası ise deniz ile olduğu kadar dağlar ile de çevriliydi. Tarıma elverişli dar kıyı bantlarındaki ovalarda su baskını sorunlarını çözmek için organize emek gerekirken dağlık kesimde yerleşmek daha kolaydı. Fakat yüksek rakımlarda ve engebeli tepelerde tarımsal zorluklar uygarlık düzeyini sınırlamıştır (Braudel 2002: 14). Sonuçta toprağa bağlı kıyı ve ova yerleşmeleri ile göçer dağ insanları arasında tarih boyunca devam eden bir zıtlık oluşmuştur.

Göçerlik heterojenlik, çeşitlilik, sınırları aşma, başkalaşma eylemlerinin itici gücü olarak yerleşik devletin negatifini oluşturmuş ve yerleşik devlet örgütlenmesinin mekâna dayattığı tüm kontrol mekanizmalarına zıt gelişmiştir. Bu neden ile Deleuze ve Guattari (1987: 363) göçerliğin mekan algısını pürüzsüz / engelsiz / akıcı / kaygan manalarındaki *smooth* ile, yerleşikliğin mekan algısını ise pütürlü / oluklu / akıcı olmayan / kaygan olmayan manalarındaki *striated* ile tanımlar. Bu yüzden tarihte genellikle devletler göçerleri yerleştirmeye ve kontrol edilebilir çiftçiler haline getirmeye çalışmıştır (Chailand 2004: 5). Bugün itibarı ile yerleşik devletler bu amaçlarını başarmıştır çünkü son birkaç yüzyılda sosyoekonomik şartlar bu dönüşüm lehine gelişmiştir.

Uzun mesafeli hareketler ile askeri siyasi değişimlere sebep olan göçerliğin yanı sıra Akdeniz Havzası'nın birçok ülkesinde görülen ve Batılı kaynakların *transhumance* olarak adlandırdığı daha bölgesel bir göçerlik biçimi de gelişti (Totani 2008). Uzun mesafede göçerlik öngörülemez rotalarda gelişirken *transhumance* belirli bir bölge içerisinde tanımlı ve her sene aynı güzergâhı takip eden bir hareketlilik gösterir (Tanyeli 1996). *Transhumance* ticari takas vb. yollar ile yerleşik toplumlar ile daha barışçı ilişkiler kurduysa da (Chailand 2004: 13) idari yapılarla çatışmalar ve ekonomik gelişmeler neticesinde göçer kültürler kaybolmaktadır.

1.2. Göçer Mimari

Tarih yazımının yerleşik toplumların bakış açısından ortaya konması mimarlık tarihini de derinden etkilemiş ve göçer toplumların mimari

kültürleri yeterince araştırılmamıştır. Anadolu'da göçer karakterli toplumların mekân organizasyonu hakkında mimar araştırmacılar tarafından ortaya konan ve mimariye odaklanan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır (Bakır 1995). Genelde göçerlerin mimarisi etnoğrafya araştırmaları içerisinde kültürel bir boyut olarak ele alınmıştır (Yalman 1993a,b ve Seyirci 2000).

Mimarlık ve uygarlık ile yerleşikliği eşdeğer gören bakış açısı günümüzde ortadan kalkmakta ve göçer kültürün zenginlikleri keşfedilmektedir. Mimarlık kavramları, göçer – yerleşik ayrımından bağımsız olarak insanoğlunun yaşamını sürdürebilmesi için gerekli işlevleri karşılama, çevresel şartları barınma amacına göre yorumlama yönleriyle ele alınmaktadır (Kuban 2010: 14-18). Göçer toplumların kültür – çevre ilişkileri ve ekolojik sürdürülebilirlikte elde ettikleri başarılar Batı'daki bilimsel çevrelerde de takdir edilmektedir (Berleant 1997). Bu bağlamda göçer toplumların kökenlerini oluşturan Orta Asya ve bunun devamında Anadolu Türk toplumlarındaki yerleşim kalıpları dikkate değerdir.

Göçer Türk toplulukları mekândaki yüksek hareket kabiliyetleriyle iklimsel döngüler uyarınca kültür - doğa uyumunu sağlamışlardır (Yalman 1993a: 53-57). Değişik kültür ve coğrafyalar ile karşılaşan göçer mimari çevre verilerini ekonomik şekilde değerlendirmiştir. Askeri tarih çerçevesinde konuyu ele alan Chailland (2004: 11-12) bile yurt adı verilen Orta Asya çadırının konstrüktif özelliklerine ve sembolik anlamına dikkat çeker.

“Yüksek hareket kapasitesi olan göçer kültürdeki temel barınma birimi olan yurt 10 000 km çapında bir alana yayılmıştır. Yurt koni biçimli çatısı olan silindirik tabanlı bir çadırır. Yapısal olarak söğüt veya ardıç kafes sistemi ile taşınır. Esnektir. İzolasyonu soğuk ve rüzgârdan iyi koruyan keçe katmanlarınca sağlanır. Çatının üst noktasında baca vazifesi de gören dairesel bir açıklık bulunur. Bu gökteki pencere ya da ışığın geldiği semavi bir göz olarak adlandırılır. Yurdun merkezi direği de evrenin mihverini simgeler” (Chailland 2004: 11-12).

Anadolu'da *topak ev* olarak adlandırılan *yurt* geometrik form olarak silindirik bir kaidenin üstüne oturtulan bir yarım küreden oluşur. Yurt üç boyutta hasır örgü mantığı ile kurulduğu ve keçeyle örtüldüğü için hafiftir. Katlanabilir olan hasır strüktürü sayesinde kolayca taşınabilir. *Yurdun* cepheleri dolu – boş, açık – kapalı ilişkileri açısından esnektir. Keçe örtüler ışık ve hava almak amacıyla yukarı katlanabilir (Bammer 1996: 236). Göçer kültürün ihtiyaçları uyarınca biçimlenen *yurdun* işlev şeması nettir. Pişirme yeri (ocak) dairesel plânın merkezinde yer alır. Mekânın çeperleri oturma, yatma, yeme vb. çeşitli işlevler ile yüklenmiştir. Bu işlevleri karşılayan araç gereçler taşınmaya hazır biçimde sandıklarda ve deri kaplar

içerisindedir. Malzemenin yapısı ve mekân kurgusundaki esneklik, sadelik ve işlevsellik çarpıcıdır.

Yurt, su kaynakları dışında dikkate değer referans noktası olmayan bozkırda mekân tanımını başlatır. *Yurt*, uçsuz – bucaksız bir düzleme konulan tek bir nokta gibi homojenliği bozar, farklılaşma getirir çünkü seçilen bir noktada kurulduğu andan itibaren çeperlerini aşan bir ölçekte mekân tarifine sebebiyet verir. Göçer yerleşim dokusunun oluşumuyla birlikte çevre topyekûn mekânsallaşmış, insan yaşamına uygun hale gelmiştir (Bammer 1996: 236-237). Orta Asya göçer kültüründe mekân algısı, doğal malzeme çatkılarından oluşturularak özgün bir yer halini alan çadırların kendi fiziksel kurgularından ibaret değildir. Çadırların kapalı hacimlerinin ötesinde çevreye yayılan bir mimari anlayış, fiziksel ve işlevsel boyutlarıyla topyekûn bir mekânsal kurgu dikkate alınmalıdır.

Oğuz Boyları 11. yüzyıldan başlayarak İran üzerinden Anadolu içlerine göç hareketleri sonucunda Anadolu'da göçer kültür ve mimarilerini devam ettirmişlerdir. Akdeniz Bölgesinde genel mimari karakter korunsa da çadırın fiziksel kurgusunu oluşturan malzemeler coğrafi verilere göre dönüşerek çevreye uyum sağlamıştır. Güneybatı Anadolu'da yer alan ve Batı Toros Dağları'nda Yörükler tarafından sürdürülen göçer yaşam biçimlerinin günümüze kadar sürdürülen çarpıcı örnekleri bulunmaktadır. Bu kültür kışın Akdeniz kıyılarına yakın alçak rakımlarda, yazın ise yüksek rakımlı yaylalarda yerleşmeyi, diğer adıyla yaylacılığı esas alır. Keçi kılından üretilen kara çadırlar, Batı Toroslardaki Yörük kültürünün mimari boyutunu ve kültür-çevre ilişkisinin fiziksel ifadesini meydana getirir.

2. Göçer Kültür – Mimari – Çevre İlişkileri: Batı Toroslar

2.1. Anadolu'da Göçerliğin Tarihsel Altyapısı

Batı Toroslardaki Yörük kültürü Akdeniz Havzası'ndaki değişik ülkelerde bulunan coğrafi temelli *transhumance* kültürün izlerini taşır (Braudel 2002: 161-162). Anadolu'da hayvancılığa dayalı kültürlerin izleri Hitit ve Urartu dönemlerine kadar gitmekle birlikte yaylacılık kültürünün Anadolu'ya Orta Asya'dan göçen Türkler tarafından getirildiği ve Anadolu'daki göçer kültürün ana kökeninin Orta Asya olduğu düşünülmektedir.

Orta Asya'da göçerlik MÖ 1700'lerde Altay ve Tanrı Dağları çevrelerinde belirginleşmiştir (Ögel 1991). Orta Asya'da MÖ 10. yüzyılda iklimin kuraklaşması sonucunda tarım yerine büyük hayvan sürüleri beslemek önem kazanmıştır. Yazlık - kışlık otlaklar arasında dolaşırken yerleşik komşularından hayvan karşılığı hububat alan bozkır göçerleri zamanla büyük hareket özgürlüğü kazanmıştır. Göçerlik çevreye adaptasyon

bakımından yerleşiklikten daha üstün hale gelmiştir (Diyarbakirli 1972). Orta Asya’da atlı kültür olarak adlandırılan göçer ağırlıklı yaşam biçimi kültürel plânda göçerliğe uygun mekânların üretilmesine (*ev, üy, oba, otak, keregü* vb. isimler ile anılan çadır) sebep olmuştur (Diyarbakirli 1972).

Göçerlik Orta Asya’da Hun (MÖ 300- M.S. 300) ve Göktürk (M.S. 300-600) idareleri tarafından benimsenmiş ve sürdürülmüştür (Ögel 1991). Göktürkler’den sonra Orta Asya’da nüfusun ve hayvan sayısının artması ile ortaya çıkan otlak darlığı ile 11. Yüzyılda batıya doğru göç hızlandı. Selçuklu idaresiⁱ doğudan gelen göçer Oğuz Boylarını batıya (Anadolu, Azerbaycan) ve güneye (İran, Irak) sevk etti (Merçil 2000). Oğuz Boyları kendileri ile birlikte Orta Asya’daki göçer, yarı göçer hayatı da yeni yurtlarına taşıdılar. Anadolu’ya gelenler Orta Asya kökenli boy, dağ, nehir vb. adları devam ettirerek (Köprülü 1972) alçak ovalar ve çevresindeki dağlarda 100-200 km.yi aşmayan salınım ile yaz ve kışa bağlı göçerliği sürdürdüler (Bakır 1995: 33).

Anadolu Selçukluları döneminde Orta Asya’dan gelen diğer gruplar yanında çok sayıdaki göçer Türklerin yer arama çabası askeri bir hareketin ötesine taşınarak sistematik bir yerleşmeye (iskân) dönüşmüştür.ⁱⁱ Orta Asya’daki göçebe hareketleri ciddi siyasi değişimlere neden olurken Anadolu’daki hareketlilikler bölgesel kalmış ve bugüne kadar devam eden mevsimlik yaşam döngüsünün devamlılığı (*transhumance*) üzerine kurulmuştur (Tanyeli 1996: 415-440). Anadolu Selçuklu döneminde göçer Oğuz boyları Anadolu’nun Türkleşmesine katkı sağladılar (Eröz 1991: 15) fakat bu aşamadan sonra göçer oluşumlar merkezi yönetim sistemi ile çelişmiştir (Yalman 1993a: 38-40). Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde tarımsal üretimin arttırılması için göçerler yerleşmeye zorlanmış (Türkay 1979) ve göçerler ile idare arasında çatışmalar yaşanmıştır. Günümüzde Anadolu’da göçerlik kaybolmaktadır (Seyirci 2000: 3).

2.2. Batı Toroslarda Çevre, Konar-Göçer Kültür ve Mekânsal Organizasyonları

Batı Toroslarda konar-göçer kültürü temsil eden ve çeşitli aşiretlere mensup topluluklar Yörük olarak adlandırılmaktadır. Yörük kelimesinin kökeni konar-göçer kültürdeki hareketliliği anlatan yörümek fiilidir (Eröz 1991: 20). Yörükler Anadolu’ya yerleşen Oğuz (Türkmen) boylarını ifade etmektedirler. Oğuz ve Türkmen kelimeleri arasındaki ilişki hakkında geliştirilen farklı görüşleri ortaya koyan Eröz (1991: 18-20) bu farklı görüşlerin ortak noktasına odaklanmayı tavsiye ederek Türkmen kelimesinin Yörük kelimesi gibi göçebelîği, konar-göçer Türk boylarının hayat tarzını ifade eden bir isim olduğunu vurgular. Eröz’e (1991: 23) göre “bütün farklı açıklamalara rağmen Yörük ile Türkmen aynı etnik zümreye işaret eder.”

1965-67 yılları verilerine dayanan 1976 tarihli Toprak ve İskan İşleri Genel Müdürlüğü İskan Daire Başkanlığı tarafından yayınlanan Planlama Raporu'nda Türkiye'de 5657 aileden oluşan 38.100 nüfuslu göçerlerin; 2716 ailede 16.550 nüfusu Akdeniz Bölgesi'nde yer almaktadır. Buradan en çok göçer (Yörük) ailesinin Akdeniz Bölgesi'nde olduğu anlaşılmaktadır. Yörükler coğrafi olarak Batı Toroslar adıyla anılan (Saraçoğlu 1989) ve Antalya-Mersin-Konya üçgenindeki dağlık yörede yoğunlaşır. Etnik köken, yaşayış biçimi ve topoğrafik yapının gösterdiği ortak özellikler dolayısıyla Batı Toroslar çevresel ve kültürel özellikleri bakımından kendi içinde tutarlı, tanımlı ve karakteristik bir bölgedir.

Yörüklerin Akdeniz Bölgesinde yoğunlaşmalarında arazi yapısı önemli rol oynamaktadır. Antalya ili arazi dağılım durumu bunu açıkça göstermektedir. Antalya'da orman ve fundalık alanlar (%53,6) ile tarım dışı arazilerin (%20,1) toplamı oldukça geniş yer tutmaktadır (%73,7). Arazinin bu durumu, göçerliğe dayalı geleneksel yapı ve iklim yapısı ile birleştiğinde Antalya'yı göçerliğin merkezi durumuna getirmektedir (Saraçoğlu 1989).

Batı Toroslar, Antalya Körfezi'nin iki yanında yer alan ve kuzeydeki göller yöresine doğru birbirinden uzaklaşarak biri Batıda Teke ve Güney Menteşe yörelerine uzanan, öteki güneydoğuda İçel yöresine doğru yönelen iki kol halindedir. Bu bölgede yüksek dağların yakınında vadilerle yarılmış yüksek yaylalara ve geniş ovalara rastlanmaktadır. Bunların hemen hepsi tektonik asıllı çöküntülerden oluşan çukur alanların alüvyonla dolmasıyla ortaya çıkan birikim ovalarıdır. Kıvrımlı dağlık yapı Teke yöresinde (Beydağları 3069 m.) ve göller yöresinde (Barla Dağı 2734 m, Dedegöl Dağı 2992 m) büyük yükseltilere ulaşmaktadır (Saraçoğlu 1989).

Bölge Akdeniz İklimi etkisi altındadır. Bu iklim kıyıda 700-800 m yükseltiye kadar bütün özelliklerini göstermektedir. Dağların bazı kesimlerde denize fazla yaklaşmış olması, gerçek Akdeniz ikliminin etki alanının fazlasıyla sınırlamakta ise de bu iklim, yükseltisi fazla olmayan büyük ovalarda ve vadi yarmalarında hayli içeri sokulur. Bölge yağış fazlalığı, orman varlığı ile İç Anadolu coğrafyasından farklılaşır. Dağlık ve fundalık Akdeniz Bölgesinde dağ (yaban) keçisi, ovalık ve otçul örtülü İç Anadolu Bölgesinde ise yabani koyun doğal olarak yetişmektedir. Yörüklerle güzlek ve yaylak alanları sunan Torosların Akdeniz'e bakan güney yamaçları yabani zeytin, harnut, erik, ahlat, çam, meşe, kayın, ardıç, sedir ormanlarıyla doludur (Yalman 1993a: 176).

Doğanın belirlediği fauna mimarinin malzeme kaynağını ve mekan organizasyonunu doğrudan etkilemiştir. Bölgede keçi varlığı bodur fundalık bitki örtüsüne bağlıdır. Karstik yapı sonucu toprak yüzeyinin

kuruluşu ve toprak yetersizliği ot ve çayırların gelişmesini engeller. Bu yüzden koyun varlığı azdır. İlık geçen kış mevsiminde kıyılarda oluşan otlar, ısının artması ve yağışların azalması ile kuruyarak yukarılara doğru çekilmektedir (Saraçoğlu 1989). Koyun ve keçi besleyen Yörükler buna bağlı olarak hareket eder (Harita 1). Keçi besleyenler kıyıldaki fundalıklardan (*kışlak*) yükseklerdeki çalılık alanlara (*yaylak*) göçer.

Saraçoğlu (1989) 1950'li yıllarda Silifke – Fethiye arasının, demiryolu ve karayolu ulaşımının iyi olduğu Çukurova'nın aksine, ana yollara göre çok kenarda kaldığı için çok geri kaldığını, bölgede acıklı bir gerilik, açlık, sıtma, ticaretten ziyade köylünün temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ilkel tarım teknikleri bulunduğunu ifade eder. Atabeyli (1940) Antalya Bölgesi'nde göçer ve yarı göçer yaşayan 17 oymak tespit etmiştir. Aynı kaynak 1933'teki resmi tetkik neticesinde bölgede 43 oymakta 2668 çadır (16.000 nüfus) olduğunu, bunların kışın Antalya merkez, Serik ve Manavgat'ta yazın ise Akseki, Elmalı, Eğirdir (Anamas Yaylası), Bozkır, Yalvaç (Sultan Dağları) göçtüklerini, yarısının da arazi sahibi olduğunu belirtir. Antalya ili ile Gazipaşa arasındaki 168 km mesafede Serik, Gebiz, Belkıs (Aspendos), Töngüşlü, Payallar ve daha birçok fundalık kıyı alanları yoğun Yörük yerleşmesine sahne olmuştur.

Anadolu'ya gelen Türkler ilk önce Orta Asya'ya benzer, kısmen tarıma uygun İç Anadolu ile karşılaştılar. Yanlarında getirdikleri koyun sürüleri ile keçe örtülü toprak evleri bozkır şartlarına uyum sağlamıştır. Toprak evlerin yakın zamana kadar Afyon, Eskişehir ve Konya yörelerinde bulunabilmesi, hatta bugün Bor Ovası'nda (Niğde) kullanılıyor olması bu düşüncüyü doğrulamaktadır (Bakır 1995: 17). Anadolu'nun engebeli, ormanlık ve yağışlı olan Akdeniz bölgesinde ise araziye iyi uyum gösteren keçi beslenmeye başlandı. Bu değişim ile birlikte keçi kılı çadırı meydana getiren malzeme halini aldı (Eröz 1991: 97). Keçi kılı yağmur suyunu bünyesinde tutmaması dolayısıyla da barınma ihtiyaçlarına uygundur.

Bölgenin arazi ve iklimine bağlı olarak kış, ılık sahil bölgesinde (*kışlakta*); yaz ise yüksek ve serin dağ sırtlarında (*yaylalarda*) sürdürüldü. Hatta *yaylak* ile *kışlak* arasında, ilkbahar ve sonbahar aylarında kalınan bir de *güzlek* oluşturulmuştur (Seyirci 2000: 97-101). Kışın rahat geçmesi yayla dönemindeki performansa bağlıdır. Yaylada iyi beslenen hayvan kışı rahat geçirecektir. Yayladaki süt, yağ, peynir üretiminin yakın çevredeki pazarlara sunulmasıyla gelecek kazanç kış yaşamına katkı sağlar (Seyirci 2000: 5). Mevsimlere göre kışlamak, güzlemek ve yaylamak halk arasında kullanılan yerel terimler haline gelmiştir (Yalman 1993a: 220).

Batı Toroslarda göçer kültürden söz ederken konuyu terminolojik açıdan daha net hale getirmek gerekir. *Kışlak – güzlek – yaylak* arasındaki salınım

uyarınca gelişen Batı Toros Yörük kültürün konar-göçer olarak adlandırılması daha uygundur (Orhonlu 1987: 13). Göçerlik genel bir kavram olduğu için yukarıda izah edilenden farklı olan ve daha gelişigüzel biçimde sürekli göçebe olan yaşam biçimlerini de kapsamaktadır. Oysa Batı Toroslardaki göçerlik konar-göçer karakterde olup gelişigüzel değil tanımlı güzergahlarda sürdürülmüştür. Ayrıca yaylacılık yapan Yörükler yaylakta hayvancılık, kışlakta ise ziraat ile uğraşmaktaydılar. Bu durum yerleşiklik ile göçebelik arasında bir ara biçimdir (Seyirci 2000: 111).ⁱⁱⁱ

Yörük kültürünün göçer karakterini detaylı bir şekilde ortaya koyan Eröz'ün (1991: 71-72) terminolojik yaklaşımı bu bağlamda önemli bir katkıdır. Eröz temelde iki tip göçebelik olduğunu savunur. Tam göçebelik kalıcı konutlara sahip olmayan ve tamamen çadır vb. taşınabilir barınaklar ile hayatını sürdüren toplumların yaşamını tarif eder. Yarı göçebelik ise kısmen kalıcı konutlar içeren yaşam biçimidir. Eröz (1991: 71-72) tam göçebeliği de horizontal (yatay) göçebelik ve vertical (dikey) göçebelik olmak üzere ikiye ayırır. Rakım farkı olmaksızın yataydaki gelişigüzel hareketlilik Arabistan ve Kuzey Afrika coğrafyaları için geçerlidir. Buna karşın Anadolu'daki Yörüklerin göçebeliği dikey tipte olup mevsimlere göre farklı rakımlarda yaşamayı gerektirir.

Geleneksel yaşamda Yörükler ısının yükselmesiyle sahilden yüksek rakımlı yaylalara doğru göçmeye başlarlar. Göç başlamadan önce komşu obalar ile de müzakere edilerek göçün zamanı ve fiziki yapısı (katar başının seçilmesi, yiyeceklerin, çadır malzemelerinin hazırlanması, eksiklerin giderilmesi, işbölümü) önceden tasarlanır (Yalman 1993a: 189). Doğanın mevsimsel döngüleriyle insan yaşamı arasındaki paralelliği kuran göç hareketi Yörük toplumunda ciddi bir organizasyona göre gerçekleşir.^{iv} Bir günlük yürüme mesafesinde uygun yerlerde 2-3 gün konaklayarak yaylaya çıkılır. Su çevredeki kaynak, çeşme, sarnıç veya kuyulardan alınır, *tuluk* ile eşek sırtındaki heybelerde taşınır. Sonbaharda havaların soğuması ile birlikte aynı şekilde sahile yakın bölgelere geri dönülür. Bölgedeki *Yeni Osmanlı*, *Sarıkeçili*, *Karatekeli*, *Karakoyunlu* ve *Gebizli* Yörükleri bu tür göçebe yaşayan aşiretlerdendir (Atabeyli 1940: 213-224).

Yıl boyunca hayvanları ile birlikte yeni otlaklar peşinde olan konar-göçer Yörüklerde çadırlar, hayvan sürülerinin karışmaması için 150 ile 500 m Hatta bazen 1 km'ye varan mesafe aralıklarıyla kurulurlar. Barınma birimleri olan çadırlar dışında - Korkuteli - Söbüce Yaylası'nda olduğu gibi - etrafı alçak duvarlar ile çevrilerek tanımlanmış bir açık hava mescidi (namazgah) bulunabilmektedir (Çizim - 1). Toplanma, saygı duyulan yaşlı Yörüklerin çadırlarında genellikle akşam oturması şeklinde olur. Pazar, Cuma namazı gibi toplu ihtiyaçlar en yakın yerleşme merkezlerinde giderilir (Bakır 1995: 82-83).

2.3. Yeni Osmanlı Yörükleri ve Kara Çadırın Kurulumu

Yeni Osmanlılar Antalya'nın kuzeyindeki Döşemealtı düzlüğünde Odabaşı, Kömürcüler, Duacılar, Başköy, Çıplak, Topallı ve Kirişçiler adlı yedi köye yerleşen, 1945'lere kadar konar-göçer olarak yaşamış olan ve 1955'den sonra tarımsal tekniklerin gelişmesiyle yerleşik düzene geçmiş bir Yörük topluluğudur (Seyirci 2000: 13). Sözlü tarih araştırmaları sonucunda Yeni Osmanlılar'ın Orta Asya'dan bölgeye çevredeki diğer Yörük topluluklarına göre daha geç bir tarihte tahminen XVII. yy. sonlarında geldikleri düşünülmektedir (Seyirci 2000: 15). Hıdrellezden 10 gün önce veya sonra Başköy, Çıplak ve Topallı köylerindeki kışlaklarından kalkan Yeni Osmanlı Yörükleri hayvanlarıyla birlikte Döşemeboğazı'ndan geçerek Bademağacı ve Bucak üzerinden Söbüce Yaylası'na çıkardı (Çizim - 1). Yeni Osmanlılar Ekim ayı başlarında Bucak-Ürkütlü'ye güzleye Kasım sonu, Aralık başlarında ise kışlaklarına inerdiler (Seyirci 2000: 18). Söbüce Yaylası, doğal güzelliği, otlaklarının yüksek kalitesi dolayısıyla yaylaların şahı olarak görülmekteydi. Boz Musa dağları üzerinde 2100 metre rakımdaki yayla form olarak elips biçiminde olduğu için halk arasında yumurta biçimini anlatan söbü kelimesi kullanılarak adlandırılmıştır (Seyirci 2000: 115).

Kara çadırların örtüsünü ve asma-germe mantığıyla strüktürel sistemini oluşturan modüler birimler (*kanatlar*) 65-70 cm eninde ve 4-7 m uzunluğunda olup yan yana dikildikten sonra enine *kolan* adı verilen dokuma kirişlerle bağlanır (Yalman 1993b: 439). Üst örtü düşey yönde 230-250 cm yükseklikte ve aşiretlere göre değişen sayıda ahşap direklerle taşınır (Bakır 1995: 195). Yatay yönde kazıklara bağlanan iplerle yapının dengesi sağlanır. İç mekânı istenmeyen çevresel şartlardan korumak için çadır strüktürünün yan kısımlarına 1 1,5 m aralıklı ahşap kazıklarla desteklenen çığ ya da dolak hasırları yerleştirilir.

Bu çalışmada ele alınan Yeni Osmanlı Yörükleri Teke ve Alaiye sancakları, Burdur ve Gölhisar kazaları (Hamid Sancağı), Finike Kazasında (Teke Sancağı) yaşar. 1945'lere kadar konar-göçer yaşayan bu boy koyun ağırlıklı hayvancılık ile uğraşır, keçi, sığır ve at besler. Yaylada Mayıs-Eylül arası kalıp güzleye inerler. 1-1,5 ay güzlemeden sonra Antalya'nın Döşemealtı, Kömürcüler, Çıplaklı, Odabaşı gibi köyelerine inerler. Bakır (1995: 81-83) 1987 yazında Yeni Osmanlıların kullandığı yaylada 70 çadıra rastladığını kaydeder (Çizim - 1). Seyirci'nin (1991) tespitlerine göre yaylada çadır sayısı 1943'den önce 500, 1960'larda 300-350, 1985'de 107, 1989'da 94'tür. Yaylanın tek kalıcı yapısı namazgâhtır. Söbüce Yaylası tüm hayvansal üretimin yapıldığı yer olduğu kadar; günümüzde havası ve suyu için de çıkılan bir yayladır.

Göç Yörük kültüründe yaşamın devamlılığı için çok önemli bir olgudur. Günler, haftalar, bazen de aylar sürebilen göçler, önde at veya eşeğin bulunduğu gelin veya genç kızların çektiği develerle bayram havası içinde yapılırdı. Göç yolları arazinin topoğrafik yapısı ile yakından ilgilidir. Eğimin müsait olduğu vadilerden geçilerek yaylalara ulaşılır. Yayla göçlerinde bazen antik yollardan da faydalanılırdı (Bakır 1995: 96). Yörüklerin göç yollarının bölgedeki antik yollar ile örtüştüğü gözlenmektedir (Harita 1, 2).^v

Barınma birimleri mekân kullanım özelliklerine göre şekillenmektedir. Özellikle Yeni Osmanlılar gibi yaylaklarda kısa süreli konaklama olanağı bulunan Yörüklerde kullanılan barınma birimleri, bir devenin taşıyabileceği ağırlıktaki evler olan karaçadırlar, yaylak - kışlakta uzun süre kalanlarda ve yarı-göçerlerde toprak ev, alaçık, ziraat ve dinlenmeye yönelik yaşamda ise sabit evlerdir (Eröz 1991: 97). Her yıl aynı bölgeler kışlak ve yaylak olarak kullanılmaktadır. Ekim-Kasım aylarında yayladan beraberce kışlağa inilir. Burada 100-500 baş arası değişen küçükbaş hayvanların rahat otlaması ve birbirine karışmaması için; 3-5 çadırılık gruplara (oba) ayrılmaktadırlar. Bu gruplanma genelde yakın akrabalar arasında olur. Obaları meydan getiren çadırlar 100-500 m uzaklıktadır. Yeni Osmanlı Yörüklerinin yerleştiği Döşemealtı çevresinde (Çıplaklı, Başköy yerleşmeleri civarı) kışlakta oba yerleşmeleri karakteri görülür.

Söbüce Yaylası'ndaki obalarda yer alan Yeni Osmanlı Yörüklerinin kara çadırları incelendiğinde keçi kılının kullanılmasının sebepleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- i. Çadırın ana malzemesini oluşturan kılın kolay sağlanması,
- ii. Yapım sistemi ve kurulumunun kolay ve kısa sürede bitirilmesi,
- iii. Çadırı meydana getiren elemanların katlanabilir olması,
- iv. Bünyesinde su tutmaması, çabuk kuruması
- v. Yükte hafif malzeme ile (50-70 kg.) maksimum alanın örtülebilmesi

Yeni Osmanlılarda kıldan çadır yapımı aşağıdaki işlem sırasına göre gerçekleşir.

2.3.1. Yapı İçin Kullanılacak Hammaddenin Elde Edilmesi

Yörük takvimine göre Ağustos ayı girdiğinde (11 Ağustos) erkekler keçileri kırklık ile kırkarlar. Teke, erkek ve kısır keçilerin kılları çadır için ayrılır (Çizim - 2).

Mekânı oluşturan hammaddenin doğadan bu şekilde elde edilmesi ve aşamaları izlenebilir bir süreçte işlenerek çadır kurgusunda rol oynaması kültür - çevre ilişkisinin çarpıcı bir ifadesidir.

2.3.2. Doğal Hammaddenin İşlenerek Yapı Malzemesine Dönüştürülmesi

Keçilerden kırılan kılların üzerindeki pislik, ot, diken vb. maddelerden temizlenmesi gerekir. Keçi kılı tarak kısmı şimşir ağacından yapılan ahşap taraklardan geçirilerek ayıklanır (Yalman, 1993b: 482). İnce bir çubukla vurularak kabartılır, su ile nemlendirilir. Oklavalarla kabaca bükülerek uzunca bir şerit haline getirilir. Bu şerit kola takılabilmek için kendi etrafında sarılır. Bu işleme "kolçak yapma" (süme) denir. Kolçakların bir ucundan başlanarak kıllar kirmında eğrilir ve ip haline getirilir. İp kirmında bükülür ve yumak haline getirilir (Çizim - 3).

2.3.3. Temel Mimari Birimlerin Üretilmesi

Çadır büyüklüğüne (kanat sayısına) göre ipler iki kazık arasında çözülürler. ipacı (ipağacı) veya ıstar denilen düşey tezgâhlara takılan her *kanat (kolan)* (60-70 cm. eninde ve 4-6 m. uzunluğunda şeritler) ayrı ayrı dokunur (Eröz 1991: 98) (Çizim - 4).

Bu ortalama 0,65 x 5 metre boyutlarındaki şeritler göçer mimarinin temel birimini oluştururlar. Bunlar barınma mekânını meydana getiren modüllerdir. Bu modüllerin üretim süreci göçer mimarinin dokuma eylemi ile vücut bulduğunu gösterir.

Gergi esasına göre çalışan örtü elemanı ile birlikte çağ adı verilen ahşap direkler de çadır mimarisinin temel birimleridir (Yalman 1993b: 439). Ahşap birimler yaylaya çıkmadan önceki hazırlık sürecinde üretilir ve eksikleri tamamlanır.

2.3.4. Birimlerin Bir Araya Getirilmesi

Aile büyüklüğüne göre 3, 5, 7, adet olan kanatlar; düz bir yerde yan yana getirilerek, uçlarından kazıklarla sabitlenir ve erkekler tarafından dikilirler (Çizim - 5).

2.3.5. Yapı Sisteminin Kurulması İçin Gerekli Ön Hazırlıklar

Çadırın uzun ön ve arka kısmına gelen kanatların dış yüzüne, suyun dışı akmasını sağlamak için saçak veya siğec denilen, dokuma şeritleri dikilir. Dikilen çadır çulunun bir ucu havaya kaldırılarak sopalarla döğölür, böylece ipler arasındaki gözenekler kısmen kapanmış olur. Dikilen kanatlara; dik yönde kıl dokuma şeritler (15-25 cm eninde kolonlar) ile bunların çadır direğinin geleceği yerlerine ahşap çanaklar dikilir. Kolonların uçlarına çekecek veya eşgelek denilen ahşap parçalar bağlanarak, çadırın üst örtüsü (çadır çulu) hazır hale getirilir (Bakır 1995).

2.3.6. Yapı Sisteminin Kurulması

Direkler çadır çulunu çanaklar ve kolanlar aracılığı ile taşırlar. Kolanlar da çadır dışında çekeceklerle onlar da kıldan örülmüş kol ya da bağ denilen iplerle ahşap kazıklara veya bastırıklara bağlanmaktadır. Çadır dikimi de keçilerin kırılması gibi törenlerle yapılmaktadır (Çizim - 6).

Torosların zor doğal şartlarında hayata tutunma mücadelesinin somut ifadesi olan kara çadırın kurulumu ve bu aşamadan sonra iklim konfor düzeyini sağlamak için yapılan ek müdahaleler geleneksel toplumdaki derin çevre duyarlılığını açığa çıkarmaktadır.

2.3.7. Su Yalıtımının Sağlanması

Çadır kurulduktan sonra yağmurlu havalarda yerden su gelmemesi için çadır etrafına ark açılır (Çizim - 7).

2.3.8. İç - Dış Mekan Tarifi

Gergi çullarının rüzgârla iç mekanı rahatsız etmemesi ve hayvanların içeri girmemeleri için, çadırın etrafı ahşap veya kamış çığlar ya da dolak hasırları ile çevrilir. Bu sınır elemanlarını da söven denilen ahşap kazıklar ayakta tutmaktadır. Mekan tarifini vurgulayan bu elemanlar kolay taşınabilir olmaları ile de barınma ve göç olgularının temel ihtiyaçlarını karşılar (Çizim - 8). Çığlar ve dolak hasırları göç sırasına rulo halinde taşınırlar.

2.3.9. Isı Yalıtımının Sağlanması

Kışlakta ve yaylakta sert rüzgârların estiği kuzey ve batı yönleri esvap çuvalları ile destekli bir şekilde daha sıkı kapatılmaktadır. Bu çuvallar göç yolunda develerle taşınırlar, üzerindeki nakışlarla içlerindeki malzemeyi belirtirler. Dokuma ve nakış sanatı günlük yaşamı pratikleştirmektedir. Esvap (elbise) çuvalları daha süslüdür. Nakış ve renkler çuval içeriğini anlatmakla beraber içinde bulunduğu mekâna renk katarlar. Kuzey ve batı yönleri çuvallar ve üzeri işlemeli kilim ile kaplı olan ve yastık, yorgan ve keçelerin bulunduğu yüklüklerle kapatılmaktadır. Bu malzemelerin topraktan nem almaması için altlarına bir sıra yassı (kayrak) taş döşenir.

Ayrıca kışlakta dıştan gelen soğuk rüzgârları önlemek için çadır etrafına kuru çalı duvar örülür. Bu çalılar pişirme ve aydınlatma için güntübrilik toplanır yakılır ve sezon sonunda tamamen bitirilir.

Üzerindeki çalı, taş gibi malzemelerden temizlenmiş (kısmen düzeltilmiş) çadır iç zeminine çul ve hasır serilir.

Isı yalıtımı açısından çadırın giriş yönü de önemlidir. Kışın çadır kurulurken çadırın girişinin güneye bakması sağlanır. Böylece gün ışığının

içeri girer ve kuzeyden gelen sert rüzgârlardan koruma sağlar. Yazın ise çadır girişi kuzeye bakacak şekilde kurulur (Eröz 1991: 105).

Çadır içinde girişte ayakkabı çıkarma yeri ve onun yanında mutfak gibi kullanılan servis alanı (kap-kacak, yoğurt kesesi, peynir tulumunun bulunduğu alan) açık bırakılır. Yörükler ev aletlerini - bakraç, leğen, ibrik, yufka sacı gibi zorunlu olanlar dışında - deri ve dokuma gibi esnek malzemelerden ve kendileri üretir. Su, pekmez ve peynir tulukları deriden, yağ konan kaplar ise hayvan karnından yapılır. Eşya taşınan heybe, torba ve çuvalar yün ve kıldan dokunur (Çizim - 8).

2.3.10. Kapalı - Yarı Açık ve Açık Mekân Dizilerinin Oluşturulması

Yaylakta sıcak havalarda serinlemek için çadır üzerine beyaz keçe atılır, çadır ön gergileri sökülerek veya kollara asılarak çadır önünde gölgeli yarı açık bir mekân oluşturulur. Mimarinin çeperlerini geçirgen hale getiren bu mekânsal kurgu, değişik fiziksel yapıları olduğu kadar bunlarla eşleşen günlük faaliyetleri de düzenler (Çizim - 9).

Çadırlarda iç ve dış mekân arasındaki ayrımın belirsizleşmesi çeperlerin sert hatlarla belirlenmiş sınırlar olarak değil, iç-dış arasındaki geçirgenliğin sağlandığı bir ara yüz olarak görülmesini uygun kılar. Bu ara yüz, sayesinde iç ve dış mekânlar kurgu itibarı ile de birbirlerinin içine akar. Çadırlardan oluşan obayı bir çevre tasarımı haline getiren ara yüz ile güneş enerjisi yakalanır, filtre edilir, depolanır, kullanılır veya yansıtılır. Güneş enerjisi bu yollarla iklimsel konfora dönüştürülür. Gün ışığı bilinçli bir şekilde yönlendirilir. Sabah güneşini görme arzusu ile çadırın girişi genelde doğu ve güneşe bakar.

Yukarıdaki inşa sürecinin bir sonucu olarak çadırlarda iç mekânı üstte çadır çulu, yanlarda gergiler, altta ise tabii toprak zemin belirler. Bu kurgusu ile çadır, Yörükler için kolay kurulabilen, detaydan arınmış bir evdir. Bu evde iç mekânda kullanılan araç-gereçler de genelde kolay taşınabilir kazanlar, sahanlar, saç, oklava, şilte, çuval, dokuma tezgâhı vb. olup bu araç-gereçler az sayıdadır (Yalman 1993a: 257). Dürülüp kaldırılabilen elemanlar hareket kabiliyeti sağlar. Göçer hayatta daha hareketli olmayı gerektiren yaylakta zorunlu donanım taşınır, diğer fazlalıklar kışlakta tanıdık bir köy evinde bırakılır.

Genelde 3 metre eninde ve 5-7 metre boyunda bir alanı kaplayan çadır iç mekânından azami ölçüde faydalanmaktadırlar. Bu mekân depolama, yemek yapma, yeme, uyuma, oturma, misafir ağırlama gibi tüm fizikî ve sosyal ihtiyaçları karşılar (Çizim - 8). Yapı sisteminin kuruluşu fiziksel problemlere çözüm getirdiği gibi sosyal ihtiyaçlar ile de uyum içerisinde şekillenmiştir (Yalman 1993b: 439-443).

2.4. Mimariyi Dokumak: Kara Çadırda Çevre – Kültür Bütünleşmesi

Buraya kadar anlatılan çadır kurulumu süreci yapısal formun kültür ve çevreye özgü değerlere göre şekillenişini anlatır. Söbüce Yaylası'nda barınmak için Yeni Osmanlılar tarafından kurulan kara çadırda sudan koruyucu özellik gösteren keçi kılı kullanılması ve bu malzemenin asma-germe strüktüre uygunluğuyla getirdiği yapı sistemi mimaride fiziksel kurgunun çevresel şartlara adaptasyonuna iyi bir örnektir.

Önceki bölümde özetlenen çadır kurulum sürecinin çevre - kültür ilişkileri bağlamında kavramsal derinliğinin incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Yeni Osmanlı Yörüklerinde çevre - kültür bütünleşmesi dokuma ile üretilen mimari modülde vücut bulur. Mimariyi çevre ile bütünleşmesi açısından incelerken dokuma kavramı önem kazanmaktadır. Mekan üretimini günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline getiren dokuma eylemi Yörük kültürünün devamlılığında merkezi bir öneme sahiptir. Bu bakımdan dokuma kavramının Türklerdeki tarihsel altyapısını ve anlamını incelemek gerekir.

Türklerde dokuma kavramı ile ilgili yazılı bilgiler Kaşgarlı Mahmud'un XI. yy. toplumu için anlattığı yağmurluk, yatak içi vb. donanımın üretimine kadar geri gider. Fiziksel bulgular ise çok daha eski tarihsel dönemlere işaret eder. 1947-49 yıllarında Sibiry'a da Altay Dağları eteklerinde keşfedilen Pazırık dokumaları MÖ III. - II. Yüzyıllara tarihlenmektedir (Deniz 2000: 49).

Dokuma iki veya daha çok iplik grubunun çeşitli şekillerde, birbiri arasından, altından, üstünden geçirilmesiyle meydana getirilen ürün olarak tanımlanır (Deniz 2000: 57). Dokumalar, yatay ipler (*atki*) ve dikey iplerin (*çözgü*) birbirleri arasından geçirilmesiyle teşkil edilir. Kaşgarlı Mahmud'un metinlerinde de dokuma yapmak için tezgâha dik atılan iplere *eriş* (*arış / çözgü*), yan atılan iplere *arkağ* (*arkaç / atki*) adı verilir (Genç 1997: 14-16).

Dokuma, fiziksel yapısı itibarı ile *atki* ve *çözgü* ile kendi içinde tutarlı bir örüntü meydana getirdiği gibi kavramsal olarak da çevresel bir veri olan keçi kılı ile geleneksel kültürün çevreyi yorumlama biçimini bir araya getirir. Doğal hallerinde zayıf ve dağılıbilir nitelikte olan yerel malzemeler dokumanın *atki* ve *çözgülerden* oluşan yapısal karakteri sayesinde dayanıklı ve kalıcı bir bütüne dönüşür. Çevresel kısıtlar içerisindeki doğal kaynaklar tek başlarına yetersiz olsalar da onların bir araya getiriliş biçimleri, bir başka deyişle dokuma bu imkânsızlıklardan kararlı bir sistem çıkarmaktadır. Temel çevresel girdi olan keçi kılı pratik şekillerde tekrarlanabilen, dokunabilen modüller ve bağlantı biçimleri ile esnek, taşınabilir ve hafif mekânların kurgulanmasına imkân vermiştir.

Çevreyi şekillendirme tarzının arkasında yatan temel anlayış keçi kılının kırılması, eğilmesi, dokunması, dikilmesi ve yardımcı malzemeler ile gerilmesi ile somutlaşmaktadır. Kültür – çevre tutarlılığının yoğunlaşma noktası dokumadır. Yörenin doğal karakteriyle birlikte bu karakterin kültüre özgü yorumu dokumanın liflerinde kodlanır. Bu bağlamda *ıstar* (dokuma tezgâhı), obanın en önemli günlük yaşam gereçlerinden biri olarak barınma birimlerini ve aslında tüm yerleşimi fiziksel ve kavramsal olarak üreten çevreyi ve mimariyi dokuyan araçtır (Çizim – 4). Çevrenin dokunması, doğal malzemelerin birimlerine ayrılarak belirli bir kurgu ile yeniden organize edilmesi anlamında bir mimari inşa veya mimariyi dokuma süreciyle paralel olarak gerçekleşir (Çizim – 2, 3, 4, 5, 6).

Yeni Osmanlılar vb. Yörük topluluklarında bireylerin mimari üretimi aracılığıyla çevre ile kurdukları etkin birliktelik bu çerçeveden değerlendirildiğinde kavramsal olarak çevrenin kültür ile nasıl dokunduğu da anlaşılabilir olacaktır. Fiziksel anlamda ve üretim süreci gereği kendisi bir dokuma olan kara çadır, mekân geleneğinde oynadığı rol açısından da çevrenin kültüre göre dokunması bağlamında bir araç halini almaktadır. Yukarıda detaylı olarak ve tüm basamaklarıyla anlatılan çadır kurma süreci keçi kılının kırılmasından başlayarak doğal çevrenin insan eliyle belirli bir amaç doğrultusunda nasıl şekillendiğini, dokunduğunu ve insanın bu süreçte çevre ile nasıl bütünleştiğini gözler önüne sermektedir.

Bu anlamı ile dokuma barınmaya özgü bir yer üretiminde de anahtar role sahiptir. Christian Norberg-Schulz'un (1980: 22) ifade ettiği gibi beşeri kimliğin ön şartı yer kimliğidir. Başka bir deyişle kültürel kimlik ancak belirli bir yer tanımlayarak ve onunla özdeşleşerek oluşur ve sürdürülür. Geleneklere göre şekillenen ve değişik Yörük aşiretleri ile eşleştirilen göç güzergâhları (Harita - 1) da nesilden nesile aktararak kültürel hafızaya kazınan yerleri tanımlamaktadırlar. Söbüce Yaylası'nın ve göç güzergâhı üzerindeki konma yerlerinin birer yaşam kaynağı olarak Yeni Osmanlı Yörükleri için ifade ettiği anlam kültürün zaman içinde ürettiği yer bilinci için iyi bir örnektir. Seyirci'nin (2000: 97-101) Yörüklerden derlediği düşünceler yer çok iyi algısını ifade etmektedir.

“Göç yollarında konaklayan ve yaylaya göçen Yörükler, her önüne geldikleri yere konmazlar. Konacakları yer bellidir. Konak yerinde su olmalı, ot olmalı, yayılım olmalı. Konağa varınca herkes kendi yurduna konar. Kimse kimsenin yurduna konmaz. Göç başlayınca herkesin isteği bir an önce yaylaya varmaktır. Yolda ölen bile olsa, ya yayladaki mezarlığa getirilir, ya da en yakın köy mezarlığına gömülür, beklenmez. Yayla Yörük için yağdır, peynirdir, berekettir, bolluktur” (Seyirci 2000: 100).

"Hayvan Söbücenin kumunu yalasin, suyunu için yeter, isterse ot olmasin. Söbüce Yaylasında yaylamaya alışmış sığırı, kısırağı, deveyi zamanı gelince başka bir yaylada tutamazsın" (Seyirci 2000: 97).

Yer algısının üreticilerinden biri de mimari formdur. Söbüce Yaylası'nda kara çadırların kurulum şeması yere karşı hissedilen aidiyetin bir ifadesidir (Çizim – 1). Norberg-Schulz'a (1980: 19-22) göre de, mimarlık insana ve çevreye kimlik ve aidiyet kazandıran somut ve bütüncül bir kültürel ifade biçimidir. Kültürel kimlik belirgin çevresel faktörler içerisinde yoğunlaşarak üretildiğine göre yöre insanının çevre algısı mimarlık ve kültür arasındaki sürekliliğin çerçevesini oluşturmaktadır. Yer tanımının özü, çevreye karakterini, yöre insanına da aidiyet duygusunu kazandıran mimari gelenekte gizlidir. Mimarinin özünü oluşturan yer tanımı ve mekân tarifi (Kuban 2010) çadırın fiziksel çeperlerinden taşarak çevreyi şekillendiren kültürel anlayışın çevreyi kucaklayan ölçeğinde değerlendirilmelidir.

Eğer mimarlık kalıplaşmış tanımlamalarının dışına taşarak çevre tasarımı olarak görülürse Norberg-Schulz'un (1980:10) yaklaşımından faydalanılarak, mimari elemanlar (karaçadırlar) çevresel karakterin yoğunlaşma noktaları olarak kavramsallaştırılabilir. Çadırın kurulum süreci yoğunlaşma eyleminin aşamaları olarak görülmelidir (Çizim – 9). Yoğunlaşma noktalarının insan eliyle oluşturulması bir kültür inşası faaliyetidir (Norberg-Schulz 1985: 13). Çevreyi anlamlı bir barınma yeri haline getiren olgunun konuttur. Çevresel elemanların dokuma süreci ile anlam kazanması Norberg-Schulz'un (1980: 10) deyiimiyle çevresel karakterin yoğunlaşması, Berleant'ın (1992: 132) yorumuyla da çevresel şartlar ile insani katkı arasındaki ahenkli birliktelik olarak görülebilir. Göçer mimari geleneğin temel birimi olan dokuma mantığı, aynı zamanda çevre ölçeğindeki tutarlılığın da kaynağıdır. Bu tutarlılık mimari detaydan başlayarak çevreye yayılmakta, mimari ile birlikte çevreyi de dokumaktadır.

3. Değerlendirme ve Sonuç

Yörük kültüründe mekânsal organizasyon hakkında üretilen sınırlı sayıdaki çalışmada çevresel faktörler ve mimari arasındaki ilişki vurgulanmış olsa da, bu değerlendirmeler mimarlık - çevre ilişkileri bağlamında sağlam bir kuramsal temelde tartışılmamıştır. Bu çalışmada ortaya konan tespitler ışığında Batı Akdeniz'de gelişen Yörük kültürün insanlığın evrensel mirasa yaptığı katkılar vurgulanmıştır.

Orta Asya'dan Anadolu'ya geçiş ile birlikte coğrafi ve iklimsel özelliklerde köklü değişimler olduğu ve aynı zamanda Anadolu'nun tarihsel derinliği içerisinde çevresel koşullar ile bütünleşmiş çeşitli yapı gelenekleri ile karşılaşıldığı bilinmektedir. Özellikle XI. ve XII. Yüzyıllardan itibaren

Türk topluluklarının Anadolu'daki nüfus artışı ile bu coğrafyaya has çevresel özellikler ve yapı gelenekleriyle harmanlanmış sivil konut mimarisi oluşmuştur. Yerleşik mekândaki gelişmelerin yanı sıra Anadolu'nun iç ve kıyı bölgelerinde konar-göçer Yörük topluluklarının coğrafi şartlara adapte olarak kültürlerini günümüze kadar ulaştırdıkları gözlenmektedir.

Yörükler özgün doğal kısıtlar çerçevesinde kendi kendine yeten üretken bir kültür inşa etmişlerdir. Kültürün somut öğeleri olan giysi, çuval, çadır vb. donanımı kendileri üreterek (dokuyarak) dışarıdan çok az katkı ile ayakta kalmışlardır (Seyirci 2000: 3-4). Bu kültürün mimari yansıması olan kara çadırlarda tespit edilen mekânsal kurgunun tarihsel sürekliliği de çevreye uyum ve malzeme kullanımı konularındaki tecrübe birikimini ve kültürün çağlar boyunca çevre içerisinde nasıl yoğrulduğunu göstermektedir. Kara çadırlar Batı Akdeniz bölgesinde yaşamın sürdürülebilirliği ve kültür – çevre bütünleşmesinin çarpıcı bir örneği olmuştur. Yörükler iklimsel olaylar, hayvanların davranışları vb. doğal belirtileri yorumlamadaki ustalıkları ile öne çıkmışlardır (Yalman 1993a: 53-57).

Mimariyi bir çevre tasarımı olarak gerçekleştiren Batı Toroslardaki Yörük topluluklarında bireyler çevresel ilişkileri tutarlı bir şekilde yorumlamayı sağlayan derin bir çevre duyarlılığına sahiptir. Yörük kültürü için merkezi bir öneme sahip olan göç kavramı kutsal anlamlar kazanmıştır. Göç sayesinde yaşam sürdürülebilmekte ve insan çevrenin ayrılmaz bir parçası haline gelebilmektedir. Batı Toroslardaki çevresel veriler içerisinde yaylaya çıkış ve oradan insan – hayvan sayısını ve kalitesini arttırarak iniş sadece göç ile mümkündür (Yalman 1993a: 198). Bu çalışmanın odaklandığı kara çadır da göç ihtiyaçlarına göre gelişmiş bir mekânsal düzenlemedir.

Önerilen kuramsal arka plan ışığında Batı Akdeniz göçer kültürü ve mimarisi incelenirse, kültürel kimliğin temel öğeleri olan var olma mücadelesi ve çevre duyarlılığının mimarlık ile vücut bulduğu görülecektir. Mimarlık ile birlikte yaşamı devamlı kılan tüm fiziksel yapının üreticisi olarak dokuma tezgâhı (*istar*) merkezi bir öneme sahiptir. İşlevsel ihtiyaçlara en iyi şekilde cevap veren ve çevresel şartlara en verimli şekilde uyum sağlayan kara çadır bu çalışmada dokuma kavramının çağrışımlarından faydalanarak farklı bir boyutta okunmuştur. Çevresel girdilerin kültürel yorum ile bütünleşmesi kavramsal olarak da bir dokuma tutarlılığına sahiptir.

Tarih boyunca merkezi otoriteler Yörükleri yerleşmeye zorlamıştır. Günümüze gelindiğinde bu baskılar ekonomik etkenler ile birlikte bu özgün kültürü yok olmaya kadar itmiştir. Artık son örnekleri görülen bu kültürün belgelenmesi, çevre ile ilişkileri, mimari tasarımda esneklik ve sürdürülebilirlik konusundaki başarısı ve insanlığın evrensel kültürel mirasına katkıları bakımından değerlendirilmesi acil gerekliliklerdir.

Açıklamalar

- ⁱ Anadolu Selçukluları için göçerliğin önemli bir yeri vardır. Selçuklu Sultanları bile ancak 13. yüzyılda bir yere bağlanmayı kabullenip yazlık (Beyşehir - Kubad-Abad) ve kışlık (Alanya-Güleşan, Hasbahçe vb.) saraylarda yaşamışlardır (Evyapan 1972). Anadolu Selçuklu idaresi Orta Asya göçerlerini yerleştirmek için Batı Anadolu'da fetihlere girişmişlerdir. Bu kapsamda Osmanlıların Kurucuları olan Kayı Boyu 13. asrın son çeyreğinde önce Ankara çevrelerine yerleştirilmiştir. Daha sonra Kayı Boyuna Söğüt (Bilecik) çevresi kışlak, Domaniç (Kütahya) ise yaylak olarak verilmiştir. 13. yy. ortalarında Anadolu Türkmenlerle dolmuş ve "Türkiye" olmuştur (Sümer 1972).
- ⁱⁱ Askeri amaçla sınırlara (uç) yaylak-kışlak verilerek yerleştirilen ve vergiden muaf olan göçerler düşman topraklarına akın ediyorlardı (Köprülü 1972). Uçların gerisinde ise Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol oynayan göçerler kentleri hapisane olarak gördükleri için daha çok kırsal alanlara bir kısmı da şeyh ve dervişlerin öncülüğünde surlar dışında kurulan zaviyelerin çevrelerinde arabaları, hayvanları ile birlikte yerleşiyorlardı (Gordlevski 1988). Böylece kent dışına yeni yerleşenler yarı göçer bir düzende (oymak) meyve bahçeleri, ağıl ve ahırlar arasında doğa ile iç içe bir çevre oluşturmuşlardır. İsimlerini şeyh veya aşiretlerden alan obaların yerleşmesi ile ortaya çıkan mahalleler zamanla kentsel çevreye dönüşmüşlerdir (Kuban 1975)
- ⁱⁱⁱ Yörük toplulukları yığma taş yapılar gibi kalıcı mekânlar inşa edip etmemelerine göre de sınıflandırılabilir. Yaz-kış çadırda barınan Yörük toplulukları olduğu gibi kış mevsiminde yerleşik düzendeki evlerde oturup yazın yaylalarda çadırlarda barınanlar da mevcuttur (Bakır 1995: 7).
- ^{iv} Bu yüzden etnografya araştırmacıları "Yörük göçü yolda düzelir" deyişinin yanlış anlaşıldığını ifade etmektedirler (Seyirci, 2000: 100). Yalman (1993a: 188-190) "göç yolda düzelir" deyişinin göç sürecindeki organizasyonsuzluk olarak anlaşılması gerektiğini, bu sözün göç kafilesinin uzunluğundan dolayı ortaya çıktığını, kabile yol aldıkça düzgülün çizgisel bir forma ulaşıldığını vurgular.
- ^v Antalya'nın Kovanlık, Camili, Çıplaklı, Odabaşı gibi köylerindeki Karakoyunlu ve Yeni Osmanlı göçerlerinin Burdur-Çamoluk, Kapaklı Köyleri çevresindeki yaylalar ile Korkuteli-Söbüce yaylalarına çıkmak için kullandıkları Roma Antik Yolu (Via Sabeste) ile Alanya-Seydişehir bağlantısını sağlayan ve yöre halkınca Keykubad Yolu olarak adlandırılan eğimli arazilerde kademeli olarak yapılmış yollar bu örtüşmelere örnek teşkil eder.

Kaynaklar

- Atabeyli, N. K. (1940). "Teke (Antalya) Yörükleri Hakkında Notlar" *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi* IV: 213-224.
- Bakır, İbrahim (1995). Batı Toroslarda Göçerlerin Yerleşme ve Mekân Sorunlarının Çözümü Üzerine Bir Deneme. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Bammer, Anton (1996). "Çadır ile Anadolu Evi İlişkileri". *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme (T.C. Başbakanlık TOKİ II. B.M. İnsan Yerleşimleri - Habitat 1996 Konferansı Bildiriler ve Sergi Kitabı)*. 234-247.

- Berleant, Arnold (1992). *The Aesthetics of Environment*. Philadelphia: Temple University Press.
- Braudel, Fernand (2002). *The Mediterranean in the Ancient World*. Wiltshire: Penguin Books.
- Chailand, Gérard (2004). *From Mongolia to the Danube: Nomadic Empires*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Deleuze, Gilles ve Felix Guattari (1987). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Deniz, Bekir (2000). *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yayıları*. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Diyarbakirli, Nejat (1972). *Hun Sanatı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Eröz, Mehmet (1991). *Yörükler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Evyapan, G.A. (1972). *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Bölümü Yay.
- Genç, Reşat (1997). "Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Dokuma ve Yayı İşleri". *Arş* 3: 14-16.
- Gordlevski, Vladimir Aleksandroviç (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*. Çev. Azer Yaran. Ankara: Onur Yay.
- Göçebe ve Gezgin Nüfusun İskânı (Planlama Raporu)*, 1976. T.C. Köy İşleri Bak. Toprak ve İskân İşl. Gen. Müd. İskân D. Bşk.
- Köprülü, Mehmet Fuad. (1972) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*. Ankara: Boznur Matbaası.
- Kuban, Doğan (2010). *Mimarlık Kavramları, Tarihsel Perspektif İçinde Mimarlığın Kuramsal Sözlüğüne Giriş*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yay.
- Merçil, Erdoğan (2000). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Norberg-Schulz, Christian (1980). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, New York: Rizzoli International Publications, Inc.
- _____, (1985). *The Concept of Dwelling: on the Way to Figurative Architecture*. New York: Rizzoli International Publications.
- Orhonlu, Cengiz (1987). *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*. İstanbul: Eren Yay.
- Ögel, Bahaeddin. (1991). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- _____, (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ramsay, William Mitchell (1962). *The Historical Geography of Asia Minor*. Amsterdam: Adolf M. Hakkert Publisher.

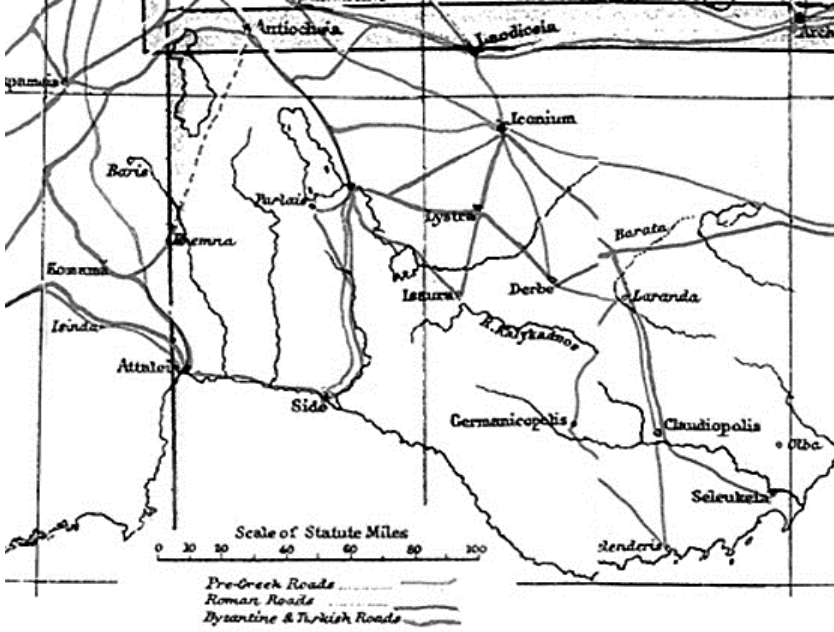
- Saraçoğlu, Hüseyin (1989). *Akdeniz Bölgesi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- Seyirci, Musa (2000). *Batı Akdeniz Bölgesi Yörükleri*. İstanbul: DER Yay.
- _____, (1991). "Şer'iyeye Sicillerine göre Yeni Osmanlı Aşireti" *Hürses* (Antalya Mahalli Gazetesi). 3,4 ve 7 Nisan.
- Sümer, Faruk (1972). *Oğuzlar (Türkmenler)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tanyeli, Uğur (1996). "Anadolu'da Bizans, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemlerinde Yerleşme ve Barınma Düzeni". *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme (T.C. Başbakanlık TOKİ II. B.M. İnsan Yerleşimleri - Habitat 1996 Konferansı Bildiriler ve Sergi Kitabı)*. 405-471.
- Totani, Gianfranco (2008). *Indelebile nell'animo: l'Abruzzo dei Pastori. Tratturi e Transumanza, Arte e Cultura*. L'Aquila – Italia: Associazione Deltense. 29-60.
- Türkay, Cevdet (1979). *Başbakanlık Arşiv Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*. İstanbul: Tercüman Yay.
- Yalman (Yalgın), Ali Rıza (1993a). *Cenupta Türkmen Oymakları, Cilt I*. Haz. Sabahat Emir. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- _____, (1993b). *Cenupta Türkmen Oymakları, Cilt II*. Haz. Sabahat Emir. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Ekler

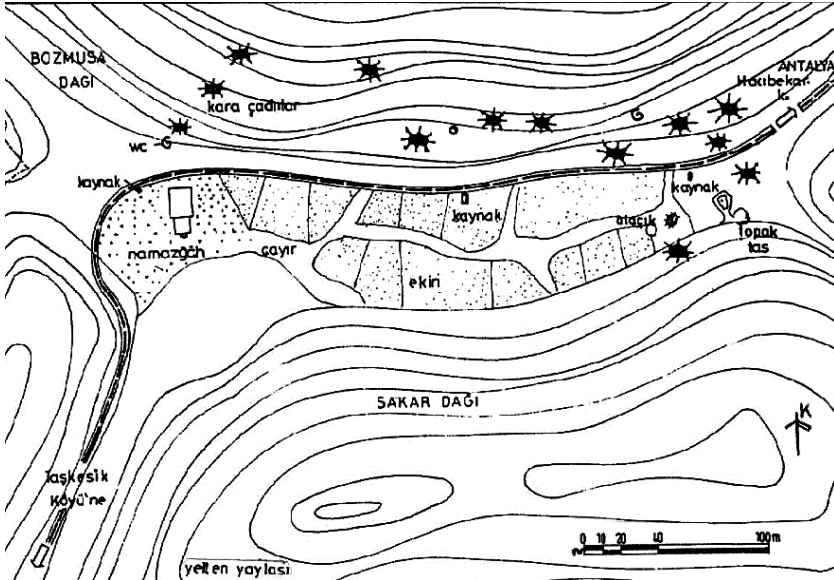
Harita - 1. Batı Akdeniz Bölgesi (Türkiye) göçerlerinin günümüzdeki hareket güzergâhları (Bakır, 1995: 76)

Harita – 2. Antik Küçük Asya'da Grek, Roma, Bizans ve Türk dönemlerine ait yollar (Ramsay, 1962 : 23)

Çizim – 1. Antalya – Korkuteli Söbüce Yaylası'nda Yeni Osmanlı Yangöçerlerinin yerleşme Dokusu (Bakır, 1995: 82)

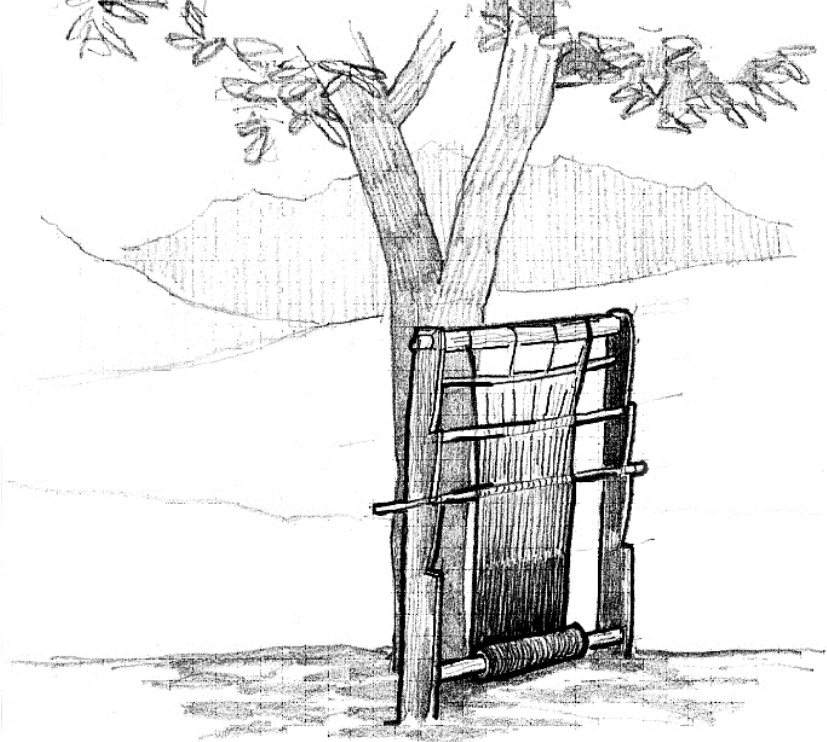
Çizim – 2. Keçi kırılması (çizim: K.R. Kavas)

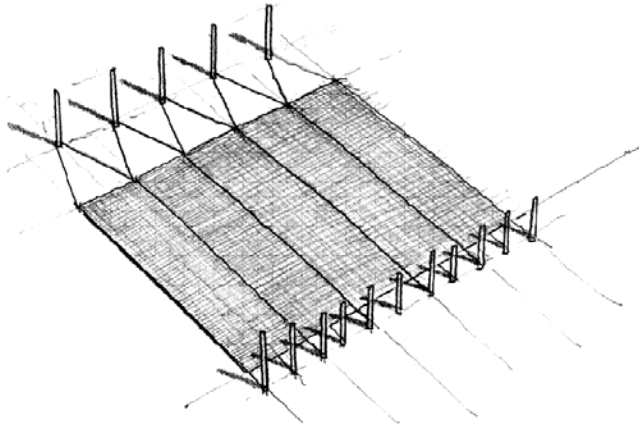
Çizim – 3. Keçi kılımnın eğrilerle ip haline getirilmesi (çizim: K.R. Kavas)

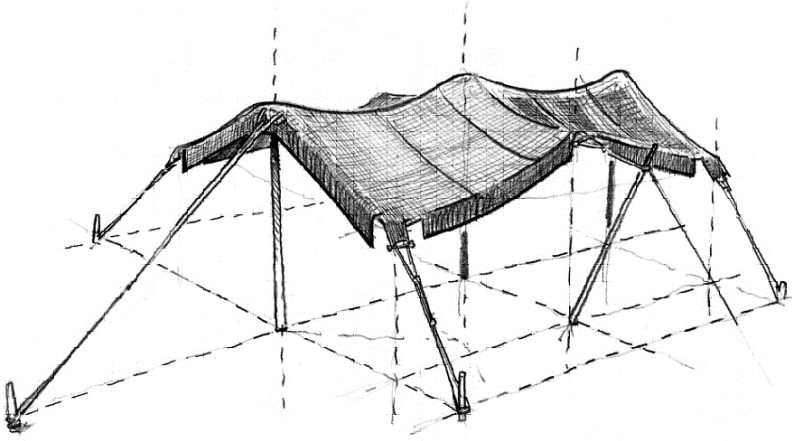
Çizim – 4. İplerin kanatlar halinde dokunması için kullanılan dokuma tezgâhı (istar) (çizim: K.R. Kavas)

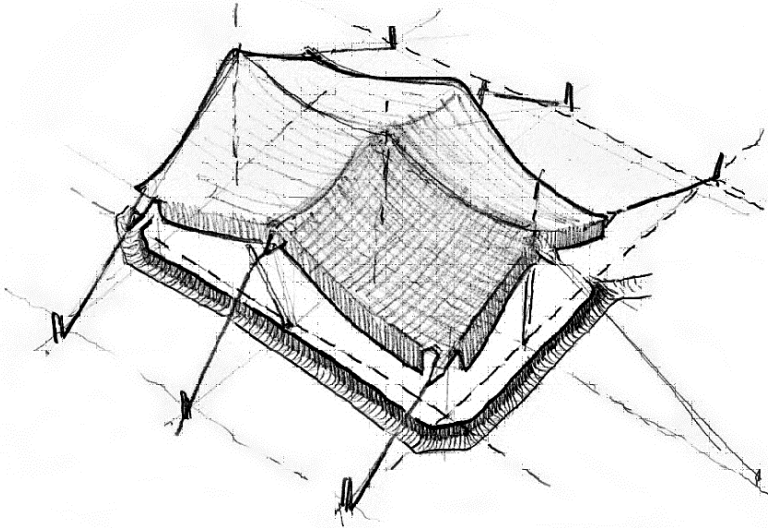
Çizim – 5. Kanatların yan yana dikilerek çadır üst örtüsünün oluşturulması (çizim: K.R. Kavas)

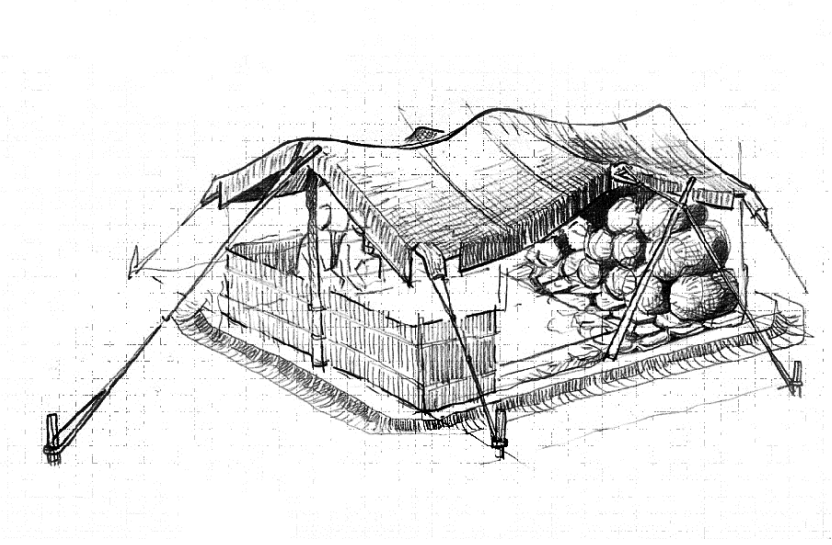
Çizim – 6. Çadırın kurulması (çizim: K.R. Kavas)

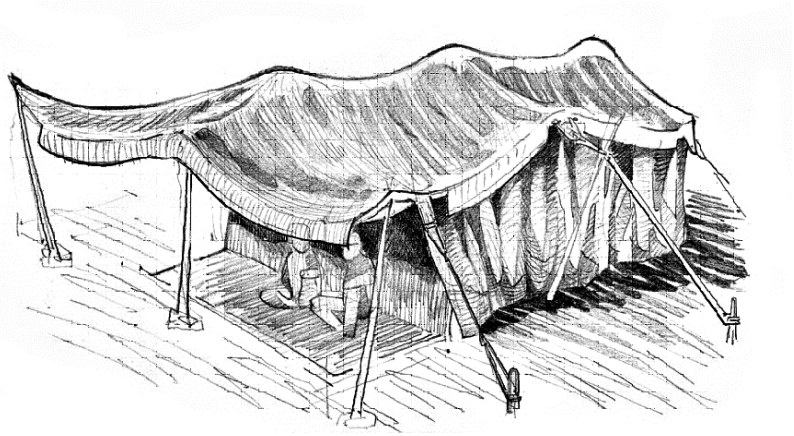
Çizim – 7. Çadırın etrafına ark açılması (çizim: K.R. Kavas)

Çizim – 8. Çadırın etrafının ahşap kamış ve çığlar (dolak hasırları) ile çevrilmesi ve belirli yönlerin altları taş döşeli çuvallar ve kuru çalı duvarlar ile desteklenmesi (çizim: K.R. Kavas)

Çizim – 9. çadır önünde gölgeli yan açık bir mekân oluşturulması

“Weaving” Architecture: the Relation Between Nature and Culture in the Western Taurus Nomads of Anatolia

Kemal Reha Kavak*

Abstract

Throughout history architecture has been the concrete expression of the relations between nature and culture. The historical depth of Anatolia provides substantial evidence concerning architectural history. The cultural histories of Anatolia, the Mediterranean Basin and Eurasia are profoundly affected by the relations between nomadic and sedentary communities. The role of the nomadic communities in cultural and architectural history has not received enough attention because in general historiography is produced from the perspectives of sedentary cultures.

This study tries to complete above-mentioned missing parts of cultural history and accounts for the environmental congruence of spatial production through the exemplary section between the Mediterranean coast and the Taurus Mountains in Southwestern Anatolia. In this scope the production and configuration processes of the nomadic tents by the Yeni Osmanlı Yörük tribe are taken as an example. In order to derive general patterns of spatial production in this semi-nomadic culture, this study explores the construction of the tents through traditional weaving techniques and interprets this process in terms of culture – nature relations..

Keywords

Nomadic culture, tent, weaving, environment, western taurus, Yörüks

* Assist. Prof. Dr., Akdeniz University, Faculty of Fine Arts, Department of Architecture, – Antalya / Turkey
krkavas@gmail.com

«Плетение» архитектуры: взаимосвязь между средой и культурой в кочеваниях между Анатолией и западными Таврами

Кемаль Реха Кавас*

Аннотация

В исторических глубинах Анатолии можно найти огромное множество памятников архитектуры, являющихся конкретным выражением взаимосвязи культуры и среды. В культурной истории Евразии, большей части Анатолии и Средиземноморского бассейна отношения между кочевыми и оседлыми общинами играли очень важную роль. Можно сказать, что так как история написана с точки зрения оседлых народов, роль кочевого общества в культурной и архитектурной истории еще недостаточно исследована и не занимает должного места.

Призванная восполнить вышеупомянутый недостаток данная работа исследует тесные отношения кочевой культуры, построенные между местом производства, окружающей средой и природными материалами на примере участка между Таврскими горами юго-западной Анатолии и Средиземноморским побережьем. В этом контексте на примере турецкой провинции Анталья рассматриваются процессы создания и установки юрты *новыми османскими ёрюками*, которым характерны сезонные циклы кочевого образа жизни. На этом примере на основе традиционной техники ткачества показана роль процесса развития архитектуры во взаимоотношениях культуры и окружающей среды.

Ключевые слова

кочевая культура, юрта, ткачество, среда, западные Тавры, ёрюки

* И.о.доцента, доктор, Университете Акдениз, факультет искусства кафедра архитектуры – Анталья / Турция
krkavas@gmail.com

Satın Alma Gücü Paritesinin Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan İçin Geçerliliği: Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi

Turhan Korkmaz*

Emrah İsmail Çevik**

Nüket Kırcı Çevik***

Öz

Bu çalışmada Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'da satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerliliği geleneksel birim kök ve eşbütünleşme testleri yanında yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök ve eşbütünleşme testleri ile de araştırılmıştır. Geleneksel birim kök ve eşbütünleşme testleri bu ülkelerde satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerli olmadığını; buna karşın yapısal kırılmaları dikkate alan testler hipotezin geçerli olduğu sonucunu vermiştir. Ayrıca, 1998 yılında Rusya'da yaşanan ekonomik krizin söz konusu ülkelere ait döviz kurları serilerinde yapısal kırılmalara neden olacak derecede etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Satın Alma Gücü Paritesi, Birim Kök, Eşbütünleşme, Yapısal Kırılma

1. Giriş

Nominal döviz kuru ile görelî fiyatlar arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını öne süren satın alma gücü paritesi hipotezi, döviz kurlarının ileriye yönelik hareketleri için basit bir önerme olmasına rağmen, bu hipotez

* Prof. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü - Zonguldak / Türkiye
korktur@yahoo.com

** Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü - Zonguldak / Türkiye
emrahic@yahoo.com

*** Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit University, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü - Zonguldak / Türkiye
nuket.kirci@yahoo.com

araştırmacılar tarafından büyük ilgi görmüş ve çok sayıda ülke için hipotezin geçerliliği ampirik olarak sınanmıştır. Satın alma gücü paritesi hipotezinin bu kadar büyük ilgi görmesinin nedeni; bu hipotezin ekonomik açıdan önemli sonuçlar doğuruyor olmasıdır. Örneğin Liew vd. satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerli olması durumunda, mal piyasalarının çok iyi entegre olduğunu ve buna bağlı olarak ülkeler arasında arbitraj imkanı olmayacağını belirtmiştir (2009a: 1). Telatar vd. satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerli olması durumunun reel döviz kurunun uzun dönem değeri için bir çıpa vazifesi yapacağını ve buna bağlı olarak politika yapıcılarının nominal döviz kurundaki kısa dönemli sapmaları değerlendirirken bu çıpadan faydalanabileceklerini belirtmişlerdir (2009: 157). Sarno ve Taylor (2002) satın alma gücü paritesi hipotezinin açık ekonomi makro modellerinin temelini oluşturduğunu ve bu hipotezin sağlanmaması durumunda bu modellerin geçerliliğini yitirdiğini belirtmişlerdir.

Satın alma gücü paritesi hipotezi reel döviz kurundaki şokların kalıcılık¹ derecesine göre belirlenecek olursa, elde edilen sonuçlar döviz kurlarının ne tür şoklara maruz kaldığı yönünde açıklayıcı olacaktır. Şöyle ki, Rogoff (1996) teknoloji şoku gibi reel ekonomi yönlü şokların reel döviz kurunda kalıcı etki yaptığını; bununla birlikte, para politikasındaki değişiklikler gibi toplam talep yönlü şokların reel döviz kurunda kalıcı bir etki oluşturmadığını belirtmiştir. Bu açıdan bakılırsa reel döviz kurunun birim kök içermesi o ülkenin ciddi reel şoklara maruz kaldığını; reel döviz kurunun durağan olması ise ülkenin toplam talep şokları ile karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Ayrıca satın alma gücü paritesi hipotezi; uzun dönemli döviz kuru hareketlerini öngörmede, ülkelere ait milli gelir düzeylerinin uluslararası alanda karşılaştırılmasında, merkez bankası, uluslararası firmalar ve diğer döviz piyasası katılımcılarının döviz kur hareketleri için uzun dönemli politikalar oluşturmasında önemli rol oynamaktadır.

Satın alma gücü paritesi hipotezi ülkelerin dünya ile ne derecede entegre olduğunun göstergesi olarak değerlendirildiğinde geçiş ekonomileri olarak adlandırılan eski sosyalist ülkeler için ayrıca önem arz etmektedir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte geçiş ekonomileri piyasa ekonomisine dönüşüm sürecine başlamışlardır. Solakoğlu (2006: 561) bu geçiş sürecini üç aşamada tanımlamıştır. İlk aşamada bu ülkeler mal ve hizmet fiyatlarını serbestleştirerek özelleştirme hareketini başlatmışlardır. İkinci aşamada dış ticaret üzerindeki tüm kısıtlamalar ortadan kaldırılmış ve son aşamada ise finansal kurumlar oluşturulmuş, rekabet politikası belirlenmiş, şirketlerin yeniden yapılandırılması başlamış ve altyapı reformları oluşturulmuştur.

Piyasa ekonomisine geçiş süreci bu ülkeler için önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Özel işletme, mülkiyet, vb. kavramlara dayalı piyasa

kültürünün henüz oluşmamış olması, söz konusu ülkelerin karşı karşıya kaldıkları problemlerden birkaçıdır. Bu ülkelerin bir diğer geçiş problemi ise Sovyetler Birliği döneminde ticaret açısından birbirlerine yüksek derecede bağımlı olmaları ve ticari faaliyetleri kendi aralarında gerçekleştirmeleri idi. Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bu ülkelerin geleneksel ticaret yapısını değiştirip rekabetçi kur politikaları uygulayarak uluslararası ticarete başlamaları ve dünya ile bütünleşmeleri gerekmektedir (Doğanlar 2006: 457).

Geçiş sürecinde yaşanan sıkıntılar ile satın alma gücü paritesi hipotezinin içerdiği sıkı varsayımlar birlikte dikkate alındığında bu hipotezin 1990'lı yıllarda geçiş ekonomileri için neden sağlanmadığına yönelik birtakım görüşler ortaya çıkmıştır. Örneğin, Halpern ve Wyplosz (1997) verimlilik ve reel ücretlerde artış yaşayan geçiş ekonomilerinde döviz kuru dengesinin yukarı yönlü trend sergilemesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, gerçekleşen şokların geçiş sürecindeki ekonomilerdeki reel döviz kurları üzerinde yüksek kalıcılığa sahip olduğunu ve buna bağlı olarak satın alma gücü paritesinde sapmalar yaratabileceğini belirlemişlerdir. Orłowski (1998) geçiş ekonomilerinde sermaye hesaplarının liberalleşmesinin sermaye akımlarını azaltmak vasıtasıyla reel döviz kurunu arttırabileceğini ve bunun sonucu olarak satın alma gücü paritesi hipotezinin her zaman geçerli olamayacağını belirtmiştir (Payne vd. 2005: 666). Brada (1998) farklı tipte şoklara maruz kalan ülke ekonomilerinin reel döviz kurlarının zaman içerisinde farklı özellikler sergileyebileceğini ve buna bağlı olarak satın alma gücü paritesinde sapmalar meydana gelebileceğini belirtmiştir.

Dibooglu ve Kutun (2001) bu görüşü destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir. Polonya ve Macaristan için reel ve nominal şokların, reel döviz kuru üzerindeki etkilerini araştırdıkları çalışmalarında; Polonya'da nominal şokların reel döviz kuru üzerinde etkili olduğunu belirlerken, Macaristan'da reel şokların reel döviz kurunu daha fazla etkilediği sonucuna varmışlardır. Doğanlar (2006) geçiş ekonomilerinde satın alma gücü paritesi hipotezinin gerçekleşmeme nedeni olarak; ticari kotaların varlığı, ulaştırma maliyetlerinin yüksekliği ve hükümet müdahalelerinin etkilerine vurgu yapmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan için satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerli olup olmadığını ampirik olarak araştırmaktır. Literatürde söz konusu ülkeler için satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerli olup olmadığını araştıran az sayıda çalışma olmasına rağmen, bu çalışmalar yapısal kırılmaların varlığını dikkate almamışlardır. Geçiş sürecinde yaşanan zorluklar, ekonomik krizler, uygulanan makroekonomik politikalarındaki değişiklikler vb. nedenlerden dolayı, söz konusu ülkelerin makroekonomik zaman serilerinde yapısal kırılma olma ihtimali yüksektir. Bu nedenle bu çalışmada, diğer çalışmalardan farklı olarak

Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan için satın alma gücü paritesi hipotezinin varlığı araştırılırken, yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök ve eşbütünleşme testleri uygulanmıştır.

2. Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezi Üzerine Literatür Özeti

Literatürde satın alma gücü paritesinin geçerliliğini test eden çalışmalar dört başlık altında incelenebilir. Birinci nesil çalışmalar, satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerliliğini regresyon analizi ile araştırmıştır. Taylor (2006) söz konusu çalışmalardan elde edilen sonuçları, değişkenlere ait birim kök testlerini içermedikleri için eleştirmiştir.

İkinci nesil çalışmalar satın alma gücü paritesi hipotezinin varlığını birim kök ve eşbütünleşme testleri ile araştırmıştır (bu çalışmalara örnek olarak Doğanlar (1999 ve 2006), Barlow (2003), Beko ve Borsic (2007), Doğanlar vd. (2009), Koukouritakis (2009) gösterilebilir). Bazı çalışmalar ise; örneğin Cheung ve Lai (2001), Yoon (2009), Cuestas ve Gil-Alana (2009); reel döviz kurundaki kalıcılığın derecesini parçalı birim kök testleri ile araştırmıştır. Bununla birlikte bu çalışmalardaki birim kök ve eşbütünleşme testleri, veri sayısının az olmasından kaynaklanan güç (power) sorunu nedeniyle, döviz kurlarındaki gerçek süreci iyi tanımlayamadığı için eleştirilmiştir. Bazı çalışmalarda bu sorunun üstesinden gelebilmek için daha yüksek frekanslı (yıllık veri yerine aylık veri gibi) veriler kullanılmıştır. Hegwood ve Papel (1998) birim kök veya eşbütünleşme sınaması yaparken yüksek frekanslı veri kullanılmasının serilerde yapısal kırılma olma olasılığını arttırdığını saptamıştır. Bu nedenle, bazı çalışmalarda satın alma gücü paritesi hipotezi test edilirken yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök ve eşbütünleşme testleri uygulanmıştır (bu çalışmalara örnek olarak Payne vd. (2005), Assaf (2008), Darne ve Hoararu (2008) gösterilebilir). Birim kök ve eşbütünleşme testlerindeki güç sorununun üstesinden gelebilmek için ise; Solakoğlu (2006), Robertson vd. (2009), Nagayasu ve Inakura (2009) satın alma gücü paritesi hipotezini araştırırken panel veri kullanmayı tercih etmişlerdir. Taylor ve Sarno (1998), Monte Carlo denemelerine dayanan analiz sonucunda panel birim kök testlerinde ele alınan serilerden biri veya birkaçının durağan olması durumunda sıfır hipotezini reddetme olasılığının oldukça yükseldiğini belirlemişlerdir. Bu durumda durağan olmayan seriler toplulaştırılmadan dolayı durağanmış gibi elde edilmektedir.

Satın alma gücü paritesi hipotezini araştıran son nesil çalışmalar ise döviz kurlarının doğrusal olmayan yapısını ele almışlardır (Kapetanios vd. 2003, Holmes ve Wang 2006, Sollis 2005, Liew vd. 2009a ve 2009b, Telatar ve Hasanov 2009). Bu çalışmalar reel döviz kurlarındaki doğrusal olmayan yapıyı eşik değerli (threshold) otoregresif modeller ve onun türevleri ile araştırmışlardır. Döviz kurlarındaki doğrusal olmayan yapıyı araştıran son

çalışmalar ise Markov rejim değişim modeline dayanmaktadır (Bergman ve Hansson 2005, Kanas ve Genius 2005, Kanas 2006 ve 2009).

Literatürde geçiş ekonomilerinde (özellikle Türkî Cumhuriyetlerde) satın alma gücü paritesinin varlığını araştıran kısıtlı sayıda çalışma mevcuttur. Doğanlar (2006) Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'da söz konusu hipotezin geçerli olup olmadığı birim kök ve eşbütünleşme testleri ile araştırmış ve bu ülkeler için hipotezin geçerli olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Doğanlar'ın çalışmasından sonra bu ülkeleri dikkate alan çalışma sayısı artmaya başlamıştır. Solakoğlu (2006) panel birim kök testleri ile (aralarında Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın yer aldığı) geçiş ekonomilerinde satın alma gücü paritesi hipotezinin varlığını araştırmış ve bu ülkelerde hipotezin geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Liew vd. (2009a) doğrusal olmayan eşbütünleşme testleri uygulayarak Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'da satın alma gücü paritesi hipotezinin sağlandığına dair bulgular elde etmiştir. Telatar ve Hasanov (2009) içlerinde Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın da bulunduğu geçiş ekonomilerinde satın alma gücü paritesinin geçerliliğini eşik değerli birim kök testleri ile araştırmış; Azerbaycan ve Kırgızistan'da hipotezin geçerli olduğuna dair bulgular elde etmişlerdir.

Literatürde yer alan çalışmalardan da görüldüğü üzere, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan için elde edilen bulgular, bu ülkelerde satın alma gücü paritesi hipotezinin sağlandığına dair net bir fikir ortaya koymamaktadır. Buna ek olarak, makroekonomik politikalarda meydana gelen değişiklikler, krizler, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar şeklindeki dışsal şoklar ve bunun benzeri birçok sebepten dolayı gelişmekte olan ülkelerin makroekonomik değişkenlerinde yapısal kırılmaların varlığı saptanmıştır. Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan için geçiş sürecinde yaşanan sıkıntılar ve 1998 Rusya krizinin etkisi dikkate alındığında, bu ülkelerde satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerliliğini araştırırken yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök ve eşbütünleşme testlerini uygulamak ayrıca önem arz etmektedir.

3. Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri

1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan, diğer Doğu Bloku ülkeleri gibi piyasa ekonomisine geçiş sürecini başlatmışlardır. Özel mülkiyet, piyasa, şirket, döviz kuru gibi kavramların olmadığı Doğu Bloku ülkelerinde pazar ekonomisine geçiş süreci oldukça sıkıntılı olmuştur. Tablo 1'de Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan için Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) yıllık büyüme oranı ve Tüketici Fiyat Endeksindeki (TÜFE) yıllık değişim oranı yer almaktadır.

Tablo 1'deki veriler dikkate alındığında, bu ülkelerde geçiş sürecinde yaşanan sıkıntılar daha net anlaşılabilir. 1992 ile 1995 yıllarında bu ülkelerde

ekonomik büyüme negatif olarak gerçekleşirken yıllık enflasyon oranı % 1500'leri geçmiştir. 1995 yılından sonra söz konusu ülke ekonomilerinin toparlanma sürecine girerek pozitif büyüme (bazı yıllarda negatif büyümeler gerçekleşmesine rağmen) gösterdiği görülmektedir. Özellikle son yıllarda (2005 ile 2010 yılları arasında) Azerbaycan ekonomisi yüksek büyüme oranlarına ulaşırken; Kazakistan ve Kırgızistan ekonomileri, Azerbaycan'a göre düşük olsa da, pozitif büyüme rakamlarına ulaşmıştır. Olumlu gelişme enflasyon oranlarında da görülmektedir. 1995 yılından sonra enflasyon oranları ciddi biçimde azalmış ve 2000'li yıllara gelindiğinde bu ülkelerde enflasyon tek haneli rakamlara inmiştir. Bununla birlikte, 2008 yılında bu ülkelerin enflasyon oranları yükselerek tekrar iki haneli rakamlara çıkmıştır.

Tablo 1: Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan için GSYİH ve TÜFE Değerleri

Yıllar	GSYİH (Yıllık % Büyüme)			Enflasyon (TÜFE Yıllık % Büyüme)		
	Azerbaycan	Kırgızistan	Kazakistan	Azerbaycan	Kırgızistan	Kazakistan
1992	-22.60	-13.89	-5.30	912.30		
1993	-23.10	-15.46	-9.20	1129.04		
1994	-19.70	-20.09	-12.60	1664.53		1877.37
1995	-11.80	-5.42	-8.20	411.74	29.78	176.16
1996	1.30	7.08	0.50	19.90	31.95	39.18
1997	5.80	9.92	1.70	3.67	23.44	17.41
1998	10.00	2.12	-1.90	-0.80	10.46	7.15
1999	7.40	3.66	2.70	-8.52	37.03	8.30
2000	11.10	5.44	9.80	1.86	18.70	13.18
2001	9.90	5.33	13.50	1.48	6.92	8.35
2002	10.60	-0.02	9.80	2.83	2.13	5.84
2003	11.20	7.03	9.30	2.17	2.97	6.44
2004	10.20	7.03	9.60	6.78	4.11	6.88
2005	26.40	-0.18	9.70	11.59	4.35	7.58
2006	34.50	3.10	10.70	8.30	5.56	8.59
2007	25.05	8.21	8.90	16.69	10.18	10.77
2008	10.80	7.67	3.20	53.43	24.52	17.14

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Gelişme Göstergeleri Veri Tabanı, <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators> (Erişim Tarihi: 21.11.2009)

4. Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezinin Sınanmasında Kullanılan Yöntemler

Nominal döviz kurunun yurtiçinde ve yurtdışında oluşan fiyat düzeyine göre belirlendiğini öne süren satın alma gücü paritesi hipotezine göre, reel döviz kuru (r_t) aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$r_t = e_t - P_t^d + P_t^f \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de e_t nominal döviz kurunu, P_t^d yurtiçinde oluşan fiyat düzeyini ve P_t^f yurtdışında oluşan fiyat düzeyini göstermektedir.² Satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerliliği birim kök testleri ile araştırılabilir. Reel döviz kuru durağan bir süreç izliyorsa, yani uzun dönemde reel döviz kuru şoklardan sonra ortalama değerine dönme eğilimi gösteriyorsa, hipotezin geçerli olduğuna dair yargıda bulunabiliriz. Aksine, reel döviz kuru birim kök sürecine sahipse, yani uzun dönemde reel döviz kuru şoklardan sonra ortalamasına dönme eğilimi göstermiyorsa, hipotezin geçerli olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Reel döviz kurunun birim kök süreci izleyip izlemediğini Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi gibi geleneksel birim kök testleri ile araştırabiliriz. ADF testi aşağıdaki denkleme dayanmaktadır:

$$\Delta r_t = \alpha r_{t-1} + x_t' \gamma + \sum_{i=1}^p c_i r_{t-i} + \eta_t \quad (2)$$

Eşitlik (2)'de x_t' sabit ve trend değişkenlerini içeren vektörü, α , c ve δ tahmin edilen parametre değerlerini ve ε_t otokorelasyonsuz, sabit varyanslı normal dağılan hata terimlerini göstermektedir. Sıfır hipotezin “birim kök vardır ($H_0: \alpha=0$)”, alternatif hipotezin “seri durağandır ($H_1: \alpha<0$)” şeklinde kurulduğu test yönteminde, α 'nın t değerine³ göre karar verilmektedir. Eşitlik (2)'deki test yönteminde sıfır hipotezin reddedilmesi, uzun dönemde satın alma gücü paritesi hipotezinin gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Çalışmada ADF testine ek olarak Phillip ve Perron (1988) tarafından geliştirilen PP ve Kwiatkowski vd. (1992) tarafından geliştirilen KPSS birim kök testleri uygulanmış ve ADF testinden elde edilen sonuçların tutarlı olup olmadığı araştırılmıştır.

Bununla birlikte, Telatar ve Hasanov (2009) 1998 yılında Rusya'da meydana gelen ekonomik krizin geçiş ekonomilerini önemli derecede etkilediğini ve bu ülkelerin reel döviz kurlarında yapısal kırılmaya neden olduğunu belirlemiştir. Geleneksel birim kök testlerinin serilerde yapısal kırılmaların bulunması halinde düşük güce sahip olmalarından dolayı, satın alma

güçü paritesi hipotezini test etmede yapısal kırılmayı dikkate alan birim kök testleri ayrıca kullanılmıştır.

4.1. Zivot-Andrews Birim Kök Testi

Yapısal kırılmayı dikkate alan birim kök testleri Perron'un (1989) çalışmasına dayanmaktadır. Perron, 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran ile 1973 yılında yaşanan petrol krizinin makroekonomik değişkenlerin ortalamasında önemli değişimlere yol açtığını saptamış ve bu yıllar için oluşturulmuş kukla değişkenleri birim kök testlerine dahil ettiğinde durağan gözükmeyen birçok değişkenin yapısal kırılma ile birlikte durağan olduğu sonucuna varmıştır. Perron'un geliştirmiş olduğu test istatistiği yapısal kırılma tarihlerinin önceden bilindiğine (dışsal olduğuna) dayanmaktadır. Zivot ve Andrews (1992) Perron'un test istatistiğini yapısal kırılmaların önceden bilinmediği, içsel olarak ele alındığı durumlara göre geliştirmişlerdir. Zivot ve Andrews (1992) serilerde yapısal kırılmanın varlığı durumunda birim kökün varlığını araştıran üç farklı test istatistiği önermişlerdir:

Model A

$$\Delta r_t = \alpha y_{t-1} + p + et + tDU_t(\alpha) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta r_{t-i} + h_t \quad (3)$$

Model B

$$\Delta r_t = \alpha y_{t-1} + p + et + jDT_t^*(\alpha) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta r_{t-i} + h_t \quad (4)$$

Model C

$$\Delta r_t = \alpha y_{t-1} + p + tDU_t(\alpha) + et + jDT_t^*(\alpha) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta r_{t-i} + h_t \quad (5)$$

Eşitlik (3, 4 ve 5)'de, r_t reel döviz kurunu belirtmekte; Eşitlik (3) sabitte kırılmayı, Eşitlik (4) trendde kırılmayı ve Eşitlik (5) ise sabit ve trendde kırılmayı incelemektedir. Eşitlik (3) ve Eşitlik (4)'te gösterilen $DU_t(\lambda)$ reel döviz kurunun ortalamasındaki değişim dönemini belirlemek amacıyla oluşturulmuş kukla değişkeni, Eşitlik (4) ve Eşitlik (5)'te gösterilen $DT_t(\lambda)$ reel döviz kurunun trendindeki değişimi belirlemek amacıyla oluşturulmuş kukla değişkeni belirtmekte olup aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$DU_t = \begin{cases} 1 & \text{eğer } t > TB \\ 0 & \text{diğer durumda} \end{cases} \quad DT_t = \begin{cases} t - TB & \text{eğer } t > TB \\ 0 & \text{diğer durumda} \end{cases}$$

Analiz için, gözlem dönemindeki her bir ay, olası kırılma dönemi şeklinde dikkate alınarak kukla değişkenler oluşturulmakta ve α katsayısının t istatistikleri elde edilmektedir. Bu süreç gözlem döneminin tümü için uygulandıktan sonra α katsayısının t istatistiğinin minimum elde edildiği ay, olası kırılma dönemi olarak belirlenmektedir. Elde edilen t istatistiği, Zivot

ve Andrews tarafından oluşturulan kritik değerler ile karşılaştırılmaktadır. t istatistiği mutlak değer olarak kritik değerlerden küçük elde edilirse, serinin birim kök içerdiğini belirten sıfır hipotezi kabul edilmektedir. t istatistikleri mutlak değer olarak kritik değerlerden büyükse, sıfır hipotez reddedilerek serinin yapısal kırılmayla birlikte durağan olduğunu belirten alternatif hipotez kabul edilmektedir.

Zivot ve Andrews (1992) tarafından geliştirilen test istatistiği, serilerdeki tek yapısal kırılmayı dikkate almaktadır. Bununla birlikte, ele alınan dönem içinde gelişmekte olan ülkelerde birçok finansal kriz meydana gelmiş ve bu krizler bulaşma etkisi göstererek diğer ülkeleri de etkilemiştir⁴. Bu açıdan çalışmada reel döviz kurlarının durağan olup olmadığı, Lee ve Strazizich (2003) tarafından geliştirilen ve iki kırılmayı dikkate alan birim kök testi ile de araştırılmıştır.

4.2. Lee ve Strazizich LM Birim Kök Testi

Lee ve Strazizich (2003) serilerde iki yapısal kırılmanın varlığını araştıran LM (Lagrange Çarpanları) birim kök testi geliştirmişlerdir. Zivot ve Andrews (1992) tarafından geliştirilen ADF tipi birim kök testlerinin zayıflığı, kritik değerlerin kırılma olmaması varsayımına göre türetilmiş olmasıdır. Bununla birlikte, LM birim kök testi için oluşturulan kritik değerler, yapısal kırılmalardan etkilenmediği için önemli bir avantaja sahiptir (Narayan ve Smyth 2007).

Lee ve Strazizich (2003), serilerde birim kökün varlığını araştırabilmek için iki farklı model önermişlerdir:

Model A:

$$\Delta r_t = \alpha y_{t-1} + \rho + \epsilon_t + tDU1_t(\alpha) + / DU2_t(\alpha) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta r_{t-i} + h_t \quad (6)$$

Model C:

$$\Delta r_t = \alpha y_{t-1} + \rho + \epsilon_t + tDU1_t(\alpha) + jDT1_t^*(\alpha) + / DU2_t(\alpha) + zDT2_t^*(\alpha) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta r_{t-i} + h_t \quad (7)$$

Model A, serilerin ortalamasında iki yapısal kırılmanın varlığını, Model C ise serilerin ortalaması ve trendinde iki yapısal kırılmanın varlığını araştırmaktadır. Eşitlik (6)'da $DU1_t$ ve $DU2_t$ ortalamada değişim dönemlerini,

Eşitlik (7)'de $DT1_t$ ve $DT2_t$ ($TB2 > TB1 + 2$ olmak koşulu ile) trendde değişim dönemlerini tespit edebilmek için oluşturulmuş kukla değişkenlerdir ve aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$DU1_t = \begin{cases} 1 & \text{eğer } t > TB1 \\ 0 & \text{diğer durumda} \end{cases}$$

$$DU2_t = \begin{cases} 1 & \text{eğer } t > TB2 \\ 0 & \text{diğer durumda} \end{cases}$$

$$DT1_t = \begin{cases} t - TB1 & \text{eğer } t > TB1 \\ 0 & \text{diğer durumda} \end{cases}$$

$$DT2_t = \begin{cases} t - TB2 & \text{eğer } t > TB2 \\ 0 & \text{diğer durumda} \end{cases}$$

LM birim kök testinde reel döviz kurunun durağan olup olmadığına, Zivot ve Andrews birim kök testinde olduğu gibi α parametresinin t istatistiğine bakılarak karar verilmektedir. Modelden elde edilen t istatistiği, Lee ve Strazizich (2003) tarafından belirlenen kritik değerlerden küçükse reel döviz kurunun yapısal kırılma ile birlikte durağan olduğuna karar verilir ve buna bağlı olarak satın alma gücü paritesi hipotezinin sağlandığı söylenebilir.

Satın alma gücü paritesi hipotezinin varlığı birim kök testleri dışında nominal döviz kuru ile görelî fiyatlar arasındaki uzun dönemli ilişkiye bağlı olarak da aşağıdaki model ile araştırılabilmektedir.

$$e_t = g + i P_t^d + i^* P_t^f + h_t \quad (8)$$

Eşitlik (8)'deki nominal döviz kuru (e_t), yurtiçi (P_t^d) ve yurtdışı (P_t^f) fiyat düzeyi serileri durağan ise, $i=1$ ve $i^*=-1$ olduğunda satın alma gücü paritesi hipotezi geçerli olacaktır (Doğanlar 1999). Bununla birlikte Eşitlik (3)'teki değişkenler birim köke sahipse, hata terimi olan u_t 'nin durağan olması durumunda, Engle ve Granger (1987) yaklaşımına göre bu değişkenlerin eşbütünleşik olduğu sonucuna varılır ve böylece hipotezin sağlandığına dair yargıya varılabilecektir. Engle ve Granger (1987) birinci dereceden bütünüleşik değişkenlerin eşbütünleşik olması durumunda Denklem (8)'e dayanan hata düzeltme modelini aşağıdaki gibi tanımlamışlardır:

$$\Delta e_t = \alpha + \sum_{k=1}^n \beta_k \Delta e_{t-k} + \sum_{k=1}^n \gamma_k \Delta P_{t-k}^d + \sum_{k=1}^n \delta_k \Delta P_{t-k}^f + \zeta_t [e_t - g - i P_t^d - i^* P_t^f] + u_t \quad (9)$$

Birim kök testlerinde olduğu gibi eşbütünleşme testleri, serilerde yapısal kırılmaların varlığı durumunda, düşük güce sahip olduklarından dolayı eleştirilmektedir. Bu nedenle çalışmada nominal döviz kuru ile görelî fiyatlar arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı, yapısal kırılmaları dikkate alan eşbütünleşme testleri ile araştırılmıştır.

4.3. Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi

Gregory ve Hansen (1996) uzun dönem vektöründe yapısal kırılmanın varlığı durumunda eşbütünleşme ilişkisini araştıran bir test yöntemi önermişlerdir. Test yöntemi Engle-Granger iki aşamalı eşbütünleşme testine benzemektedir ve bu yöntemle ilaveten uzun dönem vektöründe yapısal kırılmayı da araştırmaktadır. Gregory ve Hansen, yapısal kırılma ile birlikte eşbütünleşme ilişkisini araştırmak için, ortalamada değişim, trendli modelin ortalamasında değişim ve rejim değişim modeli olmak üzere, üç farklı model geliştirmişlerdir. Çalışmada nominal döviz kurları ile fiyat endeksleri arasındaki uzun dönemli ilişki aşağıda gösterilen rejim değişim modeli ile araştırılmıştır:

$$e_t = \bar{d}_1 + \bar{d}_2 D_t + e_1 y_{2t} + e_2 D_t y_{2t} + h_t \quad (10)$$

Eşitlik (10)'da e_t nominal döviz kurunu göstermekte; y_{2t} ise yurtiçi ve yurtdışı fiyat endekslerini içeren iki değişkenli vektörü tanımlamaktadır. D_t yapısal kırılma için oluşturulmuş kukla değişkendir ve aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$D_t = \begin{cases} 0 & \text{eğer } t \leq [nw] \\ 1 & \text{eğer } t > [nw] \end{cases} \quad (11)$$

Eşitlik (11)'de τ yapısal kırılma noktasını göstermekte ve köşeli parantez içerisindeki değer yapısal kırılma noktasının tam sayı kısmını belirtmektedir. Sıfır hipotezinin “eşbütünleşme yoktur” şeklinde kurulduğu standart test yöntemi hata terimine dayalıdır. Test yönteminde kırılma dönemleri önceden bilinmemekte ve verilerden hareketle hesaplanmaktadır. Hata terimleri için elde edilen test istatistiği, Gregory-Hansen tarafından geliştirilen kritik değerlerden mutlak değerce büyükse, iki değişken arasında “eşbütünleşme yoktur” sıfır hipotezi reddedilmekte ve buna bağlı olarak yapısal kırılmanın varlığı ile birlikte eşbütünleşme ilişkisi kabul edilmektedir. Gregory ve Hansen (1996), değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini test edebilmek için ADF, Z_α ve Z_t olmak üzere üç farklı test yöntemi önermiştir. ADF istatistiği Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen geleneksel test istatistiğidir. Z_α istatistiği aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

$$Z_\alpha = n(\hat{u}^* - 1) \quad (12)$$

Eşitlik (12)'de \hat{u}^* sapmaya göre düzeltilmiş birinci dereceden otokorelasyon katsayısını belirtmekte ve aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$\hat{u}^* = \frac{\sum_{t=1}^{n-1} \left(\hat{h}_t \hat{h}_{t+1} - \sum_{j=1}^B w(j/B) \hat{z}(j) \right)}{\sum_{t=1}^{n-1} \hat{h}_t^2} \quad (13)$$

Eşitlik (13)'te $w(j/B)$ spektral yoğunluk tahmini için standart koşulları karşılayan ve iç ağırlık sağlayan fonksiyonu, B band genişliği sayısını ve $\hat{z}(j)$ otokovaryans fonksiyonunu ifade etmektedir. Son olarak Z_t istatistiği aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

$$Z_t = \frac{(\hat{u}^* - 1)}{\left(\hat{z}(0) + 2 \sum_{j=1}^B w(j/B) \hat{z}(j) \right) / \sum_{t=1}^{n-1} \hat{h}_t^2} \quad (14)$$

Test yöntemi τ değerlerine göre üç test istatistiğinin minimum olarak elde edilmesine dayandığından test istatistikleri aşağıdaki gibi yeniden tanımlanabilmektedir:

$$\begin{aligned} ADF^* &= \inf_{(w) \in T} ADF(w) \\ Z_t^* &= \inf_{(w) \in T} Z_t(w) \\ Z_d^* &= \inf_{(w) \in T} Z_d(w) \end{aligned} \quad (15)$$

4.4. Hatemi-J Eşbütünleşme Testi

Gregory-Hansen yöntemi eşbütünleşme vektöründe tek yapısal kırılmanın varlığı durumunda eşbütünleşme ilişkisini araştırmaktadır. Bununla birlikte nominal döviz kurları ile fiyat endeksleri, ele alınan dönem içinde gerek yurtiçi, gerekse yurtdışı faktörlerden olmak üzere birden çok şoka maruz kalmış olabilirler. Eğer bu değişkenlerde birden çok kırılma mevcut ise, tek kırılmalı test sonuçları da düşük güce sahip olabilecektir. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için Hatemi-J (2008), Gregory-Hansen yöntemini iki kırılmanın varlığına göre geliştirmiş; bu durumda eşbütünleşme ilişkisinin aşağıdaki model ile araştırılmasını önermiştir:

$$r_t = \alpha_0 + \alpha_1 D_{1t} + \alpha_2 D_{2t} + e_0' x_t + e_1' D_{1t} x_t + e_2' D_{2t} x_t + h_t \quad (16)$$

Eşitlik (16)'da D_{1t} ve D_{2t} kukla değişkenlerdir ve aşağıdaki gibi tanımlanır:

$$D_{1t} = \begin{cases} 0 & \text{eğer } t \leq [nw_1] \\ 1 & \text{eğer } t > [nw_1] \end{cases} \quad D_{2t} = \begin{cases} 0 & \text{eğer } t \leq [nw_2] \\ 1 & \text{eğer } t > [nw_2] \end{cases} \quad (17)$$

Eşitlik (17)'de bilinmeyen parametreler $w_1 \in (0,1)$ ve $w_2 \in (0,1)$ rejim değişim noktalarını göstermekte ve köşeli parantez ilgili sayının tam sayı değerinin alınması gerektiğini belirtmektedir. Sıfır hipotezinin “eşbütünleşme yoktur” şeklinde kurulduğu testte, ADF test istatistiği \hat{u}_{t-1} değişkeninin eğim katsayısı t değerine göre hesaplanmaktadır. Z_α ve Z_t test istatistikleri aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$Z_\alpha = n(\hat{u}^* - 1) \quad (18)$$

$$Z_t = \frac{(\hat{u}^* - 1)}{\left(\hat{\gamma}(0) + 2 \sum_{j=1}^B w(j/B) \hat{\gamma}(j) \right) / \sum_{t=1}^{n-1} \hat{u}_t^2} \quad (19)$$

Test yöntemi τ_1 ve τ_2 değerlerine göre üç test istatistiğinin minimum elde edilmesine dayandığından, test istatistikleri aşağıdaki gibi yeniden tanımlanabilir:

$$\begin{aligned} ADF^* &= \inf_{(w_1, w_2) \in T} ADF(w_1, w_2) \\ Z_t^* &= \inf_{(w_1, w_2) \in T} Z_t(w_1, w_2) \\ Z_\alpha^* &= \inf_{(w_1, w_2) \in T} Z_\alpha(w_1, w_2) \end{aligned} \quad (20)$$

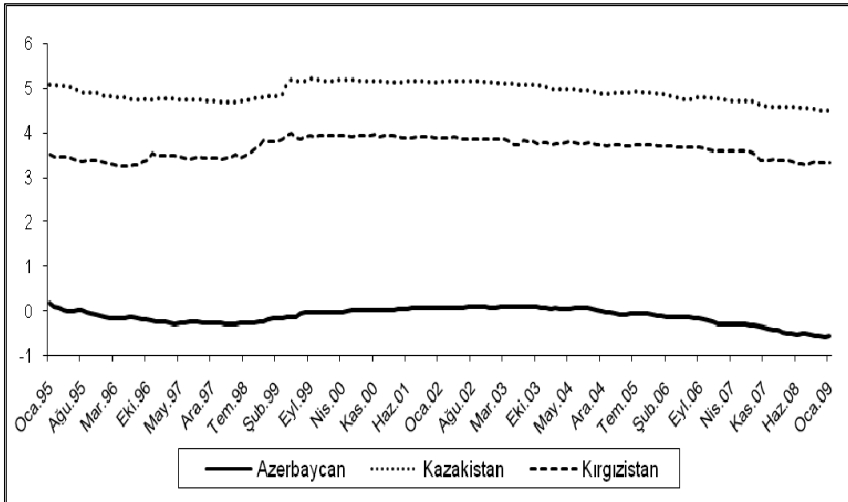
5. Çalışmada Kullanılan Veriler ve Analiz Sonuçları

5.1. Veriler

Çalışmada Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan ekonomilerinde satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerliliği ampirik olarak araştırılmıştır. Bu amaçla; ilk olarak 1995:1-2009:1 döneminde söz konusu ülkelere ait aylık döviz kurları (ABD dolarına göre), 2005=100 bazlı aylık Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE endeksi) ve 2005=100 bazlı aylık ABD TÜFE endeksi Uluslararası Para Fonu'nun Uluslararası Finansal İstatistiklerinden temin edilmiştir. İkinci adımda; söz konusu ülkelere ait reel döviz kuru serileri Eşitlik (1)'de tanımlandığı şekilde oluşturulmuştur. Şekil-1'de bu ülkelere ait reel döviz kurlarının seyri yer almaktadır. Azerbaycan için oluşturulmuş reel döviz

kurunun seyri incelendiğinde, 1998 yılında Rusya'da yaşanan krizin reel döviz kurunu etkilediği görülmektedir. 1995-1998 döneminde düşme trendi gösteren reel kur, bu tarihten itibaren artış trendine girmiştir. 2004 yılında bu trend tersine dönmüş; kurlar reel olarak değer kaybetmeye başlamış ve 2009 yılına gelindiğinde en düşük seviyesine ulaşmıştır. Kazakistan ve Kırgızistan ekonomileri için reel döviz kuru, ele alınan dönem içinde benzer trend izlemekte ve 1998 Rusya krizinin bu iki ülkeyi etkilediği ve kurların reel olarak aşırı değerlenmesine yol açtığı görülmektedir.

Şekil 1. Ülkeler için reel döviz kuru serisi

5.2. Analiz Sonuçları

Çalışmamızda Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan için satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerliliği önce geleneksel birim kök testleri ile araştırılmıştır. Bu amaçla, söz konusu ülkelere ait reel döviz kuru serilerine birim kök testleri uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir. Birim kök testleri, ilki sabit terimli ve ikincisi sabit terim ve trendli model olmak üzere iki farklı model formu üzerinden yapılmıştır. Tablo 2'de görüldüğü üzere; ADF ve PP testlerinden elde edilen sonuçlar birbirlerini destekler nitelikte olup, üç ülkenin reel döviz kuru serilerinin birim köke sahip olduğunu belirten sıfır hipotez reddedilememiştir. Bununla birlikte, KPSS testinde model formuna göre test sonuçları farklılaşmaktadır. Sabit terimli model için test istatistikleri, kritik değerlerden küçük elde edildiğinden, reel döviz kuru serilerinin durağan olduğunu belirten sıfır hipotez kabul edilmektedir. Fakat sabit terimli ve trendli model formunu dikkate aldı-

ğımızda, test istatistikleri kritik değerlerden büyük elde edilmekte ve sıfır hipotezi reddedilmektedir. Üç testten elde edilen sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde; reel döviz kurlarının durağan olmadığı görülmekte ve buna bağlı olarak satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna varılmaktadır. Reel döviz kuru serilerinin durağan olup olmadığını araştırmak için ayrıca Elliot vd. (1996) tarafından geliştirilen birim kök testi uygulanmış ve üç ülkeye ait reel döviz kurunun durağan olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar Doğanlar (2006) tarafından bulunan sonuçlar ile de örtüşmektedir.

Tablo 2: Reel Döviz Kuru Serileri için Birim Kök Testi Sonuçları

Ülkeler	ADF		PP		KPSS	
	Sabitli	Sabit ve Trendli	Sabitli	Sabit ve Trendli	Sabitli	Sabit ve Trendli
Azerbaycan	-0.917	-0.886	-0.160	-0.340	0.370*	0.316
Kazakistan	-1.099	-0.991	-0.809	-0.774	0.380*	0.324
Kırgızistan	-0.735	-0.355	-0.561	-0.520	0.405*	0.363
Kritik Değerler						
%1	-3.472	-4.017	-3.469	-4.013	0.739	0.216
%5	-2.879	-3.438	-2.878	-3.436	0.463	0.146
%10	-2.576	-3.143	-2.575	-3.142	0.347	0.119

Not: ADF birim kök testi için gecikme sayısı en yüksek gecikme 13 olacak şekilde Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. PP ve KPSS birim kök testleri için Newey ve West tarafından geliştirilen band genişliği kullanılmıştır. ADF ve PP için kritik değerler MacKinnon (1996), KPSS testi için Kwiatkowski (1992) kritik değerler kullanılmıştır.

Geleneksel birim kök testleri, örneklem sayısının az olması durumunda II. Tip hata yapma olasılığının yüksek olması nedeniyle eleştirilmektedir. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için örneklem sayısının artırılması ise, serilerde yapısal kırılma olasılığını arttırmakta ve bu durumda da geleneksel birim kök testleri sıfır hipotezi reddetmede düşük güce sahiptir. Çalışmamızda bu eleştiriler göz önünde bulundurularak yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testleri uygulanmıştır.

İlk olarak serilerde tek kırılma olması ihtimaline dayalı olarak Zivot-Andrews testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir. Bu sonuçlara göre, Azerbaycan için üç model formundan elde edilen test istatistikleri, mutlak değer olarak kritik değerlerden küçük elde edilmiştir. Böylece Azerbaycan için reel döviz kurunun birim kök içerdiğini belirten sıfır hipotezi reddedilememiş ve satın alma gücü paritesi hipotezinin sağlandığına

dair bulgu elde edilememiştir. Bununla birlikte, Kazakistan ve Kırgızistan için Model A ve Model C'den elde edilen test istatistikleri, mutlak değer olarak kritik değerlerden büyük olarak belirlenmiştir. Bu ülkeler için reel döviz kurunun birim köke sahip olduğunu belirten sıfır hipotez reddedilerek, reel döviz kuru serilerinin yapısal kırılma ile birlikte durağan olduğunu belirten alternatif hipotez kabul edilmiştir. Kırılma dönemleri incelendiğinde, 1998 Rusya krizinin bu ülkelerin reel döviz kurları üzerinde anlamlı etki yarattığı görülmektedir. Zivot-Andrews birim kök testi sonucuna göre, Azerbaycan reel döviz kuru serisi birim kök süreci içermekte ve buna bağlı olarak satın alma gücü paritesi hipotezi sağlanamamaktadır. Kazakistan ve Kırgızistan reel döviz kurları yapısal kırılma ile birlikte durağan olarak belirlendiğinden, bu ülkelerde satın alma gücü paritesi hipotezinin sağlandığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 3: Reel Döviz Kuru Serileri için Zivot-Andrews Testi Sonuçları

Ülkeler	Model A		Model B		Model C	
	Test İstatistiği	Kırılma Dönemi	Test İstatistiği	Kırılma Dönemi	Test İstatistiği	Kırılma Dönemi
Azerbaycan	-2.762	1998 Ekim	-4.043	2003 Nisan	-3.624	2003 Ocak
Kazakistan	-5.871*	1999 Mart	-4.189***	2000 Ekim	-6.956*	1999 Mart
Kırgızistan	-4.627***	1998 Temmuz	-3.883	1999 Aralık	-5.302**	1998 Temmuz
Kritik Değerler						
% 1	-5.43		-4.93		-5.57	
% 5	-4.80		-4.42		-5.08	
% 10	-4.58		-4.11		-4.82	

Not: En yüksek gecikme sayısı 13 olarak alınmış ve gecikme sayısı gecikmeli değerlerin istatistiksel olarak anlamlılığına göre belirlenmiştir. Şöyle ki, 13 gecikme ile model tahmin edilmiş ve 13. gecikme değerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığına bakılmıştır. Eğer 13. gecikmeli değer istatistiksel olarak anlamlı ise gecikme sayısı 13 olarak dikkate alınmıştır. 13. gecikme sayısı istatistiksel olarak anlamsız ise model 12 gecikme ile tahmin edilmiş ve benzer süreç uygulanmıştır. *, ** ve *** işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde sıfır hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Reel döviz kuru serilerinde birden fazla kırılma olup olmadığı, diğer bir ifadeyle Azerbaycan reel döviz kuru serisinin iki yapısal kırılma ile birlikte durağan olup olmadığı, Lee ve Strazizich birim kök testi ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir. Tablo 4'teki sonuçlara göre, sadece Kaza-

kistan için Model C'den elde edilen t istatistiği mutlak değer olarak kritik değerlerden büyük bulunmuştur. Bu sonuç, Kazakistan reel döviz kuru serisinde iki yapısal kırılmanın gerçekleştiğini ve kırılma tarihlerinin 1999 Ocak ile 2001 Ağustos olduğunu işaret etmektedir. Bununla birlikte, Azerbaycan için reel döviz kuru serisinin durağan olduğu belirlenmemiş ve buna bağlı olarak satın alma gücü paritesi hipotezinin sağlandığına dair yargıya varılamamıştır.

Tablo 4: Reel Döviz Kuru Serileri için Lee-Strazizich Testi Sonuçları

	Model A		Model C	
	Test İstatistiği	Kırılma Dönemi	Test İstatistiği	Kırılma Dönemi
Azerbaycan	-3.277	1998 Kasım 2004 Kasım	-3.752	1998 Ağustos 2002 Ağustos
Kazakistan	-2.482	1997 Eylül 1999 Mart	-6.055**	1999 Ocak 2001 Ağustos
Kırgızistan	-2.756	1997 Ekim 2000 Haziran	-4.633	1998 Haziran 2001 Haziran
Kritik Değerler				
% 1	-4.545		-6.45	
% 5	-3.842		-5.67	
% 10	-3.504		-5.31	

Not: En yüksek gecikme sayısı 13 olarak alınmış ve gecikme sayısı gecikmeli değerin istatistiksel olarak anlamlılığına göre belirlenmiştir. *, ** ve *** işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Gerek geleneksel birim kök testi, gerekse yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testi sonuçlarına göre, Azerbaycan için satın alma gücü paritesi hipotezinin sağlandığına dair bulgu elde edilememiştir. Bu nedenle nominal döviz kuru ile görelî fiyatlar arasındaki eşbütünlüşme ilişkisi araştırılarak satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerliliği sorgulanmaya devam edilmiştir.

Engle-Granger eşbütünlüşme testini uygulayabilmemiz için değişkenlerin aynı dereceden bütünlüşük olması gerekmektedir. Bu amaçla ülkelere ait nominal döviz kuru, yurtiçi fiyat düzeyi ve yurtdışı fiyat düzeyinin bütünlüşme derecesi, ADF birim kök testi ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir. Birim kök testlerinde model formu (sabitli, trendli ve sabit ile trendli model için) Enders (2004: 212-213) tarafından önerilen genelden özele yöntemi ile belirlenmiştir. Tablo 5'teki sonuçlara göre, ABD TÜFE

endeksi (P^d) durağan olarak elde edilememiş ve birinci farkı alındığında durağanlık koşulunun sağladığı belirlenmiştir. Azerbaycan nominal döviz kuru ile fiyat endeksi için de benzer durum söz konusudur; bu değişkenler birinci farkları alındığında durağanlık koşulunu sağlamaktadırlar. Bununla birlikte, Kazakistan ve Kırgızistan için elde edilen sonuçlar farklılaşmaktadır. Kazakistan nominal döviz kuru serisi birinci farkı alındığında durağanlık koşulunu sağlarken, TÜFE endeksi düzey değerlerinde durağan olarak belirlenmiştir. Kırgızistan için TÜFE endeksi birinci farkı alındığında, nominal döviz kuru ise düzey değerinde durağan olarak belirlenmiştir. Engle-Granger eşbütünleşme testi, aynı dereceden (bütünleşme derecesi bir olan) değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını araştırdığından, Kazakistan ve Kırgızistan için eşbütünleşme testleri uygulanmayacaktır⁵.

Tablo 5: Nominal Döviz Kurları ve Fiyat Endeksleri İçin ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzye Değerler			Birinci Farklar		
	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan
e_t	-0.178	-1.968	-2.888**	-4.141*	-8.577*	-10.736*
P^d	-0.445	-4.233*	-1.883	-9.668*	-7.036*	-7.629*
P^f	-3.351			-8.636*		

Not: ADF birim kök testi için gecikme sayısı en yüksek gecikme 13 olacak şekilde Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. ADF test için kritik değerler MacKinnon (1996)'tan alınmıştır. * ve ** işaretleri sırasıyla %1 ve %5 önem düzeylerinde sıfır hipotezin reddetildiğini göstermektedir.

Tablo 6'da Azerbaycan için nominal döviz kuru ile fiyat endeksleri arasındaki eşbütünleşme testi sonuçları yer almaktadır. Buna göre, önce Eşitlik (8) En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilmiş ve modelden hata terimleri çekilerek durağan olup olmadığı araştırılmıştır. Hata terimleri için test istatistiği -2.948 olarak belirlenmiş ve % 5 önem seviyesindeki kritik değerden mutlak değer olarak küçük bulunmuştur. Böylece "değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur" sıfır hipotezi reddedilememiştir. Bu sonuca göre Azerbaycan'da nominal döviz kuru ile fiyat düzeyi arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur; dolayısıyla satın alma gücü paritesi hipotezi geçerli değildir.

Tablo 6: Engle-Granger Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Ülke	Test İstatistiği	Kritik Değer (%5)
Azerbaycan	-2.948	-3.27

Not: Eşbütünleşme testi için hata terimlerinin durağanlığı sabitsiz ve trendsiz model üzerinden yapılmıştır. Gecikme sayısı en yüksek 13 olacak şekilde Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Eşbütünleşme için kritik değerler Hamilton (1994:766)'tan alınmıştır.

Yapısal kırılmaların varlığı eşbütünleşme ilişkisini etkileyebileceğinden Gregory-Hansen tarafından geliştirilen ve yapısal kırılmaları dikkate alan eşbütünleşme testi yapılmıştır. Tablo 7'deki sonuçlara göre, yapısal kırılma dönemi 1999 yılı olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, Gregory-Hansen tarafından geliştirilen üç test istatistiği de mutlak değer olarak kritik değerlerden büyük bulunmamıştır. Böylece Azerbaycan için nominal döviz kuru ile fiyat değişkenleri arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı belirlenmemiştir.

Tablo 7: Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Ülke	ADF		Z _t		Z _c	
	Test İstatistiği	Kırılma Dönemi	Test İstatistiği	Kırılma Dönemi	Test İstatistiği	Kırılma Dönemi
Azerbaycan	-4.959	1999 Mart	-4.323	1999 Aralık	-33.849	1999 Şubat
%5 Kritik Değer	-5.50		-5.50		-58.33	

Not: En yüksek gecikme sayısı 13 olarak alınmış ve gecikme sayısı gecikmeli değerler istatistiksel olarak anlamlılığına göre belirlenmiştir. Kritik değerler Gregory ve Hansen (1996)'dan alınmıştır. * ve ** işaretleri sırasıyla %1 ve %5 önem düzeylerinde sıfır hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Son olarak nominal döviz kuru ile fiyat düzeyi arasındaki uzun dönemli ilişkiyi iki yapısal kırılma ile birlikte araştıran Hatemi-J eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Tablo 8'deki sonuçlara göre, ADF test istatistiği % 5 önem seviyesindeki kritik değerden mutlak değer olarak büyük bulunmuştur. Bu sonuçtan yola çıkarak; “değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur” sıfır hipotezi reddedilmiş; nominal döviz kuru ile fiyat düzeyinin iki yapısal kırılma ile birlikte eşbütünleşik olduğu belirlenmiştir. Kırılma tarihleri incelendiğinde, ilk kırılma tarihinin Gregory-Hansen yönteminden bulunan tarihle aynı olduğu görülmektedir. İkinci kırılma tarihi ise, 2003 yılının Kasım ayı olarak belirlenmiştir. Bu dönem Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in hayatını kaybettiği döneme denk gelmektedir. Sonuç olarak bu değişkenler

arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı, satın alma gücü paritesi hipotezinin Azerbaycan için geçerli olduğunu göstermektedir.

Tablo 8: Hatemi-J Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Ülke	ADF		Z _t		Z _c	
	Test İstatistiği	Kırılma Dönemi	Test İstatistiği	Kırılma Dönemi	Test İstatistiği	Kırılma Dönemi
Azerbaycan	-6.779**	1999 Mart 2003 Kasım	-5.950	1999 Mayıs 2003 Mayıs	-57.272	1999 Mart 2003 Temmuz
%5 Kritik Değer	-6.458		-6.458		-83.644	

Not: En yüksek gecikme sayısı 13 olarak alınmış ve gecikme sayısı gecikmeli değerin istatistiksel olarak anlamlılığına göre belirlenmiştir. Kritik değerler Hatemi-J (2008)'den alınmıştır. * ve ** işaretleri sırasıyla %1 ve %5 önem düzeylerinde sıfır hipotezin reddetildiğini göstermektedir.

6. Sonuç

Satın alma gücü paritesi hipotezi reel döviz kurunun ileriye yönelik hareketleri için basit bir önerme olmasına rağmen araştırmacılar tarafından büyük ilgi görmüş ve literatürde bu konu üzerine çok sayıda araştırma olmasına rağmen geçiş ekonomileri üzerine yapılan çalışma sayısı oldukça kısıtlıdır. Satın alma gücü paritesi hipotezi ülkelerin piyasa ekonomisine ne derecede uyum sağladığının bir göstergesi olarak değerlendirilirse, hipotezin geçerli olması geçiş ekonomileri olarak adlandırılan eski sosyalist ülkeler için daha da önem arz etmektedir.

Bu amaçla bu çalışmada, geçiş ekonomileri olarak adlandırılan ülkelere Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'da satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerli olup olmadığı ampirik olarak araştırılmıştır. Literatürde bu ülkeler üzerine yapılan çalışmalardan farklı olarak yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök ve eşbütünleşme testleri uygulanmıştır. Geleneksel birim kök ve eşbütünleşme testi sonuçlarına göre bu ülkelerde hipotezin geçerli olmadığı belirlenmiştir. Bununla birlikte, geleneksel birim kök ve eşbütünleşme testleri, serilerde yapısal kırılmalar olması durumunda sıfır hipotezi reddetmede düşük güce sahip olduklarından eleştirilmektedir. Bu eleştiriler göz önünde bulundurularak geleneksel birim kök testlerine ek olarak yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök ve eşbütünleşme testleri uygulanmıştır.

Yapısal kırılmayı dikkate alan birim kök testi sonuçlarına göre, Kazakistan ve Kırgızistan reel döviz kuru serileri durağan olarak elde edilmiş ve hipotezin geçerli olduğu belirlenmiştir. Ayrıca yapısal kırılmaları dikkate alan

eşbütünleşme testi sonucuna göre, Azerbaycan'da nominal döviz kuru ile görelî fiyatlar arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı belirlenmiş ve buna göre hipotezin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Yapısal kırılma testlerinde belirlenen kırılma tarihleri incelendiğinde ise; 1998 yılında Rusya'da yaşanan krizin bu ülkelerin döviz kurlarını önemli derecede etkilediği ortaya çıkmıştır.

Açıklamalar

- ¹ Burada şokların kalıcılığı reel döviz kurlarının birim kök süreci içerip içermediği anlamında kullanılmaktadır.
- ² Döviz kuru ile yurtiçi ve yurtdışı fiyat düzeyi değişkenlerinin doğal logaritmaları alınarak analizlerde kullanılmıştır.
- ³ t değerleri asimptotik olduklarından dolayı MacKinnon (1996) tarafından oluşturulan kritik değerler kullanılmaktadır.
- ⁴ 1997 Asya krizi, 1998 Rusya ve Brezilya krizi, 2000 ve 2001 Türkiye krizi, 2001 Arjantin krizi ve son olarak 2008 yılındaki küresel kriz.
- ⁵ Yapısal kırılmayı dikkate alan birim kök testi sonuçlarına göre Kazakistan ve Kırgızistan'da satın alma gücü paritesi hipotezinin gerçekleştiğini belirlediğimiz için, Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ve bütünleşme dereceleri farklı olan değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini araştıran test çalışmada uygulanmamıştır. Diğer bir ifadeyle Kazakistan ve Kırgızistan için satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerli olduğunu belirlediğimizden, bu ülkeler için başka testler yapma gereksinimi duyulmamıştır.

Kaynaklar

- Assaf, Ata (2008). "Nonstationarity in Real Exchange Rates Using Unit Root Tests with a Level Shift at Unknown Time". *International Review of Economics and Finance* (17): 269-278.
- Barlow, David (2003). "Purchasing Power Parity in Three Transition Economies". *Economics of Planning* (36): 201-223.
- Beko, Jani and Darja Borsic (2007). "Purchasing Power Parity in Transition Economies: Does It Hold in the Czech Republic, Hungary and Slovenia?". *Post-Communist Economies* (19): 417-432.
- Bergman, U. Michael and Jesper Hanson (2005). "Real Exchange Rates and Switching Regimes". *Journal of International Money and Finance* (24): 121-138.
- Brada, Josef C. (1998). "Introduction: Exchange Rates, Capital Flows, and Commercial Policies in Transition Economies". *Journal of Comparative Economics* (26): 613-620.

- Cheung, Yin-Wong and Kon S. Lai (2001). "Long Memory and Nonlinear Mean Reversion in Japanese Yen-Based Real Exchange Rates". *Journal of International Money and Finance* (20): 115-132.
- Cuestas, Juan C. and Luis A. Gil-Alana (2009). "Further Evidence on the PPP Analysis of the Australian Dollar: Non-linearities, Fractional Integration and Structural Changes". *Economic Modelling* (26): 1184-1192.
- Dibooglu, Selahattin and Ali M. Kutan (2001). "Sources of Real Exchange Rate Fluctuations in Transition Economies: The Case of Poland and Hungary". *Journal of Comparative Economics* (29): 257-275.
- Dickey, David A. and Wayne A. Fuller (1979). "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root". *Journal of the American Statistical Association* (74): 427-431.
- Doğanlar, Murat (1999). "Testing Long-run Validity of Purchasing Power Parity for Asian Countries". *Applied Economics Letters* (6): 147-151.
- _____, (2006). "Long-run Validity of Purchasing Power Parity and Cointegration Analysis for Central Asian Countries". *Applied Economics Letters* (13): 457-461.
- Doğanlar, Murat, Harun Bal and Mehmet Özmen (2009). "Testing Long-run Validity of Purchasing Power Parity for Selected Emerging Market Economies". *Applied Economics Letters* (16): 1443-1448.
- Elliott, Graham, Thomas J. Rothenberg and James H. Stock (1996). "Efficient Tests for an Autoregressive Unit Root". *Econometrica* (64): 813-836.
- Enders, Walter (2004). *Applied Econometric Time Series*. USA: John Wiley&Sons Inc.
- Engle, Robert F. and Clive W. J. Granger (1987). "Co-integration and Error-Correction: Representation, Estimation and Testing". *Econometrica* (55): 251-276.
- Gregory, Allan W. and Bruce E. Hansen (1996). "Residual-Based Tests for Cointegration in Models with Regime Shifts". *Journal of Economics* (70): 99-126.
- Halpern, Lionel and Charles Wyplosz (1997). "Equilibrium Exchange Rates in Transition Economies". *IMF Staff Papers* (44): 430-461.
- Hamilton, James D. (1994). *Time Series Analysis*. Princeton University Press: Princeton, New Jersey.
- Hatemi-J, Abdunnasser (2008). "Test for Cointegration with Two Unknown Regime Shifts with an Application to Financial Market Integration". *Empirical Economics* (35): 497-505.

- Hegwood, Natelie D. and David H. Papell, (1998). “Quasi Purchasing Power Parity”. *International Journal of Finance and Economics* (3): 279-89.
- Holmes, Mark J. and Ping Wang (2006). “Asymmetric Adjustment Towards Long-Run PPP: Some New Evidence for Asian Economies”. *International Economic Journal* (20): 161-177.
<http://www.worldbank.org> (Erişim Tarihi: 21.11.2009).
- Kanas, Angelos (2006). “Purchasing Power Parity and Markov Regime Switching”. *Journal of Money, Credit, and Banking* (38): 1669-1687.
- Kanas, Angelos and Margarita Genius (2005). “Regime (non)stationarity in the US/UK Real Exchange Rate”. *Economics Letters* (87): 407-413.
- Kanas, Angelos (2009). “Real Exchange Rate, Stationarity, and Economic Fundamentals”. *Journal of Economics and Finance* (33): 393-409.
- Kapetanios, George, Yongcheol Shin and Andy Snell (2003). “Testing for a Unit Root in the Nonlinear STAR Framework”. *Journal of Econometrics* (112): 359-379.
- Koukouritakis, Minoas (2009). “Testing the Purchasing Power Parity: Evidence from the New EU Countries”. *Applied Economics Letters* (16): 39-44.
- Kwiatkowski, Denis vd. (1992). “Testing the Null Hypothesis of Stationarity against the Alternative of a Unit Root”. *Journal of Econometrics* (54): 159-178.
- Lee, Junsoo and Mark C. Strazicich (2003). “Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks”. *The Review of Economics and Statistics* (85): 1082-1089.
- Liew, Venus Khim-Sen, Ricky Chee-Jiun Chia and Tai-Hu Ling (2009a). “Long-run Validity of Purchasing Power Parity and Rank Tests for Cointegration for Central Asian Countries”. *Applied Economics Letters*: 1-5.
- Liew, Venus Khim-Sen, Hock-Ann Lee and Kian-Ping Lim (2009b). “Purchasing Power Parity in Asian Economies: Further Evidence from Rank Tests for Cointegration”. *Applied Economics Letters* (16): 51-54.
- MacKinnon, James G. (1996). “Numerical Distribution Functions for Unit Root and Cointegration Tests”. *Journal of Applied Econometrics* (11): 601-618.
- Nagayasu, Jun and Noriko Inakura (2009). “PPP: Further Evidence from Japanese Regional Data”. *International Review of Economics & Finance* (18): 419-427.
- Narayan, Paresh Kumar and Russel Smyth (2007). “Mean Reversion versus Random Walk in G7 Stock Prices Evidence from Multiple Trend Break Unit Root Tests”. *International Financial Markets, Institutions and Money* (17): 152-166.

- Orlowski, Lucjan (1998). "The Role of Exchange Rates in the Central European Transformation". *Institute für Wirtschaftsforschung Halle Discussion Paper*.
- Payne, James, Junsoo Lee and Richard Hofler (2005). "Purchasing Power Parity: Evidence from a Transition Economy". *Journal of Policy Modeling* (7): 665-672.
- Perron, Pierre (1989). "The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis". *Econometrica* (57): 1361-1401.
- Pesaran, Hashem, Yongcheol Shin, and Richard J. Smith (2001). "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationship". *Journal of Applied Econometrics* (16): 289-326.
- Phillips, Peter C. B. and Pierre Perron (1988). "Testing for a Unit Root in Time Series Regression". *Biometrika* (75): 335-346.
- Robertson, Raymond, Anil Kumar and Donald H. Dutkowsky (2009). "Purchasing Power Parity and Aggregation Bias for a Developing Country: The Case of Mexico". *Journal of Development Economics* (90): 237-243.
- Rogoff, Kenneth (1996). "The Purchasing Power Parity Puzzle". *Journal of Economic Literature* (34): 647-668.
- Sarno, Lucio and Mark Taylor (2002). "Purchasing Power Parity and the Real Exchange Rate". *IMF Staff Papers* (49): 65-105.
- Solakoğlu, Ebru Guven (2006). "Testing Purchasing Power Parity Hypothesis for Transition Economies". *Applied Financial Economics* (16): 561-568.
- Sollis, Robert (2005). "Evidence on Purchasing Power Parity from Univariate Models: The Case of Smooth Transition Trend-Stationarity". *Journal of Applied Econometrics* (20): 79-98.
- Taylor, Mark and Lucio Sarno (1998). "The Behavior of Real Exchange Rates during the Post-Bretton Woods Period". *Journal of International Economics* (46): 281-312.
- Taylor, Mark (2006). "Real Exchange Rates and Purchasing Power Parity: Mean-Reversion in Economic Thought". *Applied Financial Economics* (16): 1-17.
- Telatar, Erdinç and Mübariz Hasanov (2009). "Purchasing Power Parity in Transition Economies: Evidence from the Commonwealth of Independent States". *Post-Communist Economies* (21): 157-173.
- Yoon, Gawon (2009). "Purchasing Power Parity and Long Memory". *Applied Economics Letters* (16): 55-61.
- Zivot, E. and D. W. K. Andrews (1992). "Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock and the Unit Root Hypothesis". *Journal of Business and Economic Statistics* (10): 251-270.

The Validity of Purchasing Power Parity for Azerbaijan, Kazakhstan, and Kyrgyzstan: Evidence from Unit Root and Co-integration Tests

Turhan Korkmaz*

Emrah İsmail Çevik**

Nüket Kırıcı Çevik***

Abstract

In this study, we examine the validity of purchasing power parity by applying unit root and co-integration tests which allow structural breaks in Azerbaijan, Kazakhstan, and Kyrgyzstan. Although conventional unit root and co-integration tests results indicate that purchasing power parity does not hold in these countries, we determine the validity of purchasing power parity according to unit root and co-integration tests which allow structural breaks. Also, we conclude that the exchange rate of these countries has been affected by the Russian financial crises of 1998 and that the crisis in question has led to structural breaks in the exchange rates of these countries.

Keywords

Purchasing Power Parity, Unit Root, Co-integration, Structural Break.

* Prof. Dr., Bülent Ecevit University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Business Administration Department - Zonguldak / Turkey
korktur@yahoo.com

** Asst. Prof. Dr., Bülent Ecevit University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Business Administration Department – Zonguldak / Turkey
emrahic@yahoo.com

*** Asst. Prof. Dr., Bülent Ecevit University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Business Administration Department – Zonguldak / Turkey
nuket.kirci@yahoo.com

Применение паритета покупательной способности в Азербайджане, Казахстане и Кыргызстане: анализ единичного корня и коинтеграции

Турхан Коркмаз*

Эмрах Исмаил Чевик**

Нюкет Кырджы Чевик***

Аннотация

В этой работе возможность применения гипотезы паритета покупательной способности в Азербайджане, Казахстане и Кыргызстане наряду с традиционными тестами единичного корня и коинтеграции исследована с помощью тестов единичного корня и коинтеграции, учитывающих структурные сдвиги. Традиционные тесты единичного корня и коинтеграции показали невозможность применения гипотезы паритета покупательной способности в этих странах, в то время как тесты с учетом структурных сдвигов показали верность данной гипотезы. Кроме того, сделан вывод о том, что экономический кризис России 1998 года оказал настолько большое влияние, что мог стать причиной структурных сдвигов в серии курса валют в этих странах.

Ключевые слова

паритет покупательной способности, единичный корень, коинтеграция, структурный сдвиг

* Проф. док., университет имени Бюлент Эджевита, факультет экономики и администрирования, кафедра менеджмента – Зонгулдак / Турция
korktur@yahoo.com

** И.о.Доц. Док., университет имени Бюлент Эджевита, факультет экономики и администрирования, кафедра менеджмента – Зонгулдак / Турция
emrahic@yahoo.com

*** И.о.Доц. Док., университет имени Бюлент Эджевита, факультет экономики и администрирования, кафедра менеджмента – Зонгулдак / Турция
nuket.kirci@yahoo.com

Romanlar ve Taşralar: Türk Romanında Taşra Algıları Üzerine Bir Değerlendirme

Mehmet Narlı*

Öz

Çalışma, roman ve taşra ilişkisini konu edinmektedir. Amacı, örnek metinler üzerinden bu ilişkinin niteliklerini ortaya koyarak romanlardaki taşra algıları konusunda bazı sonuçlara ulaşmaktır. Bunun için önce taşranın ne olduğu konusunda kavramsal bir çerçeve çizilmekte; kasaba ve şehir; cemaat ve cemiyet, gelenek ve hukuk süreçleri ve karşıtlıkları içinde, merkez, taşra, taşralılık, taşra siyaseti, taşra ruhu tartışılmaktadır. Tanzimat'tan bugüne romanda bir taşra probleminin var olduğunu örneklemek için konuyla ilgili birkaç romana tarihsel sırayla atıflar yapılmaktadır. Çalışmanın gövde kısmında siyasal, kültürel gelişmelere göre taşranın nasıl algılandığına dair birer roman çözümlemesine dayanılarak şöyle bir sınıflamanın yapılabileceği ileri sürülmektedir: 1. Realizm ve milli roman için taşra. 2. Taşrayı kalkındırma sevdaları. 3. Modern aydınının taşrayla acı buluşması. 4. Demokrasi deneyinin taşradaki hali 5. Taşradaki iktidar/bürokrasi korkusu ve cehalet 6. Taşrada yurtsuzluk 7. Taşra özlemi. 8. Postmodern zamanların taşrası.

Anahtar Kelimeler

Türk romanı, roman, taşra, merkez

Taşra Nedir Neresidir / Taşralılık Nasıl Bir Hâldir

Mekânsal, siyasal, kültürel ve zamansal niteliklerinden ve ilintilerinden dolayı taşrayı tanımlamak oldukça güçtür. Güçlüğün bir sebebi de taşra-

* Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Balıkesir / Türkiye
metenar@yahoo.com

nın, merkez kavramının varlığı ile algılanıyor olmasıdır. Taşranın ne olduğu konusunda, bir taraftan bir yığın tartışma devam edegelirken diğer taraftan “taşra”dan, taşralı, taşralılık, taşra ruhu, taşra düşüncesi, taşra siyaseti, taşra memurluğu, taşra edebiyatı gibi yeni kavramlar doğmuştur. Her mekânın, her siyasal örgütlenmenin, her kültürel hayatın kendi içinde birbirine taşra olması da taşranın tanımlanmazlığına veya çok tanımlılığına sebep olmaktadır.

Taşranın ne olduğu sorusuna, hem kırsaldan şehre, cemaatten cemiyete, örf ve adetten kanunlara, gelenekselden moderne gibi süreçlerde; h7em de kırsal ve şehir, cemaat ve cemiyet, örf ve kanun, gelenek ve modern gibi karşıtlıklarda cevap aranmaktadır. İlerlemeci bir süreç algısından doğan cevaplar da, karşıtlık ilkesine dayanan cevaplar da modern zihniyet merkezlidir. Modernin ilerlemeci yapısına dayanan tanımlarda, kendini iktidar kılan bilimsel, kültürel, siyasal gücün, merkez konuma geçtiği görülmektedir. Karşıtlık ilkesine yaslanılarak bakıldığında ise merkezler ve taşralar arasındaki farklar öne çıkmakta ve bu iki yaşama alanı, yapaylık-doğallık, basitlik-karmaşıklık, tekrar ve değişim arasında bir yığın tartışmaya konu olmaktadır.

Taşra neresidir? En kestirme yoldan giderek taşra, merkezin dışındaki her yerdir denildiği takdirde, aslında üzerinde konuşulan taşra değil merkez olur. Merkezin ne ve neresi olduğu bilinebilirse ve ona bir sınır çizilebilirse en azından taşra diye nereye bakılması gerektiği ortaya çıkmış olur. Fakat böyle basit bir kategori bile merkezin nereden tarif ve tasvir edildiğine bağlı olarak belirginliğini kaybeder. Örneğin taşra mı kendine bakarak merkezi tanımlamakta yoksa merkez kendini taşraya bakarak mı tanımlamaktadır? Osmanlı bürokrasisi, İstanbul dışındaki her yeri taşra olarak algılıyordu. Cumhuriyet döneminde devletin ikamet ettiği yer bağlamında İstanbul’a tekabül eden Ankara için aynı şey söylenebilir mi? Cumhuriyet bürokrasisi Ankara dışında her yeri taşra olarak algılayabilir mi? Bu siyasal kategoriye atıf yaparak ilerlersek, devletin mümessilleri olan valilerin bulunduğu yerler de merkez olurlar. Bu durumda her il merkez, her ilçe, belde ve köy taşra olur.

Soruna ilerilik gerilik, imkânlar ve imkânsızlıklar açısından bakıldığında da sorular bitmez. Çünkü bir yerin ileriliği ya da geriliği öbürüne göredir. İlerilik, modernist bir amaç olarak devlet tarafından ortaya konulursa, önce modern bir merkezin inşa edilmesi ya da en azından modern bir yaşam biçiminin örneklenebileceği bir merkezin ortaya konulması gerekir. Bu durumda devletin bulunduğu yerden köye kadar hiyerarşik bir kategori oluşur ve en sonda yer alan en başta yer alana doğru istekli ya da güdülü

bir yolculuğa başlar. Fakat bazı sebepler ya da korkularla bir takım taşralar, bu yolculuğa çıkmakta ayak diretebilirler. O zaman merkez, taşraları, kendini sevenler ve sevmeyenler diye iki gruba ayırabilir. Bu durumda taşralar da kendileriyle merkez arasında iletişimsizliği yaratan anlaşılmaz bir dil geliştirebilirler.

Taşranın neresi olduğuna ve ne olduğuna dair ileri sürülen görüşler, zamana bağlı olarak gelişen ve değişen inançlara, siyasal görüşlere, felsefi kuramlara göre de değişmektedir. Örneğin ekonomik kültürel ve siyasal elitizm, merkezi kendi bulunduğu yer; taşrayı da kendisinin olmadığı yer olarak algılayabilmekte ve taşra kendine yaklaştıkça ondan uzaklaşarak kendine merkez içinde yeni bir merkez inşa etmeye çalışabilmektedir. Liberal bakış ise taşraların kendine doğru gelmesini bir zafer olarak algılayabilmektedir. Muhafazakâr duruş da merkezi, benimsediği dereceli değişimi temsil edecek yer olarak düşünebilmektedir.

Taşralı kimdir sorusuna, “taşrada yaşayandır” şeklinde bir cevap verilebilir. Fakat yaşanılan yerin taşra olduğunu merkezden birileri mi, orada yaşayanın kendisi mi söyleyecektir? Örneğin Ankara’da yaşayan Bursa’da yaşayana “taşralı” derse, orada yaşayan da kendine başka bir taşra bulacaktır. Buna karşılık İstanbul’da yaşayan biri de Ankara’da yaşayanı “taşralı” olarak görebilecektir. Diğer taraftan bulunduğu yeri taşra kabul eden ama kendini taşralı olarak görmeyen yığınla insan da vardır.

Tanıl Bora’nın editörlüğünde yayımlanan *Taşraya Bakmak* kitabındaki yazılara atıflar yaparak taşra, taşralılık, taşra hayatı etrafında bir kavramsal çerçeve çizilebilir: Ömer Laçiner, soruna modern ve/ veya modernist süreçler içinde yaklaşarak merkezlerin ve taşraların dönüşümlerini çözümler. Ona göre taşra kavramı, çoğu toplumda merkez metropollerle organik bir bütünlük oluşturan periferileri, dolayısıyla sıradan, normal bir ilişkiyi ifade eder. Türkiye’de ise vurgulu bir hiyerarşiyi, güçlü bir başkalık tınısını içeren gerilim yüklü bir ilişkiyi anlatır. Ona göre Cumhuriyet’in kurucu kadrosunun modernleşme projesi devletin bekasına ve otoritesine, öncelik ve belirleyicilik veren bir projedir. Merkezî hükümetlerin asker sivil bürokrasisi, taşradaki merkezî devlet aygıtının temsilcileri ve bir miktar sivil orta sınıf ile taşrada çağdaş yaşam adacıkları oluşturmuşlardır. Halkevleri ve orta öğretim kurumları çevresinde yeşeren kültürel sanatsal faaliyetler ile şehir kulüpleri, mesleki kuruluş lokalleri, orduvelelerindeki sosyal yaşam, taşra modernleşmesinin taşıyıcı unsurları olmuşlardır (2006: 14-22). Fakat çok partili dönemle birlikte taşra, merkezin modernleştirme hamlelerine karşı kendisinin de hesaba katılmasını sağlayacak bir yaptırıma sahip olduğunu fark eder. Aslında artık o da merkeze benzemek daha doğrusu mer-

kezlerdeki imkânlarla kavuşmak istemektedir. Ama artık merkezdekilerin kendine ihtiyacı olduğunu fark etmiştir. Siyasete katılacak ve dönüşümde taşranın da tavrını ortaya koyacaklardır. Diğer taraftan İstanbul, Ankara, İzmir gibi merkezlerde ortaya çıkan ideolojik sol örgütlenmeler için taşra “halk”tır. Milliyetçi ve dini örgütlenmeler için Anadolu taşrası, kökleri tarihe ve dine bağlı büyük “millet”tir. Halk ve millet kavramlarının Anadolu taşrasıyla özdeşleştirilmesi, taşraya bir kimlik verebildiği gibi sahip olduğu kimlikten uzaklaştırmaya da başlamıştır. 1990’lardan itibaren uygulanan ekonomik politikalar, yeni taşra kimliğine bir nitelik daha eklemiştir: Hırslı, iş bitirici “Anadolu Kaplanları”, bir taraftan dünyanın tamamını merkezleştiren küresel uygulamada pay sahibi olurlarken bir taraftan da imkân verilirse taşralıların merkezleri bile geride bırakabilecekleri havasını yaymışlardır.

Bazı sosyal bilimciler, içinde bulunduğumuz zamanda artık sorunun modern merkezin taşrayı biçimlendirmesi olmadığını; “merkezlerin taşralaşmasının” ya da “taşraların merkezleşmesinin” çözümlenmesi gerektiğini düşünürler. Ekonomik, siyasal ve kültürel küreselleşme karşısında, kendini taşralara birçok açıdan örnek olarak sunacak merkezler kaybolmuştur. Tanıl Bora’ya göre yerleşik şehir kültürü, büyük bir nüfusla ve hızla kendisine akan taşrayı massedecek güçten ve kaliteden yoksundur. Artık İstanbul içinde Sivas’tan büyük bir Sivas vardır. Tersine de doğrudur artık her şehir biraz İstanbul, biraz Ankara’dır. Taşra da birçok il ve ilçe şehir kültürünün ürünleriyle ve imgeleriyle alışverişindedir. Kültür endüstrisi, davranış kodlarına ve imge paketlerine doldurduğu şehirliliği pazarlamaktadır (Bora 2006: 41). Böyle olunca, şu veya bu oranda muhayyilede var olan taşra halleri de sarsılmaktadır. “Dar ufuklar, kahredici yeknesaklık, boğucu taassup, cemaatlere sıkışmış bir dünya” gibi haller için artık muhayyilede taşranın yanı sıra büyük şehirler de vardır. “Büyük şehre özgü iktisadi, toplumsal kültürel vb yapılar, izotop ayrılmasındaki gibi, şehrin mekânsal bütünlüğünden ve tarihsel sürekliliğinden kopuyorlar. Şehir kültürünün unsurları, yoğunlaştırılmış haplar halinde, her yerde konuşlandırılabilir hale geliyor” (Bora 2006: 45). Taşralar, büyük şehirlere ait olduğu var sayılan imkânlarla ya da görüntülere kavuştuklarında ne merkez değerler üretebilen ve koruyabilen şehirliliğe olabiliyorlar ne de taşra kalabiliyorlar. Ortalama nitelikleri hesaba katarsak yakın zamanlara kadar taşra kasabadır diyebiliriz. Fakat Mustafa Kutlu’nun dediği gibi “nereden bakarsak bakalım kasaba fiilen yoktur artık” (Kutlu 2001: 105).

Taşra, merkez, taşralılık, şehirlilik arasındaki ilişkiyi ve iletişimi Melih Pekdemir, “mahrumiyet, mahremiyet ve masumiyet” kavramlarıyla çö-

zümleler. Taşralı, hem mahrum hem değildir. Taşralı, büyük şehirdeki bazı imkânlardan mahrumdur ama buna mukabil şehirli de taşralının sahip olduğu bazı şeyden mahrumdur. Bu mahrumiyet merakı da besler. Taşradaki mahrumiyet nedeniyle taşralıda kendinde bulunmayana karşı bir merak ve hayret uyanır. Merak ettiğiyle bir şekilde karşılaştığında hayret eder, şaşırır. Muhafazakârlık ve mahremiyet, taşrayı merkezden farklıymış gibi gösteren kelimelerdir (2006: 88). Taşralı durmadan bir şeyleri muhafaza eder. Çünkü orada değişim tekrar edilemeyecek kadar hızlı değildir. Ama sadece taşralı muhafaza etmez; büyük şehirlerin değişimlerini ideolojik olarak, insani olarak doğru bulmayanlar da ilkelerini taşra üzerinden muhafaza ederler. Büyük şehirlerin ilişki kopukluğundan, kirlerinden, gürlütüsünden bir müddet uzaklaşmak isteyen de taşrayı muhafaza etmek ister. Muhafaza, doğal olarak bir mahremiyeti besler. Taşra, genel olarak merkeze karşı düşüncesinde, tavrında mahremdir. O, kendi içine dışardan gelen her kese karşı mahremdir. Pekdemir, ironik çözümlenmesini “masumiyet” çevresinde devam ettirirken muhabbet, misafirperverlik, dayanışma konusunda bir taşra klasiği oluşturduğunu söyler. Ankara’ya giden taşralı, davet edilmemeye ve “herkesin işi gücü vardır” düşüncesine alıştırmıştır. Oysa Ankara’dan gelenin taşrada misafir edilmemesi mümkün değildir. Şehirdeki dayanışma resmi bir örgütlenmedir; fakat taşrada yardımlaşmamak ayıptır.

Siyasal değişmelerin, küresel geçirgenliklerin taşrayı alabildiğine değiştirdiği ortadadır. Bu değişme, sadece ana caddeye eklenen caddeleri, bir bankaya yeni bankaların eklenmesini, berberlerin kuaförleşerek çoğalmasını, şehir kulüplerinin tahtının karmaşık eğlence mekânlarıyla sarsılmasını içermez. Taşra artık her şeyden haberdardır. Malumatfuruş taşralılar çoğalmıştır. Taşranın görüp dokunabildiği milletvekilleri, diğer taşraların ve merkezlerin takımlarıyla rekabet edecek takımları, televizyonları, yazarları, şairleri, matbaaları vardır. Fakat taşranın hâlâ kendisini dönüştürmek isteyenleri tereddüde düşüren bir duruşu vardır. Bu duruşun en önemli belirtisi sessizliğidir; geniş bir sessizliktir taşra. Bu da onun ne düşündüğü hakkında kuşkulara sebep olmaktadır. Dönüştürme sorumluluğunu kendinde gören yönetsel ya da kültürel merkez, hâlâ Anadolu’ya (taşraya) çıkarak onun ne düşündüğünü öğrenmek için taramalar yapmakta; bu taramalar sonucunda bazen tebessüm etmekte bazen korkuya düşmektedir.

Ahmet Çiğdem, taşrayı bir kasvet hali olarak tanımlamaya izin verecek en önemli unsurun “yaşlılık” olduğunu söyler. Ne eskiye dönebilecek gücü kalmıştır taşranın ne de yeniye yönelebilecek cesareti. İnsanlar, mekânlar, ilişkiler, nesnelere yaşıdır. Uzun sürmüş, buna karşılık doyuma ulaşmamış

bir yaşlı uyumsuzluk, engellenmişlik ve yoksunluk duygusu hüküm sürmektedir (2006:105). Gerek merkezlerden gerekse taşralardan gelen ve geldikleri taşrada “bir bilen” “bir ilgilenen” olarak onaylanmış bir kimlikle yaşayan insanlar da artık yoktur. “Eskiden bu insanların büyük bir kısmının, taşraya özgü bir bilgelik taşıdığı ve kamusal aydınlanmaya katkıda buldukları bilinirdi. Bir doktor, bir veteriner, bir öğretmen, bir diş hekimi, kitlesel cehaletin önünde durur ve başkalarına cesaret verirdi” (Çiğdem 2006: 107). Fakat artık taşralıların tamamı da onlar kadar bilendir ya da bir özel hastane, bir dersane, bir encümenlik peşinde olan doktorlar, öğretmenler, avukatlar enformatik cehalet açısından taşralılarla eşitlenmişlerdir. Asıl merkez olan modernizmin kendini ayna olarak göstermesiyle, onu uyarması, kışkırtması, hor görmesi, yüreklendirmesi ve aşağılamasıyla kendi hayatına kuşkuyla bakan taşra, uzun bir zamandır isteyen, yetinmeyen, iş tehlikeye binince korkan ve sinen, kendini güçlü hissettiğinde de kasvetini merkezlere doğru sürükleyen “ele geçirmeci” bir yapıya doğru gelişmektedir.

Merkezin mümessilleri olarak taşrada bulunanlarla bu mümessillerin genellikle varlıklı dostları, uzun yıllar taşrada bir merkez üssü oluşturmuşlardır. Bu merkez üs ve oradaki görüntüler, şehir kulüplerinde yemek içmek, orada oyun oynamak, eş ve çocuklarla kurumların lokallerinde oturmak, merkezlerden gelen temsilileri seyretmek ve bütün bu yaşama eğlenme alanlarında farklı giyinmek olarak özetlenebilir. Fakat artık taşrada bu üsler de kaybolmuştur. Taşralı ya yoksunluklarının kahrı içinde, futbola ve televizyona düşmüştür ya siyasal yaptırımını dayanak yaparak üniversite kurulmasını, şehir olmayı, büyük şehirlige terfi etmeyi istemektedir.

Roman ve Taşra İlişisine Genel Bir Bakış

İstanbul dışındaki kasabalar ve köyler olarak taşranın romana girişi neredeyse roman tarihimizle yaşıttır. Farklı şekillerde taşrayla ilişkisi olan Ahmet Mithat'ın *Bir Gerçek Hikâye*'si 1876, *Bahtiyarlık*'ı 1886, Nabizâde'nin *Karabibik*'i ve Ömer Ali Bey'in *Türkmen Kızı*'sı 1891, Mehmet Murat'ın *Turfanda mı Turfa mı*'sı 1892 tarihlidir.

İl olarak taşraya yönelen merkez entelektüeli, taşraya yönelmesinin gerekçesi olarak gerçekliğe ve milliliğe atıf yapar. Ahmet Mithat, *Bir Gerçek Hikâye*'nin en önemli özelliğinin “sahihü'l-vuku bir gerçek hikâye” (2000: 3) olduğunu söyler. Nabizâde Nâzım, *Karabibik*'i “hakikiyyun mesleği”nin (1996: 1) bir örneği olarak sunar. Ömer Ali Bey, anlattığı hikâyeyi “Türkmen Kızının ahval-i âşıkaneşini musavvir olduğuyçün” (1997: 6) “milli” sayar. Mehmet Murat, milli vasfı verilen bazı eserlerin ahlâkı zaafa uğratabilecekleri uyarısında bulunur ve asıl “milli romanı” kendisinin

vermeye gayret ettiğini (1972) belirtir. İlk dikkati çeken şey, bu yazarların realizm ya da milli denilince merkez dışını hatırlamalarıdır; sanki milli ve gerçek hayat ancak taşradadır. Bu algı imparatorluk zihniyetiyle büyümüş yazara bağlı olduğu kadar, yazarın taşrayı Avrupa romanlarında görmesine de bağlıdır.

Merkez entelektüelinin taşraya açılmasındaki ikinci etken taşrayı aydınlatmak ve kalkındırmaktır. *Bahtiyarlık*'ın babacan ve hoş sohbet anlatıcısı, birbirine zıt iki kişi üzerinden merkezle taşra hayatını karşılaştır. Romanda “refah ve saadet büyük cemiyetlerden uzak yaşamaktadır” (Ahmet Mithat 2000: 4) diyen Şinasi'nin babası, belli bir dönem çiftlik hayatı da olan Ahmet Mithat'ın Rousseau'ya uzanan düşüncelerinden uzak değildir. Mehmet Murat'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* adlı romanı, Tanzimat'ın “eğitim”e odaklanan bir başka yazarının romanıdır. *Bahtiyarlık*'taki Şinasi'nin bir benzeri olan Mansur Bey, onun gibi taşralıya nasıl üretim yapıldığını göstermenin yanı sıra bir de okul açar. “İnsanları milli okullarda yetiştirmek gerekir ve her derdin çaresi eğitimidir” (Mehmet Murad 1972: 155) diyen anlatıcı milli, idealist bir bakış açısına sahiptir. *Türkmen Kızı*'nda düzenlenen kurmaca dünyanın, ne kadar bağımsız ve kadar işlenmiş olduğunu çözümlerken devletin iskân problemi çevresinde yine “taşrayı islah” etmek isteyen bir bakış açısını fark ederiz.

İkinci Meşrutiyet'ten sonra da merkez aydınının Anadolu taşrasına yönelmesindeki temel etken değişmez. Ahmet Şerif, Tanin'de yayımlanan “*Anadolu'da Tanin*” yazı dizisinde “taşralıların ne halde olduklarını, ne istediklerini memleketin neye muhtaç olduğunu görüp incelemek” için Anadolu taşrasına geziye çıktığı söyler (Türkeş 2006: 160). Buna benzer yazılarda ve Ebubekir Hâzım'ın *Küçük Paşa*'sında, Ömer Seyfettin'in *Yalnız Efe*'sinde, Refik Halit Karay'ın *Memleket Hikâyeleri*'nde, yazarların taşrada gördükleri daima yoksulluk ve çeşitli yoksunluklardır.

Cumhuriyet romanının taşra algılamasında –Cumhuriyet'in hedeflerine ilkelerine ve düzenlemelerine de paralel olarak- birkaç temel düşünce öne çıkar: 1. Taşra, eski yönetimler tarafından ihmal edilmiş ve kaderine terk edilmiştir. Buna karşı romancı iki tavır içine girer: Bu ihmal edilen taşranın aydınlatılması gerekir. Fakat taşraya çıkan yazar/aydın, taşranın geriliğini, taassubunu görünce irkilir ve ondan kuşkuya düşer; sanki taşra, yıkılan rejimin ve kültürel düzenin unutulmuş sessiz kitlesi olarak karşısında durmaktadır. Yazar, bu sessiz kitleden tümünden vazgeçemeyeceği için onun değişmeme nedenlerinin simgeleri olarak bazı tipleri aşâğılar ve yargılar. 2. Milli Mücadele'nin millîliğini sağlayan bu milletin vatan, bağımsızlık ve liderleri etrafında kilitlenmek gibi değerleri vardır. Bu bağlamda ortaya

çıkan Cumhuriyet'in ana hedeflerine bağlı öğretmen figürü önemlidir. Birçok romanda, getirilen yeniliklerin, yapılan inkılâpların yayılmasını ve benimsetilmesini sağlamak; halkı, modern dünyaya açılan yönetimin yanına çekmek ve eğitimin üzerindeki bağnaz, cahil gölgeyi kaldırmak için yola çıkan öğretmenlerin hikâyesi vardır. Esasen öğretmenlerin bu yolda göreve çağrılmaları Maarif Nezareti'nin 1921'de yaptığı tayinlerle başlar. Cumhuriyet kadroları, Anadolu şehirlerinde, kasaba ve köylerinde, halkla doğrudan ilişki kurabilecek öğretmene bir "aydınlatma" işlevi yüklemiştir. "Öğretmenler, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır" diyen Atatürk, öğretmenlerden, yüzünü modern dünyanın aklına, analitiğine ve sosyal değerlerine döndüren nesiller ister. Bu irade, öğretmenleri, "Milli Mücadele'yi kazanan orduya benzeterek, muallim ordusu, irfan ordusu, nur ordusu şeklinde takdim ederek, hızla memleket sathına yaymıştır" (Yalçın 1992: 119).

Bu görevlerle Anadolu'ya yayılan öğretmenlerle; geleneksel değerlerle yetişmiş öğretmenler ve yeniliklerin "gâvurdan" geldiğini düşünen sosyal yapı arasında bazı çatışmaların olması doğaldır. Reşat Nuri'nin *Yeşil Gece'si*, bu çatışma üzerine kurulur. Reşat Nuri, eğer Atatürk ölürse bu inkılabın, karanlık bir taassup içinde, maske takmış softalarla nasıl yaşayacağını düşünmüş ve bu heyecanla, softalarla mücadele eden Ali Şahin'in romanını yazmıştır (Baydar 1960: 89-90). *Vurun Kahpeye*'nin Aliye öğretmeni de yeniliğe karşı olan taşra direncinin kurbanı olur. Taşranın düzenbaz ve çıkarıcı tiplerinin direnci kendi feodal iktidarlarını sürdürme amacıyla bağlıdır. Onlar, taşralıya bir kimlik veren dini, geleneği muhafazakârlığı kendi çıkarları için kullanırlar. Hatta öyle sinsidirler ki Kuva-yı Milliye başarılı olduğunda onun safında olduklarını göstererek Aliye gibi aydınları yok edebilirler. Fakat asıl irade onları tanıyacak ve romanın sonunda Aliye'nin öldürüldüğü yerde onları idam edecektir.

Anadolu'yu aydınlatma hamlesindeki figür her zaman öğretmen değildir. Yakup Kadri'nin *Yaban*'ında bu figür, gazi olarak İstanbul'u terk eden bir yedek subaydır. Kendine güvenini ve işgal altındaki İstanbul'da huzurunu kaybeden entelektüel, taşraya geçer ve hiç olmazsa geldiği yeri bilinçlendirmek ister. Fakat sonuç hüsrandır: Kaba, pis, çıkarıcı ve zihnen geri olan taşra onu bir "yaban" olarak görür. Cumhuriyet aydını bir taraftan yeni devletin kültürel ve siyasal tabanı olarak gördüğü Anadolu taşrasını aydınlatmaya giderken bir taraftan da onun yoksunlularının dökümünü yapar âdeta. Merkezden taşraya giden romancılar ve romanlarındaki aydınlar, Ömer Türkeş'in de belirttiği gibi ıssız istasyonlardan, pis otellerden, ışsız kasabalardan, oturak âlemlerinden, eğitimsiz ve cahil insan topluluklarından, merkez görevlilerinin ve bazı varlıklı taşralıların katıldığı balolardan söz ederler; bir

banka, bir şehir kulübü, bir çarşıdan oluşan bir taşra imajı inşa ederler (Türkeş 2006: 161). “Sabahattin Ali ve Memduh Şevket Esendal, değişik açılardan baksalar da, amaçları-araçları farklı olsa da, taşra da aynı gerçeği görürler: Köylü ezilmiştir. Bunun nedeni Yosturoğlu ve benzerleri ve onlarla işbirliği yapan devlet görevlileridir” (Yıldırım 2004: 63).

Yeni devletin merkezinden taşraya yönelik hareketlerinin, halkçılık ilkesinden geçerek Köy Enstitülerini doğurduğu, onun da köy kasaba edebiyatını beslediği söylenebilir. Köy Enstitüleri, taşrayı kalkındırma sevdasının çocuklarıdır. Taşrayı kendi şartları içinde geliştirmenin yollarını arayan bu yapı, bir taraftan da köy gerçekliklerini yorumlayan ve bu özellikleri ile köye müdahale etmeleri gerektiğine inanan, kendilerini aydın gören insanlar yetiştirir. Yaşadıkları gerçekleri anlattıklarını söyleyen romancılar, yoksulluğu, geleneksel ahlâkın arkasındaki çıkarıcı yapıyı yani ağaları, şeyhleri, muhtarları görürler. Köylülerin hem topraksız olduklarını hem de topraklarını verimli kullanacak araçlardan yoksun olduklarını görürler. Köydeki yapıyı feodal bir yapı olarak algılayan bu yaklaşım, köylünün ahlâkını da feodal bir ahlâk olarak değerlendirir. Buna göre din, gelenekler, üretim ilişkileri, “ağalar” üzerinden feodal yapıyı beslemektedir. Fakir Baykurt’un *Yılanların Öcü*, Yaşar Kemal’in *Teneke* adlı romanları bu yapıyı anlatırlar. Aynı ideolojik arka plandan gelen Kemal Tahir, romanlarında taşraya daha farklı yaklaşır. O, taşrada “Türk milletinin müşterek, yani birleşik ruhunu, davranışını keşfetmek (Tahir 1960: 87) ister.

Politikada taşranın varlığının çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkması çok partili siyasal hayata geçme girişimleri ile ortaya çıkar ya da demokrasi denemeleri, taşranın politikaya katılma potansiyelini ortaya koyar. Her iki şekilde de ortaya çıkan şudur ki bu tarihlerden sonra merkez, memlekete ya da kendi politik amaçlarına çeki düzen verirken taşrayı daima hesaba katacaktır. Tarık Buğra, Samim Kocagöz, Attila İlhan gibi romancılar, bu siyasal gelişmeleri taşrada izlerler; taşranın algılarını ve tepkilerini romanın imkânları içinde çözümlenmeye çalışırlar. Tarık Buğra’nın gösterdiği taşrada, taşralılar, politikanın kendi oylarına duyduğu ihtiyaçtan memnundurlar; merkezin kontrolünden, belli noktalarda toplanmış modernist ilerlemeciliğinden hoşnut değildirlere. Fakat bir taraftan da yaşadıkları yoksulluklardan diğerini sorumlu tuttuklarından veya politika ile maddi manevi güç sahibi olmak arasında sıkı bir ilişki kurduklarından dolayı da olsa iktidara hoyratça talip olmak isterler. Tarık Buğra’nın *Dönemeç* romanında Demokrat Parti kurulmuş; muhafazakâr, sosyal hayatta hürriyetçi heyecan dalgası yayılacağı kadar yayılmıştır. Ama politika üretecek şehir aydını, şehir kulübünde günlük zevkleriyle, kısır politik mülahazalarla yetinmek-

tedir. Bir anda herkes politikacı olmuş, ağız dalaşına girmiştir. Samim Kocagöz'ün politik gelişme ve çatışmaları taşra da izlemesi daha farklıdır. Onun *İzmir'in içinde* adlı romanında gördüğü şey öncelikle taşranın yapısıyla Demokrat Parti arasındaki ilişki ve bu ilişkinin “yoz”luğudur.

Roman ve taşra ilişkisinde bireyle, mekân ve cemaat arasındaki gerilim de öne çıkar. Genellikle merkezlerden taşralara gelen memurlar, taşrayı bir sıkıntı olarak yaşarlar ve mutsuzdurlar. Artık taşrayı kalkındırma, aydınlatma ve gerilikten kurtarma gibi, mutsuzluğu bastıran “mücadele” de yoktur. Taşraların şirin görüntülerini, temiz havalarını, içtenlikli sohbetlerini, yardım severliklerini konuşanlar iyice azalmıştır. Bir şekilde tanımlanmış modernlik içinden çıkıp gelenler için taşra, sadece katlanılacak bir kasvet olur. Taşraya bakanın hangi göz olduğu, sıkıntının sebebini, ağırlığını etkiler. Taşranın bu romanlardaki kasvetli görünüşü, taşranın doğası olan yeknesaklıktan farklıdır. Bu tür romanlarda genellikle roman kişileri taşra içinde kendilerini yaşarlar. Ferit Edgü'nün *Kimse* romanındaki kişinin kara teslim olmuş bir köy evindeki odada günlerce kendisiyle konuşması gibi veya genetik ve psikolojik yurtsuzluğunun aşığılatılmışlığını taşranın en yoz mekânı olan *Anayurt Otel'i* nde yaşayan Zebercet gibi.

Mahrumiyetini tevekkülle, masumiyetini mütevazılıkla yansıtan; insan ve doğa ile ilişkilerini sevgiyle yaşayan; insanlar arasındaki farklılıklardan üstünlük ya da alçaklık duyma kompleksinden uzak olan taşralar var mıdır? En azından bazı yazarlar için vardır. Sadece milli romantik Anadolu açılımı içindeki yazarlar değil, bugün de taşralarda söz konusu edilen nitelikleri bulan yazar vardır. Mustafa Kutlu'nun *Mavi Kuş*'unda taşra anlatısı, esasen sıkıntı kaynağı olan bazı problemleri taşralıların tanımadıklarını gösterir; bu eserde her şeye rağmen taşra, içten ve sıcak ilişkilerin yaşandığı yerdir.

Bahtiyarlık'tan Kar'a Romanlardaki Taşralar

1. Realizm ve Milli Roman İçin Taşra: Karabibik

Edebiyat eğitimi tarihinde *Karabibik* “ilk köy romanı” unvanıyla neredeyse sadece adı ile bilinir olmuştur. Romanın Antalya taraflarında kırsal bir bölgeyi anlatmakla Türk romanına köyü ve köylüyü getirdiği söylenir. Romandaki baba ile kızından oluşan, birkaç dönümlük arazisini insan gücüyle sürüp işleten, bütün hayali bir çift öküz almak olan aile düşünüldüğünde bu unvan ve onun hakkında söylenenler doğrudur. Fakat Nabizâde'nin romana koyduğu önsöz okunduğunda, yazarın taşrayı anlatmaktan çok başka bir şeyi amaçladığı görülür: “Hakikiyyun mesleğinde yazılmış roman mütâlaa etmemiş iseniz, işte size bir tane ben takdim ediyim” (2006: 3) diyen yazar meğerse taşrayı, realist bir roman yazmak için

anlatmıştır. Yazara göre realizm denilince akla daima fuşşiyat gelmemelidir. İşte bu realist romanı okuyanlar realizmin hep kötü ve çirkin şeyleri anlatmadığını bileceklerdir. Yazar, realizmin daima fuşşiyatı içermediğini İstanbul mekânında örnekleyemez. Çünkü okuduğu Avrupalı yazarlar milli hayatın yoksunluklarını ve yoksulluklarını anlatmaktadırlar. Milli hayat deyince de Osmanlı zihniyeti ile büyümüş aydının aklına ancak Anadolu köyleri gelmektedir.

2. Taşrayı Kalkındırma Sevdaları: Bahtiyarlık

Ahmet Mithat Efendi'nin *Bahtiyarlık* romanı bir tartışma üzerine kurulur: “Refah ve saadet şehirde midir taşrada mıdır”? Esasen taşralı bir ailenin oğlu olarak İstanbul'a (merkeze) gelen Senai, insanın şehirde (İstanbul veya Paris) daha rahat ve daha bahtiyar olacağını iddia eder. İmparatorluğun merkezinde orta gelirli olan ve bürokraside önemli yerlere gelen bir ailenin oğlu olan Şinasi ise babasının da düşündüğü gibi “refah ve saadetin büyük cemiyetlerden uzak”ta (Ahmet Mithat 2000: 4) olduğuna inanmaktadır. Romanın kültür düzeyi yüksek ve idealist anlatıcısı, aslında okurlarına bilgi vermek, onları yönlendirmek isteyen yazardır. Bu hoş sohbet yazar, birbirine zıt iki şahsı konuştururken, tercihini hangisine kullandığını da gizlemiş değildir. Onun da Şinasi'nin babası ve Şinasi gibi düşündüğü açıktır. Şinasi gibi “şehrizâde” olan Ahmet Mithat'ın bir çiftlik tecrübesi vardır. Fakat tartışmanın asıl kaynağı Rousseau'dur. Kapitalizmin daha başlangıç döneminde Rousseau'nun doğaya açılması, yeni şehir ilişkilerinin insanı mutsuz kılacağına dair öngörüsünün bir sonucudur. Rousseau, doğaya, daha çok, Rönesans'ın açtığı saygılı, akıllı ve dinsel açılımları olan kapıdan girer. Doğa, aynı zamanda, Rousseau'nun toplumsal sözleşmelerinin soluklanma ayarıdır. Bir taraftan egemenliği, toplumsal uzlaşma ve kanunların çevresinde biçimlendirmek isterken; bir taraftan da bu yeni egemenliğin sıkıntılar doğuracağını bildiği için, kutsal egemenliğin ve doğal adaletin hissedilebileceği doğaya yönelir. Ahmet Mithat ise taşraya olan bu yönelimi, bireysel girişim ve kalkınma ile birleştirir. Romanda tarafını tuttuğu Şinasi'yi Bursa taraflarında bir kasabaya yollar. Şinasi, kısa bir sürede ve kolayca üretim yapmaya başlayan bir çiftlik kurar. Anlatıcının, Şinasi'nin bin bir meşakkatle bunu başardığını vurgulaması, “iyi niyetli bir merkez aydınının” bakış açısını ortaya koyar. Orhan Okay'ın da belirttiği gibi onun sıkıntı olarak gösterdiği şeyler, bir şehirlinin gözünde değer kazanabilir. Ayrıca kısa süredeki bu başarıların olağanüstü şartları olması gerekir (1990: 113). Bu başarının olağanüstü şartları romanda gösterilmek istenir aslında: Şinasi Fransızların *Maison Rustique* (köylü Evi) ve *Bascour* (Kümes) gibi dergilerini okumuş, ziraatın hesaba ve ölçüye dayanan Frenk usulünü tercih etmiştir” (Okay 1991: 376). Refah ve bahtiyar-

lığın adresi olarak gösterilen taşrada Şinasi'nin girişimciliği ve dürüstlüğü öne çıkar. Şinasi'nin babası, oğluna yüksek tahsil yaptırmıştır çünkü yüksek tahsil sadece memur olmak için değildir: Şinasi'nin babası “yalnız devlet memuriyeti mesleğinde bulunanlara mahsus olacak da başkalarına maaşının lüzumu görülmeyecekse cihan terakkide hayretfermâ-yı ukûl olan ihtîrât ve keşfiyât kâbil olabilir miydi” (Ahmet Mithat 2000:10) derken, esasen yazarın bireysel girişimcilik düşüncesini aktarır.

Bahtiyarlık'ta Paris, hiç olmazsa İstanbul gibi sanatın tiyatronun, eğlence yerlerinin bulunduğu merkezlerde varlıkla ve zevk içinde yaşamak isteyen Senâî'nin boşa çıkan, heder olan hayatı anlatılırken onun aslında köylü oluşuna da vurgu yapılır. Şinasi'nin geldiği kasabada da herkes onun nasıl çalıştığına ve küçük icatlarına önce hor görüyle sonra hayret ve hayranlıkla baktığına göre yazarın demek istediği şey, taşrayı taşralıların değil merkezden taşraya giden aydınların kalkındırabileceğidir. Bu, taşrayı merkezden görüş, cumhuriyet romanı boyunca da ana bir damar olarak devam eder.

3. Modern Entelektüelin Taşrayla Acı Buluşması: Yaban

Yakup Kadri'nin *Yaban* romanı merkez ile taşranın karşılaşmasından doğan birçok problemi taşıdığı için oldukça önemlidir. Her iki taraf için de oldukça acı veren bir karşılaşmadır bu. Roman üzerine yapılan eleştiriler, genellikle, sadece Ahmet Celal'in acılarına yöneldikleri için, devletteki çöküntünün köylülerde oluşturduğu içe kapanmaya, saklanmaya, umutsuzluğa pek dikkat etmezler. Gerçi merkezden gelen aydının halkına yabancılaşmasını işaretleyen çözümlenmeler olmuştur ama hem çözümleyenler hem de anlatıcıya sahip çıkan yazarın kendisi, bu durumu sadece merkez aydınlatmacılığının ihmeline bağlarlar.

Roman boyunca devam eden köylü eleştirisi ve köylülerin dışlayıcı tavrı, aydınla halkın birbirine yabancı olduğu tezini haklı kılar. Fakat bu çatışmanın iki boyutuna dikkat etmek gerekir. Eğer roman bir Milli Mücadele romanı olarak okunursa, karşımıza, kendini, Anadolu köylüsünü aydınlatmak, onu Kuva-yı Milliye'ye katmakla görevlendirmiş bir aydın ile savaşırlardan yılmış, sadece günlük yiyeceğini düşünen, devletin er geç bir hal çaresi bulacağına inanan; hayatını hocanın, muhtarın, ağanın belirlediği planda yaşayan bir köylü çıkar. Eğer roman, “aydının kendi hesaplaşması” olarak okunursa, öncelikle bedbin ve yalgın bir aydın görünür. Bu bedbinliğin arkasında, kendi fizikî varlığından rahatsız olma, bir işe yaramadığını düşünme, mücadele yerine kaçmakta teselli arama, bu tavrından da rahatsız olma, kendi insanıyla kültürel ve siyasal düşünceler açısından tamamen kopmuş olma gibi sebepler vardır. Karşı taraftaki köylüler ise kim olduklarını bilmedikleri, görünüş ve günlük yaşayışları ile kendilerine hiç

benzemeyen, sadece kitap okuyup her gün dişlerini fırçalayan, köyün tarlasına takımına, düğününe, dergâhına girmeyen, kendilerine hep yüksekte bakan bir “yaban”la karşı karşıyadırlar. Birinci okumada, Anadolu köylüsünün, padişaha güvenmesini, İngilizlerin uçaklardan attıkları propagandalara inanmasını, çıkarıcı ağa ve hocaların güdümünde yaşamasını görür ve Kuva-yı Milliye aydınının nasıl bir gerilikle mücadele ederek zaferi kazandığını düşünürüz. İkinci okumada, halkının iç dünyasını tanımayan, kitabî ve ideolojik olduğu için halkının değerlerini göremeyen, kendi bunalımını tabiata ve insanlara yansıtan, köklerini yitirmiş, yabancılaşmış bir aydın görürüz. İki okuma arasında dengeleyici bir yaklaşımda bulunmak da mümkündür.

Merkez ile taşranın acı karşılaşmasında *Yaban*'ın önemli bir özelliği de, kendinden önceki metinlerde işlene gelen Anadolu romantizmini sona erdirmesidir. Artık Anadolu, saf, bakir tabiatıyla, temiz aşkları ve masum insanlarıyla var olan bir sığınma mekânı, bir tahayyül âlemi değildir.

Merkezle taşralar arasındaki sevmeye ve nefret ilişkisinin kaynağı milli romantizm ile modernist ilerlemeciliğinin aynı anda merkez tarafından benimsenmiş olmasıdır. Merkez, hem kurduğu devletin kültürel tabanı olarak Anadolu'yu görür ve onu yüceltir hem de onu değiştirmek ister. Onu yüceltir; çünkü yeni devletin kültürel, ekonomik ve estetik enerji kaynağıdır. Değiştirmek ister; çünkü modernist karakteri ondaki her türlü muhafazakârlığa ve taassuba tahammül edemez. Psikanalitik bir yaklaşım denersek belki de onda kendi köklerini gördüğü ve bu köklerle istediği yaşama biçimine ulaşamayacağını bilinçaltında taşıdığı için ondan nefret eder. Bu çelişkidenden nasıl kurtulacaktır? Soyut bir millet ve Anadolu üretirken onu yüceltecek; onun bu yüceliğini ortadan kaldıran yapıyı da bağnaz ve çıkarıcı tipler üzerinden aşağılayacaktır. İşte ilk kuşak Cumhuriyet romancılarından köy romanlarına uzanan, hoca, ağa, zengin ve işbirlikçileri şeklindeki olumsuz tipler şematizinin kaynağı budur.

4. Demokrasi Deneyinin Taşradaki Hali: Yağmuru Beklerken

Tarık Buğra, *Yağmuru Beklerken* romanını bir tevriye üzerine kurar: Beklenen yağmur, taşralıya hem kuraklıktan kurtulma umudunu hem de taşralının kendi varlığını yönetime katacağı düşünülen Serbest Fırka'nın gelişini işaret eder.

Romanın, merkezin taşrayı modernleştirmesinin simgelerinden biri olan bir park açılışı ile başlaması önemlidir. Kaymakamın “aziz hemşerilerim” diye söze başlayacağı zamana kadarki bekleyiş, kimine göre seyirlik bir hal, kimine göre eziyettir. Kimi o anda çay ve gazozların bedava oluşuna, kimi

zaten az ötesi ağaçlarla sularla çevrili kasabada böyle bir park dikilmesinin tuhafılığına, kimi de millet kuraklık felaketiyle uğraşırken bazılarının parkla uğraşmasına dikkat eder. “Dedelerimiz yol kıyılarına, meydanlara bizim için çınarlar, kestaneler, ardıçlar dikmiş; biz de parklara kendimiz için akasyalar dikiyoruz” (Buğra 1981: 18) diyen Rıza Efendi, aslında, idarenin ve yandaşlarının gelenekten geleceğe uzanan yapıyı anlamamalarını eleştirir. Kasabada Serbest Fırka’yı da bu Rıza Efendi’nin yeğeni Rahmi Bey kuracaktır. Avukattır Rahmi Bey, aynı zamanda iyi bir çiftçidir. Kasaba, onu tarım makineleri kullanmasını, sular kuruyunca kuyular açmasını hayranlık ve kıskançlıkla izler. Rahmi Bey, Ankara’ya ve kasabadaki devlet mümessillerine ve partililere karşı biraz soğuktur. Aralarında bir tatsızlık yoktur ama yeri geldikçe, genellikle de kafasında bir problem varken, küçük imalarla merkezin taşraya getirdikleri ile alay eder. Parkın açılışından sonra evine gelen Rahmi Bey, eşine açılıştan söz eder ve araya “avratlarını getirmemişlerdi emme” lafını sıkıştırır. Bu gönderme, kasabada yapılan bir baloyadır. O gün oraya memurlar eşleri ile birlikte gitmişler hatta rivayete göre beraber içmişlerdir. “Eee memurluk kolay değil ne yapsınlar” (Buğra 1981: 36) diyen Rahmi bey, alttan alta Ankara ile onun taşradaki temsilcilerini ve bu temsilcilerin küçük memurlarını eleştirir.

Kasabada yeni bir partinin kurulacağı haberi yayılır. Taşrada sosyal iletişimin en canlı kanalı fısıltı trafiği harekete geçer. Herkesin kişiliğine, dürüstlüğüne ve iyilik severliğine saygı duyduğu Kenan Bey ve Rıza Efendinin yeğeni Rahmi bey, dedikoduların merkezinde yer alır. Romanın başından itibaren anlatıcının çizmeye çalıştığı Rahmi Bey portresi de bunun doğal bir ilişkilendirme olduğunu gösterir. Örneğin kasaba pazarına doluşan köylüleri, “bekledikleri iki lokma, iki çift laftır; yok sayılmamak, eşya farz edilmemek; varlıklarının, insanlıklarının kabul edildiğine inanmak. Asıl açlık bu” (Buğra 1981: 41) şeklinde yorumlayan Rahmi Bey’in işaret ettiği gerçeklik, merkezin, taşrada kurduğu kendine benzer adacıklarla yetinmesidir. Kırsal bir hayatı yaşayan ve tarımla geçinmeyi de çok zor şartlarda başarmaya çalışan insanların varlığı çok da dikkate alınmamaktadır. Köylülerdeki bu dışlanmışlık duygusu, onların dilini daha da anlaşılabilir kılmaştır.

Kenan Bey, hem yaşlandığı için hem de Rahmi’nin eşraf ve köylüler arasındaki samimiliğini bildiği için kendisine verilen Serbest Fırka’yı kasabada kurma işini Rahmi Bey’e önerir. Rahmi, bir süre çekincede kalır. Etrafa “küçücük aşım ağrısız başım” imajı vermeye çalışsa da içinde fırtınalar kopmaktadır. Bir taraftan istese de istemese de yeni partiye bulaştırılacağını, bir taraftan kuraklıktan zaten perişan olmuş ahalinin dertlerine çare

bulmak için bir şeyler yapmak gerektiğini düşünür. Kenan Bey'in teklifine hayır demek aslında sorumluluktan kaçmak anlamına da gelecektir. Fakat bir muhalif partinin kurulmasında rol almak hem kendisine hem ahaliye neye mal olacaktır? Kulaktan kulağa yeni partinin kurulmasına Gazi Hazretlerinin ön ayak olduğu söylene de Rahmi, bu dedikoduyu şüpheye karşılamaktadır. Terakkipervercilerden bu yana zamanın değiştiğini gösterecek hiçbir belirti görünmemektedir. Gazi Paşa'nın İsmet'i ve takımını yesinler diye bir parti kurdurması akla yakın gelmemektedir. Aslında Rahmi'deki gergin bekleyiş bütün bir kasabaya da sinmiştir. Memurlar, esnaf, çiftçiler hatta ev kadınları bile oluşmakta olan havanın yağmur mu fırtına mı getireceğini bilmediklerinden tedirgindirler. Rahmi'nin çekindiği bir şey daha vardır: Dışlanmışlık duygusundan, Fırkacıların korunup kollandığı düşüncesinden, kaymakamın ve diğer memurların yanında yer alan belediye reisinin taraflı tutumundan hatta aileler arasındaki güç rekabetinden doğan sürtüşmeler, Serbest Fırka'nın kurulmasıyla daha da derinleşebileceklerdir. Şimdi birbirine isteksizce selam verenler, belki de Fırka'nın kurulmasıyla düşman saflara ayrılacaklardır. Nitekim duadan sonra başlayan yağmurdan sonra Deli Yakup denilen birinin Belediye tarafına dönerek " sal şinci çayın suyunu ireyis bey ananın apış arasına" (Buğra 1981: 98) diye bağırması (çünkü reis bey kıt olan çayın suyunu yakınlarına vermiş üstelik yağmur duasına da katılmamıştır), gelmekte olan çatışmanın habercisi gibidir. Serbest Fırka kurulursa ona katılan her kişiyi Reis Beyler kendilerine karşı çıkanlar ve onlara kötülük etmek isteyenler olarak da algılayacaktır. Buğra, bir siyasal dönüşümün taşrada nasıl algılandığını kültürel sosyolojik ve ekonomik kaygılarıyla birlikte verir. Rahmi Bey'in amcası Rıza Efendi'nin yeğenine "Halkçı olsek Selbesçiler, Selbesçi olsek Halkçılar karşımıza geçecek. İyi kötü bir pankı kurmuşuz, o nolcek, şehere alektirik verelim deriz o nolcek?" (Buğra 1981: 111) şeklinde yeni gelişmeyi yorumlaması, eşrafın siyasete yakınlığının ve uzaklığının temellerini işaret eder.

Kenan Bey, Rahmi Bey'in tereddütlerini iyi bildiği için ona bu parti işinin memlekete ve insanına sahip çıkma işi olduğunu anlatır: "Elbette yağmur önemlidir ve onun için dua etmek gereklidir. Fakat insanların ve cemiyetin duasını bilmedikleri bekleyişleri de vardır, idrak edemedikleri ihtiyaçları vardır. Halk onları, ancak toprağın yağmur bekleyişi gibi bekler: Dilsiz, kelimesiz, aksülamelsiz. Bu rehberlik vazifesini yapmak mecburiyetindeyiz" (Buğra 1981:119). Kenan Bey, esnafla, zanaatkârlarla, itibarlı kişilerle de konuşmuş, onlardaki vazife, hak, hürriyet isteklerini fark etmiştir. Kenan Bey'in bu konuşmaları, İstanbul'da okumuş, batı demokrasilerini okuyup öğrenmiş ve taşrasına dönmüş aydınının modernleşmeden ne anla-

diğını gösterir. Rahmi'nin korkusunu haklı bulur ve ona dünyanın hiçbir yerinde yönetenle yönetilenin bütünleşmesinin, kökü millette olan gerçek bir parlamentonun kurulmasının kolay olmadığını anlatır: “Garp'ta da netice zor alınmıştır; kanlara, gözyaşlarına mal olmuştur. Lakin bizim milletimiz, ırkı ve millî hasletlerinin ve harsının sayesinde, aynı neticeyi münevverleri mesuliyetlerini müdrük hale geldiği an istihsal edebilecektir” (Buğra 1981:135). Bu konuşmadan sonra Rahmi Bey, kasabada Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın reisidir. Rahmi'ye göre fırkacılık milleti birbirine düşürmeden, düşmanlık etmeden yapılabilirdi. Fakat kasabaya gelen gazetelerde bu anlayıştan eser yoktur. Özellikle bazı yazarlar gizli amaçlar için çalışıyorlardır. Ortalıkta “kentleri köyleri bilmek ve ayıklamak” için sanki yeni fırkanın teşvik edildiğine dair kokular da vardır. Acaba “fırka fırtınası dindikten sonra yine aynı adamlar gene milletvekili, gene yönetim kurulu üyesi mi olacaktı; yine Deli Yakuplar, Şaşı Ömerler, Semerciler, Nalbant Mustafalar ve bunların binlerce on binlerce benzeri, yaralı, bereli, kırık dökük çavgın yemiş bir gök ekin mi” (Buğra 1981: 180) olacaktı? Bu tereddütler içinde parti kurulur, seçimlere giderken kasaba ikiye bölünür. Şehir ahali biraz da eski kavgalarının, rekabetlerinin, kıskançlıklarının, uğradıkları çeşitli haksızlıkların hesabını partiler üzerinden görmek arzusuyla doluşurlar Serbest Fırka'ya. Bu yarılma içinde seçim olur ve Rahmi Bey milletvekili olarak Ankara'ya gider.

5. Taşradaki İktidar/Bürokrasi Korkusunun ve Cehaletin Mizahi Eleştirisi: Müfettişler Müfettişi ve Üç Kağıtçı

Kudret Yanardağ, *Müfettişler Müfettişi* (Orhan Kemal 1966) ve *Üç Kağıtçı* (Orhan Kemal 1969) adlı romanların ortak başkişisidir. Romanların mekânı Ç. adlı küçük bir taşra şehridir. *Müfettişler Müfettişi*'nde Kudret Yanardağ adlı düzenbazın ortaya çıkmasının iki kaynağı vardır: Kendi özellikleri, yetenekleri ve geldiği taşra şehrinin ortamı. Kudret'in özellikleri ve yetenekleri, Ankara'dan gelenler gibi düzgün giyinmek, vücudu ve elbisesi ile bir bürokrat havasına sahip olmak, muhataplarının zaafalarını anlamak ve ona göre düzgün ve otoriter konuşmak olarak belirlenebilir. Şehir ise tek parti iktidarı bürokrasisinin baskısından dolayı korku ve güvensizlikle kuşatılmıştır. Hemen hemen kendisine gelen her yabancıyı Ankara'dan geliyor olarak algılar; onlara göre gelen ya müfettiştir ya da şehirde ne olup bittiğini hükümete rapor eden bir görevlidir. Bu algılayış, onu sürekli çift katmanlı konuşmaya ve davranmaya iter. Bir taraftan gelene saygıda ve güler yüzde kusur işlemez; bir taraftan da açık vermemek için çaba sarf eder. Genel olarak yoksuldur şehir ahali. Hem yoksulluk ve cahillik hem de taşralılık olunca, yaptığı işte, işlettiği dükkânda kurallara uymaz. O, kurallara uymaktansa biraz rüşvet vererek görmezden gelinmeyi

tercih eder. Bu taşra şehrinde, tavır ve davranış belirlemenin kaynağı olan bilgiler, daima dedikodu kazanından çıkar. Sorgulama ve kanıt isteme gibi tedbirleri yoktur. Roman boyunca Kudret Yanardağ bir kere bile “ben müfettişim” dememiştir; halkın onu müfettiş hem de müfettişler müfettişi sanması ve korunmak için rüşvete yeltenmesi Kudret için yeterli olmuştur. Vali yardımcısından Arabacı Kel Mıstık’a kadar bürokratlar ve halktan hiç kimse, Kudret Yanardağ’a kimlik sormayı akıl etmez. Arabacı Kel Mıstık’ın yaydığı “umum müfettiş” vasfını herkes kabul eder. Her kişi duyduğu söze kendinden de bir şeyler ilave ederek bir başkasına iletir. Böylece bütün şehri aslında yuvarlana yuvarlana büyümüş bir dedikodu yumağı korkutur. Müfettişler Müfettişi’nde bir müfettişin “valisinden çöpçüsüne bütün şehri teftiş” edemeyeceğini kimse düşünemez. Emniyet müdürü “acaba sağlıklı mı ilgili, idareyle mi ilgili” diye düşünse de bu düzenbazlığın yayılmasını engelleyemez. Hemen herkes, böyle iriyarı, yakışıklı, kılık kıyafeti düzgün adamın bir “büyük adam” olduğundan emindir. Bu önyargı, bir bakıma onların muhakemesini bağlayan bir cehalet ipidir. Kudret, kendisine yapıştırılan “umum müfettiş” kimliğini kullanarak aldığı rüşvetlerle zengin olduktan sonra şehirden kaçır.

Üç Kağıtçı romanı Kudret Yanardağ’ın elleri kelepçeli olarak trenle Ç. şehrine gelişle başlar. Gazetedeki habere dayanarak, tutuklanıp trenle şehirlerine gönderilen sahte müfettişi rezil etmek için istasyona gelenler, yine arabacı Kel Mıstık’ın ortaya yaydığı bir haberle hemen yapmak istediklerinden vazgeçerler ve “elleri kelepçeli gelen müfettiş” olayının devletin bir oyunu olduğuna inanırlar. Güya devlet, daha önce teftişe gönderdiği adamını bu sefer dolandırıcı gibi göstererek, halkın devlet büyüklerine saygısını ölçmektedir. Kudret’in hapisane hayatı da bir şehir efsanesine dönüşür. Müdüründen gardiyanına herkesi etkisi altına alır. Hapisten çıkınca önündeki yol bellidir: Siyaset. Kudret, bu kez taşradaki muhalif halkın umut ve hassasiyetlerini Demokrat Parti yoluyla kullanma isteğini sömürme yoluna gider. Kudret Yanardağ’ın milletvekili olabilmek için politik alanda kullandığı bireysel ve sosyal durumlar şöyle sıralanabilir: 1. Halkın yoksulluktan kurtulma umutlarını kullanmak. 2. Halkın “hükümet din düşmanlığı yapıyor” yolundaki dedikodusunu kıskırtmak ve “aç yaşarız, ama dinsiz asla” dedirtmek. 3. Milli hassasiyeti kıskırtmak; koskoca Osmanlı Devleti’nin onda bire düştüğünü ama millet isterse eski gücün tekrar bulanabileceğini telkin etmek. 4. Kendini de örnek göstererek hükümetin muhalifleri zindanlarda yaşattığını söylemek, 5. Milli bir güven unsuru olan bu milletin maddi ve manevî olarak çok zengin olduğunu belirtmek ama hükümetin bu zenginlikleri çarçur ettiğini haykırmak.

Özetlersek Kudret Yanardağ, taşranın korkularının güvensizliklerinin, umutlarının ve cehaletinin doğurduğu düzenbazlığın tipik bir örneğidir. Ç. adlı taşra şehrinde devletin vatandaşı sürekli denetlediği inancı, fikri sabit halindedir. Bu yüzden siyasi ve bürokratik nüfuz sahibi olanlardan çekinirler. Hükümet kendisine gelen raporlara göre muhalefettekileri bir gün hizaya çekecektir. Bununla birlikte umut da vardır. Yeni kurulan parti kendileri gibi taşralıdır ve bu Ankara hükümetinden hesap soracaktır. Yeni hükümetle birlikte horlanmaktan, baskıdan ve yoksulluktan kurtulacaklardır. Cehaletin vurgulanmasını, yazarın problemin algılanmasına müdahalesi olarak anlamak gerekir. Ona göre Kudret Yanardağ'ın düzenbazlık-taki başarısının asıl sebebi taşranın cehaletidir.

6. Taşrada Yurtsuzluk / Bir Otel ve Kötücül Bireyin Yurtsuzluğu: Anayurt Oteli

Yusuf Atılğan'ın *Anayurt Oteli*'yle taşra, kalkındırılacak bir mekânın veya siyasal tavrı her zaman sorun olan cemaatlerin hayat alanı olan yerlerin ötesine düşer. Genişçe bir caddeden ve ona açılan birkaç sokaktan, bir bankadan, bir otelden, bir iki lokalden, şehir kulübünden, kahvelerden oluşan, yaşama ritmi düşük; samimi ama biraz hoyratça yaşanan taşra şehrinin içine, birden bire, kendi içindeki bilinmezle asılmış, geçmişinden kuşku duyan ve geleceğini hiç dillendirmeyen; bütün hayatı neredeyse otelde geçen; cinselliği, belirsiz olan bir doğrulukta bir türlü tecrübe edemeyen bir birey düşer ya da Yusuf Atılğan aslında taşrada var olan ama varlığı değil varlığının bilinmesi bile saklanan bireyi saklandığı yerden çıkarıp gösterir.

Anayurt Oteli'ndeki taşra, 1922 yılında Yunanlılar tarafından yakılan Milli Mücadele'den sonra toparlanan bir şehir, anlatıcının deyimiyle bir kasaba ya da kenttir. Anlatıcının yangın zamanındaki kasabalı tavrına yaptığı atıf, kasabalılar için olumsuz bir imayı taşır. Yunanlılar şehri yakarken bütün kasaba dağa kaçmış, mahallelerden eli silahlı bir tek adam bile müdahale etmemiştir. Hatta anlatıcı bu imayla yetinmeyerek Keçecilerin konağından yapılmış otele Anayurt adının verilmesini, “düşman elindeyken belirli bir direnme göstermemiş kasaba ya da kentlerde, kurtuluşun ilk yıllarındaki utançlı yurtseverlik coşkusunun” (Atılğan 1974: 12) etkisine bağlar. Bu imaların, daha romanın başında “taşraya karşı bir soğukluk” etkisi oluşturacağını düşünmemek mümkün değildir.

Leyla Burcu Dünder, “Cemaatten Cemiyete: Bir Kasaba Romanı Olarak Anayurt Oteli” adlı çalışmasında, yazarın romanları üzerine yapılan eleştirilerin “sevgisizlik”, “yalnızlık” ve “yabancılaşma” kavramları merkezinde toplandığını; hatta yazarın kendisinin de Zebercet'i “bir sevgisizlik kurba-

nı” olarak nitelediğini hatırlatır. Ona göre bu eleştiri çerçevesini kırmak gerekir. Bu yüzden kendisi Zebercet’i “cemaat ile cemiyet arasında sıkışık kalmış özne” (2008) olarak ele alacaktır. Bu bakış açısından yola çıkıldığında sevgisizlik ve yabancılaşma gibi yetersizliklerin kaynağının bireyselden çok toplumsal olduğu sonucuna varılır. DüNDAR da bu sonuca eğilir ve “kasabanın, hem kente hem de köye uzak düşmüşlüğü’nün ve bu durumun yarattığı gerilimin Anayurt Otel’inin temelini oluşturduğunu” söyler (2008). Romanın müstehcen ve rezil kelimelerle yazılmış bulunmasının sebebi de budur. Çünkü “doğal bir yaşantının hüküm sürdüğü bir köyde ne bu sözcükler ne de bu edimler böyle karşılanmayabilir. Dilin ve edimlerin belirlenip normlaştırıldığı ve kontrol altına alındığı bir kente kıyasla, bir köyde yaşamın çok daha organik bir şekilde algılandığı; bedene ve üremeye ilişkin tasarımların doğal kodlarla biçimlendiği söylenebilir” (DüNDAR 2008). Ferdinand Tönnies’in cemaat ve cemiyet teorisine dayanan bu çözümlemede, durağanlıkla hareketliliğin, samimiyetle mekanikliğin, duyusallıkla ussallığın bir arada bulunmasından doğan gerilim öne çıkarılır. Gerçekten de Zebercet, taşranın içindedir ama aynı zamanda taşranın içindeki otelde yani kenttedir. Otelde de sokakta da rahatsızdır. Sokağa çıksa; herkes birbirini tanımaktadır; oysa o görünmekten kaçmaktadır. Otele girdiğinde de rahat değildir. Berbere gidip bıyığını kestirmek, taşralılıktan çıkma isteğinin imgesi olabilir. Trenle gelen ve bir gece otelde kalıp ayrılan kadının yeniden dönmesini umutsuzca beklemek de gerçekleşmeyecek bir kentliliğin imgesi olarak okunabilir. İkisi arasındaki gerilimin en aşağılayıcı şekilde dışa vurumu ise oteldeki gündelikçi kadın üzerinde gerçekleşir.

DüNDAR, romana Türkiye’nin modernleşme tarihi açısından bakınca, Zebercet’in ailesi olduğunu söylediği Keçeçizadelere, otelin önceki hali olan konağa yani henüz Cumhuriyet’in taşrası olmamış kasabaya, dolayısıyla cemaate atıflar yaparak; Anayurt Otel’ini, modernleşme tarihinin yarattığı travmayı anlatan bir roman olarak da görür. Bu durumda taşradaki otel, cemaatten cemiyete geçilirken konaklanan bir ara mekândır. Zebercet, bu ara yerde ruhsal ve duysal bütünlüğünü asla hissedemez; arada sıkışık kalır adeta. “Sığınabilecek iki şey vardır: Osmanlı dönemini imleyen eski konak yaşantısı ile Keçeçizadelere tarihinin eklenmesi ya da mevcut şanlı tarihin bir parçası olmak üzere “Ankara” treniyle gelen birinden medet umup Cumhuriyet’e eklenmek” (DüNDAR 2008). DüNDAR’ın, Cumhuriyetin Ankara’yı modern bir şehir haline getirme çabasıyla Anadolu’daki irili ufaklı nice kasabayı bu merkeze benzetme çabasına girişmesinin, köyleri kasabalaştırmasının ya da cemaatleri cemiyete erdirmeye isteğinin, “taşrayı” ve “taşralılığı” oluşturduğunu belirlemesi önemlidir. Bu süreç, Nurdan Gürbilek’in

“taşranın çocukluk yılları” dediği süreçtir. Bu yıllar “taşranın kendi dışındaki anlam vaadine, yetişkinlerin dünyasına, büyük şehre açılma umudunu korduğu sessiz yıllardır” (Gürbilek 1995: 52).

Fakat Zebercet’in davranışları ve iç konuşmalarıyla ortaya çıkan çok boyutlu yetersizlik duygusunu, taşralaşmış kasaba ruhunun sakat tarafı olarak sınırlandırmak; yazar tarafından haylice düşünülüp romana yerleştirilmiş haber, işaret ve imaları biraz işlevsiz bırakmak olur. Zebercet’in ailesinin kimliği şüphelidir. Ninesinin Keçecizadeler’in evinde hizmet etmesinin dışındaki varlık sebebi bir giz perdesiyle örtülmüş gibidir. Zebercet’in bu aile ile akrabalık (dayıları olarak) inşa etmesi sanki hem bu gizi daha da örtmeye hem de bir köken bulmaya yöneliktir. Ayrıca Zebercet, yedi aylık olarak doğmuştur; doğduğunda bir el kadar olduğu için pamuğa sarılıp inci kutusuna konulmuş ve ona, ömrü boyunca duyanları gülümsetecek Zebercet adı konulmuştur. Aile açısından tamamlanmamışlık duygusu, fiziksel yetersizlikle de birleşir. O, otuzlu yaşların başında çelimsiz, bir altmış boylarında elli altı kilo civarında, başı bedenine göre büyük, elleri küçük, omuzları göğsü dar bir çelimsizdir. Dolayısıyla onun otelden çıkmayışında, bedeniyle ilgili yetersizlik duygusunun oluşturduğu kasılmalar da etkilidir. Zebercet’in arkadaşları da yoktur. Hatırladığı sadece çocukluğundaki bir arkadaşı ve askerlikteki birkaç kişidir. Satır aralarına dikkat edildiğinde bu hatırlamaların da hep bir eziklik ve giz altında olduğu anlaşılır. Bu hatıralar, daima bilinçaltının labirentleri içinde ve bir cinsel sapkınlığa maruz kalmışlığı çağrıştıracak biçimde görünürler. Zebercet’in evi ve ailesi de yoktur. Şu ana kadar vurgulanan yetersizlikler, onun “ev”lenmesini de engellemiştir. Bütün bu mahrumiyetlerin getirdiği yer, otele (yurtsuzluğa) mahkûmiyettir.

Köylerin, kasabaların merkezlere öykünüp taşralaşmalarındaki en tipik simgelerinden biri oteldir. O, hem taşranın içindedir hem de taşraya kapalıdır. Ona mahkûm olan Zebercet de öyledir. Sokağa, meydana, esnafa kapalı Zebercet, odalara açılır. Hiçbir yerleşik değere sahip olamayan, olmayı da tercih etmeyen ama büyük şehirlerden gelebilecek çağrılarını cevaplayacak gücü de olmayan Zebercet için otel, tam bir yurtsuzluk mekânıdır. Otelde bulunan gündelikçi kadın da yurtsuz, evsiz ve kimsesizdir. Zebercet kendi iradesi ya da iradesizliği ile otele mahkûmdur; kadın ise otele atılmıştır. Uykusu arasında üzerine abanan Zebercet’i fark ettiğini gösterecek kadar bile iradesi kalmamıştır. Zebercet ise bütün kasılmalarını tiksintiyle onun üzerine boşaltır. Aslında otelden yani kötücüllüğün cehenneminden çıkmak istediğini gösteren tek davranışı, Ankara’dan gelip bir gece otelde kalıp ayrılan kadının yeniden döneceğini saplantı haline

getirmesidir. Oteldeki gündelikçi kadını, Ankara’da gelen kadının geleceğinden ümit kestikten sonra öldürür. Öldürür çünkü o kadın olduğu için, bir kadın tarafından beklenen olamamıştır; sevgiyle sarmalanmış bir cinselliği bulamamıştır; rahmine sığınacağı bir anası olmamıştır; rahatlıkla sokaklara salacağı bir bedeni olmamıştır. Öldürmüştür çünkü o kadın, bütün yetersizliklerinin, aşağılanmışlıklarının, başarısızlıklarının insanlıktan çıkardığı Zebercet’tir.

Bu çözümlenin, bireysel yetersizlik ve aşağılanmışlık duygularının yarattığı kötücül birey merkezinde kaldığı düşünülebilir ve romanın taşra bağlantısı silinmiş gözükabilir. Ama öyle değil. Tam tersi taşrada olduğu için Zebercet görülmüştür. Büyük şehirler, Zebercet’in kaybolmasına imkân verbilirdi. Köylerde ise cemaat Zebercet’i horlasa bile içinden atmazdı. Oysa kent olmaya yeltenmiş taşra, Zebercetlerin ne kaybolmalarına imkân verir ne de içine alarak onun kendine benzemesine büyük çaba sarf edebilir. Fakat Zebercet de aşağılanmışlığını, mağduriyetini “otel”de büyüterek âdeta taşraya karşı bir isyan gerçekleştirmiştir.

7. Taşra Özlemi (Ah O Eski Taşra): Mavi Kuş

“Pazarı bile kurulmayan, eşrafi ölmüş, esnafı dağılmış, konakları çökmüş kasabalar, artık birer ‘ölü şehir’ niteliğindedir. Onların artık arastası, semercisi, nalbandı, iki yanı dut ağaçları, kavak ve çınarla kaplı sokakları kalmamıştır. Muhtemelen bir veya birkaç bulvara, meydana, heykele, çok katlı iş hanlarına, mahalli gazetelere, düğün salonlarına, halı sahalara kavuşmuşlardır (...) Yani artık ‘kasaba’dan kastedilen o sessizlik, o tıkanmışlık, o kendi içine kapanmışlık kalmamıştır. Nereden bakarsak bakalım kasaba fiilen yoktur artık” (Kutlu 2001:105).

Mustafa Kutlu, *Akasya ve Mandolin*’de böyle söyler ve *Mavi Kuş*’ta fiilen kalmadığını söylediği taşranın hikâyesini anlatmaya koyulur. Yazar son yıllarda yayımladığı diğer “uzun hikâye”lerinde de taşranın içtenlikli, organik, şen ve hüzünlü atmosferini anlatır. Olanlar olmuş; taşralar, merkezlerin görüntüsel eşitliğine özenmiş, kendi hayatlarından göç etmişlerdir. Yazara da bir meddah gibi bu yaşanmışlığı, hoş ve sıcak bir dille canlandırması kalmıştır. Bu yüzden onun taşrası ne kalkındırma ve aydınlatma idealizminin, ne merkez taşra kavgasının sosyolojik çözümlemesinin ne de yabancılaşan birey kasvetinin taşrasıdır; ya da *Mavi Kuş*’un taşrası bütün bunların latifelerle, ince dokundurularla, birbirine tanıdık yüzlerde kayıp gitmesinin taşrasıdır.

Kutlu, *Mavi Kuş*’ta önce öğle sıcağının üzerine abandığı bir vakitte artık kaybolmuş taşrayı kameraya alır: Camlarında sinek pisliklerinden desenler

oluşan kasap dükkânı ve keman çalan kasap, kasabın yanında Göncü İzzetin Efendi, onun yanında tütüncü Zekeriya, sonra yemci Yusuf. Sonra bütün sokakların açıldığı meydan: Meydanda pazar kurulur; kavga edilir; düğün dernek kurulur. Meydanda manifaturacı Hacı Hadi Efendi, onun yanında Bezzaz Selim, onun yanında Aktar Kamil. Sonra Çifte çınarlı, tahta minareli Cami ve hacı leylek ahalişi gelir. Kahvenin bitişiği berber, berberin yanı fırındır. Ceneviz sokağın öbür köşesinde ziraat bankası, bankanın yanında massey ferguson traktörleri acentesi vardır. Sonra, lokanta, otel, semerci, nalbant, yorgancı, kuyumcu, arzuhalci, fotoğrafçı sıralanır. Bir de meydanın ortasında duran doç mu desoto mu olduğu kestirilemeyen eski, perişan, kışa kadar istasyona yolcu taşıyan, kışın da ortasına soba kurularak bir kaç kimsesize sıcak bir mekan olan otobüs vardır.

Bu sayılan öğeler aşağı yukarı her kasabada bulunurlar. Zaten bu yönüyle anlatılan yer de kasabalardan bir kasabadır. Anlatıcı açık veya imalı anlatımlarla hem bu dış benzerliğin kurulmasını ister; hem de bu kasaba insanların derununa, kendine mahsus maceralarına atıflar yaparak; dışardan görünenin ötesindeki farklılığa işaret eder. Zaten kasaba demek de biraz bu kişiye mahsus halleri bilip bilmezlikten gelme nezaketinin, acele etmeyip bekleme olgunluğunun bir atmosfer halini alması demektir.

İnsanlar: *Mavi Kuş* hikayesinde büyük şehre gitmek için görünen insanlar şunlardır: Şoför Deli Kenan, muavini Seyfi, doktora gitmek için yola çıkan bir hasta kadın ve kocası, İstasyona niçin gittiği tam bilinmeyen Kuyumcu Nazım, yıllardır bu kasabada kendini unutturmuş olan ve bir süreliğine kasabadan ayrılacak olan doktor Yahya, sandıklar içinde kasaba ve havalsinden bir şeyler toplayıp götürülen bir ecnebi ve ona rehberlik eden bir genç kız, tayini daha küçük bir kasabaya çıkmış hâlâ taşra idealizmini sürdüren öğretmen ve bu lanet olası pis yerlerden kurtulmak isteyen karısı, istasyona gelecek siyasileri karşılamaya gidecek olan Bekir ağa ve yardımcısı, elleri kelepçeli bir mahkum ve jandarma, bir de otobüsün bagajındaki sandıkların içine gizlenecek olan ve İstanbul'a kaçmayı hayal eden yeni yetme bir delikanlı. Bunların içinde kasabalı olanların her birinin bir hikâyesi vardır. İçinde yanlışlıklar, pişmanlıklar, cahillikler, tutkular, horlanmışlıklar, ezilmişlikler ve kendini beğenmişlikler olan bu yaşanmışlıklar, onları olgunlaştırırlar. Bu yüzden şehirlielerin olmazsa kıyamet kopacak zannettikleri bazı problemleri onlar şakalarla, sabır dilekleri ile birbirlerine aktarırlar. Şehirlielerin kendilerini kasmalarına sebep olan eksikliklerini, bu insanlar, rahatlıkla birbirlerinin sıfatı olarak kullanırlar. Kiminin lakabı delidir, kiminin topaldır, kiminin kördür. Şehirleşmenin ya da toplumsallaşmanın

gerekerinden biri olarak söylenen “insanları olduğu gibi kabul etme” olgunluğu asıl kasabalarda bir gerçeklik olarak belirir.

Mavi Kuş'un içinde, daralan, bunalan, insanların bu sebepsiz sabrına şaşan ve Deli Kenan'ın işi ağırdan alışına tahammül edemeyen üç tip öne çıkar: Bunlardan biri taşralı olamayan öğretmenin karısıdır. Bu kadıncağız eşiyile öğretmen olduktan sonra sıcak ve sevgi dolu bir yuva hayal etmiştir. Kocasını bu yuva hayalini, bir ormanı, içinde balıklar olan bir deresi, sepet sepet yumurtaları, yurda yararlı insanlar olacak çocukları olan bir köyle süslemiştir. Kadıncağız bu hayale meyil vermiş onunla bu “Allahın belası bozkıra gelmiştir”. Oradan kurtulmak için ne kocasına duyduğu sevgi, ne görevi umurunda değildir artık. Başka biri yine kasabanın hatta ülkenin dışından niçin kasabaya geldiği tam anlaşılamayan bir ecnebidir. *Mavi Kuş*'a yüklediği sandıklara gösterdiği özen anlaşılamayacak kadar fazladır. Ecnebinin diken üstünde durmasının sebebi tren istasyonunda anlaşılabacaktır; meğerse adamın sandıklarında tarihi eser vardır. Yerinde duramayan, istasyona zamanında yetişemezse yandığını düşünen kişi Bekir Ağa'dır. Kasaba havasındaki köylerdendir. Ağalığın gerektirdiği servet ve şanı tükettiği için siyasilere kuracağı temasa umut bağlamaktadır.

Anlatıcının taşrası: *Mavi Kuş*'un anlatıcısı geçmişin taşrasındaki hayatı ve insanları anlatan ama artık o hayatın, insanların kaybolduklarını düşünen bir kişidir. Büyük ihtimalle hüznü, olgun ve şakacı anlatıcı da o hayattan ve insanların içinden gelmiştir. Anlatıcı, yeni bir meddah ve yeni bir Ahmet Mithat anlatıcısı olduğunun farkındadır. Fakat bir farkla: Ahmet Mithat anlatıcıları, öğretmek ve ders vermek için hikâye anlatırlar; Kutlu'nun anlatıcısı ise, kendi içinde insanileşen, kendine mahsus yavaş ve olgun bir ritmi olan sıcak ilişkileri hüznle anmak için anlatır. Sadece bunu anlatmakla kalmaz, bizzat kendisi taşranın niteliklerini çözümler: “O yıllarda taşra küçük ve sıcak; yoksul ve samimidir; içe dönük ama derindir. Orada herkes birbirini tanır, birbirini sever, dert dinler, naz çeker, küser, barışır, kavga eder; çekiştirir, eğlenir, üzülür, ibadet eder; doğumda, cenazede, düğünde, bayramda bir araya gelir. Büyük bir aile gibi yaşar. Taşrada fert cemiyete tahakküm edemez; cemiyet de ferdi alabildiğine ezemez. Herkes ve her şey bir ilahi hudut, bir hiyerarşi, asırların oluşturduğu bir ahenk ve düzen içinde kendine bir yer bulur. Medeniyetimizi oluşturan manevi dinamiklerin dışı dönük zahiri bir zenginlik ve gösterişi değil; içedönük bir derinlik ve yüceliği hedef aldığını söyleyebiliriz. İlkeler böyle belirlenince medeniyet unsurları da bu ilkelerden neşet eden nispetlere, gelişmelere, biçimlere ulaşır. Mesela evleri ele alalım. Bu evler sokağa değil avluya bakar; bahçeye, yani içe açılır. Burası mahrem bir alandır. Çiçek,

meyve, sebze, havuzda su ile bir bakıma tabiatın devamıdır. İncelik ve ahenk büyük-küçük, baba-oğul, ana-kız, konu-komşu, usta-çırak, şeyh-mürit, hoca-talebe münasebetlerine de damgasını vurmuştur. Çırak bir gün usta, oğul bir gün baba olacağından yetişmesine itina gösterilir. Ağalık, beylik, hocalık, şeyhlik dahi bir hududa kadardır. Haddi aşmak hiçbir şekilde hoş görülmez. Taşranın ahengi bir yeraltı nehri gibidir; üstündekileri besler, büyütür ama gücünün sırrını açığa vurmaz. O sebeple zahire değil batına bakmak lazımdır. Bu da elbette özel bir terbiye ister: Ruh terbiyesi (Kutlu 2002: 72-73).

8. Postmodern Zamanların Taşrası: Kar

Kar romanı, Cumhuriyet modernleşmesiyle geleneksel muhafazakâr modernleşme arasında ve küreselciliğin popüler siyasal çoğulculuğunun gölgesinde kalmış bir taşranın romanı olarak okunabilir mi? Böyle bir okumada Kars'la başka herhangi bir şehrin farkı kalmayacak; Kars, bütün Türkiye olarak görünecektir. Bunun böyle olup olmadığı sorusuna cevap aramak için romanın yapısını oluşturan öğelere eğilmek gerekir.

Kars'ta Genel Manzara: Romanın olay zamanı sadece birkaç gündür. Şehirdeki yolların ve devlet binalarının çoğu Ruslardan kalmadır. Cumhuriyet modernleşmesi bu ilk modernleştirme çalışmalarına çok da eklemeye bulunmamıştır. Karşılıklar askerden büyük kimse bilmedikleri için Rusların açtığı bu caddelere beş büyük paşanın adlarını vermişlerdir. Halk Partili eski belediye başkanı Muzaffer Bey'in gururla anlattığı balolu, tiyatrolu hatta buz patenli yıllar geride kalmıştır. 1940'lı yıllarda inkılâpçı bir oyun için bir çarşaf gerekmiştir de Kars'ta bulamamışlar; ta Erzurum'dan getirmişlerdir. Oysa şimdi çarşaflılar, türbanlılar doldurmuştur Kars sokaklarını ve başları kapalı derslere girmedikleri için bazıları intihar ediyorlardır. Fakat Kars ahalisi Muzaffer Bey gibi düşünmemektedir. Kimine göre, gazete ve televizyonlar bu işi büyütmüş bir şekilde intihar dürtüsünü harekete geçirmiştir. Kimine göre aslında ortada ciddi sayıda intihar vakası yoktur ama bazıları nedense durumu abartmaktadır.

Şehir kar altındadır; yoksuldur ve terkedilmiş gibidir. Oysa bu görüntünün içinde, her an bir felaket bekler gibi sessiz ve derinden bekleyen insanların silueti vardır. Herkesin ve her şeyin takip edildiğini düşündüren gergin bir hava vardır. Bu havayı oluşturan en belirgin öğelerden biri, hayatlarını bir mecburiyet gibi sürükleyen yoksul, umutsuz ve her şeye kuşku ile bakan şehir halkıdır. İkincisi Kars'a dışarıdan gelen bazı kişilerdir: Cumhuriyet gazetesinden intiharları araştırmak için gelen gazeteci ve şair Ka, aydınlanmacı ve devrimci tiyatrocusu Sunay Zaim, eski devrimci bir militan Z. Demirkol, bir komutan ve İslamcı hareketlerin en etkili liderlerinden

biri olan Lacivert. Seçimler yaklaşmakta, türbanlı kızlar üzerinden din siyasallaşmakta ve dinci parti de önde gitmektedir. Serhat Şehir Gazetesi sahibi Serdar Bey'e göre dinciler, kapı kapı dolaşarak, insanlara kap kaçak vererek "oylarınızı Allah'ın partisine verin" diyerek yükselmişlerdir. Fakat karın yolları kapatmasından dolayı merkezin müdahale edemeyeceğini hesaplayan Sunay Zaim, bir komutan ve bir iki eski militan, tiyatro sahnesinde önceleri oyun mu gerçek mi olduğu anlaşılmayan bir darbe yaparlar. İmam Hatip yurduna yapılan baskın, tutuklamalar ve öldürmeler Kars'ı derin bir korkuya ve sessizliğe terk eder. Darbe öncesinde ve sonrasında yönlendirme, bilgilendirme ve şantaj işlerini yapan medya kuruluşu ise Serhat Şehir Gazetesi'dir.

İnsanlar: Kar romanında Cumhuriyet Gaztesi'nden Ka adlı bir gazeteci, genç kız ve kadın intiharlarının sebeplerini araştırmak için Kars'a gider. Çocukluğu Nişantaşı'nda geçmiş, sonra Marksist olmuş ve yurt dışında sürgün hayatı yaşamış, ideolojik katılıkların buharlaştığı dönemlerde kendine yeni bir bakış açısı ve düşünüş yurdu oluşturamayacak kadar savrulmuş olan Ka'nın, Kars'ta ilk duyduğu şey "tuhaf ve güçlü bir yalnızlık" duygusudur. Ka, şehre geldiği gün Serhat Şehir Gazetesi'nde kendisinin "halkçı, Atatürkçü ve aydınlatmacı piyesleriyle Bütün Türkiye'de tanınan Sunay Zaim'in oyununda şiir okuduğu haberini görür. Gazete sahibi Serdar Bey'in bu durumu açıklaması ilginçtir: "Merak etmeyin pek çok olay sırf biz önceden haber yaptığımız için gerçekleşmiştir". Ka, kaldığı otelin kızı İpek'le yakınlaşmış ve ilişkiye girmiştir. Ka, genç kızların ve kadınların neden intihar ettiğini araştırmaya geldiğini düşünse de aslında kendini de aramaktadır. Eski okul arkadaşı ve şimdinin dinci parti başkan adayı Muhtar'la, şehrin en güçlü tarikat şeyhiyle ve darbeyi hazırlayan Atatürkçü devrimci tiyatrocusu Sunay Zaim'le, İslamcı hareketlerin lideri Lacivert'le görüşmelerinde; genç bir imam hatipli olan Necip'le ve İpek'le olan aşk ve cinsellik ilişkisinde, daima kendi içine doğru yolculuklara çıkmaktadır. Kars'a geldiği andan itibaren yazdığı şiirler, bu yolculuklarda hangi anlamlara ulaştığının imgeleri ve simgeleri ile doludur.

İpek: Ka'nın Kars'ta kaldığı otelin sahibinin kızıdır. Ka ile üniversite yıllarından tanışmaktadır. İpek, o yıllarda Ka gibi Marksist olan Muhtar'la evlenmiş; Muhtar'ın siyasal görüşünü değiştirmesi, şehir eşrafi olarak yaşamaya başlaması gibi sebeplerden dolayı ondan ayrılmıştır. İpek, özgür kendine güvenli ve tutarlı biri olarak yaşamaktadır. Oysa Ka, öğrenecektir ki İpek bir ara, İslamcılarının karizmatik lideri Lacivert'le ilişkiye girmiştir. Lacivert'in İpek'in kardeşi Kadife'ye yönelmesi ile bu ilişki görünüşte son

bulmuştur. İpek, Ka'nın birleşme isteğine cevap verir ama ailesini bırakıp onunla birlikte Almanya'ya gitmez.

Muhtar: Halen İpek'in resmi kocasıdır. Eski Marksistlerdendir. İhtilalden hapisanelerden işkencelerden geçmiş; sonra savrulmuş; kafasındaki sorulara cevap bulamış; kendi memleketinde hayata tutunmak için çareler aramış, ticarete girmiş, tarikata girmiş ve huzuru bulmuştur. Bundan sonrası memleketine belediye başkanı olmaktır. Fakat istihbarat birimleri onu ve dinci partisini takip etmekte ve ara sıra ona gözdağı vermektedirler. Sunay'ın yaptığı darbe günü ilk içeri alınıp işkenceden geçirilen de odur.

Lacivert: Karizmasıyla, sade ve tavizsiz hayatıyla ve etrafında örülen söylencelerle İslamcılarının ideal lideridir. Rejimi savunanların gizli korkularından biri olmuştur. Lacivert'in Kars'ta olduğu söylentisini herkes duymuştur ama kimse yerini bilmemektedir. Kimine göre onun şehre gelmesi çok büyük olayların olacağını işaretidir. Kimine göre üniversite hocasını öldürme emrini Lacivert vermiştir. Ka, Lacivert'le hem kendi isteğiyle görüşmüş hem de darbe günü Sunay'ın isteği üzerine görüşmüştür. Bir bakıma bu görüşme, darbecilerin Lacivert'i yakalamak için Ka üzerinden kurdukları bir tuzaktır. Lacivert, darbecilerin nezarethanesinde bile tavizsizdir. Oldukça sakin tabiatlı, oldukça saygılı, alçak gönüllü ve onurlu biridir. Fakat aynı Lacivert'in ayrı ayrı birçok genç kızla birlikte yaşadığı da bilinmektedir. Darbenin yapılacağını bilmesi ve buna rağmen Kars'ta gizlenmesi ilginçtir.

Sunay Zaim: "Tam Atatürk'ü oynayacak adam" olarak ünlenen tiyatrocu Sunay, jakoben modernizmle, Atatürkçülüğü, ilericiyi, devrimciliği bir arada dile getiren, büyük merkezlerdeki yozlaşma karşısında Anadolu turlerine çıkan bir sanatçıdır. Ona göre genç ve ilerici seyirciler onun "halkı için yüksek sesle haykırışını, bir gün mutlaka bunun hesabını soracağız deyişini; halkı için içi yansa da şiddet uygulayışını, Napoleon, Lenin, Robespierre gibi jakoben devricileri oynayışını, (Pamuk 2002: 190) çok beğenmişlerdir. Sunay'ın asker disiplini tecrübesi de vardır; Kuleli Askeri Lisesi'nden atılmadır. Okur, Sunay'ın taşralara sürgünlüğünün gerçek hikâyesini öğrenince başka bir Sunay'la karşılaşır. Hürriyet gazetesi onu "Atatürk'ü oynayacak adam" olarak gazetelere televizyonlara taşımış; o da bu havayla Atatürk gibi kibar olduğu, iyi rakı içtiği, şık giyindiği konusunda önüne gelen gazeteye televizyona konuşma yapmış; nutuk okuduğunu gösteren resimler çekmiştir. Fakat bir köşe yazarı elindeki Nutuk'un asıl olmadığını, çocuklar için hazırlanan özet olduğunu yazmış; Sunay, bu aşağılayıcı haberin etkisini silmek için herkese her yerde ilgi göstermiş hatta dinci bir gazeteye bile röportaj vermiştir. Fakat olanlar olmuş kendi-

ni kaybederek “halk layık görürse Hazreti Muhamed’i bile oynayacağını” söylemiştir. Bununla birlikte dinci kanatta haddini bilmezlikle suçlanmıştır. Askeri yönetim de dincileri susturmayınca kendisi bir gazeteye aslında hazreti Muhammedi nasıl sevdiğini Muhammed’in de aslında modern olduğunu söylemiştir. Fakat bu kez de Kemalistler, Atatürk’ü oynayacak adamın bu saçmalığına anlam verememiştir. Ondan sonraki süreç acıklıdır: Tiyatrolarda sahne alamamış; dublaj işleri bile verilmemiştir. Sonra Almanya’da işçilikle, Antalya taraflarında animatörlükle, karısı Funda Eser’in dansözlüğü ile geçinmiştir. Sonra Anadolu’da tiyatro başlamıştır. Sunay, darbe günü Ka’ya söylediği şu sözlerle darbeyi niçin hazırladığının işaretlerini verir: “Komünist, batı ajanı, sapık, Yehova Şahidi, pezevenkle orospusu diye defalarca içeri tıktılar; işkence ettiler; ırzımıza geçmeye kalktılar; şimdi hayatımın en büyük fırsatını elime geçirmişken zayıf davranmam” (Pamuk 2002: 195). Sunay, Türban yahut Vatan oyununda rolünü gerçek kılmış iktidarı ele geçirmiştir.

Şimdi soruyu yeniden sorabiliriz: *Kar*, postmodern eleştiri midir? Roman, Cumhuriyet modernleşmesiyle geleneksel muhafazakâr modernleşme arasında ve küreselciliğin popüler siyasal çoğulculuğunun gölgesinde kalmış bir taşranın romanı olarak okunabilir mi? Romanın bu yapısına göre soruya evet demek mümkün. Ka, modern entelektüalizmin çözülüşüdür. Cumhuriyet modernleşmesinin elit çevrelerinde büyümüş önceleri toplumsal yabancılaşmışlığının içinden Marksizm’le çıkmaya çalışmıştır. 1980 ihtilalinden sonra Almanya’da sürgün hayatı yaşamış, orada yalnızlığının anlamını aramaya başlamış; ideolojik katılıkların buharlaştığı süreçte kendine yeni bir bakış açısı ve düşünüş yurdu aramış fakat bunu oluşturamayacak kadar savrulmuştur. Ka’nın Kars taşrasına yolculuğu da sadece intiharları araştırmak için değildir; belki de eklemenebileceği ya da arayışlarını anlamlandırabileceği yapılar aramaktadır. Fakat onun taşrada da ilk duyduğu şey “tuhaf ve güçlü bir yalnızlık” duygusudur. O, dinci parti başkan adayı Muhtar’la, tarikat şeyhiyle ve darbeyi hazırlayan Sunay Zaim’le, İslamcı lider Lacivert’le ve sokaktaki Karslılarla konuşurken de yalnızdır. Hep çift katlı olarak ilişkidir bu insanlarla: Muhtar’ın doğruları ile ilgilenmez ama onu suçlu da görmez; şeyh, bir yabancı dünyanın adamıdır ama aynı zamanda onun yanında içine bir rahatlık çöker. Sunay’a karşı çıkmaz ama Sunay’ın darbesinin hastalıklı bir jakobenizm olduğunu hissettirir. Lacivert’in kendine güveninin, sakinliğinin kaynaklarını düşünür. Sunay’a Kars’ta Allah’a inanmaya başladığını söylerken bir taraftan da serbest bırakılması şartıyla Lacivert’in yakalanması için Sunay’ın tuzağına ortak olur. Ka’nın Kars’a geldiğinden beri yazdığı şiirler de bu yüzden yoğun, karmaşık, şifreli ve anlamsızdır. İpekle birleşmek ve onunla kaçmak, Ka’daki son anlam arayışıdır. Bu da gerçekleşmeyince Ka, yok olmuştur.

Sunay, söylemi ilericilik ve laiklik olan darbe ve demokrasi bağlantısının ironisidir. Darbe yapan Sunay hakkında verilen bilgiler, hastalıklı jakoben bir kişilik ortaya koyar. Yüzeysel modern yapı, sanatıyla, siyasetiyle, otoriter öğeleriyle çökmüştür. Sunay'ın ortaya konan geçmişi ile darbe yapan kimliği arasında tiksinti veren bir çelişki vardır.

İslamcı lider Lacivert'in sakinliği, huzuru, güveni ve Müslüman onuru, türbanlı kızlarla olan ilişkileriyle boşa çıkarılır. Hiçbir şartta türbanını çıkarmayacak olan Kadife'nin Sunay'ın şantajıyla Lacivert'i kurtarmak için oyunda rol alıp türbanını çıkarışı ve ablasının yerini alarak Lacivert'e metres olması da türban eylemini boşa çıkarır.

Sonuçta Kar, bütün siyasal, ideolojik ve modernist değerlerin aynı anda var olduğu ve aynı anda buharlaştığı bir romandır: Her şey hep bir arada vardır ve hiç birinin diğeri karşısında haklılığı ve geçerliliği tartışmasız değildir. Kars da, Cumhuriyet modernleşmesiyle geleneksel muhafazakâr modernleşme arasında ve küresel popüler siyasal çoğulculuğun gölgesinde yaşamaya başlayan bir taşradır. Bu taşra da bütün Türkiye'dir. Ortada kalan en hissedilebilir tek şey, Ka'nın dediği gibi tuhaf ve güçlü bir yalnızlık duygusudur.

Sonuç

Siyasal, kültürel, mekânsal ve zamansal niteliklerinden ve ilintilerinden dolayı taşra ve taşradan doğan kavramlar konusunda ortaya konulan kavramsal çerçevenin bazı sonuçları içerdiğini söylemek mümkün: Öncelikle taşranın varlığı merkezin varlığına bağlıdır. Yöneten irade kendini merkez saydığı için, çevresini taşra olarak adlandırmakta ve taşraların kendine doğru olan akışını, kendi belirlediği bir gelişmenin gereği saymaktadır. Taşraya gönderdiği temsilcileri vasıtasıyla hem oradakileri merkezi idare ve iradeye bağlı kılmakta hem de onları denetlemektedir.

Modern zamanlara girmiş Osmanlı aydınının ilk hedefi taşrayı kalkındırmaktır. Cumhuriyet aydını da bu hedefi paylaşmış hatta buna ikinci bir hedef eklemiştir: Taşrayı aydınlatmak. Kalkındırılacak ve aydınlatılacak taşra, bu iki hedefin kendi üzerinden gerçekleştirilmesini çekinceli bir şekilde onaylamıştır. Nitekim demokrasi arayışlarıyla kendisinin var kabul edildiğini fark eder etmez; merkezin tam da onaylamadığı bir "gelişme"yi tercih edebileceğini göstermiştir. Politik alanda "taşra siyaseti" deyiminin ortaya çıkması da tam bu zamanlarda olmuştur.

Modernleşme süreci, kavramın daha kültürel, ideolojik ve entelektüel tartışmasını sağlamış; taşra, kırsal, kasaba, şehir mekânları ve cemaat, cemiyyet, örf, hukuk kavramları içinde ve arasında tanımlanmaya çalışılmıştır. Taşralılık, taşra ruhu, taşra yalnızlığı; kasabalılık, şehirlilik, şehir kültürü

gibi kavramlar da bu süreçte tartışmayı genişletmiş ve derinleştirmiştir. Yaşanmakta olan postmodern süreçte kavramın algılamasında önemli bir tersine dönme yaşanmış; merkezlerin taşralaşması konuşulur hale gelmiştir. Önceleri taşralardan merkezlere olan göç, daha çok sanayileşmenin bir sonucu olarak çözümlenirken son yıllarda, taşraların merkezi kuşatması olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda varılan sonuç, bütün ülkenin veya dünyanın taşralaşmaya doğru gittiğidir.

Türk romanında başlangıcından beri bir taşra problemi olduğu ortadadır. Hatta bu çözümleme göstermiştir ki Türkiye'deki siyasal ve kültürel gelişmelere göre romanlardaki taşra problemleri ve taşra algıları da değişmektedir. Tanzimat döneminde taşra, millilikle, sürgünlerle ve kalkınmayla ilgili olarak romana girer. Nabizade Nazım'ın Karabibik'te taşraya çıkışı realizm ve millilik kaynaklıdır. Ahmet Mithat, Bahtiyarlık'ta, Mehmet Murat, Turfanda mı Turfa mı'da çiftçiliği ve üretimi öğretmek için taşraya çıkarlar. Adları Cumhuriyet döneminin ilk romancıları olarak öne çıkan Yakup Kadri, Reşat Nuri ve Halide Edip'in taşraya çıkışları, Cumhuriyetin hedef ve ilkeleri çerçevesinden değerlendirilmelidir. Çünkü Yaban'ın, Yeşil Gece'nin Vurun Kahpeye'nin taşraya giden aydınları hem "ülkücü"dürler hem de yoğun acılar yaşarlar. Ülküleri taşrayı aydınlatmaktır; acılarının kaynağı ise değiştirmek istedikleri taşrada gördükleri geleneksel direnç ve cehalettir. "Köy romanı" olarak anılan romanlar da aslında aydınlatmacılık açısından öncüllerinin devamıdır. Bir farkla ki bu romanlardaki aydınlatma sosyalist realizm kaynaklıdır.

Roman, demokrasi arayışları, birey ve cemaat ilişkileri, kimlik ve kültürel köken arayışları, küresel iletişim ve tüketimin oluşturduğu hızlı ve standart taşra modernleşmesi gibi problemleri de kendine konu edinmiştir. Yağmuru Beklerken, merkezin demokrasi deneyinin taşrada nasıl algılandığını ve kendini hesaba katmak isteyen taşranın davranış biçimini ortaya koyar. Müfettişler Müfettişi, devlet ve bürokrasi korkusunun taşrada oluşturduğu çift katlı söylemi ve taşranın çıkarıcı cehaletini anlatmak ister. Anayurt Oteli, köylükten çıkmış ama merkezleşmemiş taşranın içinde ruhsal ve fiziksel yetersizlikleriyle birey olamayan insanı ortaya koyar. Mavi Kuş, taşranın masumiyetine, içtenliğine ve sıradanlığına methiye ama aynı zamanda bu niteliklerin kaybolmasına bir mersiye. Kar, Kars üzerinden bütün siyasal, ideolojik ve modernist değerlerin aynı anda var olduğu ve aynı anda buharlaştığı taşranın aslında bütün Türkiye olduğunu işaret eder.

Kaynaklar

- Ahmet Mithat (2000). *Hayret- Bahtiyarlık*. Haz. Nuri Sağlam. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Atılğan, Yusuf (1974). *Anayurt Otel*. Ankara: Bilgi Yay.
- Baydar, Mustafa (1960). *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*. İstanbul: Ahmet Halit Matbaası.
- Bora, Tanıl (2006). “Taşralaşan ve Taşrasını Kaybeden Türkiye”. *Taşraya Bakmak*. Ed. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yay. 37-66.
- Buğra, Tarık (1981). *Yağmuru Beklerken*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Çiğdem, Ahmet (2006). “Taşra Karalaması”. *Taşraya Bakmak*. Ed. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yay. 101-114.
- Dündar, Leyla Burcu (2008). “Cemaatten Cemiyete: Bir Kasaba Romanı Olarak Anayurt Otel”. <http://www.leylaburcu.com/lbd-anayurt.pdf>
- Gürbilek, Nurdan (1995). *Yer Değiştiren Gölge*. İstanbul: Metis Yay.
- Kutlu, Mustafa (2001). *Akasya ve Mandolin*. İstanbul: Dergâh Yay.
- _____, (2002). *Mavi Kuş*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Laçiner, Ömer (2006). “Merkez(ler) ve Taşra(lar) Dönüşürken”. *Taşraya Bakmak*. Ed. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yay.
- Mehmet Murad (1972). *Turfanda Mı Yoksa Turfa Mı*. Haz. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Enderun Yay.
- Nabizade Nazım (1996). *Karabibik*. Haz. M. Fatih Andı. İstanbul: 3F Yay.
- Okay, Orhan (1990). *Sanat Edebiyat Yazıları*. İstanbul: Dergâh Yay.
- _____, (1991). *Batı Karşısında Ahmet Midhat Efendi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- Orhan Kemal (1966). *Müfettişler Müfettişi*. İstanbul: Varlık Yay.
- _____, (1969). *Üç Kağıtçı*. İstanbul: Tekin Yay.
- Ömer Ali Bey (1997). *Türkmen Kızı*. Haz. M. Kayahan Özgül. Balıkesir: Zağnos Kültür Eğitim Vakfı Yay.
- Pamuk, Orhan (2002). *Kar*. İstanbul: İletişim Yay.
- Pekdemir, Melih (2006). “Taşranın Taşı Toprağı Altında Ne Var”. *Taşraya Bakmak*. Ed. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yay.
- Tahir, Kemal vd. (1960). *Beş Romancı Tartışıyor*. İstanbul: Düşün Yay.
- Türkeş, Ömer (2006). “Orda Bir Taşra Var Uzakta”. *Taşraya Bakmak*. Ed. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yay.
- Yalçın, Alemdar (1992). *Cumhuriyet Devri Türk Romanı*. Ankara: Günce Yay.
- Yıldırım, İbrahim (2004). “Bir Taşra Tipi Yosturoğlu Üzerine Notlar”. *Kitap-luk* 73 (Haziran): 60-63.

Provincialism and the Novel: An Assessment of the Perception of Provincialism in the Turkish Novel

Mehmet Narlı *

Abstract

This study focuses on the relationship between the novel and provincialism. It aims to identify the nature of this relationship through an analysis of perceptions of provincialism in example texts. For this purpose the study first draws a conceptual framework concerning the meaning of provincialism and discusses the center and the province as well as provincial politics and the provincial spirit through dichotomies such as town and city, community and society, and tradition and law. The study refers in historical order to a number of novels in order to exemplify how the problem of provincialism has occupied a place in the Turkish novel from the Tanzimat period to the present. The body part of the study suggests that, based on the analysis of example novels, the following categorization of perceptions of provincialism in the novel can be made: 1. Provincialism for the purpose of realism and the national novel 2. The desire to improve the provinces 3. The bitter encounter of the modern intellectual with provincialism 4. The experiment of democracy in the provinces 5. Ignorance and the fear of authority / bureaucracy in the provinces 6. Homelessness in the provinces 7. Yearning for the provinces 8. Provincialism in postmodern times

Keywords

Turkish novel, novel, provincialism, center

* Assoc. Prof. Dr., Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature - Balıkesir / Türkiye
metenar@yahoo.com

Романы и провинции Анализ восприятия провинции в турецких романах

Мехмет Нарлы *

Аннотация

Эта работа исследует связь романа и провинции. Целью работы является выявление характеристик этой связи на основе текстов и определение выводов о восприятии провинции в романах. Для этого, в первую очередь определены концептуальные рамки провинции; рассмотрены деревня и город, община и общество, традиции и правовые процессы и в свете этих контрастов обсуждаются понятия центра, провинции, провинциальности, провинциальной политики и провинциального духа. В целях иллюстрации наличия данной проблемы провинции в романах начиная с периода танзимата (реформации) приводятся ссылки на несколько романов в хронологическом порядке. В основной части этого исследования автор на основе анализа романов предлагает следующую классификацию влияния политических и культурных изменений на восприятие провинции: 1. Реализм и провинция в национальном романе. 2. Стремления по благоустройству провинции. 3. Болезненная встреча современного интеллектуала с провинцией. 4. Состояние процесса демократизации в провинции. 5. Страх власти/бюрократии в провинции и невежество. 6. Бездомность в провинции. 7. Тоска по провинции. 8. Провинция постмодернистского времени.

Ключевые слова

Турецкий роман, роман, провинция, центр

* доцент доктор, университет Балыкесир факультет естествознания и литературы, кафедра турецкого языка и литературы – Балыкесир / Турция
metenar@yahoo.com

Azerbaijani Elite Opinion on the Resolution of the Nagorno-Karabakh Conflict (1991 and 2002)

Ceylan Tokluoğlu*

Abstract

This study is about the views of the leading members of the Azerbaijani elite on the resolution of the Nagorno-Karabakh conflict. It covers the period from 1991 to the end of 2001 through the lenses of the Azerbaijani elite. The discussion presented in this article is based on twenty-nine in-depth personal interviews conducted with the influential members of the Azerbaijani political elite in Baku in December 2001. The focus is on issues like Azerbaijan's national policy for the settlement of the conflict, the stance of the Heydar Aliyev government on Nagorno-Karabakh, the refugees and the surfacing ideas about renewed warfare. The emphasis on a military option and the tendency for not accepting any preconditions during the peace process appear to be intensifying. This contributes to the protraction of the current status quo in the region, which is inadmissible for the international community.

Keywords

Nagorno-Karabakh, Azerbaijan, Armenia, South Caucasus, Ethnic war, Refugees

Introduction

This study is about the Azerbaijani elite and their views about the circumstances of the Nagorno-Karabakh conflict during the immediate post-Soviet period. The period examined in this study covers Ebulföz Elçibey's (between 1992 and 1993) and Heydar Aliyev's presidency (between 1993

* Dr., Middle East Technical University, Department of Sociology – Ankara / Turkey
ctoklu@metu.edu.tr

and 2003).¹ Although there appeared to be a consensus about the roots and nature of the Nagorno-Karabakh conflict, there were different views about how to settle the problem. These differences arose mainly from the still surviving cleavage between the government and opposition parties. However, the government-opposition confrontation was not clear-cut and decisive in shaping the political discourse on Nagorno-Karabakh. Public pressure and the pressure of the key regional actors gave rise to diverse ideas not only among the members of the opposition, but also among the government. Even the members of government were divided on the issue of whether there was a national policy on Nagorno-Karabakh or not. The discussions about Nagorno-Karabakh indicated that there is not only an interrupted state-building process in Azerbaijan, but also a mass involvement regarding national leadership.

The source of this article is the personal interviews conducted with the high-ranking members of the Azerbaijani political elite. A total of twenty-nine in-depth, tape-recorded, interviews, each lasting for an average of an hour or more were used as the source material in this article. The research was carried out in Baku in December 2001 (see the Appendix for an outline of who were interviewed by the author).² The interviewees were selected in accordance with their involvement in the Nagorno-Karabakh conflict, either as academics (experts in international relations or political science), politicians or journalists, all of whom were influential in public affairs. The names of highly knowledgeable people about the Nagorno-Karabakh issue were provided by some of the people who were interviewed.

This article attempts to analyse the effect of the Nagorno-Karabakh conflict on domestic power struggles in Azerbaijan. In this context, those who were interviewed were asked to discuss why a political solution to the conflict could not be achieved. It is important to note that, the historical facts and related elements that are reproduced by the elites may not correspond to reality, as perceived by others. The period covered in this study (1991-2002) can be defined as the first round of negotiations which did not lead to a political settlement. During early 2001, peace talks gained a significant momentum. Heydar Aliyev and Robert Kocharian came very close to signing a peace agreement, which was soon frozen without any progress. By mid-2002 it was understood that the momentum lost in 2001 was vital (Matveeva 2002: 452, Kurkchiyan 2005: 163-164).³ İlham Aliyev's government, which came to power in 2003, have taken an even tougher position on Nagorno-Karabakh; they reject any concessions and compromise. As Rüstamov writes, as a result of increasing oil revenues and the growth of

Azerbaijan's economy, military investments have increased considerably. Thus, Baku hardened its Nagorno-Karabakh policy (2008: 277). According to the interviews conducted in 2009, İlham Aliyev's Nagorno-Karabakh policy was evaluated highly by the respondents. In this context, it is hoped that studying the 'no war no peace' situation during Heydar Aliyev's presidency through elite views may provide some background information about the circumstances of the Nagorno-Karabakh conflict in the 1990s.⁴

The discourse of the Azerbaijani political elite on the Nagorno-Karabakh conflict shed light on the interplay of nationalism and domestic power relations and struggles, particularly in the context of nation-and state-building. I follow Smith who argues that the nation is built on shared memories of joy, suffering and collective sacrifices (2004: 74).⁵ Thus, battles, either defeats or victories, become important for mobilizing and unifying *ethnies* and nations. Memories of forced mass migration of the Azerbaijanis throughout history and the bloody clashes between the two communities (suffering), as well as the high number of refugees and internally displaced persons⁶ who migrated from Armenia and Nagorno-Karabakh to Azerbaijan during the Nagorno-Karabakh war (sacrifices), are important themes for the Azerbaijanis in their definition of nationhood and state-formation. In other words, the 'cultivation of shared memories' is vital for nation-defining activity since memory is crucial for identity; without memories there is no identity and no nation (Smith 2004: 74-75). Shared memories of a collective past mobilize and unite the members of a nation (Smith 2004: 77). Collectively remembering the perceived Armenian betrayals and aggressions against the Azerbaijanis appears to be part of the very act of remembering together. The way the past is remembered is crucial for re-defining identity, which appears to be the case in Azerbaijan. In Smith's view wars play a role in fostering and also undermining ethnic cohesion (2004: 159). In other words, historic consciousness of ethnic community is very often a product of warfare or the recurrent threat of war.

Smith writes that wars have direct and indirect consequences on ethnicity. The direct consequences of war are mobilization, propaganda and cohesion (2004: 171). Smith's discussion about mobilization and cohesion is important for the argument developed in this paper. Prolonged or total warfare causes the rapid increase in participants in the war effort. The more 'savage and extended the war, the greater the mobilization and consumption of the population' (Smith 2004: 171). The other effect of war is ethnic cohesion as mentioned above. In the short term, wars, unless immediately lost, create ethnic solidarity. In the medium term, prolonged

and/or total wars tend to strain cohesion and generally shatter unity even in homogeneous societies. However, in the longer term, 'protracted or intermittent wars' may reinforce the community's sense of ethnic individuality and history (Smith 2004: 172).

The Nagorno-Karabakh war between Azerbaijan and Armenia is a prolonged and a total war. The conflict claimed over 25,000 lives during the fighting, most of which took place between 1990 and 1994. Below I discuss the Azerbaijani discourse on renewed warfare, and the themes through which the mobilization of the population was explained. All interviewees claimed that the Armenian aggression against Azerbaijan created national solidarity and a strong sense of Azerbaijani identity, which is attached to a particular terrain, i.e., to Nagorno-Karabakh. In other words, it is through 'territorialisation of memory' (Smith 2004: 75) that Nagorno-Karabakh became bound to a homeland. On this basis it was argued that Azerbaijan, sooner or later, will recover its lost lands. According to Hacızade, there are three issues where almost all political parties act in unity and harmony in Azerbaijan (1998). The first is the Nagorno-Karabakh conflict. The second is the development of a social policy that gives priority to the economic and social problems of the refugees and internally displaced persons (*kaçkıns*, as defined by the Azerbaijanis). The third is the maintenance of national independence. However, there was considerable gap between the government and opposition about how to settle the conflict. In this context, the present paper attempts to explore the points of diversion among the Azerbaijani elite with regard to Nagorno-Karabakh. The government, major opposition parties and some civil society groups addressed different issues as central for understanding the domestic component of the conflict.

There appeared to be a complex interplay between internal and external factors. The internal factors included issues such as the cleavage between the government and opposition, internal stability, problems stemming from the *kaçkıns*, the ideas about renewed warfare, and the status of the Azerbaijani army. The external factors involve regional and international threats, conflicts or alliances. These will be included to the extent to which they fall into the scope of this study. Although the government and opposition disagree about how to resolve the conflict, cohesion in Azerbaijani society seems to grow as the conflict remains unresolved. Moreover, the emphasis on renewed warfare and the tendency for not accepting any pre-conditions during the peace process appears to be intensifying. These contribute to the protraction of the current status quo in Nagorno-Karabakh,

which is inadmissible for the international community. Within this context, this paper aims to provide the key domestic issues and power relations that have contributed to the absence of a political settlement during the 1990s. Since a significant number of the interviewees are still influential in shaping the Azerbaijani point of view against the Armenian standpoint, the elite view covered in this study may have some implications for the coming years.

The following section provides a brief summary of the recent history of the conflict over Nagorno-Karabakh. This will be followed by a discussion about Heydar Aliyev government's national policy on Nagorno-Karabakh. Lastly, the fourth section covers the surfacing ideas about war. The main themes of discussion include the obstacles to a political solution to the conflict, the return of the *kaçkıns* to their former places of residence, the views about regional powers and international peace keeping organizations, and the option of using military force to secure Azerbaijan's territorial integrity.

Post-Soviet history of the Nagorno-Karabakh conflict⁷

Under the influence of the era of *perestroika* and *glasnost*, the Armenians of Nagorno-Karabakh campaigned first for unification with Armenia and then for total independence. The Armenians' demand provoked protests from the Azerbaijanis, which eventually led to bloody clashes between the two communities. As a consequence, about 200,000 Azerbaijani refugees were expelled from Armenia who flooded to Baku and other cities. The Armenians refer to the anti-Armenian riots and the killings of the Armenians which occurred in 1988 in the Azerbaijani city of Sumgait, whereas Azerbaijanis refer to the forced migration of Azerbaijanis from the region as the cause of the war between Azerbaijan and Armenia. The 1988 events gave rise to a new phase in the Nagorno-Karabakh conflict.⁸ *Azerbaijani Halk Cephesi* (Azerbaijan Popular Front) (APF), led by Ebulfez Elçibey, was formed during this period.⁹ The movement which was led by Ebulfez Elçibey mobilized the population against the Communist Party leadership in Azerbaijan in 1989. Numerous strikes and demonstrations were organized by the People's Front. In response, the Russian troops entered Baku to restore order in January 1990. Many civilians were killed, martial law was declared, Popular Front leaders were arrested, and elections were postponed. This period which is known as *Black January* is accepted as a turning point in the political history of Azerbaijan. Nagorno-Karabakh declared its independence from Azerbaijan in September 1991. In January 1992, it declared itself an independent Republic. These developments gave rise to a full-scale war between Azerbaijan and Armenia.¹⁰ In June 1992,

Ebulfez Elçibey was elected as the president of Azerbaijan, replacing Ayaz Mutalibov. Ebulfez Elçibey stated that he would protect Azerbaijan's statehood and territorial integrity; he promised victory in Nagorno-Karabakh. Moreover, the APF saw Turkey as their principal partner since they believed that, as a member of the NATO, Turkey would help Azerbaijan in her conflict with Armenia and counterbalance the influence of the Armenian diaspora on Western policy makers.¹¹ Ebulfez Elçibey's failure to win the war resulted in his fall in June 1993 and his power was transferred to Heydar Aliyev. As Kamrava notes, Heydar Aliyev consolidated his power through 'skilful maneuvers' in the areas of foreign policy, economics and domestic politics (2001: 223). He negotiated a cease-fire with Armenia in May 1994. Later, he made Azerbaijan a member of the Commonwealth of Independent States (CIS) again, out of which Ebulfez Elçibey had pulled Azerbaijan. He pursued a policy less antagonistic toward Russia and Iran, while being more distant toward Turkey. He also established close commercial ties with the US and Europe. At the domestic level, Heydar Aliyev has 'made himself central to the continued operations of the state' (Kamrava 2001: 223-228, 231).¹²

As a consequence of the Nagorno-Karabakh war, Azerbaijan lost not only the territory of Nagorno-Karabakh, but also its seven *rayons* (districts) surrounding the territory outside Nagorno-Karabakh. The Azerbaijanis demand the return of all occupied territories, including Nagorno-Karabakh, which they see as their own land. The Azerbaijani's argue that it was the Armenians who have occupied their territories. The Azerbaijanis base their claims on the sanctity of their borders and on Azerbaijan's territorial integrity. Thus, they view the conflict as between Azerbaijan and Armenia, not between Azerbaijan and Nagorno-Karabakh. In other words, Azerbaijan does not recognize the Nagorno-Karabakh leadership as a party of the conflict and it prefers direct negotiations only with Armenia, whereas Armenia claims that the conflict should be resolved between Nagorno-Karabakh and Azerbaijan. Nagorno-Karabakh Armenians, in turn, argue that they cannot negotiate their sovereignty, which they achieved on the principle of self-determination. Another consequence of the war was the clashes between the Armenians and Azerbaijanis in the two republics during 1988 and 1989, which led to forced or voluntary migration of both communities from Azerbaijan and Armenia. This has resulted in one million refugees and internally displaced persons living in Azerbaijan (*kaçkıns*). This development had important consequences for Azerbaijan's internal stability. According to Yunusov, one of the interviewees, the lack of a resolution to the Nagorno-Karabakh conflict and the internal refugee

population are the most serious challenges not only to Azerbaijan's security, but also to its political and economic development (2003: 143-144). As Yunusov notes, the internally displaced persons, including the refugees, have been living in tents for more than ten years and they are in the way of becoming the major opponents of the government (2003: 144). Public opinion polls and reactions of the youth organizations also show that there is an increasing radicalization in the political views of the youth since 2001. The cause of this radicalization is the emergence of a new generation of Azerbaijani youth who never lived together with the Armenians or made war with them. This generation was brought up with the idea that Azerbaijan's lost territories should be recovered (Yunusov 2003: 144).

There are four major unresolved issues about the war since the cease-fire in May 1994. The first is the status of Nagorno-Karabakh. Baku offers maximum autonomy to Nagorno-Karabakh Armenians, which they reject. The second is the status of the strategic Lachin corridor, which is the only land connection between Nagorno-Karabakh and Armenia. The third is the return of the refugees and displaced persons to their former homes. The final issue is the economic blockades in both countries, including the closed Armenian borders with Azerbaijan and Turkey and the US blockade on Azerbaijan, banning direct American governmental aid to Azerbaijan.

I now turn to the elite opinion on conflict resolution and discuss how the Nagorno-Karabakh problem was conceived by the leading members of the Azerbaijani society in 1990s. For the most part, there were sharp contrasts as well as commonalities in the discourses of the government and opposition parties on issues like national identity, national culture, ethnicity and so forth. However, the Nagorno-Karabakh issue appeared to play down all the deep-rooted traditional conflicts and cleavages. Yet there were several areas of controversies between, as well as within, the government, major opposition parties and some civil society groups regarding the local dimension of the conflict.

Azerbaijan's national policy on the Nagorno-Karabakh conflict

Brown argues that there is not, nor has there been, any significant variation in the official, intellectual or popular Azerbaijani attitude toward the Nagorno-Karabakh issue. This is because the conflict began in late 1987; thus, it is recent (2004: 580). This paper argues that there were diverse ideas about Nagorno-Karabakh among the Azerbaijani elite. The cleavage between the government and opposition did not appear as decisive. However, as revealed in the arguments of the interviewees, the public view appeared to be less flexible than that of the government. According to an

opinion poll, forty nine per cent of the Azerbaijanis in Baku stated that they were opposed to concessions on the Nagorno-Karabakh issue, while forty per cent stated that any compromises should be limited (Cornell 2001: 120). The public surveys conducted at the end of the 2000s in Azerbaijan point to an increasing tendency to reject any compromise. According to the surveys conducted in 2006, 2008 and 2009, 59.4, 62.3 and 70.8 per cent of the respondents, respectively, said they do not accept a compromise.¹³ In this context, (15),¹⁴ who was the former most senior adviser of Heydar Aliyev, said that Heydar Aliyev tried to solve the Nagorno-Karabakh problem ‘gently’; to show the West that the Azerbaijanis were making concessions to the Armenians. However, Heydar Aliyev later saw that ‘Because of these concessions, he can loose his power/government and anarchy will start in Azerbaijan.’ There was not only public reaction against the concessions made by Heydar Aliyev, as claimed by the respondents. The peace plan offered in 1999 was rejected by many of the Azerbaijani elite and three of Heydar Aliyev’s top and most experienced advisers resigned in reaction to the concessions he made. Those who resigned were Vafa Gülüzade, Tofik Zülfügarov, and Eldar Namazov.

Although the Azerbaijani attitude toward the occupied lands did not vary, there were several conflicting views about how to reach a lasting political settlement. Some of the interviewees, including the members of the government and opposition, as well as the academics, argued that there was a national policy on Nagorno-Karabakh. Others, mostly from the opposition camp, criticized Heydar Aliyev’s policies who claimed that their policies were different from his. The opposition also strongly reacted to Heydar Aliyev’s alleged concessions. As Cornell claims, they accused him with acting under the pressure of Washington (2001: 120). Moreover, the opposition members argued that there was no unity in Azerbaijan and that the Nagorno-Karabakh issue was never seriously analysed nationwide. All of the political parties were forced to play their own cards; they had to do this to increase their popularity. Thus, they needed to develop their own program on Nagorno-Karabakh [interview with (16), who was an assistant deputy minister of Foreign Affairs]. (6), who was a political scientist, worded the situation as follows:

The problem is that the relations between the government and opposition are very tense. This is one of the most difficult issues to solve....What can we do about this? Nothing...No one gives an ear to us; I mean, to the scientists.

The Nagorno-Karabakh problem was manipulated for the purpose of gaining power; different political groups have used the conflict for their own purposes. As argued by a respondent, three or five years ago the struggle for power was based on Nagorno-Karabakh. In the past, nobody

really wanted to win Nagorno-Karabakh back; what they really wanted was to come to power. However, Heydar Aliyev explained the people that to use the Nagorno-Karabakh subject for political aims was not ethical. Now the political parties do not openly use the Nagorno-Karabakh problem for their power struggle as they used to do in the past [interview with (11), academician]. In this context the idea of making concessions to the Armenians appeared to be more significant than the traditional cleavage between the government and opposition. As (8), a journalist, worded:

Everybody thinks similarly; whether a leftist, a nationalist, an ex-communist, everybody says Karabakh is Azerbaijan's historical land and it certainly should be recovered. Everybody thinks that Armenians can live there as Azerbaijan citizens, they can benefit from Azerbaijan's laws, but Karabakh should be Azerbaijan's land. There is one different approach which belongs to Azerbaijan's administration, to Heydar Aliyev's administration. The 'Karabakh autonomous republican model' was proposed to Armenians by them (the Azerbaijan government). But the opposition parties in Azerbaijan are against this. In their view, it's not right to give autonomy to Armenians; only cultural autonomy can be given to Armenians so they can protect their language, etc. This is the only difference; the government's inclination to give autonomy and the opposition's objection to it.

Not only the opposition camp, but even some of Heydar Aliyev's most senior advisors were against these concessions, as mentioned above. With reference to the issue of giving autonomy to the Armenians, (15) said that Heydar Aliyev made a very big mistake when he declared that he would give the Armenians the highest status of autonomy on condition that the problem be solved through negotiation. In (15)'s words:

First, he did this all by himself; he didn't ask me, the ministers, or the people. We won't give autonomy to Armenians. How come?...If Armenians must have autonomy there, then we must also have autonomy in Zangezur; both are the same size. Only this kind of a solution will be fair. If we give autonomy to Armenians there, then, let's call Lachin a corridor, and let's also give that to the Armenians! Then, this will mean Azerbaijan's total defeat; giving Azerbaijan's most strategic paths to Armenians...After five-ten years, when the situation changes, they will also occupy Nakhichevan...The Armenians should never have autonomy in Nagorno-Karabakh. Our biggest concession to them will be to recognize their citizenship and minority rights, nothing else. This is how a fair solution to the Nagorno-Karabakh problem can be achieved...We should request the peaceful withdrawal of this aggressor state from our territories by order of a UN resolution.

The main debate was the discussion about whether there was a national policy on Nagorno-Karabakh or not. Some interviewees argued that although there was a national policy, there was no common program or agreement about how to settle the war [interview with (14), Musavat]. To explain this point further, it is important to note the views of Tofik Zülfügarov, who was not only a former minister, but also one of the four persons (Tofik Zülfügarov, Eldar Namazov, Nazım İmamov and Sadık Bağirov) who prepared a (national) charter (Karabakh *Hartiya*) for the resolution of the conflict. As Tofik Zülfügarov said, the members of the government and opposition signed the principles in this charter together. In Tofik Zülfügarov's words, 'They (those who signed the charter) said this is our policy. I mean, we now have a common policy/approach on some basic principles. But nothing is clear about who will claim these principles.' These principles were formulated in reaction to the common principles accepted in Armenia, which the Azerbaijanis would never recognize. The charter developed by this group was also based on three principles. The first was to restore Azerbaijan's territorial integrity and regain their occupied territories. The second was to ensure the return of the *kaçkınıs* to their former homes and establish sovereignty. The third condition was that of the situation remained unresolved, another course of action would be followed. This charter was supported by 600 organizations, including all of the leaders of the opposition parties, public bodies, NGOs, cooks' organizations, painters, members of the media, journalists, intellectuals, writers, and some members of the national assembly (interview with Tofik Zülfügarov). An informative letter about the charter was sent to Heydar Aliyev; however, he did not reply. As Tofik Zülfügarov continued, 'Two weeks later, the government said this was already their president's policy, he already supported these principles.' Nevertheless, Tofik Zülfügarov said that they now had common principles and it was not possible for anyone to retreat.

There were others who were also critical about Heydar Aliyev's policy. One such person was (25), one of the leading figures of the Azerbaijan National Independence Party, who claimed that:

These principles were accepted by everyone and we wanted the government to declare that they wouldn't deviate from these principles and that they would carry out the negotiations in accordance with these principles. However, the state didn't accept these officially; this is an obstacle to the development of a national programme on Karabakh.

Some of the interviewees, mostly from the opposition, claimed that a solution to the Nagorno-Karabakh conflict was intentionally frozen by Heydar Aliyev himself. As an experienced politician, Heydar Aliyev knew that no

government could stay in power for long without freezing the Nagorno-Karabakh problem [interview with (22), journalist]. However, the interview data suggests that, there was another side to the preservation of the status quo. Some claimed that Heydar Aliyev signed a cease-fire, not only to protect his power, but also to control the developments in the country. For example, it was argued that ‘This is why Heydar Aliyev prolongs the problem. I mean, to provide internal stability in the country’ [interview with (20), PFFPA]. Even those who were critical about Heydar Aliyev’s policies on Nagorno-Karabakh evaluated his presidency positively since they believed that he did provide internal stability. They pointed out that it was Heydar Aliyev’s charisma and experience which ended the frequent change of governments, the risk of a civil war and political crises [interviews with (7), academician; (18), journalist; (22), journalist]. As (7) worded:

We found the leader who could secure stability and implement reforms, and we brought him to power: Heydar Aliyev. Aliyev was an authoritarian leader. At that time, he was the only person who could do this; there were no other alternatives because he was the only leader who came from the past and we brought him to power. But now, the situation has changed. Today there is stability in Azerbaijan and there is also an unresolved problem (the Karabakh conflict).

Despite the general consensus about Heydar Aliyev’s providing stability to Azerbaijan, the fact remains that the *kaçkıns* have been an ongoing source of instability. As Yunusov has pointed out, according to the official Azerbaijan data, by the end of 2001, there were 219,000 refugees from Armenia, as well as some Meskhetian (Ahıska) Turks who escaped from Uzbekistan in 1989. There were also 575,000 internally displaced persons from Nagorno-Karabakh. These numbers add to about ten per cent of the population (2005: 86).¹⁵ The *kaçkıns* were regarded as outsiders in their own homeland. With regard to the return of the *kaçkıns*, some claimed that the *kaçkıns* would not return if normal living conditions were provided for them here in Azerbaijan [interview with (14), Musavat]. Others argued to the contrary and said that the *kaçkıns* did want to go back to their homes [interview with (8), journalist]. Yet others claimed that the *kaçkıns* would return since they had relatively better living conditions in Nagorno-Karabakh [interview with (22), journalist]. As these views suggest, there was no agreement about the return of the *kaçkıns* to their former homes. The members of the opposition, or those who sided with the opposition appeared to support the return of the *kaçkıns*. They claimed that the *kaçkıns* did want to return. For example, (29) from the PFFPA said, ‘They have nothing here...They were never integrated here, they don’t have homes here, they will certainly return.’ The members of the government,

on the other hand, mostly argued that it was difficult for the *kaçkıns* to return since most of them preferred to stay in Azerbaijan. It was also claimed that the *kaçkıns* were relatively integrated into the Azerbaijani society. Partly confirming this claim, (24) from the PFPA argued that most of the *kaçkıns* left their villages and went to Russia or Baku to work. Thus, those who remain in refugee camps were only the women, children and the elderly, who do not threaten Azerbaijan's internal stability and 'create problems.' However, contrary to the claims made by the members of the government, what (19), who was one of the former Foreign Affairs ministers, said is noteworthy:

Three or four years ago, the UN offered us to improve the conditions of the *kaçkıns* and to integrate them into the society. We absolutely rejected it and said such a policy, by no means, was acceptable because, tactically, after being integrated into the society, they would never go back to their homes.

Another argument provided a clearer perspective about the situation of the *kaçkıns*:

As an Azeri Turk, I know that the *kaçkıns* are in great difficulty and they want to go back to their land. But as a scientist, I also know that this is not possible...As a military expert, I know that war has its own laws. When the war just started in 1988, I was invited to the Central Committee of the Communist Party and asked how this war could come to an end. I told them that it would continue for another seven, eight years at the least...But if you ask me the same question now, I will say this war will continue for twenty or twenty-five more years. At that time, it was the Soviet period and this problem was the Soviet state's internal problem. Now, there are two different states, Azerbaijan and Armenia. Also the situation in the Caucasus has completely changed. Russia has its own interests here. Iran has its own interests, too. Turkey is another country. There is also the US, besides Georgia and Armenia. Different countries have their own interests in this region. The oil companies have their own interests, too [interview with (2), academician].

As have been discussed, there were conflicting claims about whether there was a national policy on Nagorno-Karabakh or not and about the status of the *kaçkıns*. It is difficult to measure the weight of these views. With regard to the first issue there appears to be more consensus since the opposition believed that they had some power over the government to prevent it from acting on its own. Although this was not worded openly, it was believed that the government was forced to consider the sensitivities of the public as well as the opposition. Moreover, those who were critical of Heydar Aliyev's policies agreed that some kind of consensus about the

common principles was established. However, the belief that there will be progress in the peaceful settlement still appeared to be weak. In other words, most believed that a no peace no war situation will continue. In this context, the resumption of armed conflict appeared as the central theme as will be discussed in the following section. With regard to the second issue the opposition accused the government for hindering the *kaçkıns*' resettlement elsewhere and their integration into Azerbaijani society. They thought that the government was using the refugees not only against external powers to back their claims about Nagorno-Karabakh, but also to mobilize the population against the Armenians. While some of the government members acknowledged that the *kaçkıns* lived under very difficult conditions, others claimed that many of them started to find permanent homes and a job, and did not want to go back to their homes. However, some interviewees claimed that the journalists, opposition party members or people from international organizations were not allowed to visit the refugee camps. As claimed by some of the opposition members, those who did visit the refugee camps and informed the public or the outsiders were arrested. I personally visited two camps during my field trip in Baku in 1998 and talked to some refugees, which confirmed the claims that the *kaçkıns* lived lives of hardship. It can be concluded that what was said about the situation of the *kaçkıns* shifted depending on the context. This was partly because some of the respondents thought that it is politically advantageous to keep the *kaçkıns* displaced. Moreover, the outsiders were not provided with proper information about the internally displaced and the refugees. Since this was a sensitive topic for the Azerbaijanis, not only the officials and members of the government, but also members of the opposition provided conflicting information about the *kaçkıns*.

I now discuss the surfacing ideas about renewed warfare in connection to the views discussed in this section.

Military option to the Nagorno-Karabakh conflict

It was claimed that the government announced in 2001 that they would make concessions on Nagorno-Karabakh. This caused the opposition to become more reactive, and the idea of settling the problem by going to war began to spread in political circles. The idea of going to war was multi-dimensional. Apart from the tension between the government and opposition, which was referred to in several instances in the previous section, there were two other major dimensions. The first of these was the government's ambivalent ideas about exercising a military option. This had three aspects. First, the government wanted to satisfy the societal demand about not to make any concessions and to retake Nagorno-Karabakh. As an example to the first aspect, (4) from the *Karabağ Azatlık Təşkilatı* (Or-

ganization for the Liberation of Karabakh), criticized the government by arguing as follows:

Aliyev is hesitant about entering or not entering in a war...Now, the struggle between those who are for a war and who are against it, continues. In our view, this is wrong. Because if the Armenians don't want to withdraw from our territories, we are forced to fight. I mean, the world shouldn't know us as people who want a war...Besides, the passivity, inactivity of international organizations, the Minsk Group, the UN and OSCE, is also pushing us into action.

Second, the government was sensitive about not being defined as an 'aggressor' state in international circles; thus, they distanced themselves from the advocates of war. With regard to the second aspect, (16), who was an assistant deputy minister of Foreign Affairs, commented on the above mentioned charter which was prepared in line with the Lisbon principles, and said:

They (those who prepared the charter) also added that if these principles can't be applied by peaceful means, then we should fight...I also used these principles in Lisbon, in the OSCE meeting...But the problem is, when Armenia is rejecting the application of these principles, how can you apply these?...There is another problem. If you are fighting, this means you don't accept these principles. After you fight and recover the lost territories, are you going to give autonomy to Nagorno-Karabakh? Or are you going to send the Armenians away from Nagorno-Karabakh? It's easy to talk at the populist level.

Third, the government believed that this was a war against Russia, which they knew they could not win. In other words, a central reason for the lack of progress in the negotiations was Azerbaijan's fear of the intentions of Russia, who was the leading negotiator. As an example to the last aspect, (16) gave many examples from the years 1992 and 1993 and said that each time they signed a document agreeing toward a political solution about some of the problems, the Armenians occupied some more land. In (16)'s words:

Then again, I had to end the negotiations...I have been part of this process since the very first day...Unfortunately, today, America, France and Russia are closing their eyes to the Armenian aggressions against Azerbaijan...If you can't work out the geopolitical factors, you can't resolve the problem. But, on the other hand, resolving the problem doesn't mean eliminating other geopolitical factors. Which one should we start with? ...We are still working...After September 11, many things began to change.

In congruence with this view, (15) also believed that if a war begins in Nagorno-Karabakh:

The Russians will use this war and then occupy some more land, then overthrow the government and bring someone like Mutalibov to power. Hence, we will not benefit from entering in a war now... We should enter a war only when we are 150 per cent sure that we can win it. Or we should be 150 per cent sure that we won't (once again) withdraw from those territories.¹⁶

The second of the dimensions about the idea of a war was the government's unexpressed option to resort to war. Although the members of the government followed Heydar Aliyev's stance on Nagorno-Karabakh, the option of using force was not altogether eliminated from the minds of the members of the government, as the interview data suggests. It was claimed that not only the opposition, but some of the state officials and the leaders of some political groups now openly talked about the possibility of renewed fighting:

Today, in Azerbaijan public opinion, in the political circles, and even in state bureaus, it is believed that this problem can only be settled by military measures, by war... Why? Here there is occupation, invasion of our land. And the West knows this very well. They also know that this happened with Russia's help. They just don't express this openly... the Azerbaijan public thinks that diplomacy, negotiations and agreements don't help at all and that our land can only be taken back through military measures, by war [interview with (3), academician].

These two dimensions, ambivalence and the unexpressed option for taking military measures, were related to the psychology of the nation. The commonly shared feeling among the people was that war was the only possible solution to the conflict. As (17), a journalist, explained, the Nagorno-Karabakh problem created two different and very dangerous psychological states of mind; namely extreme pacifism and radical militancy. He said that the Nagorno-Karabakh problem made the people populist; 'Although they didn't fight in a war, they felt like warriors. I would call this a pseudo/quasi-combatant psychology.' Rasizade defines Azerbaijan's interest in renewed fighting as a 'national obsession', where the officials and opposition leaders compete with one another to prove their 'patriotic credentials' (2004: 155). In this context, (17) made an interesting comment and said, 'If our newspaper wrote that a solution should only be achieved through peaceful means, everyone would turn their backs on our newspaper.'

Several explanations were provided for why the status quo was not improved or changed in any way. First, Heydar Aliyev was held responsible for the continuation of the 'no war no peace' situation. It was argued that in May 1994, a cease-fire was signed followed by the oil agreements signed

in September. If there had not been cease-fire, these oil agreements would not have been signed either. Although Heydar Aliyev had promised that he would solve the conflict after the signing of the oil agreements, he did not keep his promise. This showed that both Heydar Aliyev and Robert Kocaryan wanted to maintain their own power [interview with (13), Democratic Party of Azerbaijan and a member of the Organization for the Liberation of Karabakh]. Second, it was claimed that Heydar Aliyev had deliberately delayed the formation of a national army to prevent any military coups against him. The third explanation was the radical and uncompromising stand of the political powers in Azerbaijan. In this context, it was claimed that the Azerbaijanis were about to recover their lost ground during Ebulfez Elçibey's rule, but when the Russian's initiated first the Lezgian problem and later the Talish problem, the Azerbaijanis once again lost their territories [interview with (22), journalist]. Lastly, the international organizations were held responsible for the present situation. Almost all of the leading members of the Azerbaijani society who were interviewed said that it was almost impossible to solve the Nagorno-Karabakh conflict through the UN. They displayed a similar distrust toward the international actors of the negotiation process. The interviewees also believed that, although the UN has four resolutions acknowledging that Azerbaijan's land is under occupation and that the Armenians should withdraw, the member states of the Minsk Group were not neutral. Thus, because of all of the above-mentioned explanations the conditions remained the same and the conflict continued.

Having discussed the various aspects of the war theme, one fact clearly stands out: the members of the government only considered renewed warfare as a last measure. They wanted the return of the region through negotiation. The members of the opposition, on the other hand, favoured and advocated a military solution. As Rasizade (2004: 155) also wrote in 2004, although the Azerbaijan army was not ready or capable of launching a new offensive, there was a growing uproar among the opposition leaders for a re-conquest war. For example, (27) from the PFPa said that, as the PFPa, they were in the front ranks among those who wanted to fight. This was what their leader (Ebulfez Elçibey) advised them to do. The Musavat Party also favoured war. For example, (28) from the Musavat said that the problem has not been solved although the years have passed. Today, they were faced with a 'strange proposal.' That is, to give their lands away for peace. As (28) continued, 'Azerbaijan doesn't need such a peace. In this case, we, as the Musavat Party, propose to use military pressure and to save our land through military power.'

Rasizade also asserts that the Azerbaijani officials, members of the parliament and the media play the war card as Azerbaijan's negotiating strategy.

They do this for two reasons. The first is to speed up the peace process. The second is to demonstrate that the president is resisting the domestic pressure for war (2004: 155). These views were supported by some of the interviewees. Threats of military revenge were seen as an attempt to show the world that Azerbaijan was about to free itself from the pressure of the West. It also meant that Azerbaijan was now trying to familiarize the West with the idea that it was not only ready for a war, but also wanted to go to war [interview with (7), academician].

It is again difficult to measure the weight of the above claims. However, the advocacy of military solutions remain strong. As Tchilingirian claims, the Nagorno-Karabakh leadership believes that Azerbaijan will eventually resolve the conflict militarily (1999: 451). As a consequence of this perceived or real threat, combat readiness has become a top priority in Nagorno-Karabakh, i.e., a safeguard against renewed fighting (Tchilingirian 1999: 451). Walker too, notes that Armenia rightly worries about Azerbaijan's forty six per cent increase of military spending between 1992 and 1995, following the oil revenues flow into the country (2000: 189). In line with these claims the leading members of the Azerbaijani society also believed that Armenia is concerned about the growing military strength of Azerbaijan, as well as its growing flow of oil revenues and improving economy. Walker wrote in 2000 that the region's oil and gas reserves have increased incentives not only for peace settlements, but also for renewed fighting in South Caucasus (2000: 186). The evaluations in this paper also suggest that the war rhetoric itself contributed to the incentive for a peaceful settlement. The agreement between Armenia and Azerbaijan to continue high-level meetings according to the joint declaration signed by the presidents of Russia, Armenia and Azerbaijan in October 2008 appears to confirm this view.

According to the surveys conducted in 2006, 2008 and 2009, 38.4, 31.6 and 35.8 per cent of the respondents, respectively, believed that there will be progress in the peaceful settlement of the conflict. With regard to renewed fighting, 12.7, 16.5, and 11.5 per cent, respectively, believed that the military operations will recommence. The decrease in 2009 is due to the Russian military intervention in Georgia in the summer of 2008. Those who thought that a no war no peace situation will continue were 46.7, 48.8 and 51.7 per cent, respectively.¹⁷ These figures, although they reflect the opinions of the late 2000s, support the views of the elite presented in this study. About one third of the respondents believe in a peaceful settlement, whereas half of the respondents believe that the current status quo will be preserved. The low percentages of those who think that military operations will recommence suggest that the rhetoric about liberating Nagorno-Karabakh may not go as deep in society as public debate

suggests. However, the elite opinion to resort to war, although some did not favour it, appeared to be strong. Thus, it is possible to agree that war is excluded as a tool to settle the conflict, but it is considered as the last option under exceptional circumstances. The military doctrine overwhelmingly approved by the Azerbaijani parliament in June 2010 reaffirms Azerbaijan's right to use military force to liberate the occupied territories. This, too, supports the general tendency discussed in this paper to re-establish the territorial integrity of the country if peaceful talks do not come to an end.

Conclusion

There were many factors which contributed to the continuation of the status quo, despite the common belief that Heydar Aliyev had deliberately delayed a political settlement to the conflict. First, the Azerbaijanis hoped that their increasing oil revenues would help strengthen their economy and army. Second, they did not trust the intentions of the Armenians and Russians. They argued that Russia has hidden interests in the region and that they have always supported Armenia. Third, there was distrust about the intentions of international peace-keeping organizations and Western intermediaries. Fourth, the opposition parties and public, as well as some of the members of the government in Azerbaijan appeared to be against any concessions on Nagorno-Karabakh. These points provided a common ground against the Armenian claims over Nagorno-Karabakh. However, the nationalist discourse on Nagorno-Karabakh was challenged by alternative ideas. The interview data, which covered the developments until the end of 2001, revealed that there was no national program for a political settlement. The uncompromising attitude of the government and opposition, together with the disagreements within each group about common principles and about the military option, appeared to hinder the endorsement of a national program on Nagorno-Karabakh during the 1990s.¹⁸ Besides, the views of the journalists, academics and some influential NGOs further added to the fractured and diversified standpoints in the domestic political discourse on Nagorno-Karabakh. However, it was the same domestic power relations and struggles that pushed Azerbaijan toward signing an agreement with Armenia to continue peace talks.

These developments cannot be isolated from the broader global context. The inconclusive Minsk process, the changing balance of the competition between the US and Russia for influence in the region, Russia's actions in Georgia and lastly, the rapprochement between Turkey and Russia may be listed among the factors which initiated the peace talks between Azerbaijan and Armenia. Yerevan's assumed distancing itself from the Armenian diaspora and Ankara's assumed move to open its borders with Armenia in

return for Armenia's withdrawal from the territories around Nagorno-Karabakh also appears to initiate a new phase in the negotiation process. However, although the changing interests of some third countries like Russia or Turkey and the thawing relations between Armenia and Turkey may cause progress in the resolution of the Nagorno-Karabakh conflict, what really matters is the actual relations between Armenia and Azerbaijan. It can be expected that the recent developments in the region will deeply transform the dynamics of the domestic power struggles and the political discourse of the elites in both countries, which, in turn, will pave *a new path* towards the settlement of the Nagorno-Karabakh conflict.

Appendix

The 2001 interviews were conducted with some influential members of the government (*Yeni Azərbaycan Partisi*) (New Azerbaijan Party) such as Araz Azimov (President's special representative for Nagorno-Karabakh) and major opposition parties, including members of the *Musavat Partisi* (Musavat Party); Ali Kerimli, who was the leader of the *reformist* wing of the *Azərbaycan Halk Cəphəsi Partisi* (Popular Front Party of Azerbaijan) (PFPA) in 2001 and now the leader of the same party; Mirmahmut Miralioğlu, who was at that time the leader of the *traditional* wing of the PFPA; members of the *Azərbaycan Demokrat Partisi* (Democratic Party of Azerbaijan); Etibar Mammadov, who was the leader of the *Azərbaycan Milli İstiklal Partisi* (Azerbaijan National Independence Party), as well as two (former) senior advisers of Heydar Aliyev; (former) deputies such as Tofik Zülfügarov; Akif Nagi, who was and still (at the time of writing) is the leader of the *Karabağ Azatlık Təşkilatı* (Organization for the Liberation of Karabakh), and former ambassadors to Iran (Nesib Nesibli) and Russia (Hikmet Hacızade), politicians, members of civil society organizations (Arif Yunusov), academicians, and newspaper editors (Kamil Hamzaoğlu, Şahin Caferli, Elçin Alioğlu, Kamran Hasanlı, Gazanfer Hamidoğlu).

Endnotes

- ¹ Another research, again about Nagorno-Karabakh, was carried out in Baku in April 2009. The twenty-five in-depth personal interviews conducted in 2009 aimed to analyse the political discourse of some of the leading members of the Azerbaijani elite on the Nagorno-Karabakh conflict. The focus of the study mentioned above was to analyse how Azerbaijanis (re)construct their ideas about Armenian identity and community. See Tokluoğlu (2011).
- ² The field research of this project was carried out with the collaboration of two researchers, I myself and Oktay Tanrısever. The research data is used separately by the researchers, who are from different disciplines.

- ³ For the negotiations between Azerbaijan and Armenia which took place between 1994 and 2001, see Matveeva (2002: 452-454), de Waal (2003: 251-268).
- ⁴ The joint declaration signed by the presidents of Russia, Armenia and Azerbaijan on 2 October 2008, which calls for a peaceful resolution, seems to end the fragile ceasefire period prevailing since 1994. In other words, the agreement between Armenia and Azerbaijan to continue high-level meetings signals an important step in the 20-year peace talks.
- ⁵ Smith's argument about war and ethnicity provided here was used in another paper of the author. Some modifications were made and other arguments of Smith about war and ethnicity were added. See Tokluoglu (2011: 1224-1226).
- ⁶ From the Azerbaijani point of view, the term refugee refers to those who migrated from Armenia to Azerbaijan (crossing of international borders), whereas the term internally displaced persons refers to those who migrated from Nagorno-Karabakh to Azerbaijan since Nagorno-Karabakh is seen as part of Azerbaijan's territories (no crossing of international borders).
- ⁷ This section is a shorter and a similar version of the one written by the author in Tokluoglu (2011: 1228-1230).
- ⁸ For the first (1905), second (between 1918 and 1921) and the third (after 1988) phases of the Armenian-Azerbaijani conflict, see Yunusov (2005).
- ⁹ For a discussion of the causes and consequences of nationalism in Azerbaijan between 1988 and 1991, see Bölükbaşı (2001).
- ¹⁰ For information about the clashes between the Azerbaijanis and Armenians and the different phases of the Nagorno-Karabakh issue, see Dragadze (1990: 175-178), Saroyan (1990: 18-22), Altstadt (1994: 114-119), Goldenberg (1994: 162-168), Human Rights Watch/Helsinki, *Azerbaijan: Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh* (1994), Cornell (1998: 54-57), Laitin and Suny (1999: 151-154), Tchilingrian (1999: 440-446), Van der Leeuw (2000: chapters 10 and 11), Cornell (2001: 78-99, 102-107), de Waal (2003). For the legal aspect of the conflict and the attitudes of the world community toward the conflict, see Altstadt (1994: 119-125), Dudwick (1996: 428-433), Cornell (1997), Laitin and Suny (1999: 157-168), Walker (2000: 171-181), Cornell (2001: 109-125), Milanova (2003).
- ¹¹ For more information about the APF movement, Ebulfez Elçibey's presidency and his Nagorno-Karabakh policy, see Dragadze (1990: 170-174), Saroyan (1990: 22-26), Altstadt (1992: 223), Goldenberg (1994: 116-128), Hunter (1994: 68-70, 84-87, 99-101), Zinin and Maleshenko (1994: 105-107), Altstadt (1997: 118-119, 122, 124-125, 134-136), Herzig (1999: 11-14, 16-18), Akiner (2000: 92), Van der Leeuw (2000: 160-163, 173-178), Kamrava (2001: 220-222), Altstadt (2003: 4-8), Balayev (2004: 89-91).
- ¹² For the early days of Heydar Aliyev's presidency with a focus on the Nagorno-Karabakh war, see Van der Leeuw (2000: 179-187). For the domestic political dynamics in Azerbaijan around clan ties, i.e., the struggle between the two Nakhichevan clans (Heydar Aliyev's versus Ebulfez Elçibey's) on the one hand and the one between Heydar Aliyev's Nakhichevan clan and the Baku clan on the other hand, see Kechichian and Karasik (1995), Herzig (1999: 20-21).

- ¹³ *Azerbaijan in 2008 - Sociological Monitoring: Comparative Analysis of Findings of Sociological Survey Held in Republic by Totals of 2006, 2007 and 2008* (2009: 30).
- ¹⁴ To preserve the anonymity of the respondents, the interviewees are referred to by numbers in the text.
- ¹⁵ The World Bank estimated that the number of refugees is 250,000 and the internally displaced persons 650,000. This constitutes about twelve per cent of the population (Kamrava 2001: 219). For more information about the number of displaced Azerbaijanis and Armenians, see Hunter (1994: 67-68), Cornell (1998: 57), Walker (2000: 170-171). According to the official Armenian data, the total number of Armenian refugees from Azerbaijan, including a small number from Abhasia and Chechnya, and the internally displaced persons was 310,000, which is about eight per cent of the Armenian population (Yunusov 2005: 87).
- ¹⁶ As Rüstemov notes, the idea that the Russian Federation follows a foreign policy favouring Armenia is still widely shared by the Azerbaijani public (2008: 278).
- ¹⁷ *Azerbaijan in 2008 - Sociological Monitoring: Comparative Analysis of Findings of Sociological Survey Held in Republic by Totals of 2006, 2007 and 2008* (2009: 29).
- ¹⁸ On 23 May 2007, President İlham Aliyev endorsed the 'National Security Concept of Azerbaijan' (following the one endorsed in Armenia in April 2007). The Concept defines Azerbaijan's security environment, its national interests, and the threats against it. It also highlights the main directions of Azerbaijan's security policy. Among the national interests of Azerbaijan are cited the protection of independence and territorial integrity, as well as ensuring inviolability of the internationally-recognized borders of Azerbaijan. Among the threats against Azerbaijan are cited the actions against independence, sovereignty, territorial integrity and the constitutional structure of the Republic of Azerbaijan (*National Security Concept of Azerbaijan Endorsed* 2007). The Concept refers to some of the problems resulting from the geographic location of Azerbaijan. Among these, it specifies the 'military attack of neighbouring Armenia', which resulted in the occupation of some parts of Azerbaijan's territory and the creation of approximately one million Azerbaijani refugees and internally displaced persons [*Azerbaycan Respublikasının Milli Tehlikesizlik Konsepsiyası* (National Security Concept of the Republic of Azerbaijan) (2007), *National Security Concept of Azerbaijan Endorsed* (2007)]. Rüstemov notes that there is a hot debate in Azerbaijan about the recently accepted National Security Document (2008: 270-274). While the officials argue that real threats toward Azerbaijan were openly worded in the document, others, mostly from the opposition, argue that the document does not make a clear distinction between Azerbaijan's enmity and amity patterns. Nevertheless, the 'National Security Concept of Azerbaijan' is now an officially accepted national program. It covers the common principles which the opposition, together with some non-opposition actors like the NGOs and individual intellectuals, pressured the government to accept officially since late 1990s.

References

- Akiner, Shirin (2000). "Emerging Political Order in the New Caspian States". In Gary K. Bertsch, (eds). *Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia*. New York: Routledge. 90-129.
- Altstadt, Audrey L. (1992). *The Azerbaijani Turks: Power and Identity Under Russian Rule*. California: Hoover Institution Press.
- _____, (1994). "O Patria Mia: National Conflict in Mountainous Karabagh". In W. Raymond Duncan and G. Paul Jr. Holman (eds). *Ethnic Nationalism and Regional Conflict: The Former Soviet Union and Yugoslavia*. Boulder, CO: Westview Press. 101-35.
- _____, (1997). "Azerbaijan's Struggle toward Democracy". In Karen Dawisha and Bruce Parrott (eds). *Conflict, Cleavage and Change in Central Asia and the Caucasus*. Cambridge: Cambridge University Press. 110-155.
- _____, (2003). "Azerbaijan and Aliyev: A long History and an Uncertain Future". *Problems of Post-Communism* 50(5): 3-13.
- Azerbaijan in 2008 - Sociological Monitoring: Comparative Analysis of Findings of Sociological Survey Held in Republic by Totals of 2006, 2007 and 2008* (2009). Germany and Baku.
- Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası* (National Security Concept of the Republic of Azerbaijan) (2007). Baku. <http://www.mediaforum.az/articles.php>
- Balayev, Aydın (2004). "Sosyo-politik Örgütlenme (1988-1997) [Socio-political Organization (1988-1997)]". In Büşra Ersanlı and Hüsəmettin Mehmedov (eds). *Sözün, Sazın, Ateşin Ülkesi: Azərbaycan* (The Land of Poesy, Lute and Fire: Azerbaijan). Istanbul: Da Yayıncılık. 87-95.
- Bölükbaşı, Süha (2001). "Nation-building in Azerbaijan: The Soviet Legacy and the Impact of the Karabakh Conflict". In Willem van Schendel and Erik Jan Zürcher (eds). *Identity and Politics in Central Asia and the Muslim world: Nationalism, Ethnicity and Labour in the Twentieth Century*. London: I. B. Tauris. 35-65.
- Brown, Cameron S. (2004). "Wanting to Have Their Cake and Their Neighbor's too: Azerbaijani attitudes towards Karabakh and Iranian Azerbaijan". *Middle East Journal* 58(4): 576-596.
- Cornell, Svante (1997). "Undeclared War: The Nagorno-Karabakh Conflict Reconsidered". *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies* 20(4): 1-24. http://www.pcr.uu.se/publications/cornell_pub/main_doc.pdf.
- _____, (1998). "Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A delicate Balance". *Middle Eastern Studies* 34(1): 51-72.

- _____. (2001). *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*. Richmond: Curzon Press.
- De Waal, Thomas (2003). *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. New York: New York University Press.
- Dragadze, Tamara (1990). "Azerbaijanis". In Graham Smith (ed.). *The Nationalities Question in the Post Soviet States*. London: Longman. 163-79.
- Dudwick, Nora (1996). "Nagorno-Karabagh and the Politics of Sovereignty". In Ronald Grigor Suny (ed.). *Transcaucasia, Nationalism and Social Change: Essays in the History of Armenia, Azerbaijan, and Georgia*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. 427-440.
- Goldenberg, Suzanne (1994). *Pride of Small Nations: The Caucasus and Post-Soviet Disorder*. London: Zed Books Ltd.
- Hacızade, Hikmet (1998). *Azerbaijan: In Searching for a National Idea*. Baku.
- Herzig, E (1999). *The New Caucasus: Armenia, Azerbaijan and Georgia*. London: RIIA Human Rights Watch/Helsinki, *Azerbaijan: Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh* (1994). New York: Human Rights Watch.
- Hunter, Shireen T. (1994). *The Transcaucasus in Transition: Nation-building and Conflict*. Washington, D.C.: The Center for Strategic and International Studies.
- Kamrava, Mehran (2001). "State-building in Azerbaijan: The Search for Consolidation". *Middle East Journal* 55(2): 216-236.
- Kechichian, Joseph A. and Karasik, Theodore W. (1995). "The Crisis in Azerbaijan: How Clans Influence the Politics of an Emerging Republic". *Middle East Policy* 4 (1/2): 57-71.
- Kurkchiyan, Marina (2005). "The Karabagh Conflict: From Soviet Past to Post-Soviet Uncertainty". In Edmund Herzig and Marina Kurkchiyan (eds). *The Armenians: Past and Present in the Making of National Identity*. London: RoutledgeCurzon. 147-165.
- Laitin, David D. and Suny, Ronald Grigor (1999). "Armenia and Azerbaijan: Thinking a Way Out of Karabakh". *Middle East Policy* 7(1): 145- 176.
- Matveeva, Anna (2002). "Nagorno-Karabakh: A Straightforward Territorial Conflict". In Paul van Tongeren, Hans van de Veen and Juliette Verhoeven (eds). *Searching for Peace in Europe and Eurasia: An Overview of Conflict Prevention and Peacebuilding Activities*. Boulder: Lynne Rienner. 445-67.
- Milanova, Nadia (2003). "The Territory-identity Nexus in the Conflict over Nagorno-Karabakh: Implications for OSCE Peace Efforts". *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 2.
- http://www.ecmi.de/jemie/download/Focus2-2003_Milanova.pdf

- National Security Concept of Azerbaijan Endorsed (2007). Washington D.C., Baku. <http://azembassy.us/new/news.php?id=430>.
- Rasizade, Alec (2004). "Azerbaijan after Heydar Aliyev". *Nationalities Papers* 32(2): 137-164. <http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=6&chid=108&sid=8f5974a0-be5b-4ea7-aa12-e59d1b9f027d%40sessionmgr109>.
- Rüstemov, Rafiq (2008). *Azərbaycan Dış Politikasında Kimlik, Tehdit Algulaması ve Güvenlik Yaklaşımları* (Identity, Threat Perception and Security Approaches in Azerbaijan's Foreign Policy), PhD Dissertation. Ankara University.
- Saroyan, Mark (1990). "The 'Karabakh Syndrome' and Azerbaijani Politics". *Problems of Communism* (September-October): 14-29.
- Smith, Anthony D. (2004). *The Antiquity of Nations*. Cambridge: Polity Press Ltd.
- Tchilingrian, Hratch (1999). "Nagorno Karabagh: Transition and the Elite". *Central Asian Survey* 18(4): 435-461.
- Tokluoğlu, Ceylan (2011). "The Political Discourse of the Azerbaijani Elite on the Nagorno-Karabakh Conflict (1991-2009)". *Europe-Asia Studies* 63(7): 1223-1252).
- Van der Leeuw, Charles (2000). *Azerbaijan: A Quest for Identity- A Short History*. New York: St. Martin's Press.
- Yunusov, Arif (2003). *Azerbaijani Security Problems and Policies*. The South Caucasus: A Challenge for the EU, Chaillot Papers 65, Institute for Security Studies, European Union, Paris.
- <http://www.iss-eu.org/Chaillot/chai65e.pdf>.
- _____, (2005). *Karabakh: Past and present*. Baku: Turan Information Agency.
- Walker, Edward (2000). "No War, No Peace in the Caucasus: Contested Sovereignty in Chechnya, Abkhazia, and Karabakh". In Gary K. Bertsch et al. (eds). *Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia*. New York: Routledge. 152-87.
- Zinin, Yuri N. and Maleshenko, Alexei V. (1994). "Azerbaijan". In Mohiaddin Meshabi (ed.). *Central Asia and the Caucasus after the Soviet Union: Domestic and International Dynamics*. Gainesville: University Press of Florida. 99-115.

Dağlık Karabağ Sorununun Çözümü (1991 ve 2002) Azerbaycan Elit Görüşü

Ceylan Tokluoğlu *

Öz

Bu çalışma, Azerbaycan'ın önde gelen seçkinlerinin Dağlık Karabağ sorununun çözümü hakkındaki görüşlerini içermektedir. 1991 yılından 2001 yılının sonuna kadar olan dönem Azerbaycan'daki seçkinlerin gözleriyle incelenmektedir. Burada sunulan tartışma, Aralık 2001 yılında Bakü'de, Azerbaycan'da sözü geçen siyasi seçkinlerle gerçekleştirilen yirmi dokuz derinlemesine mülakat üzerine temellendirilmiştir. Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusunda Azerbaycan'ın geliştirdiği ulusal politika, Haydar Aliyev hükümetinin Dağlık Karabağ konusundaki duruşu, kaçkınlar ve kaybedilen toprakları savaarak geri almak fikri bu yazının ana temalarını oluşturmaktadır. Askeri çözüm alternatifi üzerindeki vurgu ve barış sürecinde herhangi bir önkoşul kabul etmeme eğilimi giderek güçleniyor izlenimi vermektedir. Bu yaklaşım, uluslararası toplum tarafından kabul görmeyen bölgedeki mevcut durumun devamına katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Dağlık Karabağ, Azerbaycan, Ermenistan, Güney Kafkasya, Etnik çatışma, Kaçkınlar

* Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü - Ankara / Türkiye
ctoklu@metu.edu.tr

Взгляды азербайджанской элиты на урегулирование нагорно-карабахского конфликта (1991 и 2002 гг.)

Джейлан Токлуоглу*

Аннотация

Эта работа содержит взгляды ведущей элиты Азербайджана по урегулированию нагорно-карабахского конфликта. Период с 1991 года по конец 2001 года рассматривается глазами правящей элиты Азербайджана. Представленное обсуждение основано на двадцати девяти подробных интервью, проведенных с представителями политической элиты Азербайджана в декабре 2001 года в Баку. Основными темами данной статьи являются национальная политика, разработанная Азербайджаном в целях разрешения нагорно-карабахского конфликта; позиция правительства Гейдара Алиева по Нагорному Карабаху; беглецы и идея возврата потерянных территорий путем военной борьбы. Упор на альтернативу военного решения конфликта создает впечатление усиления тенденции неприятия каких-либо предварительных условий мирного процесса. Такой подход вносит свой определенный вклад в сохранение нынешней ситуации в регионе, не одобряемой международным сообществом.

Ключевые слова

Нагорный Карабах, Азербайджан, Армения, Южный Кавказ, этнический конфликт, беглецы

* доктор, Ближневосточный технический университет, кафедра социологии – Анкара / Турция
ctoklu@metu.edu.tr

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Dursteler, Eric R. (2012). *İstanbul'daki Venedikliler. Yeniçağ Başlarında Akdeniz'de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş*, çev. Taciser Ulaş Belge. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

Mehmet Aydın*

Bir tarihçi olmadığım halde yaptığım bir çalışma dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu ile Venedik Cumhuriyeti arasındaki ilişki ilgimi çekti. Çalışmamın künyesi şöyledir: Marino de Cavalli (Cicero'dan Uyarlayan), *Yaşlılığa Övgü Der-Medh-i Pirî*, çev. Murad Beg, Hazırlayan: Mehmet Aydın, TDK Yay., Ankara 2007). Marino de Cavalli 1557-1560 yılları arasında Venedik Cumhuriyeti tarafından İstanbul balyosu olarak atanmış önemli bir diplomattır. Benim çalışmamın esasını balyos Marino de Cavalli'nin Cicero'dan yaptığı bu uyarlama oluşturur.

Her zaman insanlar arasında olduğu gibi devletler arasında da ilişkiler olmuştur. Ancak Venedik Cumhuriyeti ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişki özel bir ilişkidir. Türkiye'deki tarihçiler arasında bu ilişkiye eğilenlerin sayısı, dil engeli yüzünden, bir elin parmaklarının sayısına bile ulaşmaz. Osmanlı-Venedik ilişkileri konusunda M. Tayyip Gökbilgin, Şerafettin Turan ve Mahmut Şakiroğlu'nun çalışmaları vardır. Bunlara, Osmanlı tarihinin her alanıyla ilgili olduğu gibi bu alanyla ilgili olarak da özellikle Halil İnalçık'ın çalışmaları ile Cemal Kafadar ve Metin Kunt'un çalışmaları eklenebilir.

Kendi çalışmam dışında, genç bir arkadaşın doktora tez izleme komitesindeki görevim dolayısıyla alana ilgim sürdü. Tez izleme komitesinde görev aldığım genç tarihçi elçilik tercümanları üzerine çalışıyordu (Türkan Polatçı, Osmanlı Devleti'nde Sefaret Tercümanları, Samsun 2009). Osmanlı'nın diplomatik ilişki kurduğu ülkelerin başında gelen Venedik Cumhuriyetini İstanbul'da temsil eden balyoslar (baylos) elçilikte sayıları 5 ile 10 arasında değişen dragoman yani tercüman istihdam ediyorlardı. Dursteler, dragoman kelimesinin Farsça kökenli tercümandan türediğini belirtmiştir (s. 53). Ancak benim başvurduğum bütün sözlükler tercüman sözünün Farsça değil, Arapça olduğunu söylüyor. "Dragomanlar ile çırakları giovanni di lingua, Yeni Çağ başlarında İstanbul'un çokdilli

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü - Samsun / Türkiye
mehmeta@omu.edu.tr

dünyasında, misyonunun çalışabilmesi ve başarısı için hayati önem taşırlardı: Venedik kordiplomatığının ayırt edici bir özelliği olan düzenli rotasyon nedeniyle eski balyos Marino de Cavalli'nin, Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilen diplomatların '[onların] Slavca, Rumca ve Türkçe dillerini bilmeleri gerekir, yoksa sağır dilsiz gibi olacaklardır' uyarısına rağmen İnebahtı Savaşı sonrasında İstanbul'a gönderilen balyosların hiçbiri Babıâli'de konuşulan Osmanlı Türkçesinin kurallarını bilmezlerdi" (Dursteler, s. 54).

Bu konuları, kaç defa toplandığını hatırlamadığım tez izleme komitelerinde konuştuğumuzu hatırlıyorum. Bu komite toplantıları sırasında Dursteler'in kitabından önce, Lucette Valensi'nin Türkçeye A. Turgut Arnas'ça Venedik ve Bâb-ı Âli Despot'un Doğuşu (Bağlam Yayınları, İstanbul 1994, 147 s.) biçiminde çevrilen eserini de okudum.

İstanbul'a genellikle Padova'da çok iyi eğitim görmüş Venedik Cumhuriyetinin soyluları arasından balyoslar seçilip gönderiliyor ve bunlar İstanbul'da iki yıl süreyle görev yapıyorlardı. Balyoslar ülkelerine döndüklerinde Senato'da elçilik raporlarını kalabalık ve meraklı bir topluluğa okuyorlardı. Valensi'nin kitabının odağında bu merak uyandıran elçilik raporlarının içerikleriyle bu raporların senatoda okunması süreci vardır.

Eric R. Dursteler'in kitabı daha yeni bir çalışma. Bu çalışmanın birden çok kurumca her bakımdan desteklediği yazarınca belirtiliyor. Projesine sağlanan mali destekler sayesinde yazar, Venedik'te araştırma yaparak verimli ve hoş bir yıl geçirdiğini yazıyor. Dursteler'in eseri giriş, notlar, sözlükçe ve dizin dışında altı bölümden oluşuyor. Eserin geniş ölçüde birincil Venedik kaynaklarına ve başka ikincil kaynaklara dayanarak hazırlandığını belirtmek gerekir. Hem Venedik hem de Osmanlı arşiv kaynaklarını, yani her iki dünyayla ilgili birincil kaynakları kullanabilmek çok güç bir iştir.

Dursteler, çalışmasının amacını "Osmanlı-Venedik kültürel etkileşimini ve bir arada varoluş deneyimini hem aydınlatmak hem de açıklayabilmek" biçiminde belirlemiştir. Ayrıca araştırmacının amaçları arasında "Yeni Çağ'ın başlarında kimlik konusunu daha akışkan, daha karmaşık bir biçimde yeniden ele almak" da vardır (s. 29). Orta Çağ'da olduğu gibi Yeni Çağ'ın başlarında da hem bireysel kimliğin hem de grup kimliğinin en temel unsurlarından biri dindir. Bir yanda Osmanlı açısından Hıristiyan Batı dünyası (bilâd-ı küffâr), öbür yanda da Hıristiyan dünyası açısından İslam vardı. Yeni Çağ'ın başlarında Hıristiyan dünyasında da İslam dünyasında da din anlamında bir çoğulculuktan ve parçalanmışlıktan söz edilebilir. Buna rağmen "Hıristiyan Avrupalılar, çok geniş bir alana yayılan ve çeşitlilik gösteren İslam'ı 'Türk' olarak adlandırmayı seçmişlerdir. Dile ve etnik kökene ilişkin bir terim olmakla birlikte 'Türk' bu dönemde tüm Müslümanları tanımlayan dini bir torba sözcük olarak kullanılmıştır" (s.16). Türk olmak, Venedik belgelerinde din değiştirip Müslüman olmak anlamına gelir. Sınır bölgelerinde yaşayanlar açısından din değiştirmek çok sık rastlanan bir durumdur. Genel olarak başarılı bir çeviri olan metinde "torba sözcük" yerine başka bir öbek bulmak gerekirdi.

Metinde millet kimliği de yeniden tartışılmıştır. Yazarın bu konuda başvurduğu kaynaklar millet kavramını genç ve hayalî (kurgulanmış cemaatler) sayan Eric J. Hobsbawm, Ernst Gellner ve Benedict Anderson'ın görüşleridir. Bu yazarların ortak yanıları özcülük karşıtı olmalarıdır. Bütün belgeler Yeni Çağ'ın başlarında kimliğin günümüzdeki gibi özcü ve milliyetçi bir bakışla tartışılmayacağını ve tanımlanamayacağını gösteriyor.

“Birey ve grup kimliklerini bir nesne gibi değil de bir süreç gibi sabit olarak değil de akışkanlık içinde incelemek genellikle ortaya bulanık bir resim çıkarır; bununla birlikte modern-öncesi, millet-öncesi döneme ilişkin bu resim tarihsel yönden genellikle çok daha hassas ve kesindir.” (s. 156). Yazar, kimliği oluşum halinde ve bir süreç olarak algıladığını çok sık vurgulamıştır.

“Avrupa’da bütün büyük devletlerin şu veya bu zamanda Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik veya ticari ilişkileri olmuştur, ama bunlardan hiçbiri ilişkilerinde Venedik Cumhuriyeti kadar ileri gitmemiştir.” (s. 4). Bir bakıma Venedik Cumhuriyeti, Osmanlı ile ilişkilerde Avrupalı öbür devletlerle yarışmış ve yarışı özellikle Yeni Çağ’ın başlarında önde götürmüştür. Venedik’le Osmanlı İmparatorluğunun merkezi olan İstanbul arasındaki benzerliklerin bu ilişkinin geliştirilmesinde rolü vardır. Gerek Venedik gerekse İstanbul çok farklı kültürlerin ve kimliklerin bir arada var olmayı sürdürdüğü mekânlardır.

Yeni Çağ’ın başlarında Osmanlı İmparatorluğunun merkezi olan İstanbul’da önemli sayıda Venedik Cumhuriyeti vatandaşı yaşamıştır. Bunların başında Venedik Balyos’u ve onun kapı halkı vardır. Bu dönemde Venedik Cumhuriyeti’nin tebaası olan soylu tacirler, yurttaşlar, sürgünler, köleler, Rumlar, Yahudiler, dinî cemaat mensupları (misyonerler), mühtediler, denizciler, kadınlar vb. İstanbul’u sürekli veya geçici mekân tutan değişik gruplardır. Bütün Venedik tebaasının Osmanlı nezdindeki temsilcisi çok geniş yetkilerle donatılmış Venedik Balyosudur. Elbette “Venedik cemaatinin İstanbul’daki coğrafi merkezi çağdaşlarının ‘Balyoshane’ olarak adlandırdığı elçilikti. 1453’te İstanbul’un fethiyle, 1499’da savaşın patlamasına kadar geçen dönem içinde balyos, (ticari anlamda) canlanan Galata limanındaki mahallenin merkezine taşındı. 1537-40 savaşından sonra, balyos şehir surlarının dışında, Galata sırtlarındaki Vigne di Pera adı verilen daha serin ve vebaya karşı daha korunaklı olduğu için genellikle yaz aylarında oturan ikinci bir konut daha yaptırmıştı. Kıbrıs savaşından sonra, balyos Galata’daki ikametgâhını kesin olarak terk edip Vigne di Pera’daki mülküne yerleşti; yavaş yavaş diğer Avrupa devletlerinin elçilikleri de aynı yolu izleyerek bu semte taşındılar” (s. 37).

İstanbul’da Venedik Cumhuriyeti vatandaşları ile Osmanlı tebaası arasında ne tür ilişkiler geliştirilmiştir? Dursteler’in cevaplamaya çalıştığı en önemli sorulardan biri budur. “Halklar arasında çıkan çatışmalar üzerine anlatılan öyküler, işbirliğini anlatanlara göre her zaman daha inandırıcı olmuş ve belki de insanlık durumunu daha iyi temsil etmişlerdir /.../ Venedik -Osmanlı ilişkilerinin tanımlayıcı özelliği çatışma kadar bir arada varoluştur da. Çatışma tarihine ciltler ayrılmıştır; ama bir arada varoluş anları veya mekanizmaları büyük ölçüde gözden kaçmıştır.”(s. 227). Venedik cemaati ile Osmanlılar arasındaki ilişkiler içinde ticaret başta gelir.

Osmanlı İmparatorluğunda çok önemli mevkilere yükselebilen Venedik Cumhuriyeti yurttaşları da vardır. “En ünlü mühtedilerden biri Cicala ya da Kapudanpaşa Çıgalazade Sinan Paşa (Cağalzade ya da Cağaloğlu olarak da bilinir) babasıyla birlikte korsanlar tarafından esir alınmıştı ve babasının serbest bırakılmasını sağlamak için Hıristiyanlıktan vazgeçmişti.” (s. 168). İstanbul’daki Cağaloğlu adı bu ünlü mühtedinin kalıntısıdır.

Venedik Cumhuriyeti vatandaşları arasında iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde önemli ve örtülü rolleri olan Yahudiler de vardır. Yahudiler ticareti bazen kendi adlarına değil, Venedik soyluları adına yapıyorlardı. Ancak Venedik cemaati içindeki Yahudiler bir örnek

değildir. Yazar, Yahudiler içinde bulanık kimlikli “Marrano”lar diye bir gruptan söz eder. “Marranoları kesin biçimde kategorileştirmenin güçlüğü, Righetto, diğer adıyla Anriquez Nuñez ya da diğer adıyla Abraham Benvenisti vakasının da gösterdiği gibi, Yahudiler için bile zorlu bir meseleydi. /.../ Venedikteki Yahudi cemaatinin önderlerinden biri, Righetto’yu bir Marrano, ‘ne bir Yahudi ne de Hıristiyan olduğu için...yelkenleri egemen olan dini veya siyasi rüzgara göre değiştirmeye hazır ‘iki dümenli bir gemi’ olmakla suçlamıştır. Bu kararsız durum aileden gelen bir özellik gibi görünmektedir. Righetto’nun babasının, “ne Hıristiyan ne Yahudi ne de Türk olduğu ve kendisinin paranın yasasından başka yasa tanımadığı söylenmiştir” (s. 158). Marranoların çıkarları için kılıktan kılığa girenlerden, bugün söylediklerini, ertesi gün unutanlardan ve hep güçlüden yana olanlardan veya görünenlerden pek farkı yoktur.

Osmanlı’da ticaretin genellikle gayrimüslimler tarafından yürütüldüğü ve Türklerin ticareti bilmedikleri ve sevmedikleri biçiminde yaygın bir kanaat vardır. Şüphesiz bunun doğruluk payı yüksektir. Ancak buna uymayan örnekler yok değildir. Dursteler, sayısı çok olmasa da Osmanlı’da ticaretle uğraşan yöneticilerin bulunduğunu belgelemiştir. Bazı Osmanlı idarecileri de uluslararası ticarete gayrimüslim araçlar yoluyla katılmışlardır. Zira o dönemde de ticaretin önemli zenginlik kaynağı olduğunu görmemek mümkün değildir.

Dursteler, İstanbul’la ve Galata ile ilgili olarak birkaç defa Evliya Çelebi’ye de başvurur. Birinde Galata’nın nüfusuyla ilgili olarak Evliya Çelebi’nin 200.000 kâfir ve 64.000 Müslüman bulunduğunu bildiren tahminini epey şişkin bulur. “Ama şehrin yapısını belki daha iyi yansıtan onun, 17. yüzyıla gelindiğinde Galata’nın 93 mahalleye -70 Rum, 17 Müslüman, üç Avrupalı, iki Ermeni ve bir Yahudi mahallesi- sahip olduğunu bildiren raporudur.” (s. 232). Başka bir bağlamda daha Galata’daki meyhaneler ve şaraplarla ilgili olarak Evliya’nın eserine gönderme vardır. Ancak yazar, Hammer’in iki ciltlik İngilizce Seyahatname çevirisini kullanmış ve bunu birincil yayımlanmış kaynaklar arasında göstermiştir. Hammer’in 1846’da yayımlanan Seyahatname çevirisi birincil kaynak sayılabilir mi?

Dursteler’in kitabı da Valensi’nin kitabı da geniş ölçüde birincil Venedik kaynaklarına dayanıyor. Osmanlı İmparatorluğu, özellikle gücü dolayısıyla Venedik Cumhuriyeti tarafından dikkatle gözleniyor. Balyoslar, tacirler, dragomanlar Venedik Cumhuriyetinin radarı gibi çalışıp onun için bilgi toplamaya çalışıyorlar. Osmanlı İmparatorluğuna kendi ürettiği belgelerden bakılabileceği gibi Venedik Cumhuriyeti vb. bazen müttefik, bazen düşman bir devletin belgelerinden de bakılabilir. Hiçbir zaman tek yanlı bir bakış kandırıcı olamaz. Tarih anlatısının sağlığı kullanılan belgelere bağlıdır. Ama ne olursa olsun tarihçi sonunda bir anlatı kurgular. Hem bu anlatıda hem de belgelerde boşluklar vardır. Tarihin yorumu bu boşlukların doldurulması çabasıdır. Dursteler’in eserini din eksenli bir tarih yorumu saymak mümkündür. Zira metinde din hem ticari ilişkilerde hem kimliğin oluşması sürecinde en temel unsurlardan biri sayılmıştır. Gerek Orta Çağ gerekse Yeni Çağ’da din insanların hayatında şimdikinden daha önemli bir yer tutuyordu. Elbette o dönem yazan bir tarihçiden de bu gerçeği göz ardı etmesi beklenemez.

Bu yazıda sözü edilen kitaplarla ilgili boşluklar var. Hiçbir yazı ele aldığı metni tam olarak kuşatamaz. Bu boşlukları doldurabilmek için en doğru yol söz konusu metinlere başurmaktır.

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Yıldız, Ayşe (2009). *Mustafa Çelebi Varka ve Gülşah*.
3 c. Harvard: Harvard University Press.

Bilal Güzel*

Varka ve Gülşah, konusunu Arap anlatılarından almış olup Benî Şeybe kabilesinden iki kardeş olan Hilal ve Hümmam'ın çocukları arasında yaşanan aşkı anlatan çift kahramanlı aşk mesnevisidir. Bir Arap hikâyesi olmakla birlikte mesnevi şeklinde ilk defa 11. yy Gazneli şairi Ayyukî tarafından yazılmıştır. Fars ve Türk edebiyatlarında birçok Varka ve Gülşah mesnevisi yazılmıştır. Türk edebiyatında Varka ve Gülşah mesnevisi ilk olarak 14. yy şairlerinden Yusuf-ı Meddah tarafından kaleme alınmıştır. Yusuf-ı Meddah Varka ve Gülşah hikâyesini her ne kadar meclisler halinde ve topluluk karşısında anlatılmaya uygun yazmışsa da konu açısından, Ayyukî'nin eserini model almıştır. Yusuf-ı Meddah'ın *Varka ve Gülşah* adlı mesnevisi 1974 yılında Grace Martin Smith tarafından Berkeley Üniversitesinde, ülkemizde ise 2007 yılında Kâzım Köktekin tarafından yayınlanmıştır.

Türk edebiyatında Varka ve Gülşah mesnevisi yazarlardan biri de 16. yy şairlerinden Defteremini Mustafa Çelebi'dir. Anadolu Sahası Türk edebiyatında metni elimizde olan mesnevi formundaki ikinci eser olan Mustafa Çelebi'nin *Varka ve Gülşah*'ı, kütüphane kayıtlarında mesnevi Bedîi adına kayıtlı olduğu için bugüne kadar edebiyat tarihlerinde yer almamıştır. Eseri yayına hazırlayan Yıldız, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 1020 numarada kayıtlı Bedîi'ye ait olan Varka ve Gülşah mesnevisini tespit etmekle işe başlamıştır. Ancak eser ve müellifi olduğu iddia edilen Bedîi hakkında yaptığı araştırmada, kaynaklarda Bedîi adına kayıtlı böyle bir eser bulunmadığı gibi mesnevi metninde de yazarının Bedîi olabileceğine dair bir bilgiye rastlamaz. Araştırmacı *Meşâirü's-suarâ*'nın Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi nüshasının Mustafa Çelebi biyografisinde, şairin *Varka ve Gülşah* adında bir mesnevi telif ettiği bilgisine rastlar. Ancak gerek bu tezkirenin diğer nüshaları gerekse *Künhü'l-abbâr* ve *Keşfü'z-zünûn*'da Mustafa Çelebi'ye atfedilen mesnevi *Mibr ü Vefâ*'dır ve bugün araştırma eserlerinde kayıp mesnevilerden biri olarak gösterilmektedir. Ayrıca, araştırmacı aynı şekilde Gubarî'nin Mustafa Çelebi'ye sunduğu *Yusuf u Züleyha* mesnevisinin son beytinde Mustafa Çelebi'den "Sâhib-i nazm-ı Varka vü Gülşâh" şeklinde bahsedildiğini tespit etmiştir. Bunların yanı sıra kaynaklarda Mustafa Çelebi'nin Mîhr ü Vefa mesnevisinden örnek olarak verilen beyitlerin, İstanbul Arkeoloji

* Araştırma Görevlisi, Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü

Müzesi Kütüphanesi 1020 numarada kayıtlı *Varka ve Gülşah* mesnevisi ile örtüştüğünü gören araştırmacı, bu eserin aslında Mustafa Çelebi'ye ait olduğu sonucuna varır. Böylelikle bir doktora çalışmasına dayanan üç ciltlik eserin temelleri atılır.

Kitabın birinci cildi giriş ve iki ana bölümden oluşur. Giriş'te İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde, Bediî adına kayıtlı *Varka ve Gülşah*'ın Bediî'ye değil Defteremini Mustafa Çelebi'ye ait olduğu tespit edilir ve Mustafa Çelebi hakkında bilgi verilir. Mustafa Çelebi'nin kaynaklarda adı bile anılmayan *Varka ve Gülşah* mesnevisinin telif tarihi, mesnevi içindeki ipuçlarıyla belirlenmeye çalışılır. Sebeb-i telif kısmında mesnevinin sunulduğu ya da en azından sunulmasının planlandığı padişah olan Kanunî'nin seferlerinden hareketle, Mustafa Çelebi'nin mesnevisini 1548 ile 1566 yılları arasında yazdığı sonucuna varılır.

Birinci cildin ilk ana bölümünde Türk edebiyatında yazılmış Yusuf-ı Meddah, Mustafa Çelebi ve Mesihî'nin *Varka ve Gülşah* mesnevileri, kaynaklarda geçen ancak elimizde olmayan Ziyâî ve Selâmî'nin *Varka ve Gülşah* adlı eserleri ve Anadolu ve Çağatay sahalarında aynı adla kaleme alınmış yazarı bilinmeyen mesneviler hakkında bilgi verilir. Türk edebiyatında *Varka ve Gülşah* mesnevilerinden sonra Anadolu, Türkmen ve Özbek sahalarında anlatılan ve halk hikâyesi tarzında olan *Varka ve Gülşah*'lar hakkında da bilgi verilir. Böylelikle kökeni Arap sözlü anlatılarına dayanan ve Fars edebiyatı aracılığıyla edebiyatımızın tanıdığı bu hikâye, gerek klasik edebiyatın manzum ve mensur formlarında gerekse halk edebiyatında halk hikâyesi ve meddah hikâyesi olarak yer alışı hakkında bilgi verilir. "Varka Ve Gülşah'tan Günümüze yansımalar" başlığı altında 2001 yılında ressam Günseli Kato ve müzisyen Mercan Dede tarafından "Varka ve Gülşah" adlı resim ve müziğin beraber olduğu bir sergiden bahsedilir ve Nilüfer Magriso'nun bu gösteriden etkilenecek kaleme aldığı şiirine yer verilir. "Varka ve Gülşah'tan Batı Edebiyatına Yansımalar" başlığı altında "Floire Et Blancheflor" isimli ortaçağ Fransız edebiyatının ürünü olan romansın konu açısından, Varka ve Gülşah mesnevisi ile benzerliklerine değinilir. Yine bu bölümde hikâyenin kökeninin Arap anlatılarına dayalı olduğundan bahsedilerek; Varka ve Gülşah hikâyesine çok benzeyen "Murakkış"ın hikâyesi ve İran edebiyatında kaleme alınmış *Varka ve Gülşah* mesnevileri ile Ayyukî'nin mesnevisinden bahsedilir.

Birinci cildin ikinci ana bölümünde inceleme konusu mesnevi şekil ve içerik özellikleri bakımından incelenir. Şekil özellikleri kısmında mesnevinin vezin, kafiye, redif, beyit sayısı; tekrarlı söz yapıları; deyim, atasözü, söyleyiş kalıpları gibi söz varlığı öğeleri hakkında bilgi verilir. Buna göre eserin giriş bölümü sırasıyla tevhit, münâcât, naat, miraciye, padişaha övgü ve sebeb-i telif'ten oluşur. Eserin yapı açısından incelenmesi bölümünde bakış açısı ve anlatıcı, olay, zaman, mekân, kahraman kadrosu gibi unsurlar ele alınır. Üslup incelemesinde ise anlatının adı, kişi isimlerinin simgesel değeri, anlatma ve gösterme teknikleri, kahramanların sunumu gibi unsurlar değerlendirilir.

İkinci cilt Mustafa Çelebi'nin *Varka ve Gülşah*'ı ile Ayyukî'nin *Varka ve Gülşah*'ının karşılaştırması ve Mustafa Çelebi'nin mesnevisinin tıpkıbasımının verildiği bölüm olmak üzere ikiye ayrılır.

Mustafa Çelebinin mesnevisi ile Ayyukî'nin mesnevisi ilk olarak başlıklar ve bölümlendirmeler yönü ile karşılaştırılır ve Ayyukî'nin 42, Mustafa Çelebi'nin ise 146

başlık kullandığı belirlenir. Ayyukî'nin mesnevisi 2238 beyitken Mustafa Çelebi'nin mesnevisi 6712 beyittir. Bu durum, Mustafa Çelebi'nin Ayyukî'den bire bir tercüme yapmadığını ve her bir bölümü daha geniş ele aldığını gösterir.

İçerik karşılaştırmasında, konu yönünden her iki mesnevîde belirgin bir farkın olmadığı belirlenir. Benzer ve ortak motiflerin karşılaştırılmasında öldükten sonra dirilme motifi dikkat çekicidir. Bugüne kadar tüm kaynaklarda, öldükten sonra dirilme motifinin hikâyenin aslında olmadığı; bu motifin hikâyeye Türk şairler tarafından eklendiği tekrarlı gelmiştir. Ancak öldükten sonra dirilme motifinin Türk edebiyatına özgü olmadığı, mesnevînin ilk örneği olan Ayyukî'nin mesnevisinde de görüldüğü bu çalışma ile ortaya çıkmıştır. İki eserin kahraman kadrosu hemen hemen aynıdır, Mustafa Çelebi'nin mesnevisinde dört halife de vardır.

Ayyukî'nin mesnevisi *fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül*, Mustafa Çelebi'nin mesnevisi ise *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* veznindedir. Ayyukî'nin mesnevisinde nazım şekillerinden sadece gazel, Mustafa Çelebi'de ise gazel, kaside, kıta ve nazım şekillerinde şiirler bulunur.

İkinci ciltte ayrıca İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 1020 numarada kayıtlı, ince ta'lik yazı ile istinsah edilmiş, 202 varaklı *Varka ve Gülşah* mesnevîsinin tıpkıbasımı verilir.

Son ciltte Mustafa Çelebi'nin Varka ile Gülşah mesnevîsinin transkribe edilmiş metni ile bu metnin dizini verilmiştir.

*bilig***2012 MAKALE ADI DİZİNİ**

KIŞ-BAHAR-YAZ-GÜZ

(SAYILAR: 60-61-62-63)

2012 INDEX OF ARTICLES

WINTER-SPRING-SUMMER-AUTUMN

(VOLUMES: 60-61-62-63)

- "18. Asır Türkmen Şairi Azadi'nin Türkmenlerin İktisadi ve Toplumsal Hayatına Dair Görüşleri", *Kış/60*, s. 111-130, Ahmet Dinç, Güngör Turan, Nyyazmyrat Halow "Azadi's Opinions on Turkemens' Economical and Social Life in the 18th Century", *Winter/60*, pp. 111-130.
- "19. Yüzyılda Düzce Kazasına Göçler", Zeynel Özlü, *Bahar/61*, s. 201-222. "Migrations to Düzce in the 19th Century", *Spring/61*, pp. 201-222.
- "A Study on Kazakh Academicians' Information Technology Acceptance", Ertuğrul Tarcan, Ergin Sait Varol, Kemal Kantarcı, Talat Fırlar, *Summer/62*, pp. 205-230.
"Kazak Akademisyenlerin Bilgi Teknolojilerini Kabulü Üzerine Bir Araştırma", *Yaz/62*, s. 205-230.
- "ABD, Rusya ve Çin'in Nüfuz Mücadelesinde Orta Asya: Araçlar ve Süreçler", Ainur Nogayeva, *Yaz/62*, s. 183-204.
"Central Asia in the Struggle between the United States, Russia and China for Gaining Spheres of Influence: Instruments and Processes", *Summer/62*, pp 183-204.
- "Ahmed Adnan Saygun'un Türk Çoksesli Müziği'nde Ulusalçılığa İlişkin Kodları", Seyit Yöre, Z. Seçkin Gökbudak, *Bahar/61*, s. 265-284.
"Ahmed Adnan Saygun's Codes Relating to Nationalism in Turkish Polyphonic Music", *Spring/61*, pp. 265-284.
- "Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'nin Yayın ve Atıf Performansı", Umut Al, *Yaz/62*, s. 01-20.
"Publication and Citation Performances of European Union Countries and Turkey", *Summer/62*, pp. 01-20.
- "Azerbaycan Edebiyatı Tarihinin Yeni Metotla Yazılmasında Emin Abid'in Rolü", Ali Şamil Hüseyinoğlu, *Kış/60*, s. 169-191.
"Research of History of Azerbaijani Literature With New Method and Emin Abid", *Winter/60*, pp. 169-191.

- "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesinin Hukuki Boyutları", Mehmet Merdan Hekimoğlu, *Güz/63*, sh 77-92.
"The Legal Dimensions of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Project", *Autumn/63*, pp. 77-92.
- "Çanak kale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması", Ali Ata Yiğit, *Güz/63*, s. 271-288.
"A Strategic Obligation Caused by the Gallipoli Campaign: The Ottoman-Bulgarian Agreement on Allocation of Borders", *Autumn/63*, pp 271-288.
- "Eastern Muslim Groups Among Hungarians in the Middle Ages", Erdal Çoban, *Autumn/63*, pp. 55-76.
"Orta Çağ Macarları Arasında Doğulu Müslüman Gruplar", *Güz/63*, s. 55-76.
- "Edebî Miras Turizmi ve Türkiye'de Edebî Mekânlar", Alpaslan Aliağaoğlu, Mehmet Narlı, *Kış/60*, s. 01-18.
"Literary Heritage Tourism and Literary Spaces in Turkey", *Winter/60*, pp. 01-18.
- "Ergenler İçin Benlik Algısı Profili'nin Faktör Yapısının Yeniden Değerlendirilmesi", Güçlü Şekercioğlu, Cem Oktay Güzeller, *Kış/60*, s. 215-236.
"A Re-Evaluation of the Factor Structure of The Self-Perception Profile for Adolescents", *Winter/60*, pp. 215-236.
- "Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Metinlerindeki İki Terim Üzerine Tespitler: *Çignemek ve Çeynemek*", Emel Kaya Gözülü, *Kış/60*, s. 155-168.
"Some Clarification on Two Terms Used in Medical Texts Written in Old Anatolia, Turkish: *Çignemek and Çeynemek*", *Winter/60*, pp. 155-168.
- "Eski Türk Yazıtlarında Politik ve Askerî Terimlerden Örnekler", Hatice Şirin User, *Kış/60*, s. 257-272.
"Examples of Political and Military Terminology in Old Turkic Inscriptions", *Winter/60*, pp. 257-272.
- "Haçlılar ve İpek Yolu", Güray Kırpık, *Bahar/61*, s. 173-200.
"The Crusades and the Silk Road", *Spring/61*, pp. 173-200.
- "İlhan Berk'in Şiirlerinde Toplumcu Gerçekçiliğin İzdüşümü", Ahmet Demir, *Kış/60*, s. 57-86.
"Social Realism in İlhan Berk's Poems", *Winter/60*, pp. 57-86.
- "Kıbrıs Çözümüne Ne Kadar Yakın? Kıbrıslı Türkler Açısından Bir Değerlendirme", Gürdal Hüdaoğlu, *Yaz/62*, s. 139-158.
"How Close is Cyprus to the Solution? An Assessment on the Perspective of the Turkish Cypriots", *Summer/62*, pp. 139-158.
- "Kıbrıs'ta İç Göç Hareketleri ve Olası Bir Anlaşmada Etkiler", Soyalp Tamçelik, *Güz/63*, s. 211-236.

- "Internal Migration in Cyprus and its Impact in the Case of a Possibly Emerging Agreement", *Autumn/63*, pp 211-236.
- "Klâsik Türk Şiirinde Kadın Takı ve Aksesuarları", Melek Dikmen, Kamile Çetin, *Bahar/61*, s. 71-98.
- "Women's Jewelleries and Accessories in Classical Turkish Poetry", *Spring/61*, pp. 71-98.
- "Kosova Türkleri: 'Sıradışı' Bir Türk Diasporası", Tuba Ünlü Bilgiç, Bestami S. Bilgiç, *Yaz/62*, s. 41-62.
- "Kosovo Turks: An 'Extraordinary' Turkish Diaspora", *Summer/62*, pp. 41-62.
- "Mardin'de Türk Dönemine Ait Bilinmeyen Bir Mezar ve Mezar Taşları", Gülşen Baş, *Bahar/61*, s. 31-46.
- "An Unknown Grave and Gravestones Belonging to the Turkish Era in the City of Mardin", *Spring/61*, pp. 31-46.
- "National Security Culture in Turkey: A Qualitative Study on Think Tanks", Bülent Aras, Şule Toktaş, *Spring/61*, pp. 245-264.
- "Türkiye'de Ulusal Güvenlik Kültürü: Araştırma Merkezleri Üzerine Niteliksel Bir Araştırma", *Bahar/61*, s. 245-264.
- "Nef'i'nin "Sözüm" Redifli Kasidesinin İstiare Zemini", Osman Horata, *Bahar/61*, s. 143-156.
- "The Metaphorical Ground of Nef'i's Kaside with "My Word" Redif", *Spring/61*, pp. 143-156.
- "Neighborhood Consciousness as a Social Control Mechanism According to the Ottoman Judicial Records in the 17th and 18th Centuries (The Case of Konya)", Hayri Erten, *Summer/62*, pp. 119-138.
- "Osmanlı Kadı Kayıtlarına Göre XVII ve XVIII. Yüzyılda Sosyal Kontrol Mekanizması Olarak Mahalle Şuuru (Konya Örneği)", *Yaz/62*, s. 119-138.
- "Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Kurumunun İşleyişine İlişkin Düzenlemeler ve Gözlemler", Tülay Ercoşkun, *Kış/60*, s. 131-154.
- "Regulations and Remarks on the Function of Institution of Mukhtârs in the Ottoman State", *Winter/60*, pp. 131-154.
- "Osmanlı Ekonomi Politikası'na Yeniden Bir Bakış", Mehmet Bulut, *Yaz/621*, s. 63-96.
- "A New Look at the Ottoman Political Economy", *Summer/62*, pp. 63-96.
- "Osmanlı Kültür ve Sanatında İbrahim Gülşeni'nin İşlevi", Muhsin Macit, *Kış/60*, s. 193-214.
- "The Function of İbrahim Gülşeni at Ottoman Culture and Art", *Winter/60*, pp. 193-214.

- "Osmanlı'nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu'ya Göç ve İskânı", Nejla Günay, *Bahar/61*, s. 121-142.
"The Migration and Settling of the Ahıska Turks in the Late Period of the Ottoman Empire", *Spring/61*, pp. 121-142.
- "Öğretmen Adaylarının Anadolu Ağzlarına Yönelik Tutum Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", Ahmet Pehlivan, *Güz/63*, s. 135-158.
"A Study of the Validity and Reliability of the Anatolian Dialects Attitude Scale for Prospective Teachers", *Autumn/6*, pp 135-158.
- "Ömer Seyfettin'de İlginç Söz Varlığı", Nâzım H. Polat, *Güz/63*, s. 189-210.
"The Interesting Vocabulary of the Work of Ömer Seyfettin", *Autumn/63*, pp. 189-210.
- "Relating Turkey to the Middle East and North Africa: Arab Spring and the Turkish Experience", M. Akif Kireççi, *Autumn/63*, pp. 111-134.
"Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika ile İlişkilendirilmesi: Arap Baharı ve Türk Tecrübesi", *Güz/63*, s. 111-134.
- "Rousseau'nun Dilin Kökeni Meselesine Yaklaşımı", S. Atakan Altınörs, *Güz/63*, s. 1-10.
"Rousseau's Approach to the Origin of Language", *Autumn/63*, pp. 1-10.
- "Sokakta Aldım Bir Tane Evde Oldu Bin Tane", Uwe Bläsing, *Kış/60*, s. 19-56.
"One I Bought on the Street Became a Thousand at Home", *Winter/60*, pp. 19-56.
- "Suriye'nin İdlip İline Bağlı Cisir-i Şuğur Kasabası'ndaki Köprülü Mehmet Paşa'nın Vakıf Eserleri", Sultan Murat Topçu, *Kış/60*, s. 237-256.
"The Foundation Monuments of Koprulu Mehmet Pasha in Jisr-esh Shughur in Idlib, Syria", *Winter/60*, pp. 237-256.
- "Şam İhtisab Vergisi Bağlamında Osmanlı Egemenliğinin Zayıflama Süreci (1829-1831)", Mustafa Bıyıklı, İbrahim Bakırtaş, *Yaz/62*, s. 21-40.
"The Weakening of Ottoman Sovereignty within the Context of the Damascus Municipality Tax (1829-1831)", *Summer/62*, pp. 21-40.
- "Tanzimat Döneminde İktidar Oyunları: Bâbüâlî ve Hıdiv İsmail", Hayrettin Pınar, *Güz/63*, s. 159-188.
"Tricks to Gain Power During the Tanzimat Period: The Sublime Porte and Khedive İsmail", *Autumn/63*, pp. 159-188.
- "*tari-* Fiili ve Türevleri Üzerine", Bülent Gül, *Bahar/61*, s. 99-120.
"On the Verb *tari-* and its Derivations", *Spring/61*, pp. 99-120.
- "Tarihselcilik Anlayışı ve Tarihi Romanlarda Gerçeklik Üzerine Bir Değerlendirme", İbrahim Kavaz, *Güz/63*, s. 93-110.
"An Evaluation of the Concept of Historicism and Reality in Historical Novels", *Autumn/63*, pp 93-110.

- "The Syntactic Valency of Some Verbs in The Book of Dede Korkut: Diachronic Differences", Vügar Sultanzade, *Spring/61*, pp. 223-244.
"Kitab-ı Dede Korkut'ta Fiillerin Sentaktik Değerliliği: Artzamanlı Farklar", *Bahar/61*, s. 223-244.
- "Türk Batıcılığının Milliyetçi-Muhafazakârlık Üzerinden Tenkidi: Erol Güngör Örneği", Fatih Yıldız, Fikret Çelik, *Yaz/62*, s. 269-294.
"The Nationalist-Conservative Criticism of Turkish Westernism: The Erol Güngör Example", *Summer/62*, pp. 269-294.
- "Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma Süreci: Geçen Yirmi Yılın Bir Bilançosu", Haluk Alkan, *Bahar/61*, s. 01-30.
"The Process of Political Institutionalization in the Turkic Republics: An Inventory of the Last Two Decades", *Spring/61*, pp. 01-30.
- "Türk Dünyasından Gelen Öğrencilerin Yaşadıkları Sorunların Akademik Başarılarına Etkisi: Turizm Öğrencileri Örneği", Arzu Kılıçlar, Yaşar Sarı, Cihan Seçilmiş, *Bahar/61*, s. 157-172.
"The Effects of the Problems Faced by Students from the Turkish World on their Academic Success: The Case of Tourism Students", *Spring/61*, pp. 157-172.
- "Türk Halk Türkülerinde Değirmen Motifi ve Değirmenci Türküleri", F. Gülay Mirzaoğlu, *Yaz/62*, s. 159-182.
"The Grind Mill Motif in Turkish Folk Songs and Grind Millers' Songs", *Summer/62*, pp. 159-182.
- "Türkçede Evidensiyel", Nurettin Demir, *Yaz/62*, s. 97-118.
"The Evidential in Turkish", *Summer/62*, pp. 97-118.
- "Türkiye Türkçesinde ol- Yardımcı Fiilli Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri", Sema Aslan, *Güz/63*, s. 11-30.
"The Functions of the Copula ol- in Expressing Aspect and Tense in Turkish", *Autumn/63*, pp. 11-30.
- "Ütopya, Karşı-Ütopya ve Türk Edebiyatında Ütopya Geleneği", Firdevs Canbaz Yumuşak, *Bahar/61*, s. 47-70.
"Utopia, Anti-Utopia and the Utopia Tradition in Turkish Literature", *Spring/61*, pp. 47-70.
- "XVI. Yüzyılda Ayntab'da Toplumsal Kontrol Aracı Olarak Mahalle Halkının Rolü", İbrahim Etem Çakır, *Güz/63*, s. 31-54.
"Information on the Role of the Neighborhood Residents as a Social Control Mechanism in Ayntab in the 16th Century", *Autumn/63*, pp. 31-54.
- "XVII. Yüzyılda Kütahya ve Çevresinde Yöneten-Yönetilen İlişkisi", Süleyman Polat, *Yaz/62*, s. 247-268.

- "The Relations Between the Governing and the Governed in the Province of Kütahya and Environs in the 17th Century", *Summer/62*, pp. 247-268.
- "XV-XVII. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Hâkimiyetinde Limni Adası Manastırlarının Durumu", Yasemin Demircan, *Kış/60*, s. 87-110.
- "The State of the Monasteries on Lemnos Island under Ottoman Rule during the XV-XVII. Centuries", *Winter/60*, pp. 87-110.
- "Yatılı Bölge İlköğretim Okullarında Öğrenim Gören 8. Sınıf Öğrencilerinin Ortaöğretime Devam Etme Eğilimleri", Tülin Acar, *Yaz/62*, s. 231- 246
- "The Inclination of 8th-Year Primary School Students in Rural Areas to Attend Secondary Education", *Summer/62*, pp. 231-246.
- "Türkiye'nin Yurt Dışındaki Doğrudan Yatırımları: Tarihsel ve Mekânsal Perspektif", Nuri Yavan, *Güz/63*, s. 236-270.
- "Turkish Outward Direct Investment: A Historical and Spatial Perspective", *Autumn/63*, pp 236-270.
- Yayın Değerlendirme / Review: "Sema Özher (2009). Kaptanın Aynasından Yansıyanlar, Romancı Yönüyle Attila İlhan, Ankara: Akçağ Yay.", *Kış/Winter/60*, s. 275-279, Ebru Burcu Yılmaz.
- Yayın Değerlendirme / Review: "Elise Massicard, *Alevi Hareketinin Siyasallaşması*", Zeki Uyanık, *Yaz/Summer/62*, s. 295-302.
- Yayın Değerlendirme / Review: "İsen, Mustafa (2012). *Tazkiradan Biyografiyaya*", Mustafa Durmuş, *Bahar/Spring/61*, s. 289-294.
- Yayın Değerlendirme / Review: "Khabtagaeva, Bayarma (2009), *Mongolic Elements in, Tuwan*, Turcologica 81, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.", *Güz/Autumn/63*, pp. 289-294 / İsa Sarı.
- Yayın Değerlendirme / Review: "Recep Toparlı, Mustafa Argunşah (2008), *Mu'ini'l-Mürid*", Sevinç Yakut Yeşilyurt, *Kış/Winter/60*, s. 273-274.
- Yayın Değerlendirme / Review: Johanson, "Lars, Martine Robbeets (2010). *Trans-eurasian verbal morphology in a comparative perspective: Genealogy, contact, chance*. Wiesbaden: Harrasowitz", Sema Aslan Demir, *Bahar/Spring/61*, s. 285-288.

*bilig***2012 YAZAR ADI DİZİNİ**

KİŞ-BAHAR-YAZ-GÜZ

(SAYILAR: 60-61-62-63)

2012 INDEX OF AUTHORS

WINTER-SPRING-SUMMER-AUTUMN

(VOLUMES: 60-61-62-63)

- Acar, Tülin, "Yatılı Bölge İlköğretim Okullarında Öğrenim Gören 8. Sınıf Öğrencilerinin Ortaöğretime Devam Etme Eğilimleri", *Yaz/62*, s. 231- 246.
"The Inclination of 8th-Year Primary School Students in Rural Areas to Attend Secondary Education", *Summer/62*, pp. 231-246.
- Al, Umut "Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'nin Yayın ve Atıf Performansı", *Yaz/62*, s. 01-20.
"Publication and Citation Performances of European Union Countries and Turkey", *Summer/62*, pp. 01-20.
- Alkan, Haluk, "Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma Süreci: Geçen Yirmi Yılın Bir Bilançosu", *Bahar/61*, s. 01-30.
"The Process of Political Institutionalization in the Turkic Republics: An Inventory of the Last Two Decades", *Spring/61*, pp. 01-30.
- Alpaslan Aliağaoğlu, Mehmet Narlı, "Edebî Miras Turizmi ve Türkiye'de Edebî Mekânlar", *Kış/60*, s. 01-18.
"Literary Heritage Tourism and Literary Spaces in Turkey", *Winter/60*, pp. 01-18.
- Altınörs, S. Atakan, "Rousseau'nun Dilin Kökeni Meselesine Yaklaşımı", *Güz/63*, s. 1-10
"Rousseau's Approach to the Origin of Language", *Autumn/63*, pp. 1-10.
- Aras, Bülent, Şule Toktaş, "National Security Culture in Turkey: A Qualitative Study on Think Tanks", *Spring/61*, pp. 245-264.
"Türkiye'de Ulusal Güvenlik Kültürü: Araştırma Merkezleri Üzerine Niteliksel Bir Araştırma", *Bahar/61*, s. 245-264.
- Aslan Demir, Sema, Yayın Değerlendirme / Review: Johanson, "Lars, Martine Robbeets (2010). *Transeurasian verbal morphology in a comparative perspective: Genealogy, contact, chance*", *Bahar/Spring/61*, s. 285-288.
- Aslan, Sema, "Türkiye Türkçesinde *ol-* Yardımcı Fiilli Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri", *Güz/63*, s. 11-30.
"The Functions of the Copula *ol-* in Expressing Aspect and Tense in Turkish", *Autumn/63*, pp. 11-30.

- Baş, Gülsen, "Mardin'de Türk Dönemine Ait Bilinmeyen Bir Mezar ve Mezar Taşları", *Bahar/61*, s. 31-46.
"An Unknown Grave and Gravestones Belonging to the Turkish Era in the City of Mardin", *Spring/61*, pp. 31-46.
- Bıyıklı, Mustafa, İbrahim Bakırtaş, "Şam İhtisab Vergisi Bağlamında Osmanlı Egemenliğinin Zayıflama Süreci (1829-1831)", *Yaz/62*, s. 21-40.
"The Weakening of Ottoman Sovereignty within the Context of the Damascus Municipality Tax (1829-1831)", *Summer/62*, pp. 21-40.
- Bilgiç, Tuba Ünlü, Bestami S. Bilgiç, "Kosova Türkleri: 'Sıradışı' Bir Türk Diasporası", *Yaz/62*, s. 41-62.
"Kosovo Turks: An 'Extraordinary' Turkish Diaspora", *Summer/62*, pp. 41-62.
- Bläsing, Uwe, "Sokakta Aldım Bir Tane Evde Oldu Bin Tane", *Kış/60*, s. 19-56.
"One I Bought on the Street Became a Thousand at Home", *Winter/60*, pp. 19-56.
- Bulut, Mehmet, "Osmanlı Ekonomi Politigi'ne Yeniden Bir Bakış", *Yaz/62*, s. 63-96.
"A New Look at the Ottoman Political Economy", *Summer/62*, pp. 63-96.
- Canbaz Yumuşak, Firdevs "Ütopya, Karşı-Ütopya ve Türk Edebiyatında Ütopya Geleneği", *Bahar/61*, s. 47-70.
"Utopia, Anti-Utopia and the Utopia Tradition in Turkish Literature", *Spring/61*, pp. 47-70.
- Çakır, İbrahim Etem, "XVI. Yüzyılda Ayntab'da Toplumsal Kontrol Aracı Olarak Mahalle Halkının Rolü", *Güz/63*, s. 31-54.
"Information on the Role of the Neighborhood Residents as a Social Control Mechanism in Ayntab in the 16th Century", *Autumn/63*, pp. 31-54.
- Çoban, Erdal, "Eastern Muslim Groups Among Hungarians in the Middle Ages", *Autumn/63*, pp. 55-76.
"Orta Çağ Macarları Arasında Doğulu Müslüman Gruplar", *Güz/63*, s. 55-76.
- Demir, Ahmet, "İlhan Berk'in Şiirlerinde Toplumcu Gerçekçiliğin İzdüşümü", *Kış/60*, s. 57-86.
"Social Realism in İlhan Berk's Poems", *Winter/60*, pp. 57-86.
- Demir, Nurettin, "Türkçede Evidensiyel", *Yaz/62*, s. 97-118.
"The Evidential in Turkish", *Summer/62*, pp. 97-118.
- Demircan, Yasemin, "XV-XVII. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Hâkimiyetinde Limni Adası Manastırlarının Durumu", *Kış/60*, s. 87-110.
"The State of the Monasteries on Lemnos Island under Ottoman Rule during the XV-XVII. Centuries", *Winter/60*, pp. 87-110.

- Dikmen, Melek, Kamile Çetin, "Klâsik Türk Şiirinde Kadın Takı ve Aksesuarları", *Bahar/61*, s. 71-98.
"Women's Jewelleries and Accessories in Classical Turkish Poetry", *Spring/61*, pp. 71-98.
- Dinç, Ahmet, Güngör Turan, Nyyazmyrat Halow, "18. Asır Türkmen Şairi Azadi'nin Türkmenlerin İktisadi ve Toplumsal Hayatına Dair Görüşleri", *Kış/60*, s. 111-130.
"Azadi's Opinions on Turkmens' Economical and Social Life in the 18th Century", *Winter/60*, pp. 111-130.
- Durmuş, Mustafa, Yayın Değerlendirme / Review: "İsen, Mustafa (2012). *Tazkiredan Biografıyaga*", *Bahar/Spring/61*, s. 289-294.
- Ercoskun, Tülay, "Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Kurumunun İşleyişine İlişkin Düzenlemeler ve Gözlemler", *Kış/60*, s. 131-154.
"Regulations and Remarks on the Function of Institution of Mukhtârs in the Ottoman State", *Winter/60*, pp. 131-154.
- Erten, Hayri, "Neighborhood Consciousness as a Social Control Mechanism According to the Ottoman Judicial Records in the 17th and 18th Centuries (The Case of Konya)", *Summer/62*, pp. 119-138.
"Osmanlı Kadı Kayıtlarına Göre XVII ve XVIII. Yüzyılda Sosyal Kontrol Mekanizması Olarak Mahalle Şuuru (Konya Örneği)", *Yaz/62*, s. 119-138.
- Gül, Bülent, "*tarı-* Fiili ve Türevleri Üzerine", *Bahar/61*, s. 99-120.
"On the Verb *tarı-* and its Derivations", *Spring/61*, pp. 99-120.
- Günay, Nejla, "Osmanlı'nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu'ya Göç ve İskânı", *Bahar/61*, s. 121-142.
"The Migration and Settling of the Ahıska Turks in the Late Period of the Ottoman Empire", *Spring/61*, pp. 121-142.
- Güray Kırpık, "Haçlılar ve İpek Yolu", *Bahar/61*, s. 173-200.
"The Crusades and the Silk Road", *Spring/61*, pp. 173-200.
- Hekimoğlu, Mehmet Merdan, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesinin Hukuki Boyutları", *Güz/63*, sh 77-92.
"The Legal Dimensions of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Project", *Autumn/63*, pp. 77-92.
- Horata, Osman, "Nef'i'nin "Sözüm" Redifli Kasidesinin İstiare Zemini", *Bahar/61*, s. 143-156.
"The Metaphorical Ground of Nef'i's Kaside with "My Word" Redif", *Spring/61*, pp. 143-156.
- Hüdaoğlu, Gürdal, "Kıbrıs Çözümüne Ne Kadar Yakın? Kıbrıslı Türkler Açısından Bir Değerlendirme", *Yaz/62*, s. 139-158.

- "How Close is Cyprus to the Solution? An Assessment on the Perspective of the Turkish Cypriots", *Summer/62*, pp. 139-158.
- Hüseyinoğlu, Ali Şamil, "Azerbaycan Edebiyatı Tarihinin Yeni Metotla Yazılmasında Emin Abid'in Rolü", *Kış/60*, s. 169-191.
- "Research of History of Azerbaijani Literature With New Method and Emin Abid", *Winter/60*, pp. 169-191.
- Kavaz, İbrahim, "Tarihselcilik Anlayışı ve Tarihî Romanlarda Gerçeklik Üzerine Bir Değerlendirme", *Güz/63*, s. 93-110.
- "An Evaluation of the Concept of Historicism and Reality in Historical Novels", *Autumn/63*, pp 93-110.
- Kaya Gözülü, Emel, "Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Metinlerindeki İki Terim Üzerine Tespitler: *Çiğnemek ve Çeynemek*", *Kış/60*, s. 155-168.
- "Some Clarification on Two Terms Used in Medical Texts Written in Old Anatolia, Turkish: *Çiğnemek and Çeynemek*", *Winter/60*, pp. 155-168.
- Kılıçlar, Arzu, Yaşar Sarı, Cihan Seçilmiş, "Türk Dünyasından Gelen Öğrencilerin Yaşadıkları Sorunların Akademik Başarılarına Etkisi: Turizm Öğrencileri Örneği", *Bahar/61*, s. 157-172.
- "The Effects of the Problems Faced by Students from the Turkish World on their Academic Success: The Case of Tourism Students", *Spring/61*, pp. 157-172.
- Kireççi, M. Akif, "Relating Turkey to the Middle East and North Africa: Arab Spring and the Turkish Experience", *Autumn/63*, pp. 111-134.
- "Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika ile İlişkilendirilmesi: Arap Baharı ve Türk Tecrübesi 1", *Güz/63*, s. 111-134.
- Macit, Muhsin, "Osmanlı Kültür ve Sanatında İbrahim Gülşeni'nin İşlevi", *Kış/60*, s. 193-214.
- "The Function of İbrahim Gülşeni at Ottoman Culture and Art", *Winter/60*, pp. 193-214.
- Mirzaoğlu, F. Gülay, "Türk Halk Türkülerinde Değirmen Motifi ve Değirmenci Türküleri", *Yaz/62*, s. 159-182.
- "The Grind Mill Motif in Turkish Folk Songs and Grind Millers' Songs", *Summer/62*, pp. 159-182.
- Nogayeva, Ainur, "ABD, Rusya ve Çin'in Nüfuz Mücadelesinde Orta Asya: Araçlar ve Süreçler", *Yaz/62*, s. 183-204.
- "Central Asia in the Struggle between the United States, Russia and China for Gaining Spheres of Influence: Instruments and Processes", *Summer/62*, pp 183-204.

- Özlu, Zeynel, "19. Yüzyılda Düzce Kazasına Göçler", *Bahar/61*, s. 201-222.
"Migrations to Düzce in the 19th Century", *Spring/61*, pp. 201-222.
- Pehlivan, Ahmet, "Öğretmen Adaylarının Anadolu Ağızlarına Yönelik Tutum Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Güz/63*, s. 135-158.
"A Study of the Validity and Reliability of the Anatolian Dialects Attitude Scale for Prospective Teachers", *Autumn/6*, pp 135-158.
- Pınar, Hayrettin, "Tanzimat Döneminde İktidar Oyunları: Bâbüâlî ve Hıdiv İsmail", *Güz/63*, s. 159-188.
"Tricks to Gain Power During the Tanzimat Period: The Sublime Porte and Khedive İsmail", *Autumn/63*, pp. 159-188.
- Polat, Nâzım H., "Ömer Seyfettin'de İlginç Söz Varlığı", *Güz/63*, s. 189-210.
"The Interesting Vocabulary of the Work of Ömer Seyfettin", *Autumn/63*, pp. 189-210.
- Polat, Süleyman, "XVII. Yüzyılda Kütahya ve Çevresinde Yöneten-Yönetilen İlişkisi", *Yaz/62*, s. 247-268.
"The Relations Between the Governing and the Governed in the Province of Kütahya and Environs in the 17th Century", *Summer/62*, pp. 247-268.
- Sarı İsa, Yayın Değerlendirme / Review: "Khabtagaeva, Bayarma (2009), *Mongolic Elements in, Tuvan*", *Güz/Autumn/63*, pp. 289-294,
- Sultanzade, Vügar, "The Syntactic Valency of Some Verbs in The Book of Dede Korkut: Diachronic Differences", *Spring/61*, pp. 223-244.
"Kitab-ı Dede Korkut'ta Fiillerin Sentaktik Değerliliği: Artzamanlı Farklar", *Bahar/61*, s. 223-244.
- Şekercioğlu, Güçlü, Cem Oktay Güzeller, "Ergenler İçin Benlik Algısı Profili'nin Faktör Yapısının Yeniden Değerlendirilmesi", *Kış/60*, s. 215-236.
"A Re-Evaluation of the Factor Structure of The Self-Perception Profile for Adolescents", *Winter/60*, pp. 215-236.
- Şirin User, Hatice, "Eski Türk Yazıtlarında Politik ve Askerî Terimlerden Örnekler", *Kış/60*, s. 257-272.
"Examples of Political and Military Terminology in Old Turkic Inscriptions", *Winter/60*, pp. 257-272.
- Tamçelik, Soyalp, "Kıbrıs'ta İç Göç Hareketleri ve Olası Bir Anlaşmada Etkiler", *Güz/63*, s. 211-236.
"Internal Migration in Cyprus and its Impact in the Case of a Possibly Emerging Agreement", *Autumn/63*, pp 211-236.
- Tarcan, Ertuğrul, Ergin Sait Varol, Kemal Kantarcı, Talat Fırlar, "A Study on Kazakh Academicians' Information Technology Acceptance", *Summer/62*, pp. 205-230.

- "Kazak Akademisyenlerin Bilgi Teknolojilerini Kabulü Üzerine Bir Araştırma", *Yaz/62*, s. 205-230.
- Topçu, Sultan Murat, "Suriye'nin İdlip İline Bağlı Cıs-r-i Şuğur Kasabası'ndaki Köprülü Mehmet Paşa'nın Vakıf Eserleri", *Kış/60*, s. 237-256.
- "The Foundation Monuments of Koprulu Mehmet Pasha in Jisr-esh Shughur in Idlib, Syria", *Winter/60*, pp. 237-256.
- Uyanık, Zeki, Yayın Değerlendirme / Review: "Elise Massicard, *Alevi Hareketinin Siyasallaşması*", *Yaz/Summer/62*, s. 295-302.
- Yavan, Nuri, "Türkiye'nin Yurt Dışındaki Doğrudan Yatırımları: Tarihsel ve Mekânsal Perspektif", *Güz/63*, s. 236-270.
- "Turkish Outward Direct Investment: A Historical and Spatial Perspective", *Autumn/63*, pp 236-270.
- Yeşilyurt, Sevinç Yakut, Yayın Değerlendirme / Review: "Recep Toparlı, Mustafa Argunşah (2008), *Mu'înü'l-Mürîd*", *Kış/Winter/60*, s. 273-274.
- Yıldız, Fatih, Fikret Çelik, "Türk Batıcılığının Milliyetçi-Muhafazakârlık Üzerinden Tenkidi: Erol Güngör Örneği", *Yaz/62*, s. 269-294.
- "The Nationalist-Conservative Criticism of Turkish Westernism: The Erol Güngör Example", *Summer/62*, pp. 269-294.
- Yılmaz, Ebru Burcu, Yayın Değerlendirme / Review: "Sema Özher (2009). *Kaptanın Aynasından Yansıyanlar, Romancı Yönüyle Attila İlhan*, Ankara: Akçağ Yay." *Kış/Winter/60*, s. 275-279.
- Yiğit, Ali Ata, "Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması", *Güz/63*, s. 271-288.
- "A Strategic Obligation Caused by the Gallipoli Campaign: The Ottoman-Bulgarian Agreement on Allocation of Borders", *Autumn/63*, pp 271-288.
- Yöre, Seyit, Z. Seçkin Gökbudak, "Ahmed Adnan Saygun'un Türk Çoksesli Müziği'nde Ulusalçılığa İlişkin Kodları", *Bahar/61*, s. 265-284.
- "Ahmed Adnan Saygun's Codes Relating to Nationalism in Turkish Polyphonic Music", *Spring/61*, pp. 265-284.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

- bilig**, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak ve Türk Dünyasıyla ilgili uluslararası düzeydeki bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanmaktadır.
- bilig**'de, sosyal bilimler alanında, Türk Dünyasının tarihî ve güncel problemlerini akademik bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.
- bilig**'e gönderilecek yazı; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olmalı veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair, yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan inceleme olmalıdır.
- bilig**'e gönderilecek bir makale, daha önce bir başka yerde basılmamış veya aynı anda başka bir yayın organına yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler dergiye, durum açıkça belirtilmek şartıyla gönderilebilir.
- bilig**, yılda dört kez yayımlanır.
- bilig**'de, yayına kabul edilen yazıların telif hakkı *Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığına* devredilmiş sayılır.
- bilig**'de, basılan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
- bilig**'e gönderilecek yazılar, aşağıdaki adrese ikisinde yazar bilgisi silinerek üç nüsha ve ayrıca elektronik olarak gönderilmelidir.
- bilig**'in ayrıntılı yayın ilkelerine www.yesevi.edu.tr adresinden derginin logosu tıklanarak ulaşılabilir.

Yazışma Adresi:

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü
Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30
06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (312) 216 06 00 • Faks: (312) 215 22 09
www.yesevi.edu.tr/bilig
bilig@yesevi.edu.tr
bilig Makale Sunum Formu

Editorial Principles

bilig aims to present the rich culture and the historical and current realities of the Turkish world within a scientific framework through the publication of scientific research of international standards about the Turkish world.

bilig publishes scholarly articles in the social sciences dealing with the historical and current problems of the Turkish world and suggesting ways of resolving them.

Submissions to **bilig** must be either original articles making significant contributions to studies in the field or essays of analysis evaluating previously published studies while presenting novel and worthwhile perspectives.

Submissions to **bilig** must not be previously published elsewhere and must not be under consideration for publication by another publishing agency. Papers presented at scientific meetings or conferences may be submitted to **bilig** on condition that this is explicitly stated at the time of submission.

bilig is published quarterly.

Ahmet Yesevi University Board of Trustees holds the copyright of articles accepted for publication in **bilig**.

Authors hold the sole responsibility for the views expressed in their articles published in **bilig**.

Submissions to **bilig** must be sent to the below address in three copies, two of which do not contain author information. Submissions must be sent electronically at the same time.

Detailed editorial principles of **bilig** can be found by visiting www.yesevi.edu.tr and clicking on the journal's icon.

Address:

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü
Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30
06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE
Phone: +90 312 216 06 00 • Fax: +90 312 215 22 09
www.yesevi.edu.tr/bilig
bilig@yesevi.edu.tr
bilig article submission form